Gardar Sahlberg

GUSTAF FREDRIK GYLLENBORG

HANS LIV OCH DIKTNING UNDER FRIHETSTIDEN

GEBERS

GUSTAF FREDRIK GYLLENBORG

Hans liv och diktning under frihetstiden

AKADEMISK AVHANDLING

som med tillstånd av vittberömda Filosofiska Fakultetens i Uppsala humanistiska sektion för vinnande av filosofie doktorsgrad till offentlig granskning framställes å universitetets lärosal IV fredagen den 21 maj 1943 kl. 10 f. m.

av

GARDAR SAHLBERG
FIL. LIC., NORRL.

UPPSALA 1943
ALMQVIST & WIKSELLS BOKRYCKERI A.B.

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

GARDAR SAHLBERG

Gustaf Fredrik Gyllenborg

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548006_0001

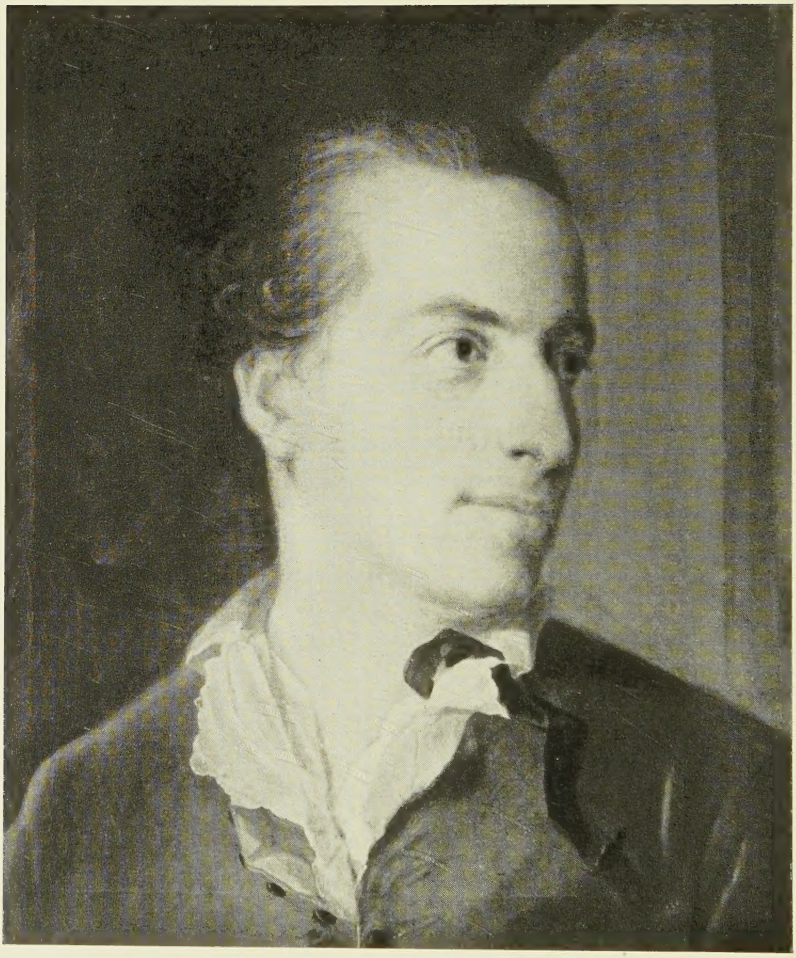

GUSTAF FREDRIK GYLLENBORG

Oljemålning av J. H. Scheffel. Bergianska stiftelsen. Stockholm.

Svenska Porträttarkivet.

GUSTAF FREDRIK GYLLENBORG

HANS LIV OCH DIKTNING UNDER FRIHETSTIDEN

AKADEMISK AVHANDLING

AV GARDAR SAHLBERG

Hugo Gebers Förlag · Stockholm

Uppsala 1943

Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag

Till min Mor

och minnet av min Far

Förord

Av den ryktbara skaldetrion i Tankebyggararorden ha fru Nordenflycht och Creutz redan för länge sedan varit föremål för biografers och litteraturhistorikers intresse, medan Gyllenborg ensam behandlats styvmoderligare. Oscar Levertin ägnade hans ungdomsdiktning en uppsats i *Nordisk Tidskrift* 1899, närmast föranledd av att Gudmund Frunck på åttiotalet utgivit skaldens av rörande minnesgodhet och öppenhjärtighet präglade och i en stundom naivt älskvärd ton skrivna självbiografi. Artikeln utvidgades senare till en essay, *Dygdens sångare*, som ingick i samlingen *Svenska gestalter* (1903). Gyllenborgs fabler, som brukade uppläsas vid Svenska akademiens sessioner och som länge bevarade sin popularitet, behandlades i ett kapitel av Ivar Hjerténs *Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur* (1910) och göticismen i hans dikter har uppmärksammats av Anton Blanck i hans grundläggande verk *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur* (1911). Rousseauismen hos Gyllenborg slutligen har blivit föremål för en utförlig behandling i Martin Lamms vittfamnande arbete *Upplysningstidens romantik* (1918—20). Detta är det väsentligaste, som skrivits om Gyllenborg. Något arbete, som ägnats såväl hans liv som diktning, har hittills icke sett dagen. Detta är desto mera förvånande, som många avhandlingar skrivits om skalder, vilkas inflytande på svensk diktning varit långt mindre än Gyllenborgs.

Sannolikt beror denna likgiltighet på att skalden ansetts vara torr och tråkig. De stelbenta beställningsdramerna och den storslaget tänkta men dödfödda hjältedikten *Tåget öfver*

Bält ha ohjälpligt skadat hans renommé. Bilden av det senilt poetiserande kanslirådet har för eftervärlden undanskymt bilden av den ömme ungdomsskalden, vars varma hjärta klappade för fosterjord, vänskap och dygd. Redan tidigt drogs denna skiljelinje mellan hans ungdoms- och gammalmansdiktning. Axel Gabriel Silverstolpe, som i maj 1808 skrev nekrologen i *Stockholms-Posten*, gjorde väl ännu ej denna åtskillnad men Frans Michael Franzén, som ett halvår senare höll minnestalet över honom i akademien och gav honom hedersnamnet »svenska vitterhetens fader», drog en skarp gräns mellan hans tidigare arbeten, som framsprungit direkt ur hans inre, och hans senare verk, som huvudsakligen tillkommit på konungens uppmaning. Denna inställning till skaldens diktning har sedan blivit bestående. Nyromantikerna bedömde den givetvis strängare, men om hans personlighet gingo åsikterna under hela seklet icke isär. Man berömde kyskheten i hans diktning, hans flärdfria karaktär, jämnmod och oegennytta. Åtnjöt skalden alltså länge ett stadgat rykte för en fläcklös vandel, berövade Levertin honom i den ovannämnda uppsatsen den catoniska toga, i vilken han insvepts. Hur kärleksfullt Levertin än med sin mästerliga penna tecknade den veke, svärmiske skaldens porträtt, var han dock den som påvisade klyftan mellan liv och lära hos Gyllenborg. Han ironiserade över den förmente världsföraktaren, som måste anlita korruptionen och som i sitt ekonomiska bryderi begav sig ut på jakt efter en rik arvtagerska. Levertin erkände väl, att Gyllenborgs bana var renare än de flestas, men traditionen om skaldens oförvitliga karaktär var bruten. Det borde dock ha framhållits, att skalden själv aldrig velat påskina, att han verkligen lyckats omsätta sina stoiska trossatser i praktiken.

I föreliggande arbete har det fallit sig naturligast att begränsa uppgiften till att omfatta ungdomstiden. Stort utrymme har ägnats åt att teckna den politiska och kulturella miljön, utan kännedom om vilken man aldrig kan bilda sig en uppfattning om skalden själv. Det biografiska material, som stått mig till buds, har också omsorgsfullt utforskats. Det är min förhoppning att skaldens såväl personlighet som diktning skall te sig

intressantare och förståeligare, när man lärt känna den ej alltför lätta roll han hade att spela på »werlds-theatren» under frihetstidens sedeslösa men likväl fascinerande två sista decennier.

Det är mig en glädje att vid detta tillfälle få rikta ett varmt tack till min vördade lärare, professor Anton Blanck, för inspirerande undervisning och introduktion i den svårlärda vetenskapliga metodiken. Jag har icke kunnat undgå att märka, att ämnet Gyllenborg legat honom varmt om hjärtat och det intresse han städse visat har under de senaste åren eggat mig att fullfölja verket, när »ringa gyckel-spel» hotat att få företräde och frestat mig att taga ett för tidigt avsked ifrån den akademiska ungdomen. Även till docent Victor Svanberg står jag i tacksamhetsskuld. Hans licentiatseminarier, där den vetenskaplige novisen lärde sig att genom knivskarp analys nå fram till syntesen, voro en utmärkt skola. Under ett par år hade jag förmånen att få framlägga ett flertal kapitel av denna avhandling för det av professor Blanck ledda licentiatseminariet. Jag tackar mina kamrater för deras ingående kritik och värdefulla synpunkter samt icke minst för att jag i dem erhöll vänner, över vilkas hjässor ej ens Gyllenborg skulle ha haft hjärta att svänga satirens gissel.

Med tacksamhet erinrar jag mig framlidne baron C. G. Bondes tillmötesgående, varigenom jag blev i tillfälle att taga del av flera intressanta brev av Fredrik Sparre i Ericsbergs arkiv. Likaså uttrycker jag min erkänsla för ett välkommet stipendium, som nämnden för Karl och Betty Warburgs fond ställde till mitt förfogande.

Till direktör Govert Indebetou, som haft vänligheten ingående granska det biografiska avsnittet, riktar jag även ett vördsamt tack.

Slutligen vänder jag mig med ett hjärtevarmt tack till min moder, som alltid uppmuntrat mig och under flera år ekonomiskt stått mig bi, vidare till min broder för värdefull hjälp med korrekturläsningen samt till min kära hustru, som glömt kris-

tidens hushållsbekymmer för mödosamt arbete med korrektur och personförteckning under ett år, då vi tillsammans sökt »med tålig dygd och slutna ögon hinna et okjänt ändamål».

Stockholm den 18 april 1943.

Gardar Sahlberg.

Innehåll

I. Släkten Gyllenborg ..... 1—25

Stamfadern Simon Wolimhaus s. 1. Jacob Gyllenborg och Anders Leijonstedt s. 5. Jacob Gyllenborgs söner s. 9. Carl Gyllenborg s. 11. Fredrik Gyllenborg s. 15. Henning Adolf Gyllenborg s. 16. Skaldens fader, Johan Gyllenborg s. 19. Skaldens mödernesläkt von Beijer s. 21. Skenäs s. 24.

II. Universitetskanslerns son ..... 26—54

Gustaf Fredrik Gyllenborgs syskon och barndomsår s. 26. Hans informator Eberstein s. 29. Uppsalastudier s. 30. Lundastudier s. 32. Rector illustris s. 41. Dissertationen s. 45. Registratorssysslan s. 48. Det sista rektorsprogrammet s. 51.

III. I skuggan av Dalin ..... 55—187

Det politiska läget 1751 s. 55. Mötet med Creutz s. 57. Tankebyggarorden s. 58. Eckleffs hälsningstal s. 62.

Våra Försök I s. 64. Dalins och fru Nordenflychts ställning s. 64. *Ode til Skalde-Gudinnorne* s. 69. *Satire* s. 69. *Försök* s. 73. *Dumhetens slott* s. 74. *Wänskapens Tempel* s. 75. *Vänskaps Pris* s. 76. *Herde-visa* s. 76. Smådikter s. 79.

Våra Försök II s. 82. Carl Klingenberg intages i orden s. 82. Wolffianismen s. 84. Tankebyggarna och kritiken s. 96. Gyllenborgs dikter s. 97. *Satire öfver Egennyttan* s. 97. *Satire öfver Land-Folck* s. 99. *Satire öfver Skaldeskrifter* s. 102. *Herdinnans ankomst* s. 109. *Satire öfver Verlds-Föragtaren* s. 111. Angreppet på Dalin s. 112. Mandevillismen s. 116. Popeinflytande s. 120.

Våra Försök III s. 123. Kritik och polemik s. 123. *Satire öfver Sprätthökar* s. 127. *Satire öfver Beskedligt Folk* s. 131. *Om Fruentimret bör studera?* s. 136. *Ungdomens Försvar* s. 143. Shaftesburyinflytande s. 150. Lockes uppfostringsidéer s. 155. Hutcheson s. 158. *Fägringens Försvar* s. 160. Det filantropiska intresset s. 160. Diktens innehåll s. 162. Idealsamhället s. 168. Nordenflychtsinflytande s. 169. Hallerinflytande s. 174. Gyllenborg och Rousseau s. 180. Idealporträttet s. 182.

IV. Kronprinsens kavaljer ..... 188—297

Levnadsöden 1756—59. Gyllenborg blir kavaljer s. 188. Korrespondensen med Sparre s. 193. Schismen inom Tankebyggarorden s. 203.

Witterhetsarbeten I s. 205. Aurivillius' kritik s. 206. Fru Nordenflychts företal s. 210. *Ode till Sång-Gudinnorne* s. 212. Fru Nordenflychts och Creutz' nya dikter s. 217. Gyllenborgs nya dikter s. 217. Den politiska bakgrunden s. 217. Tidslägets avspegling i dikterna s. 220. Naturskildringens utveckling s. 223. *Vinter-Qväde* s. 235. Diktens göticism s. 236. Det deskriptiva partiet s. 243. Thomsons *Winter* s. 248. Franska vinterdikter s. 257. *Vår-Qväde* s. 261. Jämförelse mellan Creutz och Gyllenborg s. 266. *Satire öfver Mina Vänner* s. 270. *Satire öfver Folk-bristen* s. 278. Utilismen s. 278. Scheffer och fysiokratien s. 281. Den kvalitativa folkbristen s. 283. Människobegreppet s. 289. Den kvantitativa folkbristen s. 292. Fysiokratiska önskemål s. 296.

V. Gyllenborgarna inför krisen ..... 298—325

Fredrik Gyllenborg och växelkontoren s. 299. Henning Adolfs svårigheter s. 303. Gustaf Fredriks sista kavaljerstid s. 305. Befordringsfrågan s. 315. Tjänstetillsättningarna s. 316. Gyllenborgs ansökan inför ständerna s. 318. Adelns protester s. 320. Efterspelet i expeditionsdeputationen s. 323. Befordringsfrågan och diktningen s. 324.

VI. *Menniskjans Nöjen och Elände* ..... 326—381

Dikterna i *Witterhetsarbeten II* s. 326. Företalet till dubbeldikten s. 330. Fredrik II:s diktning s. 333. Haller s. 335. *Menniskjans Nöjen* s. 336. *Menniskjans Elände* s. 346. Komparativ analys s. 347. Pessimismen i dubbeldikten s. 369. *Afsked ifrån Ungdomen* s. 376. Gyllenborgs rojalism s. 378.

VII. *Verlds-Föraktaren* ..... 382—438

Dateringsförsök s. 382. Referat av satiren s. 385. Angreppen mot politiska missförhållanden s. 391. Valutaspekulationerna s. 393. Den inställda krediten s. 394. Ordningen på riddarhuset s. 395. Licentierandet av riksråden och lyxen s. 396. »Equilibristerna» s. 397. Skaldens tillgivenhet för kronprinsen s. 401. Gustafs förändrade politiska åsikter s. 403. Dedikationen s. 404. Nordencrantz s. 406. Capita s. 408. Pechlin s. 411. Tessin s. 413. Världen en teater s. 416. Commerce épistolaire s. 418. Landsbygdssvärmeriet s. 421. Angreppet mot Creutz s. 422. Klingenberg s. 428. Rousseaus teaterbrev s. 433. Jämförelse mellan den äldre och nyare versionen s. 436.

VIII. *Ode öfver Själens styrka* ..... 439—493

Levnadsöden 1762—63 s. 439. Dateringsförsök s. 441. Majversionens heroism s. 445. Dedikationen s. 445. Pommerska krigets avslutning s. 448. Kronprinsens ansökan om att få gå i preussisk krigstjänst s. 449. Cato s. 453. Epaminondas s. 455. Fru Nordenflychts död s. 457. Sokratesstrofen s. 459. Skaldens personliga förhållanden 1763—66 s. 461. Äktenskapet s. 464. Gottsmans transaktioner s. 466. Gyllenborg i justitiedeputationen s. 471. Gottsmans ruin s. 472. Oktoberversionen s. 475. Stoicismen s. 477. Rousseauismen s. 491.

IX. I väntan på Sveriges räddare ..... 494—508

Personliga förhållanden till frihetstidens slut s. 494. *Naturens tempel* s. 496. Zoroastrismen s. 501. *Tåget öfver Bält* s. 502. Förhoppningar och oro s. 503. Oden till Gustaf III s. 504. Resolutionen den 19 augusti 1772 s. 507.

Bilaga I. *Ode öfver Själens styrka* 509

Bilaga II. Förteckning över Gyllenborgs ungdomsdikter. 514

Litteraturförteckning 518

Personförteckning 533

FÖRKORTNINGAR.

ML	= Gyllenborg, G. F., *Mitt lefverne*. Sthlm 1885.
VF I, II, III	= *Våra Försök* I–III. Sthlm 1753, 54, 56.
WA I, II	= *Witterhetsarbeten* I–II. Sthlm 1759, 62.
CGVA	= Creutz och Gyllenborg, *Vitterhetsarbeten*. Sthlm 1795.
UR I	= Lamm, Martin, *Upplysningstidens romantik*, I. Sthlm 1918.
BS	= Börstorpsamlingen. Riksarkivet.
SVS	= Svenska författare, utg. av Svenska vitterhetssamfundet.
R & A	= Riksdags-Protokoll, Sveriges ridderskaps och adels, från och med år 1719. I–XXI. Sthlm 1875–1938.

(Övriga förkortningar torde förstås utan förklaring.)

I. Släkten Gyllenborg

Ifrån 1738 års Riksdag hade min slägt ägt en betydande inflytelse i de allmenna ärenderne.
Mitt lefverne, s. 16.

Om i våra dagar namnet Gyllenborg nämnes i ett sällskap, som fyller även högt ställda fordringar på allmänbildning, kan det hända att någon frågar, om det är författaren till *Swenska Sprätthöken* eller till *Menniskjans Elände*, som åsyftas. Frågan är signifikativ, ty namnet har närmast genom den litteraturhistoriska traditionen bevarats till våra dagar. Vid mitten av 1700-talet däremot förknippades det framför allt med vår politiska historia. Det parti, som under nära tre decennier bar ansvaret för landets icke alltid så lyckliga politiska kurs och som är mest känt under namnet hattpartiet, kallades på 1740-talet även för det gyllenborgska partiet efter sin ledare. I det förnäma lantmarskalksrummet på riddarhuset hänga två Gyllenborgsporträtt, som vittna om att ridderskapets och adelns ordförandeklubba under två riksdagar anförtrotts åt representanter för denna släkt. Men när ätten år 1863 dog ut, hade den för länge sedan upphört att göra sig gällande inom svensk politik.

Vill man skissera bakgrunden till Gustaf Fredrik Gyllenborgs ungdom, är det därför nödvändigt att först följa släktens framväxt från obemärkthet till makt och inflytande. Skalden själv var nämligen i lika hög grad beroende av släktens ställning som denna i sin tur av det inrikespolitiska barometerståndets växlingar.

Vi måste börja med den svenske stamfadern. Han hette Simon Wolimhaus (1601—1658) och föddes i schwarzburggrevarnas stad Königsee i Thüringen, där hans fader, Johan Wolimhaus, var borgmästare.[1] Redan den i Tyskland bosatta

[1] *Collectio Palmskiöldiana*, CCXI, pag. 537. UUB. Schefferus skriver i sin latinska inbjudan till Simon Wolimhaus' begravning »consul.» *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män*, XXI, s. 62 uppger borgmästare. Jfr Levertin & Schimmelpfennig, *Sveriges apotekarhistoria*, I, s. 320. Se även släktöversikten vid s. 16.

generationen tillhörde sålunda den ämbetsmannaklass, inom vilken ättlingarna skulle göra sig mest gällande. Simon studerade i gymnasiet i Gotha och ägnade sig sedan åt farmakologien. Han praktiserade på Erasmus Bones apotek i Saalfeld, i Meissen, Frankfurt an der Oder och Danzig enligt uppgifter, som lämnas oss av Uppsala universitets rektor, Johannes Schefferus, i den tryckta latinska inbjudningsskriften till Wolimhaus' begravning. Han inkallades till Sverige[1] och stannade först en tid i Stockholm såsom provisor vid slottsapoteket. Här ingick han den 24 juni 1626 äktenskap med Helena Nilsdotter (1607—1645), vars far var »capitaneus regius» Nils Jonasson i Göteborg.[2] Med henne fick han två döttrar och fyra söner. Emellertid hade han med sin familj på kallelse av magistraten 1626 flyttat till Uppsala, där han erhöll kungligt privilegium den 24 jan. 1628 på apoteket Kronan.[3]

Universitetsstaden hade erhållit en mycket energisk apotekare i Wolimhaus, som tidigt visade prov på en utpräglad affärsbegåvning. Vid sidan av sin egentliga verksamhet drev han nämligen, enligt vad Olof Rudbeck berättar i sina brev, affärer med kryddor, tobak, vin och säd och »kom han sigh så före att han kunde byggia sigh en gård».[4] Såsom man av konsistorieprotokollen kan utläsa, har Wolimhaus vållat akademien en del besvärligheter. Den 28 april 1637 begärde professorerna att årligen få visitera apoteket »och uppå medicamenterne en wiss och billig tax sättia».[5] Professor Franck uppgjorde en apotekarordning och yrkade (24/5 1637) på att apotekaren skulle ställa sig under antingen akademiens eller stadens jurisdiktion. Ännu tre år senare tycks dock ingen förbättring ha inträtt, ty när universitetskanslern vid ett besök i staden den 18 nov. 1640 sporde professor Franck, om apotekaren »läte sig flitigt bruka,

[1] Hanselli, P., *Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin*, V, s. VII uppger 1625; Anrep, G., *Svenska adelns ättartaflor*, II, s. 68, har året 1624.

[2] *Coll. Palmsk.*, CCXI, pag. 535. Rektorsinbjudan till hennes begravning den 1/5 1645.

[3] Levertin & Schimmelpfennig, a. a., I, s. 319.

[4] *Bref af Olof Rudbeck d. ä.*, IV, s. 384 (UUÅ 1905). — Gården låg i det förnäma kvarteret Rådhuset vid Stora Konungsgatan (Svartbäcksgatan 3). Herdin, K. W., *Bidrag till Uppsala stads byggnadshistoria*, I, s. 83.

[5] Consistorii Academ. protocoll. UUA.

när någon honom lekiedom ålijte», genmälde denne, att »när han bekome godha medicamenter och gratos patientes, så hölle han den mödan ospardh, beswärandes sigh ther öffwer högligen, at Apothecet här i staden ähr inthet så bestält, att ther kan finas det man till medicamenterne söker, ty ehuru wäll somlige ingredientia ther kunna finas, som ähr godhe, så ähr det mestadels som slätt ingen tingh dugha». Franck begärde därpå enträget, att apotekaren måtte deponera sitt jurament, vare sig han valde akademiens eller stadens jurisdiktion, vilket kanslern instämde i, antydande att i annat fall kunde »man wäll bekoma een annan Apothekare». Den 28 juli samma år upplästes också i konsistoriet »Meister Simon Apothekarens obligation», vari han säger sig vilja förse sitt apotek med goda och oförfalskade varor, vilket »icke bleff ogiliat». Kravet på en taxa var säkert befogat, ty den gode Simon hade — enligt Rudbeck — endast en konkurrent, kirurgen Johan Andersson.[1] Ytterligare något år senare klagar Franck över oordentligheten på apoteket och dåliga varor. Wolimhaus' position stärktes emellertid senare av ett nytt privilegium, utfärdat av drottning Kristina den 13 juli 1648, varigenom han befriades från skatt, fick tullfrihet på sina varor från Tyskland och Holland samt rätt att försälja medikamenter, elixirer, claret, lutterdrank, aqua vitae m. m.[2]

Den 28 april 1645 avled apotekarens första hustru. År 1647 gifte Wolimhaus om sig med Catharina Andersdotter Brandt, som säges ha varit dotter till kyrkoherden i Börstils pastorat av Uppsala stift, Anders Brandt.[3] Någon präst med detta namn står dock ej upptagen vare sig i stiftets herdaminnen eller i prästlängderna från Börstils församling.[4] Hon gav livet åt två söner, Jacob och Anders Wolimhaus, samt två döttrar, av vilka Helena blev gift med politieborgmästare Henric Honnon i Gävle.[5] Den äldste av dessa söner var skaldens farfar.

Innan vi lämna apotekaren, måste hans originella författar-

[1] Rudbeck, a. a., IV, s. 384.

[2] *Biogr. Lex.*, XXI, s. 63. — Datum uppges i diariet till riksregistraturet, vilket tyvärr saknas för juli 1648. RA.

[3] Levertin & Schimmelpfennig, a. a., I, s. 321.

[4] Börstil, K I, n:o 1, Uppsala landsarkiv.

[5] *Coll. Palmsk.*, CCXI, pag. 529. — Jfr Fyhrvall, O., *Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning*, Gefle 1901, Bilagor, s. 170. Dottern uppges där heta Anna.

skap omnämnas. Schefferus karakteriserar honom i sitt begravningsprogram såsom en »vir pius, divinique verbi inter paucos scientissimus». Hans religiositet har i hög grad präglats av de apokalyptiska föreställningar, som funno en tacksam jordmån i de av trettioåriga krigets fasor pinade människosjälarna. Tidens alla siare stödde sig i regel på astrologiska iakttagelser och mäster Simon hade rykte om sig att vara en god stjärntydare. En ofta citerad anekdot berättar, hur han på hösten 1647 råkade i tvist med den kände runforskaren och riksantikvarien Johan Bureus om tidpunkten för yttersta domen. Bägge hade utpekat en bestämd dag inom den allra närmaste framtiden och slogo sedan vad, varvid de satte sina gårdar i pant. Då den av Bureus förutsagda dagen passerade utan att några domsbasuner hördes, säges Wolimhaus ha gjort anspråk på hans gård — ett präktigt stenhus i hörnet av Drottninggatan och nuvarande V. Ågatan — men då ej heller apotekaren fick rätt, behöllo parterna sina gårdar.[1]

Om också denna händelse var tidstypisk, förefaller det dock, som om Wolimhaus' religiösa författarskap även för 1600-talsförhållanden varit ovanligt kabbalistiskt. Han har på tyska skrivit ett digert verk, *Die Zwölff Biblischen herz- und weltstunden*.[2] Arbetet omfattar sex delar, av vilka de tre första, som aldrig utgivits, utgöra ett slags kyrkohistoria. Första delen omfattar Gamla testamentets »tio timmar», andra delen den »elfte timmen» från Kristus till Luther och tredje delen den »tolfte timmen» från Luther till »finem saeculi». Verkets tre sista delar utgåvos år 1655.[3] I den sista av dessa tackar han Gud för att denne »mir dieses herrliche und grosse Biblische Werck hast wollen in meine Feder dictiren» (s. 101 f.). Han är fast övertygad om att han fått nåden nedskriva ett märkligt arbete, ty han riktar till Den Högste bönen »stopffe mir meine Ohren zu / dass ich ja keinen Ruhm / Lob und Ehre von

[1] Anekdoten berättas av Gjörwell i *Swenska Mercurius*, 1764, s. 874. Den ligger som bekant till grund för Peterson-Bergers opera Domedagsprofeterna.

[2] Bevaras i manuskript i UUB.

[3] Del IV: *Zwölff Lutherische Kirchen, welche vom Anfang der Welt gewesen, und bleiben müssen, bis an den lieben jüngsten Tag.* Del V; *Aurora Gaudium perfectum eller Die vollkomliche Freude Aller Kinder Gottes.* Del VI: *Schola crucis christianorum, das ist Allerwahren Lutheraner Heilsame Creutz-Schule.* Sthlm 1655.

den Menschen hören möge» (s. 104). Med sitt arbete åsyftade han ingenting mindre än att skydda »viel Millionen Christen von allen Ketzereyen / in dieser letzten Viertelstunde der Welt» (s. 101).

I oktober 1658 slutade den på samma gång spekulativt och praktiskt ekonomiskt lagde apotekaren sina dagar.[1] Redan Atterbom påpekade, hur blandningen av poetiska och finansiella böjelser i hans väsen gått i arv till hans söner, hur skaldeådran än starkare bröt fram hos sonsönerna och slutligen flödade rikligast hos sonsonsonen Gustaf Fredrik Gyllenborg.[2] Också affärsbegåvningen gick i arv inom släkten och yttrade sig särskilt hos en av sonsönerna, Fredrik, i en spekulationsiver av icke alldeles otadligt slag. Men hos skalden hade detta släktdrag förtvinat.

Av Simon Wolimhaus' fyra söner i första giftet efterträdde Nils fadern såsom apotekare men sålde sedan apoteket och levde som kryddkrämare i Uppsala.[3] De två sönerna i det andra äktenskapet däremot, Jacob (1648—1701) och Anders (1649—1725), nådde bägge framskjutna poster i samhället. Det synbarligen ganska burgna hem, som apotekaren lämnade efter sig, möjliggjorde för hans änka att låta sönerna studera vid universitetet, där de bägge inskrevos i september 1659.[4] Under studenttiden visade de sig äga påtagliga litterära anlag. Hanselli har publicerat en gravskrift, som Jacob Wolimhaus skrivit över en ung östgötastudent, Per Lothigius, år 1666.[5] Den utgöres av ett tal på hexameter, vilket tänkes hållet av Döden. Förebilden är fru Lustas skrämmande skildring av dödens obetvingliga kraft i Stiernhielms *Hercules*, ett parti, som varieras med säkert öra för effektfulla allitterationer. I sin beundran för detta åtta år tidigare tryckta epos har skalden dock förletts till att nästan plagiera Stiernhielm, vilket framgår av följande citat, där likheterna i ordval av mig kursiverats:

[1] Han begrovs den 17 okt. enligt kyrkoherdens i Odensala och Husby anteckningar om dödboken i Uppsala (Odensala Fn: 1, Uppsala landsarkiv). Kyrkböckerna i Uppsala förstördes genom branden 1702.

[2] Atterbom, P. D. A., *Samlade skrifter*, III: 2, Örebro 1862, s. 142.

[3] *Biogr. Lex.*, XXI, s. 64.

[4] *Uppsala universitets matrikel, I, 1595—1700*, Uppsala 1900—1911, s. 159.

[5] Hanselli, a. a., V, s. 3 ff.

Jagh, Jagh *krossar i kraas* alt hvadh här älskas och ähras;
Alt iagh söfver i Sömn, som här all qvickast kan finnas,
Alt iagh *dvalmar i Dvalm*, som här all kiärast mon hållas,
Alt iagh qväfver i Qvaff, som här önskligt och liufligt mon vara
Alt iagh *kastar omkull*, som här så präcktigt och skiönt är,
Alt iagh *molmar i Mull*, som här så fagert och kiäckt är,
Alt iagh *trampar i Träck*, som här fast blenker och prålar.[1]

Dikten visar att den unge Wolimhaus med vaken blick följde den svenska lyrikens anpassning efter renässansens förebilder. Tillsammans med den yngre brodern kom han även att göra en icke föraktlig insats på dramatikens område. I en av de förfallna slottssalarna hade deras jämnårige kamrat Urban Hiärne, uppmuntrad av akademiens klockarfar Rudbeck, inrättat en scen och med sina kamrater börjat spela teater. När Karl XI på sommaren 1665 vistades i staden, roade Hiärne denne med att ge en representation av den av honom själv författade tragedien *Rosimunda*. Vid denna föreställning medverkade även de två apotekarsönerna. Inspirerad av den äldre vännens framgång lockades Anders Wolimhaus att pröva sin lycka i samma genre. Hans skådespel, *Didos tragedia*, som Warburg 1876 påträffade i manuskript i Köpenhamns kungliga bibliotek och publicerade i *Samlaren* (1880), är avgjort underlägset Hiärnes. Man bör dock betänka, att medan *Rosimundas* författare var tjugofem år, var *Didos* endast tjugo, efter vad Warburg trott sig kunna fastslå.[2] Warburg betecknar dramat, som troget ansluter sig till Didoepisoden i Aeneiden, såsom en övergångsform mellan skoldrama och fransk-klassiskt drama, närmast tillhörande den stiernhielmska riktningen, något som väl korresponderar med broderns Herculesimitation. Dramat är till större delen skrivet på prosa, men i de sista »öppningarna» har författaren övergått till alexandriner och jamber med dubbla rim i varje vers. Någon karaktärsteckning eller dramatisk konflikt förekommer ej. Dess litteraturhistoriska intresse ligger uteslutande däri, att det vid sidan av Hiärnes tragedi är det enda bevarade skådespelet från den studentteater, som på 1660-

[1] Hanselli, a. a., V, s. 5.
[2] Warburg, K., *Anders Wollimhaus: Dido*, *Samlaren* 1880, s. 105 ff.

talet gjorde ett tappert men misslyckat försök att skapa en inhemsk dramatisk diktning.

Hanselli har publicerat några dikter även av Anders Wolimhaus. Det är bl. a. *Svea Lycksaligheets Triumph*, en »aff Rijksens Ständer Framförd» versifierad hyllning till Karl XI vid hans trontillträde den 18 dec. 1672.[1] Skalden går här så till vida i Stiernhielms fotspår, att han prövar olika versmått. Den svea-götske Apollo håller inledningstalet på rimmad hexameter med inrim (»Store Monarch, öfver Land och marck vida känd uppå Jorden»), ridderskapet deklamerar några klingande distika, »clerkeriet» använder sig av alexandriner, krigsbefälet dundrar fram några tunga hexametrar, där djärva sammansättningar som »salt-siö-skummige böllior», »brörs-död-förachtande biässar» skvallra om inflytande från Stiernhielm. Borgerskapet tolkar sin glädje på åttafotade trokéer och menige allmogen sjunger en glad visa.

Anders Wolimhaus' senare levnadsöden må här endast i korthet antydas. Han adlades 1686 till Leijonstedt, anlitades dels i reduktionsverket, dels inom diplomatien, var lantmarskalk vid 1719 års riksdag, blev samma år riksråd, president i kammarrevisionen och greve. Ätten utslocknade 1830.[2]

Den äldre brodern Jacobs krafter togos tidigt i anspråk av envåldshärskaren. Han gjorde en snabb och lysande karriär, till stor del tack vare goda relationer. Liksom brodern Anders gifte han sig nämligen år 1675 med en dotter till justitieborgmästaren i Stockholm, Olof Thegner.[3] Denne hade varit en av de drivande krafterna i reduktionsverket och en myndig talman i borgarståndet under flera riksdagar, innan han hedrades med posten som landshövding i Uppsala och Stockholms län. Hos Karl XI åtnjöt Thegner stort förtroende men hatades givetvis av stormännen, vilkas makt han arbetade på att beskära.[4] Detta allt annat än avundsvärda arbete kom hans äldste måg Jacob Wolimhaus att tullfölja. Ehuru uppkomling lyckades

[1] Hanselli, a. a., V, s. 9 ff.

[2] Elgenstierna, G., *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, IV, s. 582. Jfr även Kleberg, J., *Kammarrevisionen-Kammarrätten 1695—1940*, Sthlm 1941, s. 23 f.

[3] Elgenstierna, a. a., III, s. 233.

[4] *Sveriges riksdag*, I: 4, s. 87.

denne vinna även den äldre adelns aktning, »ren i alla afseenden, lika skild från egennyttans hemliga, som partiandans uppenbara afsteg».[1]

Jacob började sin bana i kammarrevisionen. I samband med danska kriget rekryterade och kompletterade han några kavalleriregementen och utförde även en del speciella revisionsuppdrag så förtjänstfullt, att han 1680 adlades och antog namnet Gyllenborg. Samma år placerades han i den av riddarhuset tillsatta reduktionskommissionen, vars ledande krafter voro lantmarskalken Clas Fleming, Erik Lindschöld, Olof Thegner och Jacob Gyllenborg.[2] Under förmyndarräfsten 1681 fungerade den sistnämnde såsom åklagare och blev efter Clas Flemings död direktör för hela reduktionsverket.[3] Han var ett villigt verktyg åt Karl XI i dennes strävan att krossa den gamla adelns makt, bryta sönder de alltför självständiga kollegierna och bygga upp ett nytt förvaltningssystem, som kontrollerades av konungen själv. I den brydsamma ekonomiska situationen vid 1680-talets mitt, då det visade sig, att bevillningen icke på långa vägar förslog till att minska landets skuld, utarbetade Jacob Gyllenborg en revolutionerande finansplan, enligt vilken räntan på statsskulderna skulle sänkas med delvis retroaktiv verkan.

Sedan reduktionsverket med kraft genomförts, utnämnde Karl XI flera av sina dugligaste medarbetare till landshövdingar. Länens förvaltning hade nämligen länge lämnat mycket övrigt att önska och måste läggas i starka händer. Olof Thegner var en av dessa män och efter hans död blev mågen Jacob Gyllenborg år 1689 landshövding i Stockholms och Uppsala län. Under riksdagen samma år var han vid sidan av Wallenstedt den verksammaste och upphöjdes för sin trohet mot kungamakten i friherrligt stånd. Under närmast följande riksdag 1693, då ständernas maktbefogenheter övergått i konungens händer, förde han lantmarskalkstaven och blev 1695 greve och riksråd. Han dog den 11 mars 1701 och ligger begraven i Uppsala domkyrka.

[1] Franzén, F. M., *Minne öfver Kongl. Rådet Grefve Jacob Gyllenborg* i *Svenska Akademiens Handlingar 1816*, s. 129.

[2] Sjögren, O., *Karl den elfte och svenska folket på hans tid. Ett 200-årsminne.* Sthlm 1897, s. 301, 309 f.

[3] Ib., s. 341.

Jacob Gyllenborg skrev sig på gamla dagar som herre till Bona, Lund, Jälla och Tomta. Misstankarna att han utnyttjat reduktionen för att rikta sig på offrens bekostnad äro dock ogrundade, ty egendomarna hade inköpts för hustruns pengar och voro gäldbundna.[1] Detta intygas av en okänd författare från frihetstiden, som i en liten uppsats skriver, att Gyllenborg, ehuru liksom Thegner av ofrälse börd, »steg ung, med ett redigt och godt hufvud, som en dugtig medhjelpare likaså på lyckans trappa; men samlade för sig inga ägodelar dervid, ehuru ej eljest räknad för samvetsgrann; lemnande 3 à 4 döttrar och 8 mästadels snillrika söner, utan annat arf än en god uppfostran».[2] Man får ett starkt intryck av änkans brydsamma ekonomiska situation, om man studerar de små suppliker, som hon vid flera tillfällen riktade till Karl XII.[3] I en av dessa, som expedierades i Thorn den 27 juni 1703, framhåller hon att hon skänkt landet tolv barn, varav hon har »twenne under militien till lands och en till Sjös, een i England . . .» Efter Poltavakatastrofen fick hon åter anledning vädja till konungen. Då hennes son Johan i fem år varit krigsfånge i Sibirien, bönföll hon nämligen år 1714 att få utväxla honom mot en tillfångatagen rysk commissarius och kapten, på vars lantgods Johan hölls fången. Hennes åtgärd ledde dock icke till något resultat. I en odaterad supplik slutligen säger hon sig ha råkat i svår nöd och anhåller om understöd av kronan, enär hon ej åtnjutit någon pension och till sina »många barns uppfostran, studier och resor användt all den ringa, så lösa som fasta Ägendom, som jag efter min sal. Man haft». Hon avled i maj 1726 på Venngarns kungsgård och begrovs den 17 dec. samma år i makens grav i Uppsala domkyrka.[4]

I sitt äktenskap sägas Jacob och Anna Gyllenborg ha erhållit nitton barn, av vilka fem dogo i späd ålder.[5] Av de övriga

[1] *Biogr. Lex.*, V, s. 282.

[2] *Facta till Revolutions-Historien under Konung Carl XII:s Regering, Drottning Ulrica Eleonoras samt början af Konung Fredrics; med teckning af diverse dithörande personers lynnen.* I *Handlingar rörande Skandinaviens historia*, VII, Sthlm 1819, s. 197.

[3] Biographica. RA.

[4] Uppsala domkyrka G 1. Uppsala landsarkiv.

[5] Franzén, a. a., s. 129. *Biogr. Lex.*, V, s. 283. Elgenstierna, a. a., III, s. 233, upptager fjorton barn, av vilka ett dog vid ett halvt års ålder.

voro nio söner och fem döttrar. Fyra av bröderna voro militärer. Jacob (1677—1708) avancerade till kapten vid Upplands ståndragonregemente och dog under det stora nordiska kriget av de blessyrer han fått i sammandrabbningen med polackerna »på stora skogen vid Smolensk».[1] En yngre broder, Ulrik Gustaf (1684—1716), blev kommendör vid amiralitetet och dog även han vid ganska unga år, under det att Anders (1686—1728), vilken deltog såsom kavalleriofficer i slaget vid Hälsingborg 1710, senare slog sig ned på Lindsta egendom i Uppland, som han erhållit genom giftermål med Virginia Christina Kruuse af Verchou. Hans son Henning Adolf — varom mera nedan — blev en av hattarnas förgrundsfigurer under frihetstidens senare skede. Militär var slutligen också Johan, skaldens fader, vars öden vi dock skildra först sedan de övriga syskonen presenterats.

De andra bröderna beklädde civila ämbeten. Den äldste, Olof (1676—1737), studerade en tid vid Uppsala universitet och valdes ehuru ännu ej tjugo år gammal för vårterminen 1696 till rector illustris.[2] Han blev slutligen landshövding i Nyköpings län och tycks ha varit en fridens man, som älskade studier och särskilt poesi. Hans äktenskap med Catharina Gripenwaldt var barnlöst. Av fadern hade han ärvt en viss lyrisk begåvning och efterlämnar ett knippe dikter.[3] Såsom son till Karl XI:s trogne medarbetare var Olof starkt rojalistisk, varmt religiös och stor fosterlandsvän. I högkvarteret i Rawitz framlämnade han till konungen en dikt, *En gudfruktig och en ogudaktig menniskas olika tankar om evigheten* (tryckt i Stockholm 1709), där han framhöll människans plikt att uppöva sitt vett och nödvändigheten av att sätta sin tillit till Guds allmakt. Han stod högt i gunst hos Karl XII men även Fredrik I hade i honom en trogen anhängare.[4] Den förre hyllade han i versi-

[1] Elgenstierna, a. a., III, s. 233.

[2] Annerstedt, C., *Upsala universitets historia*, II: 2, s. 48.

[3] De ha publicerats av Carleson, C., *Försök til swänska Skalde-Konstens uphiælpande, eller: Samling af utwalda Swänska Rim och Dikter*, I—II, Sthlm 1737, 1738, samt i Hanselli, a. a., V.

[4] Malmström, C. G., *Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772*, I, s. 433.

fierade nyårsönskningar 1715 och 1718. Den rimmade, ganska ojämna hexametern förråder, att han tagit intryck av sin Stiernhielmsbeundrande fader och farbroder. Sin största berömmelse säges han ha vunnit genom en kärlekssång, vars början löd: »Gudinnan, den jag vördat har . . .»[1] Någon tid före sin död utgav han en fortsättning på Dalins Argus — tolv nummer utkommo 1735 — under titeln *Skuggan af den döda Argus* men mäktade icke taga upp den kvicke Dalins fallna mantel. Tidskriften, som framträdde utan större pretentioner, är tung och uddlös. Författarens »milda, lyriska stämning», skriver Hammarsköld, »sämdes icke med den didactiska straffetonen, och hans innerliga hug kunde ej sänka sig till det ytliga skämtet».[2]

En mera växlingsrik levnad väntade Olofs yngre broder Carl (1679—1746), som gjorde den mest lysande karriären av bröderna.[3] Även han studerade en tid i Uppsala, där han gjorde sig känd som rojalistisk latinsk orator och vid aderton års ålder disputerade *De Regno Ostrogothorum in Italia.* Under läsåret 1698—99 fungerade han som rector illustris och visade därvid prov på en arbetsamhet och en bestämdhet gentemot de akademiska fäderna, som icke undgick att förbluffa dem. Han var den förste och ende rector illustris, som lät professorerna vid terminens slut redogöra för sitt arbete.[4]

Carl kom vid unga år in på den diplomatiska banan. Under det stora nordiska kriget tjänstgjorde han vid svenska legationen i London, där han 1715 förordnades till svensk minister. Han uppträdde därvid som Görtz' mellanhand vid försöken att återinsätta den stuartska pretendenten på Englands tron men blev arresterad, när dessa underhandlingar avslöjades. Då han strax därpå frigavs och i början av år 1718 återvände till Sverige, togs han av konungen i anspråk för de fredsunderhandlingar med ryssarna, som inleddes på Åland men som genom konungens död avbrötos.

Efter enväldets fall utnämndes Carl Gyllenborg 1723 till riksråd såsom medlem av det rysk-holsteinska partiet, d. v. s. det

[1] Hammarsköld, L., *Svenska vitterheten*, I, Sthlm 1818, s. 198.
[2] Ib.
[3] *Biogr. Lex.*, V, s. 284 ff. Elgenstierna, a. a., III, s. 233.
[4] Annerstedt, a. a., II: 2, s. 49.

parti, som vid frihetstidens början energiskt arbetade på att få Karl XII:s systerson och tsar Peters svärson, hertigen av Holstein, vald till svensk tronföljare. Han försökte alltid stå väl till boks hos Fredrik I.[1] När partiet efter hertigens fall i Ryssland förlorade sitt politiska inflytande, var han mån om att icke heller stöta sig med kanslipresidenten Arvid Horn. Under det att denne gick miste om konungens förtroende genom att icke acceptera kungens mätress Hedvig Taube, tvekade hans medtävlare om makten, Gyllenborg, D. N. von Höpken och Hans von Fersen, icke att understödja konungens skamliga förhållanden för att vinna hans gunst, vilket även lyckades dem.[2] Gyllenborg var det enda riksråd, som bistod konungen, när denne utanför förslaget utnämnde den ökände favoriten Erland Broman till assessor i kommerskollegium.[3] Det var också konungagunstlingen Gyllenborg, som på ett tidigt stadium började intressera Fredrik I för ett förbund med Frankrike och krig mot Ryssland. Särskilt vid 1730-talets mitt besatt han stor makt, emedan alla tjänstesökande — och de voro legio — visade sig angelägna om att få honom till förespråkare hos monarken.[4] I sin utrikespolitik var Gyllenborg en värdig lärjunge till Görtz. Han ansåg, att Sverige bäst skulle återvinna sin maktställning genom att mindre lita till egna stridskrafter än till subsidier och ränker. När andra makter voro upptagna av krig, skulle Sveriges chans vara kommen. »Jag hafver trott», yttrade han i rådet, »att vattnet borde blifva mycket grumligt, innan vi kunde med säkerhet däri fiska».[5]

På hösten 1734 lyckades franske ministern Casteja intressera Höpken och Gyllenborg för ett förbund med Frankrike och därigenom lades grunden till det sedermera så mäktiga franska partiet eller hattpartiet.[6] Partiledarna försökte särskilt vinna den yngre adeln för sina syften och i propagandans tjänst ställdes även den nyinrättade Svenska skådeplatsen, som i oktober

[1] Malmström, a. a., I, s. 475.
[2] Ib., II, s. 144.
[3] Ib., II, s. 168.
[4] Ib., II, s. 174 f.
[5] Ib., II, s. 179.
[6] Ib., II, s. 204.

1737 invigdes med Carl Gyllenborgs *Swenska Sprätthöken*. I denna komedi fördes de nyadlade ätternas talan mot den börds-högfärdiga äldre adeln. »En väl och til Rikets tienst anlagd ungdom, ett redligt, upricktigt och tappert väsende, ett vänligt och nöisamt umgänge jämte en oföränderlig kiärlek för Fäderneslandet, trohet och lydna för öfverheten giör i mitt tycke en fullkomligare adelsman, än hundrade Tusend ahnor», säger baron Stadig.[1] Under riksdagen 1738 vunno så hattarna övervikt i rådet och efter den gamle Arvid Horns avskedstagande valdes Gyllenborg med adelns och borgarnas röster till kanslipresident.[2] Om honom säger A. J. von Höpken, att »il avait de l'esprit, il était savant, mais il manquait de genie et de courage pour les grandes entreprises». Han skriver vidare, att »son crédit au Sénat n'était point comparable à celui du comte Horn».[3] Han var icke stark nog att bestämma den politiska kursen.

Då de utrikespolitiska konjunkturerna syntes fördelaktiga och hattarna i sekreta utskottet lyckats placera sina trognaste anhängare — Palmstierna, A. J. von Höpken, Ekeblad, Henning Gyllenborg, Plomgren, Renhorn m. fl. — fingo de revanschlystna aktivisterna vind i seglen, ehuru det på ansvarigt håll varnades för att Sveriges militära styrka var alltför svag. När beslutet om krig i juli 1741 skulle fattas, röstade Carl och hans i rådet nyinvalde broder Johan för krig.[4] Under de oroligheter, som uppstodo efter kriget, när dalahären tågade mot Stockholm, utsattes Gyllenborgarna för folkets förbittring. På dalkarlarnas proskriptionslistor lära både Carl och yngste brodern Fredrik ha varit uppsatta.[5] Den förre stannade hjältemodigt kvar i Stockholm under upproret men Fredrik skyndade att sätta sig i säkerhet.[6] Carl Gyllenborgs rådvillhet under dessa krisår kom honom att alltmera förlora greppet om ledningen, som övergick i den från Frankrike hemkomne Tessins händer.

[1] Akt V, scen 3. — Jfr Malmström, a. a., II, s. 249.
[2] Ib., II, s. 314.
[3] Höpken, A. J. von, *Skrifter*, I, Sthlm 1890, s. 37.
[4] Malmström, a. a., II, s. 423.
[5] Beckman, B., *Daluppror et 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet*, Gbg 1930, s. 466.
[6] Enligt en annan uppgift skulle dock allmogen med våld ha velat taga Fredrik till sin anförare. *Handlingar rörande slägten Gyllenborg* (X 265: b. UUB).

Under riksdagen 1742—43 — före vilken Fredrik Gyllenborg gjorde en resa i landsorten för att med franska pengar påverka tänkesätten — lyckades dock hattarna bibehålla sin ställning genom att uppoffra generalerna Lewenhaupt och Buddenbrock. Några år senare avled Carl Gyllenborg, den 9 dec. 1746, och begrovs i Uppsala domkyrka. Han hade då redan upphört att utöva något inflytande och hans bortgång, skriver Malmström, »märktes knappt på annat än bekymren att finna en efterträdare».[1] Samme författare skriver i sin karakteristik, att hans »statsmannaegenskaper ej voro sådana, som ursäkta härsklystnaden: hvarken den djupseende visheten eller den betvingande kraften eller den okufliga ihärdigheten hade fallit på hans lott; ja icke ens den snarfyndighet och rikedom på utvägar, som lärer statsmän att begagna omständigheterna, då de ej kunna skapa dem. Hans egenskaper voro mera ränksmidarens, folkuppviglarens, hofmannens; det var på olika tider konungens gunst och den stora hopens på riddarhuset och i borgarståndet, som gaf honom makten i händerna; däremot njöt han aldrig någon synnerlig aktning vare sig af sina ämbetsbröder i riksrådet eller af de egentliga partiledarne vid riksdagarna, eller af de främmande ministrar, som kommo i beröring med honom . . .»[2] Eftermälet är icke smickrande men sannolikt rättvist.

Innan Carl Gyllenborg blev kanslipresident, hann han göra en icke föraktlig insats till den svenska dramatikens båtnad. Han gjorde redan 1721 ett ambitiöst försök att av Steeles komedi *The lying Lover* skapa en regelrätt svensk komedi, *En bättrad will-hierna* (tryckt 1723), med förhållandevis ledig dialog.[3] Ett allvarligare syfte hade hans tidigare nämnda original, *Swenska sprätthöken*, där han med patriotisk harm förlöjligar dels petitmaîtren, som i Paris lärt känna blott den franska kulturens ytligaste sidor, dels den ouppfostrade, för europeisk kultur otillgänglige svenske tölpen. Den idealiskt uppfostrade ädlingen är baron Stadig, som förenar fransk bildning med svenskt sinnelag.

Under sin Londonvistelse gifte sig Carl Gyllenborg 1710 med

[1] Malmström, a. a., III, s. 304.
[2] Ib., II, s. 171 f.
[3] Se Schück & Warburg, *Illustrerad svensk litteraturhistoria*, III, s. 553.

Sarah Wright, änka efter en adelsman Elijah de Rit.[1] Hon hade av honom ärvt en betydande förmögenhet. Återkommen till Sverige kunde Gyllenborg för hustruns pengar 1721 inköpa det s. k. Wrangelska huset, beläget mellan slottet och gamla Norrbro, vilket rikt möblerades och smyckades med dyrbara konstverk.[2] Sarah Wright dog redan den 9 mars 1745. Hennes make testamenterade största delen av sin förmögenhet till hustruns dotter i förra äktenskapet, Elisabeth de Rit, som han adopterat. Hon hade i Sverige gift sig med Carl Sparre men flyttade ett par år efter dennes död (1741) tillbaka till England.

I Carl Gyllenborgs testamente av den 31 okt. 1745 förekommer en bestämmelse, som icke saknar intresse. Testator förordnar nämligen följande om sitt bibliotek: »Äfwenledes lemnar iag och gifwer åt min K. Bror RR Grefwe Johan Gyllenborg mina böcker, at dem emellan sina söner utdela, efter hwars och ens genie och Studiers beskaffenhet.»[3] Då den äldre av dessa, Jacob Johan, var utpräglat illitterat, ha sannolikt de skönlitterära arbeten, som eventuellt ingått i boksamlingen, tillfallit skalden Gustaf Fredrik. Tyvärr upptager i detta fall boupptecknin gen ingen förteckning på böckerna. Meddelandet är likväl icke värdelöst, ty om vi i skaldens diktning spåra ett engelskt inflytande, kunna vi i varje fall räkna med den möjligheten, att det ifrågavarande arbetet kommit i hans händer genom den engelskorienterade farbrodern. I testamentet förordnade han även att någon summa skulle användas till understöd åt G. F. Gyllenborg och Henning Adolfs söner i deras studier.

Om Carl Gyllenborg saknar ädla karaktärsdrag, gäller detta i ännu högre grad om den yngste brodern, Fredrik (1698—1759), som utan tvekan är den minst sympatiske av dem alla. På det politiska området skydde han inga medel för att nå sina syften. I ekonomiskt avseende var han en ren svindlare. Han började sin bana såsom page hos änkedrottning Hedvig Eleonora och steg så småningom till både hovjunkare och kammarherre men

[1] Classon, Esther, *Sarah Gyllenborg. Karl Gyllenborgs engelskfödda maka. Svenska Dagbladet den 8/8 1920.*

[2] Huset revs år 1757 för att lämna plats åt slottets nordvästra flygel (*Gjörwells levernebeskrifning*, X 265:m, s. 231, UUB).

[3] *Handlingar rörande slägten Gyllenborg* (X 265: b. UUB).

gjorde samtidigt därmed en juridisk karriär, blev lagman på Gotland 1733 och i Närke 1737.[1] Hans huvudintresse var emellertid politiken. Redan under sin första riksdag 1731 framgav han det ena memorialet efter det andra och blev en av hattarnas flitigaste talare på riddarhuset och en svår motståndare till Horn. Med tiden trädde han alltmer tillbaka, hans stridbara yttranden blevo sällsyntare, under det att hans inflytande som intrigör och korridorpolitiker ständigt ökades.[2] År 1741 efterträdde han sin morbror Johan Thegner som bankofullmäktig och var ända till sin död den drivande kraften inom bankstyrelsen. Denna maktställning utnyttjade han dels för att realisera hattarnas ekonomiska program, dels för egna vidlyftiga lånetransaktioner och valutaspekulationer, till vilka vi i ett senare kapitel få anledning återkomma.

Fredrik Gyllenborg var gift med friherrinnan Elisabet Stierncrona (1714—1769), som var djupt religiös och även litterärt intresserad. Hon utgav ett arbete om *En svensks tankar öfver den 22 juni 1756* och *Marie bästa del* (1756). Däremot saknade hon absolut sinne för ekonomi och bidrog genom sin slösaktighet till att efter makens död ruinera familjen.[3]

På denna punkt i berättelsen om släkten är det nödvändigt att presentera den medlem ur en yngre generation, som troget stod vid Fredrik Gyllenborgs sida. Den ovan flyktigt omnämnde krigaren Anders Gyllenborg hade en son Henning Adolf (1713—1775), som sannolikt mycket tidigt kom att protegeras av Fredrik. Någon förmögenhet ägde han icke men han var begåvad, hade ett utpräglat språksinne och en lycklig förmåga att kunna uttrycka sig väl. Vid tio års ålder blev han inskriven vid Uppsala universitet, där professor Grönvall övervakade hans undervisning och lade grunden till hans intresse för den wolffianska filosofien.[4] Vid sjutton års ålder disputerade han under professor Hermanssons presidium över ämnet *De praesagiis politicis* och höll strax därpå ett uppmärksammat tal på Fredrik I:s födelsedag. Akademien belönade honom genom att välja

[1] Elgenstierna, a. a., III, s. 236.
[2] Malmström, a. a., II, s. 132.
[3] Lindskog, C., *Clas på hörnet*, Sthlm 1932, s. 130, 137.
[4] Schönberg, A., *Åminnelsetal öfver . . . H. A. Gyllenborg*, Sthlm 1779, s. 35.

SLÄKTEN

I SA

SIMON
(16
apotekare; g. m. 2

JACOB
(16
greve, landshövd

OLOF
(1676—1737)
landshövding

JACOB
(1677—1708)
kapten

CARL
(1679—1746)
kanslipres.
g. m. Sara Wright

JOHAN
(1682—1752)
riksråd; g. m.
Marg. Eleon. v. Beijer

ULRIK GUST.
(1684—1716)
kommendör

JACOB JOHAN
(1721—1788)
landshövd.; g. m.
Ant. Virg. Gyllenborg

SARA
(1726—1812)
g. m. gen.-major
Göran Oxenstierna

GUSTAF FREDRIK
(1731—1808)
kansliråd; g. m.
Anna Marg. Gottsman

JOHAN HENNING
(1756—1830)
Efter hans död gick Skenäs ur släkten.

JOHAN GABRIEL
OXENSTIERNA
(1750—1818)

MARG.
ELEONORA
(1765—1845)
kammarfröken

JOHAN
(1767—183
kammarher

LENBORG

RAG

MHAUS

8)

rina Andersdotter

NBORG

1)

n. Anna Thegner

ANDERS LEIJONSTEDT

(1649—1725)

greve, riksråd

ANDERS

(1686—1728)

öv.-löjtnant

HENNING ADOLF

(1713—1775)

riksråd; g. m.

Maria Sofia Stierncrona

T. VIRGINIA

1735—1761)

. Jacob Johan

CARL JOHAN

(1741—1811)

presid. i kammarrätten

CARL ADOLF DAVID

(1787—1863)

prot.-sekreterare

Med honom utgick ätten på svärdssidan.

GUSTAF SAMUEL

(1695—1756)

landshövding

FREDRIK

(1698—1759)

presid. i bergskollegium

g. m. Elisabet Stierncrona

JACOB GABRIEL

(1731—1778)

assessor

CARL DAVID

(1734—1811)

kommerseråd

GUSTAF ADOLF

(1743—1789)

assessor

FREDRIK

(1767—1829)

justitiestatsminister år 1810

honom till rector illustris, vilket säkerligen mest var en servil bugning för universitetets kansler Carl Gyllenborg, som bekostade den nu faderlöse ynglingens uppfostran.[1] Henning Adolf blev den siste innehavaren av denna hederssyssla i Uppsala. Därifrån begav han sig till Lunds universitet för att studera juridik under den berömde David Nehrman. Han disputerade nu på en avhandling *De Juris consulto* (1732), som han säges själv ha författat och såsom preses försvarat. Däremot avböjde han tacksamt ett anbud att bli rector illustris även vid denna akademi och sökte sig i stället till hovet, där han genast blev kammarherre och så småningom överintendent och hovkansler. Hans levnadsbana löpte sålunda i nästan samma fåra som Fredriks. I Stockholm ingick han giftermål med Maria Sofia Stierncrona (1716—1749), en yngre syster till Fredrik Gyllenborgs maka, och blev därigenom i dubbel bemärkelse befryndad med denne. Som ett ytterligare tecken på deras sammanhållning kan anföras, att de bodde under samma tak. Fredrik logerade nämligen vid sina besök i huvudstaden i det av honom ägda stenhuset i kvarteret Brunckhalsen, Malmtorgsgatan 5, där den översta våningen stod för hans räkning. I våningen inunder inflyttade efter giftermålet Henning Adolf och i bottenvåningen bodde de bägge Gyllenborgarnas svåger David Stierncrona.[2] Detta hus blev alltså en verklig högborg för hattarna. År 1748 inköpte Henning Adolf hovbrodören Tobias Leijs malmgård vid Tullportsgatan, det ännu i dag kvarstående huset Döbelnsgatan 38, vilket på grund av sin närhet till den av de högre kretsarna mycket anlitade surbrunnen var ett lämpligt beläget sommarnöje för den sjuklige politikern. Kring denna hälsokälla, som stod i sitt flor på Fredrik I:s tid, hade det vuxit upp en idyllisk samling malmgårdar och utvärdshus, bland vilka senare Clas på Hörnet i korsningen av nuvarande Surbrunns- och Roslagsgatorna var det mest ryktbara.

Medan Fredrik drog sig tillbaka från riddarhusdebatterna, framträdde på fyrtiotalet den unge Henning Adolf. Under riks-

[1] Schönberg, a. a., s. 6.

[2] Lindskog, a. a., s. 127. Fredrik förde ett mycket stort hus, hans tjänarstab bestod 1755 av mamsell, 3 husjungfrur, 6 pigor, 5 lakejer, kusk, portvakt, husdräng, stalldräng, kamrer, fältskär, huspräst, hovskräddare och skrivare (Mantalslängden, SSA).

dagen 1742—43 var han en flitig talare, som aldrig försummade ett tillfälle att protestera mot slapphet och tvedräkt och mana till enighet. När domen över de olyckliga generalerna skulle fällas, talade Henning Adolf mot blodsutgjutelsen och begärde uppskov för att ge dem tillfälle att bereda sig till döden.[1] Förbittringen mot krigsanstiftarna riktade sig även mot honom, men han förekom angreppen genom att i ett frimodigt tal på riddarhuset (23/8 1742) förklara sig beredd att stå till svars för sina gärningar. Mot slutet av riksdagen 1746 vikarierade han som lantmarskalk och vid nästa riksmöte 1751 utsågs han att bekläda samma ansvarsfulla post. Hattpartiets ställning var nu så grundmurad, att ordförandeskapet icke erbjöd några större svårigheter. Sjukdom tvingade honom dock att under senare delen av riksdagen lämna lantmarskalksstaven i Erik Brahes hand. Bland Henning Adolfs gärningar som riksdagsman kan framhållas, att han var den förste, som föreslog adelskap åt Olof Dalin till belöning för hans epos *Svenska friheten*.[2] Han väckte även förslag om en pension åt fru Nordenflycht[3] och drev såsom lantmarskalk igenom detta förslag i alla stånden. Om hans duglighet som lantmarskalk fällde motståndaren Gustaf Bonde det omdömet, att han »är äregerig och qwick, talar wäl i fri, redig och regelbunden smak, men har ingen stadighet at soutinera hwad han begynt».[4] Henning Adolf belönades för sin nitiskhet med att föreslås till rådsherre 1757. Fyra år senare inlämnade han dock sin avskedsansökan av hälsoskäl. Till händelserna under 1760-talet få vi anledning att senare återkomma och återvända till Fredrik Gyllenborg.

När denne under riksdagen 1746—47 kraftigt bidragit till hattarnas seger över mössorna, ville ständerna visa honom sin erkänsla. Oskicket att föreslå egna medlemmar till befordran stod just vid denna riksdag på höjdpunkten. En borgardeputation inlämnade den 1 april 1747 på riddarhuset ett protokollsutdrag vari föreslogs, att Fredrik Gyllenborg för sitt patrio-

[1] *Sveriges Ridderskaps och Adels riksdagsprotokoll* fr. o. m. 1719, XIV, s. 220. Förkortas hädanefter R & A.
[2] R & A, XIII, s. 341 — 30/11 1742.
[3] R & A, XV, s. 273 — 15/12 1746.
[4] N 944 (Eclairissements). UUB.

tiska nit skulle hugnas med presidents heder och rang samt vid yppad ledighet erhålla ett dylikt ämbete, helst i bergskollegiet.[1] Den föreslagne ansågs nämligen på grund av sin verksamhet i bergsdeputationen särskilt kvalificerad för denna post. Under debatten framhöll assessor Tilas i bergskollegiet, att andra därigenom skulle bli förbigångna och att tillvägagångssättet stred mot regeringsformen och konungens rätt. I detta ögonblick ryckte Henning Adolf fram till undsättning och framhöll, att det endast varit fråga om att »lemna Rådet frihet att uppföra» Fredrik Gyllenborg på förslag till något presidentskap.[2] Denne erhöll presidents rang och kunde år 1750 övertaga vården om bergskollegiet. Han tycks icke ha varit omtyckt som chef. En av hans underordnade, den duglige men kanske väl halsstarrige Tilas, led svårt av hans kapriser. Tilas skildrar elakt Gyllenborgs besök i Falun under en inspektionsresa, vilket må tjäna till en karakteristik av honom: »Presidenten gjorde där en stor figur, höll taffel, hade stor stat, och utom egna cavaillerer skockades dit ynglingar av bergsstaten, så att det passerade liksom en hovhållning i hans logemente. Själva förrättningen gick för sig på det viset, som stora och myndiga och självrådiga herrar vilja hava, nämligen hals över huvud, så snart de själva allenast fått den superficiella idée, som de åstunda.»[3]

Från dessa medlemmar av släkten Gyllenborg, som utåt storordigt förde lagens och frihetens talan men skrupelfritt missbrukade dessa demokratiska värden, vänder man sig gärna till skaldens far, Johan (26/9 1682—22/5 1752). Det förefaller, som om det varit vekare virke i honom än i de flesta andra Gyllenborgar. Han var ingen hänsynslös karriärist, säkerligen ej heller någon större begåvning men av eftermälena att döma en moraliskt oförvitlig människa.[4] Även han låg någon tid vid

[1] R & A, XV, s. 644 ff. — 1/4 1747.
[2] R & A, XV, s. 679 ff. — 20/4 1747.
[3] Falk, E. V., *Daniel Tilas och Fredrik Gyllenborg*, Sthlm 1936, s. 31.
[4] Den viktigaste källskriften är teol. dr Johan Corylanders naivt uppriktiga *Åminnelse-Tal öfwer framledne Riks-rådet och Academie-Cancelleren i Lund, Herr Grefwe Johan Gyllenborg; hållit uti Lunds stora Hör-Sal den 20 October 1752.* Tryckt i Gjörwells *Det Swenska Biblioteket*, II, 1758, s. 63 ff. Corylander var informator för Gyllenborgs äldste son och stod även senare huset mycket nära.

universitetet i Uppsala, där han inskrevs i december 1696 och som preceptor hade bl. a. Anders Rydelius.[1] Akademiska konsistoriet ville år 1700 visa även denne landshövdingsson den hedern att bli korad till rector illustris liksom tidigare bröderna Olof och Carl. Innan underrättelsen om denna smickrande uppmärksamhet hade nått honom i Stockholm, tvangs han att plötsligt avbryta sina studier. Då han en dag bevistade en gudstjänst i slottskapellet, överlämnade en person i hans händer en kunglig kornettsfullmakt vid Upplands ståndragonregemente. Hans bestörtning var stor, ty han var enligt sonens utsago »intet mindre än ämnad at ingå i krigstjenst».[2] Naturligtvis vågade han icke neka att mottaga fullmakten från envåldshärskaren. Han överskeppades med trupperna till Reval, deltog i övergången av Düna, kämpade tappert under general Lewenhaupt i många drabbningar i Livland och Kurland och deltog även i slaget vid Poltava. Vid Perevolotschna erbjöd kungen Gyllenborg att ansluta sig till hans svit, men då generalmajor Creutz förklarade sig ej kunna undvara denne, lär kungen ha yttrat: »Det är Oss kärt, att I ägen Eder Förmans så goda witnesbörd. Förbliwer då här i Guds namn, och farer fort att hålla Eder braf. Wi skole Eder ihogkomma och belöna.»[3] Därpå följde en mångårig rysk fångenskap. Gyllenborg, som var svårt angripen av fältsjukan, skulle säkert ha dukat under liksom så många andra, om icke en rysk överste, vars liv han sju år tidigare räddat, tagit sig an honom och vårdat honom, innan han blev bortförd till Solikamskoi i Sibirien. Under fredspreliminärerna på Åland 1718 erhöll den svenske delegaten Carl Gyllenborg av tsar Peter den nåden att få en fånge frigiven. Därigenom kunde Johan redan 1719 återvända till sitt fosterland. Med befordringarna gick det emellertid långsamt, då under den långa fångenskapen de yngre officerarna passerat honom. Han fick nöja sig med en kaptensbeställning vid Östgöta regemente till fots och med en lön, som var lägre än den han sjutton år tidigare innehaft. 1729 blev han major och sex

[1] *Uppsala universitets matrikel*, I, 1595—1700, s. 376.

[2] Gyllenborg, G. F., *Mitt lefverne. Med anmärkningar utgifna af Gudmund Frunck*, Sthlm 1885, s. 16. Förkortas hädanefter ML.

[3] Gjörwell, a. a., II, s. 97.

år senare överstelöjtnant. Tack vare inflytelserika släktingar och partivänner utnämndes han 1741 till riksråd, varefter han troget understödde den äldre broderns politik utan att självständigt ingripa i förvaltningen. 1742 efterträdde han sin bror Carl såsom kansler för Lunds universitet. Corylander karakteriserar honom i åminnelsetalet med följande ord, som trots superlativerna rätt väl torde ge oss hans väsen:

Förstånd, eftertanka och fram för alt en god wilja styrde Hans företagander. Ej hastig at besluta, men snäll at utföra. Ej förmåten i medgång, ej nedslagen i motgång. Ej skrytande i sälskaper, ej bäfwande i farligheter. Altid tapper, men aldrig grym. Förfärlig emot wäpnade fiender, men mild emot wärnlösa. Stor i råd, men större i dåd. Sen til wrede, men snar til försoning. From emot folk, men sträng emot laster och odygder. Barmhertig emot nödlidande, men otålig emot lättingar. Benägen at låfwa, och oryggelig at hålla. Frikostig, men ej slösare. Hederlig, prydelig och präktig i kläder, i wåning, i åketyg, men aldrig flyktig, aldrig prålsam, aldrig stålt. Hushållare, men wämjande wid al niskhet och egennytta. Uti tjänstgjörande alfwarsam, och såsom den der ingen kände; men i sit hus och i omgänge wänlig, nöjsam, och utan egen förnedring, liksom jämngod med alla, jämwäl sina underhafwande. Hörde gärna andra tala, tålte äfwen motsägelse; men tykte bäst om när den skedde med beskedelighet. Trodde folk wara ärligt, til des wederspelet wisade sig, och dömde ingen ohördan; men ansåg ensidiga berättelser för avisor, som fordra mer än en bekräftelse. Rättwis utan ondska, mild utan flathet, menniskja utan upsåteliga fel, Christen, icke utan synd, men utan flärd och andeligit högmod. Han älskade öfwer alt sin Gud utan skrymtan; sin Konung utan smickran; sit Fädernesland utan undantag.[1]

*

Denna utförliga berättelse om den gyllenborgska släktens väg från apoteket och kryddhandeln i Uppsala till kungens rådsbord kräver som komplement några sidor om skaldens mödernesläkt, von Beijer, vilken visserligen aldrig blev så rikt förgrenad som den gyllenborgska men under sin korta livstid kunde uppvisa åtskilliga framstående medlemmar. Även detta ätteträd hade sina rötter i tysk jord. Den fint bildade berlinaren Johan Beier (1606—1669) medföljde år 1636

[1] Gjörwell, a. a., II, s. 117.

Axel Oxenstierna såsom kanslist till Sverige och åtnjöt i hög grad rikskanslerns förtroende.[1] Han utnämndes 1642 till postmästare över hela dåvarande svenska riket. Det ålåg honom ej blott att utöva sträng uppsikt över postväsendet utan även att införskaffa, trycka och utgiva nyheter från rikets alla provinser och från främmande länder — Tyskland, Holland, Frankrike, Italien m. fl. — varifrån de sänts av särskilt anställda korrespondenter.[2] Han var dessutom skyldig att publicera kungörelser från kansliet. Som en följd av dessa åligganden kom Beijer att bli vår förste tidningsutgivare, ty han lät trycka nyhetsmaterialet i *Ordinarie post tijdender* (1645—1651). Då drottningen med åsidosättande av den arbetsamme Beijer 1654 utnämnde hovmarskalken Vilhelm Taube till general-postmästare, gick den förre miste om en del inkomster men tröstades samma år med ett adelskap. Detta var dock en klen tröst, ty han utsattes för flera trakasserier och skildes 1658 från ledningen av postverket. Denna otacksamhet kunde dock icke nedbryta hans energi. Han öppnade en egen postgång mellan Stockholm och Helsingör, vilken visade sig vara snabbare än kronans, varför stundom kronan själv hellre begagnade sig av privatmannens än sin egen linje! Efter Taubes död fick von Beijer arrendera postverket men detta arrangemang blev under förmyndarregeringens oordnade förhållanden så ofördelaktigt, att hans ekonomi undergrävdes. Efter hans död nödgades änkan vänta i två år, innan hon fick råd att ge sin make en hederlig begravning.

Av de fjorton barnen övertog äldste sonen Johan Gustaf (1646—1705) en tid såsom postdirektör förvaltningen av postväsendet tillsammans med modern och syskonen. På grund av sjuklighet samt sannolikt även för sitt kompromisslösa uppträdandes skull erhöll han avsked 1697.[3] Han gjorde sig känd som en korrekt men ej särdeles originell skald. En del av hans dikter utgöra hyllningar till Karl XII, andra äro oden, sonetter

[1] Jacobson, *Johan von Beijer.* I *Svenskt Biografiskt Lexikon*, III, s. 70 ff. — Elgenstierna, a. a., I, s. 263.

[2] Sylwan, O., *Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772*, Lund 1896, s. 29.

[3] Castrén, G., *J. G. von Beijer* i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, III, s. 74 f.

och satirer, av vilka senare en är en Boileauöversättning.[1] Han sägs även ha översatt *Le Cid* 1678, men detta arbete har ej påträffats. Von Beijer är en av de första svenska författarna, som orienterat sig mot fransk-klassicismen.

Hans bror Joachim Christian von Beijer (döpt 1650, död 1705 i Polen för egen hand) var militär och hade en tid varit i holländsk tjänst, innan det stora nordiska kriget krävde hans medverkan på en nordligare front. Han gifte sig 1688 med Erik Dahlberghs dotter Anna Maria (1671—1719).[2] I detta äktenskap föddes sju barn, av vilka endast två döttrar nådde mogen ålder. Av dessa gifte sig den äldsta Margareta Eleonora (1/1 1692—24/1 1772) år 1720 med Johan Gyllenborg och blev mor till skalden, och den yngre, Elsa Christina, med lagman Johan Franc. Sonen Eric, som föddes någon gång på 1690-talet, dog redan 1711 och med honom utslocknade släkten von Beijer på svärdssidan.

I *Mitt lefverne*[3] har skalden tecknat en bild av sin moder. Han ansåg sig stå närmare henne än fadern, icke minst därför att han av henne trodde sig ha ärvt det »snille», som röjdes i några av hans arbeten:

Min Mor Margreta Eleonora Beijer, liknade sin Morfar Gref Dahlberg, hwars alfwersama och tänkande snille igenkändes i hennes ögon. Den i hennes ungdom kände skaldekonst hade upfyllt hennes ensliga stunder och Runius war henne i synnerhet familiair hwars wisa om werldsföracktt, hon ofta för mig repeterade. Hon war fallen till Misantropie, som mildrades genom en älskad mans behagliga umgänge och quarlemnade endast så mycken känsla deraf som fordrades at göra hennes umgänge interressant genom skarpsinnigheten i hennes omdömen. Med et bittert infall fälde hon dårens högmod, men sårade aldrig dermed den enfalldige. Hatare af all fåfänga, wisade hon sig aldrig i stora werlden, när hennes rang det fordrade, utan med missnöje. Hema i sit hus förekom hon alla med en otwungen wänlighet och wisade sig ej ogen

[1] Hanselli, a. a., IX, s. 351 ff.

[2] Elgenstierna, a. a., I, s. 263.

[3] Denna självbiografi, som i original förvaras i Uppsala universitetsbibliotek, är den viktigaste källan för Gyllenborgsforskningen. Den författades av skalden år 1802 men sträcker sig ej längre än till år 1775. Då Fruncks utgåva i vissa avseenden är mindre noggrann, citeras självbiografien i detta arbete alltid efter originalet. Sidohänvisningarna gälla dock den tryckta upplagan.

mot menlösa tidsfördrif. Efter min Fars frånfälle retirerade hon sig på Schenäs Sätesgård som i arf efter Morfadren henne tillfallit. Intet tillfälle at henne omfamna har kunnat af mig ur acktlåtas. Jag har räknat min[a] lyckligaste dagar i hennes sällskap och har ägt den lycksalighet at i tjugu påföljande år åtnjuta de ömmaste we[de]rmälen af hennes omwårdnad och moderliga kärlek (ML, s. 19 f.).

Påståendet, att hans snille är ett arv från modern, är säkert en sanning med modifikation, så påtaglig som den lyriska begåvningen är i den gyllenborgska släkten. Däremot är det utan tvivel från modern han ärvt sitt tungsinne och den längtan efter lantlig enslighet, som i hans själ kämpade om herraväldet med en stark lust att vinna ära och berömmelse.

Genom modern hade gården Skenäs kommit i den gyllenborgska släkten. Få herrgårdar ha så som denna sörmländska sätesgård varit en inspirationskälla för skalder från vitt skilda epoker. För Runius, Gyllenborg, Oxenstierna och Olof Bergklint har den varit av stor betydelse.

Skenäs är beläget i Västra Vingåkers socken i Södermanland vid norra sidan av den långsträckta sjön Kolsnaren på ett i sjön utskjutande näs. Den sörmländska naturen visar sig här som fagrast med åsar, lövdungar, sjöar och bördiga åkrar i behaglig omväxling. Ursprungligen var det ett till kronan indraget klostergods, vilket Erik Dahlbergh 1665 bytte till sig för att på våren följande år inreda åt sig, sedan han ingått äktenskap med generaltullförvaltaren Drakenhielms dotter.[1] På södersluttningen mot sjön byggde han i enkel karolinsk stil två flyglar och nedanför dessa närmare stranden två små kvadratiska »fatburar» eller paviljonger. Någon huvudbyggnad kom icke att uppföras förrän så sent som 1876—1880.

När Dahlbergh 1680 förlorade sin unga maka, trivdes han ej längre på Skenäs utan flyttade därifrån. Gården gick efter hans död 1703 i arv till dottern Anna Maria von Beijer och därefter, såsom nämnts, till hennes dotter Margareta.

Den östra flygeln nedbrann på 1760-talet men återuppbyggdes, varvid portalen pryddes med Gyllenborgs och von Beijers

[1] Upmark, G., *Skenäs.* I *Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Södermanland.* Sthlm 1908, s. 190 ff. — Jfr även Ericsson, E., och Vennberg, E., *Erik Dahlbergh. Till 300-årsminnet 1625—1925.* Uppsala 1925, s. 71.

vapen samt årtalet 1766. Det är nu den enda flygel, som kvarstår, sedan den andra, som hade degraderats till ekonomibyggnad, på 1870-talet revs.[1] Östra flygeln återuppbyggdes i reveterat trä i en våning med brutet tegeltak. Av rokokoinredningen återstår numera intet, då byggnaden tjänat som förvaringsrum för frukt m. m. I den stora rektangulära, med fyra torn försedda huvudbyggnaden, som nu är i släkten Palmstiernas ägo, finnas mycket få minnesmärken kvar från den gyllenborgska tiden. Ett porträtt i knästycke, som signerats Lorentz Pasch, föreställer presidenten Fredrik Gyllenborg och två andra porträtt anses, ehuru med tvekan, avbilda medlemmar av denna släkt.

[1] Ericsson och Vennberg, a. a., s. 108.

II. Universitetskanslerns son

Jag blef en fullkomlig stoicus till tankesättet om icke i utöfningen.

Mitt lefverne, s. 3.

»Jag är yngsta barnet af gamla föräldrar. Min Far war på det femtioonde året och min mor 40, då jag framkom i dagsljuset på Majorsbostället Ström[s]bro, i Östergöthland 1731, den 25 Novemb. gamla stylen.»[1] Med detta sakliga konstaterande börjar skalden sin levnadsbeskrivning.

I det äktenskap, som den från fångenskapen återkomne karolinske officern ingick, föddes ej mindre än nio barn men endast tre nådde mogen ålder. Äldste sonen, Jacob Johan (1721—1788), var hela tio år äldre än skalden. Något hjärtligare förhållande tycks det aldrig ha varit bröderna emellan. Ett par överstrukna rader i originalet till *Mitt lefverne* skvallra därom. Vid presentationen av modern hade han ursprungligen skrivit, att hon »war född med et coleriskt temperament det ädlaste af alla när det modereras. Hon afbördade det obehagliga deraf i födslen af sin förstfödde son.» Jacob Johan var en ganska hänsynslös karriärist, som tidigt sällade sig till släktens intriganta politikerjunta. Han studerade några år vid Lunds universitet, där han blev vald till curator illustris för Östgöta nation, som på detta sätt ville hedra fadern och »den Illustre höghgrefl.-Familjen».[2] Därpå började han som kanslist i justi-

[1] ML, s. 1. — Enligt uppgift från landsarkivet i Vadstena anges i Svinstads födelsebok såsom skaldens födelsedatum den *24 dec.* 1731. Jfr Elgenstierna, a. a., III, s. 234. Fyran har dock ändrats från en annan, obekant siffra och »December» förefaller stå i stället för ett tidigare infört »october». Notisen är den sista för året; närmast föregående bär datum den 15 nov. Gyllenborgs egen uppgift är onekligen trovärdigare. Hade han kommit till världen på julaftonen, skulle han säkert ha anmärkt detta. Nu uppger han på ett annat ställe (ML, s. 64), att hans dotter föddes på hans egen födelsedag den 6 dec. 1765, alltså enligt den »nya stilen». Omräknat till juliansk tidräkning blir detta precis den 25 nov.

[2] Setterdahl, A., *Östgöta nation i Lund 1668—1913*, Linköping 1913, s. 222.

tierevisionsexpeditionen, blev 1744 kammarherre, 1750 lagman, först i Kalmar och Ölands domsaga, tio år senare i Uppland, och lyckades under den allmänna tjänsteförsäljningen 1762 bli »landshövding med tour». Under den sista hattregimen 1770 hade han lyckan att få fullmakt på detta ämbete i Stockholms län.[1] Den yngre och beskedligare brodern behandlade han sannolikt med stor överlägsenhet, vilket särskilt tycks ha varit fallet vid arvskiftet efter modern, då han köpte in syskonens andelar i Skenäs. Hennes önskan om att skalden, älsklingsbarnet, skulle bli i stånd att inlösa egendomen, kunde ej förverkligas, då Jacob Johan var en bättre hushållare (ML, s. 113 f.). Systern Sara (1726—1812), som tidigt gift sig med kommendanten på Karlstens fästning, greve Göran Oxenstierna, hade förbehållit sig att få bebo en flygel på gården jämte några andra förmåner, men skaldens pretentioner hade ej varit stora. »Jag för min del war snart expedierad», skriver han. »Större delen af arfwet hade blifwit prenumer[er]adt hos min bror och återstoden innom kortt tid, i daglige behof likaledes blifwit förtärd» (ML, s. 114). Likväl erkänner skalden, att brodern innerst inne var hjälpsam och hade ett gott hjärta (ML, s. 54). Förhållandet till systern tycks alltid ha varit gott (ML, s. 18).

I *Mitt lefverne* namnger han sina »enda barndomswänner, under flera års ständiga umgänge», Fredrik Ulrik von Rosen och Fredrik Sparre. Den förre var son till Karl XII:s tappre officer och följeslagare på den äventyrliga ritten genom Europa, Gustaf Fredrik von Rosen. Fredrik Ulrik omnämnes icke vidare i levnadsteckningen, varför deras vänskap torde ha inskränkt sig till barndomsåren. Skalden låter oss också förstå, att deras naturer voro för vitt skilda att i längden kunna följas åt. Von Rosen »war wår anförare i alla tidsfördrif, men hans flygtighet behagade mig mindre än den fromhet som teknades i F. Sparres lynne och närmare tycktes instämma med min medfödda godhet» (ML, s. 49).

Vänskapen med Sparre, vars namn här för första gången nämns, blev emellertid desto varaktigare. Han var född år 1731 såsom son till sedermera generallöjtnanten och landshöv-

[1] Biographica. RA. — Elgenstierna, a. a., III, s. 234.

dingen i först Västernorrland, slutligen Österbotten, baron Fredrik Henrik Sparre och hans maka i andra giftet, Ulrika Maria Tessin.[1] Till morbror hade han alltså den store mecenaten, hovgunstlingen och statsmannen Carl Gustaf Tessin. Någon stor begåvning var han icke och i det politiska stridsvimlet skulle han aldrig komma att utmärka sig i vare sig ord eller gärning. Men icke förty gjorde han en sällsynt lysande karriär. Han var redan vid sjutton års ålder hovintendent, blev år 1756 Gyllenborgs kamrat såsom kavaljer hos kronprinsen och fungerade under åren 1781 till 1789 såsom riksråd. Samma år som han kläddes i purpur, utnämndes han till guvernör för kronprins Gustaf Adolf och skötte sin syssla med en pedantisk noggrannhet, omsorgsfullt antecknande i sin numera på riksarkivet deponerade dagbok de mest futila händelser i den lille tronföljarens liv. Efter Gustaf III:s död utnämndes han till rikskansler — vårt lands siste innehavare av detta lysande ämbete — och innan han år 1803 slutade sina dagar på sitt kära Åkerö, som han övertagit efter morbrodern, hade han introducerats som greve på riddarhuset.[2]

Med denne barndomsvän korresponderade Gyllenborg under sin ungdomstid flitigt och vi ha Fredrik Sparres ordningssinne att tacka för att så många brev av skaldens hand räddats åt eftervärlden. Näst självbiografien och de vittra skrifterna äro de den rikast flödande källan.[3]

I det tidigaste bevarade, odaterade brevet redogör Gustaf Fredrik på naiv franska för ceremonierna vid fastern Sara Gyllenborgs begravning. Kanslipresidentens engelskfödda maka hade dött den 9 mars 1745 och begrovs fyra dagar senare. Följet var mycket förnämt. Sedan skalden berättat, att »O[ncle] Charl fut beledsagad du president, gedda, et du felttygmestaren, Sioblad», övergår han till sin egen person. Själv beledsagades han »du Comte Tessin votre oncle et gouverneur Fuchs, votre oncle parloit avec moi beaucoup et entres autres il me demandoit si j'ai ecris a mon petit camerade en Upsal».

[1] Elgenstierna, a. a., VII, s. 395.
[2] Ib., s. 399.
[3] Gyllenborgs brev till Sparre, till antalet 27, ingå i den s. k. Börstorpsamlingen på riksarkivet. Förkortas hädanefter BS.

Få svenska poeter ha så ofta och så hängivet som Gyllenborg låtit tankarna kretsa kring barndomshemmet. Föremålet för denna längtan var ej födelseorten, Strömsbro majorsboställe i Svinstads, numera Bankekinds socken i Östergötland, utan Skenäs sätesgård, där han enligt egen uppgift tillbragte större delen av sina barndomsår och efter familjens överflyttning till Stockholm 1741 sin ungdoms alla somrar på få undantag när.

I enlighet med bruket inom adliga familjer överantvardades den unge gossen mycket tidigt åt en informator, som bibringade honom den elementära undervisningen. Vem denne hans förste preceptor var, nämner han ej och namnet betyder föga. Ty han anförtror oss, att han under dennes ledning studerade »med missnöje och följakteli[ge]n med ringa framsteg» (ML, s. 1) och att hans far därför fann sig föranlåten att från Lunds akademi rekvirera en annan och bättre informator. Denne, som år 1745[1] kallades till denna befattning och som skulle följa sin discipel ända till hans triumf såsom preses, var magister philosophus Carl Christian Eberstein (1716—1782). Gjörwell beskriver honom såsom en man med ganska avancerade åsikter och angripen av tidens religiösa skepticism.[2] Det heter om honom, att han var »en lärd man, stark philosoph, var först wolfian, blef sedan rydelian, då han skulle bli theologus och disputerade mot Carpzovs theologie, hade ståteliga dona docendi och stor frequence, men i sit hjerta bekajad med naturalismus, hvilket han med tårar bekänt för en viss prästman i Stockholm, af hvilken jag det hafver, och önskat sig aldrig hafva tagit prästen på axlarna». Eberstein prästvigdes år 1746 i Uppsala och blev följande år teologie adjunkt i Lund.

Hans radikalism har emellertid ingalunda verkat avskräckande på den fjortonårige eleven, som nu lärde känna den naturliga religionen, som han alltid med sådan värme skulle omfatta. Framför allt förstod emellertid informatorn att intressera sin discipel för de klassiska mästerverken:

---

[1] Cavallin, S., *Lunds stifts herdaminne*, IV, s. 56.

[2] Gjörwell, C. C., *Anteckningar om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731—1757*, s. 47.

För att öfwerwinna min osmak för latin, förstod han at sätta en författare i min hand som instämde med mitt lynne, Horatius, hwars Oder, ehuruwäl i början med någon swårighet, jag studerade med det högsta nöje och läste äfwen en del utantill, af egen åhåga och utan at dertill förbindas. Min kundskap i det lärda språket fullkomn[a]des under flitigt skrifwand[e] och läsningen af andre författare i synnerhet Ciceros skrifter, af dem jag tillika inhämtad[e] smaken för den behagligaste och enda nyttiga Filosofie som af människjor blifwit uptänkt. Bland mina öfriga studier, mins jag ej något enda som mig mera behagat än Euclides, hwars första 6 böcker jag studerade med et nöje som jag wille meddela åt alla som mig omgåfwo (ML, s. 2).

I sällskap med Eberstein tillbragte skalden två terminer i Uppsala, men hela denna vistelse avfärdas på en enda rad i *Mitt lefverne* och har tydligen gjort ett mycket svagt intryck på honom. Han inskrevs vid universitetet den 7 okt. 1746 tillsammans med kusinen Carl David, Fredrik Gyllenborgs son.[1] Med den följande vårterminens utgång tycks han ha lämnat akademien, ty i den handskrivna studentförteckningen för hösten 1747, som finns bland riksarkivets academica, saknas hans namn.

Av betydligt större intresse äro skaldens tre följande studentår i Lund. Där var han icke såsom i Uppsala en ädling bland andra ädlingar utan i egenskap av kanslerns son en primus inter pares. Han blev föremål för mycket servilt fjäsk och rönte en heder, som icke stod i den ringaste proportion till hans ålder och visdom. Trots allt detta äro hans bildningstörst och ambition värda beundran.

Innan han styr kosan till den lilla universitetsstaden i Skåne, skriver han från Skenäs till sin vän Sparre två brev, som ge oss en god bild av sextonåringens livssyn. I det första brevet redogör han för sin filosofiska och religiösa ståndpunkt. Han har för en vecka sedan i mitten av april återkommit till sitt älskade Skenäs:

Je passe mes jours dans une parfaitte bien viellance dont le repos d l'esprit que je tache toujours a gagner fait le plus grand part. Le repos de l'esprit fait l'homme heureux, nous le chercheons tous mais nous le trouvons rarement; je crois que personne peut avoir le repos de l'esprit

[1] *Uppsala universitets matrikel, II, 1700—1750*, Uppsala 1919—23, s. 349.

sans bonne consciance, et bonne conscience sans le crainte de Dieu. Ainsi je vous dirois le principe de ma Philospie, c'est d'etre toujours le meme jamais etre tot triste ou tot gai, mais avoir une vrai consience en Dieu. Ah! Si j'tois assez fort pour executer cette principe, je suis foible il est vrai, mais si on continuë et devint plus sage il n'y à rien qui nous inspire plus de plaisir que cette meme vertu. Si nous la suivons nous sommes sages si non nous sommes fous. Mais observez que la vrai vertu vient du ciel.

Je vous des'annuerois peut etre si je Philosopherois plus long tems, Vous avez tant des affaires et tant des plaisir en Stockholm, que vous vous moquerois peut etre de moi aussi bien que ma lettre; mais j'ai trop grandes idees de votre amitie envers moi, et de votre solidité que le croire . . . (22/4 1748. — BS, vol. XIV. RA).

Naturligtvis får man noga akta sig för att bakom denna ungdomliga bekännelse se en fullt genomtänkt moralfilosofisk ståndpunkt. Vad Gyllenborg här säger sig beundra och eftersträva, avviker nog icke mycket från de sedliga mål, mot vilka ideellt sinnade ynglingar under alla tidsåldrar siktat. Några observationer äro möjliga att göra. Hans krav på gudsfruktan och hans tro, att all dygd kommer från himlen, tycks vittna om att han ännu står den uppenbarade religionen nära. Detta är ju ej heller förvånande, då han vuxit upp i en karolinskt religiös miljö med en prästvigd informator. Några filosofiska vändningar måste sättas i samband med Ebersteins undervisning. Hans grundprincip att ständigt vara densamme och att i förtröstan på Gud söka den gyllene medelvägen mellan den högsta glädje och den djupaste sorg, är möjligen en legering av kristen ödmjukhet och horatiansk juste-milieumoral. Horatius instämde ju med hans eget lynne (ML, s. 2). Det är likväl troligare, att vi här ha ett bevis för att han lärt känna stoicismen. Av *Mitt lefverne* framgår, att han redan före sin Lundatid känt principen av denna filosofi (ML, s. 3). Brevet förråder, att han försöker vinna sinnesfrid och själslig styrka genom att i glädje och sorg iakttaga en sann stoisk ataraxi. Vägen till dygden utgöres av visdomen och likaså säges dygden i fullkomlig överensstämmelse med stoicismen i sig själv vara en tillräcklig drivfjäder. Slutligen saknas ej heller den stoiska indelningen av människor i visa och dårar.

Det andra brevet, skrivet i mitten av augusti 1748, några dagar innan han anträder färden till Lund, är fyllt av den mest svärmiska ömhet. Han är förargad på sig själv över att så länge ha trott sig vara bortglömd av vännen. När han nu samma dag fått mottaga två brev, som haft svårt att nå sin adressat, ber han denne tusen gånger om ursäkt och hoppas, att vännen skall förlåta honom denna misstanke, då han nu i stället besvarar breven per omgående.

Depuis peu de jours je partirois a l'academie, mais quoique le destein nous separe, je ne puis jamais vous oublier; je ne sai quelle sympathie m'oblige a vous toujours aimer.

Il est certain qu'un amitie commencé dans la jeunesse, et fortifie par les annees, ne scauroit etre changé especialement si les humeurs se conviennent, une telle amitie est la notre, j'espere pour cette raisson quelle durera pour toujours.

Mais une chose je vous recommende, c'est d'etre sincere, une amitie pas fondé sur la sincerité, ne peut etre que tromperie (12/8 1748. — BS, vol. XIV, RA).

Den unge Gustaf Fredrik anslår i detta brev till den nästan ett helt år äldre kamraten en lillgammal och icke så litet snusförnuftig ton. Över huvud framstår han i denna korrespondens såsom en filosofiskt lagd yngling med en dragning åt sentimentalt vänskapssvärmeri.

Efter sin ankomst till Lund skyndar han sig att ge Fredrik Sparre en detaljerad skildring av den nya miljön i ett långt brev, daterat den 1 sept. 1748.

Mon cher ami.

Voici la premiere lettre ecrite par votre cher ami depuis son arrivée a Lund. Vous scavez qu'il vous aime tendrement, et c'est pourquoi il se veut faire ressouvenû, aussitot qu'il est possible.

Je me porte Dieu mercie assez bien et je passe mon tems assez agreable, au moins suis' je deja plus charmé de Lund, que j'ai jamais été d'upsale, je vous dirois la raisson. Toute la ville est plaine des jardins, quand on va dans les rues, on peut s'imaginer de promener dans une petite foret, tems en tems on voit une maison qui fait entre les arbres une effect admirable.

Det är betecknande, att Gyllenborg, som under hela sin levnad närde ett intensivt hat till stadslivet, främst skulle fästa

sig vid det lantligt idylliska inslaget i den sydsvenska universitetsstaden. Han har även fått ett angenämt intryck av akademistaten och skyndar sig att draga paralleller. Han finner, att professorerna mycket gärna konversera, att de äro lärda — »doctes et sages hommes» — men likväl fria från det pedanteri, som brukar åtfölja lärdom. Med ett ord, säger han, »on peut converser, dans la maison d'un Professeur de Lund, plus bien et plus libre, que dans la maison d'aucun Professeur d'Upsale». Detta hans första intryck blev tydligen bestående, ty ännu i självbiografien utfaller jämförelsen mellan de bägge städernas lärde till lundaprofessorernas favör, såväl beträffande »belefnad» som »wällefnad». Där heter det, att »i båda dessa afseenden hade Lunds Academie et oändeligt företräde för Upsala der förutan cancelieRådet Ihres hus knapt något enda fants der en yngling, hwarken kunde eller wille umgås» (ML, s. 9). Även om studenterna fäller han i brevet ett omdöme, vars sanningsenlighet man ingalunda behöver betvivla:

Les etudians sont plus vifes plus courageux que celles d'upsale. iaque soir jusque ici je les ai entendu jouer des divers instruments, on se divertir en quelque autre façon, tant tot ils se battent tantot ils se baissent, les jour ils lissent, et les nuits ils vont grassatim.

Naturligtvis finner han även själva universitetsbyggnaden överlägsen Fyrisstadens och han påpekar, att de matematiska instrumenten och den s. k. naturaliekammaren äro avsevärt bättre. Dessa naiva jämförelser äro dock av mindre intresse än de följande raderna, där känslosvärmeriet åter tar överhand:

Une chose pourtant m'a fait estimer Upsal plus que Lund, c'est qu'en Upsal j'avois l'honneur et l'agrement de profiter de votre conversation, d'ont je suis privé a Lund. Il faut que je sois content si je pouvoit etre assuré que vous m'aimez du meme zele q'auparavant.

Ideligen återkommer i hans korrespondens denna ängslan för att vännen skall slitas ifrån honom. Det är som om han anade, att avståndet skulle göra klyftan större. Därför tillgriper han alla medel för att hålla honom kvar, han berättar om allt, som han tror kan vara av intresse och liksom i det förra brevet leder han samtalet in på de djupaste livsfrågorna.

Det finns ännu litet kvar av papperet, skriver han nästan urskuldande, jag måste berätta dig något om mina känslor:

Le monde est une vaste Theatre. Dieu a donné a chaque son role pour jouer, mais si nous ne jouons notre role conforme a sa volonté, il faut que nous souffrons la peine due a notre temerairité. C'est la raisson pourquoi un jeune homme entrent dans le monde, sur ce vaste Theatre, doit principalement tacher, qu'il recoive Dieu pour guide, c'est le plus puissant, le plus gracieux, il veut aider un pauvre homme qui s'humilie pour lui. Sans doute personne est plus heureux que cellui qui aime Dieu il à le repos de l'esprit la tranquillite d'ame, et le contentement interieur, que personne a gouté qui ne crains Dieu d'une amour inalterable. Quand nous devons mourir, nous verrons sans doute que la volupté les richesses, l'honneur, ces vaines plaisir que nou[s] aspirons, ne peuvent rien contribuer a notre felicité, mails ils est trop tard, pour se repentir dans l'agonie. Heureux pour cette raisson la jeunesse si elle craint Dieu. Ouy mon Dieu je te veut craindre soyez mon guide, je me moque du monde vous etes mon unique plaisir, seigneur mon Dieu laisser moi vivre avec vous et mourir entre tes bras. Un autre foïs je vous donnerois plus de mes sentiments s'il vous plait de les accepter gratieusement donnez moi de vos cheres nouvelles et soyez assurez que je suis a la mort etc. (1/9 1748. — BS, vol. XIV, RA).

Detta brev, där den unge författaren så grips av sitt ämne, att han glömmer adressaten och i direkt tal vänder sig till gudomen, vittnar om hans vid denna tid svärmiskt färgade religiositet. Hur bekajad med naturalism informatorn än må ha varit, lyckades han i varje fall hos sin discipel vidmakthålla dennes barnaskapsförhållande till Gud. Ära, rikedom, vällust, dessa i religiös litteratur ständigt återkommande världsliga lockelser, mista i sextonåringens ögon sin tjuskraft. Han skattar sig lycklig att redan som ung ha funnit sin Gud. Kravet på att väl spela den roll Gud tilldelat oss på världens teater är dock äkta stoiskt. Det formulerades redan av Epiktetos i hans *Encheiridion*.[1]

I en harmonisk sinnesstämning och med en fast religiös grundval hade Gyllenborg sålunda nått Lund för att fullborda sin uppfostran. Hurudan var då denna nya miljö? Vi ha hört naturälskarens första förtjusning över parkernas frodiga grönska och den väluppfostrade ädlingens förvåning över professorernas

[1] Kap. XVII.

konversationsförmåga. Vad deras kvalifikationer beträffar, äro vi hänvisade till memoarförfattarens anteckningar. Lyckligtvis finnas även några andra källor, som komplettera och kollationera dessa uppgifter.

En samtida student, Carl Nyrén, vilken längre fram såsom välbeställd kontraktsprost och kyrkoherde i Kuddby församling författade några synnerligen originella *Charakters Skildringar och Minnen af Sig Sjelf, Föräldrar och Syskon, m. fl.*, upplyser oss om att han hösten 1749 på relationsväg kom att åtnjuta ynnesten att spisa vid akademibibliotekarien Johan Corylanders bord.[1] Där gjorde han många hederliga connaissancer, ty matlaget bestod av, förutom värdfolket, Corylanders svåger, domprosten Ambrosius Westring, hans systerson, en ung kandidat Broocman, och Gustaf Fredrik Gyllenborg med sin informator Eberstein, »en man af widsträckt beläsenhet». Dessutom deltogo några ogifta professorer och adjunkter i måltiderna.

Det är icke alls förvånande, att Gyllenborg åt och kanske även logerade hos Corylander med hänsyn till de starka band, som knöto denne vid den grevliga familjen. Han hade nämligen varit informator för den äldste sonen Jacob Johan i icke mindre än tio år[2] och tydligen stått högt i gunst hos universitetskanslern. Ty när bibliotekariesysslan i början av år 1745 var till ansökan ledig, skrev Johan Gyllenborg ett brev till kanslirådet Oelreich, vari han bad denne »taga bemelte Corylanders långliga tjensteår uti benäget öfwerwägande, och therhos ihogkomma, huru ofta han förr befunnits wärdig af Consistorio, såwäl till Professioner som secretariatet therstädes».[3] Ett eklatant bevis på Corylanders tacksamhet mot sin välgörare var att han, när han på hösten 1749 erhöll en son, döpte denne till Gustaf Fredrik. Nyrén säger, att han »höll ett hederligt bord och ej mindre sjelf älskade matro, än han kunde roa sina gäster med artigt skämt och glam».[4] Men Gjörwell, som några år tidigare hört honom upprätthålla historieprofessuren efter Kilian Stobaeus' död, fäller en hård

[1] Linköping 1836. S. 99.
[2] Brev från Kämpe till Lidén den 24/11 1765. G 151 a. UUB.
[3] *Berg. brefsaml.* I, s. 306. KVAB.
[4] Nyrén, a. a., s. 99.

dom över honom såsom föreläsare: »Jag mins grant, at det var krönika och hackemat och at min plånbok blef bara full med namn och at det händt die festo, crastino och in vigiliis af det och det helgonet.»[1]

Den egentliga avsikten med Gyllenborgs lundavistelse var »at studera lagboken, under den i Swenska lagfarenhetens historia odödelige Nehrman» (ML, s. 2). Med någon större förtjusning ägnade han sig emellertid ej åt denna vetenskap, ehuru han artigt medger, att Nehrman ej bar skulden till hans brist på intresse. »Det war ej möjligt at afhandla detta torra ämne med mera behag än han det gjorde. Jag skyn[da]de mig likwäl, med nöje från hans lexion för at studera Eneiden hos Anders Stobaeus, då wa[ra]nde Poeseos Professor».[2]

Gyllenborg har här gjort sig skyldig till ett minnesfel. Professor i romersk vältalighet och poesi var ej Anders utan sonen Nils Stobaeus.[3] Om honom skriver Gjörwell, att han »var en liten och altför osnygg gubbe. Han förstod sin profession i grund, gick up och läste i en smord skinpäls och skinmössa på peruquen».[4] Att Gyllenborg fått samma intryck, framgår av hans mycket realistiska skildring: »Beswärad af ständiga gichtplågor lefwde denna lärda mannen innesluten i sin kammare, der aldrig någon frisk luft i flera tider fått sig inträngа. Jag möttes wid ingången i hans rum af den oangenämaste luckt som war möjlig at andas. Men min wämjelse öfwerwants då han scanderade Virgilius versar med brinnande ögon under den swettiga natthufwan» (ML, s. 2 f.).

I de till universitetskanslern uppsända månatliga diarierna kunna vi lätt följa Stobaeus' verksamhet under ifrågavarande tid.[5] Ingen av professorerna har lämnat så utförliga och detaljerade uppgifter som han. På hösten 1748 föreläste han sålunda

---

[1] Gjörwell, a. a., s. 38.

[2] ML, s. 2. — I KB:s handskriftssamling finns ett av Gyllenborg snyggt prántat litet kompendium, omfattande *Herr Professor David Nehrmans Föreläsningar öfwer Terminos Technicos Juridicos hålne i Lund år 1749 mellan d. 3. och 28. Apr.* Inga personliga randanmärkningar förekomma i häftet, vilket likväl dokumenterar skaldens flit (sign. B 352 f). Detta har välvilligt påpekats för mig av fil. lic. Lennart Linnarsson.

[3] Weibull & Tegnér, *Lunds universitets historia 1668—1868*, II, s. 256 f.

[4] Gjörwell, a. a., s. 39.

[5] Consistorii Academici i Lund diarier år 1748 ff. RA.

över tredje och fjärde böckerna av Ovidii metamorfoser. I mars 1749 rapporterar han, att han under nästan hela föregående månad legat sjuk. På hösten 1749 tolkar han Ciceros orationes pro M. Marcello och Q. Ligario men insjuknar mot slutet av oktober. I ett brev till kanslern den 2 nov. tackar han för tillåtelsen att hålla sina publice lectiones hemma men klagar samtidigt över att han saknar en rymlig, uppvärmd sal. Han anhåller fördenskull, att adjunkt Alin måtte få vikariera under hans sjukdom, vilket även skedde. Vårterminen 1750 och följande höstterminen fortsätter han med Ciceros orationer för Archias och Milo samt invektiven mot Catilina. I sin privata undervisning har han under hela denna tid övat sina discipular i vältalighet, »tam solutam quam ligatam» och det torde ha varit där Gyllenborg hört honom med brinnande ögon skandera Virgilius.

Hur mycket av föreläsningarna Gyllenborg lyssnat till, är omöjligt att veta. Vi få nöja oss med att antaga, att han då och då lockats till lärosalen av längtan att få höra sin högt skattade Cicero explikeras. Då hans håg mest stod till dennes filosofiska skrifter, torde vältalighetsproven mindre ha intresserat honom och sin största kännedom om de klassiska filosoferna har han utan tvivel inhämtat under informatorns ledning. Ty därom skriver han:

> Ehuru uptagne mina timmar woro, hade jag dock några öfriga at länas åt min Mentor, en genomdrifwen och ifrig Wolfian. Han sparde ingen möda, at underwisa mig i den rådande Filosofien som war mig icke obehaglig i anseende till den matematiska metoden, hwarmed den afhandlas, men jag war redan intagen af en annan, mera tjenlig för den enthousiasme hwartill jag war danad (ML, s. 3).

Det är, såsom vi se, endast i förbigående memoarförfattaren nämner den filosofi, som framför alla andra var på modet. I ett senare sammanhang få vi anledning att något närmare behandla wolffianismen, då det är otvivelaktigt, att den haft ett visst inflytande på tankebyggarnas livssyn. Att han här låter den undanträngas av berättelsen om hans stoiska studier, får knappast tolkas så, att den lämnade honom helt oberörd. Wolffianismens genombrottstid var emellertid i det närmaste

förbi, den väckte ej längre samma förbittrade opposition som förr och dess perfektibilitetstro hade börjat anammas här och var. Såsom ett tecken på dess allmänt vedertagna ställning kan nämnas, att professor Laurell i sina diarier för höstterminen 1749 meddelar, att han åt sina elever utgivit till avskrift sin svenska översättning av »Wolfens lille Tankeledning (Logica) som jag börjat at förklara».[1]

Det är givet, att Wolffs torra och rationalistiskt byggda system mindre tilltalade den unge studenten än stoicismens övermänniskomoral. I dess historia mötte han gestalter, som förstått att förena liv och lära och med bibehållet sinneslugn gå döden till mötes. Ty det var huvudsakligast deras själsstyrka han beundrade.

De stora exempel af hjeltemod som af flere, den stoiska sectens anhängare, blifwit öfwerlemnade åt efterwerldens beundran, hade ej kunnat undgå at upwäcka hos mig den lifligaste känsla. Jag kände redan principerna af denna Filosofie, och befästades deruti genom flitig läsning under ensliga stunder, af Mark Aurel, Epiktet, och några böcker af Seneca, ur hwilken jag copierade flera ställen, som i synnerhet förnöjde min inbildning. Jag blef en fullkomlig stoicus till tankesättet om icke i utöfningen. Min caracter wann genom denna läran, en styrka som icke war mig medfödd och som ehuruwäl den ofta måst gifwa wika för temperamentet; likwäl icke warit mig otjenlig i de arbeten jag författat, icke eller under flera händelser af min lefnad (ML, s. 3 f.).

Gyllenborgs stoicism har blivit föremål för många kommentarer. Man har förebrått honom hans oförmåga att omsätta sina teorier i praktiken genom att peka på tillfällen i hans liv, då han åsidosatt sina heligaste grundsatser. Man har kommit till det resultatet, att stoicismen mera levde på hans läppar än i hans hjärta. Detta kan ej bestridas, men till Gyllenborgs försvar måste det tydligt framhållas, att han heller aldrig velat göra anspråk på att ha lyckats bli någon stoiker. Tvärtom förklarar han uttryckligen, att han i sin ungdom var en pultron och tillägger, att »om någon manlighet röjdes i mina spädaste år, war min öma Mor sorgfällig at tidigt qwäfwa detta fäderneärf» (ML, s. 8). Den beundran han hyste för de romerska stoi-

[1] Diarierna 1749. RA.

kerna bottnade därför icke i någon känsla av andlig gemenskap. Förekomsten av en moralisk styrka, som han själv kände sig sakna, drev honom att alltmer inträngа i deras skrifter och efter sin ringa förmåga söka efterlikna dem i gärning. Såsom vi i fortsättningen komma att få se, segrade dock i regel hans känsliga, ömma natur över alla teoretiska konstruktioner.

Uppgiften att han kopierade några ställen av Seneca, som särskilt tilltalade honom, visar sig vara med sanningen överensstämmande. I sitt på klingande latin skrivna program till rektorsombytet år 1751 har han infört två citat, som bägge äro hämtade ur första boken av Senecas *De ira*.

Förutom dessa studier, som lågo honom varmt om hjärtat, hade den unge studenten även tid övrig att lära sig så mycket engelska av språkmästaren Kraak, att han kunde läsa Popes *Essay on Man* på originalspråket (ML, s. 4). Redan här stiftade han alltså en grundlig bekantskap med detta av samtiden högt skattade arbete, som längre fram skulle utöva ett stort inflytande på hans egna dikter. Även Guarinis *Pastor fido* läste han på italienska men säger sig icke ha fullföljt dessa studier, då han sedermera varit i tillfälle att anlita goda översättningar. Om han tager sin okunnighet i Dantes och Petrarcas modersmål med jämnmod, sörjer han däremot uppriktigt över att aldrig under sin universitetstid, »så öpen för alla kundsk[ap]er», ha lärt sig kulturspråket framför alla andra — grekiskan (ML, s. 4).

När Gyllenborg efter ett års vistelse i Lund tillbringar sommaren på Skenäs, skriver han åter ett brev till Sparre, det sista från Lundatiden, som är bevarat. De ha nu glidit ifrån varandra och det ligger ett stänk av vemod över dessa krampaktiga försök att lappa ihop ett vänskapsförhållande, som håller på att brista. Han börjar med en försynt anmärkning, att han länge tvekat, om han skulle vara djärv nog att tråka ut honom med ett av sina brev. Han är övertygad om att vännen, som då var hovintendent, icke har tid att föra någon korrespondens, överhopad med arbete, som han väl är, och att han nu endast söker sitt umgänge bland snillrika människor för att kunna göra sig värdig den ära, som är avsedd åt honom.

. . . comment donc pourrois'je me flatter, de votre agreable conversation, dont j'ai jouis autrefois. Vous employés la plus part de votre tems pour etudier, et le reste de vos heures, vous passés à la cour de sorte qu'il n'y a pas un seul moment, de reste, au quel je pourrois presumer, que vous pensies à moi, à l'etroit liaison, qui a eté entre nous, à l'amitié éternelle, que nous nous avons juré, et qui l'est, du moins en ma coté. Mais malgré ces obstacles, qui veuillent, que je ne vous ecris pas, je ne puis m'en empecher, votre memoire, qui est gravé au fond de mon coeur se renouvelle sans cesse; quand je me souviens de vous, je suis impatient de savoir de vos nouvelles, je mets aussi pour cette raison la plume sur le papier, et j'ecris ce que mon coeur me dicte (28/7 1749. — BS, vol. XIV, RA).

Vänskapssvärmeriet var vanligt under denna tid, då herdeidyllen ännu levde kvar i dikt och på scen och då en obesvarad kärlek kunde få en hel teatersalong att brista i gråt. Läser man Gjörwells sensualistiskt färgade brev till sina vänner, anar man hur mättat med sentimental vänskapskult hela tidevarvet var. Det är nödvändigt att betänka detta för att förstå den nästan erotiska lidelsen i brevets fortsättning.

Je relis mille fois vos lettres, et les flatteuses promesses, que vous m'aves ecrit autrefois, et que je conserve comme mon unique tresor et un certain gage de votre amitie. Quand je les lis je commence à respirer, et à recevoir la douce esperence, que votre vieux et fidelle ami, n'est pas encore effacé de votre memoire; si je me trompe, que je serois comme hors de moi de regret et de douleur! jamais je ne serois consolé, jamais je me fierois d'avantage à personne.

Vous voyés par là, l'etat ou votre silence, qui a duré plus d'une année, m'a reduit; m'ecrivès au plus vite, si vous conservés encore quelques traces, d'une ancienne amitié, et si vous pouvés etre touché par quelque compassion.

Han tillgriper här ett kraftigare medel, han vädjar till vännens medlidande, till hans ömhet och frammanar bilden av en lyckligare tid.

C'etoit en verité le tems le plus agreable pour moi, que j'ai jamais passé, quand nous nous ecrimes diligenment, et quand nous donnames l'un à l'autre, les reflexions que nous faisames sur diverses choses; que serois 'je content et heureux, si ce siecle d'or me pouvoit revenir. Je crois que l'experience, que j'ai eu, depuis que je vous ecrivis la derniere fois, et la connoissance que je me suis acqueri, ont meuri[?] de quelque maniere mon esprit, de sorte que je pourrois vous communiquer, des

reflexions plus solides, qu'elles ne l'etoient auparavant, si vous voudries me faire l'honneur, de renouveller notre correspondance. Je sai fort bien, que vous n'aurés jamais raison, de mettre quelque prix aux petits fruits de mon genie; mais cher ami, ecrivés moi du moins pour appaiser mon trouble, et donnés moi quelques unes de vos morales, et de vos leçons, dont je ferai plus de cas, que du plus precieux present qu'on pourroit me donner.

Pour ne vous pas incommoder d'avantage, je finis ma lettre, ne finisant jamais de ma vie, d'etre, plus qu'aucun autre, d'une amitie sincere, inviolable etc. (28/7 1749. — BS, vol. XIV. RA).

Samma dag — eller eventuellt den följande — återvände han enligt ett post scriptum till Lund.

Vi ha speciellt i detta brev kommit Gustaf Fredrik nära in på livet och lärt känna hans veka karaktär. Sparres brev finnas ju icke i behåll, men av hans senare avfattade, torra dagbok att döma, torde de knappast ha varit lika känslosamma. Uppenbart är, att vänskapen från dennes sida svalnat. Han var — i tydlig motsats till Gyllenborg — ganska svag för det täcka könet och hade väl därför nu, något som denne också synes befara, ersatt vänskapen med kärleken. Detta antagande övergår till faktum, när man läser ett brev, som skalden några år senare sänder Sparre, vilken då tydligen uppehöll sig i Paris. Sorgen över adressatens tystlåtenhet har här skärpts till en bitter anklagelse, men i denna spåras fullt tydligt hans svartsjuka mot de franska damerna:

Monsieur.

Permettés moi de renouveller le souvenir de votre ancien Ami, dont peut etre le nom est deja effacé de votre coeur. Vous etes excusable aux yeux de tout le monde, excepté les miens, si vous m'avés oublié. Le Climat de France, inspire communement de la legereté. L'eclat du grand monde et encore plus les dames à Paris, dont j'ai oui vanter, les appas, la vivacité et l'esprit, menent insensiblement a l'oublie de l'amitié la plus tendre. Mais je vous juge audessus de toutes ces choses, et je me flatte d'avoir encore quelque part à vos pensées, quand elles ont loisir de retourner à votre Patrie... (6—17/10 1752. — BS, vol. XIV. RA).

Denne drömmare kom att intaga en framstående plats vid universitetet i Lund. De lärda herrarna voro smickrade av att kanslerns son hedrade akademien med sin närvaro och föreslogo honom till rector illustris. I en till kanslern riktad skrivelse av

den 23 nov. 1749 meddelar akademiska konsistoriet, att man sammanträtt för att rådgöra om det instundande årets rektorat. Domprosten Westring vore nu i tur att bekläda detta ämbete, »men» — heter det i fortsättningen — »som wälbemälte Herr Professor, domprobst och Doctor har tillika med Consistorio Academico funnit anständigt och för hela Academien hederligt wara, om then besynnerliga lyckan och förmånen denna gången måtte Academien wederfaras, at dess styrsel blefwe Eders Höggrefl. Excellences k. son högwälborne Herr Grefwe Gustaf Fridric Gyllenborg updragen, hwilken Consistorium Acad: finner nogsamt och i sielfwa wercket äga alla de egenskaper, som Kongl. Constitutionerne af en Rectore illustri någonsin kunna fordra; ty herr grefwens mogna insickt i många wackra wettenskaper, manliga upförande, rena nit och upsåt för det allmenna, samt innerl. kierlek för denna academiens wälgång kunna redan öfwertyga Consistorii ledamöter, at herr grefwens upförande wid detta ämbetet skulle icke allenast besynnerligen hugna och fägna Eders Höggrefl. Excellence på sin höga ålder, utan ock denna Academien fördel och nytta tillföra, samt dess ledamöter heder, nöje och anseende».[1] Samtidigt föreslogs domprosten Ambrosius Westring till prorektor.

Detta utomordentliga prov på visdomens reverens för börden har i våra ögon närmast ett löjets skimmer över sig. Gjörwell berättar dock, att utnämningen skedde »til hela academiens satisfaction», då »han var särdeles qvick».[2] Gyllenborg själv känner sig på gamla dagar föranlåten att hålla ett försvarstal för denna säregna institution. Han gör det med en verkligt naiv uppriktighet och påpekar, hur bruket att välja rector illustris upphört, sedan »sällan eller aldrig någon Adelsman, hälst af högre classerna ger sig tid at nog länge wistas wid Academien till des han hunnit erhålla mogna kundskaper och genom ryckte af lärdom göra sig förtjent af den högsta Academiska äran» (ML, s. 5). Den gamle memoarförfattaren finner det då vara alldeles i sin ordning, att man i en tid då lärdom förlorat i anseende icke utser någon adlig yngling till förman

[1] *Cancellers Acter för Kongl. Academien i Lund pro anno 1749.* RA.
[2] Gjörwell, a. a., s. 47.

för akademien.[1] Han framhåller med stolthet, hur annorlunda det var på Karl XI:s tid — d. v. s. i farbrödernas unga dagar! — då en högvälboren rector illustris var en heder för akademien och ett föredöme för de övriga studenterna. Givetvis erkänner han beträffande sitt eget val, att faderns ställning såsom universitetskansler vägde tyngst i vågskålen. Å andra sidan kan han icke tro annat, än att han kallades till denna framskjutna post på grund av egen förtjänst. »En flitigare och lärdare yngling af mit stånd, hade törhända på flera tider icke wistats wid Academien och längre tid der framhärdat.»[2] Och dessutom finner han, att denna syssla så att säga låg i släkten. Hans farbröder Olof och Carl samt kusinen Henning Adolf hade ju, såsom förut nämnts, varit rectores illustres i Uppsala.

På akademiens högtidsdag den 28 jan. brukade rektorsombytet försiggå med akademisk pomp och ståt. Den avgående rektorn orerade på latin, varpå han iklädde sin efterträdare purpurmanteln samt överlämnade åt honom akademiens fasces. På denna »Caroli dag» år 1750 tillträdde Gyllenborg »efter erlagd id» sitt nya ämbete (ML, s. 6). Själva ceremonien ägde rum i domkyrkan bakom altaret. När den nykorade rektorn lämnade templet, företräddes han av pedellerna med silverspiror i händerna och beledsagades av prokanslern, biskop Engeström, varpå hela akademistaten följde i solenn procession. Därpå vidtog en mottagning i akademiska konsistoriets samlingsrum, varvid rektorn gratulerades av sina vördade lärare »med en wänskap som smikrade mig mer en purpurhatten och kåpan hwarmed jag blifwit decorerad» (ML, s. 6 f.). Så vidtog på aftonen på rektorns bekostnad i den största sal, han kunnat få låna, en bankett, där stadens honoratiores med damer underhöllos med dans, musik och till sist med »en wälsmakelig aftonmåltid».

Några dagar senare berättar prorektorn för året, Ambrosius Westring, i ett brev till kanslern om dessa festligheter och översänder de femton gratulationsskrifter, som vid banketten hade

[1] Frunck skriver »förande(?)» i stället för det läsbara ordet »förman» (ML, s. 5).
[2] ML, s. 6. Frunck har uteglömt ordet »törhända», varigenom den gamle skaldens självberöm blivit ännu starkare.

presenterats.[1] Den 11 febr. skickar han honom ytterligare en av språkmästaren Kraak författad fägneskrift, som »för myckenheten af arbete på trycket, icke till sielfwa mutatio Rectoratus kunde blifwa färdig».[2]

Intressantast är onekligen Samuel Cronanders fägnesång, ty där framskymtar ett för studentlivet mycket karakteristiskt drag. Studenternas självsvåld kände vid denna tid inga gränser. De trakasserade borgarna och de akademiska fäderna, sköto skarpt på gatorna och fyrade av raketer in genom öppna fönster. Bröderna Höppener, som i sina rum ägt en hel arsenal och satt sig till motvärn mot pedellerna, hade väl nu försvunnit från staden[3], men ännu terminen efter det att Gyllenborg lämnat Lund, beklagar sig professor Laurell över de vidriga förhållandena i ett brev till Oelreich. Han berättar, att en student Örvall om natten skjutit skarpt in i sovrummet, där han och hans hustru lågo och sovo. Professor Harmens hade också utsatts för samma nidingsdåd. Örvall hade dömts till relegation in perpetuum och av hovrätten till Malmö fästning, men när han fördes dit, ledsagades han av »några Studenter ljusa dagen ur staden med Trumpetare förut, så at vördnad för lag är här i uppenbart föragt».[4] Det är mot bakgrunden av dessa missförhållanden man får se Cronanders förhoppning om en bättre ordning:

Dock tycks jag mercka allaren,
Hur nyt och gammalt skilja:
Vår Nat hon är så tyst som svart,
Och Bulret blir nu ganska rart;
Vi gå i Frid
Om Midnats tid,
Och ingen rör then andra vid.

Gyllenborgs inflytande på studenterna var emellertid ej så stort, att han kunde dämpa deras lust att om nätterna gå grassatim, ty när professor Harmens vid nästa rektorsskifte

[1] Brev till kanslern den 1/2 1750. *Cancellers Acter etc.*, 1750. RA.
[2] Ib. 11/2 1750. RA.
[3] Jfr Sylwan, O., *Från stångpiskans dagar. Kulturhistoriska studier*, Sthlm 1901, s. 1 ff.
[4] Brev från Laurell till Oelreich 13/12 1752. *Berg. brefsaml.* I, s. 322. KVAB.

efterträder honom, fröjdas »Skånska samhaellet» över att det nu äntligen skall bli slut på allt oljud.

Likväl utvecklade akademiens unge rector illustris en osedvanlig flit och lät ej prorektorn utföra något av det arbete, som ålåg honom själv. Han förklarar, att han aldrig i hela sitt liv skött en syssla med så stort nöje som denna men erkänner också, att fåfängan därvidlag spelade in (ML, s. 7).

Innan Gyllenborg tillträdde detta förnäma ämbete, hade han emellertid länge arbetat på sitt akademiska specimen och väl förberett sig för den sedvanliga disputationsakten. Hans avsikt var ju att avlägga juridisk examen för att meritera sig för ämbetsmannabanan. Hans vägledare i lagkunskapen var David Nehrman-Ehrenstråhle. Om denne har Gjörwell endast gott att berätta. Han kallas »den största och nyttigaste jurist Sverige någonsin haft». Särskilt framhålles hans varma religiositet, »han hade mycken religion och altså mycket samvete. Han började och slöt altid sina lectioner hvar termin med de orden: i Jesu namn.» Och Gjörwell meddelar, att hans lärosal alltid var full av adelsmän.[1]

I enlighet med tidens bruk författade Nehrman dissertationen *De jure principis circa civium studia literaria*. Då skalden erkänner, att detta arbete var för lärt för att han själv skulle kunna tillägna sig dess idéer (ML, s. 4), torde det för oss icke vara nödvändigt att i detalj analysera denna akademiska produkt. Några självständiga åsikter har han icke där fått framlägga och för att kunna stå sig i debatten underrättades han på förhand av Nehrman om vilka invändningar opponenterna kunde komma att göra och vilka argument han i så fall borde begagna till sitt försvar. Det hela blev alltså en väl inlärd utanläxa, men trots detta erinrar sig Gyllenborg ännu på gamla dagar, vad åtminstone det första stycket innehöll.

Ämnet till denna disputation, *Högsta Magtens rätt, i anseende till studierna i samhälet,* wore et wärdigt men granlaga ämne för en filosofi[s]k afhandling. Den närwarande war endast juridisk, men innehåller i det afseende flera interressante uplysningar första Capitlet deraf är det enda jag funnit förtjent at lägga på minn[e]t. Studiernas så wäl

[1] Gjörwell, a. a., s. 39.

bruk som missbruk afhandlar den på det wärdigaste sätt; deras oskattbara förmån at dana uplyste medborgare och skic[k]lige Embetsmän; deras missbruk enär de hemligen insmyga förakt för gudaläran, förplanta wantron och skadelige fördomar, föda lättsinnighet och wekligheet i samhället och deras flygtiga och obetänksamma utöfning sluteligen blifwer källan till sedernas allmenna förderf. En nödig läxa för mig när jag framdeles skulle förledas at blifwa författare (ML, s. 7 f.).

Avhandlingen är indelad i tre kapitel, varav det första behandlar de vetenskapliga studiernas bruk och missbruk i allmänhet, det andra den högsta maktens rätt att befrämja medborgarnas vetenskapliga studier och det tredje slutligen dess rätt att avvärja deras missbruk. Då de två sistnämnda äro speciellt juridiska, är för oss endast det första av intresse.

Nehrman drager till att börja med upp en rågång mellan de fria och ädla, av snillet odlade konsterna och de ofria, handeln och jordbruket, som han anser hellre böra kallas arbeten. I dissertationen avses endast den förra kategorien och det är uppenbart att han då närmast tänker på de vetenskapliga studierna, ty med »studia literaria» menar han »assiduam virium adplicationem, ad mentem doctrina excolendam» (s. 2).

Ingen utom barbaren, skriver han sedan i kapitlets andra paragraf, har nått så långt i tanklöshet, att han förnekar, att de vetenskapliga studierna äro till nytta och prydnad för staten. Ty intet gagnar staten mera än att äga nyttiga, driftiga medborgare. Naturen skapar dock människorna sådana, att om icke vetenskapens ljus hade visat dem den bästa vägen och om icke förståndsodlingen hade inriktat det mänskliga livet på visdom och klokhet (ad sapientiam et prudentiam), skulle de dödliga knappt förmå bilda och vidmakthålla ett angenämt och lyckligt samhälle; »quo igitur, magis ingenia excoluntur eo plures publicæ felicitatis alumnos & promotores habet respublica, ita ut non dubitemus studiis tribuere præcipuam vim provehendi Reipublicæ atque civium felicitatem secundum cujus libet studii specialem scopum» (s. 3).

Några nya idéer innehåller detta icke. Nehrman, den svenska juridiska vetenskapens grundläggare, kör här ännu i de traditionella hjulspåren, i det att han strängt håller fast vid veten-

skapernas betydelse för samhällets »lycka» och fördömer envar, som är av annan åsikt. Vetenskapens belackare anser han vara sådana, som antingen på grund av bristande begåvning eller lättja helt flyktigt ägnat sig åt studier men sedan hämnas genom att förakta och hata bildningen.

Fara för missbruk föreligger emellertid. Sakna de lärde gudsfruktan (pietas), smittas de vetenskapliga studierna med vidskepelse eller hysa de studerande ingen kärlek till konung och fosterland, bli dessa studier snarare till skada än till gagn. Det är här den högsta makten bör ingripa och tillse att de ledas på de rätta banorna till samhällets allmänna välfärd. Framför allt måste denna makt omhändertaga ungdomen, som av oförståndiga föräldrar ofta vänjes vid fåfängligheter, och föra den till dygd och vetenskaper, »quarum est aeterna possessio».

Det är omöjligt att fixera tidpunkten för denna dissertations tillkomst, men enligt självbiografien tycks den i stort sett ha förelegat färdig, innan Gyllenborg tillträdde rektoratet (ML, s. 4). Antagligast är då att den utarbetades under höstterminen 1749. Akademien i Dijon utlyste sin berömda pristävling i oktobernumret av *Mercure de France* samma år[1], men först i november 1750 tillkännagavs där, att akademien vid ett sammanträde den 23 aug. 1750 tilldelat Rousseau priset[2]. Hans discours anmäldes i januari 1751 och under detta år flammar pennfejden kring hans kulturförnekelse upp. Gyllenborg förfäktade därför sina av Nehrman lånade teser i okunnighet om Rousseaus discours. Först i Stockholm skulle han stifta bekantskap med dess revolutionerande läror.

Själva disputationsakten uppsköts till skaldens rektorstid för att han skulle kunna »som preses på det öfra rummet af cathedren upträda och derifrån utmana till fäcktning, hwem som hälst wågade at sig dertill framställa» (ML, s. 5).

Det var med klappande hjärta den unge nittonåringen intog sin plats i katedern om morgonen den 12 dec. 1750. Han var ingalunda säker på att i ett så påfrestande ögonblick kunna efterlikna sina stoiska ideal. Men Ebersteins förståndiga upp-

[1] *Mercure de France*, oct. 1749, s. 153 f.
[2] Ib., nov. 1750, s. 82.

fostran hade burit frukt. Den skicklige läraren hade lyckats stålsätta hans veka karaktär, så att ej nerverna sveko (ML, s. 8). Den goda övning i att uppträda offentligt, som rektoratet fört med sig, gjorde även sitt till. Sjuttioåringen erinrar sig med vilken dristighet han vid detta tillfälle parerade opponenternas alla utfall utan att låta respondenten ingripa. Och efter sex timmars ordväxling, skriver han i sin älskvärda, självironiska stil, »nedsteg jag från Tron, stålt öfwer de lätta segrar jag wunnit och den odödliga ära jag förmodade mig hafwa inlagt, och har jag från den stunden under hela min lifstid aldrig mer disputerat, hwarken publice eller privatim, hwarken i sällskaper eller i någon Academie der jag blifwit intagen» (ML, s. 9).

Mänskligt att döma måste Gyllenborg under hela detta gångna år men i synnerhet under de veckor, som följde närmast efter disputationen, ha haft mycket höga tankar om sig själv. All den akademiska ståten och prakten, alla gratulationsskrifterna, vilka förutspådde honom en lysande karriär i det offentliga livet, och så till sist segern över opponenterna, som naturligtvis noga aktade sig för att mästra en preses, som icke blott hölls om ryggen av den oförliknelige Nehrman-Ehrenstråhle utan till råga på allt var kanslerns son, allt detta måste ha stigit honom åt huvudet. Livet var för honom en dans på rosor och han ägnade sig nu efter fullbordade studier åt ett glatt sällskapsliv. Ibland gästade han professor Munthe, orientalisten och greken, som särskilt behagade honom därför att han kryddade sin konversation med »ett menlöst satiriskt salt» (ML, s. 9) och därför att hans fru var vacker och en briljant värdinna. Sistnämnda egenskap tilltalade honom också hos akademisekreteraren Junbecks fru, född Bergius, men allra bäst trivdes han i den moderligt ömma domprostinnan Westrings sällskap. Vid mannen fäste han intet avseende och över de sju döttrarna fäller han den hårda domen, att den ena var fulare än den andra.

En nyhet från Stockholm blandade plötsligt malört i bägaren. Fadern meddelade honom, att han blivit antagen till registrator i justitiekanslerskontoret.[1] Meddelandet har sin lilla

[1] ML, s. 10. — Fullmakten expedierades dock först den 15/5 1751. Låstbom, A. T., *Embetsmannalängder*, III: 1, s. 96. RA.

förhistoria. Den 13 jan. 1751 skrev akademiska konsistoriet till konungen ett ödmjukt brev — en avskrift sändes till kanslern[1] — vari man efter att i allmänna ordalag ha påpekat, hur många duktiga ynglingar akademien fostrat, framhåller Gustaf Fredrik Gyllenborg, »som hela thet förflutna året wid thetta öfningshus, med mannawett och skarpsynt försigtighet, then öma och nog granlaga Academiska styrelsen fört». Icke tillfredsställd med den högaktning för dygd och vitterhet, som han åtnjöt, hade han dessutom under sina få lediga stunder författat ett »härligt wärk» och det manneligen försvarat, »så at han wann allas besynnerliga Applaus och i sielfwa wärket wiste, at han giordt sig fullkomligen skickelig til rikets tienst och wärdig til Eders Kongl. Majts allernådigsta åtanka och mildhet at blifwa befordrad til något ansenligt hedersämbete i Riket». På denna rekommendation svarar den 8 febr. Johan Gyllenborg, att förordet »haft den nådiga verkan, att K. M:ts nådiga befallning afgått till hofrätter och cancellicollegium om hans befordran vid förefallande tillfällen».[2] Det är möjligt att vi just här ha impulsen till den ifrågavarande utnämningen.

För den unge akademikern, som redan tyckte sig tillhöra samhällets toppar, var detta ett verkligt dråpslag. Han skattade sig lycklig, att utnämningen ej nått honom före den högtidliga disputationen, ty då hade han aldrig vågat lyfta sina blickar från golvet. Rector illustris i dag och i morgon registrator!

Begagnande sig av det öppna förhållande, som rådde mellan far och son, frågade han i ett brev fadern, om denne ansåg en sådan befattning förenlig med hans lysande ställning och förvärvade kunskaper (ML, s. 10 f.). Och som fåfängan haft rika tillfällen att nästla sig in i hans hjärta, önskade han att den plebejiska sysslan måtte skylas av en kammarherretitel, så att han »med något anseende» kunde göra sin entré i stora världen. Mätt efter vår tids måttstock förefaller denna begäran naiv och förmäten men redan en blick på skaldens närmaste släktingars levnadslopp visar, att ett sådant avancemang ej var ovanligt. Olof hade varit rector illustris 1696 och blev tjugosex

[1] Brev till kanslern $^{13}/_{1}$ 1751. RA.
[2] Weibull & Tegnér, a. a., I, s. 243.

år gammal kammarherre, Fredrik utnämndes till hovjunkare vid aderton och till kammarherre vid tjugofyra års ålder. Henning Adolf, som varit rector illustris i Uppsala vid aderton års ålder, blev samma år hovjunkare och följande år kammarherre. Fredriks son, Carl David, som inskrivits samtidigt med Gustaf Fredrik i Uppsala 1746, hade 1750 hugnats med en hovjunkartitel. Gyllenborgs bäste vän, Fredrik Sparre, hade också tidigt erhållit hovintendents fullmakt. Exemplen kunde mångfaldigas.

Fadern sände honom åter ett brev, i vilket han sökte förmå honom att se nyktert på situationen. Han framhöll milt tillrättavisande, att Gustaf Fredrik, som redan år 1748 hade blivit extra ordinarie i justitierevisionen, aldrig hade tjänstgjort och alltså icke meriterat sig för befordran, varför en registratorsutnämning vore ett utomordentligt bevis på förmännens ynnest. Fadern påpekade dessutom, hur tacksam han borde känna sig över att från första början bli handledd av justitiekanslern Gerdesskjöld — på långt håll släkt till familjen Gyllenborg — och att hans arbete ingalunda skulle komma att inskränka sig till att sköta registraturet. Han skulle även få föra protokoll i nedre justitierevisionen och till och med i rådkammaren — i faderns ögon säkerligen lysande möjligheter för att nå fram till »en solid lycka». Slutligen har det gamla riksrådet i detta brev tagit sakens moraliska sida i betraktande. En kammarherretitel skulle blott göra sonen fåfäng och lättjefull och hos alla kamrater väcka avund och till sist förakt. Med tålamod, flit och redan förvärvade kunskaper skulle han däremot snart väcka den nådiga överhetens uppmärksamhet och vinna befordran (ML, s. 11 f.).

På Gustaf Fredrik gjorde detta brev ett mycket starkt intryck. Han rördes till tårar av den ömma omsorg om hans eget bästa, som där spårades. Han var dock ingalunda mottaglig för sakskäl, han kunde icke fatta att en mödosam och enformig tjänstgöring i ämbetsverkens lägre regioner skulle vara nödvändig. Han hade nu vant sig vid att föra ett friare liv.

Smaken för independence den jag inhämtat ur den filosofie jag i synnerhet studerat, tillika med skaldernas förtjusande sånger hade till-

stängt min själ för alla intryck som icke dermed instämde. Utan betänkande beslöt jag likwäl at följa den lefnadsplan som för mig war utstakad och at göra et offer af mig sjelf för at icke betaga min älskade Far den förnöjelse han wäntat at skörda af min upfostran. Men fåfängan och ärelystnan underhöllo icke mer min styrka at förblifwa wid något beslut. Mit hjerta war nedslagit och kunde ej mer uprättas. Den strid började som skulle göra min lefnads plåga, striden mellan de skyldigheter jag hade at upfylla och mina naturliga böjelser (ML, s. 12).

Om stoicismen varit honom till hjälp under de nervpåfrestande timmarna i katedern, var den honom nu snarare till skada. Han tycks nämligen mindre ha fäst sig vid den form av stoicism, som påbjöd ett aktivt deltagande i statens göromål, än vid den form, som placerade den vise i en förnäm isolering, befriad från futtiga bekymmer och tarvlig kamp för tillvaron. Man kan icke begära, att den nittonårige pojken skulle kunna göra denna åtskillnad, men det är intressant att se, hur han här råkar ut för ett självbedrägeri. Denna smak för indépendance, som han menar vara en följd av filosofiska studier, är naturligtvis i lika hög grad dikterad av hans fåfänga och lättja. Hans vegetativa natur drömmer om ett obundet liv, lagom utspätt med angenäma förströelser och även med studier — för att hålla ledsnaden på behörigt avstånd. Det var icke bara ett stoiskt högmod, som kom honom att revoltera mot den väntande tvångströjan, det var ju även, såsom han berättar för oss, skaldernas förtjusande sånger.

Likväl beslöt han att rätta sig efter faderns vilja och foga sig i sitt öde. Vi komma att få se, hur riktig hans anmärkning är, att denna strid skulle följa honom genom livet.

Den 28 jan. 1751 gick Gyllenborgs rektorat ut. Han överlämnade akademiens insignier till sin efterträdare, professor Harmens, men ceremonien gjorde denna gång ej samma intryck på honom, ty på gamla dagar kan han ej ens erinra sig ämnet för det tal, som han därvid höll och som var författat av honom själv. Likaså säger han sig ha förgätit de program, som utgivits under hans tid (ML, s. 13).

Det enda av dessa rektorsprogram, som här förtjänar nämnas, är det som utfärdades dagen före denna högtidlighet. Det är

nämligen ytterst personligt färgat och innehåller dessutom ett par citat av Seneca. Vi måste därför kasta några blickar på denna latinska produkt.

Inledningsvis gratulerar han blygsamt nog akademien till rektorsbytet, då dess välfärd kräver en »Rectorem maturitate aetatis, ubertate ingenii, & exercitatione longiori rerum Academicarum pollentem». I efterträdaren får nu universitetet åter en styresman, »hoc nomine atque honore dignum». Efter att därpå ha tolkat avskedets smärta och betygat sin brinnande kärlek till akademien, ber han om överseende med de fel, som han under sin rektorstid kan ha begått. Han framhåller, att rektorsämbetets statuter äro mycket allmänt hållna och lämna rektorn en ganska stor frihet. Detta finner han dock nödvändigt, enär ynglingar, som samlas vid akademierna, måste ledas på ett annat sätt än medlemmar av andra samfund. Det fordras större klokhet och större vidsynthet, eftersom studierna hämmas av tvångsmedel men urspåra om studenterna få alltför stor frihet. Såsom vi se, är det dissertationens tes, som här går igen.

Haec vero omnia quam maxime dependent a Rectoris ingenio, probitate & diligentia, nec a Lege determinari possunt. Rationem Legis inspicit Rector & ita omnes suas actiones dirigit ut ad Legislatoris scopum tendant eique conveniant. Voluntatem vero Imperantis eruere & investigare, aptissimisque mediis uti & huic fini convenientibus, opus est maxime arduum, praecipue cum nihil in Republica majoris sit momenti, quam honesta juvenum educatio, quae muneris religione Rectori curae cordique esse debet. Haec, ut eo facilius obtineatur, Rectorem oportet leniora media adhibere, non vim & impetum. Callo nondum obduruerunt juvenum pectora, tenera adhuc sunt, & huc illuc se flecti patiuntur. Rectoris igitur est, juventutem de virtute informare, ad ejus amorem, debitis excitare incitamentis, aversionem mali imprimere, suo exemplo juventutem praeire.

Här följer så Senecas maning, att all bestraffning må ske med förstånd: »Castigatio quidem interdum necessaria, sed haec sincera cum ratione, non enim nocet sed medetur specie nocendi, prouti loquitur excellentissimus seneca.»[1]

Gyllenborg erinrar om äldre tiders stränga skoltukt, som ofta

[1] Citatet är hämtat ur *De ira*, I: v, 1.

medförde, att tankeförmågan försämrades. I modern tid har detta alltför stränga uppfostringssätt förkastats. Akademier och skolor veta icke av grymma bestraffningar och orbiliernas vådliga läderpiskor tålas icke nu som förr. De som behandlas strängt och oförståndigt utgå också såsom råa och dumma, men ingenting är mera otjänligt för samhället än sedernas och visdomens avtagande. De minsta förseelserna böra därför tolereras, ty man kan icke av ynglingar vänta, att de skola äga ett manligt sinnelag (animum virilem). Varför skall man då klandra och med så mycket hat förfölja ynglingarnas oskyldiga lekar eller andra mindre oskyldiga, som likväl snarare förråda ett rörligt ingenium än en ingrodd ondska, då de äldre, vilka äro alltför stränga domare över andras laster, såsom ynglingar ledo av samma och kanske allvarligare svagheter och ej ännu äro helt fria från dem, om också åldern har förändrat formen för svagheterna? Klokheten brukar vara större hos vuxna och de förstå konsten att dölja dygden under en förevändning eller göra allt hemligen, i vilka handlingar ynglingar äro mera bortkomna. Stundom blir en medborgare dygdig, som i ungdomsåren missbrukade sina snillegåvor, då den eld, som förr var alltför häftig och mången gång bröt ut åt orätt håll, modereras och anpassas till statens gagn. Men en annan, hos vilken all naturens eld är utsläckt, bär kylig omsorg om staten och även om han ej gör något ont, gör han likväl ingenting gott enligt ordspråket: av intet blir intet. Ungdomen bör alltså behandlas med kärlek och med en viss så att säga vekhet (teneritudine). Men det fordras av rektorn stor klokhet att hålla denna mildhet inom tillbörliga gränser och ej låta den övergå i alltför stor klemighet. Och så anlitar Gyllenborg åter Seneca: »Legum enim Praesidem Civitatisque Rectorem, decet, quamdiu potest, verbis & his mollioribus ingenia curare ut facienda suadeat, cupiditatemque, honesti & aequi conciliet animis, faciatque vitiorum odium praetium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem qua moneat adhuc & exprobret: novissime ad poenas & has adhuc leves & revocabiles decurrat: Ultima supplicia sceleribus ultimis ponat.»[1] Dessa

[1] Seneca, *De ira*, I: VI, 3.

ord av Seneca anser skalden vara de värdigaste, som av akademiens rektorer böra observeras.

Efter att ha sagt några ord om rektorns uppträdande i konsistoriet, nödvändigheten av oegennytta, nitiskhet, snabbhet och endräkt, slutar han så sitt långa program med några traditionella reverenser.

För att vara skrivet av en nittonåring — försåvitt han nu ej anlitat hjälp — är detta program ovanligt brådmoget. Man kan konstatera en långt driven tolerans, värdig en son av Voltaires sekel. Därtill torde han ha inspirerats av dels Seneca, dels sin fader, vars princip var att hellre belöna än straffa.[1] Den uppfattning, som han här gör sig till tolk för, att slyngeln kan bli en bättre medborgare än den exemplariske men loje ynglingen, komma vi åter att påträffa i en av hans första satirer.

Skalden tillbragte ännu två månader i Lund i väntan på mildare resväder och bättre före. Tillsammans med en gammal trogen betjänt, som hade all möda i världen att dämpa nådig grevens otålighet vid skjutshållen, begav han sig sedan till hemmet i Stockholm, dit han anlände i slutet av april.

[1] Weibull & Tegnér, a. a., I, s. 230.

III. I skuggan av Dalin

Om ingen skald ännu af Hof och stad och land
De lagrar skördat har som föllo för hans hand,
Är felet i vår konst . . .

Försök om skaldekonsten.

När Gyllenborg på våren 1751 kom till Stockholm, hade han ingen anledning att beklaga sig över det liv, som väntade honom. Om också ingen purpurmantel skulle bredas över hans axlar utan blott en gåspenna stickas i hans hand, när han tillträdde sin nya plats, behövde han icke riskera att bli ringaktad. Själv var han visserligen ung och obetydlig, men han tillhörde ett desto större maktkomplex — han var en Gyllenborg.

Riksdagen samlades åter i september detta år och det visade sig då, att släkten stod på höjden av makt och anseende. Henning Adolf valdes den 15 sept. till lantmarskalk med icke mindre än 554 röster mot mösskandidaten Ungern Sternbergs 276. Hans kandidatur berodde till stor del därpå, att hattarna för tillfället ej hade någon bättre att nominera och den överväldigande majoriteten måste i hög grad tillskrivas de franska pengar, som Fredrik Gyllenborg rikligen strödde omkring sig.[1] Men om Henning Adolfs ledarebegåvning var diskutabel, hade han dock genom sin energi gjort sig väl förtjänt av en partibelöning. Han framhåller nu, när han tackar för hedersuppdraget, att all splittring är övervunnen: »Högloflige Ridderskapets och Adelns värdighet, som mycket härrörer af den enighet och förtroende, hvarmed de sielfva utföra rådplägningarne, lärer jag så mycket mer få fägna mig af, som alt frö til oenighet och tvedrägt synes vara förqvaft.»[2]

[1] Fryxell, A., *Berättelser ur svenska historien*, XXXIX, s. 25. Uppgiften är hämtad ur danske ministerns brev av den 11 okt. 1751.

[2] R & A, XVIII, s. 5.

Denna deklaration röjer hattarnas uppfattning om det politiska läget i Sverige i början av femtiotalet. Efter hård kamp hade de lyckats erövra hegemonien och den riksdag, som nu stod för dörren, blev en av de minst stormfyllda under hela frihetstiden, därigenom påminnande om riksdagen 1693, då också en Gyllenborg bar lantmarskalksstaven.

Släktens position var i övrigt säkerställd. Carl Gyllenborg, partiets mångårige gallionsbild, var väl död, men ännu satt Johan i rådet. Gustaf, landshövding i Nylands och Tavastehus län, hade säte på riddarhuset såsom en greve Melins fullmäktig, och Fredrik var fullmäktig för adliga ätten Spåre men skötte för övrigt med erkänd rutin intrigspelet bakom kulisserna. Gustaf Fredriks äldre broder, Jacob Johan, saknades givetvis icke heller på grevebänken och var dessutom ledamot av handels- och manufakturdeputationen. Förutom dessa Gyllenborgar fanns på riddarhuset ett icke obetydligt antal befryndade personer, vilka ytterligare stärkte familjeintressena. Här må bland dem endast nämnas Gustaf Fredriks chef, justitiekanslern Johan Gerdesskjöld, »tillika slägting och wän af wårt hus» (ML, s. 11). Han var syssling till skaldens fader.

Det skäligen andefattiga kopieringsarbetet skulle kanske icke ha varat så länge, om ej hans far redan efter ett år dött. Han avled av »stenpassion» den 22 maj 1752. Med den största pietet skildrar sonen dennes rörande omsorger om honom och ännu på gamla dagar erinrar han sig en sådan liten detalj, som att han på faderns uttryckliga order erhöll en ny dräkt, fast han ej behövde komplettera garderoben.

Sonen har en stark känsla av detta dödsfalls avgörande betydelse för hans liv, då faderns »exempel och understöd om jag det icke alltför tidit förlorat hade qvarhållit mig på den säkra wäg till heder och lycka som för mig war öpnad. Men mit öde skulle upfyllas. Tillfälligheter och någon egen böjelse skulle föra mig på en annan wäg den mäst wådliga till någon fåfäng heders erhållande och för lyckan för alla tider tillsluten» (ML, s. 17 f.). Med lycka menades på 1700-talet ekonomiskt välstånd, karriär.

Denna vådliga väg var skaldekonstens. Stod dygden för

hans blick i faderns gestalt, representerades lustan av en ung student från Åbo vid namn Gustaf Philip Creutz. Få vi tro memoarförfattaren, var det först genom bekantskapen med denne, som hans skaldeåder — tidigare närd av läsning — började uppkvälla (ML, s. 20). Den förbluffande likheten i levnadsöden förde samman dessa unga män, vilkas namn i den svenska litteraturens historia blivit oupplösligt förenade. Båda fäder hade i ungdomen tjänstgjort som officerare under det stora nordiska kriget, tillfångatagits vid Poltava, förts till Sibirien och efter hemkomsten ingått giftermål. Själva voro de födda samma år — Creutz i maj 1731 på Anjala gård i Elimä i Finland — och hade undervisats av informatorer samt legat vid universitet. I augusti 1751 hade Creutz blivit antagen till e. o. kanslist i kanslikollegiet och någon gång under deras första Stockholmsår uppsökte Gyllenborg den unge finländaren. Ingen kan bättre skildra detta möte än skalden själv:

> En yngling hade anlänt från Åbo Academie wid samma tid som jag ifrån Lund, hwilken i kundskaper, böjelser och snille, och äfwen i anseende till ålder, stånd och wilkor, ägde med mig den sällsyntaste öfwerensstämmelse. Från Rikets skilda landsändar sammanstötte wi i Stockholm för at, i anseende till wår likhet göra hwarandras förundran. Första utseendet af Gref Gustaf Philip Creutz war i hans yngre år honom icke gynnande. En mörk och distrait upsyn et magert och gulblekt ansigte, gåfwo icke tillkänna en ynglings wanliga liflighet än mindre något Snille. Men när denna yngling wille behaga, wille winna någon wänskap utbrast ur hans ögon en förtjusande låga en behaglig rådnad spriddes i hans ansigte alla hans åtbörder blefwo talande och instämde at teckna hans hjerta. Det intrycket han gjorde kunde aldrig utplånas. Creutz har i äldre år i wisst afseende blifwit wackrare. Molnet som hölgde hans upsyn hade förswunnit men guda-lågan som sig derutur frambrutit war förlorad. Hans ansigte war fylligare, hans hy jemnare colorerad hans utseende war af en man af werld men Författaren af Atis och Camilla fants ej mera.
>
> Jag besökte Creutz af nyfikenhet at känna honom. Det fordrades ej mer at af honom blifwa intagen. Wi knöto en wänskap som blifwit ouplöslig och intimare dag från dag (ML, s. 21).

Gyllenborg hade av Creutz' föredöme lockats att stränga sin lyra men skulle dock säkert aldrig så snart ha befordrat sina dikter till trycket, om han ej i sällskap med vännen kallats

till medlem av ett vittert samfund, den för vår litteraturs utveckling betydelsefulla Tankebyggarorden. Äran av att ha instiftat denna tillkommer dåvarande kopisten i utrikesexpeditionen, Carl Fredrik Eckleff (1723—1786), jämte — efter vad Kruse påvisat — den för övrigt rätt obekante sekreteraren Herkepaeus.[1] Eckleff ägde ett levande intresse för hemliga ordnar med fantasieggande ritual. Han är känd som frimureriets introduktör i vårt land, men över hans gärning som vitterlekare kan domen ej bli annat än hård trots eftervärldens försök att ge honom upprättelse.[2] Schröderheim kallar honom en besynnerlig man, som »samlade taflor, utan att känna deras merit, böcker utan att veta deras innehåll»[3] och även Gyllenborg är sträng (ML, s. 22). Som en motvikt mot samtidens omdömen uppställer Rudbeck ett tacksägelsepoem av fru Nordenflycht, vari hon berömmer hans skaldeiver, tror att han kommer att nå långt och förklarar, att »näst till Pope hans ställe är».[4] Som något annat än grovt smicker kan detta knappast uppfattas.

Eckleff var åtta år äldre än de unga skalderna. Han var ogift och bodde hos sin moder i det s. k. ekebladska huset i hörnet av Fredsgatan och Drottninggatan (nuv. Hallbergs hovjuvelerareaffär), vilket modern ägde.[5] Hans ekonomiska villkor voro därför relativt goda och såsom ivrig bibliofil lyckades han under årens lopp skaffa sig ett rikt bibliotek med flera rariteter.[6]

Om de unga skaldernas intagande i denna orden berättar nu Gyllenborg följande:

Eklef kg secreterare i utrikesexpedition hade stiktat detta sällskap i form af et Ordens-gille, dels för at ådagalägga sin besynnerliga skicklighet[7] i sådane inrättningar dels för at derstädes få producera sit magra snille och twinga sig till åhörare af des wanskapeliga foster. Hans före-

[1] Kruse, J., *Hedvig Charlotta Nordenflycht*, Lund 1895, s. 191.
[2] Rudbeck, J., *Kanslirådet Karl Fredrik Eckleff*, Sthlm 1930, s. 49 ff.
[3] *Skrifter till Konung Gustaf III:s historia*, Sthlm 1892, s. 79.
[4] Rudbeck, a. a., s. 63 f.
[5] Ib. s. 31 ff.
[6] Ib., s. 73 ff.
[7] *Besynnerlig* i betydelsen synnerlig, särskild.

träde såwäl i anseende till ålder som syssla framför ungdomen i canc[e]lliet, gjorde at wi smickrades af kallelsen och ingingo under namn af *tankebygare* i sällskapet med all möjlig nit at befordra des föremål. Det är detta sällskap som efter 3 Volumers utgifwande af de så kallade *Wåra Försök*, till större delen misslyckade, har sluteligen under Fru Nordenflygts inseende skänkt åt Fäderneslandet de bekante *WitterhetsArbeten* som öpnat för swenska snillet et uplystare tidehwarf (ML, s. 22 f.).

Anledningen till deras inval var säkerligen Creutz' bekantskap med Eckleff, som var hans arbetskamrat i utrikesexpeditionen. Creutz tycks nämligen ha invalts redan vid stiftelsesammanträdet den 3 mars 1753[1] och torde i sin tur ha föreslagit Gyllenborg till inval. Om de smickrades av denna uppmärksamhet, tycks Eckleff ha blivit icke mindre förtjust. Skillnaden i börd och vissheten om den lysande karriär, som man kunde förutspå de unga ädlingarna, förklara den servilitet, som präglar hans hälsningstal till dem.

Enbart umgänget med amatörerna i denna orden skulle dock aldrig ha sporrat dem till värdefull diktning. Av avgörande betydelse var, att fru Nordenflycht, vars rykte som poet endast överflyglades av Dalin, hörsammade kallelsen att ingå som medlem.

Tankebyggarordens apparatur har upprepade gånger behandlats i litteraturhistoriska översiktsarbeten och monografier över de olika ledamöterna.[2] Likväl känner man föga till medlemmarna, då den rutinerade hemlighetsmakaren Eckleff förstod att väl bevara deras anonymitet. Vi ha Eckleffs vän, den litteraturälskande krymplingen Johan Henrik Lidén att tacka för att slöjan åtminstone lättats något.

I första delen av Eckleffs interfolierade exemplar av *Våra Försök* (1753), som nu tillhör Kungliga biblioteket, har ägaren upprättat en prydligt skriven matrikel över de trettiofyra medlemmar, som intogos i orden under det första året.[3] Varje med-

[1] Castrén, G., *Gustaf Philip Creutz*, Helsingfors 1917, s. 27 f.

[2] Se vidare Göthe, G., *Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före Svenska akademiens stiftelse*, Sthlm 1875, s. 80 ff., Kruse, a. a., s. 189 ff., Hultin, A., *Gustaf Filip Creutz*, Helsingfors 1913, s. 37 ff., Castrén, a. a., s. 27 ff., Rudbeck, a. a., s. 43 ff.

[3] Sign. Vo 38: 1. KB.

lem ägde ett särskilt ordensnamn jämte ett latinskt valspråk. I regel har man till namn valt en för innehavaren kännetecknande sinnesegenskap. Men för att göra mystiken ännu tätare ersattes redan i matrikeln namnens alla bokstäver utom de första och sista med asterisker, vilket gör att man endast kan gissa sig till betydelsen. När tankebyggarna uppträdde inför offentligheten med sin första volym, signerade de sina dikter med dessa begynnelse- och slutbokstäver. I de andra och tredje volymerna uteslöt man signaturerna helt och hållet. Till all lycka har emellertid Eckleff med bläck infört dessa i sitt exemplar av de följande volymerna och Lidén har i tredje delen av sitt i Uppsala universitetsbibliotek förvarade exemplar skrivit ut de verkliga författarnamnen på några undantag när. Härigenom har man lyckats tyda åtminstone en del av signaturerna. Ytterligare vägledning har man fått av Eckleffs *Blandade skrifter*, en handskrift i stor folio på Kungliga biblioteket.[1] En del av dessa dikter ha publicerats i *Våra Försök*. Slutligen lämna fru Nordenflychts brev upplysningar om några medlemmar.

Vi få då veta, att signaturen E******n betecknar Herkepaeus, som var ordens förste preses; B******m, ordensmästare och ständig uppbördsman, var Eckleff själv, som dessutom vid ett tillfälle begagnat signaturen A under en dikt. W****m var Johan Israel Torpadius. Dessa och några okända tillhörde kärnan, som för första gången sammanträdde den 3 mars 1753. Creutz recipierade den 10 mars och antog namnet Me******g — antagligen Mellanväg — samt det horatianska valspråket »Medio tutissimus ibis». Den 17 mars intogs Gyllenborg, kallade sig Tr(ofast) och förde devisen »Amicis et scientiis». Av Eckleffs hälsningstal i *Blandade skrifter* erhåller man dessa data för receptionerna. Såväl Creutz som Gyllenborg utnämndes till bibliothecarius perpetuus. Den 14 april inträdde ordens tjugosjunde medlem, fru Nordenflycht, som kallade sig U(rani)e med valspråket »Ex lumine candor». Hennes inflytande på or-

[1] Sign. Vf 89. KB. — Av volymens 1,200 sidor äro 550 fullskrivna, mest med egna dikter från 1740- och 1750-talet, samt tal, som hållits i Tankebyggarorden m. m. Jfr Rudbeck, a. a., s. 187.

dens litterära verksamhet gjorde sig dock på allvar gällande, först sedan hon i september 1753 valts till preses.

Av de övriga signaturerna vet man, att L***m betecknade Karl Torpadius. Fr(edli)g var ordensnamnet på Axel Reuterholm, den aktive mösspolitikern, och Co*****s (Constans?) bars sannolikt av kyrkoherden i Hedvig Eleonora, Johan G. Hallman. Fru Nordenflychts kusin, akademisekreteraren i Uppsala, Carl Klingenberg, som inträdde den 15 sept. 1753, bibehöll det filosofiskt klingande namnet Criton, med vilket fru Nordenflycht långt tidigare betecknat honom. Eckleffs bevarade hälsningstal visa även, att orden i sin krets upptagit Axel Gabriel Leijonhufvud (25 mars), bibliotekarien Peter Praël (7 april), rådman Johan Torpadius (10 aug.) och hovjunkaren B. Sparfvenfeldt (21 aug.), men vilka signaturer dessa herrar valt, sväva vi i okunnighet om. En person, vars medlemskap i orden tidigare ej observerats, är den som vitterlekare kände officern Nils Stiernmarck. I Kungliga bibliotekets exemplar av *Våra Försök* står nämligen hans namn skrivet med bläck under Pavillonöversättningen *Visdoms Råd till Iris* i tredje delen, vilken dikt även uppräknas i förteckningen på hans skrifter i *Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män.*[1] Fru Nordenflycht har tidigare ansetts vara författarinna till denna ganska dåliga dikt, en uppgift, som tycks härstamma från Lidéns exemplar, där hennes namn likväl är åtföljt av ett frågetecken.[2]

Försöken att avslöja de övriga medlemmarna ha varit fåfänga. Dessa poetiska dilettanter förtjäna ej heller att ihågkommas. De ha roat sig själva under stunder, som de inte velat uppoffra åt lättjan och de ha icke begärt bättre än att få uppträda inkognito i sällskap med de blyga nordiska sånggudinnorna.

Det lilla samfundet samlades på lördagarna till en början hemma hos Eckleff vid Fredsgatan[3] men sedermera i fru Nor-

[1] Bd XVI, s. 35.

[2] Förhållandet har anmärkts i kommentaren till Svenska vitterhetssamfundets upplaga av fru Nordenflychts *Samlade skrifter*, XI: 3, s. 520. Upplagan förkortas hädanefter SVS XI.

[3] ML, s. 25.

denflychts salong i hennes hem vid Karlbergsallén. Här fann Gyllenborg den vänkrets, som skulle egga honom till lyriskt författarskap.

Gyllenborg recipierade, såsom redan nämnts, den 17 mars och det högstämda tal, varmed han av Eckleff hälsades välkommen, återfinnes i dennes *Blandade skrifter* (s. 866 ff.). Det vittnar om att talaren med alla sina poetiska fel och brister likväl är lyhörd för de nya rösterna i tiden och med entusiasm hälsar rationalismens frammarsch:

> Herr Grefve!
> Som spöken ej pläga visa sig på ljusa dagen, så har jag svårt vid at sätta tro til de spåmän hvilcka bebåda oss ett snart annalkande Barbari.
> Det är väl sant at vår lärdom torde nu vara mindre djupsinnig än förr; Men hvad gör det til saken om han allenast är mera nyttig?
> Skulle hundrade delar af Metaphysik dö ut, skulle lärdt schole-gräl saknas hos oss, skulle vår vältalighet ej treffa in i de gamlas smak, skulle svenska skalde-kväden ej mer tvingas efter latinsk tact; så vore jag mera redebogen at yttra fägnad öfver vår behållning, än at parentera öfver hvad vi mistat.
> Jag inbillar mig härvid, at vi ändå til husbehof finge behålla den öfriga delen; at vältalighet i stället för den gamla smaken finge rätta sig efter en ny förbättrad; och at Svenska Skaldekonsten blefve bunden med reglor, som språkets art och natur medgåfve.
> Så länge intet värre händer, och så länge gagneliga och nöjsamma vettenskaper stiga, men de deremot falla, som endast tjena til at bråka hjernan, och at villa rediga begrep, så länge tycker jag ingen anledning är att frugta för Barbari.
> Men, tör hända Spåmännens aningar ändå hafva sin grund. Om så är, lät oss i tid med samlade krafter sätta oss emot detta farliga trollet.

Med spåmännen, som bebåda ett snart annalkande barbari, åsyftas sannolikt i första hand professor Ihre, som vid filosofiska fakultetens promotion i Uppsala den 15 juni 1752 hade hållit ett uppseendeväckande paradoxalt tillspetsat tal, vari han berörde vetenskapernas dystra framtidsutsikter.[1] Han hade där reagerat mot det alltmer tilltagande mångskriveriet, mot alla de onödiga skrifter, som skulle undanskymma de värdefulla och som skulle locka folk att endast ytligt taga del av

[1] Annerstedt, a. a., III: 1, s. 290 f.

vetenskaperna utan att skaffa sig någon gedigen kunskap. Vidare hade han opponerat sig mot tendensen att avfatta avhandlingar på modersmålet i stället för på vetenskapernas eget världsspråk, latinet. Detta skulle framtvinga antingen vittomfattande, tidsödande språkstudier eller också likgiltighet för att studera andra språk än det egna.

Det var onekligen ett lyckligt grepp av Eckleff att alludera på detta tal, som ännu ej förlorat sin aktualitet. Recipienten kom ju från det akademiska lägret, där han framgångsrikt disputerat på latin. Men Eckleff kände honom tillräckligt för att förstå, att han ej var någon anhängare av det lärda grälet. Han försvarar därför upplysningens utilism gentemot universitetens efterblivenhet och dogmatism. Och han drager en lans för skaldekonstens frigörelse från ett alltför tyngande klassiskt bagage. Samtidigt uttalar han samfundets närmaste syfte: att bekämpa barbariet. I det följande avsnittet utlägges detta klarare:

Herr Grefve! i ett så ädelt upsåt har detta samhället gripit til vapnen: Det skulle skatta sig lyckligt om det äfven i sjelfva värcket förmådde freda ifrån ett hotande barbari de delar af lärdom, som det innom sin vård velat inhägna.

Herr Grefve! vi skatte i detta afseende för så mycket större vinst, at vi i dag få räkna Er ibland våra medlemmar, som en Gyllenborg äfven så mycket måtte hedra vårt samhälle, som flere vidfrägdade män af samma namn beprydt och skyddat, samt ännu hedra vårt Fädernesland.

Det kan ej vara någon af oss obekant at Academien i Lund för detta sedt sin klubba i Herr Grefvens händer med styrcka och färdighet föras. En heder, som ej gifves åt andra än dem, som igenom lärdom och dygd förtjena högsätet.

Vi skulle derföre, rent ut at säga, göra Herr Grefven största orätt, om vi, som uti Herr Grefvens Person finna så många stora egenskaper, ej tilstode, at Herr Grefvens höga börd varit det minsta, som vi i vårt vahl haft afseende på. Ert snille, Er lärdom, Er grundeliga och jag tör säga ovanliga insigt i vittra kundskaper, har hos oss upväckt längtan efter Ert kameratskap.

Vi skatte oss nu lyckeliga at vi vunnit vårt ändamål, och jag måste til Ert beröm säga, at vi just behöfde Er. Men, Herr Grefve, jag vill ock låta Er förut veta, at emot allas vår gemensamma fiende Okunnighet och Barbari, blir han en af dem som kommer at stå i spetsen. Herr

Grefve, vi lita aldeles deruppå; Och innesluta oss uti Er bevågenhet och förtrolighet utan förbehåld.

Det är i detta sammanhang av ett visst intresse att jämföra talet till Gyllenborg med talet till Creutz. Det senare saknar den servilitet, som präglar talet till Gyllenborg, något som förråder en större förtrolighet. I stället för att mana Creutz till kamp mot okunnighet och barbari uttrycker han en förhoppning om att med hans hjälp få »fägna våra böjelser med nöjsam snille-lek» och att i hans »värda omgänge förnöta glada stunder». Hela talet betonar den glada samvaron och slutar med att »vänskap är vänskapens evärdeliga lön». Creutz' akademiska studier hade ej varit särskilt omfattande. Han låg vid Åbo universitet från den 1 mars 1749 till slutet av höstterminen år 1750, alltså i icke fullt två år, under det att Gyllenborg tillbragt nära dubbelt så lång tid vid akademierna. Därför är Eckleffs framhållande av den senares vidsträckta lärdom väl motiverat.

*

Tankebyggarnas debutarbete, den första volymen av *Våra Försök*, som enligt recensionen i Salvii *Lärda Tidningar* den 2 aug. 1753 nyligen presenterats för allmänheten, är blott ett litet häfte på ett sjuttiotal sidor. Det har prytts med en vinjett, där konsternas och vetenskapernas alla attribut ligga samlade i en behaglig oordning, inramade av en med snäckor och bladverk utsirad, rokokoartat oregelbunden kartusch. Man urskiljer där de sköna konsternas instrument, lutan, cellon, trumpeten och trumman tillsammans med de exakta vetenskapernas hjälpmedel, passaren, vinkelhaken och stjärngloben, där zodiakens tecken framskymta. Läsaren får alltså ett starkt intryck av att han här kommer att konfronteras med en skaldekrets, som sätter sanningssökandet vid sidan av sin skönhetsdyrkan och som försöker förena det nyttiga med det nöjsamma eller med ett ord introducera *upplysningen*.

Av Eckleffs stolta deklarationer om en kamp mot okunnighet och barbari samt av själva ordensmedlemmarnas andliga lyhördhet kunde man ju också vänta sig ett sådant program.

Om det ej är snillet, som alltid fört skaldernas pennor, är det dock förnuftet i dess kyligt stilrena galliska dräkt, ty såväl form som innehåll visa på en tydlig fransk orientering. Satirer, madrigaler, epigram, chansonetter vittna därom liksom översättningarna från Boileau, Fontenelle och Voltaire.

Innan vi fördjupa oss i första delen av *Våra Försök*, kan det dock vara lämpligt att vidga perspektivet och betrakta den svenska litteraturens dåvarande ställning. Det fanns egentligen blott två skalder av betydelse — Dalin och fru Nordenflycht. Den förre hade redan på 1730-talet genom *Argus* vunnit ryktbarhet och befäst sin ledarställning genom några ypperliga allegorier, dramer och ett av samtiden högt skattat nationalepos, *Swenska Friheten*, för vilket han av ständerna belönades med uppdraget att skriva en svensk historia. Dalin hade börjat sin ämbetsmannabana i kanslikollegiet men gjort karriär vid hovet tack vare sina litterära förtjänster. År 1749 hade han utnämnts till lärare för kronprinsen och två år senare adlats. Denna sällsynta utmärkelse hade inträffat under Gyllenborgs första Stockholmsår (22/11 1751). Såsom hovpoet levde Dalin i den snillrika Lovisa Ulrikas närhet och roade henne och hela hovet med sin kvicka penna. Visserligen förstod redan samtiden, att hans diktning därigenom förlorade i värde, men en angenämare tillvaro kunde knappast tänkas.

Dalins motpol, fru Nordenflycht, var däremot förföljd av ett oblitt öde. Hon hade en gång förlorat sin fästman och några år senare sin make och den svåra eldsvådan i juni 1751 på Norrmalm hade skövlat hennes hem. Vid denna tidpunkt var hon dessutom sjuklig och led ekonomisk nöd.[1] Redan vid kronprinsens födelse hade hon medvetet imiterande Dalin uppvaktat riddarhuset med ett patriotiskt epos, *Den frälsta Swea* (1746). Henning Gyllenborg hade då förordat ett ekonomiskt understöd åt henne, vilket dock ej beviljats. När hon nu på hösten 1751 inlämnade en supplik till alla fyra ständen och ivrigt bevakade sina intressen, resulterade detta i en årlig pension på 600 d. smt. I jämförelse med vad Dalin ernått var detta

[1] Kruse, a. a., s. 112.

icke mycket, men vi finna här en målmedveten strävan hos skaldinnan att försörja sig på sitt författarskap.

Med Dalin hade hon icke blott konkurrerat utan länge fört ett verskrig i mer eller mindre förtäckta ordalag. Kruse, som ägnat denna fråga uppmärksamhet, framhåller vanskligheten att bedöma dess art, då många elaka epigram orättvist torde ha tillskrivits parterna.[1] Att det tidigt uppstod ett spänt förhållande dem emellan, kan ej förnekas. Gyllenborg intygar, att Dalin fattat en préjugé mot hennes ohyfsade vers och att hans karaktär saknade hennes ömhet (ML, s. 46). Den verkliga brytningen kom senare till stånd, då Dalin antogs ha undansmusslat skaldinnans tävlingsbidrag till vitterhetsakademien, *Tåget öfver Bält*. Eftersom Dalin säges icke heller ha förstått sig på Creutz' lyrik och uttalade sitt förakt för tankebyggarna, kan man utgå från att de unga skaldernas inställning till hovgunstlingen ej skilde sig från fru Nordenflychts. Deras litterära ärelystnad var säkerligen icke mindre än hennes.

När nu Lovisa Ulrika för att främja den svenska skaldekonsten instiftade Kongliga Svenska Vitterhetsacademien, bör denna händelse ha väckt vissa förhoppningar hos dessa unga skalder. Den snillrika drottningen, Voltaires hängivna beundrarinna, är en så dominerande gestalt i svenskt kulturliv under 1750-talet, att de unga litteratörerna trots politiska motsättningar måste ha tjusats av hennes personlighet. I våra ögon te de sig kanske med alla sina panegyriska utbrott alltför servila, men de levde före den franska revolutionen, när en gudomlig gloria ännu strålade kring de krönta huvudena. När i ett sällsynt fall som detta börd förenades med en ovanlig intelligens, måste Lovisa Ulrikas auktoritet ha blivit än större. Drottningen såsom de poetiska talangernas beskyddarinna var en sällsynt nyhet för de krigiska Karlarnas och den illitterate Fredrik I:s folk. Det betydde, att solen äntligen bröt fram ur de dimmor, som länge legat över gotiska fjäll.

Kanske vågar man se ett samband mellan Tankebyggarordens och vitterhetsakademiens tillkomst. Bägge hade instiftats samma månad, den förra den 3 och den senare den 20 mars.

[1] Kruse, a. a., s. 228 ff.

I vad mån Herkepaeus och Eckleff inspirerats till sitt ordensgille av drottningens planer, är väl svårt att säga. Ännu en omständighet tyder på ett samband: vitterhetsakademien hade ännu ej på drottningens födelsedag den 24 juli haft sitt första sammanträde, när tankebyggarna redan färdigredigerat sin första diktsamling.

Utan orimliga pretentioner måste denna betecknas såsom undermålig. Den ger intryck av ett i hast hoprafsat verk, där alla resurser bottenskrapats. De omdömesgilla bland tankebyggarna ångrade också mycket snart, att de så brådstörtat uppträtt inför allmänheten. Fru Nordenflycht ger längre fram bristen på svenska böcker i vitterhetsämnen och den oskolade smaken skulden till att de första volymerna »så snart och mindre höfsade kommo i ljuset» (WA I, företalet). Ursäkten kan väl godtagas beträffande hyfsningen men knappast för hastverket.

Den första diktsamlingen inledes med ett ode till skaldegudinnorna av Gyllenborg. Vi veta, att detta författades »i anledning af den Vitterhets Academie Hennes Kongl. Maj:t inrättade» (WA I, företalet). Det lilla odets innehåll och dess pretentiösa plats kom en okänd samtida kritiker — kanske även flera — att tro, att hela denna »samling af allahanda lappri» dedicerats drottningen, vilket man förebrådde författarna (VF II, s. 123). I den andra volymen låter emellertid Eckleff »Critiquen» uppträda till deras försvar mot tadlaren »Momus» och säga, att odet ifråga endast riktar sig till skaldegudinnorna på samma sätt som J. B. Rosseau vänder sig till eftervärlden. Hade författarnas arbeten varit mästerstycken, skriver han, skulle de ändå ej understått sig att under förtäckta namn »nalckas till deras Öfverhets Thron; men at älskare af Vitterhet, uti en Ode till skalde-Gudinnorne yttra sin fägnad öfver Vitterhets tillväxt i Sverige under deras stora Drottnings tillsyn, kan så mycket mindre vara dem betagit, som det var deras skyldighet» (VF II, s. 123 f.).

Eckleffs försvar verkar icke övertygande och läsaren av odet får det intrycket, att hyllningen mera gäller drottningen än de nio muserna. Det är av alldeles samma typ som de otaliga, intet-

sägande gratulationsdikter, varmed Dalin brukade uppvakta kungahusets medlemmar på födelse- och namnsdagar. En liten bukett dylika förekomma också i *Våra Försök* omedelbart efter odet, skrivna med anledning av konungens födelsedag den 14 maj. Detta stärker ytterligare intrycket, att ordensmedlemmarna haft sina blickar riktade mot tronen. Det ligger då nära till hands att anse hela diktsamlingen om icke till namnet så dock till gagnet vara tillägnad Lovisa Ulrika. Därmed får man också en naturlig förklaring till att den så hastigt redigerades och utgavs. Tankebyggarna ville före den 24 juli — en dag, som redan i akademiens stadgar utvalts för den »allmänna sammankomsten» — ha visat, att det fanns gryende talanger i landet.

Ytterligare ett tecken på deras förtjusning spåras i medlemmarnas lilla kvartsark *Underdåniga Tankar den 8de October 1753*, som trycktes med anledning av prinsessan Sofia Albertinas födelse. Av pagineringen att döma var det ett supplement till *Våra Försök* I. Det har också inbundits mellan första och andra volymen i Lidéns exemplar och finns även i Eckleffs men saknas i flertalet övriga. De uppvaktande rimmarna utgjordes av bl. a. Eckleff och Gyllenborg. Eckleffs korta strofer tolka en sådan förtjusning över vitterhetens dagbräckning i Sverige, att prinsessan nästan blir bortglömd:

Att vitterhet hos oss uplifva
Feck Preussen oss en DROTTNING gifva
Som muntrar snillen, gjer dem stöd,
Som främst bland alla Krönta blänker
Och Nordens folck den fägring skänker
Hvaraf det saknat öfverflöd.

Utländske snillen! ej missunnen
Den nya glants som nu är funnen,
I ägen del uti vår lott;

(VF I, s. 81)

*

Av de tre skalder, som egentligen intressera oss i den första diktsamlingen, har fru Nordenflycht bidragit med några ängs-

ligt grubblande, tungsinta små dikter. I *Klokas och Dårars lika Lått* (VF I, s. 9 ff.) beklagar hon sig över att framgången och nöjet snarare tillfalla dårarna än de förnuftiga och rekommenderar ett kristligt tålamod under resan genom livet. En annan liten dikt, *Werlds Föragt* (VF I, s. 16 f.), är även personligt färgad och ordinerar med bitterhet detta medel mot avund, orättvisa och förtal. Men i några andra epigrammatiska små poem uppvisar skaldinnan ett gladare sinnelag och skämtar friskt med dårskap och dilettantism. Creutz' enda bidrag, *Herda Qväde* (s. 32 ff.), är blott en översättning av en av Fontenelles ekloger.

I jämförelse med dessa två var Trofast den som flitigast drog sina strån till stacken. Under tjugoen dikter, längre och kortare, original och översättningar, finner man hans signatur. Detta visar, med vilket allvar han ägnat sig åt diktkonsten och överensstämmer med hans uttalande, att skaldekonsten nu hade blivit hans huvudyrke, vid sidan av vilket registratorstjänsten mera bedrevs som en bisyssla (ML, s. 20).

Gyllenborg inleder hela kollektionen med sitt nyssnämnda *Ode Till Skalde-Gudinnorne* (VF I, s. 3 f.). Det är skaldens första djupa bugning för den tron, till vilken han under hela sin ungdomstid skulle komma att rikta än hatfulla, än kärleksfulla men alltid längtansfulla blickar.

Av alla de knaggliga vittra försöken förtjänar hans *Satire* (VF I, s. 13 ff.) vår största uppmärksamhet. Icke därför att den på något sätt mer än de övriga röjer någon gryende talang men därför att den med stor sannolikhet är hans första trevande försök i den diktform, där han en gång skulle komma att fira sin kanske största triumf. Det är närmast meningen att läsaren skall skratta på rimsmidarens egen bekostnad. Detta bör man lägga på minnet, ty i nästan alla sina satirer gör han ett offer av sig själv. Redan här finna vi också denna dialog mellan skalden och vännen, som i mer eller mindre utvecklad form återkommer i de följande satirerna. Någon större förmåga att variera ägde Gyllenborg aldrig.

Innehållet kan berättas i få ord. Skalden sitter på sin kammare och gör vers, då hans vän Nils inträder och förvånar sig

över att han, som brukat driva omkring på gatorna, blivit så beställsam med penna och bläck. Skalden svarar, att han försöker skriva vers.

> Nog hade jag dermed til slutet redan hunnit,
> Men ämnet felas mig och inga rim jag funnit.

Vännen blir bestört, ty den som angripits av en så stor dårskap är räddningslöst förlorad. Han begagnar hela sin vältalighetsförmåga för att framhålla diktaryrkets vanskligheter. Det är främst poetens usla ekonomiska framtidsutsikter, som påpekas. Poesien beröms kanske, om den är god, men poeten mister födan och allt vad han vinner är smälek och förakt. Då är det bättre att klinga med pengar:

> Det är en fiollig sak om snille sig beflita
> Den har et bättre stöd, som kan på pengar lita.
> Följ modets kloka smak, var lustig, yr och fri
> Och tro att högt förstånd är blott pedanteri.
> Är det ej mera värdt at sig i lustar pläga
> Och utan hufvudbråk en rolig lefnad äga,
> Än laga med besvär att blifva vis och klok,
> Då ända till din dräng dig håller för en tok.

På kvinnogunst kan han ej heller räkna och aldrig kommer en poet i nåd hos de stora herrarna.

> Om ända up til skyn din skaldekonst uphöjes,
> Ej med ditt qvicka vett en enda biörn förnöjes,
> Uti gillstugan mäst sitt rum Poëter få.
> Den aldraskiönsta vers ej friar derifrå.

Mot denna krassa syn på diktarkallet protesterar nu skalden högljutt. Hans motiv äro uteslutande moraliska, han bannas på medmänniskorna ej för tadlets egen skull utan i hopp om deras bättring. Han vill vara en riddare för sanning och rätt. Detta svar imponerar emellertid icke alls på vännen. Med vad fog sätter sig skalden till doms över sina likar? Är han då själv alldeles fri från fel? Ett dylikt förmätet tillvägagångssätt väcker blott hat och förakt och det finns stora utsikter till att han rent av stöter bort sina bästa vänner. Nils har också på känn,

att skalden och han ej längre komma att draga jämnt, om den förre framhärdar i sin moraliseringslust. För att förebygga en brytning lämnar han honom redan nu i vredesmod. Den stackars skalden begråter en stund sitt öde, river alla sina verser i stycken, svär att aldrig skriva mer men tillägger självironiserande:

I dag, jag löftet glömt och börjar åter skrifva.

Vad först de litterära förebilderna till denna lilla satir beträffar, har redan Levertin hänvisat till Triewalds *Afsked til lyran*, där en ekonomiskt lagd fader klandrar sonens poetiska lättsinne.[1] Man kan också framhålla samme skalds *En poets klagan öfver skaldekonstens vedermödor*. Även på andra håll återfinner man utan större svårighet detta omtyckta motiv. Skaldens klagomål över sin rimnöd för väl Boileaus andra satir i tankarna och det heliga löftet att aldrig mer gripa till pennan är väl en återklang av dennes försäkran:

Et maudissant vingt fois le Démon qui m'inspire,
Je fais mille sermens de ne jamais écrire.
Mais quand j'ai bien maudit et Muses et Phébus,
Je la voi qui paroît, quand je n'y pense plus.[2]

De förbittrade vännerna finnas även i Boileaus nionde satir:

Mais c'est un jeune fou qui se croit tout permis,
Et qui pour un bon mot va perdre vingt amis.
(*Sat.* IX, v. 121—122)

Men även om man lätt finner litterära förebilder, är det inte osannolikt att Gyllenborgs satir återger någon liten upplevd episod från den tid, då han först slog sig på poetens vådliga yrke. Vännens påstående, att poesien ej förbättrar kassan, är ett typiskt argument för den utilistiska tiden och träffade säkert en öm punkt i skaldens samvete. Ty här följde han ju de böjelser, som smaken för indépendance och skaldernas förtjusande sånger tidigare uppammat, ehuru han visste, att han på den vägen aldrig skulle kunna nå fram till någon »solid

[1] Levertin, O., *Dygdens sångare* i *Svenska gestalter*, Sthlm 1904, s. 76 f.
[2] *Satire* II, v. 25 ff. — *Oeuvres*, I, Dresde 1746, s. 31 f.

lycka». Vännens försäkran, att han aldrig skulle vinna »de stora Herrars nåd», verkar som ett svagt eko av faderns brev, där han hoppades, att sonen genom flit och kunskap skulle komma i åtanke hos en nådig överhet.

Men i Triewalds dikt hade klandret mot den onyttiga poesien lagts i munnen på en fader, som träget arbetade på att skaffa sig mera pengar. Moralkakan från en så nyttig samhällsmedlem fick därigenom en viss pondus trots bristen på förståelse för andra värden än de krasst materiella. I Nils' mun däremot verka orden ingalunda övertygande. Ty han rekommenderar ett lustigt leverne i sus och dus utan huvudbry och med ett frikostigt handhavande av klingande mynt. Gyllenborgs satir blir härigenom ganska inkonsekvent och det förefaller som om han okritiskt följt sina impulser. Ty nu ledes diskussionen in på det moraliska området. Och här träffa vi åter på en konflikt av personlig innebörd.

Skalden hade under den sista tiden i Lund och troligen också under de första åren i Stockholm flitigt deltagit i sällskapslivet, gärna klätt sig i eleganta kläder och satt värde på välsmakande måltider. Han hade också varit fåfäng, säkert icke känt sig bortkommen i den akademiska purpurn och skulle troligen ha satt näsan i vädret, om han helt oförtjänt erhållit en kammarherretitel. Trots dessa hos en tjugoåring rätt allmänmänskliga svagheter — någon libertin var han icke — ville han gärna posera som ett dygdemönster och i sitt lillgammalt hållna sista rektorsprogram hade han ju överlägset rekommenderat några medel till att fostra den alltför ostyriga ungdomen. Det är inte otänkbart, att han även i Stockholm då och då anslog en rektors docerande ton; i varje fall tycks han i sina tidigaste diktförsök ha uppträtt som läromästare. Detta retade kanske hans vänner och bekanta. Säkerligen ha de liksom Nils frågat honom, med vilken självtagen rätt den oerfarne ynglingen velat klandra människornas moraliska brister. Dessa mycket motiverade förebråelser få också stå oemotsagda i satiren. Skalden kan icke förneka faktum. Och så följer den tredje lilla personliga konflikten i denna satir: han ställs inför valet mellan vänskap och satiriskt författarskap. För Gyllenborgs ömma själ är det ett

svårt val, som kostar många tårar och där vänskapsbehovet först triumferar. Men av den sista raden — som epigrammatiskt avslutar satiren — framgår, att den poetiska ambitionen till sist segrade över hans vänskapsdyrkan.

Ett liknande tema återfinnes i den allegoriska dikten *Försök* (VF I, s. 23 f.). Skalden berättar där, hur han en gång förmätet nog ville bestiga vishetsberget men föll till marken efter en del fåfänga försök. Vishetsguden, som hörde hans klagan, lämnade honom till tröst ett rum vid bergets fot, där han kunde lyssna till andras sånger på villkor att han ej själv rörde harpan. Skalden ber emellertid Apollo om tillgift, ifall han skulle bryta sin ed och

> . . . gnola fram ett litet stycke,
> Som vinner icke mitt, långt mindre andras tycke. (s. 24)

Idén till denna allegori har han sannolikt fått från Boileau:

> Et ne savez-vous pas, que sur ce Mont sacré,
> Qui ne vôle au sommet tombe au plus bas degré.[1]

Detta anspråkslösa försök kan lika gärna kallas en satir, vars udd skalden även nu har riktat mot sig själv. I bägge dessa förstlingsverk — ty sådana förefalla de att vara — skämtar han med sin egen påkomna lust att dikta men låter oss förstå, att han har mycket svårt för att prestera något acceptabelt. Diktarhågen är ingen våldsam vårflod, som oemotståndligt väller fram ur hans bröst, det är icke lidelsen eller lycksalighetskänslan, som sätter pennan i hans hand, utan det nyktra intellektet, som väljer ut ett lämpligt ämne, vilket han sedan företager sig att versifiera. När ingen känsla bryter sig igenom den hårda metriska skorpan, vet läsaren ej heller vad som är skämt eller allvar, vad som är skaldens verkliga åsikt eller bara en lek med ord. Det hela blir en konstruktion eller helt enkelt vad han själv kallat det — ett försök.

I *Mitt lefverne* hette det ju, att Creutz' lysande exempel »framkallat min skalde-mö som efter en öfwerwunnen blygsel fortsatte sina försök i et witterhetssällskap . . .» (ML, s. 22).

[1] *Sat.* IX, v. 25 f. — *Oeuvres*, I, s. 123.

Dessa två nyssnämnda dikter, *Satire* och *Försök*, där skaldens poetiska raison d'être diskuteras, bära i högsta grad spår av en sådan blygsamhet. Förebilderna till dem ha vi i bägge fallen återfunnit hos Boileau eller hos Triewald, som ju i vårt land introducerade den förres nyktra förståndspoesi. Därigenom ha vi fått belägg för riktigheten av Gyllenborgs påstående i företalet till 1795 års upplaga, där han skriver, att »Boileau, min förste ledare, gaf mig smak för Satiren, men vande mig tillika at bruka des vapen så väl mot mig sjelf som mot andra».[1]

Om hans lilla *Försök* kunde sägas stå på gränsen mellan satir och allegori, är en annan dikt i samlingen, *Dumhetens Slott* (VF I, s. 20 f.), helt och hållet allegorisk. Han utmålar där fru Dumhets behagliga men andefattiga liv, hennes självmedvetenhet, skvallersjuka m. m. Han drager den slutsatsen, att då den dåraktige alltid är tillfreds och ej ser sin egen dårskap, måste det förhålla sig så, att tillståndet

> . . . at något vara tok
> Mer sält och lyckligt är än alt för mycket klok.

Rationalisten Gyllenborg utöser här sitt djupa förakt över de dumdryga och uppblåsta. Även här tycks han ha lånat sitt uppslag från Boileau. I den fjärde satiren säger sig denne ha insett det bedrägliga i att förlita sig på förnuftet liksom vissa drömmare, som »pensent aller par Elle à la Félicité» (*Sat.* IV, v. 124). Han menar tvärtom, »que le plus fou souvent est le plus satisfait» (v. 128).

Problemet varför dåren är lycklig och den kloke oftast olycklig, som gång på gång satts under debatt i fru Nordenflychts ängsligt grubblande dikter med en metafysisk innebörd, tager Gyllenborg lättare på. Av hela sitt hjärta avskyr han den sortens lycka, som fru Dumhet åtnjuter.

Är idén ett lån från Boileau, erinrar däremot diktens utformning om äldre svensk litteratur. Vi möta här stormaktstidens moraliserande teknik, hela denna allegoriska värld, som befolkas av inkarnerade dygder och laster och som ännu lever

[1] Creutz och Gyllenborg, *Vitterhetsarbeten*, Sthlm 1795. Företalet. Förkortas forts. CGVA.

kvar i Dalins *Argus*. Följande rader kunde rentav vara direkt hämtade från Stiernhielms *Hercules*:

> Fru Dumhet dotter är af Högmod och af Lättja,
> Dess döttrar äro, Fräck, Sipp, Mjältesiuk och Kättja. (s. 21)

När fru Nordenflycht grubblade över klokas och dårars lika lott, fann hon livets enda tröst undan orättvisorna i den upprikiga vänskapen. Det är ej heller förvånande, att Gyllenborg i sina första försök upptager samma motiv till behandling. Han hade här en rik erfarenhet och kände vänskapens glädje och oro i grund. I två dikter besjunger han denna vänskap.

Den första av dessa, *Wänskapens Tempel* (VF I, s. 19 f.), erinrar icke så litet till sin uppbyggnad om den nyssnämnda schablonmässiga allegorien. Liksom dumheten lokaliserades till ett slott, beläget i en sumpig trakt med dy och dimmor, placeras vänskapen i en svåråtkomlig terräng fjärran från världens buller. De allegoriska figurerna är man lyckligtvis befriad från; här omtalas inga döttrar och söner till vänskapen, här finns ingen personifierad dygd eller last med undantag av gudinnan själv. I detta avseende är dikten överlägsen allegorien utan att fördenskull vara originell. Ty dylika tempel fanns det gott om på kontinenten. Pope hade skrivit *Temple of Fame*, Montesquieu *Temple de Gnide* etc.

Gudinnan håller lasterna på avstånd och låter endast den menlösa dygden få njuta lugn och ro. Templets murar äro byggda på hälleberget och oåtkomliga för tidens förstörande makter. Tvedräkten får här ej utspy sitt gift, ty nyckeln till templet ges blott åt den, »hvars högsta goda är, at kunna göra godt». Blott med dygden som ledsven kan människan nå dit. Så slutar skalden sin dikt med en uppmaning till Damon att följa honom dit. Visserligen lära de ej få många reskamrater på sin vandring, men deras lycka är fullkomlig, om de blott äga varandra och om deras vänskap förskonas från flyktighet.

> Nu är vår sällhet stor: men öde! laga så
> At mensklig flygtighet vårt band ej rubba må. (s. 20)

Trots sin ofullgångenhet anslår denna dikt den ton, som för framtiden oftast skulle komma att klinga på Gyllenborgs lyra. Här är det dock något mera än ett kallt resonerande, här bryter det fram en spröd, menlös men uppriktig känsla. Den andra vänskapsdikten bär en ännu mera personlig prägel och förebådar en del av de tankar, som vi i tredje delen av *Våra Försök* komma att återfinna. I *Vänskaps Pris* (VF I, s. 24 f.)[1] skattar sig skalden lycklig över att ha fått ersätta den oroliga och plågsamma kärleken med den av alla stormar oberörda vänskapen. Philis får lämna plats för Damon, i vars sällskap skalden önskar tillbringa sitt liv, viss om att deras själar även efter döden komma att sväva tillsammans.

Någon Philis har sannolikt icke vid denna tid oroat skalden med kärlekens plågor. Sitt livs första allvarliga kärlek upplevde han först tio år senare, om man får tro den i regel mycket uppriktiga och sanningskära självbiografien (ML, s. 58). Men just detta är typiskt för Gyllenborg. Oaktat sin obekantskap med den lilla gudens pilar tvekar han icke ett ögonblick att höja den rena vänskapens ljuvligheter till skyarna på kärlekens bekostnad. Så kommer han att göra i den dikt han skriver till fägringens försvar och ännu när han som trettioåring samlar ihop nöjenas ystra genier, sympatiserar han mera med den stillsamma vänskapen än med kärleksguden.

Bland tankebyggarna funnos många glada gossar, som när de strängade sin lyra gärna slogo an en ekivok ton. I den första volymen av *Våra Försök* spåras ännu den äldre, burleska synen på kärleken. Den genomsyrar Gyllenborgs *Herde-Visa* (VF I, s. 30 ff.). Skriven som en folkligt enkel visa äger denna dock vad så många andra av skaldens dikter sakna: en slutpoäng. Versmåttet är det samma som i Dalins herdekväde *Philemon dref ut sina får i en äng.*[2] Möjligen är den avsedd att sjungas till någon känd melodi — så var ju fallet med många av Dalins och fru Nordenflychts visor — och jag har funnit, att den ut-

[1] Dikten tonsattes och trycktes i Hindrick Philip Johnsens *24 Oder af Våra Bästa Poeters Arbeten*, Sthlm 1753. Även *Wänskapens Tempel* har tonsatts och tryckts i denna samling. Jfr Kruse, *Några nya Nordenflychtiana*, s. 115 (*Samlaren* 1897). Se även Svanfeldt, N., *Sång- och Visbok*, Sthlm 1936, s. 102 f.

[2] Dalin, O. von, *Poetiska Arbeten*, II, Sthlm 1783, s. 51.

märkt lämpar sig för t. ex. folkmelodien till 1600-talsvisan *Om sommaren sköna.*

Tirsis sitter i lunden och sjunger om kärlekens fröjder. Det är vår och varmt i luften och överallt ser han hur kärleken vaknar. Getterna le åt bockarna, fåren smila åt gumsarna och fåglarna kvittra sina kärleksvisor. Ja, —

All fänad på marken ses hoppa på tå
När kärlek dem börjar at röra.
Fast de uti mörkaste skogana gå,
Den sällaste lefnad de föra.
Ett villdjur otamdaste böjelse har,
Men kärlek den vildaste arten betar,
Kan vargen sagtmodiger göra. (s. 30)

Liksom kärleken tämjer de vilda djuren, gör den den trumpne Damon både hyggsam och rolig och den ystre Alexis överger sina flyktiga nöjen, sedan han lärt känna Corinna. Allt i naturen älskar, själva träden hopluta sina toppar och famntaga varandra och blommorna pråla av lust att behaga. Så slutar då Tirsis sin visa med följande maning till lundens herdar och herdinnor:

Ach smakom och öfvom den ljufliga ro,
Som menlöser kärlek oss gifver,
I fattiga hyddor vi lefva och bo;
Men kärlek all oro fördrifver.
Vi äga den största och sällaste lott,
När hjertan vi gifvit och hjertan vi fådt,
Vår älskog vår rikedom blifver. (s. 31)

Fastän ordet vår icke en gång nämns, är denna Tirsis' visa nära släkt med stormaktstidens sensuella och stundom mycket mustiga vårlyrik. Man kommer att tänka på vårskildringen i *Bröllops-Beswärs-Ihugkommelse*, där brånaden hos fåglar, fiskar och däggdjur beskrives. Eller också kan man hänvisa till en brudskrift av Frese, som besjunger Cupidos allbetvingande makt över allt organiskt liv:

När alt / hwad Lif och Anda har /
Hälst twå om twå, och Par om Par /

Följs åt i Luft och Skogar:
När Blommor wäxla blad om blad;
När Gräset / under Rägnets bad /
Sig kiärligt sammanfogar.

Då äret lätt att understå;
Hwad hälst Naturen syftar på,
Med sådant spel och smicker:[1]

Men Gyllenborg låter icke nöja sig med en sensualism av detta grova slag. Han berättar i den sista strofen, att när Tirsis på detta sätt hade sjungit om kärleken,

Kom Daphne som misshag til kärleken bar
Och syntes helt vreder at vara,
Hon sade: du vet ej hvad kärleken är,
Du skall utan hopp uti mig blifwa kär,
Sen lär du ej kärlek försvara. (s. 32)

Man torde få tyda denna dikt så, att skalden genom Daphne — vars kvinnliga gestalt kanske tyder på inflytande från fru Nordenflycht — reagerar mot Tirsis' uppfattning, att älskog är kärlek. Daphne ser något för mer i kärleken än en på animaliskt vis tillfredsställd naturdrift; hon vill med begreppet förknippa de psykologiska elementen, själskvalen, lidandet. Detta är herdevisans tendens och den överensstämmer mera med den kärleksuppfattning, som herdinnan i Norden ger utryck åt och som påträffas i madame Deshoulières ekloger, där så mången Iris suckade över Tirsis' hårda hjärta.[2]

Omedelbart efter denna visa följer Creutz' enda bidrag till diktsamlingen, *Herda-Qväde*, en översättning av Fontenelles femte eklog. Det är alltså ingen originaldikt men det val, som Creutz gjort, är likväl betecknande för hans smak. Om Gyllenborg anknyter till svensk tradition, skildrar de yttre händelserna och till sist nöjer sig med att fördöma kärlekens grövre former, har Creutz fäst sig vid dess psykologi. Fontenelles fina analys av Tirsis' otålighet och trånad, innan han om aftonen i lunden får möta sin älskade Iris, hans sensuella beskrivning av kärleks-

[1] Frese, J., *Andelige och Werldslige Dikter*, II, Sthlm 1726, s. 57.
[2] Jfr t. ex. eklogen *Iris*. Deshoulières, *Poësies*, I, Brusselle 1708, s. 60.

scenen med »ord, vilka på en gång betyda allt och nästan intet»,[1] tilltalade den svenske pastoraldiktarens smak för det utsökta och raffinerade. Gyllenborg beskriver den sensuella kärleken med klumpiga uttrycksmedel men gör sig till förespråkare för ett förfinat känsloliv. Creutz beskriver däremot just den förfinade kärlekens utveckling i kultiverade ordalag men gör sig till tolk för en het sensualism.

Det återstår att säga något om det litterära lättgods, som utfyller denna volym. Tankebyggarna kände, att vingarna ännu ej riktigt buro dem, varför de med berömvärd iver studerade den poetiska flykten hos utlandets stora mästare. De valde ut en »tanka» här och ett epigram där samt sökte efter bästa förmåga kläda dem i svensk dräkt. Dessa översättningar stuckos sedan in i diktsamlingen. Boileau, Fontenelle, Voltaire, Pope, Holberg och den av fru Nordenflycht högt skattade franska 1600-talsskaldinnan madame Deshoulières voro de stora förebilderna. Bland Gyllenborgs översättningar finna vi två små fragment ur större dikter av Boileau (VF I, s. 25 f.). Det första har hämtats ur dennes nionde *Epitre* (v. 111—114):

> En ren och öppen själ sig visar som hon är:
> Ju mer hon varder sedd, ju mer hon hålles kär.
> Den ädla dygden mäst i rätta dagen prålar,
> Men svarta lasten flyr för liusets klara strålar.

Den nionde episteln är en lovsång till det sanna — det är där man bl. a. finner den ryktbara och så ofta citerade alexandrinen »rien n'est beau que le Vrai. Le Vrai seul est aimable» (v. 43) — och korresponderar alltså väl med den unge Gyllenborgs redan i satiren manifesterade omutliga sanningsbegär.

Den andra översättningen är tagen ur Boileaus vidlyftiga tionde satir (v. 165—168), där äktenskapets fördelar och vådor vägas mot varandra. Den svenske skalden har särskilt intresserat sig för Boileaus ganska allmänna reflexion över svårigheten att återfinna dygdens väg, sedan man en gång förlorat den:

---

[1] Castrén, a. a., s. 97.

I lasten är det nog man en gång nöje tager,
Ett fall ett annat fall i följe med sig drager:
Och äran är en ö, hvars berg och branta strand,
Ej fäste ger åt den som lemnat detta land.
(VF I, s. 25 f.)

Det intressanta med denna översättning är, att originalet återfinnes i en skildring av den nygifta kvinnans debut i stora världen och de otaliga frestelser, som där möta henne. Det är med andra ord den situation i en människas liv, som Gyllenborg längre fram skulle komma att behandla i sin satir över världsföraktaren och som även Creutz skulle uppmärksamma i sin dikt *Daphne*.

Skalden har även utfört tre översättningar från Pope. Originalet till den första (VF I, s. 17) har jag återfunnit i *Essay on Man*[1] (IV, v. 193 f.), där Pope framhåller, att heder eller skam icke ha med en människas samhällsställning att göra. Hennes uppgift är att väl spela den roll, hon fått sig anförtrodd här i världen. En annan översättning lyder:

Om några könets fel uppå min Iris falla,
Se på dess fägrings glants, de då förgätas alla.
(VF I, s. 46)

Det är en nästan ordagrann försvenskning av ett par versrader i början av den andra sången i Popes *Rape of the Lock*.[2]

Holberg har Gyllenborg imiterat i ett obetydligt rimmeri, kallat *En gammal Ungkarls tvehågsna Sinne* (VF I, s. 35), och i ett litet läckert herdestycke, *Behagelig Våldsamhet* (VF I, s. 40), om en herde, som med våld tog tre, på vad vunna kyssar av sin herdinna men sedan fick hundra gratis. Detta är ett motiv, som madame Deshoulières behandlat i en liten madrigal om Alcidon.[3] Övriga imitationer av franska visor förtjäna ej någon uppmärksamhet.

Alla dessa föga njutbara diktförsök ha mer än väl gjort sig förtjänta av den glömska, till vilken eftervärlden och även

[1] Pope, A., *The Works*, II, London 1871, s. 412.
[2] II, v. 17 f. — Pope, a. a., II, s. 153.
[3] Deshoulières, a. a., I, s. 81.

skalden själv vigt dem. Det har dock icke varit bortkastad möda att något närmare taga dem i skärskådande. Vi ha för det första konstaterat med vilket friskt gåpåarhumör Gyllenborg liksom hans ordenskamrater sökt tillgodogöra sig den europeiska litteraturen. De ha brottats med stora verstekniska svårigheter, som de tyvärr alltför lätt trott sig kunna övervinna. Men de ha oförskräckt kastat sig över den ena uppgiften efter den andra. Gyllenborg bidrager ju här med ett ode, en satir, några allegorier, en herdevisa, epigram, madrigal o. s. v. Han har ännu icke funnit vad som ligger bäst till för hans röst men känner redan en dragning mot satiren.

Tankebyggarnas idévärld är ganska förvirrad. Än uppträda de som dygdens och oskuldens sångare, än skatta de åt det ekivoka och burleska. Klassicitet och upplysning kunna de ännu ej särskilja. De anamma med begärlighet allt, som emanerar från den stora kulturmetropolen vid Seinen. Man märker här ej mycket av den stränga dygdefilosofi, som Gyllenborg sökt tillägna sig under sina Lundaår. Det är tvärtom förvånansvärt i hur hög grad hans bagatellpoesi skattar åt det pikanta och frivola. Blott i satiren skymtar världsföraktaren fram för ett ögonblick, strax utsatt för vännens dräpande kritik. Det gick tydligen inte att posera, när detta glada lag av knektar, junkrar och tjänstemän samlades till sina vittra lekar.

Med tanke på speciellt fru Nordenflychts tidigare, religiöst färgade, djuppejlande reflexionslyrik vittnar denna bagatellpoesi om en nyorientering. *Poésie fugitive* stod högt i gunst hos Lovisa Ulrika, som identifierade vitterhet med sällskapsnöje, såsom redan Atterbom påpekat.[1] Dalin hade helt hemfallit åt att tillfredsställa hennes smak. När nu tankebyggarna försöka sin lycka på samma område, kan man däri finna ytterligare ett belägg för att de velat taga upp tävlan med landets poeta laureatus.

I den första volymen av *Våra Försök* synes redaktionskommittén, om man nu kan tala om en sådan, kritiklöst ha godtagit ordensmedlemmarnas alla dikter. Det mesta hade varit lån-

[1] Atterbom, III: 3, a. a. s. 39.

gods och imitation; något fast utformat program hade orden såsom sådan icke kunnat komma med och ingen av de enskilda poeterna hade heller visat prov på någon mera lysande talang. Tyngst vägde väl fru Nordenflychts ängsliga frågor om Guds mening med en värld, så full av skriande orättvisor, men även hon hade mest sysslat med litterärt lättgods och översättningar. Tankebyggarna taga därför ett betydande steg mot en allvarligare diktning i sin andra volym.

Denna utkom redan efter ett halvår enligt *Lärda Tidningar* den 18 mars 1754. Eftersom den är mer än dubbelt så omfångsrik som debutverket, har det vittra sällskapet visat sig besitta en ganska ovanlig skaparlust. Den avsevärda konstnärliga förbättringen måste framför allt tillskrivas fru Nordenflycht, i främsta rummet såsom skaldinna men också såsom ordens ledande kraft. Visserligen hade hon varit tankebyggare redan när den första volymen redigerades, men sedan hon i september 1753 valts till preses, tog hon trådarna i sin hand för att i fortsättningen bli den dominerande gestalten i den litterära kretsen. Även för henne själv betydde umgänget en konstnärlig självrannsakan. I det inträdestal Gyllenborg tjugo år senare höll i den återuppståndna vitterhetsakademien och vari han träffande karakteriserar 1750- och 1760-talens litteratur, heter det om fru Nordenflycht, att hon »var själen af et Samfund, der hon sjelf uparbetade sin af naturen böjeliga, men i almänhet vårdslösade stämma. Den igenkändes knapt, sedan hon underkastat sig konstens reglor, och smakens urskillning renade hennes uttryck».[1] Vid samma tidpunkt recipierade Carl Klingenberg i orden, vilken händelse blev av utomordentligt stor betydelse för tankebyggarna i allmänhet och Gyllenborg i synnerhet. Utan tvivel hade hans inval genomdrivits av skaldinnan. Hon utlyste nu också en vitter pristävlan och förelade en del tidsbetonade problem till poetisk behandling. Dessa tre faktorer tillsammans gåvo tankebyggarnas verksamhet en helt ny inriktning.

En närmare presentation av Klingenberg torde vara nödvändig i den mån det är möjligt att av de knappa uppgifterna

[1] *Kongliga Svenska Vitterhetsacademiens Handlingar*, II, Sthlm 1776, s. 33.

teckna hans bild. Om hans person vet man tyvärr icke mycket trots alla de vackra minnesrunor, som hans hängivna kusin, fru Nordenflycht, lät samla och trycka efter hans alltför tidiga död.[1] Det är egentligen endast hans verksamhet vid Uppsala universitet man känner till.[2] Han hade år 1729 disputerat under professor Eric Alstrins presidium över ämnet *Argumentum Metaphysicum contra influxum Physicum Falsum*[3] och två år senare under professorn i praktisk filosofi, Johan Hermansson, försvarat en avhandling *Generalibus Animae Humanae Affectionibus*. År 1741 hade han själv presiderat vid en disputation med baron Leonard Ribbing som respondent, till vars avhandling *Discursus practico-moralis de Odio et Amore sui* han givetvis var författare. Samma år tilldrog sig den hetlevrade filosofiadjunkten en föga smickrande uppmärksamhet genom att opponera extra vid Wallerius' stormiga disputation, där striden gällde Linnés professorskandidatur. Klingenberg tillhörde Linnés försvarare och då den blivande blomsterkonungen hölls om ryggen av hattarna — Carl Gyllenborg var ju universitetskansler — var hans uppträdande kanske ej alltför misshagligt.[4] Året därpå utnämndes han av kanslern till docent med vitsordet om sig att äga ett särdeles kvickt geni. 1747 blev han akademisekreterare men på grund av sin popularitet hos hattarna åtnjöt han ofta en tjänstledighet, som i juni 1756 av Kungl. Majestät förklarades permanent, med bibehållande av lönen.[5] Klingenberg torde därför ha haft rikliga tillfällen att vistas i huvudstaden. Han avled den 28 jan. 1757.

Om honom skriver nu Gyllenborg i sin självbiografi, att han vägledde fru Nordenflycht i hennes filosofiska studier och var

. . . en werdslig wis *som kunde dårars fel med köld och styrka bära och hade klätt i skämt en sund filosofie*. Sådan är den målning jag af honom i *Werld[s]föracktar[n]* författat och mot hwilken målning han till alla delar swarade (ML, s. 24).

---

[1] *Skuggor af en förlorad vän*, Sthlm 1759.
[2] Jfr Kruse, *H. C. Nordenflycht*, s. 238, not 1.
[3] Lidén, J. H., *Catalogus disputationum* etc., I, Sthlm 1778, s. 16.
[4] Annerstedt, a. a., III: 1, s. 113 ff.
[5] Ib., s. 338 not 4.

Skämtsamheten får kanske tillskrivas Klingenbergs eget sangviniska temperament, men det ligger nära till hands att antaga, att Gyllenborg med uttrycket »sund filosofi» velat beteckna wolffianismen, i all synnerhet som Klingenberg hörde mera hemma i Uppsala akademiska kretsar än i huvudstadens franskorienterade societet. Låt oss undersöka detta filosofiska systems popularitet och dess inflytande på fru Nordenflycht och Klingenberg!

Den popularisering av Leibniz' filosofem, som kallas wolffianismen, stod vid denna tid högt i kurs i staden vid Fyrisån. Mot slutet av frihetstidens första decennium hade den försiktigt introducerats av professorerna i teoretisk filosofi Eric Alstrin, Petrus Ullén och Anders Winbom samt av naturvetenskapsmännen Anders Celsius och Samuel Klingenstierna.[1] Den förstnämnde hade ju presiderat vid Klingenbergs första disputation och hans avhandling visar även spår av wolffianism. Klingenstierna hade under sin utländska resa på tjugotalet åhört Wolffs föreläsningar i Marburg och var vid hemkomsten ivrig wolffian, ehuru han för att få leva i fred år 1736 upphörde med att presidera för de wolffianska disputationerna.[2] Omkring år 1730 slog systemet definitivt igenom[3] och Nils Wallerius, som 1746 efterträdde Ullén, var en så hängiven wolffian, att han säges ha försökt hindra den studerande ungdomen från att lära känna Locke och Montesquieu[4]. Icke förrän på 1760-talet började wolffianismen så småningom utträngas av lockeanismen.

Professuren i praktisk filosofi innehades i Uppsala under åren 1719—1748 av Anders Grönvall, som för sina föreläsningar mest anlitade Pufendorfs berömda *De officio hominis et civis*. Först hans efterträdare Lars Dahlman ledde undervisningen in på Wolffs filosofiska arbeten.[5] Det var emellertid under Grönvalls dagar, som Klingenberg år 1741 presiderade för sin avhandling, *Discursus practico-moralis de Odio et Amore*

[1] Dellner, J., *Den wolffska filosofien och svensk teologi*, I, Sthlm 1930, s. 32 f.
[2] Annerstedt, a. a., III: 2, s. 426, not 3. Dellner, a. a., s. 33.
[3] Dellner, a. a., s. 39.
[4] Annerstedt, a. a., s. 429 f.
[5] Ib., s. 432.

sui, vilken väckte professorns stora förtrytelse, då han där hade satt »utile till principium och fundament till alla de giöromål in committendo och omittendo som Gud och Naturen kräfwer af oss menniskiom in vita».[1] Klingenberg var således ingen osjälvständig elev av Grönvall. Huru han ställde sig till Wolffs läror skola vi längre fram söka bedöma.

Även i Lund funnos representanter för wolffianismen. Gyllenborgs förste mentor, Carl Christian Eberstein, var såsom vi erinra oss »en genomdrifwen och ifrig Wolfian», som aldrig försummade något tillfälle att hos sin elev inplanta »den rådande filosofiens» grundsatser. Skalden fann ej heller wolffianismen obehaglig, då han tilltalades av dess klara matematiska metod. Men han låter oss förstå, att han snart nog övergav denna filosofi för stoicismen, som var »mera tjenlig för den enthousiasme hwartill jag war danad» (ML, s. 3).

De andliga impulser, som Gyllenborg under sin tidigare ungdom mottog, kommo alltså förnämligast från wolffianismen och stoicismen. Men dessa system stodo på intet vis i något oförsonligt motsatsförhållande till varandra. Den naturliga religionen, som ehuru allmängods under upplysningstiden särskilt omhuldades av wolffianismen, hade tvärtom utgått från stoicismen och Ciceros lära om medfödda religiösa och sedliga idéer.[2] Han hade utformat tesen »omnibus innatum est et in animo quasi insculptum, esse deos».[3] Detta uttryck påträffar man ideligen i den wolffianska litteraturen.

Med detta filosofiska bagage kom Gyllenborg till Stockholm, där han snart i fru Nordenflycht fann en vitter auktoritet, vars åsikter överensstämde med hans egna.

> Det war hos Aspasie som jag utwecklade de filosofiska idéer som med mit wäsend blifwit införlifwade under mit studerande wid Academien. De woro för djup[t] hos mig intryckte at någonsin kunna utrotas. . . Den öfwerensstämmelse med dessa ideer som jag fann hos Fru Nordenflycht gjorde hennes sällskap för mig ännu dyrbar[ar]e (ML, s. 33 f.).

[1] Brev från Grönvall till Estenberg den 25/4 1741. *Berg. brefsaml.*, I, s. 369. KVAB.
[2] Nilsson, A., *Fru Nordenflychts religiösa diktning*, s. 4. Jfr Kohlmeyer, E., *Kosmos und Kosmonomie bei Christian Wolff*, Göttingen 1912, § 54, s. 138.
[3] *De natura deorum*, II, 12.

Vad var det då för idéer, som den unge tänkaren burit med sig från Lund och som han nu återfann hos sin något äldre skaldesyster? För att besvara den frågan måste vi hastigt rekapitulera huvuddragen av fru Nordenflychts andliga utveckling. Denna varmhjärtade och lidelsefulla kvinna med sin säregna blandning av rationalism och religiös mysticism var icke någon anhängare av den känslolöshetens och högmodets filosofi, som i dagligt tal identifieras med begreppet stoicism. Hennes sökande ande hade genomströvat helt andra intressesfärer. I unga dagar hade hon varit på väg att hemfalla åt religiös skepticism men åter fått fast mark under fötterna tack vare bekantskapen med Johan Tideman. Denne hennes förste vägledare var — i den mån man känner hans inställning — en rättrogen wolffian och hans år 1726 försvarade avhandling *An Philosophus possit errare* är ett av de allra tidigaste specimina, där Wolffs läror förfäktats.[1] Det påvisas där, att en filosof icke kan fela, emedan han blott håller det för sant, som med förnuftets hjälp kan bevisas. Den sanne filosofen är i stånd att skilja skalet från kärnan. Tidemans betydelse för fru Nordenflycht ligger då däri, att han för henne uppsatte dygden såsom princip för allt mänskligt handlande och rekommenderade förnuftet såsom osvikligt moraliskt rättesnöre.

Hennes andre mentor, Jacob Fabricius, införde i hennes filosofiska åskådning den platoniska skönhetsuppfattningen och ljussymboliken. Dessutom inspirerade han henne till religiöst författarskap med dragning åt Arndts mysticism. Men även han hade tagit starka intryck av wolffianismen.[2]

Efter Fabricius' död följer en tid av starka tvivel, varunder hennes själ beredes att mottaga upplysningsidéerna. Studiet av Bayle och Holberg undergräver hennes tro på förnuftets allenasaliggörande kraft. I sina *Vigtiga Frågor til en Lärd med Auctorens egit swar* föregriper hon, såsom Nilsson påpekar, Rousseaus antiintellektualism. Hon avskräckes av Lockes förnekande av de medfödda idéerna och av hans teori om dygdens relativism. Det svar hon själv ger på dessa tvivlets frågor sy-

[1] Nilsson, a. a., s. 15.
[2] Ib., s. 26 f.

nas mig dock vara ganska mycket i Wolffs anda. Hennes etik är nämligen trots allt fortfarande strängt intellektualistisk. Människans plikt består i att efter sin förmåga uppöva sitt vett, ty tanken kan på sin väg till evigheten omfamna »det högsta goda». Hon bekänner sig vidare till den naturliga religionen:

> Då blir den *religionen* fast,
> Som henne mäst till skaparn drager;
> Som ej ger lof til någon last,
> Som lifwar up den inre dager,
> Det samwets ljus, Naturens lag,
> Som Gud et tänkand wäsend gifwit
> Och kraftigt i wår anda skrifwit
> Ifrån wår första födslodag.[1]

Tanken blir då helt uppfylld av att betrakta Guds fullkomlighet (s. 246). Dygden innebär liksom hos Wolff tre plikter: att älska Gud, att älska sig själv och genom att undvika falska tanke-slut vilja sin egen sällhet, samt slutligen att älska sin nästa och vara honom till nytta.[2]

När Gyllenborg sammanträffade med fru Nordenflycht, hade Tidemans och Fabricius' inflytande fått träda i bakgrunden för Klingenbergs. Hon hade »i synnerhet studerat filosofien i den hon handleddes af sin slägting och förtrognaste wän secretera[re]n wid Upsala Academie Klingenberg» (ML, s. 24). Och denne, som nu i september intogs i Tankebyggarorden, satte genast sin prägel på deras diktning.

Klingenberg har i *De Odio et Amore sui* ingenstädes hänvisat till några källskrifter, varför vi ha små möjligheter att lära känna dessa. Men hans metod erinrar här och var om Wolffs berömda syllogistiska förfarande. I den första paragrafen, som behandlar intellektet, omnämner han dess strävan efter fullkomlighet, vilket ju är kärnpunkten i Wolffs filosofi, och dess behov av en tillräcklig grund:

> Quae (ratio humana) conatum & desiderium exserit continuum sese perficiendi, dum mediantibus variis occasionibus ac casibus obviis,

[1] SVS XI: 1, s. 245.

[2] Jfr Wolff, Chr., *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen*, 1723, II—IV.

tanto veritatis amore permovetur, ut non possit non assensum praebere omnibus, quorum rationes cognoscuntur sufficientes (s. 1).

I den sjätte paragrafen göres gällande, att ju större framsteg det mänskliga förnuftet gör, desto bättre förmår det uppspåra lämpliga medel för att förvärva sällhet. Barnet är fördenskull mest utsatt för villfarelser:

In infantia appetitus nostros nullo fere constanti ac firmo fundamento niti videmus, nihilo tamen minus aliquam utilitatem ex actionibus nostris proventuram judicamus; verum, attentione & reflexione ad nosmetipsos adhibita, facili negotio convincimur nos esse turpiter frustratos & ignorantiam originem fuisse errorum, eo quod bonum pro malo, & malum pro bono habuerimus. Sic etiam saepius, ad consequentias actionum non attendendo, multa mala ex erroribus nobis esse accelerata, non rara experientia testatur (s. 5).

När Wolff skall förklara möjligheten av en ond vilja, spelar barnet också en viss roll, till vilket vi längre fram få anledning återkomma.[1]

Vi ha naturligtvis inga belägg för att Klingenberg var wolffian, när han kom i kontakt med tankebyggarna. Även om det förhöll sig så, får man icke bortse från den möjligheten, att hans samvaro med den ständigt spanande fru Nordenflycht och de ambitiösa ungdomarna i hennes salong kunnat inspirera honom till att göra nya filosofiska landvinningar. Den tendens mot mandevillism, som man kan spåra i ordens andra publikation, pekar i den riktningen. Å andra sidan röjer den Klingenberg, som vi lärt känna i vännernas minnesskrift, en sådan stabilitet, att man gärna vill tänka sig honom såsom en person, vars livs- och världsåskådning en gång för alla murats fast. I varje fall blev han aldrig någon skeptiker.

På våren 1753 fingo ordensmedlemmarna i uppgift att till den 1 maj i bunden form besvara den delikata frågan: »Hvad är förnämsta drif-fiedren till våra böijelsers inskränckande?» Icke mindre än nitton poeter vässade sina pennor och avgåvo sina fyraradiga svar i hopp om att erövra priset, som bestod av en kristallbägare, på vilken den lilla versen »skulle graveras».

[1] Jfr s. 94.

Tävlingsskrifterna ha av Eckleff införts i hans exemplar av *Våra Försök*.[1] Med denna lilla poetiska pristävlan som utgångspunkt har Lamm sökt karakterisera de tre förnämsta ordensmedlemmarnas inställning till Mandevilles krassa utilism.[2] Han har då funnit, att pristagaren Creutz, som skriver, att »begär bäst kufvas af begär», med förtjusning anammat denna njutningsfilosofi och sålunda var den mest radikale av de tre. Men detta prisbelönade svar är ej skrivet av Creutz. Det bär ej dennes signatur (Me******g) utan M***s, ett namn som betecknar den sjunde ledamoten i Eckleffs prydligt skrivna matrikel i *Våra Försök I*. Härigenom förlorar resonemanget i betydelse, då det förmodade beviset för Creutz' mandevillism bortfaller.

Fru Nordenflycht vill i sitt svar, skriver Lamm, påstå, »att dygden själv har en så stark attraktionskraft, att den kan förmå oss att kuva våra lustar».

> At dämpa lustars våld är lyda dygdens lag;
> Med hennes dyrckan är vår sällhet så förbunden,
> At des fullkomlighet ej gåfve oss behag,
> Om eget ro och väl ej vore dertil bunden.

Det förefaller mig dock snarare vara hennes mening, att den fullkomliga dygden i och för sig icke skulle vara åtråvärd, om icke vår strävan ägde ett idiopatiskt bimotiv, nämligen »eget ro och väl». Människan tvingas med andra ord att söka dygden för att nå lyckan. Att detta är en riktigare uttydning syns mig framgå av Eckleffs svarstal till rådman Johan Torpadius den 10 aug. samma år.[3] Eckleff var ju en stor beundrare av fru Nordenflycht och det är antagligt, att han här stöder sig på just hennes uppfattning av dygdens och lyckans inbördes förhållande:

> Alla tala om vishetens och dygdens förträffelighet. Desse himmelens foster, säger man, äga i sig sielfve så mycken behaglighet, at de kunna och böra älskas utan afsigt.

[1] VF I, s. 87 ff. (Vo. 38: 1, KB).
[2] Lamm, M., *Upplysningstidens romantik*, I, Sthlm 1918, s. 271 f. Citeras hädanefter UR I.
[3] *Blandade skrifter*, s. 872 ff.

Jag lemnar gerna at så vackra barn ej behöfva sminck at dermed intaga våra sinnen och kitla vårt begär. Men skulle jag derföre tro at man älskade visheten och dygden med en lika eld, om de ej voro medel til lycksalighet, som de likväl äro? Vill någon inbilla oss sådant så vågar jag uppenbart påstå; Jag frugtar at han skryter.

Tag bort den sälla lott som dygd och vishet tildela sina tillbedjare, så få vi se, om icke den nitiske ifren kyles och kanske aldeles kalnar. Kan hända til äfventyrs, vår kärlek då ej ginge up emot den som en egennyttig Friare har til en fattig skönhet? För min del tror jag svårt at bevisa, at Vi äro dygdige utan egennytta.

Jag lägger straxt dertil, at jag förstår en egennytta som grundar sig i Naturen och skaparens ordning.

— — —

Lägga vi då detta i hop, så tyckes slutsatsen blifva den, at skaparen tillåter oss söka vishet och öfva dygd i det afseende at vi må blifva lycksalige.

Vi låta derföre gärna Cato med sin torra sedolära och med scholriset i handen biuda til at gjöra sina lärjungar dygdiga;

Vi påtaga Oss ej at omstöpa Menniskjor: gifvom dem häldre lexor som äro lämpade efter deras natur, och tvingom ej naturen efter reglorne af en stoisk Philosophie.

Vi säga at det är en pligt at vara dygdig; Men vi lägga och det altid strax dertil, at det är en nöjsam förmån.

— — —

Vi tycka om de läror som en förnuftig menniskja kan följa och ej förlora sig så snart de ur Philosofens hjerna äro utkläckte.

Tolkar man fru Nordenflychts svar på detta sätt, ansluter sig emellertid hennes uppfattning mycket nära till Wolffs resonemang. Dennes sista stora arbete om etiken hade just utkommit i fem delar mellan åren 1750—53. Han var alltså ingen förlegad auktoritet utan ägde aktualitetens hela intresse. Nu påpekar Kohlmeyer[1], hur matematikern och förnuftsdyrkaren Wolff, som tidigare hävdat, att finis ultimus actionum humanarum est perfectio sui aliorumque[2], i detta sista arbete populariserat sin tes utan att förändra dess logiska innebörd genom att förklara, att finis ethicae est felicitas hominis[3]. Denna övergång från att proklamera det kyliga perfectiobegreppet som etisk norm till att uppställa det åtråvärda felicitasbegrep-

[1] Kohlmeyer, a. a., § 48, s. 117 f.
[2] Wolff, *Philosophia practica universalis*, II, 1739, § 28.
[3] Wolff, *Philosophia moralis sive Ethica*, I, Halœ 1750, § 8.

pet förklarar Wolff på ett elegant sätt. Människans högsta väl är visserligen perfectio, men då detta aldrig kan nås i en ofullkomlig värld, består hennes summum bonum i själva framsteget mot perfectio. Detta skänker henne i sin tur felicitas. Hennes strävan efter lycksalighet sammanfaller alltså med hennes strävan efter fullkomlighet. Wolffs etik har genom denna formulering fått en starkt hedonistisk karaktär. Nu förefaller det, som om fru Nordenflycht anammat just denna etiska princip i sitt svar. Fullkomligheten vore enligt hennes mening icke så åtråvärd, om den ej medförde sällhet i dess högsta potens.

I detta sammanhang förtjänar det också påpekas, att när den förut nämnda signaturen M***s besvarar samma fråga med ett radikalt »begär bäst kufvas af begär», behöver detta icke nödvändigtvis innebära, att författaren omfattar Mandevilles krassa utilism. Wolff menar, att själva intellektet stundom står vanmäktigt i sin kamp mot affekterna, och såsom en yttersta utväg får man då tillgripa motaffekten.[1] I de exempel, han anför, figurera — liksom hos signaturen — ärelystnaden och girigheten, ehuru dessa bägge affekter hos Wolff icke sättas mot varandra.

Vad slutligen Gyllenborgs svar beträffar, har det följande lydelse:

> Förfarenhet oss bäst till dygdens känning drifver,
> Hon mer än någon bok oss undervisa vet,
> När man har rätt försökt de nöjen verlden gifver
> Man snarast ledsnad får till all fåfänglighet.

Gyllenborg tycks mena, att världen är en bättre läromästare än boken, ty genom att kritiskt pröva dess nöjen, lär man sig att ledsna vid dem och i stället söka dygdens väg. Att tyda uttrycket »rätt försökt» som ett råd att »låta det ena begäret jaga det andra», vilket Lamm gör, synes mig vara att alltför mycket intensifiera Gyllenborgs svar i avsikt att föra honom närmare den förmente Creutz. Hans svar skiljer sig egentligen ej alls

[1] Wolff, *Vernünftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen*, § 399. Jfr Kohlmeyer, a. a., § 43.

från fru Nordenflychts. Hon ansåg, att man blott genom att dämpa lustarna fann »eget ro och väl», d. v. s. i ett dygdigt liv. Gyllenborg kommer till samma resultat, att de världsliga nöjenas intighet driver oss att söka dygden.

Detta svar överensstämmer med en tes i elfte paragrafen av Klingenbergs avhandling: »Tutissima methodus in hujus cognitione acquirenda, sunt experientia, & vera judicia ex eadem deducta.» Och detta i sin tur överensstämmer väl med Wolffs framhållande av den egna erfarenhetens betydelse[1] liksom med hans empiriska rationalism överhuvud[2].

I fru Nordenflychts dikt *Klokas och Dårars lika Lått* omnämnes en »verldslig vis».

> En verldslig vis, den satsen nekar
> Som alt af närmsta orsak lär.
> På oförsigtigheten pekar,
> Den Grund til våra ofall är.
>
> (VF I, s. 10)

Just den tanklösa oförsiktigheten såsom skuld till det onda behandlas av Wolff: »Improvidus dicitur agens, qui ad malum in dato casu eventu possibile, quod praevidere poterat, animum non attendit.»[3] Och botemedlet mot oförsiktigheten ger oss Wolff: »Qui improvidentiam in agendo evitare vult, omnem impendere tenetur facultatum suarum usum ad declinandum malum ex actione sua eventu possibile.»[4] Det är just mot detta remedium, fru Nordenflycht i dikten ställer sig skeptisk. Denne »verldslig vis» står tydligen på wolffianismens ståndpunkt.

Klingenbergs filosofiska åskådning kommer man sannolikt närmast in på livet i fru Nordenflychts ryktbara skaldebrev till Criton över frågan: *Hvilket mera bidrager till Menniskjans nöje och frid kundskap eller okunnighet, samt om det varit nyttigare för menniskjan at konster upfunnits eller icke?* (VF II, s. 3 ff.) Skaldinnan besvarar här två av de aderton frågor, som hon vid övertagandet av presidiet den 3 sept. 1753 fram-

[1] Wolff, *Philosophia practica universalis*, II, § 320.
[2] Dellner, a. a., s. 10.
[3] Wolff, *Philosophia practica universalis*, I, § 764.
[4] Ib., II, § 670.

ställde till behandling. Att hennes resonemang föranletts av Rousseaus första discours och dess följdskrifter, har av mig tidigare behandlats och, som jag tror, på ett övertygande sätt letts i bevis.[1] Fru Nordenflycht vacklar mellan Rousseaus antiintellektualistiska och Klingenbergs strängt rationalistiska ståndpunkt. Den senares fasta system råkar i konflikt med den förres epokgörande tes, att det mänskliga intellektets framsteg ingalunda förbättrat människans etiska tillstånd utan snarare försämrat det. I skaldebrevets första rader visar skaldinnan, att hon hittills varit Klingenbergs trogne elev:

Ja du har rätt, jag finner dina skäl,
At täncka klokt och göra väl,
Är ett, vi böra ej de tvenne tingen skilja;
Ju mera uplyst vett, ju mera dygdig vilja,
Och således är en menskjas rätta plickt,
Som är och blir af högsta vigt,
At odla up sin siäls förmåga
Och sanning i naturen efterfråga.

(VF II, s. 3)

Därefter följer det betydelsefulla parti, vari hon framlägger Rousseaus program. När hon sedan anammat dennes kompromiss i svaret till konungen av Polen och hävdat, att den en gång depraverade människan behöver anlita intellektets kompass för att kunna rida ut stormarna på världens hav, kan hon åter anknyta till Klingenbergs filosofi. Hennes motivering är ytterst intressant:

En menskja, stadd uti en konstig verld,
Sin sällhet bygga skall, sin åtrå söka stilla.
Som dåre väljer den nödvändigt illa
Och blir i Labyrinthen snärd.
Som vis hon känner alla hinder,
Som stänga hennes sällhets mål,
At vanans lag hon följer mer ell' minder,
Alt som förnuftets regla tål.

[1] Sahlberg, G., *När skrev H. C. Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Samlaren* 1934, s. 67 ff.

Wolffianismens etik lär, att människans vilja av sin natur söker anpassa sina handlingar efter ett kosmiskt krav på harmoni.[1] Förutsättningen är dock, att hon är medveten om vad denna consensus innebär och därtill fordras intellektets hjälp. Den wolffianska etiken är sålunda utpräglat intellektualistisk. Begår emellertid en människa en dålig handling, beror detta enligt Wolff därpå, att hennes sinnen, som blott äro inriktade på voluptas, föredragit det skenbart goda, perfectio apparens, framför det verkligt goda. Teoretiskt finner Wolff det vara omöjligt för människan att äga en ond vilja, men praktiken visar något annat. Denna onda viljas existens förklarar han på följande sätt. Den uppkommer icke plötsligt utan först så småningom genom att viljan korrumperas. Barnet kan till att börja med icke göra bruk av sitt förstånd, ty därtill fordras övning. Det kan endast skilja det onda från det goda med hjälp av sinnenas för stunden avpassade voluptas, d. v. s. med sina medfödda begrepp om ont och gott. Långt innan förnuftet träder i funktion, måste ofrånkomligt en notio boni seductrix uppstå, varigenom barnets appetitus sensitivus förstöres. När nu barnet börjar göra bruk av sitt intellekt och fatta beslut, har denna notio seductrix redan hunnit bli en vana. Intellektet övertager då endast dessa falska begrepp, varav följer, att de av intellektet fattade besluten även bli förvillade. Wolff fastslår alltså, att »voluntatis corruptio dependet a vitio intellectus».[2] Blott genom att uppodla sitt förnuft kan man inrikta sin vilja på det sedligt goda. »Und also kann der Wille nicht anders als durch den Verstand gebessert werden.»[3]

Detta är ju också Klingenbergs uppfattning: ju mera upplyst vett, ju mera dygdig vilja. Kohlmeyer berömmer Wolffs skickliga användande av vanans makt i detta sammanhang. Skaldinnan anser också, att förnuftet måste lära oss det rätta handhavandet av vanan.

Denna undersökning av det wolffianska inslaget i Klingenbergs och fru Nordenflychts filosofi gör icke anspråk på att vara

[1] Kohlmeyer, a. a., §§ 42, 43.
[2] Ib., § 43, s. 106.
[3] Wolff, *Vernünfftige Gedancken* etc., § 373.

uttömmande. Men det förefaller mig, som om man inte får nonchalera »den rådande filosofiens» inflytande på tankebyggarna. Visserligen riktade dessa helst sina blickar mot Paris och följde begärligt med de sista sensationerna på kontinentens bokmarknader. Men de nya impulserna voro i regel destruktiva. Den sluge Bayle undergrävde med sitt eviga frågande alla religiösa och moraliska grundvalar. Voltaire grinade hånfullt åt prästerskap och mystik och Rousseau tvekade icke att angripa själva det sakrosankta förnuftet. För fru Nordenflycht torde behovet av en auktoritet under sådana förhållanden ha varit starkt. Denna auktoritet blev för henne Klingenberg. Vi ha sett, hur han icke lät sig rubba av Rousseaus reaktionära läror. I all tidens skepticism och negativism har hans glada kulturoptimism varit tankebyggarnas fasta klippa.

*

Innan vi gripa oss an med *Våra Försök II*, kan det vara värt att granska den första diktsamlingens mottagande. Eckleff berättar, att snillefoster i regel ha flera tadlare än älskare, och »det har första delen af våra nyligen utgifna Försök nogsamt rögdt».[1] Värst av allt var, att Dalin inför Lovisa Ulrika gjorde sig löjlig över den. När Gjörwell fem år senare kom på spänd fot med fru Nordenflycht, erinrar han om att »Dalin har publice på Hofwet ridiculerat Wåra Försök, som erkänna (?) fru N. Genie til sin förnämsta urgrund».[2] Det är ovisst, när detta skett, men tecken tyda på att den första diktsamlingen varit svårt utsatt. Det är uppenbart, att tankebyggarna sökt ge honom svar på tal.

Bland de ovannämnda gratulanterna med anledning av Sophia Albertinas födelse den 8 okt. 1753 ställde nämligen den okände signaturen O***g den lilla prinsessans horoskop:

> Där hon skal Drottning bli, kan ej dess andackt tvingas,
> Ty där hon upfödd blir *drifs ej med gudstienst lek;*

[1] *Blandade skrifter*, s. 879. Tal till G. Hallman 15/9 1753.
[2] 31/10 1758. Koncept i *Bref från Gjörwell*, I. KB.

Ej trifs hon där som lag af andligt tvång förringas;
Ej där som andlig köld får öfva sina strek;
(VF I, s. 79)

Nej, menar skalden, hon kommer att träda i sin moders fotspår! De av mig kursiverade orden kunna knappast tydas annorlunda än som ett bland neutraliserande antiteser försåtligt inbäddat angrepp mot kalottpredikanten Dalin, som i februari och mars 1752 utsatts för prästeståndets häftiga kritik — en sensation, som ännu två år därefter bevarades i gott minne.[1]

Ett annat, lätt maskerat angrepp på Dalin torde kunna utläsas ur en passage i Gyllenborgs *Satire öfver Verlds-Föragtaren*, som ingår i andra samlingen och bör ha skrivits ungefär samtidigt med gratulationsversen. Detta nålstygn behandlas dock lämpligast i samband med satiren. (Jfr. s. 112 f.)

Ännu ett bidrag i denna volym pekar i samma riktning. Tankebyggarna blevo så illa berörda av kritiken, att Eckleff lät införa ett *Samtal emellan Critiquen och Momus* (VF II, s. 121 ff.). Den objektiva granskningens gudinna, Critiquen, söker här rentvå tankebyggarna från de beskyllningar, som klanrets gud, Momus, riktar mot dem. Nu hade det Calottiska regementet till sin skyddsgud valt Momus — calotten var Momus' mössa — och dess valspråk löd: Luna influit, favet Momus.[2] Det skall dock icke förnekas, att flera av Momus' anmärkningar äro så futtiga, att de knappast kunna tänkas ha härstammat från Dalin.

Tankebyggarna kunde i förstucken form mycket väl angripa denne, eftersom hans aktier vid denna tid voro i sjunkande. Redan 1752 hade hattarna diskuterat hans lämplighet såsom lärare för kronprinsen. Avogheten mot Dalin hindrade dock ej poeterna från att uppmärksamma vitterhetsakademiens verksamhet. När denna vid sammanträdet den 24 juli 1753 utlyste en tredubbel pristävlan och framlade historiska, retoriska och poetiska ämnen till behandling, beslöt sig fru Nordenflycht

[1] Malmström, a. a., IV, s. 45.
[2] Atterbom, a. a., III: 3, s. 99.

att deltaga med ett ode, *Tåget öfver Bält.*[1] Tävlingsbidragen skulle vara inlämnade före mars månads utgång 1754.[2] Som bekant belönades dansken Luxdorph för en latinsk bältiad i stället för skaldinnan, vars dikt enligt en av Gjörwell förmedlad tradition aldrig skulle ha lämnats fram av Dalin.[3] Tävlingsbidraget i vältalighet gällde *Om Gustaf Adolfs egenskaper.* Möjligen kan detta sättas i samband med ett av de ämnen, som föreslogos vid ordens pristävlan i september 1753: *Om konung Christian den IV:de i Danmark kan sättas i likhet med Gustaf Adolph i frid- och krigsbedrifter, och hvaruti den senare värckeligen var större än den förre?*[4] Ämnet behandlades av en ledamot, vars prisskrift publicerades i andra volymen. Överhuvud måste denna tävling inom orden betraktas som ett eko av akademiens. Med risk för att överskatta tankebyggarnas litterära ambition kan man slutligen peka på den omständigheten, att andra diktsamlingen utkom vid samma tid som tävlingsbidragen skulle inlämnas till akademien.

*

Hade Gyllenborg i den förra volymen varit den mest produktive, uppträdde han även här såsom den flitigaste medarbetaren och odlade nu företrädesvis den satiriska konstarten. Men också dessa vittra foster skulle längre fram komma att anses ofullgångna, när den trängre kretsen omredigerade sina arbeten, och den dom, som eftervärlden måste fälla över dem, kan ej heller räkna på att bli mildare. Skalden är ännu starkt beroende av sina utländska förebilder och om han också försöker återge sina egna intryck, sakna hans konstnärliga uttrycksmedel ännu all elegans och finess.

Ålderdomligast och mest stereotyp ter sig *Satire öfver Egennyttan* (VF II, s. 39 ff.), till vilken skalden i en not fogar den upplysningen, att motivet är taget från den femte satiren i Horatii andra bok. Innehållet är i huvudsak följande. Euri-

[1] Även bland Eckleffs dikter påträffas ett *Ode öfver konung Carl Gustafs tåg öfver Belten. Bland. skr.*, s. 243 ff.

[2] *Lärda Tidningar*, nr 58, 9/8 1753.

[3] Kruse, a. a., s. 228 f.

[4] Ib., s. 201.

loquus, som åtföljt kung Ulysses på hans irrfärder, har därunder visserligen skaffat sig en vidsträckt erfarenhet men totalt fördärvat sin ekonomi. Han anropar fördenskull Tiresias' skugga om hjälp ur sitt bryderi. Tiresias, egennyttans ivrige förespråkare, klandrar honom för hans oförlåtliga uraktlåtenhet att lära sig, hur man förvärvar sitt eget uppehälle. Euriloquus' invändningar, att han offrat gods och gull för landets skull och ej med tanke på egen vinning, mötas endast med hån. Som hovman är denne platt omöjlig:

> Det är min sann ej värdt i Hofvets trappor qvista,
> Om för en diktad glants man skall en värklig mista.
> Den ej rätt Hofman är som artig vara vet;
> Men den som hämtar frugt utaf sin artighet.
>
> (VF II, s. 41)

Gäller det att anskaffa pengar, duger endast den gamla regeln, att ändamålet helgar medlen. För den rike ligger hela världen öppen, han kan nå de högsta äreposter och vinna de skönaste kvinnor, men han får ej vara alltför grannlaga. Därefter uppräknar Tiresias några exempel på människotyper, som utan skrupler förstått att berika sig. Smilax är sålunda en parasit av samma kaliber som Ben Jonsons Mosca ehuru med bättre resultat än denne. Plåtander är den hänsynslöse ockraren, som av sina offer kallas jude men som dock

> . . . det vittnesbörd i likpredikan fått,
> At honom uti dygd ej någon öfvergått.
>
> (VF II, s. 44)

Projectes är storsvindlaren, som lurar pengar av massan med människokärleken som lockbete. En föder sig på att vränga lag, läkaren suger musten ur sina patienter och den skenhelige prästen lever i överflöd »och med en andlig suck vet klippa sina får». Men all Tiresias' vältalighet och alla hans exempel, som närmast komma oss att tänka på La Bruyères karaktärer, ehuru ingen enda tycks vara kopierad därifrån, kunna ej rubba Euriloquus' moraliska ståndaktighet. Samvetet bjuder honom att vandra på redlighetens och dygdens väg.

En skälm han blir en skälm, ehuru rik han är,
Och då han synes nögd, dess samvet honom tär.
Till rikedom jag vill ej slika kånster lära,
Som trampa dygden ned och strida mot min ära.

(VF II, s. 46)

Tiresias gör till sist den ironiska anmärkningen, att med så ädelt tänkesätt lär han icke skaffa sig någon förmögenhet.

Kompositionen är här den för Gyllenborg typiska och synnerligen enkla: en dialog mellan dygdens och lastens representanter. Horatius har givit uppslaget, men uttrycket »en skälm han blir en skälm» är ett eko av Boileaus ryktbara »j'appelle un chat un chat». Såväl namnen på de figurerande personerna som deras karaktärer nå aldrig längre än till schablonen. Handlingen företer icke heller någon utveckling. Euriloquus förfäktar den absoluta dygden liksom Tiresias den absoluta lasten. Därför lämnar den också läsaren oberörd. Vad som dessutom gör denna satir så ointressant, är dess blodfattigdom, dess konstruerade rättspatos — om man nu ens kan begagna ett sådant ord. Satiren är helt enkelt ingen satir, den konstnärliga förmågan saknas i hög grad och bristen ersättes icke av att någon helig indignation ger versen vingar. Trots ett grundligt studium av de dagspolitiska händelserna under senare hälften av år 1753, då satiren sannolikt skrevs, har jag ej heller kunnat finna, att skalden anknyter till någon aktuell företeelse i Stockholmslivet. Satirens brist på aktualitet är dock på samma gång ursäktad av tidens egen händelselöshet. Femtiotalets första år voro speciellt ur hattsynpunkt synnerligen ointressanta. Partiet satt säkert i sadeln och ingen anledning fanns till något allmänt missnöje.

Om Gyllenborg därför under detta stillsamma skede haft svårt att finna brännbart stoff och fått lov att svänga sitt gissel över den föga originella lasten egennyttan, betecknar det ett avsevärt framsteg, när han i den närmast följande satiren driver gäck med landsbygdens befolkning. Ty hans *Satire öfver Land-Folck* (VF II, s. 47 ff.) är icke förlagd till något fantiserat Itaca. Vi påträffa här den mellansvenska bygdens sävliga adelsjunkrar, titelsjuka herrgårdsfruar och skenheliga

bondkaplaner. Gyllenborg är på god väg mot det mål han en gång skall uppnå: att kunna skildra »Svenska seder under Svensk himmel» (CGVA, s. 172).

Skalden försätter sig i samma situation som Horatius och Boileau. Han är trött på Stockholms sorl och gny och dess argsinta innebyggare, som neka att lyssna till hans moralpredikningar. För honom ter sig landsbygden som det förlorade paradiset:

> Jag hädan efter vill i tysta skoger vandra
> Blott täncka på mig sjelf och ej på nästan klandra.
> Lät verlden öfva fritt sitt grymma raseri
> Jag aldrig bannas vill, men lika nögder bli;
>
> (VF II, s. 47)

Så reser han ut på landet men får snart alla illusioner krossade, ty grannarna visa sig lika obehagliga på landet som i staden. Först råkar han ut för en junker, som med snusförnuftig min lägger sig i allt mellan himmel och jord, som klandrar regeringen, spår krig och yrkar på riksdagens sammankallande. Men när skalden börjar fråga honom, hur skörden varit, hur många korn han får efter sädet, hur man bäst plöjer och tager upp mossar, är lantmannen grovt okunnig.

> »Min tid är alt för dyr at bli så illa spild.
> »Jag med så ringa ting min tancka ej besvärat
> »Slikt vet min Inspector, där kan man bäst få lärat.
> »Jag är just ej så dum som Stockholms herrskap tror
> »Fast genom ödets fel jag nu på landet bor.
>
> (VF II, s. 48)

Detta föranleder skalden att ge honom en allvarlig reprimand. Resultatet måste bli mycket olyckligt för såväl honom själv som hans familj:

> När alt går vind för våg och Herrn är alt för stor,
> Få barnen sen ta tjenst hos deras Inspector.
>
> (VF II, s. 49)

Gyllenborg har här verkligen lyckats träffa en öm punkt i tidens demokratiska samhällsordning. Lantadelns aktiva in-

tresse för riksdagspolitiken måste menligt ha inverkat på modernäringen, vilken ännu icke blivit föremål för ett fysiokratiskt intresse. De idéer, som längre fram kraftigast aktualiserades genom Scheffers översättning av Mirabeaus *L'Ami des hommes* hade långt dessförinnan legat och grott i hans själ. Han harmas dessutom över lantjunkarens mindrevärdeskänsla såsom »lantbo». I satiren driver han även gäck med nådig fruns titelsjuka och klagomål över mannens ouppmärksammade samhällsställning:

»När sockne-folket oss ej skyldig vördnad ger
»Och Kyrkherr hustrun knappt för bänken niger mer.
»Då ser man hur förtjenst och värde ringa skattas
»För det man ej har rang och heders Titlar fattas.

(VF II, s. 50)

Hos de unga flickorna hade han väntat sig finna en menlös kvickhet och en fägring, som prålade med fromhet och dygd, men blir grymt bedragen. De ha ej sinne för annat än sina kläder. Slutligen angriper han prästerskapets skenhelighet och materialism genom att beskriva, hur herr Truls i predikstolen imponerar på bondehopen:

Han med sin köks-Latin för bonde-hopen skröt,
Sjelf svarfvade sig ord när glosan honom tröt.
Med andans egit språk han hvarje rad beväpnar,
Hvar Gumma vördnadsfull vid stympad Graeska häpnar,
De säga mellan sig: Ach, kära, hör du på!
Mån sjelfva Bispen kan i lärdom högre gå?
— — —
De snyfta, tills Herr Truls kom på en annan sak
Som icke passad var så väl i deras smak.
Ren svenska talas nu, at alla måge fatta
Hur mycket, trogna får, til herden böra skatta.

(VF II, s. 52)

Besviken återvänder skalden till staden och gör den reflexionen, att man förgäves på landsbygden undflyr dårskapen. Men i valet mellan dårarna i staden och på landet, vilka senare blott efterapa de förra, föredrager han stadens:

Den är väl dåre nog som främst i spetsen går,
Men mera löjlig den som träder i hans spår.
Den tok till hälften är kan icke väl försvarat,
Ty den som är en narr bör hel och hållen varat.

(VF II, s. 52)

De i denna satir figurerande personerna har Levertin träffande kallat »landsförvista stadsbor, blott längtande till Stockholms flärd och buller».[1] Riktigare kan satiren ej karakteriseras, ty lantjunkarens familj är ingalunda representativ för det landsbygdens folk, som bor »i sämsta torp och hydda». Även de unga fröknarna äro stockholmskor, som för tillfället vistas på landet. Vi ha icke svårt att finna deras verkliga förebilder, försedda med vackra adliga namn, i t. ex. Fredrik Sparres dagbok.

Satiren drabbar därför aldrig landsortens sunda och samhällsnyttiga människor, som skalden i nästa volym skulle komma att så starkt lovprisa, utan blott de två högre ståndеn, lantjunkaren och prästen. Möjligen har hatten Gyllenborg här också fått ett ord med i laget. Grannens lust att klandra regeringens åtgärder förråder kanske mössympatier och prästerskapet tillhörde i allmänhet detta parti. En ganska stark antiklerikalism möter oss men den bygger alltför mycket på litterära traditioner för att man skall våga stämpla Gyllenborg såsom motståndare till kyrkan. Prästernas omsorg om sitt tionde var ett tacksamt motiv för sedemålaren. Satirens egentliga förtjänst ligger i att skalden gjort svenskt samhällsliv till föremål för satirisk behandling och att han sett på sina medmänniskor med en humoristisk glimt i ögonvrån. I den närmast följande satiren återknyter han förbindelsen med fransk litteratur men ingjuter även där ett svenskt innehåll i de lånade formerna.

Satire öfver Skaldeskrifter (VF II, s. 53 ff.) bygger helt och hållet på motiv, som hämtats ur Boileaus andra och nionde

[1] Levertin, a. a., s. 79.

satirer.[1] Skalden vänder sig emot sitt eget snille för att avskräcka det från satiriskt författarskap. Argumentationen erinrar i hög grad om alla de invändningar, som vännen Nils en gång hade gjort. En satiriker, menar han, gör aldrig någon lycka vare sig hos sprättarna, de lärda pedanterna, de svärmiska unga damerna, de ekonomiskt lagda gubbarna eller de andäktigt psalmsjungande gummorna.

> Hvad vinner du då med din svett, din myckna möda
> Om ej at mal och mått för *Grefings* räkning föda. (s. 54)

Men icke ens bokmalen lär med någon större aptit smaka på en så bitter rätt, när han i stället kan få välja en *Menskjovän* eller en *Bankroutjer*. Därmed åsyftas sannolikt en av den tyskorienterade Zarenth år 1747 utgiven moralisk och satirisk tidning *Menniskiovännen* samt antingen Stagnells komedi *Den lyckelige Banqueroutieren* (1753) eller Säfströms äventyrsroman *En Banquerotespelares äfventyr*, som arkvis utkom fr. o. m. den 13 aug. 1753 och fortsatte in på följande år. Den innehöll anspelningar på samtida förhållanden, som nu knappast kunna tydas.

Skalden låter därefter några representanter för de kategorier, som icke finna behag i satirer, uppträda och lämnar till en början ordet åt en ung junker. Denne tillhör en typ, varav det säkerligen gick tretton på dussinet: hans uppfostran har omhänderhafts av en dum och rå student, som ej kunnat inplanta något vett i unga herrn. Men denne kan bluffa och sedan han läst en fransk roman, bläddrat i några andra böcker samt lärt sig en mängd visor utantill, är han genast beredd att uppträda som litterär smakdomare. Figuren är ingalunda ori-

---

[1] Jfr den första versraden »Dig nu jag banna vill, du! mitt förmätna snille!» med denna hos Boileau:

> C'est à vous, mon Esprit, à qui je veux parler. (*Sat.* IX, v. 1)

Jfr vidare följande verser:

> Vill tanckan icke sig med rimmet sammanfoga,
> Så hoppa hvart du vill, det kommer ej så noga. (VF II, s. 60)

med ett par rader i Boileaus andra satir:

> Et quand la Rime enfin se trouve au bout des vers,
> Qu'importe que le reste y soit mis de travers. (v. 83 f.)

Andra likheter finnas även men dessa äro de mest iögonenfallande.

ginell, ty redan hos Boileau påträffa vi en ytligt bildad markis med stora later, som tvingar satirikern att draga den slutsatsen, att »l'Ignorance vaut mieux qu'un Savoir affecté» (*Ep.* IX, v. 101). Fördenskull behöver man ej kalla Gyllenborgs odrägligt säkre förståsigpåare för litterär schablon, ty skalden skulle med lätthet ha kunnat peka ut sin förebild på Riddarhustorget.

Junkern riktar nu en ganska från kritik mot svensk litteratur i allmänhet och övergår så till *Våra Försök*, där Gyllenborg blir speciellt hårt åtgången:

»Vår stora *Theocrit* har skrifvit utan smak;
»Mot *Lasse, Argus* är ej värd en pip tobak;
»Man bör *Matronan* rum framför *Herdinnan* lämna,
»Och *salig Gubben* främst ibland Poeter nämna.
På torg och Caffehus han altid ordet för,
At granska *vårt Försök* han där sig möda gör,
»Til *vishets bärget* gå? hur tycks väl sådant klinga?
»Nej, här en lopp-jagt fins dit vill jag häldre springa;
»Om *Råttor* skrifva vers ett nedrigt ämne var;
»Nej, tacka vet jag den *til solen* skrifvit har.
Den icke genast vill så myndigt domslut gilla
Med ta mig den och den han nödgas tiga stilla. (s. 56)

Att en realistisk bakgrund till denna kritik förefanns, framgår även av Eckleffs ovannämnda dialog mellan Critiquen och Momus (VF II, s. 121 ff.). Då Eckleff icke gärna kan ha åtagit sig att försvara Gyllenborgs produktion utan att ha rådgjort med honom, torde det försvar, som gudinnan Critique här presterar, återspegla Gyllenborgs egen uppfattning.

Momus finner det opassande, att författarna vågat dedicera sin »samling af allahanda lappri» till drottningen, något som han anser framgå av odet till skaldegudinnorna. Dessutom anser han denna korta dikt på tjugo rader icke uppfylla de anspråk, som böra ställas på ett ode. Detta föranleder Critiquen att uppträda till skaldens försvar. Hennes genmäle på den första anklagelsen har redan tidigare anförts. Den andra, estetiska anmärkningen mot odets längd ger Eckleff anledning att karakterisera denna diktart:

Hvad egenteligast fodras uti en Ode, skriver han, är det, at, sedan man tydeligen framstält det föresatta ämnet, man då alt närmare och närmare går in uti saken, hvilcken med Poetiska Målningar och liknelser föreställes, och med den blandning af eld och oredighet drifves, som altid yttrar sig uti ett talesätt, hvaruti sielfva orden böra gifva tillkänna at sinnet är häftigt uprört; och änskönt det stundom går ifrån ämnet, likväl straxt åter fäster sig dervid, och således än igenom målningar och än igenom rediga tanckeslut förklarar sig (VF II, s. 124).

Att Gyllenborgs lilla ode ej uppfyller dessa krav, säges nu helt fyndigt bero på, att han inför sitt höga ämne insett sin vanmakt och stannat i förundran.

Karakteristiken av odet härstammar från Boileaus poetik, där nyssnämnda oredighet rekommenderas:

> Son stile impétueux souvent marche au hasard:
> Chez elle un beau désordre est un effet de l'Art.[1]

I en mindre betydelsefull men modernare fransk poetik, *Elemens de poësie françoise* av Claude Joannet, förekommer en utförligare beskrivning av de för odet kännetecknande egenskaperna.[2] J. B. Rousseau berömmes där särskilt för att kunna blanda samman sublimt och profant, »c'est-là que dans un délire heureux il semble perdre de vûe son objet pour le rendre avec plus de force».[3] Dylika regler återfinnas ju även annorstädes.

Momus anmärker vidare på Gyllenborgs *Satire*. Han frågar, om Critiquen gillar, att man klandrar andras förehavanden och »ställer sig in hos läsaren derigenom at man med honom gäckas»? Härpå svarar Critiquen:

At straffa laster och fel, är altid tillåtit; Om författaren derigenom skaffar sig ovänner, så äro de merendels sådane lastvärde, hvilka emedan de finna nöje uti lasten, icke kunna tåla at se deras blygd afmålad. Och om man uti en *Satire* vågar fälla omdömen om smak uti snilleskrifter, är det aldeles icke straffvärdt; ty har man gjordt deras författare orätt, så är sjelfva läsaren och hela allmänheten så väl dens domare, som vågat skrifva, som den anklagades försvar. Dess utom äro

[1] *Chant* II, v. 71 f.
[2] I—III, Paris 1752.
[3] Ib., III, s. 129.

Satirer ett af de bäste medel at skaffa god smak i landet. Ehuru ohöfsad *Rochesters* penna var, tjente den likväl at förbättra smaken uti England, och *Despreaux* har mycket bidragit till den heder hans landsmän förvärfvat sig. Jag fördömmer alla smädeskrifter, men ser gerna at fel, laster och elak smak blifva igenomhäcklade (s. 127).

Däremot finner Momus *Dumhetens Slott* rätt väl beskrivet men anser alla de där omtalade herrar, junkrar, fruar och jungfrur inte längre vara »i bruket». Redan samtiden tycks alltså ha reagerat mot denna torra allegori. Critiquen tar emellertid typen i försvar och erinrar om att en La Fontaine, Holberg och Argus begagnat samma livliga målningssätt. Ej heller *Vänskaps Pris* har gått fri från kritik, då man påstått författarens alltför upphöjda vänskap icke vara annat än en följd av ledsnad. Men Critiquen svarar, att då de flesta människors böjelser, kärleken icke undantagen, till sin art äro föränderliga, förefaller likväl vänskapen vara den mest varaktiga. Svaret korresponderar väl med fru Nordenflychts uppfattning i *Klokas och Dårars lika Lått.* Slutligen finner Momus sensualismen i Gyllenborgs *Herde-Visa* sedesårande och tvenne obetydliga, av honom utförda imitationer av franska visor (VF I, s. 37) »så nedrige at de ej förtjent uptagas» (VF II, s. 126). Critiquen genmäler, att herdevisan måste uppfattas som ett blott och bart menlöst herdeglam och att de två anakreontiska visorna med rätta avmåla verkligen existerande laster med de föraktligaste färger. Så långt Gyllenborgs insats.

En ekivok liten dikt om en loppjakt gillar Momus, men detta föranleder Critiquen att försvara tankebyggarnas bagatellpoesi:

I detta målet — säger hon — tillstår jag med alla förnuftiga af könet, at jag icke förstår hvad dermed menas, och således har det högeligen förtrutit mig, när folck funnits af så förderfvad smak, at de roat sig åt ett infall, hvilcket jag är hågad at tro, författarne af *Våra Försök*, som eljest varit nog granlage, endast hafva ditsatt at försöka folcks omdöme. (!) Jag fägnar mig deröfver at de flästa ogillat dessa fyra rader, men önskar och giör mig förhoppning at Herrarne icke lära behöfva oftare i deras arbeten inflicka dylika prof-försök (s. 130 f.).

Slutligen gör Critiquen ett rent principiellt uttalande å dessa författares vägnar. Hon tror

deras upsåt icke så mycket vara, at utgifva några fullkomliga Arbeten, som icke snarare, at meddehla Allmänheten bättre och sämre skrifter, hvar med de sin emellan roat sig, och dem de, om man skall tro deras vahl språk på andra sidan af titul bladet, sammansatt uppå de stunder, som de åt lättian ej upoffra velat (s. 132).

Sätta vi nu detta tankebyggarnas officiella försvar gentemot samtidens kritik i samband med Gyllenborgs privata apologi i den ifrågavarande satiren, finna vi, att den dumdryge junkerns utfall mot de i hans tycke undermåliga diktalstren liksom hans erkännande av det ekivoka inslaget gäller just de dikter, som Eckleff omnämnt. Med satirisk skärpa låter skalden junkern föredraga »Lasse» (Lucidor?) framför Argus, »Matronan», d. v. s. Sophie Brenner framför fru Nordenflycht och »Salig Gubben», d. v. s. pekoralisten Svenodalius framför alla andra. Denna värdering vittnar om en oskolad, föråldrad smak.

Förutom den kritik, som levererats av flanören på Riddarhustorget, bemöter skalden även den, som härrör från herr Fädersvants. Denna figur är lånad ur ämbetsverken och det skulle icke förvåna, om hans levande förebild brukade sitta vid någon pulpet i Gyllenborgs närhet, beskäftigt sysselsatt med att avfatta protokoll i oklanderlig kurialstil. Även han har uttryckt sitt djupa förakt för »Snille-prof»:

Den ej med omsvep kan ett litet mål utföra
Och det som tydligt var till helt otydligt göra,
Som ej med *althenstund* och *såsom* börja kan,
Ej går den gamla stråt, står honom icke an.
Han trampar nötta spår, all vitter tancka ratar
Och i en ständig sömn de muntra nöjen hatar.
Sin tjenst försvarligt nog han genom vahnan lärt
Och utom syslan är ej stort med honom värdt.

(VF II, s. 56 ff.)

Även en annan samtida författare driver gäck med denna krystade stil. Det är Johan Stagnell, som i sin nyssnämnda komedi *Den lyckelige Banqueroutieren* i en utmätningsmans mun lägger följande replik:

Förste Betjenten: Efter såsom, (hostar) efter såsom och aldenstund (hostar och snyter sig), emedan och förty Frun har rymt ... (s. 83)

Den traditionsbundna professorstyp, som representerade 1600-talets världsfrånvända och pedantiska lärdom, får även en satirisk snärt. Det vittnar om Gyllenborgs vakna blick för upplysningsidéerna, när han klandrar den spränglärde Grillifaex för att denne blott läser de böcker, som ingen annan vågar sig på och mer förnöjs av den mörka Persius än av »Voltairs qvicka värck». Denne kejsartidens poet, Aulus Persius Flaccus, var en oerfaren, teoretiserande stoiker, vars diktning med dess moraliska patos närmast liknade stoiska retorsövningar. Dessutom beskylles han för dunkelhet i framställningen. Eckleff hade ju i sitt hälsningstal önskat, att svenska skaldekväden ej mer skulle tvingas efter latinsk takt. Rekommenderar Gyllenborg sålunda Voltaire på de klassiska skaldernas bekostnad, vittnar dock denna satir om att han ännu icke påverkats av Rousseaus första discours. Med det djupaste förakt för ignorantismen har han nedskrivit detta stycke:

> Mitt snille! du häraf Poeters öde finner,
> Det långsamt går för den som rätta högden hinner;
> Och när man hunnit dit, mån tro man då beröms?
> Fördärfvad är vår tid och vett onyttigt döms.
> När skall du ledsen bli, at alt det tadel höra
> Som blint och envist folck mot skalldekonsten föra?
> Släng pennan bort i vrån och svär från denna dag
> At båd til smak och vett ej fatta mer behag.
>
> (VF II, s. 57)

Denna uppmaning erinra vi oss från hans allra tidigaste lilla satir i *Våra Försök I*. Den vittnar också om med vilken iver han återvänder till frågan om poetens möjlighet att vinna ära och göra lycka. Men han bygger nu på en större erfarenhet:

> Det folck som endast lärt at groft och nedrigt täncka
> Tål icke någon se med högre snille bläncka,
> Och mörckret är så stort, at den får idel skam
> Som med det minsta ljus i hopen träder fram.
>
> (VF II, s. 58)

Om snillet likväl framhärdar i sitt författarskap, bör det anpassa sin konst efter tidens smak och uppträda med platta

rimmerier på bröllop och begravningar. Men snillet är dövt för alla förmaningar. När andra fritt välja sina nöjen, äger även skalden rätt att gå sin egen väg:

> Hvi klandrar man då den som vill sin kundskap öka?
> Jag sanning letar fram utur dess mörka vrå,
> Mån ej mitt tidsfördrif kan opp mot andras gå?
>
> (VF II, s. 61)

Till sist glorifieras alltså upplysningen, kunskapstörsten och lärdomen. Gyllenborg uttrycker icke öppet i denna satir sitt förakt för dem, som söka sitt nöje vid spelborden, på krogarna och framför spegeln. Men man kan läsa sig till det mellan raderna. Liksom Eckleff i sitt försvar mot Momus' angrepp understryker han författares rätt att roa sig på sitt vis. Såvitt jag kan se, är därför denna satir fylld av ett patos, som till största delen vuxit fram ur bitterheten över den kritik, skalden och hans vänner genom sin debut ådragit sig.

Det ligger också nära till hands att antaga, att eklogen *Herdinnans ankomst* (s. 81 ff.) äger en reell bakgrund. Som ett belägg för detta antagande kan man hänvisa till ett i manuskript bevarat skaldebrev, som Eckleff tillägnat Gyllenborg.[1] Dess tillkomsthistoria är en hel liten genrebild. Eckleff ämnade sig, skriver han, en eftermiddag i sällskap med Gyllenborg till fru Nordenflycht, men greven trodde, att hon ännu icke återkommit från landet. De slogo fördenskull vad och den, som förlorade vadet, skulle skriva en vers. Creutz var även med, när de tre vännerna begåvo sig till fru Nordenflychts bostad. Gyllenborg visade sig ha rätt och Eckleff skrev morgonen därpå ett skaldebrev till denne. Det är tyvärr icke daterat, men talrika allusioner på samtida händelser och på dikter av Gyllenborg tyda på att det skrivits vid samma tid som eklogen. Själva diktformen — skaldebrevet — pekar hän mot den tidpunkt, då bidragen till den andra diktsamlingen författades, ty först i denna volym börja dessa rikligen förekomma.

Gyllenborgs eklog uttrycker tre herdars klagan över herdin-

[1] *Blandade skrifter*, s. 351 ff.

nans frånvaro och över det med denna symboliskt sammanfallande regnet. Till sist nalkas herdinnan och solen bryter åter fram. Att skalden med herdinnan avser fru Nordenflycht, ligger i öppen dag. I Eckleffs nyssnämnda skaldebrev omtalas hon under den benämningen. De tre herdarna Mårten, Nils och Anders kan man också tämligen säkert identifiera. Mårtens dystra sinnelag, hans nyttobetonade intressen och tro på regnet såsom ett himlens straff för samhällets orättvisor påminna onekligen om Gyllenborgs egen karaktär. Han är djupt upprörd över ett resonemangsparti bland herdarna:

> Men tänk *Ingrid* hindras utaf sina niska föräldrar;
> Tänk hon måste ta *Måns* til man och lemna sin älskog,
> Blott för det den styggen ä rik och äger en hage.
> Hvad för under at himmelen oss slik onåde visar
> När som sådan en ohörd last får trifvas hos herdar.
>
> (VF II, s. 83)

Denna sedliga indignation är prototypen för den, som vi senare komma att återfinna i de rousseauanskt färgade didaktiska poemen *Ungdomens Försvar* och *Fägringens Försvar.* Även i *Satire öfver Skaldeskrifter* berör han detta missförhållande. Den unge Corillas

> som sitt arf förslöst och ej en styfver har
> At friska pengar få en gammal käring tar. (s. 58)

Nils' glättiga lynne utpekar bakom herdenamnet Creutz. Han tillrättavisar den trumpne Mårten:

> Slika bekymmer lemna du bör til tiden å lyckan:
> Bry sig om hushåll å dylika ting lätt gubbar å gummor;
> Sådane syslor passa sig ej för glättuga gåssar.
> Tralla vi böra så rösten han hörs kring dalar å backar;
> Nyttja vi böra vår ungdoms tid at sjunga vår älskog. (s. 81)

Detta är ju den hedonistiska lära, som Creutz så gärna förkunnade i diktning och gärning. Den tredje herden är svårare att avslöja. Eckleff, som i sina i samma volym publicerade skaldebrev framstår såsom en anhängare av Popes milda för-

soningslära, kan dock mycket väl ha fått stå modell för denne Anders, som här rullar upp teodicéproblemet:

> Alt förfaller i grund, alt hopp, all fägnad är ute.
> Må vi begå något ondt, som oss den plågan ådrager?
> Falskhet straffas af himlen mäst: må den här utöfvas?
> Kärleks lagen hos oss med vördnad följes å dyrkas:
> Himlen är mild och god, ej straffar menlösa nöjen. (s. 82)

Konstnärligt sett är denna herdevisa mycket ovårdad. Gyllenborg respekterar icke Fontenelles fördömande av alla osköna realistiska detaljer i eklogdiktningen. Stilen är folklig och talspråket används konsekvent. Uttrycket att säd och hö »tycks rutna på marken» och andra dylika förråda i sin naturalism snarare frändskap med Teokritos. Man må också observera, att skaldens hexameter här kuriöst nog följer den latinska prosodien och alltså bygger på kvantitet i stället för på accent, vilket längre fram åsamkade skalden en skarp reprimand från professor Aurivillius i Uppsala. Men de tre herdarnas olika karaktärer äro skildrade med en icke föraktlig psykologisk blick och göra den lilla eklogen till en frisk oas i alexandrinens torra öknar.

Gyllenborgs enda egentligen intressanta bidrag till denna andra volym är dock hans *Satire öfver Verlds-Föragtaren* (s. 32—38). Den tilldrager sig icke någon uppmärksamhet på grund av konstnärliga förtjänster, ty ur litterär synpunkt höjer den sig näppeligen över de andra schablonmässigt koncipierade och valhänt utformade satirerna. Skalden lånar friskt såväl idéer som detaljer från klassiska förebilder och hans disposition är den gamla vanliga dialogen, denna gång mellan en bortkommen, oerfaren, misantropisk men oändligt dygdig Celadon och skalden själv. Men likväl intresserar satiren, ty Gyllenborgs recept mot världsförakt synes vid första ögonkastet vara förvånansvärt radikalt. Och man frågar sig, varifrån han hämtat dessa moderna åsikter.

Först några ord om de litterära förebilderna. Han hänvisar själv ärligt till Juvenalis' tredje och Boileaus första satir samt nämner i *Mitt lefverne* dessutom Runius' visa om världsförakt,

som hans mor för honom ofta »repeterade» (ML, s. 19). Härmed avses sannolikt dennes med bellmansk rimmarglädje skrivna dikt *Öfwer Werldenes Fåfängligheter*.[1] Till dessa kunna vi också lägga Molières *Le Misanthrope* och Popes *Essay on Man*.

Satiren börjar på följande sätt:

Celadon — Juvenalis' Umbricius och Boileaus Damon — har genom trägna studier lyckats bli en mycket kunnig och följaktligen även dygdig ung man men lever i beklagansvärd okunnighet om världens ondska. Rättrådig och omutligt sanningskär gör han sin entré i Stockholm, där han söker omsätta sina läror i praktiken men blott blir utsatt för löje, hat och förakt. Såsom vi se, är det alldeles samma tema som i den första volymens obetydliga lilla *Satire*, ehuru hjälten här ej är poet. Där spelade också en oerfaren men dygdeälskande person världsförbättrarens otacksamma roll till den närmaste omgivningens stora och skäligen berättigade förbittring. Även här har man all anledning att i Celadon se ett på det hela taget naturtroget självporträtt.

Denne Celadon skräder nu icke orden:

> Han nämde lasten last och kalla odygd skam.
> Han kunde ej til skyn en sjelf klok dumhet höja,
> Men vågade derom sin hjertans mening röja.
> Han lika vördnad bar för dygd med ära följd,
> Och för en lika dygd med motgångs dimman hölgd. (s. 32)

Men det öde, som väntar honom, är dygdesvärmarens vanliga. Sedan vännerna dragit fördel av hans frikostighet, överge de honom hjärtlöst, då botten börjar synas i penningpungen. Och han brister harmset ut i en klagan över det allmänt florerande hyckleriet och kryperiet:

> Hvad skall jag göra här? jag kan ej smickra, hyckla
> Nu vara Pietist och nu med skriften gyckla.
> Jag med Naturens lag ej lärt att spela gäck
> Ej krypa för en hög, mot låga vara fräck.
> Jag kan ej mordiskt gift med fagra rosor hölja,
> Och ej ett blodigt hat med vänlig åtbörd dölja.

[1] SVS XVII: 2, s. 274 ff.

Jag är på dygd och vett, men ej på illgrep lärd;
Mån jag då denna tid är minsta sällhet värd?
Lät Arcas lefva här, han kan sin galla smycka
Men säg! hvad är det åt för mig att söka lycka? (s. 33)

Det medel, som den i *Satire* klagande skalden hade velat begagna mot lasten och dårskapen, var ett sedesatiriskt författarskap. Vännen Nils hade just med anledning härav gjort honom de allvarligaste erinringar och bl. a. framhållit, att man på den vägen aldrig kunde göra någon lycka. Skalden hade harmset förklarat, att han icke drevs av någon ärelystnad utan av en allmän nitälskan för sanning och rätt. Likheten mellan honom och Celadon är, såsom nyss framhållits, synnerligen stor och eftersom den senare i slutet av satiren bjuder farväl till Apollo, förefaller det som om ej heller han varit alldeles fri från skrivklåda. Det verkar även, som om han drivits av en viss ärelystnad. Ty det heter här, att den dygdige och rättframme Celadon misströstar om att göra lycka i Stockholm och anledningen till denna pessimism är, att han icke såsom Arcas förstår att tillgripa allehanda mindre hederliga medel för att göra en snabb och lysande karriär. Celadon förklarar harmset, att han icke kan »nu vara Pietist och nu med skriften gyckla». Detta kan — såsom ovan påpekats — icke åsyfta någon annan än Dalin, vars religiösa likgiltighet var påtaglig.[1] Pietist hade han väl aldrig varit, men i ortodoxismens strid mot t. ex. Dippel hade han genom att framhålla det ovärdiga i kättarförföljelser kommit att taga pietismens parti.[2] Rörande gycklet med Skriften kan skalden icke gärna ha velat utpeka någon annan än kalottpredikningarnas upphovsman. Under den närmast föregående riksdagen hade dessa predikningar uppmärksammats och blivit föremål för debatter i såväl mindre sekreta deputationen, prästeståndet som rådet. Den 14 jan. 1752 föredrogs i nyssnämnda deputation en av prästeståndets representanter ingiven skrivelse. Där framhölls, att »så mycket angelägnare det . . . är, at et fritt folk hos sig tämjar odygd, och främjar Guds dyrkan; så mycket bedröfligare tekn och förebodelser äro hos oss

[1] Lamm, M., *Olof Dalin*, Uppsala 1908, s. 245.
[2] Ib., f.

et sig wida utbredande sielfswåld, som ej allenast synes slitit sig löst från all laglydnad, utan ock något häfwa sig up mot Gud den aldrahögsta, och giöra gäck af Gudstienst och alt som heligt wara bör». Man säger sig ha kunnat visa överseende med författaren, om han inskränkt sig till att antasta prästernas personer. »Men at således antasta Gud, hans ord, religion, dygd och stånd», det är alltför farligt att lämnas utan beaktande.[1] Innan några åtgärder hunnit vidtagas av sekreta utskottet, dit frågan hänskjutits, avvärjde konungen själv den fara, som hotade Dalin, genom att skriftligen protestera mot de över landet spridda smädeskrifterna. Denna kungliga skrivelse upplästes av Tessin i rådet den 11 mars 1752. Bland de närvarande märktes då justitiekanslern Gerdesschiöld — Gyllenborgs högste chef — som berättade, att kalottpredikningarna »synas gå derpå ut, at, under ett lättsinnigt, fritt och bitande skämt, drifwa gäckeri med lärosättet etc».[2] Några månader senare finner man protokollen vara förda av Gyllenborg och ingenting hindrar, att han även vid detta tillfälle satt som en tyst åhörare till debatten om det djärva skämtet.

Vid nedskrivandet av versraden: »Jag med Naturens lag ej lärt att spela gäck» (s. 33) har Gyllenborg möjligen haft i tankarna mindre sekreta deputationens förslag till instruktion för de kungliga informatorerna, där Brovallius — med tydlig hänsyftning på Dalins sympatier för en starkare kungamakt — kräver, att hos kronprinsen inplantas avsky för enväldet, såsom »stridande mot naturens lag och billigheten».[3]

Ur vår synvinkel förefaller det väl alltför hårt att beskylla Dalin kanske ej för kryperi inför de höga, ty det var nog trots hans jämlikhetspose berättigat, men för fräckhet mot de låga och för att hölja ett mordiskt gift med fagra rosor. Men Gyllenborg såg vid denna tid Dalin med fru Nordenflychts ögon och hennes aversion var stark.

Slutligen bör man lägga märke till namnet Arcas. Jag har funnit, att en av herdarna bär detta namn i det ödesdigra

[1] Mindre sekr. dep:s protokoll. RA.
[2] Rådsprotokoll i justitieärendena 11/3 1752. RA.
[3] Malmström, a. a., IV, s. 86 noten.

Herdespel Dalin år 1752 på sommaren författade för att fira konungens återkomst från Finland och i vilket uttrycket »Herren själv må köra» väckte sådan förargelse. Men det är lika tänkbart, att Gyllenborg valt just detta namn på grund av ljudlikheten med Argus. Själva den omständigheten, att skalden här hänvisar till sina förebilder Juvenalis och Despreaux tycks förråda, att han är ängsligt mån om att så mycket som möjligt dölja angreppet på hovgunstlingen, samtidigt som man tycker sig höra honom framviska ett *sat sapienti!*

Mycket tyder sålunda på att den unge Celadon med till hälften föraktfulla och till hälften avundsjuka blickar betraktat Dalin, som nyligen blivit titulärt kansliråd samt ständig sekreterare i vitterhetsakademien (24/7 1753), till vilken fru Nordenflycht ej ens kallats som ledamot. Avundsjukan är desto påtagligare, som det av satirens sista rader framgår, att Celadons val står mellan den väg, som leder till ett dygdigt liv i ensamhet och den som leder »til Håfs och Comedie» (s. 38).

Han har fått den uppfattningen, att menlösheten icke längre trivs i stora världen och räknar nu upp en del exempel på hur humbug och fräckhet triumfera. För oss är det omöjligt att veta, om dessa »karaktärer» hämtats ur diktens värld eller kopierats efter naturen. De förefalla i regel rätt stereotypa och bära intetsägande, konstlade namn. Där är den flitige Camillus, vars möda råkar i glömska, medan bluffmakaren Marius når fram till höga äreposter utan egen förtjänst, där är Laïs, som med bibehållet rykte för ett sedeslöst liv, under det att Cloë straffas för att hon en gång i hast fått »en liten älskogs frukt». Hela detta parti är av mycket ringa intresse, då skalden rör sig med allmängods ur den moraliska litteraturen. Han vill visa riktigheten av den gamla bittra uppfattningen, att dygden blir straffad och lasten får hennes lön (VF II, s. 36).

Fortsättningen påkallar desto mer vår uppmärksamhet, som skalden här skiljer sig från förebilderna Juvenalis och Boileau. Deras satirer äro rent negativa. Umbricius reser till sitt Cumae utan att låta övertala sig att stanna kvar i Rom och Damon lämnar glad sitt Paris. Men nu uppträder en tröstare såsom

skaldens språkrör och han har själv iklätt sig denna roll. Han talar nämligen i första person.

> Hålt op, sad jag, min vän! med sådan ledsnad tala.
> Hvad hjelper dig at du för verlden afsky bär?
> Man tåla bör dess fel, ta henne som hon är.
> Hvad gagnar det at du för dig allena pratar,
> Och på et mjeltsiukt vis ett vanligt verldslopp ratar.
> I kammarn är du stängd, hvem har dig frihet gett,
> At tadla på en verld, som du så litet sett?
> Du sjelf oskicklig är i stora verlden vara,
> Men vil med verlds förackt ett trögt begrep försvara.
> At gå förbudna steg kanske du ej förstår
> Men utaf vanan blott den rätta vägen går.
> Du tör för menlöshet en rädder svaghet taga,
> Och på din egen dygd, tör hända, dig bedraga. (s. 37)

Här återfinna vi de berättigade synpunkter, som vännen Nils en gång lade på skaldens författarskap. Men här igenkänna vi också Gyllenborgs svar på frågan om den förnämsta drivfjädern till våra böjelsers inskränkande:

> Förfarenhet oss bäst till dygdens känning drifver,
> Hon mer, än någon bok oss undervisa vet.

Därefter framlägger den erfarne tröstaren sin egen syn på problemet och finner icke blott att dygden är ett relativt begrepp utan till och med att lasten är en betydelsefull och nyttig faktor i samhällslivet, som ofta »till dygden orsak ger» (s. 37).

Hur kan Gyllenborg ha kommit fram till en så radikal kultursyn? Den person, som närmast gör sig påmind, är den cyniske engelske moralisten och läkaren Mandeville. Lamm har ansett skaldens mandevillism vara ett motvilligt anammande av en radikal åskådning.[1]

Mandevilles berömmelse grundar sig på samhällssatiren *The Grumbling Hive; or, Knaves Turn'd Honest* (1705), som senare åter publicerades, försedd med en oändlig mängd kommentarer, i två volymer under titeln *The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits* (1714, 1728). I företalet till den första

[1] UR I, s. 273.

delen finna vi utgångspunkten för Mandevilles lära: undersöker man den från all konst och uppfostran frigjorda människan, finner man, »that what renders him a Sociable Animal, consists not in his desire of Company, Good-nature, Pity, Affability, and other Graces of a fair Outside; but that his vilest and most hateful Qualities are the most necessary Accomplishments to fit him for the largest, and, according to the World, the happiest and most flourishing Societies».[1] Egoismen, som är människans innersta drivkraft[2], och som tager sig uttryck i många växlande former, är nödvändig för att samhället skall bestå och blomstra. Så formulerar han sin ryktbara tes »private Vices, publick Benefits». Mänsklig fåfänga och njutningslystnad ge arbete åt tusentals hantverkare, industriarbetare, handelsmän och konstnärer, brottsligheten underhåller domarkåren, sysselsätter smeder, fångvaktare o. s. v. Mandeville bekänner sig alltså till den allra krassaste nyttomoral. Hans omsorg gäller endast samhällets välstånd och tar uteslutande hänsyn till de materiella faktorerna. För den enskilde individens behov av inre tillfredsställelse, för ett liv i enlighet med samvetets bud har han ingen som helst förståelse.

I Sverige vann så småningom denna tro på överflödets välsignelse många proselyter. Det första yttre beviset härpå var Anders Johan von Höpkens tal i vetenskapsakademien år 1740, *Om yppighets nytta*, vilket väckte stor uppmärksamhet och länge kom att i vårt land stå såsom det mest betydelsefulla försvaret för lyxen.[3] Då Höpkens närmaste efterföljare, Erik Salander, Anders Berch, Olaus Gustorff, Dalin m. fl. endast fortsätta på den väg, som Höpken en gång slagit in på, kan det här vara tillräckligt att endast fästa avseende vid hans tal. Detta är desto mer berättigat, som Gyllenborg ännu år 1795 förklarar, att Lisidors förvåning över »at brist, at fattigdom, kan hämmas genom pragt» anspelar på »et bekant Tal om Öfverflödets nytta».[4] För Gyllenborg har alltså Höpken kommit att

[1] Mandeville, B., *The Fable of the Bees*, I, Oxford 1924, s. 4.
[2] Ib., I, s. LXXIII f.
[3] Wieselgren, O., *»Yppighets nytta.» Ett bidrag till de ekonomiska åskådningarnas historia i Sverige under det adertonde århundradet*, Uppsala 1912, s. 24 ff.
[4] CGVA, s. 116 noten.

inkarnera hela denna dogm om lyxens välsignelser. Vad denne i sitt tal vill exemplifiera är, såsom Wieselgren påpekat[1], följande tanke i Mandevilles bifabel:

> . . . Luxury
> Employ'd a Million of the Poor
> And odious Pride a Million more.[2]

Denna yppighet, vilken ju i hög grad också är en följd av högfärd, dristar sig Höpken att försvara inför sitt lärda auditorium. »Kwäfje wi denna öfwerflöden, mine Herrar, så qwäfwe och undanrödie wi en otalig myckenhet af handaslögder, af Wetenskaper, af närings medel, som på yppighet endast äga sin grund, och deraf få deras uprinnelse, lif och warelse.»[3]

Detta utilistiska och med kristen asketisk åskådning oförenliga resonemang bildar bakgrunden till Gyllenborgs satir över världsföraktaren. Att Mandeville var bekant i tankebyggarnas krets framgår med önskvärd tydlighet av den prosasaga, *Begärelsernas Graf* (VF II, s. 171 ff.), som den okända signaturen G******t infört i samma volym av *Våra Försök* och vars samband med den engelska bifabeln redan framhållits av Lamm.[4] Vissa ordvändningar i prosastycket synas mig även tyda på att författaren haft Höpkens tal i färskt minne, såsom yttrandet att »Landet saknade . . . slösare som kunde uphjelpa handaslögder» eller påståendet, att »Handel, konster, krig, vetenskaper, alt hvad i allmänhet har sitt hänseende på snille, förlorades i brist af rörelse . . .» (s. 173 f.). Skillnaden är dock den, att tankebyggaren mest uppehåller sig vid problemets allmänt etiska innebörd, under det att Höpken koncentrerar sig på lyxbegäret.

Trots denna påtagliga mandevillism har signaturen gjort vissa ansträngningar att mildra den krassa läran[5] och därvid utgått från den uppfattningen, att lasten ofta ger upphov till dygd. När stoicismen kramar den grekiska staden i sitt järngrepp, heter det, att »Alt gjordes af skyldighet, men intet af

[1] Wieselgren, a. a., s. 26.
[2] Mandeville, a. a., I, s. 25.
[3] Höpken, A. J. von, *Tal, om Yppighets Nytta*, Sthlm 1741, s. 15.
[4] UR I, s. 269 f.
[5] Jfr UR I, s. 270.

ädelmod. Man lärde sig att tåla ofog utan at någonsin förnuftet satte sig deremot . . .» (s. 172). Den stoiska känslolösheten kallas också för »en under askan fördåld egenkärlek» (ib.).

Vad som gör likheten mellan denna prosasaga och Gyllenborgs satir så stor, är det för bägge gemensamma anfallsmålet: stoicismen. Den unge Celadon uppträdde ju på Stockholms gator med ett snusförnuftigt moraliserande, som kontrasterade mot hans egen brist på livserfarenhet. Han var fullproppad med kloka föreskrifter, som hämtats från Seneca eller Marcus Aurelius. Och eftersom Celadon och Gyllenborg av allt att döma äro identiska, bör skalden ha känt sig lika konsternerad som sin hjälte i satiren, när man förebrådde honom hans gottköpsmoralism. I denna förvirring och påverkad av sitt radikala umgänge har skalden gjort en eftergift, övergivit sin kära filosofi och anammat en åskådning, som hade den stora styrkan att vara på modet. Och så låter han Celadons tröstare predika:

I verlden om hvarann man fel och dygder ser
Men ofta lasten sjelf till dygden orsak ger.
Den kloka låter sig af lasters lopp ej röra;
Han längre går, och kan af felen nytta göra.
En måttlig högfärds eld kan väcka täflan opp
Och börja stora ting, som legat utan hopp.
Försiktig öfverflöd kan hela landet rikta,
Upväcka idoghet och näringsfång instickta.
Naturens kära drift ger glada tidsfördrif
Och ökar Rikets kropp med många tusend lif.
Kort sagt: et fel blir godt när det försiktigt ledes;
Ej fins et ondt hvaraf ett större godt ej redes.
En dygd som tadlar alt, hon dygd ej nämnas bör:
Hon tror sig göra godt men ondt i verket gör.
En glättig Philosoph af dårskap nyttan letar,
När som en tvär Phantast til harm vårt sinne retar. (s. 37 f.)

Vad som genast faller i ögonen är den försiktighet, varmed denna lära predikas. Här ha vi ingenting av Mandevilles reservationslöshet och även Höpken blir vid en jämförelse oändligt mycket radikalare. Ty när denne berättar, hur en rik Croesus för att förnöja sina lustar skaffar arbete åt murare, timmermän, glasmästare, bildhuggare etc., slutar berättelsen med en

tragisk poäng: »Olägenheten är, at Croesus blifwer änteligen fattig, och hundrade andra flitigare, och nyttigare Lemmar förmögnare» (s. 14). Höpken gör alltså ett offer av den rike, något som skulle ha legat Gyllenborg fjärran.

Denne anknyter till de mest modifierade punkterna i *Begärelsernas Graf*. Det hette om den grekiska staden, att »Här tröt *den raska och idoga täflan* som väcker stora snillen och värkar allmänt gagn» (s. 172), en drift, som har mycket litet med lastbarhet att göra. Om kärleken hette det, att den av de stoiska fantasterna »ansågs . . . endast som en förbindelse, och med honom förente de samma ömhet som solen då hon utkläcker matkars ägg» (s. 173). Att Gyllenborg uppträder som en försvarare för en sund, naturlig kärlek är icke särskilt radikalt och den utilism, som ligger i orden »och ökar Rikets kropp med många tusend lif», är icke värre än Skriftens maning till människorna att föröka sig och uppfylla jorden.

Det är sålunda en mycket modest mandevillism, som återfinns i satiren, ja, den måttliga högfärdselden, det försiktiga överflödet och naturens kära drift äro så blygsamma varianter av de tre kristna synderna ärelystnad, girighet och vällust, att man frestas söka Gyllenborgs närmaste förebild på annat håll. Med fog riktar man då sina blickar på Popes av fru Nordenflycht och hennes vänner högt skattade *Essay on Man*. Pope hade i sitt försök att popularisera Leibniz' teodicéproblem lånat impulser från många håll, varvid även Mandeville fått släppa till idéer.[1]

Hade Gyllenborg funnit, att fel och dygder blandats samman här i världen, att lasten kunde vara orsak till dygden och att det kom an på förnuftet att inrikta begären på ädla mål, har även Pope gjort denna iakttagelse:

> Extremes in nature equal ends produce,
> In man the join to some mysterious use;
> Though each by turns the other's bound invade,
> As, in some well-wrought picture, light and shade,
> And oft so mix, the diff'rence is too nice
> Where ends the virtue, or begins the vice.
>
> (II, v. 205 ff.)

[1] Mandeville, a. a., I, s. CXVIII.

Gränsen är omöjlig att draga och vad man klandrar hos den ene, måste man berömma hos den andre. Så anstår det t. ex. en jungfru att vara blyg, en maka att vara stolt, en fältherre att vara djärv och en statsman att vara försiktig. Men för att en last skall förvandlas till dygd kräves en god portion förnuft:

> Attention, habit and experience gains;
> Each strengthens reason, and self-love restrains.
>
> (II, v. 79 f.)

Vad då först ärelystnaden eller, som det i satiren heter, högfärden beträffar, motsvarar den Popes *self-love*, vars uppgift är att vara den drivande kraften i människosjälen, medan *reason* tjänstgör som ett slags rationell regulator:

> Self-love, the spring of motion, acts the soul. (II, v. 59)

Vällustens samhällsnytta tolkas av Pope i tredje episteln i en poetiskt vacker omskrivning, vars mening fullkomligt sammanfaller med Gyllenborgs:

> Each loves itself, but not itself alone,
> Each sex desires alike, till two are one.
> Nor ends the pleasure with the fierce embrace:
> They love themselves a third time in their race.
>
> (III, v. 121 f.)

Liksom Celadons vän egentligen riktar sig mot den trånga, kalla och okänsliga moral, som icke kan leta ut nyttan av dårskapen och vars likhet med stoicismen är påtaglig, bannar Pope samma onaturligt hårda och frusna etik:

> In lazy apathy let stoics boast
> Their virtue fix'd, 'tis fix'd as in a frost;
> Contracted all; retiring to the breast;
> But strength of mind is exercise, not rest:
> The rising tempest puts in act the soul,
> Parts it may ravage, but preserves the whole.
>
> (II, v. 101 ff.)

Satiren slutar med att Celadon, efter att en stund ha lyssnat till förmaningarna, rynkar sin panna och utbrister:

För envishet med skäl man skylla plär en lärd;
Men jag ej vara vil et sådant tilnamn värd.
Jag finner du har rätt; i vrån jag boken kastar
Och til den verld, jag dömt, mig nu försigtigt hastar.

Apollo far då väl, jag vill från Pindo gå
Til Håfs och Comedie, at nya läxor få.
Far väl, du kloka bok! du gagnar mig ej mera;
Välkommen, galna verld! nu vil jag dig studera. (s. 38)

Skalden har i denna satir velat påvisa den skarpa skillnaden mellan teori och praktik. Celadon är den kammarlärde, som ryggar tillbaka vid upptäckten att verkligheten ej motsvarar hans förväntningar. Först sedan vännen försonat honom med dess skuggsidor och framhållit dessas nödvändighet för det helas bestånd, skrider han ut i livet ehuru fortfarande med den största tvekan. Än en gång kunna vi sammanfatta satirens hela tendens i de två första versraderna av Gyllenborgs lilla tävlingsskrift:

Förfarenhet oss bäst till dygdens känning drifver,
Hon mer än någon bok oss undervisa vet . . .

Men de två följande versraderna om att den som rätt prövat alla livets nöjen till sist får avsmak för världens fåfänglighet, finnas ej i denna satir. Skalden har här endast besvarat frågan, huruvida en sträng, kompromissfri sedelära är *nyttig* för människan eller ej. Hans svar blev ett förkastande av stoicismens ofördragsamhet och ett krav på större tolerans mot mänskliga svagheter. Men han besvarar här icke frågan, huruvida ett dygdigt leverne bidrager till människans nöje och frid, kort sagt till hennes lycksalighet. I en liten fabel, *Den Mjeltsiuka Biörnen* (VF II, s. 97), behandlar han emellertid detta problem. Björnen finner fel hos alla andra djur: räven är för listig, steglitsan för fåfäng, haren för feg och vargen för tvär. Björnen tynar bort av ledsnad och hånas på dödsbädden av skatan. Vad hjälper det att vara förståndigare än andra, när man ej haft en lycklig timme?

»Den med sig sjelf ej lärt bli vän,
»Sjelf missnögd, andras nöjen hatar,
»Som alt föragtar, alla ratar,
»Med skjäl föragtad blir igen.

Frågan om dygdens relation till lyckan var för fru Nordenflycht den primära, man skulle kunna säga den enda, som hon intresserade sig för. Redan i nästa volym få vi se, hur även Gyllenborg överger debatten om den materiella lyckan för att helt begrunda frågan om individens sällhet.

*

Nu förflöto hela två år, innan tankebyggarna redigerat färdig tredje volymen av *Våra Försök*. I ett brev till Samuel Älf den 15 mars 1756 omnämner fru Nordenflycht den nyss tryckta boken[1] och den 1 april kungöres i *Lärda Tidningar*, att den nyligen lämnat trycket.

Ehuru den första diktsamlingen utsatts för muntlig kritik, hade detta ej avskräckt auktorerna, som däri blott vädjade avund och rancune, från att redan efter ett halvår presentera en ny. Det långa dröjsmålet mellan andra och tredje samlingen kan möjligen bero på att även den andra samlingen blev föremål för ogillande från flera håll. Den moraliska radikalismen väckte bekymmer i Stockholms konsistorium. Där talades den 7 maj 1754

om en Poetisk Samling, som tid efter annan utkommer, och hafwer til Titul *Wåra Försök*, hwaruti skola finnas nog fria och eftertänckeliga talesätt, som understundom ej synas med en sund Moral wilja stå tillsammans. Och som Herr Doctor Hallman berättade, det han jämwäl wore en af dem, som hafwa at sysla med denna samling ehuru han för opasslighet[s] skull hela detta året ej warit med dem tilhopa: så lofwade herr Doctoren på Consistorii anmodan at påminna, det wederbörande härwid måtte bruka mer warsamhet.[2]

Förutom denna modesta erinran utsattes tankebyggarna för offentlig kritik i den debatt, som följde på Gjörwells publicis-

[1] SVS XI: 3, s. 251.
[2] Protocollum Consistorii Stockholmiensis, 1754, SSA.

tiska debutarbete, *Bref om Blandade Ämnen* (1754). Kruse har redan refererat denna strid men tyvärr på en kronologiskt oriktig plats.[1] Han har nämligen antagit, att den anonyma kritiken gett anledning till den ovannämnda dialogen mellan Critiquen och Momus, medan förhållandet är det motsatta. *Våra Försök II* låg ju färdigtryckt redan i mars 1754 och det första debattinlägget rörande tankebyggarna är av den 9 maj samma år. Då man med stöd av litteraturnotiserna i *Lärda Tidningar* lätt kan få en överblick över denna debatt, vars spår sedermera kunde märkas i tredje volymen, må här denna »enda offentliga kritik», som vederfors *Våra Försök*, närmare behandlas.

Den unge Gjörwell hade med frejdigt mod i sina brev föreslagit inrättandet av ett translationskollegium. Författaren till *Swar på Brefwen om Blandade Ämnen*, som torde ha varit Abraham Sahlstedt[2], kritiserar i sitt sextonde brev (annonserat i *Lärda Tidningar* den 9 maj) detta projekt, då kollegiet lätt kunde urarta till ett kotteri för inbördes beundran:

> Jag wet icke om jag törs beropa mig på bewis af förfarenhet i denna saken; emedan jag fruktar, at draga mig en hel swärm owänner på halsen. Men efter ingen wet hwem jag är; så dristar jag bedja Min Herre, gifwa akt på huru det lär gå til i det Bolaget, som meddelar oss Wåra Försök. Tycker, Min Herre, at han icke där igenfinner tecken af den högaktning Ledamöter hafwa för hwarandras arbeten, när de skola wägas i en sammankomst. Eller tror Min Herre icke, om en enda förnuftig och owäldug man finge hålla mönstring med dessa volumer, at de då blefwe nog tunnare? öfwer hwad som då blefwe utelemnat, tycker jag mig höra det omdöme: at fast än slikt roat sällskapet, när de kommit tillsammans, wid syslelösa stunder; är dock allmänheten icke plicktig, at hålla til godo alt hwad som kan roa enskylta.

Denna anmärkning är direkt föranledd av Critiquens förklaring, att tankebyggarna blott haft för avsikt att meddela bättre och sämre skrifter, varmed de sinsemellan roat sig på lediga stunder.

Svaret lät icke länge vänta på sig. På Grefings tryckeri, tanke-

---

[1] Kruse, a. a., s. 222 f.

[2] Jfr Sylwan, *Svenska pressens historia*, s. 201.

byggarnas eget, utgives någon gång i juni — notis i *Lärda Tidningar* saknas — ett svarsbrev, daterat Västerås den 6 juni och undertecknat »Alfwarsam». Det är riktat *Til Auctorn af Swaren på Brefwen i blandade Ämnen.* Gjörwell säger sig aldrig ha kunnat tyda denna signatur[1] men Sahlstedt uppger att författaren var den lame matematikern, friherre Fredrik Palmqvist, något som dock är tvivelaktigt[2].

Alfwarsam förnekar i ett litet förord att han är en av alstrarna till *Våra Försök*, något som Sahlstedt likväl beskyller honom för att vara. I varje fall tycks han ha stått orden mycket nära. Han tager tankebyggarna i försvar och klandrar sin antagonist för att ej ha kommit med motiverad kritik utan blott tadel.

> Om jag icke hade leda för sqwaller; så kunde jag berätta min Herre, at klokt folk tyckt mer om ett enda stycke i Försöken, än alle min Herres papper misshaga . . . (s. 3)

Sahlstedts svar (5/8) tillbakvisar utförligt beskyllningen att ha handlat av illvilja.

Denna pennfejd, som pågick under jämförelsevis lång tid — från början av maj till in i augusti — kallar Gjörwell i *Svenska Archivum* ett »Tornerspel, som icke litet förlustade den Tidens Amateurer» (s. 104).

Men även Dalin och vitterhetsakademien influerade på deras verksamhet. Fru Nordenflychts förbittring över bältiadens misslyckande var så stor, att hon utomlands lät trycka sin dikt, som enligt Gjörwell kom »hit in med Böckerna från Ostermesse 1755».[3] Kruse antager också med rätta, att vissa partier av Dalins *Korta Påminnelser vid Svenska Skaldekonsten i vår tid*, som upplästes vid akademiens sammankomst den 24 juli 1754 åsyftade tankebyggarna. »En god Vers», skriver denne, »kostar arbete: derföre bör man gifva sig tid, och aldrig ursäkta sig med skyndsamheten. Med hastvärk är gemenligen föga bevändt . . . det är ej nog, at et och annat ställe är vackert: altsammans bör

[1] Gjörwell, *Svenska Archivum*, II, Sthlm 1793, s. 105.

[2] Kruse, a. a., s. 223, not 1. Sahlstedts anteckning i Lunds biblioteks exemplar av tidskriften. — Gjörwell, a. a., II, s. 106 och *Biogr. Lexicon*, XI, s. 42, identifiera honom med signaturen »Florentinus» i samma debatt.

[3] Kruse, a. a., s. 229.

vara sig likt och bibehålla sig från början til slut.»[1] Det förefaller, som om fru Nordenflycht direkt svarade på dessa anmärkningar i företalet till *Witterhetsarbeten I*, där hon beklagar att *Våra Försök* »så snart och mindre höfsade kommo i ljuset». År 1754 lät hon dock ej kritiken hejda henne. Vid akademiens andra årsmöte fingo skalderna till uppgift att besjunga Karl XII:s seger vid Düna och vältalighetsprovet gällde »et godt hjärtas och et stort Förstånds Egenskaper och hvilkadera böra högre skattas?». Poeterna lockades dessutom med att översätta något ode av Horatius.[2] Dessa uppgifter har fru Nordenflycht gripit sig an med. Odet över Dünaövergången kom väl först in i *Witterhetsarbeten* men sitt ode över ett gott hjärta har hon tillägnat Gyllenborg och infört i *Våra Försök III* (s. 49 ff.). Begreppet gott hjärta innebär enligt hennes förmenande ej blott ömhet och godhet utan även jämnmod. Intet förtal kan inverka på detta hjärtas orubbliga lugn:

Det illskne agg, som högmod stiftar,
Och afvund städs i följe har
Som alt oskyldigt godt förgiftar,
Af felen endast nöje tar,
Som alt hvad andra gagnar, pryder,
Missunnar och till ondt förtyder,
Som harmas när ej illa går,
Som skarn på finsta guldet släpper,
Som örat till för sanning täpper,
Ej till det hjertat nalkas får.

(VF III, s. 56)

Strofen förefaller vara personligt färgad. I samma volym finns även en av Israel Torpadius utförd översättning av Horatius' ode *Rectius vives* (VF III, s. 170 ff.). Ehuru tankebyggarna sannolikt icke tävlade om akademiens pris, ha de sålunda velat pröva sina krafter på de förelagda uppgifterna, kanske i avsikt att öva upp sin egen förmåga, kanske också i förhoppning om att vinna allmänhetens gillande utom tävlan. Kritiken bör under alla omständigheter ha skärpt deras självrannsakan.

[1] *Kongl. Svenska Vitterhets Academiens Handlingar*, I, Sthlm 1755, s. 113. — Jfr Kruse, a. a., s. 224.
[2] Ib., s. 37.

Övergå vi därefter till Gyllenborgs bidrag, finna vi honom som vanligt vara den mest produktive. Han har fått den äran att inleda diktsamlingen med två oändligt långa och svåröverskådliga lärodikter, *Ungdomens Försvar* och *Fägringens Försvar*, vilka förråda en påtaglig nyorientering. Vidare har han infört ett knippe satirer över såväl sprätthökar och beskedligt folk som över den delikata frågan, om kvinnan bör äga rätt att studera. Slutligen äro en saga, en fabel och en ursäkt för uteblivande med en lovad vers — alla skäligen obetydliga bagatteller — av hans hand.

Det är omöjligt att veta, i vilken inbördes ordning dessa dikter skrivits. I den föregående volymen visade det sig dock, att den mest radikala satiren, som tog upp mandevillismens ömtåliga nyttoproblem och som på grund av denna sin djärvhet föreföll vara sist tillkommen, placerats först bland satirerna. I denna volym intaga de bägge försvarsdikterna den mest pretentiösa platsen i samlingens början och där finnas också de mest moderna idéerna. Jag föredrager därför att först behandla satirerna, som löpa i mera traditionella banor för att sedan övergå till försvarsdikterna utan att dock vilja urgera, att detta är den rätta kronologiska ordningen.

Satire öfver Sprätthökar (VF III, s. 67 ff.) är egentligen ett svarsbrev till tankebyggarnas primus motor Eckleff på dennes versepistel *Öfver Kunskapers Otillräckelighet* (VF II, s. 8 ff.). Eckleff hade där klagat över »hur instängd, svag och mörk en dödligs kundskap är» och nu ber skalden att få instämma, sedan han lärt känna sprätthökarna. Så följer skildringen av dessa redan förut ofta besjungna figurer. Ämnet låg naturligtvis nära till hands såväl i verkligheten som i litteraturen. Farbrodern Carl Gyllenborgs komedi, *Swenska Sprätthöken*, bör ha föresvävat skalden. Det mesta stoffet lämnade honom dock det levande livet. Levertin, som skriver, att skalden tecknat »silhuetter ur dagens sällskaps- och umgängeslif», förebrår honom en viss torka och kallar skämtet tungt och ansträngt.[1] Omdömet synes mig väl hårt, ty denna satir betecknar ur spe-

[1] Levertin, a. a., s. 79.

ciellt två synpunkter ett avsevärt steg framåt. De otympliga, konstruerade namnen ha ännu bibehållits men de representera icke längre onyanserade typer utan levande individer. Smakdomaren Leanders värdesättning av svensk litteratur är ingen färglös situationsbild:

Bror lilla, ropar man, *en bok til låns jag äger*
Och jag af längtan dör, at höra hvad du säger?
Han är på Svenska rim och låss att vara klok.
Fy, skrek *Leander,* bort! ach fy en Svensker bok!
Se min Patron, hvad tryck, hvad Titel-blad och pärma!
Nej, Svensken hinner ej at Franska smaken härma.
Vårt språk är icke gjordt till Vitterhets Försök
Där fattas must och märg, det duger knapt i kiök.
Hvar fins den glada eld vi hos en Rousseau dyrcka?(a)
Hvem liknar *Pavillon* i målning högd och styrcka?
Hvad Svensken prässar fram det smakar lutter gräl
Och språket hur det vrids, ej klingar mycket väl. (s. 70)

(a) *Rousseau* är annars bekant för alfversamma och sinrika Poesier; då deremot *Pavillon* kallas, den matta och behageliga Poeten.

I *Satire öfver Skaldeskrifter* fanns ett liknande parti (VF II, s. 56), där en ung sprätt mästrade den svenska litteraturen och speciellt tankebyggarnas publikation. Då liksom nu hade denna kritik en reell bakgrund. Till yttermera visso har skalden kursiverat detta parti.

Den andryge adelsmannen, som därpå tar till orda och anser det under sin värdighet att vara auktor, något som i stället passar »en nykläckt, utan börd», kan också vara en verklig person, som skalden konfronterats med. Partiet om sprätten, som lovsjunger Paris (s. 71—73), ansluter sig ganska nära till Carl Gyllenborgs komedi. Det franska modelejonets kritik av kamraternas fåfänga försök att verka eleganta —

Se huru drägten svär, hur circlat håret hänger
Er hårpung är en skylt, Er råck på vadan slänger.

— påminner om Lasse Lustigs förevisning av den alamodiska kostym hans herre iklätt honom men som gör honom så löjlig, att han knappt igenkänner sig själv:

... derpå befalte han mig at linda up det lilla håret jag hade på sätt som I ser, at bara öronen sitta ute, bak til lät han hänga detta långa repstycke om wecklat med swart band och en liten hårtåfs i ändan, ... si denne mångfärgade råcken som han hängt uppå mig med ett helt Lisspund häst-tagel uti at giöra mig en fullkomlig styfkiortel.[1]

Skaldens ironiska teckning av Måns, som skryter över att ha umgåtts med en duc, en pair och själve dauphin, och som trott sig spela en framstående roll vid franska hovet men endast utsatts för en hycklad och beräknande uppmärksamhet —

> Alt sän mitt stackars barn på Franska hofvet gapat,
> Tror det sig vara qvickt, och är ditåt ej skapat.
> Om där, som tviflas än, man tålt vårt Creatur;
> Så tål man nog i Håf ett litet murmeldjur,
> Hälst när det utlänskt är; och de sin slughet visa
> At en med vänlighet för goda myntet spisa. (s. 73)

— har också sin motsvarighet i *Swenska Sprätthöken*, där Lasse Lustig omedelbart efter nyss anförda citat berättar om sin herres umgänge:

I Paris äro ej så lät för en främmande at giöra bekantskap med, der will tid och äfwen ett något kostbarare upförande til än wåra swenska pungar, ja äfwen wår resande Ungdoms flychtiga sinnen tillåta, men de Franske Sprätthökar, om jag mins rätt, så kalla de dem petits maîtres, de ställa sig allestädes in, dem får en främmande straxt och mycket lätt umgänge med, de föra honom i Sällskap där Spel och andra odygder giöra alt tidsfördrifwet, där tappa wåra unga Herrar deras penningar, där förlora de sin hälsa, få salbrutne näsor, och där blifwa de sådane narrar, som en hoper af dem komma hit hem igen, då de sedan willja inbilla sina Landsmän at de haft den förnämsta bekantskapen i Frankriket, warit i gunst hos de högsta Damerne och at deras klädning, tahl, åthäfwor, ja jag wet intet hwad mer, är alt efter det aldra nyaste Fransyska modet, à la mode de France ma foi ... (s. 11)

Som man ser, innehåller denna passus många av de avarter, som Gustaf Fredrik Gyllenborg i sin satir gisslar. Men i denna spåras också den större tolerans, som redan i satiren över världsföraktaren observerats, och framför allt den glorifiering av ungdomen, som i de båda försvarsdikterna och än längre

[1] *Swenska Sprätthöken*, s. 9 f.

fram i *Afsked ifrån Ungdomen* tydligast kommer till uttryck. Jag åsyftar följande farbroderligt tillrättavisande stycke i satiren:

> Långt från at jag all eld hos ungdom qväfva vill,
> En yngling rasa må det hör en yngling till.
> Jag rår ej för min smak; jag hatar stränga lagar,
> Och oförsigtighet hos ungdom mig behagar.
> Snart nog man mistning gör af hjertats glada fart,
> Och efter några år har glädjen ingen art.
> Man bör åt alla fel en skälig ursägt dela,
> Som ske af häftigt blod och ej at synas fela.
> Men när med bara fjäs du skallen proppat har,
> Med utsökt tal och drägt dig söker göra rar,
> Straxt aldrig något klokt i hjernan mera rotas.
> Och hjertat skadat är, den skadan aldrig botas.
> Din glants är redan matt och liknar skymligt glas:
> Du är en unger Sprätt, du blir en gammal has.
>
> (VF III, s. 74)

Det är icke för första gången skalden slår an dessa strängar. Redan såsom rector illustris hade han öppet förklarat, att ungdomens lust att hoppa över skaklarna icke fick dömas för hårt, då ynglingen med ett livligt temperament ofta kunde vara fosterlandet till större gagn än den tröge och håglöse flegmatikern. I programmet till rektorsskiftet hade han med citat ur Senecas *De ira* (I, 6) krävt större mildhet i ungdomens uppfostran och ur egen fatabur hade han skrivit: »Iuventus igitur tractari debet cum amore & cum quadam veluti teneritudine, neque cum ea secundum rigorem legis, semper procedendum est. Sed haec lenitas non extendenda extra limites quibus circumscribitur, & a nimia indulgentia prorsus secernenda, ad quod opus habet Rector magna prudentia . . .» Var denna tolerans då mera teoretisk, hämtad ur en beundrad filosofs skrifter och kanske även inspirerad av fadern, är den nu grundad på erfarenhet. Men ett falskt lärdomsprål kan skalden ej förlika sig med.

Till dessa hans förmaningar lyssna ej sprättarna utan kritisera i stället sina flickbekantas fysiska företräden eller brister. Så uppträder en otymplig »buss» och försöker spela sprätt utan större framgång. Han utsättes för allmänt åtlöje.

Ja, tänck hos *Arcas* sielf blef tadel-tungan spord,
Som annars dräpa plär mad honungs-söta ord;
Som kan berömma folk så man ej vet at svara,
Men då man borta är ens blygsamhet vil spara;
(VF III, s. 77)

I juvenalisk stil slutar satiren med att alla rymma fältet för att på Arcas' förslag spisa middag i den inbillningssjuke unge rentiern Sardalus' hus. Arcas ropar till satirförfattaren:

Kom Gåssar, intet krus, kom Gubbe lilla med,
En Baal, en Reveillon, ej växa på hvart träd. (s. 78)

Skalden gisslar här inga allvarligare moraliska lyten. I ungdomligt oförstånd uppträda alla dessa säkerligen präktiga och hederliga svenska adelsmän som sprätthökar och kritisera med samma frejdiga mod svensk litteratur som vackra kvinnoben. Han klagar utan tvivel med en uppriktig skälvning på rösten över de utländska fasonernas höga kurs och över ytligheten:

Ach, mer än usla folck, om skalet endast måna,
Som nödgens kläder, hus, ja smak och tanckar låna. (s. 74)

Men Gyllenborg ger här icke fritt utlopp åt sin harm, han lyfter karbasen men låter den åter sjunka. Han finner ett större nöje i att blott berätta om vad alla dessa snobbar tycka och tänka för att låta läsaren själv vredgas eller le. Skalden är försonligt stämd och när den välfriserade men hungriga skaran till sist störtar iväg till den rike narren Sardalus, kunna vi vara tämligen säkra på att han själv slog följe.

*

Ett problem av betydligt djupare innebörd ligger till grund för den närmast följande *Satire öfver Beskedligt Folk* (VF III, s. 79 ff.). Den har tillägnats »H. C. L.», varmed enligt en anteckning av Lidén i dennes exemplar avses Herr Carl Klingenberg. Lidén har nämligen rättat L till K. Det måste också betecknas såsom mycket lämpligt att dedicera denna satir till

den kloke Criton, då den nära ansluter sig till dennes tes om att en dygdig vilja kräver ett upplyst vett.

För att kläda detta moralfilosofiska resonemang i en så behaglig dräkt som möjligt har skalden låtit en gammal moster uppträda som representant för det s. k. beskedliga folket. Härmed menar han alla de människor, som tänka och handla vanemässigt. Mostern är ett icke oävet, realistiskt porträtt av en sladdrande och ganska inskränkt dam. Redan i satirens början får hon ordet och sedan fyllas hela åtta sidor med hennes skvaller. Gyllenborg själv är här icke den oerfarne dygdesvärmaren utan en ädling, som länge vistats i den stora världen och som tycks ha accepterat den. Det är över detta gumman till en början beklagar sig:

> Ach! när du växte opp hvad godt om dig vi spådde,
> Ja, du var mera klok när mindre du förmådde.
> Och skada är min sann, at du har verlden sedt,
> Jag kan ej stort med dem som ha så listigt vett. (s. 79)

Icke heller gillar hon, att han säger sig vilja »bli mera fri och ledig» och hans umgängesvänner äro i hennes ögon ett stojande, flärdfullt sällskap:

> Af dina dårars flas så dånar hus och jord,
> Och jag är viss, man hör ej ett förnuftigt ord. (Ib.)

I den förra satiren hade skalden själv kritiserat sprätthökarna i sin omgivning, av vilka åtminstone en uppträtt så, att »huset skungra hörs» (s. 76). Här måste han taga sin egen generations parti mot de äldre, som icke kunna förstå det nya utan med vördnad tala om den gamla goda tiden. Vad mostern anser efterföljansvärt, är emellertid något helt annat än det »samvett, dygd och mod» som Gyllenborg några år senare anser kännetecknа äldre tiders svenska folk. Hon beundrar de gamlas beskedlighet:

> Den har det minsta bry som vill beskedlig blifva,
> Han får i sakta mak sin vandel genomdrifva,
> Han lär sig hålla med och tro hvad hopen tror,
> Och går den gensta väg at bli berömd och stor. (s. 80)

Hon rekommenderar de dummas sällskap, då dumheten aldrig vållar andras avund. Så räknar hon upp en del exempel på lämpligt umgänge. Där är den milde, frikostige gamle grev Svante, den mot alla älskvärda, skvalleraktiga fru Märtha eller den sedesamma fröken Sigrid, som sitter tyst med huvudet lutat över handarbetet och aldrig öppnar munnen, när hon är på hovet, m. fl. Alla dessa personer, som i den gamla mosterns berättelse passera revy, kunde lika gärna vara tagna från La Bruyère som från Dalin. Men de ha alla ett gemensamt drag: de följa »vanans lag», de äro beskedliga. När nu skalden själv skall bemöta henne, känner han sig för ett ögonblick förvirrad:

> Jag tänckte; mån förstånd så skadligt vara lär?
> Och mån med mindre vett man mera dygdig är?
> Mån kundskaps branta väg mot dygdens jämnhet strider?
> Och mån hon är så sträng at hon ej qvickhet lider? (s. 87)

Så måste det ju förhålla sig, eftersom folk kallar alla tänkande lastbara och den »största fänad» dygdig. Den tröge, som är lika oförmögen till ont som gott, miskundas av alla och får rykte om sig att vara beskedlig.

Vi finna, att problemet erinrar om det, som fru Nordenflycht behandlade i skaldebrevet till Criton. Klingenberg hade framslungat sin tes: ju mera upplyst vett, ju mera dygdig vilja. Fru Nordenflycht, som funnit all kunskap resultera i fördubblade behov, hade kommit med sin motfråga: vem är lyckligare, den som begärligt söker släcka törsten eller den, som aldrig törstar? Den sistnämnde är identisk med Gyllenborgs beskedliga människa.

Men vad är då dygd?

Om det kallas dygd, säger han, att föra ett känslolöst, halvdött liv, att aldrig tvivla, aldrig unna sig en stråle kunskapsljus, att leva i förakt och icke våga bryta mot vanan, då är jag beredd att vända dygden ryggen och föredraga den största last. Men detta måste vara en vrångbild, ty den sanna dygden når man endast genom att söka det »rätta nöjet», varmed skalden avser de rika frukter, som ett uppodlat vett förmår skänka. En rad vittnar emellertid om att han icke vill förbise erfaren-

hetens betydelse, som han kanske i umgänget med Klingenberg särskilt lärt sig beakta:

> Bland folck och för sig sjelf hon altid något lär;
> Den tanckar drar af alt, af all ting lycklig är.
> En värcklig äras glants kan henne aldrig fela:
> Som är at sällhet ha och den med andra dela. (s. 88)

Kunskapsförrådet ökas alltså icke endast genom bokvett utan även genom den erfarenhet man förvärvar sig ute i livet. Genom dessa två i förening når människan fram till sällheten.

Utan att ha gripits av fru Nordenflychts djupa tvivel på kulturens välsignelser, utan att ens ett ögonblick ha vacklat, når Gyllenborg i fortsättningen av dikten fram till samma resultat som hon. Dygden existerar endast i samband med förståndet. En klok människa kan visserligen finna sig till rätta i en på konster blottad värld, men den stora hopen vilseleds och ser endast medlen, ej målet. Allt tal om att man utan vett ej kan göra illa, förkastar skalden. En arg och svag tätting (dåren) gör större skada än den stolta örnen (den vise), som kretsar ovan molnen. Till att göra skada fordras icke någon konst. Men såväl konst som mod kräves till »at i en lastfull verld ha kraft at vara god». Fru Nordenflycht uttryckte detta i sitt skaldebrev till Criton genom att ansluta sig till den rousseauanska kompromissen sådan den tydligast framträder i hans svar till kung Stanislaus:

> En menskja, stadd uti en konstig verld,
> Sin sällhet bygga skall, sin åtrå söka stilla.
> Som dåre väljer den nödvändigt illa
> Och blir i Labyrinthen snärd.
> Som vis hon känner alla hinder,
> Som stänga hennes sällhets mål,
> At vanans lag hon följer mer ell' minder,
> Alt som förnuftets regla tål.
> Fast tusend falska bilder spöka,
> Kan hon bland dem Naturens urbild söka,
> Ju mer hon efter dem sin lefnad passa vet,
> Ju mer hon når lycksalighet.
>
> (VF II, s. 7 f.)

Gyllenborgs beskedliga människa följer kritiklöst vanans lag och saknar all anpassningsförmåga. Men Gyllenborg går onekligen längre och påstår, att »det sker dock ingen last som ej af dumhet sker!». Med den dumme menas här icke den, som missbrukar sitt vetande — vilket missbruk skalden i sin gradualavhandling i Lund behandlade — utan den, som av tröghet saknar vetande, d. v. s. en okunnig individ. Rousseau skilde i svaret till Stanislaus på två former av okunnighet, en mera rå och perfid och en mera anspråkslös och förnöjsam.[1] Av dessa angriper han den förra men försvarar den senare. Gyllenborg tycks i sin förkastelsedom ej göra någon åtskillnad, när han gör upp räkningen med beskedligheten. Grev Svante kan ej kallas from, då han visar samma undfallenhet mot alla och gynnar även de fräcka och näsvisa, fru Märtas ödmjukhet är »lågsint högmods drift», den blyga Sigrid kan ej kallas dygdig —

> Man bör ej hindra sig från glad och loflig ro,
> Ty köttet spökar mäst i mörkt och öde bo. (s. 89)

— Alkander är blott en ögontjänare, som står på god fot med hela världen men ej vet vad verklig vänskap är. Och Midas, som ej kan umgås med sina medmänniskor, förtjänar ej att kallas religiös:

> Han håller himlen kär och verlden öfverger,
> Ty här på jorden bli det kostar mycket mer. (Ib.)

Hos dåren och den kloke brinner samma lusta, i förra fallet svagt, i det senare häftigt. Men under det att dåren åtnöjer

[1] Il y a une ignorance féroce & brutale qui naît d'un mauvais coeur & d'un esprit faux, une ignorance criminelle qui s'étend jusqu'aux devoirs de l'humanité, qui multiplie les vices, qui dégrade la raison, avilit l'ame & rend les hommes semblables aux bêtes: cette ignorance est celle que l'auteur attaque, & dont il fait un portrait fort odieux & fort ressemblant. Il y a une autre sorte d'ignorance raisonnable qui consiste à borner sa curiosité à l'étendue des facultés qu'on a reçues; une ignorance modeste qui naît d'un vif amour pour la vertu, & n'inspire qu'indifférence sur toutes les choses qui ne sont point dignes de remplir le coeur de l'homme, & qui ne contribuent point à le rendre meilleur; une douce & precieuse ignorance, trésor d'une ame pure & contente de soi, qui met toute sa félicité à se replier sur elle-même, à se rendre témoignage de son innocence, & n'a pas besoin de chercher un faux & vain honneur dans l'opinion que les autres pourroient avoir de ses lumieres. Voilà l'ignorance que j'ai louée, & celle que je demande au ciel en punition du scandale que j'ai causé aux doctes par mon mépris déclaré pour les sciences humaines (Rousseau, J. J., *Oeuvres diverses*, I, Genève 1756, s. 113 ff.).

sig med lustan i dess grövsta form, skiljer den kloke kärnan från slagget. Och till sist drager skalden den konklusionen, att

> Den har då ingen dygd, fast folcket sådant tror,
> I hvilckens toma själ ej någon lusta bor;
> Du, endast värdig är at hedras för beskedlig,
> Som kunde vara skälm och söker vara redlig. (s. 92)

Lustans värde såsom impuls hade Gyllenborg i sitt rektorsprogram försvarat, då han föredrog de i sin ungdom alltför livliga men sedermera dugliga ynglingarna framför de tröga och beskedliga, som varken voro staten till skada eller till gagn (jfr s. 53).

Även Pope har i det andra brevet av *Essay on Man* med skärpa riktat sig mot den dygd, som består i vila:

> But strength of mind is exercise, not rest:
> The rising tempest puts in act the soul,
> Parts it may ravage, but preserves the whole.
> (II, v. 104 ff.)

Den lidelsefulla fru Nordenflycht betonade särskilt nyttan av förnuftets »goda compass». Den mera kyligt reflekterande Gyllenborg hävdar däremot betecknande nog passionernas nödvändighet.

Gyllenborg hade i satiren över sprätthökarna dragit i härnad mot flärd och ytlighet för att försvara de förnuftiga nöjena och han hade i satiren över beskedligt folk gisslat trögheten för att desto mera hävda de måttfulla passionernas betydelse såsom själens drivkraft. Man kan säga, att dessa två satirer propagerat för de två själsförmögenheter, vilka av den samtida populärfilosofien ansågos vara betingelser för människans verksamhet över huvud taget, d. v. s. förnuftet och passionen. Skalden har här utvecklat det program, som Pope i *Essay on Man* på ett lättfattligt sätt uttryckt i versraden »Reason the card, but passion is the gale» (*Ep.* II, v. 108). Den tredje och sista satiren har tillägnats fru Nordenflycht *I anledning af den Frågan: Om Fruentimret bör studera?* (VF III, s. 93 ff.)

Denna fråga hade inom Tankebyggarorden aktualiserats av herdinnan. Den återfinns nämligen bland de frågor, som hon den 3 sept. 1753 framställde till behandling och lydde där: »Om skilje-vahl på snillen bör sträcka sig till könet, och om således Fruentimmer som har böyelse till studjer, böra studera eller ej.»[1] Man kunde då tänka sig, att satiren skrivits relativt tidigt, t. ex. någon gång under den första hälften av år 1754, medan dessa problem ännu voro aktuella för ordensmedlemmarna. Nu hjälper oss emellertid en versrad i satiren att något så när precisera dess tillkomst:

> . . . i fjol då växte Svenska smaken,
> En ny *Matrickel* skrefs och *Rangen* gjordes vaken. (s. 102)

Von Stiernmans *Matrikel öfver Swea Rikes Ridderskap och Adel*, som i det förra fallet åsyftas, utkom i två delar åren 1754 och 1755 och med den nyväckta rangen avses givetvis Gottfried Sacks *Sammandrag af Kongl. Bref och Resolutioner angående Rang*, som utgavs år 1754. Satiren bör således vara skriven år 1755.

Jag har ingående diskuterat denna dateringsfråga av en speciell anledning. Det vore nämligen för vår kännedom om Gyllenborgs andliga utveckling av utomordentligt stort intresse att veta, om just denna satir tillkommit före eller efter försvarsdikterna, ty den förfäktar upplysningens framstegsdogm med en ungdomlig glöd och entusiasm, som icke vet av någon kulturtrötthet. Här ifrågasättes ej ens, att konster och vetenskaper icke skulle ha bidragit till att rena sederna och förädla människorna. Visste man därför med säkerhet, att fruntimmerssatiren vore *tidigare* än försvarsdikterna, skulle man med större trygghet våga tro, att Rousseaus andra discours gett impulsen till skaldens i dessa manifesterade, plötsligt påkomna animositet gentemot allt »bokvett». Skulle det däremot visa sig, att den bildningsvänliga satiren skrivits *senare*, finge man ansluta sig till Levertins uppfattning, att rousseauismen var ett övergående symptom i Gyllenborgs andliga utveckling.[2] I saknad

[1] Kruse, a. a., s. 202.
[2] Levertin, a. a., s. 93.

av den nyckel, som kunde lösa gåtan, behandlar jag dock den föreliggande satiren såsom tidigare tillkommen, emedan skaldens språng från förnuftstro till antiintellektualism därigenom ej blir så saltomortalartat.

Sedan skalden gjort en skämtsam reverens för det täcka könets överlägsenhet i skönhet och talekonst samt uttryckt sina farhågor för att mannens härskarställning skulle vackla, om kvinnan blev hans jämlike i bildning, överger han den älskvärt raljerande tonen och anslår en allvarligt docerande. Utan en sekunds tvekan besvarar han den framställda frågan, huruvida människan i allmänhet och kvinnan i synnerhet äger rätt att studera:

> Det vill ej många skäl at på vårt ämne svara:
> Så snart man menskja är bör man förnuftig vara,
> Så snart man menskja är har man en medfödd rätt,
> At täncka, och än mer, ha rena tänckesätt,
> Hur törs en menskja ta den magten från den andra,
> At lära känna sig och likt en menskja vandra?
> Från ljuset stänga den som ljuset äga bör,
> Hvad gröfre Tyranni! Det Själens frihet rör. (s. 97 f.)

Ännu, fortsätter skalden, finns det kvar en rest av de barbariskt mörka tider, då vetenskapens ljus ej tilläts att bryta fram, då lärdom betraktades som trolldom, då endast prästerna »sin magra kundskap tydde» och man allmänt ansåg, att endast ett fåtal borde få äga en »klok och uplyst själ». Men vad blev följden? Man förgiftade och mördade varandra och ödelade världen med krig. Nu har det dock, menar skalden, inträtt en förbättring

> och hvad man säga vill,
> Har grymhet tagit af, sen lärdom tagit till.

Vantro, skrock och gräl kallas ej längre lärdom. Det är sant, att en viss grymhet ännu dröjer kvar, dock mer i gärning än i seder, och att traditionen ännu har ett fast grepp kring andarna, men ju mera lärdomen tilltager, desto mera kommer detta missförhållande att försvinna.

Då först blir Menskjan värd at värcklig menskja heta,
När allmänt tillstånd blir at efter sanning leta.
Kön, ålder, villkor, stånd, här ingen skillnad gör,
Ty hvem som täncka kan, han äfven täncka bör. (s. 99)

Man får i Gyllenborgs och hela den nordenflychtska kretsens diktning söka efter ett frimodigare försvar för upplysningen. För skalden är det blott en tidsfråga, när det till alla samhällslager trängande ljuset skall utplåna de sista resterna av barbariet. Rousseaus revolutionära påstående, att just upplysningen bär skulden till det moraliska fördärvet, visar sig icke ha påverkat skaldens perfektibilitetstro.

I fortsättningen diskuterar han kvinnans rätt att uppodla sitt vett. Mot den uppfattningen att hon ej är i behov av något större förstånd, »Så länge något kall man ej åt henne gedt» (s. 99), invänder han, att hon i egenskap av först och främst människa och därnäst kvinna måste uppodla sitt förnuft. Han påvisar nödvändigheten av ett moget övervägande, innan hon ger sin hand till en man, och av en viss smidighet för att för framtiden kunna behålla hans kärlek. Konsten att skaffa barn till världen är väl lätt lärd, men hur mången ung mor vet att rätt amma sitt barn »till vett och mod och ära»? Den sundare barnavård, som han pläderar för, är alltså av etisk art. För mannen, som dagligen umgås med sin hustru, bör det vara av intresse att icke äga en »fjolla» till fru, ty en dåres nedbrytande inflytande på en klok är vanligtvis större än den klokes goda inverkan på dåren.

I Rousseaus första discours ventilerades även frågan om förhållandet mellan man och kvinna och den senares påtagliga inflytande på den förre. Rousseau framhöll vådan av att männen sänkte sig ned till de oförnuftiga kvinnornas nivå och att de nyttjade sitt geni blott till att utföra efemära lappriverk, som behagade damerna, »les tyrans de leur liberté». Kvinnornas starka välde över mannen ville han dock ej alldeles ignorera:

Je suis bien éloigné de penser que cet ascendant des femmes soit un mal en soi. C'est un présent que leur a fait la nature pour le bonheur du genre humain: mieux dirigé il pourroit produire autant de bien qu'il fait de mal aujourd'hui. On ne sent point assez quels avantages naî-

troient dans la société d'une meilleure éducation donnée à cette moitié du genre humain qui gouverne l'autre. Les hommes seront toujours ce qu'il plaira aux femmes: si vous voulez donc qu'ils deviennent grands & vertueux, apprenez aux femmes ce que c'est que grandeur d'ame & vertu . . .[1]

Naturligtvis menade Rousseau här ingalunda, att kvinnorna skulle uppfostras till själsstorhet och dygd genom att uppodla sitt vett. Vi nödgas därför söka Gyllenborgs källa på annat håll och det är uppenbart, att han hämtat sina kvinnoemancipationsidéer från adressaten själv. I ett par av hennes tidigare dikter framföres kravet på kvinnans frigörelse ur okunnighetens mörker. Det är *Fruentimbers Plikt at upöfwa deras Wett*, vilken först stod att läsa i den Cronstedtska Poemboken (1741) och därefter trycktes i *Qwinligit Tankespel 1744*[2], samt *Til Swenska Fruntimret, då Herr Probsten Kolmodins Qwinnospegel, Andra Delen, kom ut af Trycket*[3].

I den senare dikten erinrar hon, liksom sedermera Rousseau, om den ansvarsfyllda uppgift, som tillkommer kvinnorna, »du Slägtets halfwa del», att till dygd uppfostra de män, som skola regera länder. Men för fru Nordenflycht äro studierna det rätta medlet:

> Dig är dock ej förment, at ädla up dit wett:
> Den rätta menskjoplikt, hur kan du den undvika? (s. 126)

Denna skyldighet är också det ledande motivet i den tidigare dikten och Gyllenborg delar till fullo hennes åsikt. När han påvisar, hur angenämt det bör vara för mannen att äga en kunnig i stället för en »fjollig» hustru, är detta ett av skaldinnans egna argument.

> Mån han sig en Hustru tar,
> Som i dumhet ligger bunden,
> Och hwars dygd på wishets grunden
> Inga fasta rötter har?

[1] Rousseau, a. a., I, s. 42 f. noten.
[2] SVS XI: 1, s. 78 ff.
[3] *Quinligit Tankespel 1748—50*; SVS XI: 2, s. 125 ff.

Nej, hur kan en uplyst Själ,
Blifwa kär i dumhets swärta,
Och hop med et fjålligt hjerta
Winna nöjsamhetens wäl.

(SVS XI: 1, s. 81)

I den andra dikten ger hon mannen följande råd:

Ty frukta ej, at få en wettig Fru i famnen,
Du, som på gammal sed wil bygga Husbondrätt:
En wacker fiolla kan, på tusend handa sätt,
Dit wälde påcka mer, och grumla Wänskaps-hamnen.

(SVS XI: 2, s. 127)

I sin satir kommer Gyllenborg så in på den gamla frågan om bokvettets eller förfarenhetens primat. Han hade i maj 1753 besvarat prisfrågan om vad som mest bidrager till våra böjelsers inskränkande till förfarenhetens favör. I denna satir är hans föregående argumentation lagd i en motståndares mun:

Hvem nekar, svarar en, at qvinnor täncka böra,
Men bokvett ofta plär en tanckas eld förstöra,
Man ofta mera klok med mindre läsning är.
Förfarenheten mer än alla böcker lär.

(VF III, s. 100)

Detta är ju identiskt med hans förra ståndpunkt. Att här icke talas om dygd är av mindre betydelse, ty begreppen dygd och vett sammanfalla ofta enligt tidens terminologi.[1] Han bemöter sin motståndare med att framhålla, hur förfarenheten så långsamt mognar, att bokvett måste tillgripas för att påskynda denna mognadsprocess. Det är alltför vanskligt att låta den unga människan på empirisk väg och kanske till sist ångerfull treva sig fram till ett förnuftigt leverne. Erfarenheten ensam kan visserligen bota några fel men den hämmar ingen last. Enbart bokvett förkväver lätt den »eld som drifver

[1] Så i *Fruentimbers Plikt...*: Hwar en karl, som eger wett
Och et rätt begrep om dygder,
Wet, at Dygd på wett är bygder,
Och de twänne äro Et;
(SVS XI: 1, s. 81)

oss», om det alltför ymnigt hälles på den späda lågan. I sällskap, i umgänge bör denna låga tändas men bokvettet skall tjäna som stadig ved. Förfarenhet och bokvett böra alltså samarbeta för att driva människan till klokhet.

Icke blott denna tanke på en kompletterande samverkan utan även själva liknelsen om elden är ett direkt lån från fru Nordenflycht. I *Fruentimbers Plikt* ... skriver hon om kunskapen:

> Detta ljuset, som man wet,
> Up från twänne Eldar rinner:
> Genom läsning man det winner,
> Och af ren förfarenhet.
>
> Den som då wid dessa blåss
> Mer och mer sin tankar renar,
> Bägges lågor nätt förenar,
> Ger på slutet mörkret tross.
>
> (SVS XI: 1, s. 79 f)

Men i *Til Swenska Fruntimret* tvivlar hon på kvinnans möjlighet att förvärva erfarenhet och betonar speciellt studiernas betydelse:

> Af sielfförfarenhet kan du ej mycket winna,
> I späda år, för'n du i werlden inträtt har;
> Ty må i andras Ljus du ha en lykta klar,
> Af den du wägen kan från willowägar finna.
>
> (SVS XI: 2, s. 127)

Gyllenborg har förenat innehållet i dessa två dikter och särskilt det sista citatet förefaller ha kommit honom att understryka bokvettets betydelse för den andliga mognaden. Detta resonemang är ju också wolffianskt.

Även den popeska frågan i satiren, hur en människa törs taga den makten från en annan, at lära *känna sig* (s. 98), hade fru Nordenflycht i *Fruentimbers Plikt* ... berört:

> Wägen til all sällhets bygd
> I wår egen själ wi bära:
> At sig sjelfwer känna lära,
> Det är källan til all Dygd.
>
> (SVS XI: 1, s. 84)

Alla kunna ej nå lärdomsdjupet, skriver Gyllenborg i fortsättningen, men om envar lärde sig att skilja mellan ont och gott, att låta sanningen råda och att tänka själv, skulle världen bli både förnuftigare och behagligare. Med dessa ord anser han sig ha bevisat sin sats, att kvinnan bör studera.

Därpå överlämnar han ordet åt sina vedersakare. Den första är en gammal gumma med ytterst konservativ syn på problemet. Hon poängterar kvinnans husmodersplikter. Det är här man återfinner den ofta citerade, dråpligt realistiska lilla situationsbilden från den tid, som i nyssnämnda gummas ögon är den gamla goda:

> Jag kan förarga mig på våra unga snärter,
> De flacka på Visit, Bal, Bållhus och Concerter,
> De läsa bok på bok och kunna dock till slut,
> Ej koka sig en bit, ej väfva sig en klut.
> Hur tiden skiftar sig; jag kan min Farmor minnas,
> Ej någon verldslig bok hos henne skulle finnas.
> Sitt hushåld skjötte hon, och veckan förn hon dog,
> Hon sina Psalmer söng och sina pigor slog. (s. 102)

Den andra motståndaren är en representant för andrygheten och högmodet, vilken uttrycker sitt förakt för all bildning över huvud taget.

Satiren slutar med en uppmaning till Uranie, som så djärvt proklamerat radikalismens kamp mot fördomarna, att icke fästa avseende vid sina belackares rop. Han försvarar här lagen om jämlikhet mellan könen:

> Naturens milda lag oss lika sällhet ämnat,
> Och i vår själ ett frö till rätta nöjen lämnat,
> En falsk och usel sed så ädel rot förstör,
> Hon gjorde blygd af det som menskjans värde gör.
> Kom, sanna lärdom kom! och hjelp oss återkalla,
> En lag som vill oss väl, och skrefven var hos alla!
>
> (VF III, s. 103)

*

De bägge vidlyftiga didaktiska dikterna *Ungdomens Försvar* (VF III, s. 3 ff.) och *Fägringens Försvar* (s. 15 ff.), vilka likt två grovhuggna pyloner bilda portalen till tankebyggarnas

tredje publikation, skilja sig till såväl form som innehåll helt från Gyllenborgs övriga produktion. Ingen av hans skaldevänner har ens tillnärmelsevis åstadkommit något lika voluminöst, ty den förstnämnda dikten fyller tolv och den sistnämnda hela nitton sidor med monotont framrullande alexandriner. Som någon förtjänst kan denna vidlyftighet naturligtvis icke betraktas. Det är tydligt, att skalden med dessa vitterhetsprov velat pröva sin lycka i en helt ny genre — den didaktiska. Men med resultatet torde han ej ens själv ha ansett sig nöjd. I varje fall fann han på gamla dagar för gott att i sina samlade arbeten aldrig intaga den mest oformliga av de två och ungdomsdikten fann nåd inför hans ögon endast av den anledningen, att »den målning som derstädes är införd af två unga skalders, Creutz och min förtroliga wänskap, bör göra detta arbete interressant för alla läsare» (ML, s. 23).

Litteraturforskningen har sedan gammalt gjort gällande, att Gyllenborg här motståndslöst kastat sig i armarna på antiintellektualisten Rousseau, ja, att dessa dikter till och med bilda den äreport, genom vilken rousseauismen kör in i vårt land. Redan Kruse tyckte sig här höra »ekot af den civilisationströtte Rousseaus mäktigt lidelsefulla rop på natur och känsla» och har fäst sig vid det demokratiska svärmeriet i speciellt fägringsdikten.[1] Några år senare framhöll Levertin, att dessa dikter visa, »hur fort Jean Jacques' båda Discourser trängt igenom öfver allt i Europa, och hur elektriskt de tändt alla besläktade själar». Gyllenborg uppfattar liksom denne »människan såsom ursprungligen god». Hennes syndafall skedde »i den första staden och i den första civilisationen». Slutligen påpekar Levertin, att det demokratiska Spartapartiet i ungdomsdikten helt tagits ur Rousseaus första discours.[2]

Mera ingående har Lamm behandlat de bägge försvarsdikterna.[3] Han anser, att skalden nu är helt vunnen för Rousseaus läror men ifrågasätter, om dennes andra discours varit honom bekant, när han författade dem. »I varje fall är antagligen Ung-

[1] Kruse, a. a., s. 198.
[2] Levertin, a. a., s. 92 f.
[3] UR I, s. 274 ff.

domens Försvar, som i inledningsraderna till Fägringens Försvar anges såsom den tidigare, tillkommen före Discours de l'Inegalité, och även den senare dikten synes mig knappast förutsätta annan kännedom om Rousseaus naturevangelium än vad som kunde hämtas ur Discours sur les sciences et les arts och dess följdskrifter.» Förutsättningarna för att även den andra discoursen kunde ha nått Sverige finnas emellertid. Den torde ha förelegat färdigtryckt och censurerad i slutet av april 1755, ty på försommaren är distributionen i full gång.[1] Man får icke underskatta kommunikationernas relativa snabbhet.

Lamm påpekar, att Gyllenborg i ungdomsdikten i högre grad än fru Nordenflycht förvandlat Rousseaus kulturproblem till »en livsfråga för individen». Det gäller här ej den historiska utveckling, som av forntidens starka människosläkte skapat nutidens förvekligade typ. För Gyllenborg blir ungdomen ett naturtillstånd, varifrån oron lockar bort människan. Hon bör icke låta sig förleda av de äldres krav på bokvett och mannavett, hon bör i stället följa sin egen drift, sitt väsens lag. Detta program finner Lamm i synnerhet påminna om Rousseaus uppfostringsidéer i *Émile*, där han anser människan av naturen vara god men fördärvad av kulturen. Hon måste fördenskull, fortsätter Lamm, fritt få följa sina instinkter för att utveckla sin individualitet. Vid mogen ålder kan hon utan risk taga del av bildningens frukter. Spartapassagens glorifierande av dygden, jämlikheten och den fria karaktärsutvecklingen sättes även av Lamm i samband med Rousseau. I fägringsdikten, menar han, har Gyllenborg föregripit naturevangeliet i *La nouvelle Héloïse*, där landets hälsosamma inflytande sättes upp mot stadens fysiska och moraliska skadegörelse. Genom att följa sina instinkter i stället för förnuftet når människan fram till harmoni.

Hänvisningen till de två sistnämnda Rousseauböckerna, som vid denna tid ännu voro oskrivna, hjälper oss ej att fastställa Gyllenborgs eventuella skyldskap till den andra discoursen. Man kan emellertid framkasta den teorien, att skalden ägde

[1] Jfr Rousseau, *Correspondance générale*, II, s. 185 ff. Den anmäles av Grimm den 15/7 1755.

andrahandskunskaper om denna discours. I Grimms presentation läser man:

> L'espèce humaine, selon notre auteur, a, ainsi que l'homme individuel, ses différents âges par lesquels la révolution des siècles la conduit de la faiblesse de l'enfance à la vigeur de l'adolescence et de l'âge viril, et par tous ces changements à la décrépitude de la vieillesse (15/7 1755).

Det förefaller mig icke otänkbart att Gyllenborg av denna redogörelse för hur Rousseau mätt kulturutvecklingen efter mänskliga linjer kan ha lockats att förvandla kulturproblemet »till en livsfråga för individen».

Ett Rousseauinflytande är oförnekligt, men frågan är, om det kan anses tillräckligt att *blott* hänvisa till discoursförfattaren. Rousseau utslungade i sin första discours ett anatema mot allt vad konster och vetenskaper hette. Bildande konst, humaniora och naturvetenskap, allt skars över en kam. Endast i sitt mest primitiva naturtillstånd var människan säll och dygdig. Gyllenborg säger däremot uttryckligen, att han ej förkastar all »konst». Han gör sig i stället till tolk för den uppfattningen, att

> Om alla närde sig med egen konst och möda,
> I brist af kropps-besvär ej hälsan en begret . . .
>
> (VF III, s. 22)

Nu är det självfallet, att Rousseau aldrig förnekat nödvändigheten av de konster, som exempelvis fiskaren, jägaren och jordbrukaren nödgas begagna sig av för att få sin skäliga utkomst. Men en annan passage i samma dikt förråder, att skalden icke tycks ha något emot att inom begreppets råmärken samla såväl jordbruk och hantverk som poesi, måleri, musik etc. För att förebygga eventuella missförstånd definierar han begreppet:

> Det ej den konsten var, som vet Naturen dyrcka,
> Som söker hennes spår och känner hennes styrka;
> Det falska konsten var som vecklar sig i gräl,
> I gömslor qväfver ned det lilla ljus hon stjäl. (s. 26)

Svek, list, bedrägeri, hyckleri, estetiskt raffinemang — allt detta innefattas i det mångtydiga och inadekvata begreppet »konst». Hos Rousseau finner man även — särskilt i hans andra discours — denna betydelse, men i dess första, paradoxala form ägde begreppet en mera antikulturell innebörd.

Skalden visar sig vara en vän också av *naturvetenskapen*, ehuru han anser den böra underordna sig människans »kundskap om sin drift».

> Förgäfves vill vår verld af vett och snille yfvas
> Naturen letas fram och djur och örter klyfvas.
> Det artigt är . . . (s. 27)

Någon förkastelsedom höra vi honom aldrig uttala.

Till sist kan man även ifrågasätta, om Gyllenborg i grund och botten anser människan vara av naturen god. Det heter i ungdomsdikten:

> . . . jag vill ock ej bestrida
> Att mennskjan späd ännu bör någon aga lida.
> Fast hon förmågan har, hon vore lika vild
> Om hon ej artad blef och från sin råhet skild.
> Men till sin egen drift bör mennskjan endast böjas:
> Sitt ljus har mennskjan sjelf blott hindren undanröjas. (s. 7)

En viss dunkelhet kan man onekligen spåra på denna punkt, ty råheten kan svårligen förlikas med den aldrig vilseledande stjärnan i hennes själ. Å andra sidan talar skalden om »en medfödd magt att ge behag» (s. 20), och den likhet, som drager hjärtana till sig är en lovlig förmån, som »oss medfödd var» (ib.). Idealmänniskan ägde en »medfödd drift» som ej »af falska sken förtyddes» (s. 23). Fägringen leder sitt ursprung från »en medfödd jämnlikhet» (s. 25) och i de sälla dagarna räknades oss ingen »medfödd lust» till blygd (s. 32). Det är tydligen förmågan att behaga och i andra hand en tilltalande yttre, för alla gemensam skönhet, som skalden anser vara medfödda förmögenheter.

Det må tydligt och klart sägas ifrån, att förnekandet av framstegsdogmen, det sociala medlidandet och landsbygdsidealis-

men förråda ett rousseauanskt ursprung. Men andra element kunna omöjligt härledas därifrån. Särskilt i *Fägringens Försvar* gör sig skalden till tolk för den uppfattningen, att den yttre, fysiska skönheten betingas av en inre, med dygd identisk själslig fägring, vars förutsättning i sin tur är ett okonstlat, naturligt driftliv. Detta kausalitetsförhållande återfinner man icke hos Rousseau. Ett särskilt parti om den ursprungliga människans rent fysiska fägring är även så till den grad avvikande från Rousseaus målning av l'homme sauvage, att man tvingas söka Gyllenborgs förebilder på annat håll. Det ligger då nära till hands att vända sig till den platoniskt färgade engelska idealismen, framför allt till Shaftesbury och hans skola. Enär Francis Hutcheson gör ett försök att systematisera dennes idéer och lägger tonvikten på känslan och förnimmelsen[1], kommer jag särskilt att beröra dennes arbete *An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue.* Men det torde vara lämpligast att anknyta till denna filosofi under framställningens gång och först göra läsaren förtrogen med de bägge dikternas innehåll. Vi börja med *Ungdomens Försvar.*

Följande ett inom vänkretsen vedertaget bruk har skalden tillägnat denna lärodikt »Auctoren af Sorge-quädet Zephis»[2], d. v. s. Creutz. Detta kväde hade varit till bristningsgränsen fyllt av suckan och jämmer över en obesvarad, lidelsefull kärlek till den hårda, grymma Zephis. Creutz hade där framstått såsom den av passioner förtärde, till förtvivlan bragte älskaren men icke desto mindre kunde man ganska lätt konstatera en stark voluptas in lacrimis. Nu ha emellertid lidelsernas stormar bedarrat och Gyllenborg återger i början av sin dikt den tjugotreårige vännens klagan över den förlorade ungdomen. Creutz kan ej mer upptändas vid åsynen av Zephis och icke av oskuld gjuta tårar, »som gjorde glädjen söt och sjelfva qvalet sällt»:

> Du mins en ädel tid när du så menlöst tänckte,
> Hvar dag naturens pragt en okänd vällust skänckte,

[1] Jfr Segerstedt, Torgny T., *Moral Sense-skolan och dess inflytande på svensk filosofi*, s. 61.

[2] Härmed åsyftas dikten *Elegie* (VF II, s. 85 ff.).

Ett föll dig undrans-värdt; ett lekte för din håg;
Såg ögat något täckt, hvar lemm detsamma såg.
En fogel söng sitt qval, du deltog i hans plåga . . . (s. 3 f.)

Det är uppenbart, att Gyllenborg här i bunden form söker återge ett resonemang, som de bägge vännerna vid något tillfälle sinsemellan fört. Ty den rokokosensibilitet, som karakteriserar Creutz' hela inställning till naturen, har denne själv ett par år senare beskrivit i ett brev till en yngre vän. Vi återfinna där samma höga uppskattning av sinnesförnimmelsen:

La sensibilité est le plus bel apanage de l'humanité. Les ambitieux ne connoissent pas le plaisir touchant d'être attaché par ce lien à toute la nature. L'Homme sensible . . . goute meme un espece de douceur à se laisser aller aux impulsions de son coeur, en compatissant aux maux d'autrui.[1]

Creutz önskade — enligt vår skald — att fåglarnas okonstlade driftliv skulle efterliknas av människan, men han insåg också den senares överlägsna njutningsmöjligheter tack vare minnets reproduktionsförmåga:

Mitt hjerta dela kan den ro som andra smaka;
Mitt minne kallar mig förfluten ro tillbaka . . . (s. 4)

Creutz' glädje är alltså i Gyllenborgs framställning icke begränsad till en av sinnesorganen förmedlad lustkänsla. Den är dessutom ett jubel över det mänskliga psykets fina mekanism, som möjliggör för henne att oberoende av objektets närvaro njuta sin lycka.

Men du, ropar Creutz till Gyllenborg, du har ej sett Zephis, ej känt de nöjen och kval, som hon skänker!

Mig hennes fägring lärt, Naturens Herre vörda;
Hur vacker är han ej! hans tjenst, hur ljuflig börda!
Han är en mägtig Gud, hvad mer! han är min vän,
Hans godhet vördar jag, i det jag nyttjar den. (s. 4)

Denna Creutz' utgjutelse vittnar om att han av den ändliga världens skönhet anar den oändligas gudomliga härlighet. En

[1] UR I, s. 203 f.

typisk representant för denna fysikoteleologiska tro var den tyske diktaren och rådsherren i Hamburg, Barthold Heinrich Brockes, av vars konstnärligt diskutabla men i övrigt intressanta verk, *Irdisches Vergnügen in Gott*, den tredje delen funnit vägen till fru Nordenflychts bibliotek.[1] Men Brockes hade speciellt influerats av Shaftesbury och Pope och det är knappast troligt, att det västerut orienterade skaldeparet Creutz och Gyllenborg grävt ner sig i den vidlyftige tyskens diktning. I Shaftesburys rapsodiska skrift, *The Moralists*, diskuteras ingående skönhetens väsen.[2] Theocles gör gällande, att »whatever in Nature is beautiful or charming, is only the faint Shadow of that *First Beauty*. So that every *real* LOVE depending on *The Mind*, and being only *the Contemplation of Beauty*, either as it really is *in it-self*, or as it appears imperfectly in the Objects which strike the *Sense*; how can the rational Mind rest *here*, or be satisfy'd with the absurd *Enjoyment* which reaches the *Sense alone*?».[3]

Den representativa skönheten skall fördenskull beundras blott för den originala skönhetens skull och den enda njutning, som bör eftersträvas, är av rationalistisk, kontemplativ art. Denna förmåga sakna djuren (s. 398 f.). För den förnuftiga människan är det sköna och det goda ett och det samma (s. 399). Parallellismen med Creutz' resonemang är påtaglig.

Vad är det då, som den klagande Creutz anser sig ha förlorat? Det är det fenomen, som 1700-talsmänniskan ansåg vara livets starkaste och mest oumbärliga krydda, det incitament, som på svenska betecknades med det något vagt fattade begreppet *oro*. Dess motsats var den allmänt fruktade och hatade *ledsnaden*. Allra bäst har kanske Gyllenborg karakteriserat denna »oro» i dikten om människans nöjen, där begären ägnas följande strof:

> De äro ljufva då de skördas,
> Men äfven täcka då de fly.

[1] Kruse, a. a., s. 392.
[2] Shaftesbury, A., *Characteristicks of Men, Manners, Opinions, Times*, I—III, s. l. 1737, II, s. 393 ff. (Part 3, sect. 2.)
[3] Ib., II, s. 395.

Vår sällhet dör, så snart hon hvilar,
Hon qvicknar vid af stränga ihlar,
Se'n hon i lugnet tynat af.
De njuta ej, som aldrig sakna:
En oro som oss håller vakna,
Naturen ej förgäfves gaf.
(WA II, s. 131)

Denna uppfattning av orons betydelse, nödvändigheten av en längtan, som ständigt byter objekt, härstammar från Locke, i vars *Essay concerning Human Understanding* man påträffar en definition av begreppet »uneasiness». Enligt Locke är detta en drivkraft av väsentlig betydelse:

The Uneasiness a Man finds in himself upon the Absence of anything, whose present Enjoyment carries the *Idea* of Delight with it, is, that we call *Desire*, which is greater or less, as that Uneasiness is more or less vehement. Where, by the bye, it may perhaps be of some Use to remark, that the chief, if not only Spur of Human Industry and Action is Uneasiness. For whatever Good is propos'd, if its Absence carries no Displeasure nor Pain whith it; if a Man be easy and content without it, there is no Desire of it, nor Endeavour after it; . . . *Desire* also is stopp'd or abated by the Opinion of the Impossibility or Unattainableness of the Good propos'd, as far as the Uneasiness is cured or allay'd by that Consideration.[1]

Enligt Locke bestämmes viljeakten ej av föreställningen om något större gott utan av denna *uneasiness*, som människan för tillfället är fylld av och som praktiskt taget är identisk med *desire*.[2]

Creutz förnimmer icke längre denna oro, denna ljuva känsla av lycka och kval. Gyllenborg söker ej övertyga vännen om att hans farhågor äro grundlösa. Han nöjer sig med att konstatera faktum, vilket innebär, att även han själv betraktar ungdomen såsom ett paradis, vilket han står i begrepp att utträda ur:

Ach! hvad de äro få, som lifvets morgon sakna;
De fläste icke förr än sent på dagen vakna,
Fast dagen vackrast är när dager först begyns,
Då luften kännes sval och täcka rådnan syns;
(VF III, s. 5)

[1] Locke, J., *An Essay concerning Human Understanding*, I, London 1748, s. 186 f.
[2] Ib., s. 204.

Menar skalden här, att han själv hört till sjusovarnas skara och att det alltså är med ett visst vemod, han förebrår sin egen ungdom att icke i tid ha tillvaratagit sina oskattbara, lättförgångna värden? Han hade tidigt låsts in i en studiekammare, säger Lamm, och aldrig varit verkligt ung.[1] Detta är en sann iakttagelse och Gyllenborg riktar också en allvarlig anklagelse mot det förvända i att förslösa sina bästa år på skolbänken:

> Med harm och hufvud-bry vi lifvets våhr förtära;
> Så ha de äldre gjordt, vi följa samma lära;
> Af bokvett, Manna-vett, försent man sedan lär
> Att glädjen skjötas bör: hon redan borta är. (s. 8)

Men det kan nog ifrågasättas, om skalden här gör sig själv några förebråelser. De få bevarade brev, som han i sin tidigaste ungdom skrev till vännen Sparre, vittna icke om att han insnört sin ömhet i någon tvångströja. Och i sitt sista rektorsprogram hade han ju framhållit ungdomens rätt att rasa och påpekat vådan av att tvinga det hetsiga blodet att trögt flyta fram. Det är sant, att vi veta mycket litet om hans första år i Stockholm. Men den varma sympati, som uppstod mellan honom och Creutz från deras första sammanträffande — till vilket för övrigt Gyllenborg tog initiativet — förråder också ett oförminskat behov av ömhet och vänskap.

Om därför det lillgamla i den unge Gyllenborgs väsen och hans iver att under akademitiden iakttaga en med hans förnäma ställning förenlig värdighet frestar oss att stämpla honom såsom en livets sjusovare, få vi akta oss för att tro, att han själv ansåg sig ha sovit över morgongryningen med alla dess oskyldiga glädjeämnen. Annars skulle han knappast ha kunnat se tillbaka på sin förvaltning av ungdomens värden med sådan självbelåtenhet som han här faktiskt gör:

> När i din ungdoms tid du rätta nöjen skördat
> Och Himlens rika magt i slika nöjen vördat,
> Ach! skulle du ha trodt att menskjan låg och svag,
> Förmätet mästra vill Naturens milda lag. (s. 6)

[1] UR I, s. 276.

Här begynner hans egentliga försvar för ungdomen och dess nöjen. Men vad menar skalden egentligen med dessa »rätta nöjen», som föreskrivas av »Naturens milda lag»? I *Satire öfver Beskedligt Folck*, som ju publicerats samtidigt med ungdomsdikten, riktar han denna maning till läsaren:

> Sök rätta nöjet opp, du finner dygden där.
> Nu blir hon fyld och mätt af vettets rika frugter,
> Nu hon förfriskning tar af snillets söta luckter. (s. 88)

I satiren till fru Nordenflycht rekommenderar han en väl avvägd blandning mellan teori och praktik, mellan studier i kammaren och i livet. I det sista partiet tar han emellertid framför allt lärdomen i försvar gentemot den antirationalistiska, »dumma hopen». Såväl kvinnor som män har »naturens milda lag» ämnat till sällhet och i deras själar lagt ett frö till »rätta nöjen» (VF III, s. 103). Det är då uppenbart, att han i bägge dessa fall med uttrycket »rätta nöjen» menat den tillfredsställelse, en människa erfar, när hon uppövar sitt vett och samlar kunskapens frukter.

Skulle nu skalden i en dikt, som skrivits och publicerats samtidigt med de nyssnämnda satirerna avse något helt annat, när han talar om »rätta nöjen»? Det är ett ganska kinkigt spörsmål och ändå beror därav frågan om Gyllenborgs rousseauism. Att han i denna dikt uttalar sig förringande om »bokvett», komma vi snart att få se. Men i slutraderna låter han Creutz karakterisera honom på följande sätt:

> Du mera kundskap har, men ej så mycket kärt:
> Mig hugnar hvad jag kändt: Dig hugnar hvad du lärt; (s. 14)

Vid en hastig blick på skaldens längre fram författade dikt om människans nöjen visar det sig, att han till dessa räknar ej blott *sanningen* utan även *etuden* (WA II, s. 128). Att då *Ungdomens Försvar* skulle ha en rent antirationalistisk karaktär är knappast troligt.

Skalden låter oss emellertid få veta, vad han menar med »Naturens milda lag».

Den lagen är den drift sig hos en yngling röjer:
Alt hvad hans sinnen rör hans glada själ förnöjer.
Han söker mennskjo-ro och icke mennskjo-nåd,
Han älskar, och deri tar hjertat blott i råd. (s. 6)

Gyllenborg visar sig här vara anhängare av en ytterst sensualistisk filosofi: »Alt hvad hans sinnen rör hans glada själ förnöjer». Men det är icke Hobbes' eller Mandevilles egoism, som bildar bakgrunden, utan en med den engelska moral senseskolan närmast besläktad altruism. Det heter nämligen, att naturen, som ärnat oss till vänskap, fred och sämja, »så många nöjen gjer, som *andras vi befrämja*», och att samma natur »vill att man *älska skall* att älskad bli tillbaka» (s. 6). Den högsta vällusten består i »att *vällust ge*». Här ha vi Shaftesburys uppfattning, att människan av naturen är *sociable*.[1]

När nu Gud så väl har sörjt för våra fysiska behov, skulle han då icke också, frågar skalden, låta själen utvecklas utan hjälp av de konstlade metoder, som människorna funnit på? Svaret blir jakande: Gud, som gjort kroppen »liflig», tänder även ljus i själen och så snart den förra vuxit ut, »har vilja och förstånd en lika mognad nått» (s. 7).

Härmed äro vi inne på Gyllenborgs inställning till uppfostringsproblemet, vilket dominerar i det återstående partiet av dikten och där belyses ur olika synpunkter. Det skulle vara intressant att veta, av vilken anledning skalden börjat intressera sig för denna fråga. Naturligtvis kan det ha berott på att han liksom så många andra samtida tilltalats av den moderna pedagogiken, som efter Lockes mönster sökte respektera barnets säregna psykologiska förutsättningar och ej mätte dem med samma mått som en vuxen människas. Men möjligen har problemet för honom haft en personlig aktualitet. I självbiografien berättar han, att han under hela sin kavaljerstid vid hovet — d. v. s. alltifrån våren 1756 — omhänderhaft sin lille systerson Johan Gabriel Oxenstiernas uppfostran (ML, s. 42 f.). Föräldrarnas avsikt med detta förtroendeuppdrag var väl, att kavaljeren, som dagligen och stundligen följde kronprinsens

[1] Jfr *The Moralists*, Part 2, sect. 4. — *Charact.*, II, s. 311 ff.

undervisning, skulle kunna tillämpa pedagogikens modernaste metoder på den lille greven. I så fall borde Gyllenborgs intresse för uppfostringsfrågor ej ha väckts, förrän han trädde i tjänst vid hovet. Men kanske man också vågar antaga, att skalden redan tidigare börjat grubbla över edukationens kinkiga problem och tagit del av Lockes *Some Thoughts Concerning Education*, därför att ett försöksobjekt fanns till hands på Skenäs, anförtrott i mormoderns vård? Var kanske denna bok en av dem, som tillföll honom vid arvskiftet efter Carl Gyllenborgs engelskfödda maka, Sara Wright?

Skalden tager i sin dikt upp frågan om ungdomens uppfostran i hela dess vidd. Han gör sig först och främst till talesman för den åsikten, att barnet eller ynglingen i största möjliga mån måste få utvecklas i frihet, ty Gud har ju i själen tänt ett ljus, som vägleder honom. Detta krav på större frihet i uppfostran liksom den starka tilliten till förnuftet ha sannolikt hämtats från Locke. Skalden protesterar kraftigt mot den gängse uppfattningen, att ynglingens sinne ej skulle kunna utvecklas till dygd, »om ej ett ständigt tvång en otamd vildhet bryter» (s. 7). Men han nödgas komma med en reservation:

> . . . jag vill ock ej bestrida
> Att mennskjan späd ännu bör någon aga lida.
> Fast hon förmågan har, hon vore lika vild
> Om hon ej artad blef och från sin råhet skild. (s. 7)

Locke konstaterar hos barnet »a natural *Roughness*, which makes a Man uncomplaisant to others, so that he has no Deference for their Inclinations, Tempers, or Conditions».[1] Han anser avsikten med all »good-breeding» vara »to supply the natural Stiffness, and so soften Mens Tempers, that they may bend to a Compliance, and accomodate themselves to those they have to do with» (s. 215). Men just denna styvhet hör till de karaktärsfel — »*Stubbornness*, and an *obstinate Disobedience*» (s. 96) — för vilka Locke gör ett undantag och föreskriver kroppslig aga. Att en dylik emellertid endast bör förekomma vid yngre år betonar han uttryckligen: »All that I have hitherto contended

[1] Locke, J., *Some thoughts concerning education*, London 1738, s. 214 f., § 143.

for, is, that whatsoever *Rigor* is necessary, it is more to be us'd, the younger Children are; and having by a due Application wrought its Effect, it is to be relax'd, and chang'd into a milder Sort of Government» (s. 47, § 43).

Den unges utveckling bör emellertid befrias från alla band, fortsätter skalden:

> Men till sin egen drift bör mennskjan endast böjas:
> Sitt ljus har mennskjan sjelf blott hindren undanröjas,
> Och blott hon i sin växt ej blir från ljuset bögd
> Hon med sin fullväxt får sin rätta klokhets högd. (s. 7)

Vi finna hos Locke en passus med samma innebörd:

> He therefore that is about Children should well study their Natures and Aptitudes, and see by often Trials, what Turn they easily take, and what becomes them; observe what their native Stock is, how it may be improv'd, and what it is fit for: He should consider what they want, whether they be capable of having it wrought into them by Industry, and incorporated there by Practice; and whether it be worth while to endeavour it. For in many Cases, all that we can do, or should aim at, is, to make the best of what Nature has given, to prevent the Vices and Faults to which such a Constitution is most inclin'd, and give it all the Advantages it is capable of. Every one's natural Genius should be carry'd as far as it could; . . . (s. 66 f., § 66).

Det är emellertid uppenbart, att Gyllenborg går betydligt längre än Locke, då han i nästa ögonblick förklarar, att »Mannavett» och »bokvett» vore överflödigt, om ynglingen helt fick utveckla sina naturliga anlag. Men han vänder sig framför allt mot pedagogikens slentrianmässighet.

> Man mot Natur och drift, till plåga varder stängd,
> Sän följer straff på straff, och Plåge-kedjans längd.
> Med harm och hufvud-bry vi lifvets våhr förtära; . . . (s. 8)

Gyllenborg understryker i fortsättningen människans rätt att njuta av livet. Förekomsten av en sådan hedonism gör, att man här icke i första hand vill se något Rousseauinflytande. Denne satte ju dygden som kontrast till konster och vetenskaper, medan Gyllenborg sätter nöjet. I nästa avsnitt gör

emellertid dygden sig påmind (s. 8—9). Han vänder sig där mot de religiösa, som tro sig köpa denna med tårar, suckar och självtagna plågor. Detta finner han vara i uppenbar strid mot den milde Gudens önskningar:

> De folckslag som i tvång ej fria nöjen öfva
> Ju mera straff de få, ju mera de behöfva.
> I hus där arbets-tvång all tjenlig lust förstör
> Man lust för odygd får, ock odygd sedan gör. (s. 8)

Locke varnar fäderna för att ge sönerna alltför många föreskrifter:

> For if you burden him with many *Rules*, one of these two things must necessarily follow; that either he must be very often punish'd, which will be of ill Consequence, by making Punishment too frequent and familiar; or else you must let the Transgressions of some of your Rules go unpunish'd, whereby they will of course grow contemptible, and your Authority become cheap to him (s. 64 f., § 65).

När skalden i människans »smak för omak» och i hennes överdåd ser skulden till alla mord och krig och när han påstår, att »oss rädslan medfödd är» (s. 9), kan man även här hänvisa till Locke:

> Fear was given us as a Monitor to quicken our Industry, and keep us upon our Guard against the Approaches of Evil; and therefore to have no Apprehension of Mischief at Hand, not to make a just Estimate of the Danger, but heedlesly to run into it, be the Hazard what it will, without considering of what Use or Consequence it may be, is not the Resolution of a rational Creature, but brutish Fury (s. 161, § 113).

Men ej blott mot asketismens förespråkare utan även mot »kättjans söner» vänder sig skalden. Han protesterar mot deras benägenhet att använda toleransen som täckmantel för ett liv i sus och dus. Även de handla i strid mot naturen, ty denna har givit ungdomen dess blygsamhet för att öka dess nöjen:

> Oss frugten mätte gör; men längtan retar mer,
> Och nöjet fagrast är, då man dess blomma ser. (s. 10)

Efter att sålunda ha påpekat det oriktiga i såväl livsförnekelsens som livsbejakandets excesser parerar skalden ett anfall från en gentilhomme (s. 10—11). De argument, som framföras av denne man, »som läst och rest», äro att endast »verld, och kostnad, och besvär» kunna lära människan att förstå vad som menas med nöje. Ynglingen är därtill oförmögen:

Han kan ej lifligt nog en målnings värde dömma,
Ett dristigt pensel-drag, ett lindrigt strek berömma;
När toners brutna ljud i afmätt ordning gå
Ej stället honom rör som borde agtning få;
Af vahl i byggnings-sätt hans öga ej förnöjes.
Kort sagt: han ej förstår hvar smak och kundskap röjes. (s. 10)

Mot detta framslungar nu skalden en ljungande protest:

Men; om så mycken pragt i Konstens händer föll
Hvad mån Naturen sjelf sig icke förbehöll?
En skymt af hennes eld, en känsla, öfverväger
Alt nöje som af konst och kundskap mennskjan äger.
Den tröga åldren fritt af konsten ledas må
Naturen leder oss, vi mista ej derpå. (s. 10)

Gyllenborgs åsikter kunna här knappast förlikas med Lockes uppfostringsteorier, där gentlemannaidealet trots alla krav på naturlighet bär en omisskännlig estetisk prägel. Men i Hutchesons *An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue*[1], påträffa vi tankegångar, som möjligen kunna ha inspirerat skalden. Hutcheson uppehåller sig ganska länge vid frågan om vanans, uppfostrans och exemplets förhållande till våra »internal senses». Han anser deras betydelse vara överskattad och menar »that there is a *natural* Power of *Perception*, or *Sense of Beauty* in Objects, antecedent to all *Custom*, *Education*, or *Example*».[2] Med vanans hjälp kunna dessa »internal senses» visserligen få sina vyer vidgade, erhålla »more complex Ideas of *Beauty* in Bodys, or *Harmony* in Sounds» genom ökad uppmärksamhet och snabbare iakttagelseförmåga (quickness of Perception). Men trots detta tycks vanan sna-

[1] London 1725.
[2] Ib., s. 79. — *An Inquiry conc. Beauty, Order etc.*, sect. VII, 1.

rare »weaken than strengthen the Ideas of Beauty» (Sect. VII, 2). Vad uppfostran beträffar, kan den inbilla en ouppmärksam got »that his *Countrymen* have attain'd the Perfection of *Architecture*; and an Aversion to their Enemys the ROMANS, may have join'd some disagreeable Ideas to their very Buildings, and excited them to their Demolition; but he had never form'd these Prejudices, had he been void of a *Sense* of *Beauty*» (Sect. VII, 3).

Liksom Hutcheson här ställer götisk och romersk byggnadskonst mot varandra men menar, att smaken innerst inne är oberoende av påtryckningar, förkastar Gyllenborg den uppfattningen, att esteten i smakhänseende skulle vara överlägsen den oerfarne och oskolade ynglingen.

Den mot naturens ordning stridande förkonstling, som enligt Rousseau fortskrider parallellt med kulturutvecklingen, följer enligt Gyllenborg människan genom livet. Ansåg den förre kulturens yttersta skede, samtiden, vara höjden av förfall, blir för den senare ålderdomen det mest naturstridiga levnadsstadiet. Men någon helig indignation kan man ej spåra hos Gyllenborg. Han konstaterar blott såsom ett ofrånkomligt faktum, att den åldrande människan förlorar kontakten med naturen. »Den tröga åldern fritt af konsten ledas må.» Han nöjer sig med att uttrycka en önskan om att han själv på gamla dar måtte få behålla en värmande gnista.

I det sista avsnittet skärpes diktens socialmoraliska tendens (s. 11—14). Gyllenborg, som hittills försvarat ungdomens rätt gentemot alla angrepp från asketisk, libertinistisk och estetisk sida, framkastar frågan, om samtidens, d. v. s. 1750-talets ungdom, verkligen förtjänar en talesman. Hans svar måste bli nekande. Och i en resumé av alla de karaktärsfel, som han i sina satirer fall för fall gisslat, klandrar han nu ungdomens lillgamla strävan att imitera de vuxnas högmod, hårdhet, list och beräknande sensualism. Samtidens onaturliga yngling bär »grått friserat hår». Det är för denna ungdom han frammanar bilden av den spartanska, till vilket parti han troligen med rätta anses ha inspirerats av Rousseau.

I *Fägringens Försvar*, som följer närmast efter, bryter det fram en mycket stark social medkänsla. Skaldens omtanke gäller här icke såsom i den förra dikten blott det vänskapsband, som knytes mellan två enstaka individer, och ej heller har dikten begränsats till att endast omfatta ungdomen. Den har fått en betydligt större räckvidd — man kan tveka i valet mellan epiteten nationell och universell — och den bär en ännu mer platoniskt utopisk prägel än den föregående. Att skalden sett sin uppgift bestå i att kläda ett filosofiskt resonemang i poetisk dräkt, är otvivelaktigt. Impulserna till lärodikten böra därför sökas inom den samtida etiska litteraturen. Då emellertid Gyllenborgs diktning i allmänhet visar en benägenhet att anknyta till aktuella, rent svenska sociala eller politiska företeelser, är man skyldig att i sin undersökning taga största möjliga hänsyn till detta samband mellan dikt och verklighet.

Det filantropiska intresse, som vid seklets mitt utvecklats till en stark tidsströmning, hade i Sverige år 1753 övergått från teoretisk till praktisk hjälpverksamhet. När prinsessan Sophia Albertina den 8 okt. 1753 kom till världen, föreslogs inom frimurarnas St. Jean Auxiliaireloge i Stockholm att celebrera den glada händelsen icke med kostsamma festligheter utan genom att upprätta ett hem för fattiga barn.[1] Förslaget vann anklang och redan den 19 dec. öppnades i bagare Nymans hus i hörnet av Storgatan och Skeppargatan det s. k. Hittebarnhuset.[2] Vid slutet av år 1754 vårdades där på Ladugårdslandet ej mindre än femtio små skyddslingar.

Denna välgörenhet kan icke ha gått tankebyggarna förbi. Först och främst var Eckleff den drivande kraften inom det svenska frimureriet. I hans *Blandade skrifter* finner man ett ode över frimurarebarnhusets inrättande. Själva idén till detta anses ha kommit från Tessin, som redan från början tillhörde direktionen. Den 18 jan. 1754 inträdde däri även kansliråd von Hermansson, i vars hem vi av 1755 års mantalslängd veta, att Gyllenborg bodde. Flera andra honom när-

[1] Bergö, C., *Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-årsminne*, Sthlm 1903, s. 2.
[2] Ib., s. 4.

stående personer blevo längre fram ledamöter av direktionen. Kyrkoherden i Hedvig Eleonora, Johan Gustaf Hallman, blev medlem den 13 nov. 1756, vidare Fredrik Gyllenborg (7/1 1758) och borgmästaren Johan Israel Torpadius (7/5 1759). Vid öppnandet hade direktörerna med fruar infunnit sig och församlingens nyssnämnde herde var särskilt inbjuden.[1]

I ett brev från fru Nordenflycht till Axel Reuterholm omnämnes detta barnhus. Kruse, som först publicerat det i *Samlaren* 1897[2] har med fog betvivlat den riktiga dateringen — »St. d. 3 Juni 1754» — och i stället velat dagteckna det den 3 juni 1753. Av innehållet att döma bör det vara skrivet den 13 jan. 1754.[3]

våra Tankebyggare, af hvilka fåå äro i staden, har jag fägnat med den ädle Fredligs [Reuterholms ordensnamn] åtanka, de önska alla få vara i hans estime inneslutne . . .

. . .

Min gamla och nya inclination upvaknar, så snart jag får höra nämnas den käre fransyske *Brovn*, jag ber at de sentiments inblandas på min Barons eget sätt, när han hälsar honom ifrån en Philosophisk *Uranie*.

Min Cousins [Klingenbergs] estime och upricktiga önskan för Hr *Brovns* välgång, ber han mig på det högsta försäkra om, Späda Barnhus och inrättning har gjort Frimaçonen till Poet, han törss intet neka (SVS XI: 3, s. 247).

Om det är Reuterholm eller Klingenberg, som blivit poet, kan diskuteras. Vem denne Brovn var, har jag ej lyckats taga reda på. Men vi ha här ett litet vittnesbörd om hur just den sociala hjälpverksamheten tjänstgjort som inspirationskälla. Det är då mycket möjligt att samma filantropiska omtanke drivit Gyllenborg att efterlysa den sunda, naturliga kärleken mellan könen. Man skulle då också bättre förstå skaldens antipati för staden och hans glorifiering av landsbygden. Ty

[1] Bergö, a. a., s. 5.

[2] Kruse, J., *Några nya Nordenflychtiana*, s. 148 f.

[3] Fru Nordenflycht berättar, att Bouchardon är död. Han avled den 19/12 1753. Vidare att Carin Wrangel om 2 dagar skall gifta sig med kammarherre Hasenkampff. Vigseln ägde rum den 15/1 1754, Elgenstierna, a. a., III, s. 490. Till samma datering av brevet har kommentatorn i vitterhetssamfundets upplaga kommit. SVS XI: 3, s. 619.

det var grändernas olyckliga barn, som barnhuset tog hand om, lättsinnets oskyldiga offer. Men på landsbygden, skriver skalden, paras aldrig sjuklingar med varandra, den unga lättjefulla flickan blir aldrig den gamle gubbens rov och den raske ynglingen tvingas aldrig att gifta sig med den gamla möjan (s. 23).

Efter detta försök att förankra dikten i verkligheten kunna vi övergå till att taga innehållet i närmare skärskådande.

Skalden har gjort den observationen, att det råder en beklaglig anomali i förhållandet mellan människans och den övriga organiska världens utveckling. För vart tidevarv, som flyr, ökas den mänskliga, fysiska »styggheten», under det att den fägring, som av naturen tilldelats årstider, örter och djur, genom tidernas lopp håller sig konstant.

> Af färgors mängda glants om ena blomman lyser
> Ett lika fägrings mått den andra blomman hyser
> All fägring äga de som är i deras magt,
> Och minsta tillökt pråal skull minska deras pragt. (s. 15)

I kapitlet om den ursprungliga eller absoluta skönheten tillskriver Hutcheson tingens förmåga att tilltala vårt skönhetssinne enheten i mångfalden. De kosmiska företeelserna behaga genom sin regelbundenhet. Så är t. ex. förhållandet med »the alternate Successions of *Light* and *Shade*, or *Day* and *Night*, constantly pursuing each other around each *Planet*, with an agreeable and regular Diversity in the Times they possess the various Hemispheres in the *Summer*, *Harvest*, *Winter*, and *Spring* . . .»[1] Likaså faller Hutcheson i beundran inför den harmoniska enheten i de otaliga växtarterna. »What exact Resemblance among all the Plants of the same Species, whose Numbers surpass our Imagination! . . . Nor ought we to pass over that great *Unity* of Coulours in all the Flowers of the same Plant or Tree, and often of a whole Species; and their exact Agreement in many shaded Transitions into opposite Coulours, in which all the Flowers of the same Plant generally agree, nay

[1] Hutcheson, a. a., s. 19 f. — *An Inquiry concerning Beauty, Order &.* Sect. II, 5.

often all the Flowers of a Species.»[1] I de följande paragraferna finner han samma harmoniskt avvägda skönhet även i djurens fysiska byggnad. Varje förändring skulle innebära en försämring: »When this Proportion of the Head to the Body is remarkably alter'd, we shall have a *Giant* or a *Dwarf*.»[2]

Dessa Hutchesons reflexioner ha på intet vis sammankopplats med några moraliska synpunkter. Gyllenborg avhåller sig även till en början därifrån. Han konstaterar endast, att i naturens harmoniska lagbundenhet är människosläktet en skärande dissonans. Ty om också ett återsken av fägring uppenbarar sig hos någon enstaka individ, sakna tusentals andra den minsta skymt därav. Denna fysiska dekadans visar en beklaglig tendens att mer och mer tilltaga. Hur skall man då förklara detta ej annorstädes förekommande fenomen, detta påtagliga brott mot »en lag, som ej af andra öfverträdes»? (s. 15) Detta är skaldens utgångspunkt, från vilken han griper sig an med att lösa problemet.

Till en början fortsätter han på den shaftesburyska harmonifilosofiens linje. Hutcheson hade ej omnämnt den mänskliga organismens regelbundenhet. Gyllenborg däremot beskriver omständligt alla de förutsättningar för fysisk fägring, som människan äger. Han går då ytterst metodiskt tillväga.

Först påvisar han, att hon i fysiskt avseende — »af hvad oss känbart är» — blivit mycket väl utrustad. Av de fyra elementen har naturen ställt det bästa tänkbara byggnadsmaterial till hennes disposition.

> Hvad fin och läcker jord som binder hennes kropp!
> Hvad qvick och varsam eld som lifvar henne opp!
> Hvad kär och lindrig saft i hennes ådror blandas!
> Hvad snäll och ljuflig luft som hela kroppen andas! (s. 16)

Av alla dessa beståndsdelar har skapats ett »konstigt sammandrag». Och till hennes fysiska utrustning höra vidare en hy, som med sitt färgspel förtjusar blicken, en stämma, som med sin sång talar till hjärtat, ett par strålande ögon, som med sin

[1] Hutcheson, a. a., s. 20 ff. Sect. II: 7.
[2] Ib., s. 23 f. Sect. II: 10.

klara glans kunna värma ett hjärta, och en mun, som med ett »kärt och glättigt» leende kan ge uttryck åt det nöje, hon känner.

Hela denna uppräkning av rent fysiska behag är karakteristisk för tidens skönhetsuppfattning, där anletsdragens dynamik spelar en avgörande roll. En mycket bestämd tendens framträder också i skildringen. Den vackra människokroppens och speciellt det själfulla ansiktets egentliga funktion är att *verka så tilldragande som möjligt på andra människor.*

> Ja, mennskjan nöje bör af alt fullkomligt draga
> Och hvad til mennskjan hör, bör henne mäst behaga. (s. 16)

Efter att på detta sätt ha utmålat kroppens fysiska skönhet i allmänhet framhåller han, hur jämnt denna skönhet fördelats på de olika utvecklingsskedena i människolivet: ungdomen, mandomen och ålderdomen. För att göra sitt filosofiska system så tilltalande som möjligt, begagnar han sig här av en bild. Ynglingen liknas vid ett ungt träd, som frodigt skjuter upp ur marken och medan saven stiger utvecklar sin späda, skira grönska. Denna prakt försvinner visserligen, när trädets märg blir grövre — det är mannaåldern — men dess växt blir i stället resligare. Så följer ålderdomen. Toppen vissnar, men även det gamla trädet äger en »vördig pragt» och i dess skydd växa nya telningar upp. På så sätt har varje ålder sitt speciella behag.

Efter dessa förberedelser når skalden fram till det väsentliga. Naturen har gjort människokroppen fulländad, emedan den till skillnad från övriga organismer har en hög funktion att fylla. Den skall vara »det skönsta bo» för »en männskjas ädla själ». Avsikten med den fysiska skönheten är fördenskull, upprepar skalden, att låta själen bli »känd och älskad» av det yttre tycket.

> Naturen säkrast trodt sitt måhl med fägring vinna,
> Att mennskjan mäst behag i mennskjan skulle finna. (s. 17)

Själen har därför i sin tur tilldelats en dubbel förmåga eller för att begagna skaldens egna ord »två behag att inta tvenne kön». Det första av dessa behag är den makt, det tycke, som

»hjertat hemligt drager» och syftar till att frammana *vänskap*. Dess blomstringstid tillhör egentligen den späda åldern, då människorna sinsemellan böra knyta eviga band.

> Man mot sitt eget kön ej list och grymhet bar,
> När af så ömma band man hade minnet qvar.

Det andra tycket är »den pragt, den gladhet eld och mod», som kommer blodet att sjuda och som avsetts för *kärleken*. Det har en mera praktisk och social uppgift och gör sig därför gällande i en ålder, då människan tänker »mindre ljuft och kärt» men är mera ansvarskännande, då hon knyter band »till samfunds understöd, / Till sätt att lägga bo, till sätt att vinna bröd». Med detta vill skalden dock ej påstå, att vänskapens tid skulle vara förbi, ty denna sympatikänsla är naturens främsta gåva.

Därmed har skalden nått fram till problemets kärna. Hur kommer det sig, frågar han, att vänskapen och kärleken ej längre tilldela människan »fred och vällust»? Svaret är tillreds:

> Nu slägtet innom sig sin egen afsky är.
> Hvad gör oss verlden tung? man är ej mera kär. (s. 18)

Detta är skaldens första och allvarligaste anklagelse. Ty kärlekslöshet är ett brott mot naturen:

> Bland mennskjor jag ej mer den dragnings-kraften röjer,
> Som ena djuret kärt till andra djuret böjer.
> Tvertom, när någon fins som mennskjor älska vill,
> Han länge strida skall att få sig rätt därtill. (ib.)

Här kunna vi åter anknyta till Hutcheson, som rörande betydelsen av och avsikten med »the internal senses» framhåller försynens visa arrangemang att låta djuren upptändas av kärlek till djur av samma species:

> We have a tolerable Presumption of this in the *Beautys* of various Animals; they give some small Pleasure indeed to every one who views them, but then every one in its own Species seems vastly more delighted with their peculiar *Beautys*, than with the *Beautys* of a different Species, which seldom raise any desire but among Animals of the same

Species with the one admir'd: This makes it probable, that the *Pleasure* is not the necessary Result of the *Form* it self, otherwise it would equally affect all Apprehensions in what Species soever. This present Constitution is much more adapted to preserve the *Regularity* of the *Universe*, and is probably not the Effect of *Necessity* but *Choice* in the SUPREME AGENT who constituted *our Senses*.[1]

Förklaringen till att människorna ej sympatisera inbördes ligger emellertid enligt skaldens åsikt i förlusten av den yttre fägringen. Och av den mycket mustiga skildringen av den dekadenta människan, varmed han förnöjer läsaren, framgår dessutom, att hennes *fysiska* förfall är en konsekvens av ett inre *moraliskt*. Ögonen, som borde stråla av klarhet, »utspy gift som går ur hjertat opp» (s. 18). Munnen låter fradgan sakta drypa från en vissnad läpp. Den skära hyn är försvunnen och i stället »liknar blodröd kind en usling den man stryper». Stämmans klang är borta, »från igängrodd hals går ut en pipig röst» o. s. v. Dessa vanställda anletsdrag förråda de later, »som röja siälens hätska». Till fägringens förlust bär människan själv skulden.

> Du mennskja! det är du som din Natur förföljer,
> Och hennes rena sken med mörka dunster höljer. (s. 19)

Även här kunna vi lämpligast hänvisa till Hutcheson. Denne behandlar utförligt den yttre skönhet hos människor, »which all allow to have great Power over human Minds».[2] Den skönhet, som beundras i ansiktsuttrycken, visar sig vara »*Sweetness, Mildness, Majesty, Dignity, Vivacity, Humility, Tenderness, Good-nature;* that is, that certain *Airs, Proportions, je ne scai quoy's*, are natural Indications of such Virtues, or of Abilitys or Dispositions toward them» (ib.). Likaså förrådas våra häftiga lidelser omedelbart i ansiktsuttrycket. »Now when the *natural Air* of any Face approaches to that which any Passion would form it unto, we make a conjecture from this concerning the *leading Disposition* of the Person's *Mind*» (ib. f.).[3]

[1] Hutcheson, a. a., s. 94 f. — *An Inquiry conc. Beauty, Order etc.*, sect. VIII, 4.
[2] Hutcheson, a. a., s. 229. — *An Inquiry concerning Moral Good and Evil*, Sect. VI, 3.
[3] Jfr även Shaftesbury, *An Essay on the Freedom of Wit and Humour.* Part 4. Sect. 2. »The Admirers of Beauty in the Fair Sex . . .» — *Charact.*, I, s. 137 ff.

Hutcheson vill ej tro, att det osköna i ett ansikte har ett naturligt ursprung, att det är »naturally disagreeable». Även här får man söka en moralisk förklaring. »When there is nothing grosly disproportion'd in any Face, what is it we dispraise? It is *Pride, Haughtiness, Sourness, Ill-nature, Discontent, Folly, Levity, Wantonness;* which some Countenances discover in the manner above hinted at. And *those Airs*, when brought by Custom upon the most *regular Set* of Features, have often made them very disagreeable; as the *contrary Airs* have given the strongest Charms to Countenances, which are far from Perfection in *external Beauty*» (Ib.).

Kärleken gör den älskande vackrare i den älskades ögon och, tillägger Hutcheson, »this is perhaps the *strongest Charm* possible, and that which will have the greatest Power, where there is not some very great Counter-balance from *wordly Interest*, Vice, or gross *Deformity*» (ib., s. 232).

Man kan i förbigående påpeka, att Gyllenborgs omnämnande av kärleken såsom en »magt» förefaller vara en översättning från det engelska »power».

Mot bakgrunden av denna idealistiska filosofi får man sannolikt se Gyllenborgs framställning av samtidens kärlekslösa, korrumperade stadsmänniska och hennes polära motsats, den kärleksfulla, enkla, i naturens sköte levande lantbon (s. 19—20). Så många laster han tillskriver den förra, så många dygder kan den senare räkna sig till godo. Men skalden nöjer sig icke härmed. Han frestas att med fantasiens hjälp beskriva den mänskliga urbilden i all dess glans och resultatet har blivit det idealporträtt, som i tekniskt utförande är signifikativt för hela den samtida litteraturens emotionella människoteckningar. Innan vi sysselsätta oss med detta, måste vi dröja vid den i dikten förekommande sociala idealismen, vilken inledes med versraderna:

> All fägring flytt sin kos och långt från håf och städer,
> Sig af ett svagt beskydd på stilla bygden gläder. (s. 19)

Rousseaus dogm om en i mänsklighetens historia manifesterad moralisk regression är, såsom man ofta påpekat, mera reak-

tionär än radikal, då den nära anknyter till den från antiken härstammande föreställningen om en genom tidsåldrarna fortgående allmän dekadens. Discoursförfattarens lyckliga naturtillstånd, sådant det beskrives i avhandlingen om olikheten mellan människorna, är endast en mera naturalistisk och blodfull variant av den idealistiskt tecknade guldåldern — en tidsepok, som i kristen världsåskådning motsvaras av det förlorade paradiset.

När man nu i *Fägringens Försvar* påträffar en tendentiöst rosafärgad skildring av ett lantligt idealsamhälle, omedelbart följd av en svartmålning av det korrumperade klassamhället, inställer sig den frågan, om Gyllenborg lånat sina färger från Rousseaus eller från någon förrousseauansk skönmålares palett. Vi kunna då först konstatera, att skalden icke placerar sitt paradis på ett mot all kritik skyddat avstånd i tid eller rum. Han är djärv nog att vilja identifiera det med sin egen hembygd, »den sälla Viking-bygd», varmed Vingåker eller såsom det fordom hette Wikingakir åsyftas.[1] Denna patriotism erinrar onekligen om Genèvemedborgarens, men även i svensk litteratur funnos dylika förhärligande skildringar.

I *Svea Rikes Historia*, vars första del utgavs i december 1746, har Dalin beskrivit herdeskyternas sällhet.[2] De dygder, han tillskriver detta folk, äro icke få. Man finner där renhet, menlöshet (s. 21), enfaldighet, måttlighet, tarvlighet och rättrådighet (s. 22), vänskap samt avsky för såväl lättja som prål (s. 25). Gyllenborg är lika generös. Vingåkersborna äro i hans ögon måttliga, menlösa, idoga, glättiga och lyckligt fria från dryghet, lärdomsprål, fräckhet och högmod (s. 19 f.). Dessa moraliska tillgångar äro dock i bägge fallen så frikostigt tilltagna och så generella, att man icke vågar utpeka Dalins passage som skaldens källa.

Gyllenborg inflikar den reservationen, att han icke kan beskriva den ideala fägringen utan blott den, som »någon likhet har, / Med första tidens pragt då konsten okänd var» (s. 19). Han väljer alltså sitt objekt icke i sagans forntid utan i samtiden.

[1] Dalin, *Svea Rikes Historia*, I, Sthlm 1747, s. 92 f. Kap. 4: 11.
[2] Ib. I, s. 22 ff. Kap. 2: 4.

Nu finns det emellertid på mycket nära håll ett idealiserat epos om samtida svenskt lantliv i tredje sången av fru Nordenflychts *Den frälsta Swea*, som författades med anledning av kronprins Gustafs födelse. Skaldinnan besjunger där i medveten opposition mot ett i hovtrapporna löpande »grant och titlat folk» den svenska lantmannens duglighet och dygd. Den *sociala motsättningen* framträder tydligt i de följande versraderna:

> Et sinne prydt med ljus, et hjerta bögdt til ära,
> Wil ej sit egit bröd, af andras swett, begära.
>
> (SVS XI: 2, s. 251)

Redan här ha vi alltså den tankegång, som i Gyllenborgs utformning blivit en harmfylld protest:

> I ystre lyckans barn! som sugen edra löjen
> Af edra likars svett och qväfjen deras nöjen . . . (s. 22)

Att dygden trivs blott i naturens sköte, framhåller fru Nordenflycht uttryckligen:

> Hon, utan fara, slår hos dig sit ljufwa läger,
> När hon ej mer beskydd, i store werlden, äger; (s. 253)

Man må härmed jämföra Gyllenborgs:

> All fägring flytt sin kos och långt från håf och städer,
> Sig af ett svagt beskydd på stilla bygden gläder. (s. 19)

Att det enligt fru Nordenflycht är den moraliska fägringen, som blott trivs på landsbygden, framgår av en annan strof:

> Hwad är dock mera ljuft, än sig af jorden föda,
> Och, i sit frihets skjul, all plågsam lystnad döda?
> Oskyldigheten, i sin ädla fägring, går,
> Förnögd uti sin skrud, och fåfäng pragt försmår. (s. 252)

I den därpå följande strofen anropas oskyldigheten som en gudinna, vars blida välde över bygdens fria folk beskyddar de nöjen, som aldrig trivas vid »Tronens purpur-glants». Det

är även i oskuldens, i *Virginas* vård, Gyllenborg vill anförtro sin kära vikingbygd, medveten om att nöjena åtfölja henne:

> Virgina! blif du här små nöjens Skydds-Gudinna.
> Lät oskuld sitt försvar i dina ögon finna.
> Med dig har fägring följt till denna glada tragt:
> Behagen spridas här, du har dem i din magt. (s. 20)

Men varifrån har nu fru Nordenflycht inspirerats till denna paradisiska tavla? Vi veta, att till hennes allra tidigaste lektyr hörde Fénelons *Télémaque*[1] och att »dess sentimentala skildringar av primitivt naturliv, vilken innehåller rousseauanism före Rousseau, torde ha påverkat Hedvig Charlotta i sentimental riktning» (Nilsson, a. a., s. 13). Enligt bokauktionskatalogen fanns detta arbete i hennes ägo i en upplaga av år 1735. En kort tid innan hennes sveaepos skrevs, år 1743, hade dessutom utkommit en i Stockholm och Uppsala tryckt fransk upplaga, som var försedd med en oändlig mängd glosöversättningar till svenska. I åttonde boken berättar den feniciske sjökaptenen Adoam om det vid Herkules' stoder belägna lyckliga landet la Bétique, där herdefolket föraktar penningen och icke vet av någon privat äganderätt. Några uttryck återfinnas hos fru Nordenflycht. Det står om denna idealstat: »Jamais le sang humain n'a rougi cette terre; à peine y voit-on couler celui des agneaux.»[2] Detta måste ha inspirerat den svenska skaldinnan till följande rad:

> Här gjuts ej annat blod, än det af Lammen rinner: (s. 254)

Bétiquerna likna tyrannerna vid »ces fleuves debordés, qui paroissent majestueux, mais qui ravagent toutes les fertiles campagnes, qu'ils devroient seulement arroser».[3] Denna genomförda bild, som sedan blev flitigt använd i dikter om prinsar och tyranner och som fru Nordenflycht själv åter begagnade i odet över Karl XII:s gång över Düna (WA I, s. 21), har skaldinnan i sitt epos försvenskat:

---

[1] SVS XI: 3, s. 208.

[2] Fénelon, *Les Avantures de Telemaqve, fils d'Ulysse*, I, Sthlm et Upsale 1743, s. 247.

[3] Ib., I, s. 249.

Liksom en wåldsam flod det landet öfwersköljer,
Som borde fuktas af des hälsosamma böljer: (s. 247)

Det synes mig därför otvivelaktigt, att fru Nordenflycht vid utarbetandet anlitat *Télémaque*. Detta låg ju för henne också nära till hands, då temat även i *Den frälsta Swea* var förhållandet mellan furste och folk.

Fénelons sympatier för åkerbruket voro stora:

Ils sont presque tous Bergers ou Laboureurs. On voit en ce païs peu d'artisans; car ils ne veulent soufrir que les arts, qui servent aux veritables necessités des hommes; encore même la plûpart des hommes en ce païs étant adonnés à l'agriculture, ou à conduire les troupeaux, ne laissent pas d'exercer les arts necessaires à leur vie simple & frugale.[1]

Även skaldinnan uppehåller sig länge vid boskapsskötsel och åkerbruk och understryker nödvändigheten av att noga utforska naturen för att rationellt bruka jorden:

Et ädelt åkerbruk båd wett och möda kräfwer,
Och hushålds konsten ej förståndets ljus förqwäfwer:
Twärt om här fordras alt, hwad wetenskapen lär:
Naturens kännedom är oundwiklig här. (s. 254)

I fägringsdikten försvarar även Gyllenborg den konst, »som vet Naturen dyrcka, / Som söker hennes spår och känner hennes styrcka» (s. 26).

Några rent stilistiska drag i skaldinnans epos genljuda också i de bägge försvarsdikterna. I *Ungdomens Försvar* låter Gyllenborg Creutz' förtjusning över Zephis' skönhet få en religiös innebörd:

Mig hennes fägring lärt, Naturens Herre vörda;
Hur vacker är han ej! hans tjenst, hur ljuflig börda! (s. 4)

Zephis är här en representant för oskulden. Med liknande jubelrop hade fru Nordenflycht hälsat oskuldens gudinna:

---

[1] Fénelon, a. a., I, s. 242 f.

Hur ljuflig är din tjenst, din fägring utan like!
Din pragt ej härmas kan, när, i dit blomster-rike,
Förstånd och öga, i en häpen undran, se
De tusend fägrings slag, som alle nytta ge. (s. 253)

Mycket talar alltså för att skalden här gått i fru Nordenflychts skola. Han har hos henne först och främst funnit en idealistisk målning av samtida, svenskt lantliv. Han fann dessutom ett förakt för det lastbara lättingslivet »wid Tronens purpur-glants» och en djup vördnad för det trägna, fruktbringande arbetet på såväl åker och äng som i gruvor och skogar.

Man påträffar dessa element även i andra av skaldinnans dikter, vilka alla ligga i närheten av *Den frälsta Swea*. I dem finna vi också den fria uppfattning av driftlivet, som Gyllenborg så energiskt gör sig till tolk för. Därom vittnar t. ex. en år 1746 författad brudskrift, kallad *Herde-Lefnads ljufligh*et, *föreställd wid Kongl. Hof-Predikanten, Herr Mag. Göran Schröders och den Dygdädla Jungfrun, Jungfru Margaretha Elis Sälla Förening* (SVS XI: 1, s. 421 ff.). Hon skildrar där i pastoralstil en prehistorisk idealtillvaro, då ondskan ännu var okänd. Naturens lag var en spegelbild av Skaparens vilja och människans enda

bekymmer war, at sköta
En spak och menlös fårahjord,
Och duka et enfaldigt bord,
Af jordens frukt och mjölken söta:
Med idog hand, den lena ull,
Til klädnad, men ej prakt, arbeta:
En nyttig konst, ur gömslan leta;
Men utan perlor, färg och gull. (s. 422)

Herdar och herdinnor gingo vall, »til rena nöjen endast bögde», studerande naturens lagar. Ingen ståndsskillnad fanns, inga hjältar härjade jorden. Denna tid, som nu gått förlorad, skriver skaldinnan, bör dock tjäna oss till

. . . et *modell*,
At, uti oskuld, lefwa säll,
Och nöje, uti dygden, finna: (s. 424)

Det är tydligen även här Fénelons paradis, som föresvävat henne. I en annan brudskrift, *Kärleks rätta Bruk föreställd, då Capitain Lieutenanten, wid Kongl. Ammiralitetet, Herr Jonas Åberg och Wälborna Jungfru Elisabeth von Numers ingingo en Äkta lefnad* (SVS XI: 1, s. 427 ff.), försvarar hon driftlivet mot den kristna asketismen:

> Men hwarför' ha wi fått den drift,
> At smak för tidens nöjen hysa?
> Mån då naturens tänkeskrift
> Och Skaparns werk förgäfwes lysa?
> Sku wi ej nyttja hwad wi fått?
> Så stora håfwor i naturen
> Ju älskas bör' af kreaturen;
> Men alt uti sit wissa mått. (s. 428)

Ädlast av dessa skänker är »böjelsen, som hjertat drager», men det gäller för människan att icke förälska sig i »skuggan», hon bör i det skapade lära sig älska och vörda dess upphovsman.[1] Det var ungefär på samma sätt Gyllenborg lät Creutz utbrista i ungdomsdikten: »Hans godhet vördar jag, i det jag nyttjar den» (s. 4).

Slutligen må nämnas en bröllopsskrift, som är helt i försvarsdikternas anda. Den skrevs *Öfver Professorens, Herr Lars Dahlmans, och Wälborna Jungfru Anna Christina Appelboms Sälla Förening, som skedde den 30 Octob. 1750* (SVS XI: 1, s. 436 ff.). Även den skildrar en sagotid, då den rätta kärleken — en allegorisk figur — åt alla varelser delade ut sin dygdelag.

> Naturens enkla lag war ej af konsten wrängd,
> Utsmyckad och förbytt uti mång dubla lagar . . . (s. 437)

Sedan dess ha emellertid tiderna förändrats och vanan har efterträtt naturen såsom moraliskt rättesnöre. Äktenskapet är ej längre ett lyckligt tillstånd utan en plåga, beroende på de ytliga bevekelsegrunder, efter vilka giftermålen ingås. Man dömer kärnan efter skalet, hjärtat efter en rosig kind:

---

[1] Jfr Shaftesburycitatet s. 150.

Hwad under? utan wett han walde röda kinder,
Et wackert skal och en för ögat fager bild;
Men hjertat nöjes ej med färgor prål och glinder,
När dygden är från fägring skild. (s. 437 f.)

Men Gyllenborg har onekligen gått längre än fru Nordenflycht. För honom är en yttre, fysisk fägring otänkbar utan en inre kärna av dygd.

Man vet icke, om Gyllenborg läst Shaftesburys och Hutchesons skrifter eller genom mellanhänder stiftat bekantskap med den engelska idealismen. Det skulle då vara orätt att icke nämna den schweiziske, förromantiske skalden Albrecht Haller, som dels stod i stor tacksamhetsskuld till Shaftesbury och dels var favoriserad av fru Nordenflycht.

Shaftesbury strävade efter att frigöra moralen från den ortodoxa religionens rigorösa och naturfientliga asketism och uppbygga den på psykologiska grunder, på en i varje människas själ verksam »moral sense».[1] För honom äro därför lidelserna och begären icke skadliga krafter, som med tvång böra bekämpas, utan naturliga drifter, som rätt organiserade i icke ringa mån kunna öka människornas lyckomöjligheter. Han indelar dessa goda affekter eller passioner i två grupper, »natural affections», vilka leda till allmänt väl, och »self-affections», som taga sikte på individen.

Även Pope urskiljer hos människan tvenne dominerande böjelser, »self-love» och »social-love». Den förra kan icke utan hänsyn till den senare göra sig gällande:

Self-love forsook the path it first pursu'd,
And found the private in the public good.
(*Essay on Man*, III, v. 281 f.)

Men i ett avseende skiljer sig Pope enligt Grudzinski väsentligt från Shaftesbury. Under det att den senare framhåller kärleken till släktet som en med självkärleken fullt jämförlig

[1] Grudzinski, H., *Shaftesburys Einfluss auf Chr. M. Wieland. Mit einer Einleitung über den Einfluss Shaftesburys auf die deutsche Literatur bis 1760*, Stuttgart 1913, s. 21.

böjelse och understryker »THAT TO HAVE THE NATURAL AFFECTIONS (such as are founded in Love, Complacency, Good-will, and in a Sympathy with the Kind or Species) IS TO HAVE THE CHIEF MEANS AND POWER OF SELF-ENJOYMENT: AND THAT TO WANT THEM IS CERTAIN MISERY AND ILL»[1], blir för Pope självkärleken den drivande och dominerande principen, vars missbruk endast stävjas av förnuftet.

På kontinenten blev Haller en entusiastisk beundrare av Shaftesburys kamp för en sundare uppfattning av driftlivet. I *Die Falschheit menschlicher Tugenden*[2] utbrister han patetiskt:

> Ist ein Gesätz gerecht, dass die Natur verdammet?
> Und ist der Brand nicht rein, wann sie uns selbst entflammet?
> Was soll der zarte Leib, der Glieder holder Pracht?
> Ist alles nicht für uns, und wir für sie gemacht?
> — — —
> Sind dann die Tugenden den Tugenden entgegen?
> Der alten Kirche Fluch wird bey der neuen Segen. (s. 96)

Och längre fram i dikten heter det i samma anda som Gyllenborgs försvarsdikter:

> Die Tugend wohnt in uns, und niemand kennet sie.
> Des Himmels schönstes Kind, die immer gleiche Tugend,
> Blüht in der holden Pracht der angenehmsten Jugend. (s. 102)

Haller framhåller altruismens företräde framför egoismen i en annan dikt, *Ueber den Ursprung des Uebels*. I andra sångens skildring av skapelsen framhäver han viljemänniskans överlägsenhet över de viljelösa varelserna:

> Dann Gott liebt keinen Zwang, die Welt mit ihren Mängeln,
> Ist besser als ein Reich von Willen-losen Engeln. (s. 173)

Vi erinra oss, hur Gyllenborg i satiren över beskedligt folk fastslog, att den människa ej kunde äga anspråk på att kallas dygdig, i vars inre ingen lusta frestade viljan att vända sig bort från det moraliskt goda. Hallers dikt följer samma tanke-

[1] *An inquiry concerning virtue*, Book 2, part 2, sect. 1. — *Charact.* II, s. 99.
[2] Haller, A. von, *Versuch schweizerischer Gedichte*, Göttingen 1762 (9:e uppl.), s. 81 ff.

gång: Skaparen insåg, att en värld, som endast styrdes av föreskrifter, skulle bli ett urverk, drivet av en främmande kraft —

Und keine Tugend bleibt, wo Macht zum Laster fehlt. (s. 173)

Men denna idé om passionernas absoluta nödvändighet återfinna vi ofta hos Shaftesbury. Klarast tolkar han kanske sin uppfattning i *An inquiry concerning Virtue*, där det heter: »So that in a sensible Creature, That which is not done thro any Affection at all, makes neither Good nor Ill in the nature of that Creature; who then only is suppos'd *Good*, when the Good or Ill of the System to which he has relation, is the immediate Object of some Passion or Affection moving him.»[1]

I människans själ, skriver Haller längre fram i dikten om det ondas ursprung, nedlade Gud två oskiljaktiga drifter, »Die Liebe für sich selbst und seinen Nächsten Liebe» (s. 176). Den förra är väl lägre, »niedriger», men driver oss till arbete, lär oss känna ärelystnad, eldar hjältens mod i striden, vaktar vår hälsa etc. Långt ädlare är emellertid den andra driften, vars himmelska ursprung Haller framhåller. Från denna drift stamma alla samhällen, allt medlidande med nödställda människor:

Die Freundschaft stammt von ihr, der Herzen süsse Kost,
Die Gott, in so viel Noth, uns gab zum letzten Trost. (s. 178)

Även Shaftesbury lovprisar vänskapen. Theocles utbrister i *The Moralists:* »Is their any thing you admire, so fair as *Friendship?*»[2]

Grudzinski nöjer sig med att nämna, hur Shaftesburys affektlära återfinns i dikten *Ueber den Ursprung des Uebels*. En noggrann undersökning visar dock, att även *Die Alpen* predikar samma sunda, naturliga moral som denna. Konsten att leva rätt behöver icke påtvingas människan, menar schweizaren, ty vi äga den i vårt hjärta:

Und hier hat die Natur die Lehre recht zu leben
Dem Menschen in das Herz, und nicht ins Hirn gegeben. (s. 30)

[1] Book I, part 2, sect. 1. — *Charact.*, II, s. 21.
[2] Part 2, sect 1. — *Charact.*, II, s. 239.

Även i denna dikt fastslår Haller vänskapens gudomliga ursprung:

Der Freundschaft himmlisch Feu'r kan nie bey euch entbrennen . . .
(s. 54)

Denne Shaftesburylärjunge var nu en av fru Nordenflychts favoritförfattare. Därpå tyda många omständigheter. Hon tycks ha korresponderat med honom, ty i ett brev till Älf den 6 dec. 1756 meddelar hon, att han sänt henne sina prosaiska skrifter.[1] Även sitt porträtt har han skickat henne.[2] Ett tydligt vittnesbörd om hennes beundran för honom äro de mångfaldiga upplagor av hans poetiska arbeten, som auktionskatalogen upptager.[3] I företalet till *Witterhetsarbeten I* sätter hon honom främst i raden av representanter för tysk vitterhet, följd av Kaestner, Gellert och Hagedorn.

I den nordenflychtska kretsen har alltså Haller varit välkänd och uppburen och speciellt tycks hans stora patriotiska dikt *Die Alpen* (1729) ha väckt tankebyggarnas uppmärksamhet. Han glorifierar i denna typiskt förrousseauanska dikt den schweiziska befolkningens friska, dygdiga och strävsamma liv bland bergen. Med udden riktad mot ett förvekligande storstadsliv prisar han den skyddade vrån bland Alperna och ser i den en kvarleva av mänsklighetens oskyldiga guldålder. Men Hallers idealsamhälle har trots sin realistiska miljö intet av Rousseaus fräna naturalism. Över hans skildring vilar i stället ett oförnekligt pastoralt skimmer.

Mellan *Die Alpen* och *Fägringens Försvar* finnas många överensstämmelser. Det ofta citerade partiet »I ystre lyckans barn! . . .» (jfr s. 181), vars samband med Rousseaus sociala medkänsla påpekats av Lamm[4], kan lika gärna ha inspirerats av Haller. Ty när Gyllenborg anser överflödet hos de välsituerade vara roten till samhällets olyckliga tillstånd, klagar Haller över att guldåldern så tidigt försvunnit, icke därför att jorden

[1] SVS XI: 3, s. 255.
[2] Kruse, a. a., s. 268.
[3] Ib., s. 384 ff.
[4] UR I, s. 278.

då ständigt blomstrade och flödade av mjölk och honung eller därför att lejonet då gick tillsammans med lammet,

Nein, weil der Mensch zum Glück den Ueberfluss nicht zählte,
Ihm Nothdurft Reichthum war, und Gold zum sorgen fehlte. (s. 27)

När han omedelbart därpå vänder sig till Alpernas befolkning, där denna guldålder ännu dröjer kvar, lyckönskar han sina landsmän än en gång till deras fattigdom:

Wohl dir vergnügtes Volk! Dir hat ein hold Geschicke
Der Laster reichen Quell den Ueberfluss versagt; (s. 28)

Gyllenborg finner i sin egen hemtrakt samma pastorala oskuld och enkelhet. Den svenske natursvärmaren lovordade, såsom vi förut nämnt, måttlighet, menlöshet, idoghet och glättighet samt konstaterade med tillfredsställelse frånvaron av dryghet, lärdomspråi, fräckhet och högmod. Dessutom prisade han jämlikheten. Det är framför allt denna förkastelsedom över den sociala olikheten, som kommer Lamm att draga upp paralleller mellan Rousseau och Gyllenborg. Men i *Die Alpen* förhärligas långt före Rousseaus discourser såväl jämlikheten som de flesta övriga nyssnämnda dygder och det är att märka, att Gyllenborg liksom Haller ofta inleder sina alexandriner med rumsadverbialet »här».

Hier herrscht kein Unterscheid, den schlauer Stolz erfunden,
Der Tugend unterthan, und Laster edel macht;
Kein müssiger Verdruss verlängert hier die Stunden,
Die Arbeit füllt den Tag, und Ruh besetzt die Nacht:
Hier lässt kein hoher Geist sich von der Ehrsucht blenden,
Des Morgens Sorge frisst die heut'ge Freude nie.
Die Freyheit theilt dem Volk, aus milden Mutterhänden,
Mit immergleichen Maass, Vergnügen, Ruh und Müh.
Kein unzufriedner Sinn zankt sich mit seinem Glücke,
Man isst, man schläft, man liebt, und danket dem Geschicke.
(s. 29 f.)

Här ha vi före Rousseau naturmänniskans måttliga fordringar på livet: la nourriture, une femelle et le repos.

Lättjans förbannelse, som Gyllenborg särskilt i Spartapartiet i ungdomsdikten understryker, är ett av Hallers favoritämnen: »Der träge Müssiggang schwellt niemals ihren Bauch . . .» (s. 34). Längre fram fastslår skalden, att »Kein Sclaven-Handwerk ist so schwer, als müssiggehen» (s. 40).

Rousseaubeundraren anar lätt, varhelst Sparta eller det republikanska Rom nämnes, ett inflytande från den reaktionäre genèvaren. Hallers diktning uppvisar emellertid även i detta avseende flera förrousseauanska drag, såsom i *Die Alpen:*

Als Rom die Siege noch bey seinem Schlachten zählte,
War Brey der Helden Speis, und Holz der Götter Haus;
Als aber ihm das Maass von seinem Reichthum fehlte,
Trat bald der schwächste Feind den feigen Stolz in Graus.
Du aber, hüte dich was grössers zu begehren,
So lang die Einfalt daurt, wird auch der Wohlstand währen. (s. 28)

Liknande varningar kommer Gyllenborg längre fram att utslunga i *Ode öfver Själens styrka.* — Kärnpunkten i fägringsdikten, anklagelsen att »man är ej mera kär», omfattar såväl eros som amor, av vilka skalden givit den förra företrädet. Men i dikten sysselsätter han sig mest med kärlekens urartning och giftermålens olyckliga beroende av ekonomiska och religiösa faktorer. Med nästan tröttsam envishet hamrar skalden in i läsarens hjärna sina farhågor för driftens förkvävande och de vanskapliga foster, som i omaka äktenskap komma till världen. Mindre sakligt och torrt men mera poetiskt gör Haller sig till talesman för samma tendentiösa uppfattning. Han skildrar i välformade alexandriner den vaknande kärleken mellan herden och herdinnan. Inga älskogskranka par förtvina av längtan:

Die Sehnsucht wird hier nicht mit eitler Pracht belästigt,
Er liebet Sie, Sie ihn, diess macht den Heyrath-Schluss. (s. 33)

Bröllopsbesvären äro de enklast tänkbara:

Die Wollust deckt ihr Bett auf sanft-geschwollnes Mooss,
Zum Vorhang dient ein Baum, die Einsamkeit zum Zeugen,
Die Liebe führt die Braut in ihres Hirten Schooss. (s. 33)

Det flitiga arbetet stärker de ungas krafter och inga sjukdomar taga de i arv av sina fäder:

In ihren Adern fliesst ein unverfälscht Geblüte,
Darinn kein erblich Gift von siechen Vätern schleicht. (s. 34)

Konsten har här icke påtvingat människorna sina lagar. Herden spelar på sin pipa, endast inspirerad av naturen, och ungdomen dansar av glädje:

Und lehrt sie nicht die Kunst sich nach dem Tacte wenden,
So legt die Frölichkeit doch ihnen Flügel bey. (s. 32)
— — —
Die Kunst hat keinen Theil an seinen Hirten-Liedern,
Im ungeschmückten Lied mahlt er den freyen Sinn; (s. 41)
— — —
Die Rührung macht den Vers, und nicht gezählte Töne. (s. 42)

I *Ungdomens Försvar* uttalade Gyllenborg sitt förakt för den vittbereste man, som ansåg, att man endast genom kostnader och besvär kunde lära sig rätt njuta av livet, under det att en oerfaren yngling varken kunde bedöma en tavla, ett musikstycke eller en arkitektonisk skapelse:

När toners brutna ljud i afmätt ordning gå
Ej stället honom rör som borde agtning få;
(VF III, s. 10)

Den andliga frändskapen med Haller ligger i öppen dag.

Genom ytterligare en mängd citat kunde man väl förstärka intrycket av ett samband mellan den schweiziske och den svenske natursvärmaren, men redan av det ovan anförda framgår det tydligt nog, att *Fägringens Försvar* — och speciellt dess förhärligande av lantbefolkningen — knappast är tänkbar utan en bekantskap med Haller. Skulle då Rousseau, som vid denna tid var mera aktuell än någonsin, alldeles stå utanför diktens tillkomsthistoria?

Lamm finner, att Gyllenborg här drager en annan konsekvens av Rousseaus naturevangelium än i ungdomsdikten, nämligen

landets företräden framför staden.[1] Emellertid framträder detta evangelium, vilket Lamm också medger, starkast i *La Nouvelle Héloïse*, som vid denna tidpunkt ännu ej var skriven. Att andan i de bägge discourserna är prononcerat stadsfientlig, erkänner man villigt. Men när man nu av Gyllenborgs korrespondens vet, att han av hela sitt hjärta avskydde Stockholm och tog varje tillfälle i akt att uppsöka sitt älskade Skenäs och då Hallers dikt även fördömer stadslivet —

> Entfernt vom eitel Tand der mühsamen Geschäfte,
> Wohnt hier die Seelen-Ruh, und flieht der Städte Rauch. (s. 34)

— är det knappast nödvändigt att hänvisa till Rousseau.

En annan beröringspunkt med speciellt den andra discoursen finner Lamm i Gyllenborgs förklaring, att människan förlorade sin fägring, då hon övergav naturens väg och slog in på konstens. Lyxen är för kulturmänniskan ett behov och ur lyxen har klasskillnaden uppkommit. Lamm citerar:

> I ystre lyckans barn! som sugen edra löjen
> Af edra likars svett och qväfjen deras nöjen,
> Ert öfverflöd det är som väcker klago-rop,
> Och fägring dödat har hos tvungna folckets hoop.
> Ej är det folcket gjordt att mindre lifligt täncka,
> Att känna mindre ömt, sitt lif åt andra skäncka.
> Hvi göres deras kropp och deras känning grof?
> Att nöja några få som skapa sig behof. (s. 22)

Den andra discoursen behandlar ju den ödesdigra olikheten mellan människorna. Något parti, varifrån Gyllenborg särskilt kunnat inspireras, är här icke lätt att påvisa. I en av försvarsskrifterna för den första discoursen finns en passus, som verkligen vibrerar av äkta rousseauansk »pitié». Det är i svaret till Borde, vanligen kallat *Dernière Réponse de J. J. Rousseau.* Författaren citerar och vederlägger sin motståndare punkt för punkt:

> (Borde) J'admirerai, si l'on veut, des peuples qui passent leur vie à la guerre ou dans les bois, qui couchent sur la terre, & vivent de lé-

[1] UR I, s. 276 ff.

gumes. (Rousseau) Cette admiration est en effet très-digne d'un vrai philosophe: il n'appartient qu'au peuple aveugle & stupide d'admirer des gens qui passent leur vie, non à défendre leur liberté, mais à se voler & se trahir mutuellement, pour satisfaire leur mollesse ou leur ambition, & qui osent nourrir leur oisiveté *de la sueur, du sang & des travaux d'un million de malheureux.* (Borde) Mais est-ce parmi ces gens *grossiers* qu'on ira chercher le bonheur? (Rousseau) On l'y chercheroit beaucoup plus raisonnablement que la vertu parmi les autres . . .[1]

Citatet förefaller mig lämpligt att anföra, då Gyllenborg i likhet med Rousseau anser, att man undan den härskande klassens förkvävande inflytande bör söka dygden bland allmogen. Men å andra sidan ha vi konstaterat, att Haller ofta i *Die Alpen* riktar sig mot överflödet och den sociala klasskillnaden och understryker det förnuftiga driftslivets berättigande liksom Gyllenborg i fägringsdikten.

Rousseaus inflytande på *Fägringens Försvar* har nog knappast varit särskilt starkt. Gyllenborg har icke, därest han verkligen vid denna tidpunkt lärt känna den andra discoursen, kunnat följa dennes svindlande perspektiv in i en förhistorisk tid. Rousseaus fria men råbarkade vilde lever i en torftigare och blodigare värld än Gyllenborgs pastorala landskap. Kring hans vilde sväva knappast några nöjesgudar och veka amorier, som utsänts av Ömhetens gudinna. Av hans flammande medborgarpatos och förakt för njutningen märker man mycket litet hos den svenske skalden.

Det kanske mest intressanta partiet i hela dikten är dock Gyllenborgs med fantasiens hjälp tecknade idealporträtt av människan (s. 23 ff.). I det moderna samhället ansåg han henne ha blivit en karikatyr av sig själv. Hennes onaturliga fåfänga, skamlöshet och förställningskonst hade jagat oskulden på flykten men därmed också fägringen.

Såsom en kontrast mot diktens förut nämnda konterfej av den sjukligt gulbleka, osunda människan med maskätna tänder och sårig hud målar skalden med sin paletts allra vackraste färger ett porträtt av människan, sådan hon borde vara. Det

[1] *Oeuvres diverses*, I, s. 178 f. — Spärrat av mig.

är med en viss tvekan han skrider till verket, medveten om svårigheten att utan modell teckna den ideala människans drag. Men han väljer sin förebild bland Vingåkersbygdens menlösa åbor i tron att detta ofördärvade folk står originalet närmast:

> Lär mig, att af din skymt hvars sista sken vi njuta,
> Om mennskjans första pragt med någon likhet sluta!
> Att tanckan hvila må, från ögats ämnen fri,
> Ej fallen fägring se, men hur hon kunde bli! (s. 23)

Gyllenborgs tvekan inför den svåra uppgiften och hans bön om hjälp av Naturen själv är ganska berättigad. Den konkreta bilden var väl aldrig hans styrka, men hans teckning av 1700-talets degenererade människotyp är oändligt mera verklighetstrogen än den bild han nu söker måla. Vad han gett oss, är en ytterst dimmig och konturlös bild av en varelse, som mindre uppvisar släktskap med människor av kött och blod än med de schablonmässigt tecknade allegoriska figurerna på samtidens kopparstick:

> Jag skådar fägring här i hälsans glada sköt,
> En flock af små behag en krets om henne slöt.
> Lif, ömhet, seger, kraft i Guda-tycket lyste,
> Man mod och mildhet såg och eld som skärpa hyste.
> Ett blygt och fritt behag sågs strida med hvarann,
> Och hyn af denna strid sin friska rådnad vann.
> Af hårens rena grents en lycklig panna pryddes,
> Af högda ögon-bryn en ädel frihet tyddes.
> Ett håll i kinden var, där låg en skalck på vagt,
> Och drog sig in sän han till mysning munnen bragt.
> Men när en ömhet feck den munnens tillflygt njuta,
> Alt hvad behagligt var sågs här sitt tycke gjuta.
> Hit ädel ängslan drefs från det beklämda bröst,
> Tills ögat tillstånd feck att dela gråtfull tröst.
> Alt stämde öfverens och själ och hjerta bögde,
> Hvar del jag särskilt såg, hvar del ett tycke röjde.
> I ögats rena glants dock mästa tycket låg,
> Här båd i gladt och kärt man himlens afbild såg.
> Här ville själen sjelf sin egen fägring måla,
> Och hela kroppens pragt sågs här i korthet pråla.
> En fri och reslig växt, en len och läcker kropp.
> Alt bidrog till det ljus som skred till ögat opp. (s. 23 f.)

Gyllenborgs teknik har här avlägsnat sig från renässansens, vilken uteslutande beskrev de sköna formerna och färgerna: ögonbrynen voro av ebenholts, ögonen två strålande stjärnor, läpparna av korall, tänderna av elfenben etc.[1] Hans manér är typiskt för tiden. När Creutz för första gången presenterar Camilla, finna vi henne i sovande tillstånd. Men i stället för att med detaljerad noggrannhet beskriva hennes fägring, låter skalden oss se, hur de falska drömmarna komma hennes utseende att skifta. Än småler munnen, än flyta tårar ur hennes ögon och på den vita kinden avlösa den dödliga blekheten och rodnaden varandra. Det är onekligen liv över en sådan presentation. Camillas ansikte bländar ej blott genom sina harmoniska drag, det har blivit ett själens instrument, på vilket den blyga, oskyldiga kärleken, »ömheten», spelar sina melodier. I den kyska och likväl sensuella badscenen tecknar skalden hennes drag mera utförligt. Men även där triumferar det psykiska över det fysiska. Nära besläktad med en sådan framställningskonst är t. ex. Marmontels, sådan man möter den i *Contes moraux*. På följande sätt presenteras en dam i *Le Misanthrope corrigé:*

Dans le calme les lys de son tein dominoient sur les roses; mais à la plus légére émotion de son ame les roses effaçoient les lys . . . Dans ses yeux, tantôt une langueur modeste, une timide sensibilité sembloit émaner de son ame & s'exprimer par ses regards; tantôt une sévérité noble, & imposante avec douceur, en modéroit l'éclat touchant; & l'on y voyoit dominer tour à tour la sévére décence, la craintive pudeur, la vive & tendre volupté.[2]

I det gyllenborgska porträttet fullända anletsdragens harmoni ansiktets skönhet men uttrycka även den inre, själsliga skönheten. »Alt stämde öfverens och själ och hjerta bögde.» Om ögat hette det, att »här ville själen sjelf sin egen fägring måla». Medan Gyllenborg hade för avsikt att blott teckna det ideala ansiktet, torde fru Nordenflychts porträtt i den Gyllenborg tillägnade dikten *Ode öfver Ett Godt Hjerta* vara en avbild av denne. Även skaldinnan anser hjärtats godhet avspegla sig i de yttre dragen:

[1] Jfr Castrén, G., *Stormaktstidens diktning*, Hfors 1907, s. 52 f.
[2] Marmontel, *Contes moraux*, III, Amsterdam 1765, s. 181.

Ett hjerta, ädelt, rent och godt
Kan ej sin fasta grund förgömma,
När det sin bild i lynnet fådt;
En lycklig upsyn snart det röjer,
Naturen, som oss mera böjer
Än all vår kundskap och beslut,
I åtbörd, blick, i väsend, tycke
Plär skildra sig och säga mycke,
Ja visa hela hjertat ut.

(VF III, s. 49)

Men speglar uppsynen det rena, goda hjärtat, är detta enligt skaldinnan i sin tur »den Högsta godhets afbild» (s. 52). Denna uppfattning är ju ren platonism. I *An Essay on the Freedom of Wit and Humour* utreder Shaftesbury ingående skönheten hos the fair sex (Part 4, sect. 2):

Yet, what a stir is made about *a Heart!* what curious Search of *Sentiments*, and *tender Thoughts!* What Praises of *a Humour, a Sense*, a je-ne-scai-quoi *of Wit*, and all those *Graces of a Mind* which these Virtuoso-Lovers delight to celebrate! Let them settle this matter among themselves; and regulate as they think fit, the Proportions which these different Beautys hold one to another: They must allow still, there is a Beauty of *the Mind;* and such as is essential in the Case . . . what we most admir'd, even in the Turn of *outward* Features, was only a mysterious Expression, and a kind of shadow of something *inward* in the Temper: and that when we were struck with a *majestick* Air, a *sprightly Look*, an *Amazon bold* Grace, or a contrary *soft* and *gentle* one; 'twas chiefly the Fancy of these Characters or Qualities which wrote on us: our Imagination being busy'd in forming beauteous Shapes and Images of this rational kind, which entertain'd the Mind, and held it in Admiration . . .[1]

När fru Nordenflycht hävdar, att ett gott hjärta ömmar för »alt hvad rörs på jorde-runden», korresponderar detta med Shaftesburys krav i *The Moralists*, att objektet för vår vänskap eller kärlek måste vara hela mänskligheten (Part 2, sect. 1). Fru Nordenflycht och Gyllenborg komma varandra här mycket nära.

---

[1] Part 4, sect. 2. — *Charact.* I, s. 137 f.

I diktens fortsättning träder det sociala problemet i förgrunden. Kring den sälla ort, där Fägringen bodde, höllo två andar vakt för att hålla konsten på avstånd: Kärleken och Vänskapen:

> Den tiden såg man dem i ljuf förening vandra.
> Af kärleks snälla flygt feck fägring ljus och lif,
> Men visste lämna rum åt vänskaps tidsfördrif. (s. 26)

För andra gången i denna svåröverskådliga och illa disponerade dikt återkommer Gyllenborg till dessa två drifter och lämnar hedersplatsen åt vänskapen. Men konsten smyger sig in i denna sälla krets. Han låter Konsten hålla ett förföriskt agitationstal och uppvigla Fägringen att icke lyda en makt, som hon ej ser — naturens — och ej nöja sig med de förfinade njutningarna. Fägringen lyder detta råd, men i och med att hon överger ömheten och kastar sig i de ohejdade lustarnas famn, förlorar hon all sin skönhet, styggheten sprider sig från hjärtat till hela kroppen och i lustans spår rusa ledsnaden, en mångfald sjukdomar och fattigdomen. Detta är alltså en allegorisk framställning av ett otyglat njutningslivs konsekvenser.

Efter denna hemska vision framkastar skalden frågan, om människan är värd att av allmakten tagas till nåder igen. Svaret är milt:

> Ach ja! än ha vi nåd att några strålar hinna,
> En möjlig väg dertill i vår Natur vi finna.
> Sök mennskja i din drift en oförfalskad lag,
> Sök dygden först igen, sen får du ditt behag.
> Förgäfves vill vår verld af vett och snille yfvas
> Naturen letas fram och djur och örter klyfvas.
> Det artigt är: men säg är mennskjan ej förnämst?
> Och kundskap om sin drift en mennskja vårdar sämst. (s. 27)

Genom att studera sina drifter lär människan känna vägen till dygden. Andra faror än libertinistiska tendenser hota henne dock på den vanskliga vandringen och i en ny vision beskriver skalden obskurantismens förvrängda moraliska begrepp. Udden är här riktad mot den ortodoxa kyrkan och dess anhängare, vilka i varje naturlig drift se synd och otukt. Detta hemska

troll, Vantron, förjagas emellertid av Sanningen, som för människan håller ett ljungande strafftal och beskyller henne för olydnad gentemot himlen, då hon nekar mottaga dess gåvor.

Dikten utmynnar slutligen i en långrandig och oformlig moralpredikan, som på skilda sätt varierar det ursprungliga temat, att människan endast med naturen som vägvisare kan nå den sanna dygden och att naturen bjuder oss följa de två drifterna kärlek och vänskap. Men i denna avslutning framträder skaldens sociala intresse. Han riktar sig mot den abnorma samhällsmoral, som kuvar ungdomens naturliga åtrå men understöder »sensta ålderns» tvungna lust, som gör, att »kärlek för sin drift och sina foster fasar». Han efterlyser de sälla dagar, då ingen medfödd lust räknades oss till blygd, då det fria tycket band människorna samman och då »manna-styrckan fants som vackra foster gör» (s. 32). Skulden till detta förfall bär vår »veklighet i seder» (s. 33).

Här kunna vi återknyta till vår utgångspunkt. 1750-talet hade sitt folkbristproblem att brottas med. Stora vidder av landet voro ouppodlade och behövde raska händer. Men i huvudstaden samlades ett växande proletariat, som levde i fattigdom och elände. Av nationella och humanitära skäl funno många av de ledande männen i Stockholm en förändring vara påkallad. Frimurarnas inrättande av ett barnhus var ett steg i rätt riktning, om också av blygsamma mått. Det var en första åtgärd att rädda samhällets olycksbarn åt Sverige. Gyllenborgs dikt tycks mig peka i samma riktning, ehuru han svingar sig så högt upp i det blå, att man kan se sammanhanget endast genom att gå från association till association liksom längs kulorna i ett radband. Fägringen är den sista kulan i detta band, vars övriga länkar utgöras av hälsa, lantliv, naturlighet, dygd, kärlek och vänskap.

IV. Kronprinsens kavaljer

> Den önskan jag i min första ungdom yttrat at ingå i Hofwet war upfyld.
>
> *Mitt lefverne*, s. 29.

Vid samma tid som tredje delen av *Våra Försök* utkom, utnämndes Gyllenborg jämte tre andra adelsmän till kavaljer åt den tioårige kronprinsen. Av memoarerna framgår, med vilken glädje han tillträdde denna befattning. När dagen för presentationen för konungen och drottningen var utsatt, kunde han knappast behärska sin glädje. »Några bref», skriver han, »dem jag från JustitieCancelers Contoret dagen förut till genomläsande och swarens upsättande hemtagit, blefwo wid första tidningen om min nya tjenst kastade på elden. Obekymrad huru förlusten skulle ersättas gjorde jag med det lifligaste nöje, åt Hof Cavalieren et lysande offer af Registratorn» (ML, s. 27 f.). Sedan han trätt i tjänst, vinnlade han sig om att på allt sätt behaga överheten. Han lekte med prinsen och följde den rådande smaken såväl i sitt uppförande som i val av klädedräkt, »hwilken efter den tidens tillåtne bruk af sidentyger och sammet efter årstiderne äfwen af mig antogs så wäl at i Hofwet och äfwen i allmenheten winna det anseende som min tjenst fordrade, som i synnerhet at behaga min unga Prins, hwilken på klädedrägten fäste en granlaga upmärksamhet» (ML, s. 33). Han insåg visserligen vådan av sin ställning men hans reflexioner voro varken många eller långvariga (ML, s. 29).

I själva verket var befattningen en av de allra ömtåligaste en ung man vid denna tidpunkt kunde tillträda, ty konflikten mellan hattpartiet och konungaparet resulterade redan ett kvartal senare i det misslyckade revolutionsförsöket, vars syfte var att ge konungen ökad makt. Spänningen mellan denne och rådet var stor, när riksdagen den 13 okt. 1755 sammanträdde. Då

frågan om kungens rätt att tillsätta ämbetsmän åsamkade monarken en reprimand från ständerna, flyttade kungaparet som en protest redan före nyår från det färdigbyggda bekväma slottet i Stockholm till Ulriksdal för att slippa ifrån råd och riksdag.[1] Men en ännu större förödmjukelse väntade hovet, när ständerna av politiska skäl ingrepo i de kungliga barnens uppfostran. Guvernören Tessin, som under de sista två åren haft greve Stromberg till vikarie, förmåddes begära avsked. I strid mot konungens önskan att få Stromberg till hans efterträdare utnämndes riksrådet Carl Fredrik Scheffer, som visserligen tidigare åtnjutit drottningens gunst och invalts i hennes akademi men som nu på grund av detta bryska tillvägagångssätt blev henne förhatlig. Läraren Bielke avskedades med en präktig gratifikation, under det att Dalin, som misstänktes för att ha författat konungens svarsskrivelser i den nyssnämnda striden om utnämningarna, av sekreta utskottet den 18 febr. 1756 avskedades och förbjöds tillträde till hovet. Han ställdes inför kanslirätten till svars för sina kalottpredikningar och sina grundlagsfientliga anspelningar i herdespelet 1752 och dömdes den 16 okt. 1756 till böter för gäckeri med gudstjänsten.[2] I stället utsågos professorerna Klingenstierna, Voltemat och Benzelstierna till lärare för respektive kronprinsen, prinsarna Carl och Fredrik Adolf. Den ytterst demokratiskt präglade instruktion för prinsarnas guvernör, som sekreta utskottet utarbetade och ständerna utan konungens hörande fastställde, var författad av kanslirådet von Hermansson.[3]

Beträffande de kavaljerer, som skulle utses för kronprinsen, krävde mindre sekreta deputationen, »1) Att de borde äga studier och wara skickelige att tjena wid Hofs, så att de kunde med nytta och fördel handleda de Kongl. Printzarne och winna deras och hela hofwets förtroende och wänskap.» 2) Att några kunde ge »Printzarne några principier af artillerie och ingenieurs wettenskaperne.»[4] Den 25 febr. behandlades i sekreta utskottet

[1] Malmström, a. a., IV, s. 170.
[2] Ib., s. 177.
[3] Ib., s. 181, not 1.
[4] Mindre sekr. dep:s protokoll 17/2 1756. RA. — Här stod i konceptet ursprungligen som nr 2: »Att R. St. motte i anseende till deras tänkesätt och upförande wara säkre,

ett förslag på kavaljerer, som omfattade sexton namn. Vid voteringen röstade samtliga tre stånd på civilisterna Fredrik Sparre och Gyllenborg. Då militärerna Wrangel, Silfverhielm och Posse erhållit två röster vardera, lottades mellan dem, varvid Posse uteslöts. Dessa utnämningar erkändes av konungen i ett buttert svar: »Så wida jag förnimmer at Riksens Ständer utnämd och förordnad de personer so wäl till information som till mina Söners upwaktni[n]g så finner jag sål[e]des onödigt at mig deröfwer widare at yttra.»[1] När detta ytterst vaga uttalande meddelades ständerna, fastställde dessa, att »utaf thette Swar kan icke nog tydeligen inhämtas, om Hans Kgl M[t] lämnat eller wägrat sitt nådiga behag: Men i allt fall, tå Hans Kgl M[t], icke wid sielfwe Personerne, theres Frägd och skickelighet påminnelse giordt, äga Riksens Ständer en obehindrad rättighet, efter the förut anförde principer at pröfwa och fastställa thet af Secreta Utskottet giorde wal . . .»[2]

Kronprinsen hade två av de uppvaktande kavaljererna hos sig, en militär och en civil. De voro alltid i hans närhet, bistodo honom i studier och lekar och en av dem låg om natten i samma rum som han. Befattningen skilde sig alltså i praktiken rätt litet från en barnsköterskas, även om lakejen Moëll fick utföra de grövre sysslorna. Dessa två kavaljerer avlöstes av de bägge andra efter två månaders tjänstgöring.

Av de först utnämnda fyra kavaljererna tröttnade Wrangel och Silfverhielm mycket snart på sin tjänst och efterträddes av den vitterhetsälskande baron Axel Gabriel Leijonhufvud, en av fru Nordenflychts förtrogna vänner, och greve Ulrik Barck. Fersen skriver om valet av kavaljerer, att »deras utnämning skedde genom omröstning i Secreta utskottet, hvaraf följde, att intriger och rekommendationer hade mycken influence».[3] Denna uppgift ha vi ingen anledning betvivla, då hattarna i utskottet lyckats placera sina bästa män, bl. a.

så att de ej må lända nogon till förargelse eller Printzarne till nogot mehn.» Denna punkt hade dock överstrukits.

[1] Original bland sekr. utskottets handl. 27/2 1756. RA.

[2] *Riksens Ständers skrifwelse till Kongl. Majestet om Gouverneurens utnämnande hos CronPrinsen. Gifwen Stockholm d. 4 Martii 1756.* Cit. efter *Höppeners skrifter*, I (D 158). KB.

[3] Fersen, A. von, *Historiska skrifter*, II, Sthlm 1868, s. 84.

Henning Adolf Gyllenborg och Hermansson. Nu berättar Gustaf Fredrik Gyllenborg på gamla dagar för C. G. Nordin, att han närmast hade Hermansson att tacka för denna utnämning. Han »bodde då hos Hermansson och lefde dageligen i hans conversation, 1756».[1]

Mantalslängderna för år 1755 bestyrka detta påstående. I kvarteret Rosenbad betecknar n:r 13 framlidne riksrådet Johan Gyllenborgs sterbhus' intressenters hus, vilket enligt Petrus Tillaeus' *Generalcharta öfwer Stockholm 1733* var beläget mellan Strömmen, Fredsgatan och Drottninggatan. Bland de talrika hyresgästerna märkas lagman Jacob Johan Gyllenborg med en dräng, registratorn, greve Gustaf Fredrik Gyllenborg med drängen Eric Hultström, samt kanslirådet Mathias von Hermansson med sin tjugofemåriga hustru. Gyllenborgarnas moder står ej upptagen, varför hon — såsom skalden uppger (ML. s. 20) — hela året om måtte ha bott på Skenäs. Sannolikt var han därför inackorderad hos Hermanssons, under det att brodern, som jämte sin nittonåriga grevinna dessutom var mantalsskriven hos svärfadern Henning Adolf, bodde i det gyllenborgska högkvarteret Brunckhalsen n:r 9, där också ägaren Fredrik Gyllenborg residerade med hela sin familj.

Hermansson och Henning Adolf spelade en mycket framträdande roll, när frågan om prinsarnas uppfostran avgjordes. Den senare redogjorde i sekreta utskottet utförligt för den examen, som hållits med den tioårige kronprinsen, varvid han anmärkte, att prinsen berömt den republikanske Pompejus mindre än Caesar, »som olagligen tillskansade sig herrawälde».[2] Man vill då gärna tro, att Gyllenborgs val till kavaljer icke enbart berodde på den goda uppfattning om honom, som Hermansson genom det dagliga umgänget kunnat erhålla, utan kanske även på de önskemål, som Gyllenborg själv framfört till denne inflytelserike politiker. Vi ha ju hans egna ord på att hans håg tidigt stått till hovet. Gång på gång återvänder i *Mitt lefverne* skaldens vacklan mellan att göra lycka som äm-

[1] Nordin, C. G., *Dagboksanteckningar för åren 1786—1792* (*Historiska handlingar*, VI, s. 88).

[2] Sekr. utsk. prot. 9/2 1756. RA. — Jfr Hennings, B., *Gustav III som kronprins*, Uppsala 1935, s. 53 f.

betsman och att vinna ryktbarhet som poet. När nu Dalins plats var vakant, måste det senare perspektivet ha tett sig frestande för skalden, vars ungdomliga sorglöshet och optimism kommit honom att underskatta svårigheterna.

Om konungen redan i utnämningens konfirmation gav uttryck åt sitt missnöje, försummade icke drottningen att följa hans exempel. I ett brev till sin moder kallar hon kavaljererna »polissons sans moeurs, sans études, sans usage du monde».[1] Att det förhatliga namnet låg Gyllenborg mest i fatet, framgår även av Gustaf III:s för övrigt vänliga uttalande om sin barndoms kavaljerer i de långt senare skrivna memoarerna: »Le Comte de Gylenbourg qui etoit le quatrieme meritoit assurement 4 ans plus tard la confience d'ont il fut honnore car il ettoit allors bien jeune et il se forma relement a la cour. Je ne parlerois de son esprit il estasses connu par ses ouvrages qui lui feront donner une des premiers places parmi les beaux genis de notre patrie. Son coeur etoit ainsi bon que son esprit ettoit beaux et je crois qu'a une cour ou on aurroit eu autant le bell esprit comme a la Notre il auroit eu beaucoup de succes si son debut avoit ete plus heureux mais cela joint a son nom qui etoit allors tres desagreables auroit fait echouer le plus habile.»[2]

Om Fredrik Sparre heter det däremot, att han hade alla de talanger, som platsen fordrade, han visste att skicka sig som en man av värld tack vare den uppfostran, som hans morbror Carl Gustaf Tessin jämte de utländska resorna bibragt honom.

Dessa ur olika källor hämtade citat framställa händelseförloppet på ett sätt, som fullkomligt överensstämmer med Gyllenborgs egen skildring i *Mitt lefverne*, där han ansåg det vådliga i situationen ligga i att kavaljererna påtvingats kungaparet, att han själv var oerfaren och att han hette Gyllenborg (ML, s. 29).

Skalden går i biografien tämligen hastigt förbi det första tjänsteåret, då revolutionsförsöket och dess blodiga efterspel upprörde alla sinnen. Hur odräglig kavaljerernas tillvaro måste

[1] Arnheim, F., *Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen*, II, Gotha 1910, s. 396.

[2] *Collect. MSS Reg. Gustavi III. Egenhändiga skrifter. Memoirer I*, 1756—1778. F 414. UUB. Jfr Geijer, E. G., *Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper*, I, Uppsala 1843, s. 36.

ha varit, framgår av Gjörwells brev till magister Een, skrivet den 21 juni, då krigsrustningarna i söder oroade sinnena och den inhemska revolten redan anades. »Prins Gustaf», heter det, »skall wara ganska swår, han hotar R. R. Scheffer starkt, och skall hafwa spottat Silfwerhielm i ansigtet häromdagen.»[1]

Kungaparet höll sig vist nog borta från staden men på kungsgårdarna utsattes »ständernas förklarade vänner» för mycket obehag, där de »gjorde en ömkelig figur, ansågos med sneda ögon och utan att deltaga i det ringaste nöje lemnades wid sådane tillfällen i en förack[t]lig glömska» (ML, s. 32). Väl hemma i Stockholm togo kavaljererna dock skadan igen och roade sig furstligt i »de förnämsta rådshusen och ministersocie[te]ten», där det mäktiga hattpartiet underblåste animositeten mot överheten och där en viss nimbus bör ha vilat över de unga män, som voro tvungna att leva vid hovet. Gyllenborg skriver visserligen, att hovlivet för honom blev drägligare än han väntat, då drottningen konstaterade hans likgiltighet för politik och hans nit i tjänsten, men av korrespondensen med Sparre utläser man hans vantrivsel.

De källor, som beröra Gyllenborgs kavaljerstid, äro förutom självbiografien skaldens bevarade brev till Fredrik Sparre i Börstorpsamlingen och den senares dagbok, som även den deponerats i riksarkivet. Korrespondensen med Sparre rör mestadels hovtjänsten och är uppfylld av lamentationer. Eftersom Sparre i egenskap av systerson till den av drottningen numera avskydde Tessin var särskilt utsatt för hennes motvilja, får man dock räkna med att Gyllenborg anpassat sin brevstil efter dennes inställning och överdrivit hovlivets fasor.

Några brev från det sensationsmättade året 1756 finnas ej kvar. I början av följande år skriver Gyllenborg ett brev till Sparre, som då vistas på Åkerö. Det äger ett visst intresse, då han där omnämner en planerad fransk resa, som skulle ha företagits i slutet av mars månad. Gyllenborg har tydligen varit i tjänst under januari och väntat avlösning den 1 febr. Men Sparre tycks ha bett honom kvarstanna ännu några dagar

[1] *Bref från Gjörwell*, I. KB.

vid hovet. Med någon större glädje har stadshataren ej mottagit denna vännens rimliga begäran:

Je m'etois preparé d'aller à la campagne le 1er de Fevrier et tout etoit arrangé pour mon voyage. Je sentis une vive joie renaitre dans mon coeur a l'approche de cette journée et votre lettre qui renversoit mon dessein alloit presque me facher contre vous. Mais la genereuse promesse que vous m'avés faite, de faire deux mois de mon service pendant le sejour que je compte de faire en France cette année, vaut bien que je sacrifie quelques jours à votre plaisir. Oui Mon cher Ami! mon depart pour la France est a peu près deja arreté pour la Fin du Mois de Mars. Jugés de la satisfaction que je dois gouter et de la reconnoissance que j'en ai a mes amis qui par leur promesse d'assistence me l'ont procuré. C'est a vous principalement que j'en ai obligation. Si vous voulés que je continue mon service j'usqu'a la fin de ce mois, puisque ce sera le dernier en qui je puis avant mon depart faire le service, je veux bien encore endurer mon esclavage en esperence d'une plus longue et plus entiere liberté. Mais le plustot que vous me voulés relever, le plus de plaisir me ferés vous .... (1/2 1757. — BS, vol. XIV. RA.)

Brevet förråder såväl författarens olustkänslor som hans lättrörda sinnelag. I samma brev gör han en ironisk anmärkning över nöjestorkan:

Chaque me[r]credi il y a Bal a la cour et il y à eté allors j'usqu'a 6 dames, sans compter les dames de la cour; iugés en de la vivacité du plaisir. Les Samedis il y Bal pour les enfans, deux fois par semaine comoedie et trois fois un concert qui dure quelque fois j'usqu'à dix heures. Voilà de quoi vous attirer a la ville je crois. (Ib.)

Någon fransk resa blev emellertid aldrig av — kanske lade familjens dåliga ekonomi de största hindren i vägen. I mitten av juni kommer ett nytt nödrop till Sparre från den åter tjänstgörande kavaljeren, som nu vistas med överheten på Drottningholm.

C'est sur vous mon cher Ami, que mon esperance d'une delivrance prochaine est fondée. Ne me frustrés point sur une chose qui m'interresse plus que tout autre au monde. Chaque moment de liberté m'est precieux. Adieu mon cher Ami! J'ai milles choses de vous dire quand je vous verrai ici. Nos affaires sont dans un etat plus pire que jamais. Notre Prince est le jour entier a China, excepté quand il etudie, de sorte que nous ne le voyons point que quand il se couche et qu'il se leve.

Nous deux restons au chauteau, ou nous avons tout le loisir imaginable de jurer et de nous ennuyer. Adieu ne tardes point de me delivrer. (13/6 1757. — BS, vol. XIV. RA.)

Om slaven Gyllenborg städse anropar vännen om hjälp och vädjar till den heliga vänskapen, är tonen i de brev, som den ur bojorna lyckligen undsluppne skriver, helt annorlunda. Han kan då icke nog beklaga vännens öde och samtidigt prisa sitt eget. I ett brev, daterat »Scenäs le — Juliet 1757», har ytterligare ett glädjeämne tillkommit. Underrättelser tyckas nu ha ingått om konungens av Preussen motgångar i sjuårskriget; utan tvivel åsyftas hans nederlag vid Kolin den 18 juni. Gyllenborg är fylld av skadeglädje över dessa förödmjukelser för det svenska hovet:

Je juge du plaisir que je sens actuellement à la perte que vous avés fait en quittant la campagne, au millieu de la belle saison, pour sejourner a Drottningholm. J'aurois oublié qu'il y eut de cour en Suede, si je n'y avois point laissé quelques amis, dont le souvenir me sera toujours precieux, et dont je plains la situation. Mais vous n'etes pas tant a plaindre que je ne l'etois plus en mon tems. Il me fallut essuyer le triomphe de certains gens, et vous devés les voir dans le tems de leur humiliation. Quelle satisfaction pour vous et pour votre chere camerade, mon digne ami Leyonhufwud, que d'entendre les desastres des Prussiens tout au long et bien circonstanciés; pour nous campagnards, il faut que nous nous contentons d'en avoir une idée confuse, qui ne laisse pourtant point de nous egayer extremement. (Juli 1757. — BS, vol. XIV. RA.)

I *Mitt lefverne* framhåller Gyllenborg, att han även i sin levnadsteckning velat undvika all politik liksom han under hela sitt liv gjort det. Men att tjugofemåringen likväl smittats av partilidelserna, förråder med all önskvärd tydlighet detta brev. Fortsättningen rör hans hälsa men vittnar även om att den förmente världsföraktaren i varje fall icke var någon kostföraktare:

Ma santé qui etoit tout a fait delabrée, est entierement retablie sans autre aide que du beau tems et du repos. Les fraises y ont contribué beaucoup. Je n'ai jamais mangé des meilleurs, ni dans une plus grande abondance .... Je compte pourtant de prendre les eaux, pour me

fortifier contre les desagremens qui m'attendent dans les mois de septembre et d'octobre.

Han slutar brevet med en bön om fortsatt vänskap och varnar vännen för att låta sitt sinne hårdna:

On devient bien dur a la cour. Gardés vous en. Pour moi qui respire un air plus sain je tiendrai compte á mes amis du moindre marque de leur bonté et de leur souvenir et je le payerai de l'attachement le plus sincere et inviolable. (Ib.)

Fredrik Sparre tjänstgjorde under månaderna juli och augusti detta år, då Sverige som bäst i forcerad takt förberedde sitt ingripande i sjuårskriget. Hovets avoghet gentemot kavaljererna förefaller ha nått sin kulmen. Sparre skriver från Drottningholm till sin svåger, fänriken Sigge Sparre, den 1 aug. 1757, att man låter dem lida mer än någonsin förr, »car on nous tient icy sous Leur puissance dans une ile destituées des Secours de tout le reste des hommes».[1] Några veckor senare skildrar han för samme adressat de storslagna förberedelserna till en nära förestående fest på Drottningholm. Fyrverkeri skall avbrännas, hela slottet illumineras och en opera uppföras. Kostnaderna stiga till 25 000 ecus. »Le Theatre a eté considerablement aggrandi et augmenté d'au de la d'une 30^{ne} de Loges baties à l'entour pour la Commodité et l'habitation des Acteurs. C'est ainsi que nous passons en rejouissances le tems que Vous employès à verser votre Sang pour les interets des suissances. N'envierés vous pas mon bonheur?» (23/8. Ib.)

Hösten 1757 utsattes kavaljererna för åtskilliga trakasserier. Gyllenborg skriver därom i ett brev, som är odaterat men som på grund av vissa inre kriterier troligast kan hänföras till oktober månad. Han är nu själv i tjänst och sparar inte på gallan:

J'ai differé á vous ecrire pour donner plus de prix á ma lettre, par l'argent que j'avois á vous envoyer et qui n'est échu que d'hier. Cette petite consolation c'est fait bien atendre. La raison en est que Le Roi, par une grace singuliere pour nous et vraiment Royal, á refusé de signer

[1] BS, vol. LXXXVI, RA.

les ordres touchant le payement á cause qu'on avoit refusé de payer les habits de deuil d'un de ses coureurs. Cette raison est inprotocollé dans le Senat et convaincrà un jour les Etats du prix qu'on fait de ceux qu'ils ont honoré de leur confiance. Le nom du Roi a dont eté imprimé sous nous resolution, en meme tems que sous la priere qu'on fait dans les eglises pour la bonne rêusite de la guerre.[1] Voilá mon cher Frere, comme on nous distingue. On nous a bien donné d'autres mortifications pour achever de nous faire meriter le nom de martires. On nous refusa de voiture quand nous allames en ville, et comme notre Gouverneur n'etoit pas presant, il fallut se faire avoir une carrosse de louage. La seule satisfaction qu'on nous en a donné, c'est qu'on nous a rembourse notre depense. — — —

Ma santé se ruine ici aussi bien que mon humeur. La raison est surement le mangé malsain dont on nourrit le corps et la mauvaise compagnie qu'on est obligé à tolerer. Si je suis obligé de manger ici a la cour encore une année je serai mort. Plut a Dieu mon cher Ami que l'affaire touchant nos *kostpenningar* pourroit reussir. On nous dit que le Comte de Törnflyckt y est opposé. S'il seroit moyen de le persuader je ne sai ce que je voudrois donner. Allors mon cher Ami, nous pourrions toujours manger ensemble maudire a notre aise la cour et rire de tout notre coeur sans craindre des observations de part et d'autre. Allors nous pourrions manger sainement et delicieusement et pourtant avoir de quoi apaiser un *Ours* . . . (BS, vol. XIV. RA.)

Han ber vännen på det varmaste plädera för denna sak hos morbrodern, Carl Gustaf Tessin. Hur det lyckades, veta vi inte.

Förråder han i detta brev mera primitiva mänskliga svagheter, visar han sig i ett annat, som skrivits i Stockholm i nov. 1757, från en vackrare sida. Där möta vi den veke skalden, som av livet knappast begär något mera än två skänker, tyvärr så svåra att erhålla och bevara, nämligen ungdom och ömhet. Det börjar sålunda:

Ton absence, Mon cher Frere, au lieu de diminuer mon attachement pour Toi, n'a fait que le redoubler. Votre caractere se deploie dans chaque ligne de vos cheres Lettres. Elles ne respirent que L'amitié et

[1] Scheffer anmäler i rådet den 19 juli, att kavaljerer och informatorer anhålla om klädespengar till sorgen efter änkedrottningen av Preussen. Detta tillstyrkes av statskontoret den 26 juli, av överstemarskalken den 27 sept. Den 20 okt. ger denne order om medlens utbetalande. (Kongl. M:ts HusgerådsCammareräkningar, Slottsark.) Formulär till tacksägelse och bön, som i församlingar skall brukas, uppsattes den 5 okt. Som krigsmakten redan anlänt till tysk botten och Den Högste gett den framgång, gavs order om omedelbar tryckning utan att invänta konungens tillstånd från Drottningholm. (Rådsprot. inr. och civilärenden 1757. RA.)

la bonté du coeur. C'est l'influence de la campagne, sans doute, et plus encore, votre train de vie doux et tranquille, votre societé et vos etudes, qui vous inspirent ces heureux sentimens, qui font le bonheur de la vie humaine. Pour moi, plongé dans un ennui affreux, je m'endurcis tous les jours. Je suffoque le sentiment, puisqu'il ne sert ici, qu'a empirer les maux qu'on soufre. Ce n'est que vos lettres qui puissent me persuader, a sentir encore une fois.

Il n'est pas necessaire que je vous donne le detail de la vie que je mene ici. Vous en avés eû assez d'experience pour en juger. D'etre obligé a tolerer, et qui pis est, de lier un espece de societé, avec des esprits et des coeurs laches et pervers, n'est que le moindre de mes chagrins. Le tems precieux que je perds sans le moindre fruit, est ce que je regrette d'avantage. C'est la jeunesse, la saison des plaisirs qui s'enfuit pour moi, sans me laisser la satisfaction d'en avoir joui. Encore si le sacrifice que j'en fais aboutiroit a quelque chose, si toutes mes peines ne seroient point infructueuses, je me consolerois peut-etre. Mais quand on est obligé de passer legerement les choses les plus réelles et ne traiter serieusement que les plus minces bagatelles, quel soulagement reste-t-il, pour un coeur tant soit peu solide? (7/11 1757. — BS, vol. XIV. RA.)

Ängsligt mån om att bevara sin sensibilitet klagar han över den förhärdande inverkan, som hovlivet utövar, då han tvingas att i denna miljö förkväva sin känsla. Vi ha i *Ungdomens Försvar* sett, hur han fördömer ungdomens hårda sinnelag (VF III, s. 12 ff.). Ynglingen med »grått, friseradt hår», som lånar gubbens fulhet och vars hårdhet redan är mogen, får uppbära ett så fördömande tilltal som »du afgrunds unga Son!». Dikten slutar som bekant med en direkt uppmaning till Creutz att genom ett dygdigt liv försvara nöjena mot åren. I ett tidigare citerat brev varnade han Sparre för samma fara.

Elva dagar senare skriver Gyllenborg på nytt till Sparre. Han har insjuknat och anropar vännen om en snar avlösning. I det förra brevet hade han ingående beskrivit de nya rum, som för kronprinsens uppvaktning höllo på att iordningställas i det Tessinska huset. Nu söker han locka Sparre till staden genom att uttrycka farhågor för att reparationsarbetet i dennes rum icke skall bli färdigt i tid. Av större intresse är en politisk nyhet:

Il y eu bien de la joie a la cour ces jours passés d'une prétendue victoire que le Roi de Prusse avoit remporté sur le Prince de Soubise.[1] Mais on est sure a cette heure de la fausseté de cette nouvelle. Il n'y a que deux Regimens de l'armee de l'empire qui ont été attaqués et maltraités par une partie des trouppes Prussiennes . . . . . (18/11 1757. — BS, vol. XIV. RA.)

Man anar, hur vidriga arbetsförhållandena måtte ha varit vid ett hov, där de kungliga ej dolde sin glädje över de svenska bundsförvanternas militära motgångar. Sparre, som i sin dagbok ideligen klagar över prinsens talrika karaktärsfel, umgicks snart med tanken på att begära avsked. I maj 1758 skriver han, att Höpken råder honom därtill och motiverar rådet med »de grundeligaste skjähl».[2] Ett av dessa är vissheten om att hans fienders antal komme att ökas, så länge han kvarstode i tjänst. Själv har han också ledsnat på att »gå och walla med ett barn hela dagen igenom» och längtar efter andra för själen mera givande sysselsättningar. I mars året därpå får Sparre höra av Creutz, som var kavaljer hos prins Fredrik Adolf, att von Höpken givit denne samma råd (21/3 1759). Riksrådet har för honom framhållit, att kavaljererna näppeligen kunna påräkna någon belöning från ständernas sida, då de »icke allenast intet godt hos Printzarne kunnat uträttat, utan ock snarare torde anses för att hafwa warit dem mera skadelige än gagnelige genom den Contradiction» som de förorsakat i deras uppfostran. Creutz säges emellertid ha svarat, att de ej begära annan lön än den högaktning, som var ärlig man äskar efter att väl ha fullgjort sin skyldighet. Något senare återger Sparre ett yttrande av Scheffer, »que l'on crioit si souvent, que le Prince Gustave etoit le plus mal servi de trois Princes, Luy cependant à qui les Etats avoient donné 4. Menins pour y etre Employés . . .» (4/7 1759).

När själve kanslipresidenten, en av hattarnas främste män, uppmanar dem att i tid draga sig tillbaka, då de av ständerna ej kunde räkna på vedergällning, röjer detta, att han redan nu anar partiets fall. Men genom sina varningar eliminerar han

[1] Möjligen slaget vid Rossbach den $^{5}/_{11}$ 1757.
[2] *Fredrik Sparres dagbok*, 10/5 1758. RA.

knappast det prekära i kavaljerernas situation. Det finns däremot inga uttalanden, som tyda på att Gyllenborg umgåtts med planer på att lämna hovet.

Den inbördes fördelningen av hovtjänsten tycks för Gyllenborgs vidkommande ha medfört, att han erhållit sommarmånaderna juli och augusti samt november och december fria. Hur envist han försvarar denna sin rätt, hur han slår bort varje tanke på ett vikariat under denna tid, framgår av ett brev till Sparre, där skaldens tålamod har nått sin gräns. Brevet är daterat Skenäs den 29 juli men saknar årtal. Det är skrivet antingen år 1757 eller 1758. För det förra året tala följande omständigheter. Till brevet är bifogat ett postskriptum av Creutz, så lydande: »Le Pauvre Creutz est malade depuis pres de 3 semaines c'est avec bien de peine qu'il peut griffonner ces peu de lignes et vous assurer qu'il vous aime et que Vous etes toujours present à Son imagination. Creutz.» Denne har alltså i minst tre veckor gästat sin vän på Skenäs. På KB finnes ett brev från Creutz till Jacob von Engeström, daterat Skenäs den 8 juli 1757, vilket synes bekräfta antagandet, att det förra brevet skrivits samma år. Vidare skriver Fredrik Sparre till sin morbroder den 18 aug. 1757, att han hoppats bli fri den 1 sept. men att Barck hade begärt tillstånd att få gå ut i kriget som frivillig. »Le Comte de Gyllenborg a été la cause de notre dérangement, car il avoit promis à Mr de Barck de venir de lr du Mois d'Aout . . . Mais malgré sa promesse Mr de Gyllenborg se fait attendre j'usqu'a la fin de ce mois, et par consequent Mr de Barck etant deja parti, la chose n'est point à remedier.»[1] Det är med all sannolikhet samma querelle som beröres i Gyllenborgs brev. För år 1758 talar endast den omständigheten, att Gyllenborg avlöser Sparre den 15 dec. enligt överenskommelse.[2] I *Mitt lefverne* heter det ju också, att Creutz följde Gyllenborg »i twenne somrar till Schenäs» (ML, s. 22), varför man kan tänka sig en förnyad visit år 1758, men skälen för år 1757 väga onekligen tyngre. Årtalet betyder emellertid ej så mycket.

[1] Fr. Sparres brev till C. G. Tessin, Ericsbergs arkiv.
[2] Sparre till Tessin, 18/11 1758. Ericsbergs arkiv.

Barck har skrivit ett brev till skalden och detta föranleder denne att ge Sparre följande förklaringar:

J'ai repondu au Comte de Bark et je lui ai nettement refusé, par milles raisons, que je n'ai pas besoin de vous ecrire. La principale en est que je ne lui ai jamais promis de faire son service les mois de Juliet et d'aout. Je ne lui ai promis que de le faire dans le mois de Novembre en cas qu'il ne reviendrois point a ce tems. Mais je vois bien, qu'il ne faut dorenavant rien promettre, puisq'on veut toujours desabuser de ma facilité et de ma bonté. Mais pour cette fois je tiens ferme, et je ne bougerai point de Schenäs, quand meme l'armée prussienne seroit dans le voisinage. Gardes vous mon Cher Ami, de commettre la meme faute que Mr de Bark. Vous parles adroittement du mois de decembre et je ne l'ai promis, qu'en cas que je partirois le printems qui vient (29/7 1757? — BS, vol. XIV. RA.).

Att han kan motivera sin vägran med tusen skäl, gör här ett desto svagare intryck. Den sista raden tyder möjligen på att den planerade franska resan ännu icke alldeles inhiberats, såvida han ej syftar på att lämna tjänsten.

Utan tvivel skulle hovlivet icke ha varit så motbjudande, om Gyllenborg ägt humorns gåva. Av leendet finns ej mycket vare sig i hans korrespondens eller diktning. Komiken intresserar honom över huvud icke, något som han öppet erkänner i ett brev av den 3 okt. 1758. Han har nyss återkommit tillsammans med hovet från Svartsjö och skildrar sitt lidande för Sparre. Endast ett höll honom uppe: glädjen över det brev, han mottagit från denne.

J'etois a Swartsjö quand je reçus votre chere Lettre. Jugés par là combien elle m'etoit bien venue. Je menois la vie d'un captif et j'etois réellement sur le point de tomber malade d'ennuie et de chagrin quand votre souvenir me rappelloit à la vie. Le sejour de la cour à Swartsjö fut de quinze jours. On y etoit à cheval ou à la chasse depuis le matin j'usqu'au soir. On dinoit dans la foret ou dans quelque hamau. Je n'entreprends point à l'ecrire tout ce que je vis. Il y aurà là dequoi faire un nouveau Roman comique, aussi grand au moins que celui de Scarron. Mais le ridicule ne me divertit pas et je crois vous faire un service en vous epargnant un recit ennueux . . . . Adieu mon cher ami hatés vous de venir en ville. J'ai milles choses à vous dire et milles assurences à vous faire de l'attachement inviolable avec lequel je suis votre tres humble etc. (3/10 1758. — BS, vol. XIV. RA.)

Den livlige och nyckfulle unge prinsens barndomstid med dess ständiga strider mellan konungaparet och uppvaktningen, mellan prinsen och betjäningen i ständigt skiftande kombinationer har utförligt skildrats av Erdmann[1] och Beth Hennings[2] men en och annan liten situationsbild, där Gyllenborg spelar en framstående roll, kan måhända göra denna framställning mera realistisk.

Som idag war Printzens goda dag — skriver Sparre i journalen den sista april 1758 — blef efter förut skedd öfwerenskommelse för 3 dje gången Capitel hållit, i den af Printzen till dess amusement nyligen inrättade orden kallade L'ordre de l'Arc et du Carquois hwars förnämsta But, näst Printzens stora amusement är derjemte ock Hans instruction och någon lusts contracterande för den delen af Printzens studier som höra till Politiquens lärande och den derinunder begrepne Droit des Gens, för hwilcket studium Printzens aversion är störst. Till den ändan hölts nu den första Discussionen, öfwer den i sidsta Capitlet fixerade sujetten; nämligen huruwida K. Gustaf Adolph hade rättighet eller ey att börja Tyska Kriget. Printzen förswarade K. Gustaf Adolphs raisoner och Grefwe Gyllenborg Keyser Ferdinand den andras, för att wisa sin fiendes ofog.

Hur ett dylikt kapitel tillgick, skildras närmare i dagboken den 3 juni. Alla till orden hörande församlades, kanslern, kanslirådet Klingenstierna, ordenssekreteraren Sparre själv, ceremonimästaren, Gyllenborg, samt de övriga riddarna Scheffer, Barck, Leijonhufvud och Creutz. Diskussionens »sujet politique» var det ovannämnda. Prinsen hade åtagit sig att försvara den svenske hjältekonungen och »hade till den ändan sammanskrifwit ett tal, med hwars upläsande sessionen började, hwilcken gick rätt ordenteligen och alfwarsamt till». Därpå begärde Gyllenborg ordet »och förswarade Keysar Ferdinandi den andras sak, samt böd till att kullkasta alla de af Gustaf-Adolph anförda skjähl».

I dagboken har Sparre reserverat två och en halv sida för Gyllenborgs tal, vilket dock av någon anledning aldrig inskrivits. Prinsen säges ha blivit bestört över alla dessa objectioner

[1] Erdmann, N., *Gustaf III. De första bladen i hans lifs historia*, Sthlm 1907. Jfr s. 158 ff.

[2] Hennings, a. a., s. 68 ff.

och även uppeldad, emedan Gyllenborg »combatterade Hans påstående med någon apparence af skjähl» men all övrig diskussion inhiberades tills vidare, då åtskilliga fakta behövde »till sitt innehåld och vicktighet . . . närmare eftersees, samt igenom sjelfwa originala Documenternes framhafwande verificeras».

Det är säkert icke för djärvt att antaga, att valet av just detta ämne hade med det pågående pommerska kriget att göra. Parallellen är uppenbar. Scheffer hade all anledning att försöka övertyga sin discipel om nödvändigheten av att börja detta krig, som skulle garantera Westfaliska fredens bestämmelser. Sannolikt anade drottningen denna underförstådda mening, då hon genast förbjöd prinsen att hålla dessa ordenskapitel, som Adolf Fredrik kallade »ett oanständigt narri».[1]

Gyllenborgs liv förflöt dock under denna tid icke blott vid det odrägliga hovet eller på det idylliska Skenäs. Sina lyckligaste stunder upplevde han i den krets av vänner, som samlades hos fru Nordenflycht. Det är av många omvittnat, att en schism inträffat bland tankebyggarna, även om de två lägren aldrig helt brutit med varandra. Eckleff och hans gelikars dilettantism måste med nödvändighet ha avlägsnat dem från den mera poetiskt begåvade trion Nordenflycht, Creutz och Gyllenborg. Om denna brytning berättar Gyllenborg följande, sedan han påpekat, att till herdinnans närmaste och äldsta vänkrets hörde även Klingenberg, Axel Reuterholm och Axel Leijonhufvud:

Det sällskap der Creutz och jag hade ingått för at winna något anseende i Allmenheten anhöll hos swenska sånggudinnan at wilja åtaga sig des öfwerinseende. Fru Nordenflygt kunde ej förneka denna upmuntran för unga vitterhetsidkare, men önskade at sällskapet wille samlas hos henne. Den utmärkta ynnest hon betygade för några af des medlemmar, ibland hwilka Creutz och jag hade den lyckan at räknas, gjorde at de öfrige reti[re]rade sig efter hand och fortsatte deras sammankomster hos Ordens Mästarn. Wi öfwergåfwo honom icke eller, men wårt förnämsta stamhåll förblef hos Fru Nordenflygt, hos hwilken under reviderandet af wåra arbeten den förbätt[r]ade uplaga bereddes, som efter några års förlopp öfwerlemnades åt Allmenheten. Jag kan

[1] Jfr Hennings, a. a., s. 92.

aldrig glömma de roliga stunder wi tillbragte under detta arbete. Wi ansågo hwarandras foster likasom wåra egna. Logo åt wåra misstag och woro de första som dem erkände. Rättelsen meddelades utan högmod och antogs med nöje och utan förödmjukande. Wi gåfwo et exempel åt literateurer som aldrig lär efterföljas bland hwilka egenkärleken icke tål at underkasta sig andras omdöme, högmodet såras af rättelser, priset meddelas med hemlig afwund och critiken med bitterhet. Huru litet förstå icke witterhetsidkare deras eget interresse med et sådant förhållande. Hwad uplysningar, hwad lättnad i deras arbete förlora de icke derigenom. Fel som tidigt kunnat undanrödjas blifwa ewigt warande fläckar. Critiken skall bittid eller sent framställa dem för allmenhetens ögon och näpsa högmodet.

Wåra samankomster hos Aspasie slutades med en Soupé, der hon wisade sig lika så behaglig som hon warit det wid skrifbordet altid intagande sit rätta ställe, hwar hälst man kunde henne finna. Timarne förswunno under et roligt skämt och infall som icke woro studerade. Bör jag wid åtankan af de sälla stunder jag åtnjutit som skald sörja förlusten af den utwärtes lyckan? Hwilken tjenst ehuru hög den kunnat anses, hade förmått at meddela mig samma oskyldiga och förtjusande nöjen. Kretsen af min warelse utwidgades så wäl i anseende till känslor som tankar. Jag har åtnjutit som människja all den sällhet som mänskligheten är mägtig at åtnjuta (ML, s. 25 f.).

Denna berättelse visar vilken dominerande ställning fru Nordenflycht intagit inom det vittra sällskapet. Fullt tydligt framgår ej härav, när den mindre kretsen drog sig tillbaka till herdinnans hem men det torde ha skett ganska tidigt.[1] När man grep sig an med att omredigera *Våra Försök*, tycks minoriteten ha handlat fullkomligt oberoende av de övriga. Memoarförfattaren berättar, att Creutz och han under sina tjänstefria månader fortsatte sina litterära sammankomster hos Aspasie. »De öfrige ledamöterna af sällskapet togo föga eller ingen del i wår omsorg, till wår stora förnöjelse och ej ringa lättnad i wårt arbete» (ML, s. 34 f.). Den nya volymen är sålunda praktiskt taget ett verk av denna trio.

Arbetet med de tre första diktsamlingarna hade skärpt medlemmarnas självkritik men även öppnat deras ögon för bristen

[1] Att brytningen kommit till stånd, sedan *Våra Försök III* utgivits, bestyrkes av att Eckleff den 12/8 1757 instiftade en ny orden, kallad »Fackelbröderna». Deras arbete skulle bestå i »vitter sysselsättning i moraliska, filosofiska, vittra och nöjsamma men aldrig teologiska, politiska eller smutsiga ämnen». Sällskapet skulle med andra ord undvika de sfärer, som tankebyggarna väl mycket tangerat (Rudbeck, a. a., s. 65).

på opartisk svensk litteraturkritik. Fru Nordenflycht beklagar sig i sitt företal till *Witterhetsarbeten I* över att snilleskrifter hos folkslag, där vitterheten ej tillräckligt uppövats, »antingen för mycket uphöjas, eller aldeles förkastas». Hon efterlyser en oväldig, godhjärtad och lärd domare inom litteraturens värld. »I brist häraf», heter det, »hafwa wi måst rätta oss efter egna ljus, och warit wåra egna Critici med all möjelig stränghet.»

Man bör således med större pretentioner granska dessa nya diktprov och ej glömma, att Gyllenborg i sin biografi uttryckligen förkastat hela sin föregående produktion så när som på *Ungdomens Försvar*.

*

Den 1 febr. 1759 lyckönskar Gjörwell fru Nordenflycht till den nya diktsamlingen i ömsom smickrande, ömsom rätt ironiska ordalag.[1] Dagen därpå kan han meddela sin vän Axel Gabriel Leijonhufvud, att han »med största nöje läsit större delen igenom af Witterh. Arbeten T. I».[2] Då denne vakne publicist och litteraturälskare säkert ej lät nyutkommen litteratur länge ligga oläst, torde diktsamlingen ifråga vid månadsskiftet ha presenterats för allmänheten. Det är lätt att förklara, varför de produktiva skalderna tagit sig en så relativt lång paus mellan de sista försöken och vitterhetsarbetena. Sommaren och hösten 1756 kunde knappast ha erbjudit tillräcklig ro för litterärt skapande. Den 28 jan. 1757 förlorade fru Nordenflycht sin kusin Carl Klingenberg, den avgudade »Criton». Sorgen bröt ned henne, så att hon enligt Gjörwell umgicks med självmordsplaner.[3] Först den 15 nov. 1757 kan samme brevskrivare meddela hovrådet Warmholtz, att hon »åter kommit sig någorlunda före».[4]

Personliga skäl dikterade sålunda dröjsmålet, men i början av år 1758 grepo tankebyggarna sig verket an och mycket tyder på att det mesta i diktsamlingen skrevs under det närmaste halvåret.

---

[1] G 151. UUB.
[2] *Bref från Gjörwell*, I. KB.
[3] Kruse, a. a., s. 240.
[4] *Bref från Gjörwell*, I. KB. — Jfr Kruse, a. a., s. 245.

Dess tillkomsthistoria är värd en närmare undersökning. Det förefaller nämligen, som om författarnas avsikt ursprungligen hade varit att fortsätta den föregående publikationsserien, *Våra Försök*, och utge en fjärde del. I breven till Älf skriver nämligen fru Nordenflycht flera gånger under vintern och våren 1758, att hon och hennes vänner äro sysselsatta med arbetet på en »4:de tome». Slutligen har dock revisionstanken vuxit sig allt starkare och den 5 juni 1758 meddelar skaldinnan, att »denna delen, som kommer ut, blir förökt, förbätrad och får et annat Namn, samt blir, som en början till et nytt wärk, i hwilket likwäl de bästa Poesier af de förra, behålles».[1]

Ännu ett bevis på att den intima kretsen förkastat *Våra Försök* ger oss Fischerström i företalet till skaldinnans *Utvalda Arbeten*: »Hon hade ingådt i et Vitterhets Sälskap, som i förstone war talrikt, men blef sedan inskränkt til några få Ledamöter, hwilka utdömde af de första *Försöken*, alt hwad med Språkets och Skalde-konstens strängaste föreskrift icke war öfwerensstämmande.»

Flera faktorer torde ha samverkat till denna nyorientering. De första diktsamlingarnas kyliga mottagande hade gett skalderna en tankeställare. Nu uppträdde ytterligare två kritiker, nämligen Gjörwell och Aurivillius.

Med den förstnämnde kom tankebyggarnas direktris på spänd fot just år 1758. Många orsaker hade bidragit därtill och några av dessa voro väl rena bagateller, men bakom deras alltmer irriterade replikväxling skymtar man kampen mellan två världsåskådningar, den högkyrkliga och den deistiska eller, för att använda motståndarnas eget uttryck, »naturalistiska». Verkligt akut blev krisen vid slutet av detta år.[2] Då fru Nordenflycht sannolikt samtidigt författade sitt företal till den nya samlingen, kom också bitterheten där ganska tydligt fram i klagomålen över de svenska kritikerna. Innehållet i *Witterhetsarbeten* vittnar emellertid om att man ej tagit Gjörwells varningar för naturalism alltför allvarligt.

Ett angrepp, som mig veterligt ej förut tillräckligt uppmärk-

[1] SVS XI: 3, s. 270.
[2] Kruse, a. a., s. 274 ff.

sammats, kom från akademiskt håll och från en person, som torde ha stått den avgudade Criton nära. I ett av Kruse till januari 1758 daterat brev[1] anmodar fru Nordenflycht Samuel Älf att insända något bidrag till den fjärde tomen. Hon motiverar bönen med följande ord: »Hr *Magistern*, som så noga känner alla reglor i den *heroiska* Skaldekånsten och så lyckel. passar dem till tankar och ord, är ju bäst i stånd, at biudaa Spetzen åt den nya och unga *autorn*, lät oss ackta oss nu för at göra *retraite*, *retrailer* äro icke berömmeliga; fast de göras med autorité.»[2]

Såsom Kruse på goda grunder visat, åsyftas med denna auktor studenten Erland Fryxell, som under poëseos professor Carl Aurivillius' presidium i Uppsala den 1 april 1758 försvarade en språkvetenskaplig avhandling *De hexametro latino svecanae linguae indolem minus congruente*.[3] Dissertationen vill visa, att den svenska hexametern icke bör bygga på kvantitet utan på accent.

Några exempel på svenska hexameterförfattare anföras, av vilka endast Stiernhielm kallas originell, under det att de övriga anses vara antika epigoner. Men dessa skrevo aldrig efter kvantitetsprincipen. Detta gjorde däremot baron Palmfeldt och Nicander i sina Vergiliusöversättningar. Det är på denna punkt *Våra Försök* kommer på tal och anledningen därtill är Gyllenborgs eklog i den andra volymen, *Herdinnans ankomst*. Aurivillius, som utan tvivel är författare till dissertationen, fortsätter nämligen med följande passus:

Idem moliti sunt deinde alii, nec diffitemur venustam prae multis esse & facetam Eclogam, quae Latinae morigera Prosodiae legitur Vol. II. pag. 81. libri, qui *Våra Försök* inscribitur. Sed hinc licet pateat, fieri posse, ut in Suecanae idiomate linguae ad Latinae artis qualemcumque similitudinem cogantur metra, non sequitur mox tamen, nobis saltem judicibus, ut linguae ipsi nihil illa derogent, aut patriae excolendae Poësi magnopere subserviant. Rationes certe, quibus in istam cogitationem tracti sumus, quoniam ita comparatae sunt, ut nec auctoritatis egeant, qua se tueantur, nec ponderis quidquam propterea

[1] Kruse, a. a., s. 352.
[2] SVS XI: 3, s. 266.
[3] Jfr SVS XI: 3, s. 624 f.

amittant, quod nobis placuerint, exponemus paucissimus, usi libertate, quae Apollinei intra limites chori denegatur nemini. Tu modo faveas, Lector Benevole, & nostra studia metiaris caritate, qua Tecum una Patrii in sermonis cultum ferimur (s. 7 f.).

Denna mycket befogade anmärkning har utan tvivel irriterat fru Nordenflycht och hennes vänner. Den lärde författaren rider icke som Gjörwell till storms mot deras naturalism eller fäller spydiga anmärkningar som Dalin. I stället frågar han sig allvarligt, om man ej genom att bibehålla dylika för vårt språk så främmande lagar tillfogar modersmålet större skada än gagn. Slutligen vädjar han till den välvillige läsaren att bedöma slutsatsens riktighet, ty han har drivits därtill endast av kärlek till att uppodla språket.

Aurivillius har här vänt tankebyggarnas egna vapen mot dem själva. Dessa hade ju enligt företalet »walt Skalde-Konsten till deras hufvud, såsom minst upodlad i Sverige», och den rika omväxlingen i ämnesval och poetisk utformning i *Våra Försök* vittnade om att de hade gått till verket med brinnande entusiasm.

I det ovannämnda brevet till Älf varnade fru Nordenflycht för att beträda reträttens väg. Men dissertationen lämnar henne ingen ro. I ett annat brev till Älf av den 18 april 1758 gör hon en anspelning därpå, vars innebörd Kruse icke kunnat tyda. Har man emellertid endast bläddrat igenom de fåtaliga sidorna, får man förklaringen. Efter den latinska texten är nämligen tryckt en gratulationsvers, skriven av en anonym poet på en skäligen enkel hexamter, som bygger på kvantitet. Han uppmanar respondenten att föredraga denna groteska gratulation, ifall opponenterna bli för svåra, varefter ytterligare bevis torde vara överflödiga. Denna skämtsamma mening har fru Nordenflycht tydligen ej kunnat utläsa ur poemet. »Jag har icke kunnat fatta», skriver hon, »om den sista *gratulation* på *Heroisk* wärss, är *par Ironie* eller alfwarsam, mig tyckes, at den är aldeles emot *Prosodien* och lika fullt tyckes han *moqvera* sig öfver *autorns* satz, den han liksom ogillar. jag beder wid tillfälle om uplysning i detta».[1] Parodien, ty såsom något annat kan den ej upp-

[1] SVS XI: 3, s. 269.

fattas, drabbade närmast Gyllenborg, som i hexametereklogen byggt på kvantiteten:

> Ack! hur kan du prata så djerft? du fjålliga gåsse!
> Lägg bort pipan, glöm din sång! Herdinnan ä' borta.
>
> (VF II, s. 81)

Fru Nordenflycht låter sig emellertid icke avskräcka. Hon ber Älf enträget i samma brev sända något poem på »Swänsk *Heroisk* wärss *malgré le nouvaux auteur*». Men när hon efter halvannan månad åter skriver till honom, har sällskapet beslutat ge ut en ny, omsorgsfullt redigerad upplaga av sina arbeten. Man tycks ha varit synnerligen produktiv under de närmast förflutna månaderna, ty fru Nordenflycht skriver i brevet till Älf den 5 juni 1758, att »det lönar mödan at gifwa oss något nu» och motiverar påståendet med att berätta om det nya namnet på diktsamlingen, hur den har förökats och förbättrats o. s. v. Sedan hon emellertid avgivit denna förklaring och ännu en gång bett om bidrag — före den 9 juni, då sättningsarbetet skall taga sin början — flyga hennes tankar åter till Aurivillius' förargliga kritik. Hon ber Älf tacka denne för att hon fått dissertationen men tillägger, att hon ej kan uttala sig om vare sig dess eller den svenska heroiska poesiens värde, eftersom hon ej behärskar det latinska språket. Med illa dold förtrytelse anmärker hon, att Dalin, som citeras av Aurivillius, tycks vara dennes heros.[1]

Fru Nordenflycht måste alltså ha tagit starka intryck av dissertationen ifråga, eftersom hon i ej mindre än fyra brev omnämnt den. Hon låter icke förstå, att den på något sätt skulle ha kommit henne att ändra uppfattning om den svenska poesiens vägar, men det torde icke blott bero på en tillfällighet, att det vittra sällskapet just när dissertationen var som mest aktuell, gav ett nytt namn åt sin publikation och grundligt omarbetade de första poetiska försöken.

---

[1] SVS XI: 3, s. 270 f. — Längre fram (15/11 1759) står hon i begrepp att sända Aurivillius ett exemplar av minnesskriften över Klingenberg, *Skuggor af en förlorad vän* (1759), men den omständigheten att hon däri beröms och att Aurivillius i sin dissertation ej ens nämnt henne, kommer henne att tveka. Aurivillius får dock till sist ett exemplar.

Av största intresse är det då att taga del av hennes vidlyftiga företal. Hon meddelar, att deras arbeten icke äro några stundens barn, tillkomna i förströelsesyfte, utan inrättade »efter Svenska Språkets och Skalde-Konstens strängaste reglor». *Våra Försök* hade sett dagens ljus i ett heterogent sällskap, men dessa förstlingsverk hade dock haft den förtjänsten att »så till ämnen som utförande, på Svenska anses som aldeles nye». Originalitet är nödvändig och i det avseendet kunna inga förebråelser riktas mot författarna till *Witterhetsarbeten.* »Finnes derföre någon eld, någon styrka, upfinning, målning och infall i våra arbeten, kunna vi åtminstone kalla det vårt eget.»

Efter att ha avgivit denna stolta deklaration beklagar hon den i Sverige rådande bristen på kompetenta och oväldiga kritiker. Trots detta ha emellertid författarna sökt följa »de första och vanliga reglor i Skalde-Konsten», varmed hon tydligen åsyftar föreskrifter och lagar, som röra metrik, rimflätning och andra mera elementära frågor. Dessa gör hon sig ej mödan att räkna upp utan övergår i stället till »de större och ädlare reglor, som röra smaken och stilen» och som sällskapet enligt hennes försäkran också sökt iakttaga. Varje snille har ju sitt skrivsätt och varje ämne fordrar ju sin speciella utformning.

Således vore det et fel, om i en beskrifning öfver Våren, eller i et Herda-Qväde, der läckerhet, ömhet och en menlös behagelighet bör regera, skulle röjas den styrka, den högd, den dristiga målning, som fordras i Hjeltedigter och Oder: I desse senare åter, den fintlighet och okonstlade skrifart, som bör finnas i Fabler, Satirer och Epigrammer. Denna skillnad i stil i anseende till ämnen, märkes snarare af en kännare än den här kan utföras, och kjännes i allmänhet bättre, än hon läses.

Vi måste ett ögonblick stanna inför detta citat. De sista raderna äro naturligtvis en återklang av Boileaus karakteristik av stilkänslan såsom »un je ne sais quoi, qu'on peut beaucoup mieux sentir que dire».[1] Men de strax innan dragna gränserna mellan herdedikt och ode, hjältedikt och satir etc. erinra om företalet till en liten fransk poetik, som vi även längre fram få anledning att åberopa.

[1] I företalet till 1701 års upplaga av *Oeuvres.* — Boileau, a. a., I, XXVIII.

När Aurivillius i sin nyssnämnda dissertation om den svenska hexametern avslutningsvis skulle rekommendera en väg, på vilken den inhemska poesien borde slå in, citerade han en passus ur abbé Claude Joannets anonymt utgivna poetik, *Elemens de poësie françoise*.[1] Det är ett litet arbete, som väl aldrig dragit någon större uppmärksamhet till sig. Hur pass bekant det varit i Sverige är svårt att säga; Carl Gustaf Tessin har ägt det exemplar, som Kungliga biblioteket nu förfogar över. Vidare tillhörde ju Carl Aurivillius Klingenbergs vänkrets och man kan alltid räkna med att den nordenflychtska kretsen uppmärksammats på arbetet ifråga, om man nu ej helt djärvt skulle framkasta den teorien, att Aurivillius citerat just denna skönlitterära lagbok, därför att han visste att den anlitades av de vittra vännerna. Joannets verk är uppdelat i tre partier. Det första behandlar den franska versens mekanik — fru Nordenflycht skulle kanske kalla det för »de första och vanliga reglorna» — det andra definierar och behandlar de element, som tillhöra poesiens inre byggnad, såsom inbillning, livlighet, tankar etc. — alltså »de större och ädlare reglorna» — och det tredje vill i sin tur ge en idé om olika i fransk litteratur brukliga versslag såsom madrigal, epigram, fabel, eklog, satir etc.

I detta sammanhang intresserar oss speciellt företalet. Författaren riktar sig främst till de unga poeterna, som trots sin begåvning äro i behov av vägledning på diktens av lagar och föreskrifter noga utstakade stigar. Visserligen är han medveten om att den franska litteraturen redan förut äger åtskilliga goda poetiska handböcker, men hans avsikt är i viss mån en annan. »Cependant en examinant les choses de près, une Poëtique amplement détaillée m'a paru être un nouvel objet auquel on n'avoit pas encore travaillé» (I, s. xx).

Härigenom skiljer sig onekligen denna systematiskt upplagda och med talrika exempel späckade poetik från de klassiska föregångarna, i vilka en Horatius eller en Boileau endast ger allmänna föreskrifter. Till dessa detaljer återkomma vi längre fram. Men Joannet berör också i sitt företal nödvändigheten av att anpassa skrivsättet efter det ämne man behandlar: »Les

[1] Jfr s. 105.

uns feront des peintures gracieuses & riantes qui forment des morceaux achevés; mais malheureusement ils n'ont pas sçu se décider pour les placer dans une Idylle, au lieu de les enchasser dans une Ode héroïque. D'autres penseront avec une finesse, une délicatesse qu'on admireroit dans une Epigramme, ou dans un Madrigal; mais qu'on juge digne de la critique dans une Poësie pastorale» (I, s. VIII).

Om också fru Nordenflychts karakteristik erinrar om Boileaus förklaring, att naturen fördelar talangerna, då den låter den ene poeten skriva kärleksdikter, medan den andra gör ett vasst epigram[1], ligger det dock närmare till hands att i detta fall hänvisa till Joannet. Ty denne utgår ej som Boileau från skaldernas skilda temperament utan från det väsensskilda i diktarterna. På samma sätt påpekar fru Nordenflycht objektets krav på rättvis behandling.

Hon slutar med att tadla sina landsmäns outrotliga svaghet för allt utländskt och efterlyser en verkligt svensk skaldekonst. Hon beklagar, att man så allmänt föraktar »den vackra Svenskan» och i stället ägnar sig åt en »hundrade gånger upvärmd Roman, en kall Comedie, en mager vers på Fransyska». Ansvaret faller här tungt på de bildade och tongivande samhällsklasserna, som föregå med dåligt exempel. Det vore nu verkligen på tiden, att svenskarna grepos av en ädel harm och sökte tävla med utlänningen.

Denna appell till det svenska folket kompletteras av Gyllenborgs *Ode till Sång-Gudinnorne*, som följer omedelbart efter företalet. I sitt omarbetade skick ger detta ode ett fullödigare uttryck åt den nordenflychtska kretsens hopp om en den svenska litteraturens morgongryning. Den första korta versionen, som vi erinra oss från *Våra Försök I*, var en reservationslös hyllning åt en drottning, som bekämpade den fördärvade smaken och beskyddade vettet. I omarbetningen äro de första och sista stroferna bibehållna, men drottningens namn nämnes ej. Därigenom har odet — vars ursprungliga fyra strofer utökats med ej mindre än tio — blivit något förmer än en servil bugning. I stället anknyter det till de aktuella politiska missförhållandena.

[1] *L'art poétique*, Ch. I, v. 13 ff.

Ingen bön kunde väl vara mera befogad under denna tid, då hattpartiet började skaka i sina grundvalar, än denna:

När enighet och frid af hätska troll förstöras,
När agget väpnar sig, at sarga Rikets Kropp;
Ach! lät de hårda bröst af Er förtjusning röras,
Ert läckra samljud höras
Och väcka sämjan opp!

Gyllenborg uppmanar vidare sånggudinnorna att icke avskräckas av krigsbullret utan lära svenskarna skriva hjältedikter:

Det Land som Hjeltar födt bör siunga deras heder
Och deras språk, så vidt, som deras Ryckte gå;
Att verlden häpna må och dyrka Svenska seder
Och Språket genom Eder,
Sin glants och stadga få.

Här ha vi en senfödd avbild av Du Bellays vackra dröm om det franska språkets tillväxt i jämnhöjd med grekiska och latin, här ha vi en motsvarighet till Opitz' sammankopplande av politiskt och språkligt oberoende och av Skogekär Bergbos uppmaning att besjunga hjältarnas dåd:

Ther hoos är wärt påminna
Thet Folck, som födas skal,
Hwad wåre Hieltar winna
För Prijss kring Wärden all . . .
(v. 1125—1128)

— liksom hans vision av ett det svenska språkets segertåg över världen:

Sidst wil iagh nu kungöra,
Thet kommer snart en Tijdh,
På hwilken man skal höra
Migh kring om Wärden wijdh . . .
(v. 1221—1224)

— — —

Migh skole alla ähra
I heela Wärden wijdh
Och migh åstunda lära
Tillijka på en Tijdh.
(v. 1261—1264)

Gyllenborg är alltför mycket ett barn av sitt århundrade för att blott drömma om det svenska språkets ryktbarhet. Den svenska dygden följer i dess spår och ännu en gång, i sitt vinterkväde, framhäver han denna fosterländska mission:

> Än bör du verlden dygder lära:
> Lät mandom och en värklig ära
> I helgd hos Svenska hiertan bli!
> (WA I, s. 35)

I detta ode kan man, om också stundom med tvekan, finna en av författaren följd plan. De två första stroferna äro mera allmänt hållna. Skalden anropar där muserna om att skynda till det frusna Norden för att mildra sederna och väcka sämjan i hårda bröst. Av de två därpå följande stroferna (3—4), vilkas innehåll jag nyss granskat, behandlar den tredje möjligen *historien* eller också bägge två och i varje fall den fjärde *hjältedikten*. Den femte strofen berör med all sannolikhet *satiren*, som »under lifligt skämt» kommer sanningen att lysa och lasten att rysa. Detta överensstämmer nämligen med Boileaus berömda definition av samma diktart, vari han ser satirikerns uppgift snarare ligga i att blotta sanningen än att tala illa om medmänniskorna:

> L'ardeur de se montrer, et non pas de médire,
> Arma la Verité du Vers de la Satire.[1]

Möjligen kan man i den sjätte strofen se en beskrivning av den *didaktiska versen*, som framställer dygden så skickligt, att hon synes vara en vällust. Den sjunde strofen, som uppmanar sånggudinnorna att gå i herdinnedräkt bland landsbygdens folk för att där finna den gudaro, som slotten ej kunna giva, gäller naturligtvis eklogen eller *herdakvädet*. Strofen erinrar till sitt innehåll om Boileaus skildring av eklogen (ch. II, v. 1—37), där han genom att likna denna vid en med blyga blommor men ej med guld och diamanter smyckad herdinna når samma effektfulla kontrastverkan. Man kan troligen räkna

[1] *L'art poétique*, ch. II, v. 145 f. — Boileau, a. a., II, s. 33.

med att också den följande strofen behandlar herdedikten, men uppmaningen till museрna att »se Naturens under» pekar onekligen mot den *naturskildrande dikten*. Att herden även här uppträder, förändrar ej saken, ty i såväl Creutz' som Gyllenborgs årstidsdikter uppträda rokokons till herdar förklädda ädlingar såsom staffagefigurer i landskapet. Den nionde strofen pekar tydligt på *kärleksdikten* och den tionde syftar troligast på *elegien*, vars uppgift ej blott är att sörja vid graven utan också — som hos Creutz — att framställa den olyckliga kärleken i en beklagansvärd dager. Boileau ägnar elegien bl. a. följande rader:

> Elle peint des amans la joie et la tristesse
> Flatte, menace, irrite, apaise une maîtresse.[1]

Eftersom Boileau av den elegiske diktaren kräver, att han skall vara förälskad, får man kanske där se förklaringen till den nionde strofens bön att museрna måtte dela sin makt med Astrild och låta honom vinna segrar, medan de själva spela.

I den elfte strofen har skalden troligen *balladen* eller dansvisan i tankarna men övergår därefter till att beklaga svenskarnas brist på smak:

> Men fåfängt ropar jag! I fällen bittra tårar,
> När ringa gyckel-spel för Eder priset få.
> I lefven af beröm, föraktet Eder sårar,
> I viljen ej för dårar,
> På Edra strängar slå.
>
> I hoten oss at fly: men kunnen icke lämna,
> Et land, som vördnads-rön, åt Er Gudinna ger.
> Dess milda ögon-kast en Fri-stad Eder lämna
> Och all den orätt hämna,
> Som fordom gjordes Er.

Dessa strofer syfta möjligen på vitterhetsakademiens avbrutna verksamhet med anledning av Dalins fall. De skulle i så fall innehålla en bön till drottningen att åter beskydda vitterheten. Men det kan också tänkas, att skalden talar i tanke-

[1] *L'art poétique*, II, v. 41 f.

byggarnas namn, att han är uppbragt över att deras ambitiösa försök föraktades, medan »ringa gyckel-spel» berömdes. Den enda diktning i den lättare genren, som vid denna tid kan sägas ha prisats, var ju Dalins bagatellpoesi.

Mot denna uttydning talar den omständigheten, att odet vädjar till drottningen, som ju var Dalins beskyddarinna. Men vi ha redan sett, hur en tankebyggare i en hyllningsdikt till den lilla prinsessan Sofia Albertina djärvt anspelade på den, som drev lek med gudstjänsten. Ett medvetet angrepp mot Dalin är alltså icke otänkbart.

Det hade legat nära till hands, att i var och en av dessa nio strofer, som röra själva litteraturen, se en vädjan till en av de nio sånggudinnorna. Men så konsekvent har skalden tydligen icke genomfört sin plan, ty icke ens med bästa vilja i världen kan en litteraturforskare finna några anspelningar på t. ex. tragedien, komedien eller den religiösa hymnen. Odet har likväl många förtjänster och innehåller en kraftig maning till litterär verksamhet över huvud taget men till en sådan av utpräglat *etisk* halt. Den första versionen hade uteslutande betonat det formella och *estetiska*:

> Att Er upmuntran ge vår stora Drottning ämnar,
> Hon Edra *tidsfördrif* med Nåd och ömhet ser . . .
>
> (VF I, s. 3)

Denna frontförändring är helt i företalets anda. Skaldetrion anser icke längre såsom i *Våra Försök* sin uppgift vara »at roa sig med Snille-lekar och Vitterhets öfningar». Den vill kraftigt medverka till att uppodla det svenska språket och på samma gång förädla den svenska kulturen.

Genom sin karaktär av programförklaring och sitt nära samband med fru Nordenflychts företal har odet kommit att behandlas, innan någon orientering om volymens innehåll givits. En sådan ger oss åtskilligt av intresse. Från *Våra Försök I* ha få dikter hämtats. Det är Gyllenborgs inledningsode, grundligt omarbetat, Eckleffs *Saga* — med förebilden i Voltaires *Discours sur l'homme* — fru Nordenflychts tankedikter *Vänskaps Mål, Verlds Förakt* jämte en del smådikter av de övriga

signaturerna. Särskilt Eckleffs alster har man visat sig skonsam mot, naturligtvis av hänsyn till ordens upphovsman. De nya bidragen visa emellertid, att skaldetrion icke svikit sina traditioner visavi vitterhetsakademien. Visserligen är odet icke längre uteslutande en hyllning till drottningen, men det utmynnar likväl i en sådan. Omedelbart efter odet följer fru Nordenflychts *Tåget öfver Bält*, d. v. s. den dikt varmed hon förgäves sökte vinna priset i vitterhetsakademien sex år tidigare och som hon nu, när Dalin var fjärmad från hovet, kanhända med en viss stolthet ville uppvisa. Därnäst följer hennes *Ode öfver konung Carl XII:s seger då han gick öfver Düna strömen.* Detta är den ordagranna titeln på akademiens prisämne i skaldekonst 1754 men som man ej med säkerhet vet om skaldinnan redan då behandlade. Själva anslaget i denna diktsamling ger alltså intryck av att stå i ett intimt samband med verksamheten i drottningens akademi.

Fru Nordenflychts betydelsefullaste bidrag är ett religiöst ode över några verser ur Exodus, där hon vacklar mellan Popes optimism och Voltaires pessimism och i vilket man hör ekot av jordbävningen i Lissabon.

Creutz' bidrag till denna volym inskränka sig till två dikter: ett ganska pastischartat ode, *Öfver Begärelsers Bedräglighet*, och en elegant berättad *Saga*, som är en blandning av apolog, satir och metamorfos. Dessutom har han på prosa skrivit en aktuell ironi, *Lögnens Försvar.*

Gyllenborgs bidrag äro förutom odet till sånggudinnorna ett *Vinter-Qväde*, ett *Vår-Qväde*, en *Satire öfver Mina Vänner*, en *Satire öfver Folk-bristen* samt en mera bagatellartad dikt, *Rangordning på Vänner.* Åtminstone två av dessa dikter innehålla anspelningar på aktuella politiska förhållanden, varför det är nödvändigt att här komplettera bilden av Gyllenborgs liv vid hovet och i den nordenflychtska kretsen med en skildring av den politiska bakgrunden. Då vi veta, att redaktionen var flitigast verksam under senvintern och våren 1758, kan framställningen inskränkas till att omfatta tidsavsnittet närmast däromkring.

I september 1757 hade den svenska armén debuterat i pom-

merska krigets tragikomiska skådespel och händelserna under det första krigsåret följdes med intensivt intresse av de båda inom Sverige kämpande partierna. Bland de rådsherrar, som ivrigast arbetat för kriget, befunno sig Creutz' och Gyllenborgs chef, Carl Fredrik Scheffer, och Henning Adolf Gyllenborg. Man torde kunna taga för givet, att de unga skalderna vid denna tidpunkt omfattade hattarnas krigsoptimism med hänförelse. Visserligen förklarar Gyllenborg i *Mitt lefverne*, att »de yngres öfwermod hade upwäckt ett fåfängt krig» (ML, s. 19) men detta är eftertankens kranka blekhet. När han stod i händelsernas mitt, svärmade han säkert för den seger, som skulle förödmjuka konspiratörerna vid hovet. Kriget fick emellertid redan från början ett olyckligt förlopp. I september hade visserligen den illa utrustade armén gått över Peene och infallit i preussiska Pommern — utan att möta något motstånd — men på grund av en tilltagande sjuklighet inom armén och andra brister i fältduglighet hade fältmarskalken Ungern Sternberg den 12 nov. beslutat att draga sig tillbaka till svenskt område och gå i vinterkvarter. Detta hade i högsta grad upprört rådet, särskilt Höpken och Scheffer. I början av december gavs order om att fältmarskalken trots vinterns inbrott i januari skulle tåga mot Berlin. Sverige riskerade nämligen i annat fall att gå miste om de franska subsidier, på vilka hela äventyret var grundat.[1] Ungefär samtidigt med att denna order gavs, började emellertid en preussisk här med överlägset kavalleri att på allvar oroa Ungern Sternberg och återtog Wollin[2], vilket hemma i Sverige förorsakade rykten om deserteringar och inskeppning av den svenska hären. Rådet anade en upprepning av det olyckliga finska kriget, fruktade ett nytt försök till statsvälvning av de med kriget missnöjda elementen och beslöt därför den 20 dec. på Scheffers förslag att avsätta Ungern Sternberg och i hans ställe utnämna den gamle karolinen, riksrådet von Rosen. Innan denne kom fram, hade en stark köld underlättat preussarnas försök att över frusna floder och kärr angripa svenskarna, som vid årsskiftet brådstörtat drogo sig tillbaka till det svagt

[1] Malmström, a. a., IV, s. 319.
[2] Ib., IV, s. 320.

befästa Stralsund och Rügen. Här låg armén sedan hopträngd, härjad av sjukdomar, lidande brist på ammunition och avskuren från hemlandet på grund av isarna.[1] Ännu i februari fruktade man i Stockholm för kapitulation och under den hårde Palmstiernas ledning vakade en kommission över att inga upploppsförsök företogos i landet. Penningbristen gjorde sig nu starkt påmind. Rådet tvangs att taga lån ur riksbanken — där Fredrik Gyllenborg presiderade — ehuru det ej ägde befogenhet att skuldsätta riket utan ständernas hörande och ehuru konungen vägrade att genom sin underskrift ge rådets beslut laga kraft.[2] I denna situation sökte rådsherrarna vältra all skulden på armén och särskilt på befälhavaren von Rosen, som ej hade bättre lycka än Ungern Sternberg. Palmstierna, Scheffer och Höpken yrkade den 7 mars 1758 på att ge honom order att anfalla, men först långt in i juli började svenskarna sitt sommarfälttåg under Hamilton, som då efterträtt den sjuklige Rosen.[3]

Mot denna politiska bakgrund bör man se tankebyggarnas poetiska verksamhet under vintern 1758. I *Stockholms Post-Tidningar* läses den 2 jan. 1758 en rapport från armén, daterad den 22 dec. 1757, vari meddelas, att ett preussiskt anfall när som helst kan väntas. Dagen därpå skriver Gjörwell i ett brev till vännen Knut Leijonhufvud — Axel Gabriels broder — följande: »På 10 dygn har ingen Post kommit ur Tyska riket til Hamburg.» Han har hört rykten om upplopp vid armén men tröstar sig med att »kommer Riksrådet Gref Rosen endast snart och wäl öfwer, så sätter han, med Guds hjelp, det förra couraget i Soldaten igen». Han berättar även hur den preussiskorienterade »Mr le Gazetier d'Altona» spritt rykten om svenska nederlag och omnämner att fru Nordenflycht »war hjerteligen allarmerad öfwer Conjuncturen».[4] Oron ökades särskilt av att isen hindrade postgången. *Stockholms Post-Tidningar* rapporterar den 19 jan. 1758 en svensk reträtt, den 26 jan. meddelas anledningen därtill men den 2 och 13 febr. sägas inga nyheter

[1] Malmström, a. a., IV, s. 328.
[2] Ib., IV, s. 330.
[3] Ib., IV, s. 332, 341.
[4] *Bref från Gjörwell*, I. KB. Jfr Kruse, a. a., s. 274.

ha anlänt på grund av isförhållandena. Först den 2 mars kan tidningen underrätta, att postjakten anlänt med relativt goda nyheter, daterade den 7 febr.! Även av de nyheter, som en Stockholmskorrespondent sände *Hamburger Relationscourier*, framgår, att den svenska huvudstaden var utan underrättelser från fronten den 3 febr.—1 mars. Ja, Gjörwell har i februarinumret av sin *Mercurius* infört en artikel om kriget, som uppges vara skriven den 14 febr., vari meddelas, att inga rapporter erhållits sedan den 8 jan. Under januari och februari svävade Stockholm alltså i stor ovisshet.

*

Låt oss nu undersöka, vilka spår krigshändelserna satt i denna diktsamling! I Gyllenborgs satirer finna vi några direkta anspelningar. Det förekommer i *Satire öfver Mina Vänner* en person, som klagar just över den dåliga postgången:

> Men Damon mördar mig, när han med magra skjäl,
> Förmätet squalra djerfs, om Folks och Rikens väl.
> Ej honom höga ord hans höga ämne gifver:
> Han stora magters krig som hushålds-gnabb beskrifver.
> Af omsorg för vårt land han dag och natt förtärs
> Och af en Tysk Gazette hans fina hjerna närs.
> Ach! hvad han plågad blir då posten något dröjer!
> Han alt det förråd mist hvarmed han oss förnöjer.
> Om himlen icke snart på isen ända gjör,
> Som hindrar postens gång; han vist af hunger dör.
>
> (WA I, s. 78)

Denna satir är visserligen enligt skaldens uppgift författad 1755 men tycks ha omarbetats. Nu veta vi av Sparres dagbok, att Gyllenborg var i tjänst vid hovet under januari och februari och ett stycke in i mars 1758, varefter han var ledig till den 2 maj. Det är då sannolikt, att skalden arbetat på satiren under dessa veckor, då frågan om postgången var i färskt minne.

Damon, som säkerligen avporträtterats efter levande modell, eftersom alla »framställde portraiter äro dragne efter naturen» (ML, s. 26), får sina nyheter från »en Tysk Gazette». Sannolikt är det samma tidning, som Gjörwell så föraktligt

yttrade sig om, därför att den spridde falska uppgifter om svenska nederlag. Kanske åsyftas den vid denna tid utomordentligt populära dagliga Hamburgertidningen *Reichs-Post-Reuter*. Detta blad, skriver Sylwan, »öfverflyglade efter hand ortens öfriga, och under sjuåriga kriget, då det blef dagligt, gick dess upplaga upp emot 13 000 exemplar, något för den tiden alldeles oerhördt».[1] De hamburgska och altonaiska tidningarna hade rykte om sig att »gärna spara sanningen».[2]

Damons längtan efter att få förnöja sina vänner med nyheter måste tydligen uppfattas som en lust att framställa de svenska krigarna i en ofördelaktig dager. Hans »omsorg för vårt land» är ironi. Man kan likväl icke undgå att förvåna sig över hur fri från all bitterhet Gyllenborg är i detta angrepp mot en typ, som enligt vår moderna uppfattning nästan måste stämplas såsom landsförrädare. Det vittnar om att skalden ännu icke misströstar om hattpartiets möjlighet att bemästra svårigheterna. På en annan plats i diktsamlingen kunna vi avläsa vännen Creutz' reaktion inför samma företeelse, nämligen i *Lögnens Försvar*, där han i brevform med från och bitter ironi sjunger osanningens lov (WA I, s. 145 ff.). Anspelningarna på aktuella förhållanden äro här mycket få, men det råder intet tvivel om att han formulerat sina tre maximer — människa, ljug för dig själv, ljug för andra, beljug andra — av indignation över mössornas och hovpartiets ryktessmideri och hetspropaganda mot riksstyrelsen i den för landet så brydsamma situationen. En del män »pålitelige uti Lögn och vidtfrägdade uti sqvaller» skriver han, borde taga hand om alla löpande rykten

till at dem igenomse, utvidga och förbättra på et sätt som mäst instämmer med det hat, den afvund och den delo-ande som upblåser skummet af folket i Staden; samt för all ting tillse, at ingen smäde-skrift måtte utspridas, som ej stufvar Lögnen med en Sauce af bitterhet och galla, tjenlig at reta allmänhetens smak. Men i synnerhet den vidtfrägdade Gazetten ifrån Altona, som med en sådan oväldughet förkunnar, hvad myckenheten med begärelse tror, och hvad de inbilske förnuftige skratta åt; som vet at hopträngа de ofanteligaste lögner inom et litet octav blad, samt ikläda dem den ägta fräckhet som utgjör deras

[1] Sylwan, a. a., s. 71.
[2] Ib., s. 120.

anständigaste drägt; detta förträffeliga arbete, säger jag, bör förnämligast blifva et ämne af Läromästarenas commentarier (WA I, s. 158).

Med en svårtydd allusion på lokala förhållanden yrkar han på att man bygger en lärosal åt dessa herrar, »just der, hvarest fordom et Caffehus tråtsade både Riddare- och Rådhus», den skulle förses med inskriften vox populi, vox dei och kring hela torget borde byggas en pelargång med utplacerade kaffebord. Creutz' harm verkar här betydligt mera allvarsmättad än Gyllenborgs godmodiga skämt.

Det framgår av ett par rader i *Satire öfver Folk-bristen*, att denna skrivits ungefär vid samma tidpunkt:

> Lät Stockholm folkrikt bli, ja, om det ägde alla
> Och flera, än hvart år för Tysklands buse falla . . .
>
> (WA I, s. 84)

Detta förutsätter ju att kriget pågått åtminstone något år och att Fredrik vunnit en del segrar. Gyllenborg framkastar där även frågan:

> Bland våra Värje-män, om brist på Hjeltar röjs?

— och fortsätter lätt ironiskt:

> Man svarar billigt, nej! och jag dermed förnöjs.
> Det är ej mödan värdt at sina tankar säga:
> Vårt tilstånd vittnar nog hvad hurtigt folk vi äga.
>
> (WA I, s. 89)

Tillståndet vittnade ju om motsatsen och ovan har anmärkts, att de Gyllenborg närstående hattkretsarna i främsta rummet ansågo skulden till krigets olyckliga gång ligga hos militären, som saknade offensivanda. Men den fräna satiren ligger ännu icke för Gyllenborgs röst. Oron över den politiska splittringen och kriget tager sig blott uttryck i fromma önskningar och maningsrop. Han söker i odet förmå sånggudinnorna att beveka de hårda brösten, när enigheten var förlorad och agget väpnade sig »at sarga Rikets kropp». I en mäktig strof i vinterkvädet, som vi återkomma till och som sannolikt författades just under

denna vinter, uttrycker han förhoppningen, att »mandom och en värklig ära» skall stanna »i helgd hos Svenska hiertan» och förbannar den svensk, som vågat glömma »sig vara född, at lefva fri». Över huvud förekomma i vinterkvädet flera metaforer, lånade ur krigets föreställningsvärld.

Efter denna lilla orientering, som velat visa, att tankebyggarnas diktning icke saknade kontakt med verkligheten, gripa vi oss an med Gyllenborgs årstidsdikter.

*

Hans *Vinter-Qväde* och *Vår-Qväde* ha redan varit föremål för en grundlig undersökning av Lamm. Såsom introduktion till sitt arbete om Johan Gabriel Oxenstierna ger denne läsaren en lika elegant som träffande karakteristik av naturskildringens utveckling inom svensk diktning fram till Oxenstiernas tid, varvid han huvudsakligen och med rätta fäster sig vid de bägge skaldebröderna Creutz' och Gyllenborgs årstidsdikter. Då denna utvecklingshistoria är av största betydelse för förståelsen av Gyllenborgs ställning inom den naturskildrande poesien, må det tillåtas mig att göra en resumé av detta kapitel.

Lamm påpekar, att den tidigaste svenska naturlyriken besjunger våren.[1] För Nordens folk, som under den större delen av året nödgas leva i köld och mörker, är det naturligt att hälsa den annalkande ljusa årstiden med jublande sånger. Det är därför oriktigt att efter Tegnérs föredöme kalla Oxenstiernas naturkänsla för osvensk och sydländsk, därför att han under den långa vintern längtar till Södern. En sådan längtan finns i mer eller mindre accentuerad form inom all svensk lyrik.

Även själva motivvalet förråder svenskens lyriska vekhet. Han inspireras ej av den dystra barrskogen utan av insjönaturen, av björkhagarna och ängarna. Därför är icke heller — menar Lamm — den manligt kärva dyrkan av vinterlandskapet, som först manifesteras i Gyllenborgs kväde, direkt sprungen ur en svensk skaldesjäl utan en produkt av göticistisk lärdom. Till detta återkomma vi längre fram.

[1] Lamm, M., *Johan Gabriel Oxenstierna*, Sthlm 1911, s. 25 ff.

Ur teknisk synpunkt, fortsätter Lamm, skiljer sig sjuttonhundratalets naturskildringar avsevärt från det närmast föregående seklets. För stormaktstidens poet ter sig hela naturen framför allt som ett skeende, som en process, och utan att närmare utforma sina bilder finner han sin största lust i själva berättandet. Men i denna teknik ligger trots den smittande livfullheten en stor risk för ren schablonmässighet. De friska bilderna bli nötta klichéer och man spanar förgäves efter nya originella penseldrag. På detta stadium befinner sig ännu Dalin. Trots den virtuosmässiga versbehandlingen kan han ej frånkännas en viss stereotyp naturuppfattning. Han använder i sina naturscenerier samma rekvisita, som alltifrån Wivallius' dagar nyttjats av naturens besjungare.

Lamm finner även fru Nordenflycht kvarstå på ett ålderdomligt plan i sin tidigare naturdiktning, ehuru hon tack vare sitt känslodjup äger alla förutsättningar för att kunna anamma det moderna natursvärmeriet. Men hon är alltför upptagen av att studera skälvningarna i sin egen själ för att ha något intresse över för skiftningarna i naturen. Hennes subjektiva läggning försvårar ett objektivt betraktelsesätt. Genom sina äldre naturskildringar har hon emellertid gjort en betydelsefull insats, då hon är den första, som i Sverige sammanfört fyra årstidsdikter i en serie — *Wår-Ro*, *Sommar-Ro*, *Höste-Ro* och *Winter-Ro*.

Lamm går något närmare in på frågan, varifrån hon kan ha fått detta uppslag. Han påpekar, att vid tiden för seriens tillkomst — de trycktes första gången i *Qwinligit Tankespel 1744*[1] — funnos dylika i såväl tysk som engelsk litteratur. Han hänvisar till Levertins teori, att Brockes' filosofiska naturbetraktelser i anslutning till årstiderna i *Irdisches Vergnügen in Gott* kunnat ge idén, samt nämner de fyra årstidstavlorna, som prydde orangeriet på Fullerö. Till dessa antaganden kan här fogas ännu ett par. Popes i ungdomstiden författade fyra pastoraler voro ju också uppkallade efter var sin årstid. Men även i den äldre svenska 1700-talspoesien fanns det en motsvarande serie på fyra dikter, som fru Nordenflycht väl kände till. Dock var

[1] SVS XI: 1, s. 182 ff.

avsikten därmed ej att skildra naturen för dess egen skull utan årstiderna fingo så att säga tjäna som en effektfull ram kring en tavla av mera praktiskt innehåll. I *De Svenska poeter* ägnar fru Nordenflycht en hel strof åt markscheidern vid Falu gruva, Johan Tobias Geisler (1683—1729):

Gejsler bland Vår ädla skara,
Tag ditt rum; du artigt qvad,
Skalde-drift och tanckar para
Sig på dina lärda blad,
När din ungdoms första lager,
Du för *Carols* Segrar bröt,
Tecknas den at blifva fager;
Och ju mer du kransar knöt,
Mera de ock blefvo täcka,
Bland dem pråla fyra mäst (a),
Som du velat tiden räcka,
Och på årets hufvud fäst.
(VF III, s. 147)

(a) Ett Poeme öfver fyra årsens tider.

Med detta poem avser fru Nordenflycht tvivelsutan dennes skämtsamma dikt *Bästa årstiden till giftermål*.[1]

Det erkännes villigt, att denna grova och burleska allegori med sitt arkaiska språk har mycket litet att göra med fru Nordenflychts allvarligt reflekterande och melankoliska årstidsdikter, men här finns i varje fall en äldre svensk motsvarighet till hennes serie. Är Geislers fantasi helt inriktad på de nyttiga produkter, som naturen framalstrar, låter fru Nordenflycht samma natur avspegla hennes egna sinnesstämningar. Våren blir hoppets tid och hösten dödens. Vintern skildras ej alls, dikten är i stället en filosofisk betraktelse över stjärnevalvet. Hennes enda förtjänst om landskapsdikten finner Lamm ligga däri, »att hon gjorde det första försöket, att hon genom sitt exempel gaf diktarten dess sedermera under lång tid bestående form, den lyriska odeartade visan, och att hon förenade naturskildringen med moralfilosofiska reflexioner».[2]

[1] Hanselli, a. a., IV, s. 377 ff.
[2] Lamm, a. a., s. 35.

Den, som i vårt land först visar sig äga förmåga att iakttaga naturen och i ord forma sina observationer, är — skriver Lamm — märkligt nog ingen yrkesskald utan naturforskaren och reseskildraren Linné. Alla de från antikens arkadiska lundar ärvda tillbehören kastar denne överbord och inför i skildringen friska, levande detaljer, direkt hämtade ur den *svenska* naturen. Hans landskap, där den för orten säregna floran spelar en betydande roll, äro därigenom alltid väl lokaliserade. Det ideala stillandskapet har givit vika för det realistiska, klichén för den egna iakttagelsen. Denna påtagliga formella och innehållsliga nyhet i naturskildringen får väl, efter vad jag kan förstå, tillskrivas den omständigheten, att Linné, som är vetenskapsman och ej skald, aldrig frestas att låta de stilistiska broderierna förkväva den skissartade friskheten. Men även Linné är ett barn av sin tid och Lamm påpekar, att han i sina reseskildringar visar en avgjord förkärlek för det leende och behagliga i naturen.

I och med att vi nått fram till Linné, ha vi kommit i kontakt med den form av naturskildring, som kallas den deskriptiva och vars mest ryktbara representant var skotten James Thomson. I 1600-talets poesi intog naturen, såsom nämnts, en mera anspråkslös plats. En naturföreteelse, t. ex. soluppgången eller lövsprickningen, noterades utan att skalden lade sig vinn om att fånga stämningen eller själva atmosfären. Men *The Seasons* (1730) bildar epok såsom en protest mot den popeska poesiens intellektualism.[1] Där är naturen för första gången icke staffage.

Under århundradets första hälft hade detta »moderna» naturstudium uppstått såsom en frukt av det växande intresset för den fysiska världen. Lady Winchelseas *Nocturnal Reverie* (1714), Popes *Windsor Forest* (1713), Gays *Rural Sports* (1713) och Dyers *Grongar Hill* (1726) hade berett vägen för Thomson i England.[2] Margaret Cameron nämner i sitt arbete om Thomsons inflytande i Frankrike, där intresset för naturen spåras

[1] Cameron, M., *L'influence des Saisons de Thomson sur la poésie descriptive en France (1759—1810)*, Paris 1927, s. 7. Jfr även Macaulay, G. C., *James Thomson*, London 1908, s. 91.

[2] Jfr Macaulay, a. a., s. 84 ff.

något senare, såsom exempel på vaknande iakttagelseförmåga Louis Racines *La Religion* (1742), Voltaires *Epître à Madame du Châtelet* (1738), Dulards *Grandeur de Dieu dans les merveilles de la nature* (1749) och Gouge de Cessières' *Jardins d'ornement* (1758), ehuru dessa dikter ännu hänfördes till den didaktiska poesien. Det deskriptiva inslaget är helt underordnat det didaktiska och filosofiska. Icke förrän år 1759 översättes Thomsons *The Seasons* till fransk prosa av madame Bontems och tio år senare utkommer Saint-Lamberts Thomsonefterbildning *Les Saisons.*[1]

Denna exposé över naturskildringens framträdande i Frankrike kunde kanske göras rikare. Om man också noga får akta sig för att blanda samman ekloglitteraturen med den rent naturskildrande, synes det mig, som om t. ex. Jean Baptiste Rousseaus små allegoriska kantat *Contre l'hiver* och *Pour l'hiver*[2] äro ansatser i rätt riktning. Desforges-Maillard har skrivit en liten idyll, *Le Printemps*, som trots sin pastorala karaktär vittnar om en icke föraktlig iakttagelseförmåga hos skalden.[3]

Nyttosynpunkterna hålla emellertid länge i sig. Detta gäller ej blott poesien utan även måleriet.[4] Mot mitten av århundradet erkänner man väl den deskriptiva poesiens berättigande, men även under det andra halvseklet betrakta flera kritiker denna konstart nedlåtande. Marmontel kan njuta av en skickligt utförd naturbeskrivning och beundra dess skönhet. Men detta nöje skulle förblekna, »s'il n'était pas soutenu par *l'intérêt* de la chose; et tout seul il est trop léger pour valoir la peine qu'il donne. Le poëte aura donc soin de choisir des sujets qui, par leur agrément ou leur utilité, soient dignes d'exercer son génie».[5] Cameron anför, att Marmontel finner åskådarens intresse för en tavla av en betande hjord betingat av hans förmåga att själv tänka sig placerad i landskapet njutande av kornas mjölk.[6] I artikeln »Descriptif» i *Élémens de littérature* (1787) fördömer

[1] Cameron, a. a., s. 9.
[2] Rousseau, J. B., *Oeuvres*, I, Londres 1753, s. 315 och 317.
[3] Desforges-Maillard, *Poésies diverses*, Paris 1750, s. 213 ff.
[4] Cameron, a. a., s. 153 ff.
[5] Marmontel, *Oeuvres*, IV, Paris 1819, *Elémens de litterature:* Intérêt, s. 645.
[6] Ib.

Marmontel denna sorts poesi. »Que le poëte, en regardant autour de lui, *décrive* tout ce qui se présente, pour le seul plaisir de *décrire;* s'il ne se lasse pas lui-mème, il peut être assuré de lasser bientôt ses lecteurs.» Likaså hyste La Harpe och Diderot låga tankar om den deskriptiva poesien.

Seklet krävde sålunda något mer än form och färg av en landskapstavla eller en naturbeskrivande dikt. Man fordrade moral och nytta. Thomson har även förstått att tillgodose denna publiksmak. Hans årstidsdikter sysselsätta sig i rätt hög grad med den av människan underkuvade naturen, med jordbruk, boskapssköts el, jakt etc.[1] Vad som i Frankrike intresserade hans tidigaste imitatörer var just dessa scener, där handlingen ger tillfälle till en moralisk utbrodering, under det att de konstnärliga naturskildringarna icke väckte något större intresse. Såsom vi komma att få se, visar Gyllenborg i detta avseende prov på en mera franskorienterad smak.

Längre fram preciserar Lessing i *Laokoon* (1766) skillnaden mellan måleri och poesi: målningens former och färger äro sammanställda i rummet, medan den litterära beskrivningen är utsträckt i tiden. Poetens uppgift blir då icke att hopa en mängd livlösa detaljer utan att måla en serie ögonblicksbilder. Även i detta avseende visar sig Thomson äga förståelse för vad den deskriptiva diktningen krävde. Hans styrka ligger just däri, att han mer eller mindre omedvetet förstår att skildra naturen i rörelse.[2]

Det torde vara av samma anledning Linnés naturskildringar erhållit sin säregna friskhet. Linné reser genom landskapet, som ideligen skiftar, och eftersom hans långa resor omspänna alla tider på dygnet, förenar han på detta sätt utsträckning i tid och rum. Man hade kunnat vänta sig en versifierad motsvarighet till dessa reseskildringar i Gyllenborgs vinterkväde, som enligt författarens egen uppgift till större delen tillkommit under en slädfärd från Stockholm till Skenäs (ML, s. 35). Det kan icke heller förnekas, att de hastigt växlande bilderna — snöbollskriget, istapparna, hammarsmedjan, isfisket — före-

[1] Cameron, a. a., s. 155.
[2] Jfr Macaulay, a. a., s. 98.

falla vara en resenärs iakttagelser. Detta intryck förstärkes ytterligare av den lilla anmärkningen, att »sådan varsamt kiör förbi» granruskorna kring vaken, liksom av själva ankomsten till »den sälla hyddan». Men Gyllenborgs uppgift var för omfattande och han var alltför bunden av litterära mönster för att kunna inskränka sig till en realistisk reseskildring.

Gyllenborgs närmaste förebild är Creutz' *Sommar-Qväde*, vilket vi därför något närmare måste betrakta. Härifrån har han lånat fyrfotajamben och den tioradiga strofen. Var Creutz i sin tur tagit denna versform, är en betydelselös fråga, ty rimflätningen och metern äro ju den gängse odestilens. Vad denne vidare haft för förebild, då han — för att tala med Castrén (s. 112) — »gjorde naturen från bisak till huvudsak i odet», är icke heller lätt att närmare bestämma. Men att han i själva naturskildringen påverkats av utländska föregångare är uppenbart. Lamm anser, att han visserligen för det mesta på egen hand skaffat sig en uppfattning av naturen men i uttryckssätt och ämnesval varit bunden av litterära förebilder.[1] Själva diktens form gör, att Lamm hellre vill sätta den i samband med äldre odeartade franska naturskildrande dikter eller med Brockes än med Thomsons breda målningar. Vissa beröringspunkter med Thomson — fiskescenen och jaktscenen — anser han kunna förklaras av att de bägge haft samma förebild, nämligen *Windsor Forest*. Några övertygande verbalöverensstämmelser mellan *Sommar-Qvädet* och denna dikt anföras även. Lamms uppfattning i Oxenstiernemonografien är alltså, att Creutz skrivit sin årstidsdikt oberoende av Thomson.[2]

Castrén är av en helt annan åsikt.[3] Han godtager Lamms bevis för ett Popeinflytande men anser diktens allmänna karaktär — de skiftande tavlorna och stämningarna — mera i Thomsons anda. Med detaljerade exempel söker Castrén styrka denna sin uppfattning men är tveksam om Creutz hämtat inspirationen till tavlorna av den metande gossen och höbärgningen från Pope eller Thomson.

[1] Lamm, a. a., s. 45 ff.

[2] I UR I, s. 400, har Lamm dock anslutit sig till Castréns uppfattning, att Creutz känt till och influerats av Thomson.

[3] a. a., s. 113 ff.

Låt oss närmare betrakta fiskescenen! Thomsons skildring (*Spring* v. 379 f.), som förresten starkt erinrar om Gays liknande parti i *Rural Sports* (v. 131 ff.)[1], beskriver forellfiske med kastspö, alltså s. k. spinnfiske. En liten anmärkningsvärd detalj är, att Gay som bete begagnar såväl fluga som mask, medan Thomson anser fiske med mask vara djurplågeri. Något flöte brukas som bekant aldrig vid dylikt fiske. Men Popes scen har ingenting med den sortens sportfiske att göra.[2] Den tålige fiskaren, som sitter och stirrar på den dansande korken, är i högsta grad amatörfiskare av enklaste snitt, alldeles som Creutz' pojke. Om nu Creutz verkligen anlitat en förebild för denna alldagliga scen är det ju möjligt att han lånat vissa ord — »finny race» och »delusive fly» liksom skildringen av fiskens motstånd — från Thomson men fiskesättet är Popes. Likaså kan man uttrycka en förmodan, att nymfjakten i Lodonaepisoden i *Windsor Forest* (v. 171 ff.) givit Creutz idén till partiet om den flyende herdinnan (s. 64), om också händelseförloppet är ett annat.

De flesta av Castrén anförda detaljerna visa väl, att Creutz knappast kan ha varit obekant med Thomsons arbete. Dock kan man ibland ställa sig tveksam även här. Macaulay påpekar hur Thomson imiterar Miltons för översinnliga ämnen väl avpassade poetiskt-abstrakta termer, vilka emellertid lida av en viss preciositet, när de brukas på tal om alldagliga företeelser.[3] Såsom exempel anför han Thomsons ofta anlitade omskrivning »the glittering finny swarms» för fiskarna. Men även andra samtida diktare begagna dylika bilder. Så skriver Gay »the finny brood» (*Rural Sports*, v. 127) eller »the finny race» (ib. v. 253) och såväl Gay som Pope begagna omskrivningen »the scaly breed» (*Windsor Forest*, v. 139). Att Creutz' »fäneslägte» (s. 60) likväl förefaller vara ett lån från Thomson bevisas bäst därav, att i samma strof omtalas »en svek-full ref», vilket Castrén sätter i samband med Thomsons »delusive fly».

Det kan ej bestridas, att »en alldeles specifikt Thomsonsk prägel»[4] utmärka raderna —

[1] Gay, J., *Poems on several occasions*, I, London 1720, s. 10 ff.
[2] *Windsor Forest*, v. 135 ff. — Pope, a. a., I, s. 348 f.
[3] Macaulay, a. a., s. 162.
[4] Castrén, a. a., s. 115.

En klippa över djupet hänger,
Och nickar med en skäggig topp. (s. 62)

I ett annat exempel från *Autumn* ha vi också »nickandet»:

. . . . and the nodding sandy bank,
Hung o'er the mazes of the mountain brook.
(*Autumn*, v. 412 f.)

Emellertid kunna vi i Popes *Eloisa to Abelard* påvisa samma poetiska bild:

And low-browed rocks hang nodding o'er the deeps.[1]

Alla dessa lösryckta uttryck och metaforer, som erinra än om Pope, än om Thomson, ge oss dock ett ganska otillfredsställande svar på frågan, vilken förebild Creutz haft för dikten i sin helhet. De av Lamm och Castrén anförda verbalöverensstämmelserna säga egentligen ej mera än att skalden funnit behag i ett eller annat uttryck.

Det synes mig, som om man måste giva Lamm rätt, då han anser kvädet mera vara i den strikta franska odelitteraturens anda. »Hans sensibilitet svävar mellan preciöst rokokogalanteri och modern känslosamhet.»[2] Efter vad jag har funnit, följer detta sommarkväde strikt de lagar, som poetikförfattaren Joannet dikterat. Vi finna nämligen i andra delen av dennes lilla handbok flera detaljerade anvisningar om hur man skall behandla ett dylikt ämne. Det tredje kapitlet avhandlar »des peintures qui représentent les choses sensibles» och är uppdelat i två artiklar, varav den första rör »des objets inanimés» och den andra »des objets animés». I denna ytterst systematiskt disponerade poetik finna vi sålunda regler för den naturskildrande dikten i artikeln om de själlösa föremålen.[3] Är det fråga om att framställa ett enskilt livlöst föremål, t. ex. en blomma, ett träd, en flod, ett berg el. dyl., har Joannet tre goda råd att ge den unge poeten. Det gäller först och främst att teckna något för

[1] V. 244. — Pope, a. a., II, s. 251.
[2] UR I, s. 399.
[3] Joannet, a. a., I, s. 173.

föremålet karakteristiskt, så att läsaren strax känner igen det. Vidare bör man fästa sig vid det mest angenäma eller det mest slående draget hos föremålet. För det tredje bör man bemöda sig om att besjäla det. Denna tredje paragraf intresserar särskilt. Det finns hos varje föremål en viss rörelse. Skall ni skildra en flod? frågar Joannet. Ni skall i dess strida eller majestätiska lopp, i dess strävan att bryta sig ur sin bädd finna något som ger den liv. »Est-ce un ruisseau? vous l'animerez en représentant le murmure de ses eaux qui serpentent, le plaisir qu'il semble trouver à former mille détours dans une riante prairie, pour offrir à toutes les fleurs qui l'émaillent, le tribut de ses ondes rafraîchissantes.»[1]

Låt oss nu betrakta Creutz' sätt att framställa bäcken:

En bäck från högden kullrar neder
Och kring det friska gräset leder
Sitt obestånd och stolta dön
Han sig i villo slingring kröker
Tills han sitt skumm med bullret öker
Och störtar sig i salta sjön.
(VF III, s. 60)

Här ha vi onekligen en bild, som skulle vinna Joannets gillande. Dess sorlande ljud och dess slingrande lopp genom den gröna ängen återfinnas hos Creutz och komma läsaren att i bäcken se ett pojkaktigt väsen. Men Joannet fortsätter: »Vous représenterez un arbre attaqué par les fiers Aquilons: par le bruit de ses branches qui se plient & se replient en mille sens différens, il paroîtra se plaindre, & gémir des efforts dont il soutient la violence; . . .» (s. 175).

Creutz låter också nordanstormen figurera i sin dikt, ehuru den näppeligen har med en sommarskildring att göra:

En alm till medel skyn sig höjer
Den nordens storm förgäfves böjer . . .
(VF III, s. 59)

Eller också målar man ett träd, skriver Joannet, där lekfulla sefirer skalkas bland bladen, »dont la douce agitation, & l'ombre

[1] Joannet, a. a., I, s. 175.

agréable inviteront à prendre un délicieux repos». Även dylika träd växa i sommarkvädet:

> De täta alar mig beskärma
> At ej af Sol och qvalmig värma
> Jag nödgas magtlös gifvas opp.
> (s. 58)

Blommans klassiska kärlek till fjärilen försummar den franske poetikförfattaren ej att nämna: »elle invitera le volage papillon à lui prodiguer ses tendres caresses»; och Creutz ser även

> . . . . en fyra-vingad skara,
> Som himla-bogens färgor bär,
> Sig med de blyga blommor para, . . .
> (s. 62)

Det heter vidare om blomman, att »elle répandra ses plus douces odeurs pour flatter l'odorat; délicate, le seul toucher suffit pour diminuer son éclat, & la main qui la cueille lui donne la mort» (s. 176).

Hos Creutz blekna blomstren av fasa, när de träffas av lien. Även han framhäver alltså deras bräcklighet och förgänglighet.

Som en fjärde punkt framhåller Joannet nödvändigheten av att låta alla »objets inanimés», om de samtidigt framställas, harmoniera med varandra. För att följa denna regel måste man rådfråga sitt smaksinne eller läsa mycket poesi. Den femte punkten är även av intresse. Målas flera föremål samtidigt, skriver författaren, måste man ge perspektiv åt tavlan. Detta sker om man utförligast skildrar de väsentligaste föremålen, under det att de sekundära avlägsnas från synfältet genom att blott antydas i någon rad. Men de böra ej helt uteslutas. »Quoique légérement tracés, ils forment un tout achevé, & causent le même plaisir qu'une longue perspective» (s. 181).

Creutz har mästerligt följt denna regel i strofen om segelbåten (VF III, s. 60). Där ha vi först havet med de tusen holmarna. Solen, som speglar sig i den blanka ytan, intager en bred plats på tavlans mitt. Så fastnar blicken på det mjölkvita seglet, glider omedelbart över till den götiska byggnaden

men lockas åter tillbaka till segelbåten, bakom vilken man nu skymtar ett moget sädesfält.

I den andra artikeln övergår Joannet till »des objets animés». Djurens instinkter motsvara våra passioner. Författaren anför såsom ett lyckligt exempel på hur ett animalt driftliv ger relief åt en mänsklig lidelse en liten dikt ur Porées tragedi *Agapitus*. Den är av samma struktur som Creutz' strof om den flyktiga fjärilen:

Le papillon toujours volage
Erre, vole de fleurs en fleurs
Sans qu'aucune d'elles l'engage
A fixer ses folles ardeurs.
Telle est la jeunesse peu sage:
Elle court après les plaisirs
Qui se trouvent sur son passage
Sans qu'aucun fixe ses desirs.

(s. 185 f.)

Creutz ser i fjärilens lättsinniga lek något avundsvärt:

När ena blomstret sugat är,
En fjäril straxt ett annat söker
Och så sitt korta lif föröker,
Med ett förlyckligt tidsfördrif,
Hur ymnigt tiden för oss räckte,
Om vårt bekymmersamma slägte,
Drog sådan nytta af sitt lif.

(VF III, s. 62 f.)

Tagna vart för sig äro dessa exempel allt annat än originella och ingenting hade hindrat, att Creutz påträffat dem i den antika eller den antikefterbildande litteraturen. Bäcken t. ex. som slingrar sig fram över ängen, är en detalj, som redan i Horatii poetik är omnämnd: »Et properantis aquae per amoenos ambitus agros.»[1] Sommarkvädet uppvisar ju också förutom dessa nu anförda exempel åtskilliga realistiska små detaljer, som i sin tur kunna vara hämtade direkt ur naturen. Men med sådana argument kan man likväl icke komma förbi Joannets

[1] *Ars poetica*, I, 17.

poetik. Vad vi här ha påträffat, måste ju under alla omständigheter framstå som en ytterst sällsam konstellation. På några korta små sidor räknar den franske estetikern upp en mängd föremål. Nästan samtliga dessa ha tagits upp i Creutz' årstidsdikt, där de icke blott återgivits i samma anda utan i detalj kopierats. Även i fru Nordenflychts ode över Karl XII finns ett exempel på en genomförd bild, vilken går tillbaka till *La Henriade*. Det är där kungen liknas vid en mäktigt frambrytande flod. Samma parti ur Henriaden citeras av Joannet.

Om det också kunde bevisas, att Creutz aldrig läst Joannet, kvarstår likväl det faktum, att hans dikt anpassar sig efter de lagar, som formulerats av en fransk kritiker vid seklets mitt. I diktartrion var ju Creutz föregångsmannen, när det gällde att reformera versen.[1] Det torde icke kunna förnekas, att hans årstidsdikt har sina rötter i den franska kulturjorden.

Undersökningen av förebilderna till Creutz' sommarkväde är betydelsefull, då man går att granska skaldebroderns årstidsdikter. Till denne är steget icke långt. Om vi till att börja med sysselsätta oss med hans *Vinter-Qväde* (WA I, s. 34—47), torde det vara nödvändigt att först söka precisera tidpunkten för dess tillkomst. Vi veta då endast, att det blivit »författat större delen i släda under en winter-resa till Schenäs» (ML, s. 35). De vintrar, som kunna komma ifråga, äro 1756/57 och 1757/58, men då fru Nordenflycht under den förra var nedbruten av sorg och skaldeverksamheten låg nere, är det mera sannolikt att kvädet skrevs den senare vintern. Detta bekräftas även av att den dygd, som framför allt förhärligas i kvädet, är tapperheten. Björnen och braxen visa prov på hjältemod och uttryck sådana som »hvar samling bådar nya krig» (s. 42), »hvad en mägtig granne sparar, / skall nya segrars ämne bli» (s. 44) eller »et flammigt måln i vädret fäcktar / och målar örlogs bistra tid» (s. 46) synas mig peka i samma riktning.

*

Gyllenborgs *Vinter-Qväde* består av två partier: en tendentiöst hållen ingress på fem strofer och ett deskriptivt parti,

[1] Jfr Sylwan, O., *Den svenska versen från 1600-talets början*, I, Gbg 1925, s. 224.

som ger en allsidig målning av vintern. Den första uppgiften blir att besvara det frågekomplex, som träder fram, när man läser de pompösa inledningsstroferna. Varför anslår skalden en så utmanande ton? Varifrån har han mottagit impulsen till denna sin göticism?

Det har redan av flera forskare framhållits, att skalden speciellt har *Sommar-Qvädets* diktare i tankarna, när han utslungar sin ljungande protest:

> Du! som din Svenska märg försvagar
> I Södra länders veklighet;
> Du öfver Nordens Vintrar klagar
> Och ej din himmels förmån vet.
> Oss, rena kölden hälsan delar;
> Och vädret som kring fälten spelar
> Förfriskar både luft och blod;
> Det snält i sunda ådror rinner.
> I muntra ögon styrkan brinner
> Och vitnar om behiertat mod.
>
> (WA I, s. 34 f.)

Lamm betraktar Creutz som adressat men påpekar dessutom, att skaldens klander träffar den svenska naturpoesien i allmänhet, som endast trivts i sommarvärme och blomsterdoft och ideligen längtat till Södern.[1] Att vinterkvädet tillkommit såsom en medveten parallell till sommarkvädet, menar även Blanck, som visar hur de bägge vännerna även i sin senare produktion gång på gång fäkta med varandra.[2] För min del vill jag icke förneka den roll, sommarkvädet kan ha spelat. Skalden har säkerligen velat komplettera vännens början till årstidsdiktning. Men jag har svårt för att dela uppfattningen, att vinterkvädet skulle ha tillkommit såsom en protest mot sommarskildringen — detta motsäges ju av att han samtidigt även ägnat våren ett kväde. Även Creutz ger ju i sitt sommarkväde uttryck åt en stark kärlek till verkligt svensk natur, i vars sköte han befrias från de förrädiska nöjena »under gyllne tak». En

[1] Lamm, a. a., s. 62.

[2] Blanck, A., *Om Creutz' »Daphne»*, *Historiska och litteraturhistoriska studier*, XI, s. 139. Omtryckt i *Bellman vid skiljovägen och andra studier*, Uppsala 1941.

strof i hans kväde är så götisk och gyllenborgsk som man gärna kan begära. Den höga almen, som speglar sig i källan, blir en sinnesbild för

den fordna ära
Som Dygders namn till himlen bar
Den fåfängt tidens barn begära
Ty hon med styrcka parad var,
Hon sågs till efterverlden hinna
Och ej med tidens flod försvinna
Fast hon i honom skildras af
När våra dagars frägd förödes,
Som ena morgonrådnan födes
Och vid den andra ser sin graf.

(VF III, s. 59)

En liknande bild om forna tiders ära använde Gyllenborg senare i *Ode öfver Själens styrka*, där de tidtrotsande pyramiderna symbolisera antikens bestående filosofi.

Creutz och Gyllenborg hade under denna tid all anledning att hålla ihop och situationens allvar lämnade säkert icke något spelrum för rent estetiska dispyter. Strofens bakgrund är sannolikt politisk och den vänder sig direkt till den förvekligade svensken, vare sig han såsom mössa eller hovpartist uppträdde på Riddarhustorget eller befann sig vid den pommerska armén. Vi erinra oss, att Gyllenborg i början av mars 1758 blev fri från hovtjänsten. Samtidigt gav rådet von Rosen order att anfalla. Kanske var det vid detta tillfälle Gyllenborg i släde åkte till Vingåker och i patriotiskt nit ville elda sina landsmäns mod. Med »Södra länders veklighet» behöver skalden emellertid icke nödvändigtvis åsyfta Sydeuropas klimatiska förhållanden. Han kan mena de välska seder och bruk, som importerats till Stockholm. Det mondäna nöjeslivet stod nämligen vid denna tid i sitt flor och erbjöd naturligtvis en skrämmande kontrast till krigets allvar. Gjörwell berättar i ett brev till Warmholtz av den 30 jan. 1759, hur baler, konserter, komedier och maskerader avlöste varandra, de sistnämnda så sedeslösa, att konsistoriet till sist måste ingripa för att få dem förbjudna. En tysk violinist gjorde 1758 stor succé liksom sångerskan ma-

dame Uttini, mamsell Beccaroni och hela den franska teatertruppen på Bollhuset. Gjörwell utbrister slutligen: »Hvad fattas oss nu i vår lycksalighet, då södra Europas nöjen blifva hos oss så allmänna? Endast vår dygd.»[1] Det förefaller, som om Gjörwell inspirerats till denna reflexion just av den ifrågavarande strofen i *Vinter-Qvädet*. Tre dagar senare skriver han nämligen till A. G. Leijonhufvud, att han »med största nöje läsit större delen igenom af Witterhets-Arbeten T I» (2/2 1759). Det ligger då nära till hands att tro, att Gyllenborg vid nedskrivandet av strofen haft samma förvekligade Stockholmsseder i tankarna och i ren opposition förhärligat vinterns stärkande inflytande, som »vitnar om behiertat *mod*». Ty redan på vintern 1758 roade man sig intensivt i Stockholm. »Halva societeten grät och andra hälften skrattade över rikets olyckor», skriver Tessin i ett brev.[2]

För att styrka sitt påstående anger skalden ett historiskt exempel, även det av utpräglat krigisk innebörd. Det är den ryktbara strofen om hur göterna fordom besegrade de förvekligade romarna. Och efter denna avis au lecteur — som vi strax ingående skola behandla — följer en direkt vädjan till landsmännen:

> Du land! som varit Hieltars moder,
> Blif aldrig trälars usla bo!
> Den dygd dig vunnit Äre-stoder
> Lät evigt i dit sköte gro!
> Än bör du verlden dygder lära:
> Lät mandom och en värklig ära
> I helgd hos Svenska hiertan bli!
> Dens namn lät evigt mörker gömma!
> Som född i Sverige, vågat glömma
> Sig vara född, at lefva fri. (s. 35)

Mandomen och den verkliga äran höllos sannerligen icke i helgd i svenska hjärtan under februari—mars 1758, då rykten om kapitulation av åtskilliga svenskar med ett visst nöje kringspredos i huvudstaden.

---

[1] Gjörwell, C. C., *En Stockholmskrönika. Ur C. C. Gjörwells brev. Med en inledning av Otto Sylwan*, 1757—1778, Sthlm 1920, s. 7.

[2] Leijonhufvud, S., *Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets*, I, Sthlm 1931, s. 42.

Men att det här även är fråga om litterär påverkan ligger i öppen dag, ty köldens hälsosamma inflytande på den mänskliga konstitutionen var vid denna tidpunkt icke någon originell iakttagelse. Lamm framhåller (s. 62) med rätta ett liknande parti i Thomsons *Winter*, vilket kan ha väckt skaldens uppmärksamhet:

> Close crouds the shining atmosphere; and binds
> Our strengthened bodies in its cold embrace,
> Constringent; feeds, and animates our blood;
> Refines our spirits, thro' the new-strung nerves,
> In swifter sallies darting to the brain;
> Where sits the soul, intense, collected, cool,
> Bright as the skies, and as the season keen.
>
> (*Winter*, v. 700 ff.)

Den s. 236 citerade strofen och de två följande anser Blanck vara influerade av såväl Rousseau som Montesquieu.[1] Såsom en antagbar förmedlande länk mellan Montesquieu och Gyllenborg hänvisar Lamm till Dalins chauvinistiska företal till andra delen av *Svea Rikes Historia* (1750). Dalin, som ärligt uppger sin källa vara *Esprit des Lois* (L. XIV, ch. 2 och L. XVII, ch. 5) noterar med stolthet i slutet av detta företal, att »en kallare himmel, en ren climat och wäl blandad luft frambringa bättre hälsa, wighet, tapperhet, ädelmod och ärlighet, mindre hämdgirighet, misstankar, list och ränkor, än så många warmare länder». Det är därför med tacksamhet gentemot Skaparen vi böra erinra oss förfädernas bragder. »Wåre prisvärde Götiske Förfäder, som kullkastade Romerska Monarchien, kunde i följe af en så lyckelig födsel intet annat, ehvart de förde sina wapn, än krossa de bojor, som wekliga och trälrika Climater hopsmidt, göra underkufvade Södra Länder lyckeliga genom den Nordiska Friheten, och bygga Lagfasta Riken på Tyranniers fall.»[2]

Vad Dalin tagit fasta på hos Montesquieu är — förutom de klimatiska förutsättningarna — nordmännens frihetsbegär. De krossade slaveriets bojor och införde den nordiska friheten.

---

[1] *Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur*, Sthlm 1911, s. 380 ff.
[2] Dalin, O. von, *Svea Rikes Historia*, II, Sthlm 1750.

Montesquieu hävdar med skärpa, att de nordiska länderna »ont été la ressource de la Liberté de l'Europe» och att det var där de riken bildades, »qui sortent de leur païs pour détruire les tyrans & les esclaves, & apprendre aux hommes que la Nature les ayent faits égaux, la Raison n'a pû les rendre dépendans que pour leur bonheur» (L. XVII, ch. 5).[1]

Detta medvetande om frihetsarvet framträder i Gyllenborgs nyssnämnda götiska strof:

> Af denna luft och styrcka närde,
> De fordna Göter ammats opp;
> Som under denna himlen lärde,
> At fylla ärans högsta lopp.
> Til jordens ändar rycktet hunnit:
> Se'n deras bragder öfvervunnit
> Det folk som jordens Herrskap var.
> Men sig i lustans armar söfde,
> En myndig styrsel sielf behöfde
> Och ok af raska händer bar.
>
> (WA I, s. 35)

Gyllenborg har överflyttat Montesquieus anmärkning i modern miljö, men kulturuppgiften att *lära* världen dygder finnes kvar.

Det har kanske legat nära till hands för Gyllenborg att erinra sig denna passus i *Esprit des Loix*, då han hos Thomson påträffade ett förhärligande av kölden. Något längre fram i *Winter* omtalas också just de nordiska folkens sydliga härnadståg. På sin rundtur kring de arktiska länderna kommer Thomson till skyternas land:

> Wide o'er the spacious regions of the north
> That see Boötes urge his tardy wain,
> A boisterous race, by frosty* *Caurus* pierc'd,
> Who little pleasure know and fear no pain,
> Prolific swarm. They once relum'd the flame
> Of lost mankind in polish'd slavery sunk,
> Drove martial** horde on horde, with dreadful sweep
> Resistless rushing o'er th'enfeebled south,
> And gave the vanquish'd world another form.
>
> (*Winter*, v. 844 ff.)

* The North-West Wind.
** The wandering Scythian-Clans.

[1] Montesquieu, *De l'Esprit des Loix*, I—II, Genève [1746].

Gyllenborg skriver, att vinden »förfriskar både luft och blod» och att de gamla göterna, närda av just denna luft, drogo ut på sitt härnadståg. Tankegången och uppbyggnaden äro således mycket lika.

Samma beundran för ett härdat nordiskt folk skymtar även fram i J. B. Rousseaus *Ode à M. le Marquis de la Fare*, där det heter om huronen:

> Couché dans un antre rustique,
> Du Nord il brave la rigueur;
> Et notre luxe Asiatique
> N'a point énervé sa vigueur.[1]

Längre fram nämnas hyperboréerna men ej i samband med kölden. Också den mera ryktbare namnen Jean Jacques Rousseau har i sin första discours tagit upp detta tacksamma motiv, där de råa, okunniga barbarerna triumfera över kulturfolket. Rom, fordom dygdens tempel, »devient le théâtre du crime, l'opprobre des nations, & le jouet des barbares».[2] Strax därefter räknar han upp några folk, som »préservés de cette contagion des vaines connoissances, ont par leurs vertus fait leur propre bonheur & l'exemple des autres nations. . . . tels furent les Scythes, dont on nous a laissé de si magnifiques éloges . . .»[3]

På vitt skilda håll i den europeiska litteraturen har skalden alltså mött detta svärmeri för de dygdiga nordborna. Förutom Montesquieu ha vi nämnt namnen Thomson, Dalin, J. B. och J. J. Rousseau. Men deras citerade arbeten lågo alla vid ifrågavarande tidpunkt mer eller mindre långt tillbaka i det förflutna och i de flesta fall rör det sig blott om ganska isolerade citat, under det att de götiska stroferna intaga en dominerande ställning i Gyllenborgs kväde. Man är därför frestad att såsom

[1] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 114. — Att just denna dikt med intresse studerats av fru N. kan dokumenteras. I Eckleffs *Blandade skrifter* finns ett tal, som denne höll den 15 okt. 1754 på Hedvigdagen och vari han skämtsamt berättar, hur fruntimmer och män på Parnassen beslutat uppvakta herdinnan. J. B. Rousseau är rädd för att möta Voltaire men Saint-Evremond svarar, att »fru N. sedt hans Oder til La Fare och til Efterverlden, och gjorde honom viss at vara välkommen».

[2] Rousseau, J. J., a. a., I, s. 18.

[3] Ib., s. 20.

klimatlärans förmedlare efterspana något litterärt arbete, som genom sin aktualitet kunnat utöva ett starkare inflytande och kanske rentav givit anledning till en diskussion vännerna emellan. Man kan enligt mitt förmenande icke taga nog hänsyn till just den nyutkomna litteraturens impulsgivande roll. Vi ha förut sett, hur Rousseaus första discours med följdskrifter mycket snart gav upphov till diskussion mellan fru Nordenflycht och Klingenberg och inspirerade skaldinnan till hennes omdebatterade skaldebrev till Criton. Längre fram skola vi även få se, att *La nouvelle Héloïse*, »vient de paraître», lämnar stoff till Creutz' *Daphne*. Den nordenflychtska kretsen mottog alltid med begärlighet nyheterna på bokmarknaden och när nu flera av dess medlemmar hade tillträde till drottningens bibliotek, får man räkna med ännu större möjligheter att taga del av de litterära primörerna.

Av de tre ifrågavarande stroferna — andra, tredje och fjärde — åberopar sig skalden i den första på Montesquieus klimatlära, skildrar i den nästa nordbornas av den hälsosamma luften betingade hjältemodiga historiska insats och uppmanar i den tredje sina landsmän att fortfarande vara världens läromästare i dygd. Om tankegången i de två första hämtats från Montesquieu genom Dalins förmedling, har det i den sista strofen tillkommit ett didaktiskt element, som hos dem och övriga citerade författare saknas. Dalin inskränker sig till att ödmjukt tacka försynen för de många dygderna: »Nyttjom en så god Naturens handräckning icke till skryt, utan till den Högstes ändemål» (slutet av företalet). Men Gyllenborg anslår en betydligt karskare ton och det förefaller, som om denna strof betecknar ingressens kulmen. Det skulle icke vara förvånande, om han här inspirerats av Paul-Henri Mallets *Introduction à l'Histoire de Dannemarc* (1755), vars grundläggande betydelse för den nordiska renässansen först påvisats av Blanck.[1] Det var just tack vare detta arbete den unge i Köpenhamn bosatte schweizaren fäste uppmärksamheten vid sin person och kallades till lärare i franska språket och litteraturen för den danske kron-

[1] Blanck, a. a., s. 40 ff.

prinsen. Denna omständighet gör, att man med större säkerhet kan räkna på att han var känd vid det svenska hovet.

För oss är egentligen blott företalet av intresse. Mallet försvarar där sin åtgärd att låta de nordiska folkens forntid bli föremål för behandling med att framhålla, hur deras insats i historien icke varit av tillfällig art. Han skriver, att

> l'Europe a pris une autre face durant ces inondations réiterées & presque universelles. Des établissemens différens, de nouvelles Sociétés, un esprit nouveau se font formés dans la confusion qu'elles occasionnoient, ensorte que l'on peut assurer avec confiance, qu'on ne sauroit rendre raison de nos moeurs & de nos coûtumes, sans remonter souvent à cette époque qui nous en découvre la principale source (s. 4).

Mallet, som helt stöder sig på Montesquieus klimatlära, skildrar i ordvändningar, som erinra om denne, nordmännens tåg mot Södern:

> Alors on voit les vainqueurs reporter au milieu des nations vaincues, c'est à dire, dans le sein de la servitude & de la molesse, cet esprit d'indépendance & d'égalité, cette hauteur d'ame, ce goût d'une vie rustique & militaire, que les uns & les autres avoient puisés dans la même source, mais dont les Romains conservoient à peine de foibles restes (s. 6).

Våg efter våg av nordisk styrka och dygd anser Mallet under tidernas lopp ha vällt fram över Europa. Och den styrelseform, som nordmännen en gång uppfunno i sina skogar och som ännu på sina ställen finns kvar, har icke helt utplånats, »puisque les moeurs & l'esprit qu'il a coutume de faire naitre & d'entretenir, y regnent encore à divers égards» (s. 7).

Var Gyllenborg förtrogen med detta arbete och dess tankegångar, får man en acceptabel förklaring till hans iver att framhålla svenskarnas stora kulturuppgift.

*

Som en övergång till naturskildringen lovprisar han därefter sin egen frihet, varpå diktens rent *deskriptiva* parti begynner. Snöfallet, tövädret, frosten och isbildningen ute på havet avverkas hastigt i ett par strofer (6—7). Därefter låter Gyllen-

borg scenen befolkas. Naturen ger vika för människan, naturskildringen för genremålningen. I en släde, som förspänd med en skarpskodd springare glider fram över isen, sitter en »skönhet» med sin kavaljer. Jämsides med skildringen av deras färd utvecklar sig den stilla flirt, som på alla vis gynnas av situationen:

> Han tycks för första gången våga,
> Ge utbrott åt sin bundna låga,
> Som blir af vädret mera fri.
>
> (s. 38)

Kölden, som kommer hans händer att stelna, ger honom en kär anledning att söka värme i den älskades päls och när släden i en sluttning välter, kan körsvennen med ett för bägge parterna efterlängtat famntag rädda henne från att skada sig. Ett dylikt galanteri hörde till genren.

I den åttonde strofen skildras, hur fålen travar fram över isen. Icke oävet ger skalden läsaren en vision av de i solskenet blänkande hästskorna och den snabba, eggande bjällerklangen, men hur illa uppbyggd är icke denna strof! Den börjar med att presentera oss hästen i rörelse ute på isen:

> Dig redan djerfva Fålen trampar,
> Som på din rygg sig skyndar fram;
>
> (s. 37)

Därpå skildras den stillastående hästen, otåligt skälvande av lust att få rusa iväg:

> Han illsken först mot marcken stampar
> Och luften fylls af frusit damm.
> Men snart han nedåt isen hastar . . .

En motsvarighet till denna häst i såväl vila som rörelse ha vi i *Windsor Forest*. Men betydligt skickligare förstår Pope att genom en logisk uppbyggnad ge fart och fläkt åt scenen:

> Th'impatient courser pants in ev'ry vein,
> And pawing, seems to beat the distant plain.
> Hills, vales, and floods appears already crossed,
> And ere he starts, a thousand steps are lost.
>
> (v. 151 ff.)

En samling pojkar tävla på skridsko ute på isen, varvid den av åskådarna korade segraren råkar falla omkull. De äldre börja ett snöbollskrig och åter öppnar sig en möjlighet till ett galanteri:

> Än flickan står i mjugg och tittar,
> Om hennes båll det bröstet hittar,
> Som hon så gärna såra vill. (s. 40)

Tövädret, som lossar istapparnas fästen, ger anledning till en moraliserande reflexion över det bedrägliga i att låna sitt ljus från annat håll.

På denna brokiga tavla förekomma emellertid ej endast figurer, som förlusta sig. Även arbetet eller — såsom samtiden troligen skulle ha uttryckt sig — »nyttan» har här fått sin givna plats. En hammarsmedja, där »evigt dunder har sit säte» och där den vita snön obevekligt svärtas ned, besjunges i en hel strof. Läsaren får onekligen en ganska klar och distinkt bild av den imponerande tavlan. Ett försök till realism är att notera:

> Hit får sig aldrig hvilan sträcka:
> Än röda tänger ugnen räcka,
> Än under hammarn malmen vänds. (s. 41)

Något nytt motiv i svensk diktning är detta emellertid icke. Ett av de mest realistiska partierna i *Adalriks och Giöthildas Äfwentyr* utgöres av en liknande skildring:

> Hackorna targade i Bergen. Malmen windades ur Klyftorna. Ugnarne lyste, och Hamrarne dånade. Några blåste up Elden i Härdarne. Andra kokade Malmen och afsöndrade Slagget. Andra wände det glödande Järnet med sina Tänger, och andra med dryga och vissa slag lyftade sina tunga Släggor, at gifwa det skapnad.[1]

Böök berömmer det fosterländskt-industriella patos, som här spåras.[2] Hos Gyllenborg dominerar dock poesien över nyttan. Men om man jämför dessa tablåer med Linnés motsvarighet i Västgötaresan, måste man giva naturforskaren företrädet, när det gäller att framtrolla en spöklik skräckstämning.

[1] I, Sthlm 1742 och 1743, s. 134.

[2] Böök, F., *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*. Sthlm 1907, s. 157.

Natten kom på med sit tjocka mörker; den höga Barrskogen syntes som en mur dubbelt högre af mörkret; Korn-blixtet lyste som Gast-Eld hastigt och ofta, utan dån; Hästarne gnistrade, och slogo eld med skorna emot stenarna; Ugglorna skreko som Gastar, och Nattskräfwan skärrade som en spånråck; Vulcani bleke skiortgåssar dundrade och släggade med mer än handkrafter, långt bårt wid Hamrarna, intil dess wi kl. 11 om natten kommo fram til Norum, efter 5. quarts resa.[1]

Även Gyllenborg har velat understryka det mäktiga i järnindustrien. Men kontrasten mot den föregående strofens idylliska töväder under en anad marssol blir så bjärt, att läsaren icke hinner försättas i den åsyftade stämningen. Skaldens upplysning att »här brinna lågor natt och dag» förfelar därför sin verkan, medan Linné, som just är ute och färdas om natten, når den avsedda effekten utan att behöva ge några upplysningar.

I nästa strof övergår skalden från bergs- till skogshanteringen. Ett träd fälles med dunder och brak för att sedan nyttjas som mast. Och medan han ännu dröjer kvar i skogen, skildrar han en efter allt att döma regelrätt björnjakt, där den sovande nallen väckes och drives ut ur sitt ide mot de väntande jägarnas spjut.[2]

Emellertid tycks skalden i synnerhet vara intresserad av vad som försiggår på isen. Det är väl på den närbelägna Kolsnaren dessa iakttagelser ha gjorts. Man drager isnot och fångsten blir en skara braxnar, som förgäves sökt komma undan. Men icke ens i en skildring av detta hårda och sträva arbete kan Gyllenborg avhålla sig från att inblanda en erotisk episod:

Men lufts och vågens kyla plågar,
Den hand som tunga nätet drar.
At värman väg til fingren leta
Och up ur friska hjertat reta,
Man händer nu mot händer slår,
Du yngling! mångens afvund blifver,
Som värmd af en fördubblad ifver,
Din älskarinna värma får. (s. 43)

[1] Linné, C., von, *Wästgöta-Resa*, Sthlm 1747, s. 246. — Jfr Lamm, a. a., s. 40 f.

[2] Skallgång på björn var vid denna tid en ganska vanlig företeelse. Torsten Lenk skriver i sin uppsats *Skalltyg och jaktspjut* i Erixon och Wallin, *Svenska kulturbilder V—VI*, Sthlm 1930: »Sin största fullkomning synas skallen ha haft under den mycket jaktälskande konung Fredrik I:s tid. Berömda äro de jakter, som jägmästaren Andreas

I likhet med Creutz låter skalden sitt kväde omfatta en dag. Men liksom denne har han icke fullt konsekvent genomfört sin avsikt utan nöjer sig med att påpeka, hur skymningen nalkas, för att sedan skildra vinterkvällens alla behag. Vi flyttas alltså in i den sälla hyddan, där familjen samlats kring den vida spiseln, fördrivande tiden med glam och sagor. Den unge »friarn» täljer i björknävern sin älskades namn och hon å sin sida är sysselsatt med en väv, som ämnas åt honom. På logen tråder man sedan sjungande dansen. Aftonvarden, som »lönar Åbons tjenst och svett» avslutar detta parti.

Gyllenborg kan dock icke, så saklig som han är, sätta punkt för sitt kväde utan att i enlighet med tidens sed ha skildrat de astronomiska fenomen, som kännetecknа vinternatten. Där ha vi då först och främst norrskenet:

Vår Pol i mörker icke fängslas;
Med bleka lågor hvalfvet hölgs.
Det svarta förlåt åter dagas,
På Himla-brynet strålar dragas:
Här skönjes mången envigs-strid,
En stråle mot den andra fäcktar.
Et flammigt måln i vädret fläcktar
Och målar örlogs bistra tid. (s. 46)

Månen stiger vid midnattstid upp på himlen, där stjärnornas talrika här redan fägnar skaldens blickar. Hans tanke svindlar, när han betänker, hur varje stjärna lyser upp en »mängd af verldar». En kraft jagar dem från solen, en annan drager dem till sig och »striden främjar deras lopp». Såsom en välformad avslutning låter skalden sömnen draga för ridån. Trött söker han upp sin mjuka bädd, där vilan väntar:

Det är ej blott när plågor trycka,
Men äfven i den största lycka,
En vällust at få glömma sig. (s. 47)

Creutz hade slutat sitt *Sommar-Qväde* med att i ett par antitetiskt effektfulla rader lovprisa sömnen, som på sina »tunga

Schönberg anställde för konungen under 1720—30-talen. Jaktskall förekom i mellersta Sverige och, ehuru mindre ofta, i södra. I Norrland har det däremot varit ganska ovanligt» (s. 115).

vingar» återbringar dagens nöjen i »lätta drömmar». Han får således icke anledning att fälla något sammanfattande omdöme om den gångna sommardagen. Men i det rokoko-pessimistiska odet *Öfver Begärelsers Bedräglighet* (WA I, s. 93 ff.), där ärans, rikedomens och vällustens innehållslöshet konstateras, gör han den trötta reflexionen:

> Du häpnar när du börjar finna,
> At alt hvad menskian mägtar vinna,
> Är glömma sig et ögnablick. (s. 96)

Bakom Creutz' självförglömmelse ligger desillusionen och hans reflexion är lagd i munnen på en av plågor tryckt människa. Gyllenborg däremot finner glömskan i sig själv vara en vällust, en bekväm frikoppling av tankarna. Likväl var Gyllenborg säkert den som, långt mer än den ytligare Creutz, allvarligt sökt lära känna sig själv.

Om vi därefter övergå till att jämföra detta kväde med utländska verk, som kunnat tjäna som modell, ligger det närmast till hands att undersöka dess beroende av Thomsons *Winter*.[1]

Man kan diskutera, om *Vinter-Qvädet* är lyckligt komponerat eller om dikten saknar en fast plan. I *Winter* finna vi en klart logisk utveckling. Thomson börjar med att skildra solens fåfänga kamp mot mörkret och hela naturens förlamade tillstånd. Boskapen står modfälld, alla ana det kommande ovädret. Efter detta dramatiska lugn före stormen släpper Thomson lös elementen. Regnbyarna komma svepande över bergen, stormarna tvinga boskapshjordarna att söka skydd och driva in människorna i deras väl ombonade bostäder. Stormarna tilltaga i styrka och fara allt våldsammare fram över skogar och hedar och piska havsvattnet till skum. Stämningen förtätas, när natten faller på.

[1] *Winter* (1726), *Summer* (1727) och *Spring* (1728) omarbetades, när de tillsammans med *Autumn* och några andra dikter utgåvos under titeln *The Seasons* år 1730. Sedermera utökades och förändrades årstidsdikterna avsevärt i den nya redaktionen år 1744. Det är tydligt, att Lamm och Castrén — liksom Macaulay — begagnat den omarbetade upplagan. Den edition av år 1752, som varit mig tillgänglig, skiljer sig emellertid här och var från deras, vilket medför avvikande radhänvisningar.

The reeling clouds
Stagger with dizzy poize, as doubting yet
Which master to obey: while rising slow,
Blank, in the leaden-colour'd east, the moon
Wears a wan circle round her blunted horns.

(*Winter*, v. 120 ff.)

Förskräckta djur blanda sina klagande läten med vindarna. Vågorna slita loss farkosterna från deras förtöjningar. Och så vid midnattstid börjar snön falla — ett parti, som är utfört med en omisskännelig dramatisk styrka:

Throu' the hush'd air the whitening shower descends,
At first thin-wavering; 'till at last the flakes
Fall broad, and wide, and fast, dimming the day,
With a continual flow. The cherish'd fields
Put on their winter-rob of purest white.
'Tis brightness all; save where the new snow melts
Along the mazy current . . .

(*Winter*, v. 230 ff.)

Innan solen om morgonen går upp, har naturen genomgått en fullständig förvandling. Allt är vitt.

Det är skickligt gjort av Thomson att låta denna scenförändring mellan höst och vinter försiggå bakom nattens hölje i ett mörker, där endast måne och stjärnor då och då titta fram mellan de sönderbrustna molnen. Men skildringen är också väl avpassad efter engelska — eller kanske hellre skotska — klimatförhållanden. Ty skalden fäster vår uppmärksamhet vid att snön smälter längs de slingrande strömmarna. Om morgonen står dragoxen övertäckt av snö. Kölden är alltså icke särdeles svår, då djuren ej njuta bättre skydd emot den.

Denna dramatiskt deskriptiva skildringskonst saknar man alldeles hos Gyllenborg.[1] I sjätte strofen, där den egentliga naturmålningen börjar, avfärdas själva snöfallet med ett par rader:

Et flygtigt dun i vädret strider
Och jorden synes vinterklädd. (s. 36)

[1] Jfr Lamm, a. a., s. 63 f.

Kortare kan näppeligen denna naturprocess skildras. Här vräka inga stormar ner snömassorna över den frusna jorden, här finns ingenting av denna oro och ångest, som Thomsons blankverser så mästerligt tolkat. Denna oerhört knappa framställning av snöfallet erinrar snarare om de franska poeternas torra saklighet. I en fabel *La Neige* av Piron[1] finna vi ett prov på denna snabba stil:

> La Neige par les airs tomboit à gros flocons;
> Elle eut bientôt blanchi la plaine, les montagnes,
> Les près, les bois, & les vallons.

Där är snöfallet endast en detalj, som i några få drag skisseras upp.

Men Gyllenborgs koncentrationsförmåga — man vore frestad säga brist på fantasi — hinner i denna samma strof även inpressa såväl tövädret som frosten och skaren:

> När liuset fram ur molnen skrider,
> Försilfrar sig den jemna bädd.
> De varma strålar börja smälta,
> De drifvor sig på marken välta,
> Hvars floder redan hota mig!
> En lycklig frost dem sammantvingar;
> Den klara is på fälten bringar,
> Där solen fåfängt speglar sig.[2] (s. 36 f.)

I detta sammanhang kan man emellertid påpeka skillnaden mellan skotska och svenska förhållanden. Thomson beskriver ett vått och slaskigt väder. Gyllenborg skildrar däremot ett typiskt uppsvenskt snöfall, som försiggår utan någon storm, vilken i Sverige snarare hör hösten till.

Thomsons vinter varar icke heller länge. När han efter att ha gjort en rundtur kring åtskilliga mer eller mindre arktiska länder, såsom Sibirien, Lappland, Island och Grönland, återvänder till sin lokala utgångspunkt, har vinden vänt och tövädret börjat:

[1] Piron, A., *Oeuvres complettes, VI*, Paris 1776, s. 567.

[2] Brockes sysslar mycket med frosten, isen och solen, som försilvrar snön. Se t. ex. *Irdisches Vergnügen* etc., II, Hamburg 1727, s. 408 f.

Muttering, the winds at eve, with blunted point,
Blow hollow-blustering from the south. Subdu'd
The frost resolves into a trickling thaw.

(*Winter*, v. 998 ff.)

Winter är genom sin längd svåröverskådlig. Samuel Johnson förebrådde skalden brist på metod i årstidsdikterna över huvud, men Macaulay ger honom en upprättelse genom att påpeka hur vinterdikten beskriver »the gradual progress of the season, from wind and rain to snow-storms, from snow to frost, and from frost to thaw».[1] I *Summer* har Thomson däremot beskrivit en sommardag från gryning till midnatt. Detta tillvägagångssätt tillämpar Gyllenborg först mot slutet av sitt kväde, där skymningen, kvällen och den inbrytande natten följa på varandra. Diktens första parti är en provkarta på allehanda vinternöjen, i vilken man knappast kan spåra men icke heller fordra någon följdriktighet.

Strofen om isbildningen anser Lamm vara »en dålig parafras af Vergilii kända rader i den rätt fantastiska och hyperboliska skildringen af vintern bland 'Scythiens folk'»:

Concrescunt subitae currenti in flumine crustae,
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
Puppibus illa prius patulis, nunc hospita plaustris.[2]

(*Georgica* III, v. 360—362.)

Gyllenborgs ifrågavarande strof lyder:

Ej mer de grymma böljor rasa,
Den vilda styrckan fängslad är:
Du haf! de lätta seglens fasa,
De tyngsta bördor tåligt bär.
Förgäfves du mot kölden stretar
Och dina hätska vågor retar,
De stelna mitt i deras lopp.
Du redan spak i bojan hvilar;
Och sielfva Nordans skarpa ihlar,
Ej väcka dig ur dvalan opp.

(WA I, s. 37)

[1] Macaulay, a. a., s. 106.
[2] Lamm, a. a., s. 64.

Likheten med Vergilius framgår särskilt av raderna »De tyngsta bördor tåligt bär» och »De stelna mitt i deras lopp». Men isens bärkraft och betydelse för samfärdseln är en observation, som äldre svenska skalder ofta gjorde, låt vara att kanske de i sin tur studerat *Georgica*. Skogekär Bergbo låter t. ex. i *Venerid* 63 en släde glida över istäcket och annoterar med förtjusning:

> Se, hvad för jämnan väg har stilla frostet bäddat
> på kylte vatt'ns rygg, där hvarken knagglat sten
> ej heller tröger sand gör slädens medar men . . .

Lucidor talar om att kölden och vintern »lägga broar» över »bäck, gyttja, dy, moras». Nils Keder skriver, att »kölden hafver byggt en isbro öfver sjön». Hildén, ur vars arbete om stormaktstidens naturuppfattning jag hämtat dessa citat, anmärker att i detta tal om broarna ligger »den underförstådda meningen, att människan är i tillfälle att om vintern skrida fram på vägar, hvilka annars äro för henne stängda».[1] Om alltså denna reflexion över bärkraften låg nära till hands för Gyllenborg, har han ej behövt gå till *Georgica* för att kunna beskriva köldens stelnande inverkan på vattnet. Thomson, som av allt att döma flitigt anlitade Vergilius och därvid ej betraktade lånen såsom stöld[2], framställer nämligen isbildningsproceduren med alldeles samma uttryck:

> An icy gale, oft shifting, o'er the pool
> Breathes a blue film, and in its mid career
> Arrests the bickering stream.
>
> (*Winter*, v. 726 ff.)

Strax innan frågar även Thomson vad frosten är, »whom even th'illusive fluid cannot fly»? (v. 719) Där ha vi alltså även samma tanke som i raden »Förgäfves du mot kölden stretar».

Strofen om skridskoåkningen är av allt att döma inspirerad av *Winter* (v. 763—774). Där skildras hur den holländska ungdomen förlustar sig ute på de frusna kanalerna. I den

[1] Hildén, H., *Studier av naturen i stormaktstidens verklighet och dikt*, Hfors 1920, s. 138.

[2] Macaulay, a. a., s. 146.

äldre redaktionen (1730) har Thomson infört en liten lustig episod, då han låter en skridskoåkande pojke trilla omkull:

> His feet, illuded, sprawling to the sky,
> While the laugh rages round; from end to end,
> Encreasing still, resounds the crowded scene.
>
> (*Winter*, 1730, v. 727 f.)

Denna episod återfinnes hos Gyllenborg, som emellertid kombinerat kullkörningen med en tävlan, där den givne segraren råkar ut för den ödesdigra malören:

> Han på sin skridsko tycks försvinna,
> Men halckar mitt i loppet kull.
> Hans ofärd andra segren gifver,
> Man gäck med fallna hielten drifver
> Och stranden blir af löje full. (s. 39)

Lamm har tidigare påpekat, att denna episod är ett tydligt lån från Thomson.[1] En rad i den av honom nyttjade upplagan förefaller vara direkt översatt:

> The *then gay* land is maddened all to joy. (ed. 1752, v. 774)

Gyllenborg tycks i så fall ha använt den senare redaktionen och ej den tidigare, där denna rad saknas.

Ett motstycke till skaldens skildring av hammarsmedjan — ehuru i mytologisk miljö — finns i J. B. Rousseaus allegoriska kantat *Les Forges de Lemnos*.[2] Här arbetas också dag och natt:

> Dans ces antres fameux, où Vulcain nuit & jour
> Forge de Jupiter les foudroyantes armes . . . .

Vulcanus ropar:

> Travaillons, Vénus nous l'ordonne
> Excitons ces feux allumés:
> Déchaînons ces vents enfermés;
> Que la flamme nous environne.

---

[1] Lamm, a. a., s. 66 noten.
[2] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 305.

Que l'airain écume & bouillonne
Que mille dards en soient formés:
Que, sous nos marteaux enflammés,
A grand bruit, l'enclume résonne.

I den lilla passage av *Winter*, där Sibiriens ödsliga vidder avmålas, figurerar även en lurvig björn.

There thro' the piny forest half-absorpt,
Rough tenant of these shades, the shapeless bear,
With dangling ice all horrid, stalks forlorn;
Slow-pac'd, and sourer as the storms increase,
He makes his bed beneath th'inclement drift,
And, with stern patience, scorning weak complaint,
Hardens his heart against assailing want.

(*Winter*, v. 837 ff.)

Thomson, i vars vinterskildring man nästan hela tiden hör orkanerna ryta, placerar alltså björnen som en ensam, hjälplös och förfrusen varelse mitt inne i snömassorna. Man må observera, att Gyllenborg, som på fabeldiktares sätt gärna låter djuren representera vissa dygder eller laster, liksom Thomson framhåller björnens ståndaktighet i faran. Men för övrigt har Gyllenborgs skildring ingenting gemensamt med skottens. Han har försvenskat motivet och framställt en dramatisk björnjakt.

I Thomsons *Winter* saknas icke heller en skildring av den kring brasan församlade familjen. Men icke ens här kan skotten låta den harmoniska glädjen triumfera. Han låter spökhistoriens skrämmande effekt störa idyllen. Gyllenborgs sagor äro muntrare, ty det heter, att tiden fördrives med »glamm och sagor». Han kan icke heller underlåta att införa ett svärmiskt bimotiv. Den unge friaren sätter sig i närheten av sin vävande käresta och täljer hennes namn i »hårda björken». Omedelbart efter brasepisoden beskriver Thomson allehanda lantliga lekar »in the sounding hall». Här blandar han in ett svärmeri:

The kiss, snatch'd hasty from the side-long maid,
On purpose guardless, or pretending sleep:

(*Winter*, v. 628 f.)

Placeringen av de lantliga, oskyldiga lekarna omedelbart efter braspartiet är gemensam för de bägge skalderna och kan förråda ett visst samband. Men å andra sidan voro väl vinterkvällarnas förströelser bland folket tämligen enahanda i såväl England som Sverige. Bägge skalderna ha knappast behövt gå längre än till sin egen lantliga omgivning för att få stoff till kompositionen.

Bondens välförtjänta kvällsvard gläder skalden:

> Hans vällust man förgäfves söker,
> Där mödan hungren ej beredt.
> Han gammalt öl ur fängslet lossar,
> Som bästa vin i klarhet trossar
> Och yfves af et frodigt skumm. (s. 45)

Detta beröm åt ölet på vinets bekostnad speglar skaldens partitagande för den kroppsarbetande bonden.

Månens vandring mellan mörka moln på himlavalvet är för Thomson alltför målerisk för att uteslutas. Såväl i *Autumn* som *Winter* skildras detta nattens bloss i verser, som efter vad Macaulay påvisat lånats från Miltons *Paradise Lost* och *Il Penseroso*:[1]

> Meanwhile the moon
> Full-orb'd, and breaking thro' the scattered clouds,
> Shews her broad visage in the crimson'd east.
> Turn'd to the sun direct, her spotted disk,
> Where mountains rise, umbrageous dales descend,
> And caverns deep, as optic tube descries,
> A smaller earth, gives all his blaze again,
> Void of its flame, and sheds a softer day.
> Now thro' the passing cloud she seems to stoop,
> Now up the pure cerulean rides sublime.
> Wide the pale deluge floats, and streaming mild
> O'er the sky'd mountain to the shadowy vale,
> While rocks and floods reflect the quivering gleam,
> The whole air whitens with a boundless tide
> Of silver radiance, trembling round the world.
>
> (*Autumn*, v. 1006 ff.)

[1] Macaulay, a. a., s. 143 f.

Detta är onekligen en präktig skildring av en silverskimrande fullmånes vandring. Dikten omspänner emellertid hela årstiden, varför skalden anser sig skyldig nämna, att det stundom är halvmåne och stundom nedan. Detta gör han på ett så elegant sätt, att den nyktra iakttagelsen helt underordnar sig den poetiska effekten. Hela beskrivningen inpressas nämligen i en bisats, medan huvudsatsen reserveras för en annan celest företeelse:

> But when half blotted from the sky her light,
> Fainting, permits the starry fires to burn,
> With keener lustre thro' the depth of heaven;
> Or quite extinct her deadened orb appears,
> And scarce appears, of sickly beamless white;
> Oft in the season, silent from the north
> A blaze of meteors shoots:
>
> (*Autumn*, v. 1020 ff.)

Tekniken är beundransvärd. I *Winter* spelar månen ingen större roll, den uppträder endast som en nödvändig bakgrund, när skalden skall förklara vinteraftnarnas diffusa dagrar.

Även i *Vinter-Qvädet* finna vi månen, av vars egenskaper ingen enda — utom förmörkelsen kanhända — uteglömts av den samvetsgranne skalden. Men här ha alla dessa fenomen inpressats i en enda tioradig strof, månskenet, det lånade solljuset, halvmåne, ny och nedan:

> Jag oviss är vid midnatts tiden,
> Om nattens välde varar än.
> På marken qvicka strålar spela:
> Då nattens fackla börjar dela,
> Det ljus som hon af Solen har;
> Men skenet minsknings-lagen lyder:
> Än hvalfvet blott med hornen pryder,
> Än sig vår åsyn undandrar. (s. 46)

Av Thomsons storslagna poesi finnas här endast kvar några »qvicka strålar», som spela på marken.

Thomsons poetiska styrka låg i hans förmåga att återge de atmosfäriska fenomenen och att skildra floder och skogar.[1] Gyl-

[1] Macaulay, a. a., s. 154.

lenborg saknar egentligen blick för atmosfären, om man bortser från raderna om luftens hälsosamma inverkan. Han nämner visserligen solens frambrytande ur molnen och bjällrornas ekon men kan icke förvandla det till poesi, något som troligen i viss mån framtvingats av den kortradiga odestilen. Friskheten i den lilla realistiska detaljen om bjällrornas genljud fördärvas av skaldens påpekande, att detta väcker Näckens häpnad. Skymningen »kastar, på hvita fälten, glesa flor». Utförligare målas icke mörkningen, som givit Thomson så rikliga tillfällen att briljera. Mörkret blir i Gyllenborgs ögon endast ett besvärligt hinder för den, som icke kan hitta hem. Med förtjusning upptäcker han ett ljus, som visar, var den »sälla hyddan» är belägen. Trots all den längtan till landsbygden, som skalden ideligen deklarerar, visar han sig icke som någon naturentusiast i modern mening. Från sitt fönster betraktar han stjärnhimlen, som genast ger anledning till reflexioner över Newtons gravitationslagar.

Men skalden var ett barn av sitt sekel. I Voltaires förut omnämnda epistel till Uranie, där skalden filosoferade över Newtons system och där Cameron fann vissa ansatser till deskriptiv poesi, tolkar den deistiske skalden sin religiösa beundran på ungefär samma sätt:

> Dieu parle, et le chaos se dissipe à sa voix:
> Vers un centre commun tout gravite à-la-fois.[1]

Denna komparativa analys torde ha visat, att Gyllenborg hämtat många scener och stundom rena ordvändningar från den skotske skalden. Men i stort sett är han mycket självständig. Framför allt har han icke fallit för frestelsen att beskriva den svenska vintern efter engelskt mönster, liksom Mörk gjorde, när han för sin beskrivning av Fyrisåns utlopp i Mälaren kopierade ett fantasilandskap ur Télémaque. Det vinterlandskap Gyllenborg rullar upp är trots all valhänthet äkta svenskt.

Om Creutz' *Sommar-Qväde* visade sig mera besläktat med den franska odestilen än den deskriptiva engelska dikten, gäller

[1] Voltaire, *Oeuvres*, éd. Beuchot, XIII, s. 124.

detta även om Gyllenborgs kväde. I analysen ha ju också då och då en del franska skalder citerats. Nu ligger det ju i sakens natur, att den franska vinterlitteraturen är ytterst sparsamt företrädd. Vid en följande granskning av *Vår-Qvädet* blir det lättare att påvisa, hur nära Gyllenborgs stil ansluter sig till franska mönster. Jean Baptiste Rousseaus små kantater *Contre l'hiver* och *Pour l'hiver* ha emellertid redan gett oss en del beröringspunkter. Ytterligare kan här nämnas, hur i den förstnämnda dikten Rousseau klagar över »les ruisseaux dans leurs cours arrêtés».[1] I den senare lilla dikten heter det om gubben Vinter:

> Plus fort que le fils d'Alcmène,
> Il met les fleuves aux fers; (s. 317)

När Gyllenborg i första strofen av sitt kväde fastslår, att landsbygden i sin vinterskrud har en vällust i beredskap åt honom, »Den sielfva Sommarn okänd är», korresponderar detta förträffligt med Jean Baptiste Rousseaus vintervänliga kantat:

> Mais, si sa force est redoutable,
> Sa joie est encor plus aimable:
> C'est le père des doux loisirs.
> Il réunit les coeurs, il bannit les soupirs:
> Il invite aux festins, il anime la scène.
> Les plus belles saisons sont des saisons de peine:
> La sienne est celle des plaisirs. (s. 318)

Cameron framhåller, att samtiden icke förstod att uppskatta Thomsons glänsande landskapstavlor.[2] Kritiken ansåg, att själva naturbeskrivningen intog en alltför bred plats. Man observerar, att Gyllenborg i vinterkvädet ofta framhåller »nyttan». Han finner sålunda kölden vara till gagn för folkhälsan och om han också icke är blind för det imposanta i den scen, där skogens »högsta träd» fälles, gör hans nyttosynpunkt sig genast gällande, då han med välbehag tänker på den ståtliga mast, som kan utvinnas ur virket. Likaså säges den på loggolvet utbredda halmen en gång ha varit »åkrens heder» och bondens öl är av så god kvalitet, att det trotsar det »bästa vin» i fråga om klarhet.

[1] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 315.
[2] Cameron, a. a., s. 135.

Joannet, som var väl förtrogen med smakens fordringar, föreskrev ju, att ett livlöst föremål fick behag först när det besjälades. Denna tekniska detalj var säkert icke obekant för tankebyggarna. Så låter Creutz ett naturföremål deltaga i människornas glädje, när han talar om »den förtjusta gråttan». Hos Gyllenborg finna vi åtskilliga belysande exempel. Den *fåfänga* solen speglar sig i isen, de *grymma* böljorna rasa, havet bär *tåligt* de tyngsta bördor, vågorna vila *spaka* i bojan, snön *skryter* av sin vithet och den med roten uppryckta granruskan *sviker* skogens nöjda hopp. Detta litet ålderdomliga framställningssätt, som skiljer sig från den mera objektiva landskapsskildringen, påträffar man ofta i franska ekloger eller oden. Ett exempel kan tagas ur Rousseaus allegoriska ode *Circé*, där naturen reagerar inför häxans besvärjelser:

La terre tremblante
Frémit de terreur;
L'onde turbulente
Mugit de fureur;
La lune sanglante
Recule d'horreur.[1]

Gällde det åter att poetiskt framställa de besjälade föremålen i naturen, d. v. s. djuren, borde skalden enligt Joannet i moraliserande syfte jämföra deras instinktiva handlande med människans. Så hade Creutz om också på ett ganska lättsinnigt sätt dragit lärdom av fjärilens flyktiga natur. Gyllenborg bryter ej heller mot denna regel, men eftersom han hellre vill kallas stoiker än epikuré, drager han slutsatser av annan art. Den dygd, som han finner representerad i djurvärlden, är framför allt tapperheten, vilken ju var särskilt aktuell under det pommerska krigets dagar. I kvädet blir således den nordiska faunans okrönte konung, björnen, en hjälte av catoniska mått:

En ädel ifver honom bränner:
Han mot sin stålta ovän går,
Sin död han re'n i bröstet känner,
Men krafter af sin plåga får.

[1] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 295.

Af hämnd hans mörka ögon brinna:
Han i sin död vil segrar vinna
Och få et hjelte-värdigt slut.
Han vård och skärmar söker tvinga:
Men hvassa spjut hans hjerta stinga,
Där sista ifren forsar ut. (s. 42)

På ett för sitt släkte tydligen karakteristiskt manér kämpar braxen i det längsta för sin frihet i flock. Detta för Gyllenborgs tankar till spartanernas berömda lojalitet — Thermopyle är väl urbilden — och braxen liknas här vid »sparten».

I fransk poesi brukas detta framställningssätt särskilt av madame Deshoulières. Några av hennes idyller skildra fårens eller fåglarnas liv och ge upphov till talrika reflexioner.

Men om moralen sätter sin prägel på detaljen, kan man i ännu högre grad kalla dikten i sin helhet didaktisk. I det avseendet erinrar den mycket om *Satire öfver Folk-bristen*. Den är en enda ljungande protest mot det förverkligade och överkultiverade stadslivet. Samtidigt är den en lovsång till den oberoende, »närande» odalmannen, vars nöjen ej köpas med andras möda. Rousseaus, Thomsons, Mirabeaus och Montesquieus idéer ha här planterats på *svensk* mark.

När skalden omkring tjugofem år senare omarbetade kvädet, förvandlades det till en tråkig populärfilosofisk vinterskildring. Men där framträder ännu tydligare den rent nordiska lokalfärgen. Skalden deklarerar också i företalet till sina årstidsdikter, att läsaren där skall finna »Svenska Årstider, Svenska seder under Svensk himmel».[1] Samma anda har besjälat såväl den gamle som den unge skalden och jag tror, att man allra bäst får fram diktens kärna genom ett citat ur en strof i den sista redaktionen:

Kom, matta stads-bo! kom at blandas
Med bygdens folk, om du vill andas
En glädje okänd i din verld;
Men lemna der dit falska löje,
Och smitta ej et menlöst nöje
Med smaken af din tomma flärd.
(CGVA, s. 242)

*

[1] CGVA, s. 172. — Jfr s. 269.

Stödjande mig på vissa inre kriterier sökte jag datera Gyllenborgs *Vinter-Qväde* till vintern 1758. Svårare att besvara är frågan, när *Vår-Qvädet* kom till. Mycket talar för att det skrivits senare. Vinterkvädet förefaller genom sin klart framträdande moraliska tendens vara mera inspirerat än vårkvädet. Man är frestad antaga, att skalden sjungit den unga vårens lov av lust att komplettera samlingen av årstidsdikter. Ur rent litterär synpunkt är vårkvädet avgjort underlägset, något som talar för att vinterkvädet legat skalden varmare om hjärtat. Sannolikt har det författats någon gång efter det förra men under den första hälften av år 1758.

Skalden har här vinnlagt sig om att noga stämma sin lyra i samklang med det ämne han förelagt sig att besjunga. I *Mitt lefverne* framhåller han särskilt, hur styrkan av målningen i vinterkvädet »contrasterar mot den ljufliga som i *WårQvädet* är rådande och tecknar min omsorg at variera ton efter ämnet hwilket af de flästa skalder till större delen ur ackt låtes, der man är ledsen at igänkänna samma hand samma språk med föga förändringar i hwad slags arbete som framställes» (ML, s. 35). Detta betonade ju fru Nordenflycht i sitt företal och vi funno även ett liknande uttalande hos den franske estetikern Joannet.

Om vintern framför allt är styrkans och det okuvliga modets årstid, är våren naturligtvis ömhetens och kärlekens. För att riktigt framhålla detta börjar skalden sin dikt med att i fem strofer skildra, hur hans blyga kärlek väckes till liv. Han finner, att våren föryngrar honom och att han ännu äger ett hjärta. Ty när våren och ungdomen förena sig, kan omsorgen om lyckan, d. v. s. utkomstbekymren, ej fängsla hjärtat, som är vunnet för kärleken. Han hälsar sin Cloe, som lånat vårens fägring, men förebrår henne, att hon icke rörs av hans kärlek utan härmar den frusna åldern.

Denna inledning är onekligen ytterst luftig och graciös, men själva tankegången verkar oklar. Skalden kastar helt plötsligt om tempus utan att man riktigt fattar avsikten och hans vårligt varma kärleksförklaring till Cloe är alltför schablonmässig för att övertyga läsaren. Men kvädet är ju uppbyggt

som ett ode och liksom han i sin vinterdikt hyllat landsbygden, hyllar han här ungdomen och kärleken.

Därpå tager själva naturskildringen vid i den sjätte strofen. Tekniken är densamma som i vinterkvädet, varför en alltför ingående analys endast skulle medföra onödiga upprepningar. Solen är personifierad:

> Till våra nejder Solen hastar:
> Hon nådigt åt Naturen ler,
> Sin låga i dess sköte kastar
> Och lif åt nya lustar ger. (s. 50)

Händelseförloppet — snösmältningen, gubben Vinters flykt, lärksången och lövsprickningen — är alltför allmänt att man med bestämdhet skulle kunna peka på någon direkt förebild. Vi återfinna det hos Thomson, som med sin breda pensel målar en tavla, där vårens gudinna jagar undan den bistra vintern och där den otålige lantmannen spänner sina oxar för plogen, medan lärkan drillar i skyn (*Spring*, v. 40). Men vi kunna lika gärna hänvisa till J. B. Rousseaus ode, *A. M. le Comte de Sinzindorf*, med dess snabba rytm:

> L'Hiver, qui si long-tems a fait blanchir nos plaines,
> N'enchaîne plus le cours des paisibles ruisseaux;
> Et les jeunes zéphirs de leurs chaudes haleines
> Ont fondu l'écorce des eaux.
>
> Les troupeaux ont quitté leurs cabannes rustiques:
> Le laboureur commence à lever ses guérets:
> Les arbres vont bientôt de leurs têtes antiques
> Ombrager les vertes forêts.[1]

Den klassiska förebilden till denna plöjande lantman och hans oxar står emellertid att finna i Vergilius' *Georgica*:

> Vere nouo, gelidus canis cum montibus umor
> liquitur, & Zephyro putris se glaeba resoluit,
> depresso incipiat iam tum mihi taurus aratro
> ingemere, & sulco attritus splendescere uomer.
>
> (I, v. 43 ff.)

[1] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 177.

Detta vittberömda verk var på sätt och vis aktuellt vid den tid, då Gyllenborg samlade stoff till sitt kväde. I den sista volymen av *Année littéraire* för år 1757 rekommenderas en av den unge abbé de l'Isle nyligen verkställd översättning till franska och i denna recension citeras just skildringen av vårens ankomst i såväl översättning som original.[1]

Från och med den elfte strofen lämnar skalden sina litterära förebilder och litar till de egna intrycken. Han berättar, hur man tappar sav ur tall och björk, en procedur, som han säkerligen själv deltagit i på Skenäs' marker. En mycket bred plats intaga bilderna ur fåglarnas liv. Tjäderlek och orrspel beskrivas, de hemvändande tranornas militäriskt formade falang väcker hans oförställda beundran och svalan, som fäster sitt runda bo vid taket, kommer honom att göra följande reflexion — en sådan fordrade ju smakens lagar:

> Ach! kunde vi dess sällhet hinna!
> Vår olycks-dag i dröm försvinna
> Och lefva blott vår glada tid! (s. 56)

Gyllenborg uttrycker sin glädje över att den lilla fågeln vaknar upp ur sin dvala. Han gör sig här till tolk för den då gängse men ur vår synpunkt något förbryllande uppfattningen, att svalan tillbringar vintern på havets botten. Han faller alltså för frestelsen att blanda in »naturvetenskap». Så hade tidigare även Frese gjort i en av sina *Vårbetraktelser* (1726):

> Nu sjunga fåglar gällt på trädens gröna grenar,
> och vattnets tysta folk slå ut de blanka fenar,
> den stela svalan, som i floden haft sin graf
> i luftens öppna vidd nu sväfvar till och af.[2]

En vetenskaplig redogörelse för denna svalans besynnerliga sedvänja kan man finna i Olaus Magnus' historia om de nordiska folken.

Från fåglarnas luftiga rike övergår skalden till fiskarnas våta värld, sedan han något dröjt vid islossningen. I den tjugo-

[1] *Année littéraire* 1757, vol. VIII, s. 209 ff.
[2] Hildén, a. a., s. 140.

andra strofen beskriver han det liv, som pulserar i vattnet, där solen väcker fiskarnas brånad:

> En lusta sig i hafvet sänker
> Och fisken i sin dvala rör;
> Dess Silfver-rygg mot Solen blänker,
> När han af glädje luftsprång giör. (s. 58)

De engelska naturskildrarna ägna vanligen stort utrymme åt fiskarna och fisket. Gay anslår nästan hela första sången åt att med stor saklighet inviga läsaren i spinnfiskets alla finesser. Vad själva fisket angår, ha Gyllenborg och Gay icke mycket gemensamt. Den förre, som ser saken ur fiskens synvinkel, låter denna fastna i en ryssja, ett redskap, som Gay säger sig avsky. Thomsons fiskescen (*Spring*, v. 379 ff.) erinrar i hög grad om Gays. Även han ger en detaljerad skildring av spinnfiske med fluga och lär frikostigt ut alla knep. Men Gyllenborg, som väl studerat ryssjfisket i Kolsnaren, tycks ej ha tagit några intryck av de engelska sportfiskarna. Han är också betydligt mindre intresserad av fisket än av vårsolens förmåga att väcka naturens drifter till liv. I det fallet har han en föregångare i den franske skalden *Desforges-Maillard*, vars lilla idyll *Le Printems* är fylld av en frisk sensualism. Åt vattnets invånare offrar han åtskilliga rader:

> Les Poissons, sous un mur de glace
> Depuis trop long-tems retenus,
> Dans leur froide prison ne se captivent plus,
> Thétis les voit bondir sur sa verte surface.
> L'Amour, que nul effort n'a jamais arrêté,
> Prend son vol, & se glisse avec agilité
> Dans leurs demeures transparentes:
> Ses flammes dans l'eau pétillantes,
> En pénetrent l'humidité;
> Et leurs écailles palpitantes
> Expriment les accès, coup sur coup répétés,
> Du plaisir dont ils sont doucement tourmentés.[1]

Denna starkt sensuella skildring är mera i Gyllenborgs anda än Gays och Thomsons sportscener.

[1] Desforges-Maillard, a. a., s. 214 f.

Liksom svalans glada liv kommer skalden att reflektera över människans bekymmer, får han även här anledning att anställa vissa betraktelser. Den framfusiga sarven är inom djurvärlden en parallell till sprätten, som utan minsta skamkänsla tränger sig in i alla sällskap. Och när skalden på sin roddtur genom den vikande vassen når fram till Sundängen i Kolsnaren — ty någon annan kan det ej gärna vara fråga om — blir blomman, som först blygt öppnar sin knopp för vindfläkten men så småningom lättsinnigt »tar utan skilnad väder an», en avbild av skaldens älskade Cloe. Kvädet slutar på eklogmanér med en glad fête champêtre såsom bakgrund till skaldens klagan över sin obesvarade kärlek.

Denna vårskildring är till hälften en naturbeskrivande dikt, till hälften en herdedikt. Det förra inslaget synes mig vara mera en frukt av egna iakttagelser än av omsorgfullt litteraturstudium. Smaken föreskrev ju ett rikligt bruk av den karakteristiska detaljen och dessa föreskrifter har skalden följt på ett ganska lyckligt sätt. Medan den poetiskt givetvis mera begåvade Creutz omplanterade litterära schabloner på svensk mark, litar skaldebrodern till de egna sinnesintrycken. En sådan liten detalj, som även en bortskämd eftervärld kan läsa med nöje, är beskrivningen av roddturen:

Til nästa vik min kosa ämnas;
En väg på våta fältet lämnas,
Som plöjdes af den lätta båt.
Af årans vänning circlar dragas,
Som växa, vidgas, men försvagas,
När deras bräddar mötas åt. (s. 57)

Hur illusoriskt beskriver han icke båtens färd genom den frasande vassen!

Min båt den veka vassen trugar,
Som sig för tyngder ödmjukt bugar,
Men oskadd sig ur prässen drar. (s. 59)

Sådana partier dröjer man vid med välbehag men frågar sig samtidigt, varför skalden senare i *Verlds-Föraktaren* så kategoriskt fördömer hela denna teknik.

Creutz och Gyllenborg rörde sig för det mesta på ganska vitt skilda litterära områden. Pastoralen och elegien lågo bäst till för den förre, under det att den senare odlade satiren och odet med största framgång. Det är då lockande att mäta de bägge vännernas prestationer, när de för en gångs skull mötas på samma vädjobana. Ett utmärkt tillfälle därtill erbjuda oss deras årstidsdikter, varvid till jämförelsematerial vårkvädet lämpligen kan tagas. Formellt ansluter detta sig nära till det av Creutz givna mönstret, vars utländska förebild är det franska odet. Vad kompositionen beträffar, söker Gyllenborg även följa Creutz ehuru mindre framgångsrikt. Castrén lovordar högeligen Creutz' förmåga att låta de enskilda tavlorna underordna sig helhetsintrycket och att sammangjuta så många situationsbilder från vitt skilda håll till ett homogent sommarlandskap. Dikten är, skriver han, »just ur kompositionens synpunkt ett beundransvärt verk, väl det första på svenska där klassicismens säkra sinne för verket som helhet tydligt framträder. Stroferna balansera varandra mästerligt, de olika tavlorna upprepa aldrig varandra utan omväxla skickligt, och mellan naturbilderna äro de erotiska och moraliska stroferna inpassade så att avbrotten aldrig bli alltför regelbundna och stereotypa. Kompositionens inre rytm sviker icke ett ögonblick — det är en av de punkter där Creutz' dikt står ofantligt över Gyllenborgs årstidskväden».[1]

Creutz börjar med en svårtydd liknelse:

Så har jag på mitt öde vunnit,
Fast morgon-åldren än är qvar
Och denna tysta dalen hunnit,
Som gränts för all min önskan var.

(VF III, s. 58)

Han har lyckats övervinna den oro och ängslan, som länge hållit honom i sitt fasta grepp. Det har förunnats honom att nå fram till en eftersträvad harmoni:

Mitt fordna lugn min frihet vaknar
Och retar upp min kväfda smak.

[1] Castrén, a. a., s. 125.

Huruvida denna harmoniska sinnesstämning är av mera efemär eller varaktigare natur, kan man ej veta. Vi finna en motsvarande teknik i vårkvädet. Även Gyllenborg utgår från sig själv och börjar med en reflexion över sin egen ålder:

Hvad är som i mitt sinne väcker,
En känsla den jag nästan glömt?
Mån än min öma ungdom räcker
Och någon sällhet åt mig gjömt?
Förgäfves ej mitt lif försvinner:
Jag än hos mig et hjerta finner
Och lyckligt åter röras får.
Jag yngre blir än sielfva åren;
Jag med Naturen delar Våren,
I slutet af min lefnads Vår. (s. 48)

Sommaren uppväcker hos Creutz en ljuvlig känsla av *lugn* och *frihet*. Hos Gyllenborg väcker våren även en sällhetsförnimmelse, men då ungdom och vår förenas, »är svårt at längre vara *fri*» och han känner hur hans »*lugn* begynte bli en börda». Med tacksamhet motser han därför kärlekens intrång i hjärtat.

Skillnaden mellan skaldebröderna är här lika betecknande som valet av årstid för poetisk behandling. Creutz är den blodfulle sensualisten, hans kärlek är den heta sommarens och han prisar förtjust den svala lunden med dess lugn och frihet, där hans oro dämpas. Gyllenborgs sinne är frostigare, men han ger omsorgsfullt akt på sig själv och utbrister i höga glädjerop, när han känner sitt hjärta slå i snabbare takt. Därför blir lugnet för honom stundom en börda. Vi måste sätta dessa inledningsstrofer i samband med hans ovan citerade brev av den 7 nov. 1757: »Le tems precieux que je perds sans le moindre fruit, est ce que je regrette d'avantage. C'est la jeunesse, la saison de plaisirs qui s'enfuit pour moi, sans me laisser la satisfaction d'en avoir joui.» Och strax innan klagar han: »je m'endurcis tous les jours». Men här i detta kväde konstaterar han jublande, att hans liv ej förrinner förgäves.

Även andra särtecken finnas. I *Elegie* skildrar Creutz i patetiska ordalag en kvinnas, Zephis', grymhet. Det är en dikt om en försmådd kärlek. Med välbehag uppsöker han i sin förtvivlan en plats, där lidelserna avkylas:

Hvad köld är det som denna gråttan hyser?
Här får mitt heta blod nu ändtlig svalka sig . . .
(VF II, s. 87)

I *Fråga* längtar han likaledes efter denna svalka:

Vår sol i väster var at bleka strålar sprida
Och äntlig lämna rum åt nattens lugna magt:
— — —
Nu kändes qvalmig luft med svala pustar strida,
— — —
När jag af vanmagt qväfd, förvirrad utan hopp,
Gick ut at hämta luft . . .
(VF II, s. 89)

Men här blir älskaren ej tillbakavisad utan undrar blott, hur långt hans djärvhet kan sträcka sig. I *Sommar-Qvädet* har herden ingen svårighet att fånga den flyende herdinnan, som blott äger blygselns bräckliga vapen att försvara sig med. Överallt finna vi sålunda en brinnande kärlek och en längtan efter svalka.

Med Gyllenborg förhåller det sig helt annorlunda. Han är hela tiden ytterst mån om att hålla alla ömma lustar inom tillbörliga gränser. Detta framgick redan av de bägge försvarsdikterna. I den lilla frestelseepisoden i vårkvädet tager hans försiktighet sitt mest pregnanta uttryck. Han kan icke nog övertyga Cloe om lundens ofarlighet, där västanfläktar skola förfriska henne:

Min Cloe! fruckta ingen fara!
Du kan för Våren säker vara,
Hon ej förmätna lågor ger.
Dess luft en sparsam värma sänder,
Som qvicka Gudens ömhet tänder,
Der han sin djerfhet bunden ser. (s. 63)

Hans karaktär sättes aldrig som hos Creutz på prov. Kärleken till Cloe inskränker sig till en stilla bön:

Ach! ville Cloe med mig gå!
Jag skulle mig i leken tränga,
På herde-vis den Skiöna svänga
Och herde-lön af henne få. (s. 64)

Om man också får taga med i beräkningen, att skalden anpassat sin erotiska skildring efter ämnet, tycker man sig likväl kunna läsa mellan raderna, att hans kärlek till Cloe är mycket eterisk, försåvitt den sköna icke är en ren skrivbordsfantasi.

Ett tredje drag skiljer Creutz' erotik från Gyllenborgs. Den förre hade med märkbar förtjusning accepterat en tvivelaktig »fjärilsmoral». Gyllenborg håller däremot strängt på troheten i all kärlekshandel. För blomman, som ej sparar sig endast för västanvädret utan motståndslöst ger sig åt alla vindar utan åtskillnad, hyser han moralistens djupa förakt. Med anledning av detta varnande exempel söker han betyga Cloe sin trohet:

> Af flygtig kärlek andra dragas:
> Jag ensam är som kan betagas,
> Som kan et hierta vårda rätt.
> Jag bör din första kjänsla föda:
> Ej tröttnar, om du vins med möda,
> Ej kallnar, om du ger dig lätt. (s. 61)

Detta företaller vara skrivet i medveten opposition mot vännens flyktighet. Hur mycket ett sådant uttalande än förråder av bristande erfarenhet och psykologi, är det likväl ett bevis för att de bägge vännerna i mångt och mycket hyste motsatta åsikter. Intressant är också att se, hur de gång på gång i sina dikter polemisera mot varandra. Vi komma att finna nya prov därpå i fortsättningen.

År 1785 utgav skalden ett häfte, *Landtqväden öfver Årstiderna*. I detta ingingo dels vinter- och vårkvädena, som bägge grundligt utvidgats och omarbetats, dels två nyskrivna kväden om sommaren och hösten. Kvartetten inleddes av ett *Ode till naturen*, i vilket skalden framlade sin platoniskt färgade världsåskådning.

Vinter-Qvädet och *Vår-Qvädet* äro skrivna av den harmoniske och med tillvaron tillfredsställde Gyllenborg, sådan vi lärt känna honom i breven från Skenäs. För att finna författaren till epistlarna från den obehagliga huvudstaden behöva vi blott vända oss till de i denna samling publicerade satirerna, där alla dessa figurer ur den stora världen, som i det dagliga livet beredde ho-

nom så många bekymmer, passera revy. Av de satiriska dikter, som skalden infört i första delen av *Våra Försök*, har naturligtvis ingen godkänts. I stället få vi stifta bekantskap med två nyskrivna, vidlyftiga satirer av hans hand, *Satire öfver Mina Vänner* (s. 65 ff.) och *Satire öfver Folk-bristen* (s. 81 ff.).

Den första av dessa har enligt författarens egen uppgift tillkommit redan i början av år 1755, »då Ärlig Svensk utkom» (WA I, s. 66 noten). Denna omdebatterade tidskrift började utgivas den 25 febr. samma år, vilket ger oss en fast gräns bakåt i tiden. Satiren tillhör alltså, vad konceptionen beträffar, skaldens registratorstid och själva handlingen — jag tänker nu närmast på interiören från justitiekanslerskontoret — hör även dit. Men av många detaljer framgår, att satiren grundligt omarbetats och förbättrats, innan den befunnits värdig att införlivas med de övriga dikterna. Av *Mitt lefverne* får man det intrycket, att han i fru Nordenflychts trängre, mera kritiska men också mera hjärtliga krets, inspirerats till detta verk. Anspelningen på det aktuella utrikespolitiska läget förrådde — såsom vi redan sett — att den slutgiltiga utformningen skett tidigast under vintern år 1758.

Gyllenborg skildrar i satiren de obehag, han för sina vänners skull får utstå. Själv kan han icke underlåta att berömma sitt verk. Han kallar det sitt första fullkomliga arbete och det enda, »som förmått at tränga sig till alla landsorter och i et ostört minne bibehållas» (ML, s. 26). Detta anser han bero på den »liflighet som andas i detta arbete och i et skaldestycke aldrig fyllest kan wärderas» (ib.). Denna livlighet i sin tur har han sitt sällskaps muntra lynne att tacka för.

Dikten är synnerligen väl komponerad. Den beskriver en dag ur en i Stockholm bosatt adelsmans liv. I detta avseende erinrar den rätt mycket om Boileaus sjätte satir, där en parisare jämrar sig över alla de vedermödor han får utstå alltifrån tuppens galande om morgonen intill nattens eldsvådor.

Redan själva anslaget är fyndigt och sätter oss omedelbart in i situationen. Vi se framför oss den stackars skalden, där han sitter vid sitt skrivbord med gåsfjädern i sin hand. Trött

och utpinad av sina otaliga pratsjuka vänners efterhängsenhet har han sökt upp sin kammare för att i en satir ge dem ordentligt på huden. Han har nu äntligen fått en lugn stund men är medveten om att friden tyvärr icke kommer att vara så länge:

Skrif! förn du ordet vet så är han här igen;

Och hans farhågor bli redan i nästa versrad besannade:

Det klappar! ach hvad straff en efterhängsen vän!

Men denna gång har han verkligen lyckats finna ut ett sätt att befria sig från sina plågoandar: han har helt enkelt låst in sig. Medan vännen står och bultar på dörren, går skalden i tankarna igenom, hur hans dag gestaltar sig från morgon till kväll. Men innan dess avger han en betydelsefull deklaration:

Man vill mig ha till vän; till vän? ja det är godt,
Men lät det bara ske med granlaghet och mått. (s. 65)

Härmed vill han alltså ha sagt, att han ingalunda är någon surmulen enstöring. Han vänder sig blott mot överdrifterna, mot det missbruk av vänskapen, som yttrar sig i påflugenhet, penningtiggeri o. s. v. Vi, som efter två sekler läsa denna satir och som ha skaldens tidigare otympliga och kantiga satiriska försök i färskt minne, vilja häri gärna — efter Levertins och kanske också Tegnérs mönster — se ett utslag av Gyllenborgs buttra människoförakt. Men skalden själv behövde nog aldrig löpa någon risk att bli så missuppfattad av sina närmaste vänner och bekanta. Därtill kände de alltför väl hans i grund och botten veka natur, de visste hur intensivt han svärmade för vänskap och ömhet, ungdom och vår och hur hjärtligt han avskydde de i förtid förtorkade människorna, som aldrig kunde röras eller entusiasmeras. De hade tidigare sett honom visa prov därpå i sin diktning. Gyllenborg kunde alltså lugnt framställa sig själv som en mot vänner i allmänhet mycket reserverad herre. Alla visste ju ändå, att det blott var en mask, som han för tillfället iklätt sig.

Så börjar då hans litania. Knappt har han på morgonkvisten

hunnit gnugga sömnen ur ögonen, förrän den såta vännens skugga svävar kring hans säng. Denne, som är på ett strålande morgonhumör, söker roa skalden med en ekivok fråga, om han i drömmen »haft någon flicka fatt». Men den sömnige skalden har hört denna uttjatade kvickhet så många gånger förut, att han ej ens ids le. Vännen skrattar i stället å hans vägnar men kommer helt plötsligt att tänka på att denna sprudlande kvickhet kunde utnyttjas i bättre syften. Han styrkes i sin tro

> At han en sådan dag i sällskap kunde blänka;
> Straxt ilar han sin kos, til vissa Herrar går,
> At klandra *Ärlig Svensk* och fråga hur man mår. (s. 66)

Vem var nu denne förste vän, vars skugga så tidigt på morgonen svävade kring skaldens säng men som helt plötsligt blev så politisk av sig? Att alla satirens porträtt äro tagna ur naturen, har skalden själv låtit oss veta (ML, s. 26). Men det är ett ganska hopplöst företag att söka identifiera de enskilda personerna. Den ifrågavarande vännens synbara sympatier för mösspartiet — *Ärlig Swensk* var ju hattarnas officiösa organ — tyckas mig dock peka i en viss riktning. En av medlemmarna i den nordenflychtska kretsen, Axel Reuterholm, var ivrig mössa. När ständerna i oktober 1755 sammanträdde och stormen kring *Ärlig Swensk* blåste upp, inlämnade just han ett uppmärksammat memorial. Malmström kallar honom för en av riddarhusets bästa talare, vilket onekligen väl motsvarar Gyllenborgs ututsaga om att vännen »i sällskap kunde blänka».[1] Mera än en hypotes är detta dock icke.

Emellertid har den sömnige skalden beslutat sig för att stiga upp, han kliver ur sin säng, sträcker på sig några gånger så kräsligt, »at timas tid behöfs, at vrida munnen rätt». Men när han sitter där rökande och låter drängen kamma håret, störes friden på nytt. Och nu störta två snillen fram. Den ene har knappt hunnit innanför dörren, förrän han säger ett bon mot, varvid den andre brister i skratt —

[1] Malmström, a. a., IV, s. 145.

Och sig för hjessan slår och kiknar bort af frögd.
En gång han skrattat har; han mig i armen fattar,
Och repar tankan up och andra gången skrattar. (s. 67)

Detta, berättar skalden (ML, s. 26 f.), är ett porträtt av Creutz och kompanjonen är Karl Torpadius, som

. . . tittar under lugg,
Men ser så små-nögd ut och grinar sielf i miugg. (s. 67)

Torpadius, som gjorde sådan lycka med sitt första infall, fortsätter att vitsa och att vrida och vända på orden i all oändlighet, under det att Creutz hela tiden skrattar. Den stackars Gyllenborg förgäter totalt, att en skald måste smickras för att bli belåten, han har intet beröm att ge, och det är icke utan att han till sist drar en lättnadens suck, när de gripa hatt och käpp och fly bort ur hans åsyn. Han börjar nu »mindre le och mera nöje smaka». När han så måste bege sig till sitt plågsamma men av vanan något drägliga arbete, möter han ute i staden andra, sysslolösa vänner, som representera allehanda svagheter och vilka — såsom Levertin redan påpekat[1] — i större eller mindre utsträckning räkna släkt med Horatius' efterhängsne vän på Via Sacra (*Sat.* I, 9). Där är skvallerbyttan, som ej själv har något att berätta men ivrigt förtäljer, vad andra ha sagt, där är den omständlige lantbon, som börjar framföra hälsningar från »Syster, Bror och Mor», medan skalden står som på nålar för att komma iväg till sitt ämbetsverk. Äntligen når han dit och nu följer en teckning av hans två arbetskamrater i justitiekanslerskontoret, som han själv erkänner vara rätt elak. Han ursäktar sig visserligen med att denna galla var en hämnd för all den ledsnad, han en stund om förmiddagen måste uthärda i deras sällskap (ML, s. 27), men även vi måste erkänna, att hans teckning av de två servila kopisterna är ovanligt giftig:

Jag såg en nedrig slok sig ned i stoftet kröka
Och för en oviss gunst, sin säkra ringhet öka.
Jag såg et ringa djur som grälar år från år,
Och tror sig nog belönt, när han en hälsning får. (s. 70)

[1] Levertin, a. a., s. 80.

Knappt har klockan slagit ett, förrän skalden ilar ut på gatan och sällar sig till hopen på Riddarhustorget. Samtidens stockholmare torde nog med förtjusning ha tagit del av den följande lilla genremålningen, som just hämtat sitt motiv från detta rikets förnämsta skvallertorg, där man på belevat sätt viskade fram sina hemligheter, spatserade omkring och exponerade den sista elegansen, käckt bedrog varandra eller ängsligt sökte undfly sina björnar. Dessa typer äro säkert tagna direkt ur verkligheten. Vännen, som lånar en sedel och därpå till skaldens stora förtjusning försvinner, förefaller emellertid att vara en litterär schablon. Goldsmith har i början av *The Vicar of Wakefield* (1766) infört en liknande episod. Beträffande frossarnas präktiga middagsmåltid på källaren har redan Levertin påvisat motivets vanlighet alltsedan antikens dagar. Det är här tillräckligt att nämna Petronius' drastiska detaljer från Trimalchios gästabud, Horatius' satir över kalaset hos Nasidienus (*Sat.* II, 8), Juvenalis' mot måltidslyxen riktade elfte satir eller — från en modernare tid — prelatens läckra måltid i första sången av Boileaus komiska epos *Le Lutrin*. Skillnaden är dock den, att medan de antika skalderna och även Boileau satiriserar gurmén, svänger Gyllenborg sitt gissel över de mera robusta nordiska gurmanderna. Man får naturligtvis icke heller fästa sådant avseende vid dessa förebilder, att man förglömmer verkligheten. Livet på Stockholms källare var på 1750-talet glatt och uppsluppet, om det också icke då spelade samma dominerande roll som på 1760-talet. För att pröva sanningshalten i satiren kunna vi citera Oxenstiernas dagbok, där ett besök på en riksdagsklubb den 28 juni 1769 inspirerat till följande beskrivning: »Än krossas glas mot väggarne, än ser man golfvet öfverströs med sönderslitna kort . . . Man gör heliga löften och skrattar åt att man beslutit att ej hålla dem . . . Man dricker kungs, lags och frihets skål ock raglar i fylleri af bara kärlek till fäderneslandet.»[1] Jämförd med denna ypperliga naturalistiska skildring förbleknar Gyllenborgs, men samma kroghjältar figurera i bägge, samma fasta vänskapsband knytas under ru-

[1] Oxenstierna, J. G. *Dagboks-anteckningar åren 1769—1771*, utg. av Stjernström, Upsala 1881, s. 34.

sets inverkan och samma äckliga brännvinspatriotism ger anledning till skålarna.

Vi finna hos Gyllenborg även en ganska rolig parodi på hjältedikten, där det futtiga i de tappra svenska dryckeskämparnas bravader framhäves. Stycket börjar med en invokation till snålhetens gudinna, som skalden anropar om bistånd för att kunna besjunga de frossande hjältarnas dåd på ett aptitretande sätt. Därpå följer själva krigsskildringen med dess stormning av kålfat och fiskfat och energiska angrepp på steken. För att understryka det hjältemodiga i denna anfallsstrid har skalden begagnat sig av en genomförd liknelse. De tomma, härjade faten väcka följande idéassociationer:

> Så, när en vild Orcan kring Ceres åkrar rasar
> Och Åbon i sitt tjäll för Väder-Guden fasar;
> Än brytes ax och strå, än föres säden bort
> Och land till ödeland förvandlas innan kort. (s. 74)

I J. B. Rousseaus *Ode aux Princes Chrétiens* jämföras Gottfrids av Bouillon legioner, som genombryta de asiatiska hindren på snarlikt sätt med en störtflod:

> Comme un torrent fougueux qui du haut des montagnes,
> Précipitant ses eaux, traîne dans les campagnes
> Arbres, rochers, troupeaux par son cours emportés,
> Ainsi de Godefroy les légions . . . etc.[1]

Gyllenborgs samtid förstod säkert att uppskatta denna parodi, ej minst fru Nordenflycht, som själv använt en liknande genomförd bild i sitt ode över Karl XII.

Men skalden skyndar från källaren till nya äventyr. Han är trött på manfolket och av längtan att få hygga sig till det täcka könet går han till en fru av »mycken dygd och ära». Denna fru späckar olyckligtvis sitt tal med »Argisk Sedo-lära», varför skalden flyr hennes sällskap. Han hyser en tillbörlig vördnad »för det länta vett» men hon är i hans ögon för karlaktig.

---

[1] Rousseau, J. B., a. a., I, s. 165. Av Joannet anföres verscitatet som exempel på hur en liknelse förstärker den poetiska effekten. »Les belles comparaisons ajoutent toujours aux idées quelques grandes qu'elles soient» (III, s. 137).

Jag tårra läxor får när jag til henne länder,
Hon noga forskar ut hvad jag mig har för händer. (s. 76)

Skalden uppsöker i stället *Aura*, vars omedvetna kvickhet och tilldragande yttre tjusat honom men vars svaghet för dyrbara presenter snart skrämmer bort den på denna världens håvor ej alltför rike skalden. I den unga *Sapho* låter han oss stifta bekantskap med tidens blåstrumpa. Han fördömer ingalunda typen såsom sådan men påpekar elakt nog, att då den poetiserande damen hämtade mössan full ur lärdomskällan, råkade hon olyckligtvis slå fyndet i backen. Även *Sapho* synes honom vara för karlaktig:

En manlig hurtighet jag ej hos qvinnor prisar,
Jag vill en svaghet se, som kiönens skilnad visar. (s. 77)

I stället tilltalas han av *Corinnas* kvinnliga »glädje-lugn» och överser gärna med hennes böjelse för skvaller, eftersom hon ej begär att »med lika mynt betalas». Men om skvalleraktigheten är en svaghet hos en kvinna, är den en nedrighet hos en karl. Och så övergår han till att kritisera Damon, som lägger sig i folks och rikens väl och oupphörligt frågar efter nyheter från Tyskland, tills ett spelbord äntligen kommer honom att hejda sin svada.

De fyra kvinnogestalterna äro avgjort underlägsna satirens manliga. Levertin dömer skalden ganska hårt i sin eleganta essay: »Äfven skildringen af skaldens väninnor äro, för att stamma från rokokons tid med dess vanligen så kvicka och urskuldande blick för det tjusande i kvinnliga fel, gjord af en ovanligt tung hand, öfver hvilken aldrig någon ung skönhet i mouche och puder tycks hafva nystat sitt silke.»[1] Men är denna dom verkligen alldeles rättvis? Det är sant, att den moraliserande frun tecknas övervägande osympatiskt. Men hos Aura älskar han ju den muntra elden, den omedvetna kvickheten, hennes behagfulla »intet» och hennes vackra leende. Att han dock drar sig ur spelet, beror ej på att han fördömer hennes begär efter presenter. Det är hans tomma pung, som fäller utslaget. Och

[1] Levertin, a. a., s. 81.

så faller löjets skimmer lika mycket över den fattige kavaljeren som över Aura. Även teckningen av Sapho synes mig rymma lika mycket ros som ris och Corinnas »lilla fehl» betraktar han onekligen med mycket förlåtande blickar. Likaväl som hans vänner igenkände sig själva utan att såras, får man väl därför förmoda, att även hans väninnor gjorde det.

Avslutningen är desto skickligare gjord. När han äntligen återvänder till sin ungkarlskula och hoppas få tillbringa kvällen i lugn och ro, finner han där en gammal vän, som om dagen brukar sitta och tiga hemma hos sig, men som om kvällen gärna går över till skalden för att tiga en stund hos honom. Tråkmånsen ber honom säga något roligt, värden villfar hans begäran och gästen skrattar ansträngt. Man riktigt ser skalden sitta och skruva sig på sin stol, medan den andre ej gör minsta tecken att bryta upp.

> Jag säger, det är sent: och han, *ja, tiden lider.*
> Jag på min klocka ser: nu lär han mig förstå;
> Ack nej! han ser på sin hur nära bägge gå.
> Jag slumrar på en stol, en stund derefter vaknar,
> Då jag min tröga gäst emot förmodan saknar. (s. 80)

Med en skämtsam försäkran om att han, trots tidens gängse sed att öppet smäda allt vad vänner heter, dolt deras grövre fel och värsta sidor avslutas satiren.

Vi måste ge skalden rätt, när han kallar detta sitt första fullkomliga arbete. Det vore för mycket begärt att av honom vänta sig en Kellgrens stilistiska fulländning och satiriska skärpa. Jämförd med Gyllenborgs tidigare satiriska försök flyter alexandrinen här ovanligt lätt. Mången gång äro hans antiteser också verkligt fyndiga.[1] Partiet om Creutz' och Torpadius' stormande entré t. ex. röjer en såväl realistisk som psykologisk blick och man får en god föreställning om den enes bullrande pojkaktighet och den andres mera tysta, torra humor, som lätt blir krystad, när

[1] T. ex. »Jag börjar mindre le och mera nöje smaka» (s. 67), »De söka känna folk, at folk dess närmre hata» (s. 68), »Vår vänskap underhålls: vi sällan se hvarandra» (s. 77) etc.

den röner uppmuntran. Man kan icke frånkänna satiren en stark lokalfärg. Det är ett stycke femtiotalets Stockholm med exteriörer från gator, gränder och torg och med interiörer från ungkarlskammare, kanslikontor, källare och budoar. För en gångs skull dominerar även det berättande elementet över det moraliserande. Alla dessa omständigheter tillsammans med satirens karaktär av nyckelroman bidrogo till att skaffa den en berättigad popularitet hos allmänheten.

Mera frigjord från litterära förebilder men också mera allvarlig och anpassad efter aktuella förhållanden är den därpå följande *Satire öfver Folk-bristen.* Tidpunkten för dess tillkomst är svårbestämd. Klingenberg omnämnes såsom död men då han avled redan den 28 jan. 1757 och samlingen började tryckas den 9 juni 1758, ger denna uppgift oss ej mycken vägledning. Några andra versrader hjälpa oss bättre på traven. Det heter på ett ställe:

> Lät Stockholm folkrikt bli, ja, om det ägde alla
> Och flera, än hvart år för Tysklands buse falla: (s. 84)

Detta förutsätter ju — såsom i ett annat sammanhang redan framhållits (s. 222) — att Fredrik II verkligen vunnit några segrar, som vållat manspillan i motståndarnas härar. Vårt lands deltagande i kriget började ju på allvar först i september 1757. Vid denna tidpunkt var Fredriks situation i det närmaste hopplös men så följde senare på hösten hans stora segrar vid Rossbach (5 nov.) och Leuthen (5 dec.) samt Breslaus kapitulation. Den preussiske kungen gjorde då ur svensk synvinkel mer än väl skäl för namnet »buse». Det synes mig alltså, som om satiren skrivits tidigast mot slutet av år 1757 och senast den 9 juni 1758. Såsom vi förut sett, tydde mycket i de övriga dikterna på att Gyllenborg var särskilt produktiv under vintern och våren 1758. Även denna satir tycks härstamma från den tiden. Den måste betraktas mot den ekonomiska utvecklingens bakgrund.

Frihetstiden är genomsyrad av en stor idé, som gör sig gällande på alla områden: utilismen. Drivna av en stark patrio-

tism och av en uppriktig och allvarlig vilja att främja landets materiella odling började hög och låg, lärd och lekt att rikta sina blickar mot naturen för att utforska, vilka resurser den kunde tänkas ställa i »det allmännas tjänst». 1600-talsmänniskan hade mest intresserat sig för åldriga kulturella minnesmärken och naturliga kuriositeter av allehanda slag. Under det nya seklet däremot fästes uppmärksamheten mindre vid vad konsten frambragt än vad naturen själv alstrat. Liksom med nymornade ögon betraktade man skapelsens ymniga skönhet och särskilt dess exploateringsmöjligheter. Linnés inhemska resor — så när som på den lappländska — företogos ju också i det vällovliga syftet att uppspåra nyttiga örter, som kunde användas i människans tjänst. Den ekonomiska spekulationslusten tog sig naturligtvis de besynnerligaste uttryck. För att förbättra handelsbalansen inriktade man all sin kraft och all sin sprudlande initiativrikedom på att decimera importen. Linné umgicks med planer på en inhemsk teodling, fästningsbyggaren Ehrensvärd framkastade ett projekt att odla ris i Finland och för att icke behöva importera dyrbara kinesiska sidentyger planterade man i sin oförbränneliga optimism tjugofemtusen mullbärsträd på Ladugårdslandet, vilka naturligtvis icke länge tålde klimatet.[1] Teologien med sin månghundraåriga och hittills aldrig bestridda rangplats vid de akademiska institutionerna hade fått en svår konkurrent. De ekonomiska föreläsningarna samlade talrika, hängivet lyssnande åhörarskaror. Då väldiga framtidsperspektiv rullades upp för de upplysta ekonomerna, inställde sig emellertid ett annat, svårlöst problem, den s. k. folkbristen. Diskussionen härom är ingen speciell svensk företeelse utan florerar även i den samtida utländska litteraturen. År 1756 utkom en av Klingenberg verkställd översättning av den engelske nationalekonomen Davenants *Essay on the probable methods of making people gainers in the Balance of Trade*. Davenant, som ägnar ett helt kapitel åt den engelska befolkningsfrågan, räknar med berättigad stolthet upp de brittiska förutsättningarna för ett världsherravälde och resonerar såsom en äkta merkantilist: »Det är icke vidden af et

[1] Hildén, H., *Studier av naturen i Linnéseklets svenska diktning*, Hfors 1925, s. 227 ff.

land, som gör det mägtigt, utan antalen af folket, som väl användas, beqvämlige hamnar, en god skeppsflotta och en rik och bärande jordmon. Ämnen til alt detta hafva vi, och sådana, som kunna förädlas, så at om vi allenast underhulpo naturens gåfvor genom vår egen idoghet, skulle vi snart komma till spitsen af anseende, det skulle på slutet sätta oss på en jämgod fot med hvilken det ock vore af våra grannar.»[1]

I Davenants storhetsdrömmar finna vi samma materiella kulturoptimism som i de svenska ekonomernas, särskilt då i Nordencrantz' skrifter, där handelns dominerande plats i den nationella hushållningen mest framhålles. Övertygelsen om nödvändigheten av att avhjälpa folkbristen är emellertid gemensam för såväl merkantilister som fysiokrater. Mirabeau — den store revolutionärens fader — nådde europeisk ryktbarhet genom sitt digra arbete *L'ami des hommes ou traité de la population* (1756). Han förklarar den konstaterade avfolkningen bero på »la decadence de l'agriculture d'une part, de l'autre de luxe & le trop de consommation d'un petit nombre d'habitans, qui séche dans la racine le germe de nouveaux citoyens».[2] Till detta verk återkomma vi längre fram.

Lusten att reformera, att med upplysningens resurser ingripa på alla områden och förbättra, är således en tidstypisk företeelse. Ingen förnekar, att samhället måste omdanas, att mycket gammalt måste bortskäras såsom odugligt och ersättas med nytt, livskraftigt idégods. Det är blott om medlen man tvistar. Hattpartiet, som huvudsakligen rekryterades ur högadeln och borgarståndet, hade alltid tillämpat en strikt industrialistisk politik. De inhemska manufakturerna hade uppmuntrats med privilegier, penningunderstöd, skyddstullar och införselförbud mot utländska överflödsvaror. Den gynnsamma utveckling, som man kunnat vänta, förhindrades emellertid av det olycksaliga pommerska kriget och av monetära svårigheter, som vållade en kraftig inflation. Under sådana omständigheter fick jordbruket allt flera förespråkare även bland hattarna.

Folkbristen i Sverige hade framkallat en mängd broschyrer

[1] *Davenants afhandling*, s. 28.
[2] I, Avignon 1760, s. 28.

under årens lopp. Redan år 1746 utkom i Stockholm en anonym skrift, *Et Rikes Nytta, af många Närings-Lemmar.* 1754 utgav signaturen Carl Pehrsson *Swenska Folkbristens Orsaker och Botemedel.* Och i Västerås trycktes år 1759 en anonym författares *Tankar om Folkbristen.* Frågan var dessutom föremål för behandling i press och riksdag och diskuterades allmänt av fackmännen.

Det är naturligtvis denna diskussion, som inspirerat Gyllenborg till att skriva den ifrågavarande satiren. Men den problemlösning, som han här framlägger, präglas ingalunda av någon merkantilistisk kolartro. Skalden visar sig i stället vara en entusiastisk anhängare av den fysiokratiska läran, vars moderna idéer han med största sannolikhet inhämtat av sin närmaste chef, guvernören för de kungliga prinsarna.

I likhet med många andra ledande hattpolitiker hade nämligen Carl Fredrik Scheffer börjat tvivla på partiets ekonomiska system och trott sig finna en utväg ur svårigheterna i den franska fysiokratien.[1] För att göra svensk publik förtrogen med denna företog han sig att i svensk översättning publicera ett utdrag ur första delen av Mirabeaus nyssnämnda, mycket uppmärksammade arbete, vilket utgavs under titeln *Tankar om Sedernas Werkan på Folk-Mängden i et Land.* Detta lilla häfte i oktavformat utkom visserligen först år 1759, men av författarens företal kan man sluta sig till, att han sysslat med översättningsarbetet under det föregående året, ty han nämner, att originalet »för twänne år sedan i Frankrike utkom». Kavaljererna råkade väl icke alltför ofta guvernören, som — för att begagna Klingenstiernas kvicka liknelse — lik en broms flög in i prinsens rum, surrade en stund och åter flög ut (ML, s. 30), men alltid någon gång torde samtalet ha kommit in på det aktuella populationsproblemet och Mirabeaus namn ha nämnts.

Vad som särskilt fäster vår uppmärksamhet på Scheffers utdrag, är dess redan i titeln manifesterade samband mellan sederna och folkmängden. I företalet skriver översättaren om Mirabeaus verk, att var rad är »så utmärkt af människo-kärlek i gemen, af dygd och renhet i seder, af ädelmod och afsky för

[1] Malmström, a. a., IV, s. 429.

all slags nedrighet, at man med skäl kan anse denna Bok, såsom äfwen så tjänlig, at befrämja Sedo-Läran, som at uplysa Regerings-Konsten». Mirabeaus hela inställning till problemet är också mycket etiskt färgad. Detta framgår redan av andra kapitlet:

Toutes les fois qu'un grand Etat est tombé dans la corruption des moeurs, on s'est plaint de la dépopulation. Les Spéculateurs ont cherché le remede, les Législateurs l'ont ordonné, & toujours inutilement. Pourquoi? c'est qu'on vouloit traiter le mal sans en connoître le principe. On ordonnoit des mariages, on récompensoit la paternité, on flétrissoit le célibat: c'est fumer, c'est arroser son champ sans le semer, & en attendre la récolte.[1]

Botemedlet finner han då bestå i en återgång till jordbruket med dess sunda seder.

De svenska nationalekonomernas eller nationalekonomiska dilettanternas broschyrer innehöllo för det mesta praktiska förslag till avhjälpande av folkbristen. Man ville höja levnadsstandarden, införa lättnader i legostadgan och befrämja giftermål mellan fattiga torparpojkar och flickor. Men ingen gjorde liksom Mirabeau gällande, att det hela var ett etiskt problem, att lyxen och det med denna följande sedefördärvet var folkbristens yttersta grund.

Hade Mirabeau i Scheffer funnit en likatänkande, som översatte hans praktiska anvisningar till svenska, fann han i Gyllenborg en skald, som på svensk vers gisslade de högre samhällsklassernas förskämda seder och drömde om landsbygdens paradisiska tillvaro. Ty Gyllenborgs behandling av populationsfrågan bestämmes i hög grad — kanske till och med alltför hög — av etiska faktorer. Det är den *kvalitativa* människobristen, han framför allt beklagar sig över. Först mot slutet av satiren (s. 90) sysselsätter han sig med det socialekonomiska spörsmålet, den *kvantitativa* folkbristen, för vilken blott fysiokratien kan ge bot, men han nöjer sig där med att uttrycka några allmänna önskemål och låter till sist moralen åter träda i förgrunden.

[1] Mirabeau, a. a., I, s. 27 (I, chap. 2). — Jfr Scheffer, a. a., s. 5.

Kan man alltså i denna satir spåra ett Mirabeauinflytande, som förmedlats av Scheffer, räcker det emellertid ej med att blott hänvisa till denna källa. Hur mycket Gyllenborg än visar sig ha anammat den tron, att ett enkelt och arbetsamt liv på den sunda landsbygden skapar en moraliskt högtstående människa, kräver han dessutom en filosofisk grundval. Av innehållet att döma är det Klingenberg, som murat upp denna åt honom. Satiren får alltså betraktas som ett inlägg i en aktuell debatt. Svaret på frågan, hur människorna skola bli flera, gav honom Mirabeau. Svaret på frågan, hur de skola bli bättre, gav honom Klingenberg.

*

Förgäfves är, at krig mot Adams barn förklara,
Jag dem ej tåla kan, ej dem förutan vara.
(WA I, s. 81)

Detta är skaldens utgångspunkt och redan bakom dessa rader anar man ett moralfilosofiskt program. Han säger sig ha försökt att ensam bygga sin sällhet men kommit till den slutsatsen, att en enda människa ej förmår åstadkomma mer än flera tillsammans och att »vi äro svaga rör, som stödjas af hvaran». Han är nu uppfylld av ömkan och förakt för de människohamnar, som leva anakoretens trista liv under ständig dödsbetraktan:

Mån den ej bättre mår, som ro i samqväm fattar?
Förtretas han ibland, han flera gånger skrattar.
Mitt skratt min hälsa är, et enda ricktigt skratt,
Är mera pengar värdt, än Mogols rika skatt. (s. 82)

Och på nytt stryker han under nödvändigheten av att umgås med sina gelikar:

Ja! menskior deras ro hos menskior söka böra:
Vår lycka är det val, som vi af sällskap gjöra.
Jag gillar denna sats: (s. 82)

Gyllenborgs formulering tycks förråda, att han icke själv konstruerat utan utifrån mottagit denna etiska princip, som

han nu säger sig vara villig att acceptera, sedan erfarenheten undervisat honom om dess riktighet. Är det då fråga om någon »sats» hämtad från ett speciellt filosofiskt system eller blott en allmän reflexion, som bygger på det sunda förnuftet? Med bestämdhet kan ej något svar ges, men det är frestande att här framdraga den tyske Leibnizuttolkaren. Ty Wolffs etik bär en starkt social prägel.[1] Samvaron med människor är en ofrånkomlig förutsättning för individens utveckling. »Nemo hominum solus se statumque suum perficere potest; sed unusquisque aliorum indiget auxilio, nec nisi conjunctis viribus perfectio ista obtineri potest.»[2] Människan är en »Produkt der Gesellschaft».

Här återfinna vi alltså de svaga rören, som stödjas av varandra. Och det är högst sannolikt, att Klingenberg var den, som övertygat honom om riktigheten av denna sats. Ty med sällskap menar skalden ej en sammankomst »endast för at äta», alltså ej ett symposion utan ett convivium. Den valuta han kräver är ett befruktande meningsutbyte:

> At andras tänksätt se, deraf förbättra sitt,
> Bland alla nöjen är det enda som är mitt. (s. 85)

Hos en förnuftig människa vill skalden finna tankar, som bundits ihop och letts från säkra grunder. Hon bör även vara medveten om sina plikter (s. 86). Hon måste äga förmåga att lyfta sig över »vanans krets» och framför allt måste hon vara mänsklig:

> Ach! fattas menskjan ljus? Är ej den sanning klar,
> At hon sitt enda väl i andras sällhet har. (s. 88)

Detta återfinna vi även hos Wolff. Människan bör sträva efter icke blott sin egen utan även andras fullkomning. Vid åsynen av andras perfectio erfar hon voluptas och kan fördenskull genom att befordra denna perfectio aliorum öka sin sällhet.[3] Denna sinnesbeskaffenhet hos människan är kärleken, som enligt Wolff skall vidgas till en hela mänskligheten omfat-

[1] Kohlmeyer, a. a., § 49, s. 122.
[2] Wolff, *Philosophia practica* etc., I, § 220.
[3] Kohlmeyer, a. a., § 49, s. 123. Wolff, *Philosophia moralis sive Ethica*, V, §§ 45/48.

tande amor universalis, varvid kärleken till nästan och självkärleken förenas till en dygd.

Satirens fortsättning vittnar om att Gyllenborg icke stått främmande vare sig för detta resonemang eller Wolffs terminologi.

> Vår svaga ömhets eld för våra närmsta mattas,
> Än mindre i dess vidd vårt hela slägte fattas.
> Jag menskjans brister ser, af henne ej begär,
> At så fullkomlig bli, som dess förmåga är. (s. 88)

Och mot slutet utbrister han:

> Ach! at et enda band oss alla kunde sluta,
> Och menskjan frid och skygd af sina likar njuta. (s. 92)

Man måste dock fråga sig, om det är tillfyllest att bakom detta krav på samvaro med andra människor endast se ett wolffianskt tänkesätt. Här finns något väsentligt, som Wolff saknar, nämligen det glada skämtet. Och vi måste åter erinra oss Gyllenborgs karakteristik av den bortgångne vännen Criton, där denne sades ha *klätt i skämt* en sund filosofi. När Gyllenborg nu så kategoriskt hävdar skrattets välgörande inflytande, lockas man här att tänka på det försvar för »raillery» som Shaftesbury presterat i *An Essay on Wit and Humour*. Men det är ytterst vanskligt att fastslå något direkt beroende. Shaftesbury framhåller humorns moraliska uppgift att hänsynslöst avslöja allt skevt och vrångt för att låta sanningen framträda i all sin glans. I satiren finner man intet, som tyder på att Gyllenborg skulle giva löjet en lika djup innebörd. Man torde nog därför få anse, att såväl Gyllenborg som Klingenberg i skämtet endast se ett utomordentligt medel att hålla den förfärliga ledsnaden på avstånd och med dess hjälp tro sig lättare övervinna bitterheten inför livets alla orättvisor. På jakt efter de litterära impulserna bör man givetvis icke glömma miljöinflytandet. Denna kärleksförklaring till ett kultiverat sällskapsliv bygger på erfarenheter från den nordenflychtska litterära salongen.

Efter att ha gjort detta principuttalande konfronteras skalden med folkbristen i moralisk bemärkelse. Överallt finner han

en samling dårar, med vilka han nog skulle kunna umgås, om de blott förstode att vara dåraktiga med behag. Men den svenske dåren är en sträv och ledsam företeelse. Endast avunden, hämnden och skadeglädjen kunna någon gång komma honom att le. Den gamla svenska glättigheten har försvunnit, alltsedan var man proppat skallen full med »regerings-vett».

> Lät dåren roa mig, om jag skall honom tåla:
> Men när han mjeltsjuk är och ängsligt börjar måla,
> Alt hvad i landet gjörs med gallans bleka drag;
> Man honom söka må, men aldrig söker jag. (s. 83)

Kanske det är att läsa alltför mycket mellan raderna, men man vill gärna identifiera denne tadelsjuke dåre med en »demokratisk» mössa, ty klandret mot »alt hvad i landet gjörs» innebär troligast en kritik av den maktägande hattpolitiken. Därmed må förhålla sig hur som helst. Gyllenborg är emellertid inne på sitt älsklingsområde och han gisslar svårt den ilskna andan, som svävar kring huvudstaden, dess dryghet, skrytsamhet och förställningskonst.

> Hvar slägt et slutit lag, med vissa vänner gjör,
> Som sammangaddning mer, än sällskap kallas bör. (s. 83)

Dessa rader träffa en öm punkt inom det politiska livet. Släkten som en politisk sammangaddning var en vanlig kombination under denna tid och blev det än mer på sextiotalet. Hattpartiet splittrades då i en mängd fraktioner, varav den gyllenborgska under ledning av f. d. riksrådet Henning Adolf utgjorde en.[1] Att en stark sammanhållning emellertid långt tidigare kännetecknar denna släkt, framgår tydligt nog av dess inbördes korrespondens och av riksdagsprotokollen. Gustaf Fredrik var utan tvivel en av de i politiskt avseende minst aktiva medlemmarna och drog icke alltid jämnt med de övriga Gyllenborgarna, ej ens med sin egen bror (ML, s. 54). Fördenskull är det tänkbart, att skalden här i förbigående ger även sin egen släkt en släng av sleven — i all synnerhet som han re-

[1] Malmström, a. a., V, s. 239.

dan i denna satir visar sig taga avstånd från hattarnas ekonomiska system.

Det krav, skalden ställer på ett människosamfund, vittnar om att han är ett typiskt barn av sitt sekel och att han fortsätter att predika den måttfulla njutningslära, som vi funnit honom så varmt sympatisera med i de bägge försvarsdikterna. I samfundet får nämligen icke finnas någon ledsnad utan endast nöje:

> At jag bland menskior är mig nöjet bör bevisa:
> Hvad annat hindrar mig, en enslig hydda prisa? (s. 84)

Det är »sällskaps-ro» han framför allt söker bland människorna, varvid man måste betänka, att »ro» även är synonymt med nöje. Han begär emellertid av denna sällskapsro icke blott glada tidsfördriv. Han vill livligt röras och önskar, att ett nyttigt vett skall inrymmas i nöjet:

> Mån jag för mycket vill? jag värdigt vill förnöjas,
> At menskians väsend skall i nöjet äfven röjas.
> At andras tänksätt se, deraf förbättra sitt,
> Bland alla nöjen är det enda som är mitt. (s. 85)

Gyllenborg säger sig endast kunna förnöjas av ett förnuftigt skämt. Falskt vett skrämmer honom mer än dumhet. Men de flesta människor äro alltför lättjefulla för att orka uppodla sitt vett och låna hellre sitt ljus av andras »skymning». Skalden kräver, att tankarna på ett förnuftigt vis sammanbindas med varandra och härledas från säkra grunder — på wolffianskt sätt skulle man vilja tillägga. I en vidlyftig utläggning plädérar han för det uppövande av snillet, som vi i de bägge försvarsdikterna funno honom så livligt bekämpa. Nu låta hans rop annorlunda:

> Hvem äger tålamod at mogen kundskap få
> Och leta sanning fram ur hennes dålda vrå?
> Hvem sina plikters vidd med skarpsynt öga finner?
> Säg hvar man säkra svar på djupa frågor vinner? (s. 86)

Var förenas ett stadgat vett med lärdom, ett slugt förstånd med fromhet? Svaret på alla dessa frågor är — hos Klingenberg.

Men den är redan död hos hvem jag tankar fick,
Till den jag oviss kom, från den jag uplyst gick. (s. 86)

Dessa rader, som återfinnas i tankebyggarnas minnesskrift över denne, *Skuggor af en förlorad vän*[1], vittna om att Gyllenborg haft en andlig ledare på närmare håll än i de bägge kulturmetropolerna Paris och London. Man finner, att han i denna minnesteckning tillskrivit Criton egenskaper, som fru Nordenflycht i sin — kanhända senare författade — prosanekrolog omnämner. Så skriver Gyllenborg t. ex.[2]

Nog ropas mången ut at djupt och redigt tänka,
För det han artigt vet *med kundskaps-ytan blänka,*
För det han *lyckans folk* behagligt smickra kan
Och taga deras smak med vördsam lydnad an.
De utan afvund se, at den för snille prålar,
Som *deras gröfsta fel som höga dygder målar.*
Men för att gilla folk jag fordrar bättre skjäl,
Af andras myndighet *jag blygs at vara träl.* (s. 85 f.)

I fru Nordenflychts företal heter det om Klingenberg: »Bland *Lyckans barn* kunde icke Criton lysa: Ty han föraktade all den förmån, som vinnes *genom nedrighet* och slump. Han ville icke ofta synas ibland dem: ty *han kunde icke vara Träl*» (s. 7). När Gyllenborg frågar: »Hvem äger tålamod at mogen kundskap få?» motsvarar det fru Nordenflychts påstående, att han »genom outtröttelig flit och fårskan vunnit vidsträckt lärdom» (s. 7). När skalden efterspanar den, som förenar ett »slugt förstånd» med fromhet, finns även detta i hennes företal: »För de Klarsynte och Dygdige var han et Ljus i Fromhet och vett» (s. 7). Kanske kan man även sammanställa bildvalet i Gyllenborgs slutliga bön om att få äga en värdig människa till vän —

Då blir mig lifvet kärt, jag får min önskan hinna,
Och skall ej menskjo-brist i sielfva öknen finna (s. 92)

[1] Sthlm 1759. — Gyllenborgs minnesruna omfattar partiet mellan versraderna: »Hvar skall jag finna den, som egna tankar hyser . . .» fram till ». . . ödets hårdhet klandrar.»

[2] Kursiveringen av mig.

— med fru Nordenflychts patetiska utrop: »Criton, du är icke mer! Verlden är en Öken för mig, sedan min visa Vän där saknas» (s. 9). I den dikt, hon långt tidigare skrivit till sin kusin, *Criton*, börjar sista strofen:

> Så är dit wett et ljus, som högt och vida går:
> Dit sällskap lust och ro . . .[1]

Det är då uppenbart, att Gyllenborg hela tiden har Klingenberg i tankarna, när han i denna satir jämrar sig över den svåra bristen på människor, som verkligen göra skäl för detta namn.

I det närmast följande avsnittet (s. 87—89) definierar skalden själva människobegreppet:

> At menskja kallad bli, det hör den kloka till:
> Jag ej med detta namn en usling hedra vill,
> Som öfver vanans krets sin tanka näplig höjer,
> Och med de yttra skal sin låga smak förnöjer;
> Hvars klokhet, falskhet är, hvars vinning, nedrig vinst,
> Som dyrkar lyckan blindt och sanna äran minst. (s. 87)

Det är intressant att se, hur stark hans tro på rationalismen är och hur de bägge försvarsdikternas diffusa drömmar om ett naturligt liv utan »bokvett» redan upplösts. Skalden riktar sig speciellt mot vanetänkaren, mot den slöa, enfaldiga, trögtänkta representanten för släktet homo, som nöjer sig med det yttre skalet och aldrig söker tränga in till själva kärnan. Det är onödigt att här uppställa frågan, varifrån Gyllenborg hämtat sina idéer, ty dessa äro typiska för hela upplysningstiden. Falskhet och nedrig vinningslystnad äro moraliska fel, som enligt skalden i stället för att vidlåda de intellektuella snarare återfinnas hos personer, som »öfver vanans krets sin tanka näplig höjer». Han anser liksom Klingenberg, att ju mera upplyst vett man skaffar sig, desto dygdigare blir viljan. Att skalden med denna klokhet ej blott menar ett sunt bondförstånd eller ett vett, som av naturen själv drivits till mognad, framgick ju av hans apostrofering av Criton, vars logiska tankeklarhet och

[1] SVS XI: 2, s. 226.

med lärdom parade vett förrådde den studerade och i filosofi väl bevandrade mannen.

Om först och främst denna *rationalism* kännetecknar den ideala människan, följer som ett annat villkor en i handling omsatt *socialism*, om ordet tages i sin ursprungliga och egentliga bemärkelse. Av innehållet framgår, att den senare betingas av den förra. De, som bryta mot människokärlekens heliga bud, äro de dåraktiga, vanetänkande uslingarna:

> Du menskja kallas vill: hvad dygder får jag prisa?
> Kan du ditt menskjo-namn med mensklighet bevisa? (s. 87)

Hur skall man kunna tro, att man lever bland människor, utbrister skalden, när man ser de svaga maskar, som äro i ständigt behov av varandras hjälp men icke desto mindre på alla vis bekämpa varandra och drivas till sin egen blodiga undergång? Det är en av dessa bittra reflexioner, som tillhörde den pessimistiska litteraturens ordinära rekvisita och som Gyllenborg längre fram skulle komma att inpassa såsom en målerisk skärva i den fåfänglighetens mosaik, som heter *Menniskjans Elände*.[1] Pope kallar människans inneboende lust att underkuva sina medbröder för

> That proud exception to all nature's laws,
> T'invert the world, and counterwork its cause.[2]

Gyllenborg frånkänner dessa abnorma, blodtörstiga varelser all rätt att nämna sig människor:

> Du fåfängt yfvas vill och namn af menskja tar,
> Då i et menskjo bröst du rof-djurs hjerta har. (s. 87)

En av Senecas kortaste epistlar — den etthundratredje — behandlar just denna falskhet och fastslår, att människans värsta fiende är människan själv, för vilken endast filosofien — den stoiska torde man få underförstå — kan skydda henne.

---

[1] WA II, s. 141, strofen om »Träldomen». Vi bli senare i tillfälle att återkomma till denna i samband med analysen av ifrågavarande dikt.

[2] Pope, a. a., II, s. 420. — *Essay on Man*, III, v. 243 f.

Seneca beskriver människan såsom en ulv, den där gärna döljer sig i fårakläder: »Erras, si istorum tibi qui occurrunt vultibus credis, hominum effigies habent, animos ferarum» (C III, 2).

Men under det att djuren endast gå till anfall drivna av fruktan eller hunger, är det för människan en lust att se en annan omkomma, skriver Seneca. Med nästan alldeles samma bild utmålar också Gyllenborg den mänskliga rovgirigheten, som aldrig röres av medkänsla för sitt offer. Han utropar därefter med upplysningsmannens vrede:

> Hvar röjes det förnuft hvaraf en menskja skryter?
> Det pryder våra tal, i våra seder tryter. (s. 88)

Klarare kunde en rationalismens vapendragare ej avlägga sin trosbekännelse än i detta uttryck, att *förnuftet tryter i sederna!* När han anser det vara uppenbart, att människan »sitt enda väl i andras sällhet har» (ib.), kan detta — såsom ovan anmärkts — sättas i samband med wolffianismen liksom hela detta återstående parti om människan (jfr s. 284). Men det som skiljer Gyllenborg från Wolffs matematiskt torra syllogismer är hans hjärtevärme. Han uppträder som riddare för den värnlösa dygden, för oskulden och ömheten, men bakom dessa skäligen intetsägande klichéer anar man en stark social medkänsla för de små i riket. Det är när människan »för lyckans barn, ej för de usla rörs», som han missnöjd med jorden och bebådande dess undergång beklagar sig över den i hela världen rådande, ömkliga människobristen.

Sammanfatta vi vad här ovan sagts, finna vi skaldens mening vara, att folkbristens *etiska* problem måste lösas genom upplysning. För den upplyste står det klart, att hans egen väg till lycka är beroende av medmänniskornas välgång.

Gyllenborgs hjärta klappar här i snabbare takt. Hans stil blir mera expressiv, han tillgriper imperativer och talar sig varm för den goda saken. Kort sagt, skalden närmar sig Rousseaus egen stil. Ett inflytande från discoursförfattaren har Lamm även velat spåra.[1] Han hänvisar till Rousseaus deklamationer i den första discoursen, där denne beklagar sig över bristen på

[1] UR I, s. 282 f.

handling: »Il y a mille prix pour les beaux discours, aucun pour les belles actions.» Här föreligger dock en viss olikhet. Rousseaus avsikt är att ge en dödsstöt åt den rationalistiska perfektibilitetstron genom att framhålla bildningens ihålighet. Han menar, att alla dessa prisbelönade skrifter äro onyttiga för att ej säga skadliga företeelser, som människan borde frigöra sig från för att nå fram till ett dygdigt leverne. Men Gyllenborg är ingalunda hågad att uppoffra vettet och lärdomen. Han har icke avlägsnat sig från Nehrman-Ehrenstråles i dissertationen manifesterade åsikt, att det blott är missbruket av förståndsgåvorna, som skapar förskämda seder. Hans dröm är otvivelaktigt, att det förnuft, som nu pryder talet med många vackra och innehållslösa fraser, även skall lyckas påverka sederna. Vad han efterlyser, är bildade människor — en tanke, som går stick i stäv mot Rousseaus första discours.

Hittills säger skalden sig ha skärskådat folkbristen blott med vishetsvännens ögon. Föremålet för hans satiriska granskning har alltså varit den *kvalitativa* människobristen, frånvaron av ädla, helgjutna, upplysta, dygdiga personligheter, värdiga att i Diogenes' bemärkelse kallas människor. Men det är ju uppenbart, att den egentliga anledningen till hela denna satir var befolkningsfrågan, den *kvantitativa* folkbristen. Gyllenborg torde ha haft på känn, att ett dylikt spörsmål ur konstnärlig synpunkt knappast lämpade sig till objekt för en satiriker. När han nu övergår till problemets sociala och ekonomiska sida, blir detta parti därför egentligen mera parentetiskt.

Skulle han nu ej som vishetsvän utan som »samhäldslem» våga sig ut på djupet, skriver han, så bleve frågan den —

> Om brist på trogna män, som Lagen vårda böra,
> Bland våra Värje-män, om brist på Hjeltar röjs? (s. 89)

Svaret måste bli nej, ty han tillägger ironiskt:

> Det är ej mödan värdt at sina tankar säga:
> Vårt tilstånd vittnar nog hvad hurtigt folk vi äga.
> Och den värkställighet, som följer på vår lag,
> Den talar öfverljudt och derför' tystnar jag. (Ib.)

Man får onekligen det intrycket, att skalden här rör sig på farlig mark. Han insveper sitt tal i den allra största sekretess och synes noga akta sig för att alltför tydligt framlägga sina åsikter, men hans förtegenhet tyder icke på någon hög tanke om Sveriges armé.

Scheffer var Gyllenborgs chef och han var det riksråd, som av Sparres dagbok att döma höll kavaljerskretsen underrättad om vad som försiggick vid rådsbordet. Eftersom nu Scheffer var en av dem, som misstrodde krigsbefälet[1], kan man uttrycka en förmodan, att Gyllenborgs åsikter ej heller i denna fråga avveko från hans. Värjemännens tapperhet är säkert ironiskt menat.

Med desto mera fog kan man misstänka en sådan anspelning, eftersom de närmast följande verserna också åsyfta ett politiskt trätofrö från den sista riksdagen, nämligen »den värkställighet, som följer på vår lag» (s. 89). Detta var ett ännu mera brännbart ämne, ty det rörde en strid mellan konung och råd. Tvisten hade uppstått på grund av att konungen i befordringsfrågor ofta icke tog hänsyn till rådets pluralitet utan utnämnde de personer, som ägde hans sympati. Då detta var grundlagsvidrigt, drogs det inför ständerna. Efter det att åtskilliga anklagelse- och försvarsskrifter växlats, avfattade stora deputationen ett ständernas svar till konungen, vari de påpekade den vådliga belägenhet riket råkat i, när Hans Majestät vägrade underskriva de i rådet föredragna målen.[2] När denna skrivelse efter heta debatter antagits i ståndеn och skulle överlämnas till konungen i sittande råd, uppstod ett förskräckligt oväsen bland bönderna (29/11 1755), vilket sedermera ledde till häktningar och hårda fängelsestraff för bråkmakarna.[3] Skrivelsen framlämnades dock till sist och för att rättfärdiga hattarna inför folket, bland vilket hovpartiet i propagandasyfte låtit kringsprida kopior av konungens försvarsskrifter, trycktes alla inlägg i denna strid under titeln *Handlingar rörande grundlagarnas verkställighet.*[4]

---

[1] Malmström, a. a., IV, s. 332 f.
[2] Ib., s. 153 ff.
[3] Ib., s. 162 ff.
[4] Ib., s. 202. Handlingarna trycktes år 1756. Jfr Modée, *Utdrag ur publique handlingar etc.*, VI, s. 4435 ff.

Det är tydligen denna debatt från sistlidna riksdag Gyllenborg åsyftar i satiren. Att frågan ännu ägde sin aktualitet, framgick tydligt av skaldens brev till Sparre. I oktober 1757 hade han själv fått vidkännas följderna av att grundlagarna ej verkställdes (jfr. s. 196 f.). Han berättade ju i ett brev till Sparre, hur »Le Roi, par une grace singuliere pour nous et vraiment Royal, à refusé de signer les ordres touchant le payement à cause qu'on avoit refusé de payer les habits de deuil d'un de ses coureurs». Fortsättningen tydde på att han hade riksdagens allvarliga reprimand i gott minne: »Cette raison est inprotocollé dans le Senat et convaincrà un jour les Etats du prix qu'on fait de ceux qu'ils ont honoré de leur confiance. Le nom du Roi a dont eté imprimé sous nous resolution, en meme tems que sous la priere qu'on fait dans les eglises pour la bonne reûsite de la guerre.»

Det vittnar onekligen om en god portion djärvhet hos Gyllenborg att i satiren våga alludera på monarkens godtycke. Men ironien är väl dold och skalden skyndar sig att övergå till ofarligare marker. Ämbetsmännen få smaka piskan:

> På brist af Ämbetsmän kan man dock icke klaga:
> Med en berömlig nit vi lön af Kronan taga,
> Vår håg för Rikets väl är annars ofta kall,
> Men brister häftigt ut när han belönas skall.
> Så snart man fullmagt har, vår ifver åter svalas . . . (s. 89)

Här anslår han en gäckande ton, men skämtet får med ens en allvarligare innebörd, när han kommer till problemets egentliga kärnpunkt:

> Et ymnogt förråd fins af dem som Staten tära:
> Men när jag skådar det, hvars sysslor Riket nära,
> När jag från torg och håf, till plog och väfstol går,
> Då röjs en menskjo-brist, som aldrig fyllnad får. (s. 89 f.)

Det är icke svårt för den, som gjort sig förtrogen med slagorden inom frihetstidens ekonomiska litteratur, att härleda de här förekommande termerna. Gyllenborg har i satirens form omsmält ett tidstypiskt resonemang, som härstammar från

den ryktbare nationalekonomen Andreas Bachmanson, mera bekant under sitt adelsnamn Nordencrantz. Originaliteten i hans förkunnelse ligger framför allt däri, att han klyver samhället i två sociala skikt, varav ett är konsumerande och ett annat producerande. Nordencrantz kallar dem »tärande» och »närande», varvid han med de förra avser alla utövare av improduktiva yrken och med de senare de ekonomiskt produktiva klasserna.[1] Emellertid gör han sig skyldig till en merkantilistisk ensidighet, då han finner handel och industri ur samhällsnyttans synpunkt vida viktigare än åkerbruk. I den första digra skrift, som den ytterst produktive portugisiske vicekonsuln år 1730 utgav, *Arcana Oeconomiae et Commercii, eller Handelens och Hushåldnings-Wärkets hemligheter*, anslår författaren några sidor till att belysa svenskarnas titelsjuka och pockande lönekrav. Han gör följande observation:

> Dess utan är besynnerligit och märkwärdigt/ at nästan ingen Riksdag hafwer i Swerige på 200. års tid warit hållen/ som icke någon Stat blifwit förökt. *Caracterne* hafwa altid warit lönens förelöpare; Och hafwer den ena Riksdagen ordspråket gemenligen warit: låt dem få Caracterer, de gravera intet Staten; Den andra eller åtminstone några Riksdagar därefter/ hafwer det altid blifwit påmint/ at de gode män likwäl hafwa haft stort beswär och arbete/ de hafwa ansenlige Tienster/ och kunna intet wid så hederlige Beställningar och *Caracterer* upföra sig/ som de böra/ och tyckas fördenskul meritera någon lön. Och således hafwer det gådt/ til dess at nu/ efter några store Mäns egen utsago/ ofta utbetales twå styfwer/ til at få wetta/ hwart den ena tagit wägen . . .[2]

Här ha vi alltså nationalekonomens utläggning av samma missförhållande, avslutad med en rolig satirisk poäng, som icke skulle ha varit till skada, om den placerats i Gyllenborgs satir. Skalden tangerar naturligtvis endast detta problem och inrangerar de tärande elementen under kollektivbegreppen »värjemän» och »ämbetsmän». Med den första kategorien tycks han dock endast avse den högre militären, ty den simple soldaten får en extra eloge när skalden vänder sig till de närande:

---

[1] Schaumann, G., *Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur. Idéer och strömningar 1718—1740*, Hfors 1910, s. 73.

[2] I, Sthlm 1730, s. 85.

Till dem, som folk af oss med rätta nämde bli,
Till dem som föda sig med egen svett och möda;
Af hvilkas idoghet sig jordens Gudar föda;
Till dem som handa-slögd och handlen rätt förstå,
Till dem som oförskräckt mot krut och kula gå. (s. 90)[1]

Bland dessa medborgargrupper konstaterar skalden till sin sorg en bedrövlig folkbrist. Hade Nordencrantz satt handelsmannen främst bland alla de närande, sätter Gyllenborg lantbrukaren. Den simple soldaten var ju också i fredstid lantman. Vi se alltså här, hur han övergivit hattpartiets gamla dogm om merkantilismen såsom det allena saliggörande systemet och anslutit sig till den fysiokratiska idéströmningen.

När skall fosterlandets jord plöjas av flera händer, frågar sig skalden, när skola ödefälten röjas av nya åbor? När skola landets barn få mätta sig av eget överflöd?

Ach! at jag parker ser, som ljung och törne bära,
Der sig et lyckligt folk af skörden borde nära,
Der med en träflig hjord Herdinnan borde gå,
Och af sin Herdes hand de friska liljor få. (s. 91)

Denna klagan över förekomsten av ouppodlade vidder, av onyttiga och överflödiga parker har en social innebörd och bygger av allt att döma på ett motsvarande uttalande i Mirabeaus sjunde kapitel om jordbrukets beroende av seder och bruk, ur vilket även Scheffer gjort ett utdrag.[2] Ett citat ur originalet ger syn för sägen:

Il est donc de fait, que si le Prince & les Propriétaires aiment les chevaux, ou pour mieux dire, s'ils employent beaucoup de chevaux, ... il y aura plus de prairies dans l'Etat, & moins de champs employés

[1] I en dikt av Marmontel, *Ode contre l'égoisme d'une fausse philosophie* (Oeuvres VII, s. 141 ff.), hävdas i en strof humanitetskravet:

Sois homme: voilà ton partage.
Sois humain: voilà ton devoir.

I den nästra strofen visar det sig, att Marmontels sociala medkänsla just gäller de samhällsklasser, som Gyllenborg här nämner:

Dis-moi, quel est ton privilége
Sur le soldat qui te protége,
Sur le peuple qui te nourrit? (s. 144)

[2] Scheffer, a. a., s. 33 ff.

à la subsistance de l'homme: que s'ils consomment plus de bois, il faudra plus de terrein destiné à être en forêts en coupe réglée: que la mode des boulingrins, charmilles, parcs, grandes avenuës, chemins d'une largeur extraordinaire, &c. ôtent tout autant de terrein à la nourriture de l'homme, qu'il y en a d'employé à toutes ces inutilités.[1]

Och längre fram i samma kapitel heter det:

Par-tout où le peuple est heureux & tranquille, la campagne sera riante, peuplée, abondante, couverte de bestiaux & de fourages. Partout où vous la verrez ainsi, comptez que le goût de propriété, celui du pays, du canton, &c. est très-vif dans le particulier; que chaque individu s'intéresse sans même le sçavoir, au bien public; que le Gouvernement est affermi; que l'Etat enfin est, proportionnément à ses avantages naturels, en pleine prospérité.[2]

Men Gyllenborg nöjer sig ej med att önska den sunda landsbygdsbefolkningen tillväxt och ekonomiskt välstånd; han begär mer än så. Hans i vinterkvädet ådagalagda patriotism gör sig åter påmind i satirens avslutande parti, där de kvantitativa och kvalitativa problemen smälta samman i en svensk fredlig och moralisk storhetsdröm:

Vårt ädla fosterland nog Åbor aldrig får;
Ej nog de födas här: min önskan längre går.
Jag deras hjeltemod och klokhet vill berömma,
At verlden skall en Svensk af sanna dygder dömma. (s. 91)

Denna vädjan till hjältemodet var mer aktuell än någonsin under en tid, då karolinernas ättlingar läto månader förflyta utan att några krigiska lagrar skuros. Men vi känna bättre igen hans rätta jag, när han till de övriga sanna dygderna räknar humanitet, gammal tro och ärlighet samt naturligtvis vänskap och ömhet:

Ach! at et enda band oss alla kunde sluta,
Och menskjan frid och skygd af sina likar njuta.
Til dess jag bönhörd blir: et enda jag begär,
En enda säker vän som värdig menskja är.
Då blir mig lifvet kärt, jag får min önskan hinna,
Och skall ej menskjo-brist i sielfva öknen finna. (s. 92)

[1] Mirabeau, a. a., I, s. 163 — I, chap. VII.
[2] Ib., I, s. 194. Jfr Scheffer, a. a., s. 42.

V. Gyllenborgarna inför krisen

> Jag lefde i det lyckligaste lugn, när 1760 års Riksdag öpnade fältet för nya stormar i det Almenna, mot hwilkas wåldsamheter, ingen säker tillflygt war at erhålla.
>
> *Mitt lefverne*, s. 43.

Den Gustaf Fredrik Gyllenborg, som trädde oss till mötes i den första delen av *Witterhetsarbeten*, var en på det hela taget lycklig och harmonisk man. Skämtet med vännerna var godmodigt, hans klagan över folkbristen var den idealistiske drömmarens och i vinterkvädet hade han för sina förvekligade landsmän prisat den nordiska vinterns behag. Hans ställning vid hovet var väl icke den bästa men visade tecken till förbättring, och de förödmjukelser, som han utsatts för på kungsgårdarna, uppvägdes mer än väl av den idylliska samvaron i den litterära salongen vid Karlbergsallén. Innan han på nytt framträdde som skald på nyåret 1762, hade emellertid händelser inträffat, som visserligen ännu icke förbittrat hans tillvaro men som i varje fall kommit honom att känna marken gunga under fötterna. Den gyllenborgska släkten hade helt enkelt spelat ut sin dominerande politiska roll.

Carls död 1746 och brodern Johans bortgång 1752 hade icke nämnvärt underminerat släktens maktställning. Under hela femtiotalet hade nämligen Fredrik fortsatt sin verksamhet såsom partiets generalstabschef. Från sitt hus vid Malmtorgsgatan skötte han med benäget bistånd av ränksmidaren Pechlin och hetsporren Boije partiets värvningskampanj, där de franska subsidierna kommo väl till pass. Såsom primus motor i bankofullmäktige spelade han en betydande roll, när det gällde att finansiera kriget och balansera växelkursen. Vid hans sida stod brorsonen och mågen Henning Adolf, vilken till belöning för sin vältalighet på riddarhuset placerats i rå-

det i lagom tid för att hinna tillstyrka Sveriges ödesdigra deltagande i sjuårskriget. Han fungerade vid flera tillfällen som talesman inom regeringen för Fredriks förslag. Bakom dessa två förgrundsfigurer utgjorde Henning Adolfs måg, Jacob Johan, samt Fredriks två äldsta söner, Jacob Gabriel och Carl David, en sorts reserv. Denna junta förstärktes ytterligare av en del släktingar.

Men under en svår epidemi i Stockholm avled den gamle partiledaren den 25 aug. 1759 helt oförmodat efter »femb dagars rödsot och kallbrand i tarmarna» — enligt vad kyrkoherde Hauswolff i Clara berättar[1] och därmed började det gyllenborgska lyckohjulet att hastigt svänga utför. Den starke mannen var borta och de politiska motståndarna kunde under den snart öppnade riksdagen mera segervisst gå till angrepp. Till råga på olyckan inträffade detta dödsfall vid en tidpunkt, då hattarnas finanspolitiska ställning började visa sig ohållbar och då allmänhetens hat mot den sittande regeringen på grund av det ruinerande pommerska kriget ständigt ökades.

Låt oss göra en kort rekapitulation av Fredrik Gyllenborgs verksamhet såsom styrelseledamot i Riksens ständers bank och som privatekonom! Han hade av adeln 1741 valts till en av ståndets två representanter i bankofullmäktige[2] och därvid efterträtt sin åldrige morbror Johan Thegner, som i trettio år innehaft denna befattning och länge varit bankens verklige chef[3]. Fredrik Gyllenborg upptog med lätthet morbroderns fallna mantel. Trots bestämmelserna om att den ståndsrepresentant, som suttit längst i fullmäktige, vid varje riksdag skulle avgå för att åstadkomma en föryngring i bankstyrelsen, kvarstannade Fredrik där ända till sin död. Visserligen tillät sig friherre Düring under 1751 års riksdag vid ett tillfälle att fråga om icke mandattiden för en bankofullmäktig var begränsad, men lantmarskalken replikerade då snabbt, att den ledamot,

[1] *Bref till D. Tilas*, I. KB. 27/8 1759.
[2] R & A, XII, s. 332.
[3] *Sveriges riksbank*, II, Sthlm 1919, s. 60 f.

som var i tur att avgå, Fredrik Gyllenborg, vid sista riksdag hade anmodats kvarstanna[1]. Det är att märka att såsom lantmarskalk fungerade vid detta tillfälle Henning Adolf Gyllenborg.

Bankens verksamhet under hela denna tid kännetecknas av stor frikostighet med lån åt såväl kronan som enskilda. När lånen på fastigheter år 1754 visade sig antaga sådana proportioner, att en begränsning av krediten ifrågasattes, avstyrdes detta förslag av Gyllenborg, Carleson och Carl Fredrik von Höpken och nya lån beviljades rikligt.[2] En följd av denna kreditgivning blev en ökning av sedelstocken, vilket ledde till inflation. Växelkursen steg, såsom det hette på tidens språk, d. v. s. värdet av den ledande valutan, riksdaler hamburger banko, steg i förhållande till det svenska myntvärdet. För att hejda denna inflation inrättades tid efter annan s. k. växelkontor, vilka främst genom försäljning av koppar och silver på den internationella marknaden sökte råda bot på missförhållandena. Växelkontoren beviljades lån ur riksbanken och måste ha gjort sig ganska stora förtjänster på verksamheten. Till en början var denna fotad på sunda ekonomiska principer och lyckades även i någon mån bromsa kursstegringarna. Men efter år 1756, då krediten i London, Amsterdam och Hamburg genom Lissabons förstöring och kriget mellan Frankrike och England rubbades, tog inflationen verklig fart och de följande växelkontorens verksamhet har karakteriserats såsom »ett för landet i dess helhet ödesdigert växelrytteri».[3] Det femte, vilket leddes av den med Fredrik Gyllenborg lierade borgmästare Kierman och storborgarna Grill och Lefebure, startade i juni 1758 men upphävdes av ständerna i maj 1761, då det hade åsamkat kronan mycket stora förluster.[4] Dessa växelkontor voro, enligt Montgomery, att betrakta som bolag av in- och utländska spekulanter, som samarbetade för att dra fördel av kursförhållandena.[5] Växelrytteriet förde det

[1] R & A, XVIII, s. 109. — 12/10 1751.
[2] *Sveriges riksbank*, II, s. 236.
[3] Ib., III: 1, s. 28.
[4] Jfr *Riksens Ständers Secrete Utskotts ytterligare och omständeliga Berättelse om de s. k. Wäxel-Contoiren* . . . Sthlm 1765, s. 8.
[5] *Sveriges riksbank*, III: 1, s. 29.

svenska näringslivet in på osunda banor och fastighetsspekulationen ökade i omfång.

Växelkontorens domedag randades under riksdagen 1765, då de ovannämnda köpmännen av de hämndlystna mössornas stora deputation dömdes till mycket stränga straff. Gyllenborgarna spelade en viss roll i växelkontorens verksamhet. Hur stor den var, är svårt att fixera, då mycket av materialet förstörts och det bevarade insveper transaktionerna i en tät slöja av mystik. Men när det var tal om att på nytt bilda ett växelkontor år 1758, begagnade sig Kierman, Lefebure och Grill av Fredrik Gyllenborg som mellanhand[1] och läto denne till rådet framföra förslaget om det nya kontoret. Riksrådet Fleming opponerade sig vid överläggningen härom den 24 maj och påpekade, att intet gott kunde komma av »ett autoriseradt vingleri», men Henning Gyllenborg menade, att man kunde råda bot genom att »kronan hölle några förmögna handelshus sig till handa och genom någon ersättning skilde dem från ett enskildt intresse». Trots de hårda villkor, växelkontoret krävde, anslöt sig rådet till Henning Adolfs uppfattning och tecknade kontrakt.[2]

Att enskilda intressen inverkade, framgår av de brev, som en medlem av det förra königska kontoret, Wittfoth, vid denna tid skickade till Henry König i Amsterdam.[3] Det heter i ett av dem av den 20 juni 1758: »wij strida med Belzebub, de gambla [d. v. s. Kierman et consortes], som bragt Schr [Scheffer] så longt, at han med några sine Camrater tror det wara angelägit, at lembna dem wexelstyrslen. En månad hafwa wij stridt deremot . . . 2ne R:Råder And:H: & Fleming äro wåra stålpar ännu, och den 3die är Kopparen, h:k:n motte wara wårt hypotheque till widare.» I ett följande brev (7/7 1758) heter det: »I går war I. Clason hos And: Höpk, och påminte ännu ytterligare om den ärsättning, som wij böra hafwa uti wexelsaken, och oss ännu brister. Han gaf parolle, at som en ärlig man söka wår förnöijelse, och drifwa den saken, hwil-

[1] Malmström, a. a., IV, s. 410 f.
[2] Ib., s. 411.
[3] Breven finnas bland Stora deputationens handlingar angående Königska Wexelkontoret, 1765—66. RA.

ket är oss så mycket nödigare, som de andra arbeta hals öfwer hufwud, at återfå styrelsen och är det så mycket mera troligt, at de få honom, som gref Fredric Gyllenborg arbetar för dem, med all force, och at de redan skola fournera Arméen för de summor, som StatzContoiret fordrar.» Fredrik Gyllenborgs intresse för dessa valutaspekulationer var mycket stort, i all synnerhet som han var en av bankens största gäldenärer. För de upplånade medlen köpte han ett flertal egendomar och bruk i Bergslagen, vilka han såsom president i bergskollegium väl kände till. Vid hans död visade boupptecknings en behållning på 5,3 milj. d. k. m. men skulder på 3,8 milj. d. k. m. Enligt vad kreditorerna senare gjorde gällande, voro dödsboets tillgångar dock redan vid denna tid för högt värderade, varför boet vid presidentens död ansågs konkursmässigt.[1] Trots de stora skulderna lät dock presidenten genom ett testamente, skrivet på dödsbädden den 17 aug. 1759, förvandla bergslagsegendomarna till fideikommiss åt sin yngste son Gustaf Adolf med skyldighet för denne att amortera skulderna och utbetala stora belopp åt syskonen. Carl David, som fick ärva stenhuset i staden och en annan egendom, skulle erhålla 120 000 d. k. m. och 180 000 d. k. m. skulle erläggas till var och en av systrarna, till Henning Adolfs son Carl Johan samt till Jacob Johans son Johan Henning. Av detta testamente framgår alltså, att alla de yngre Gyllenborgarna med undantag av skalden hade stora intressen att bevaka i det som man trodde rika dödsboet.

Till kuratorer i sterbhuset insattes den avlidnes svågrar David Stierncrona och Henning Adolf samt brorsonen Jacob Johan. De ställdes dock inför en hopplös uppgift. Änkan och sönerna voro så föga ekonomiskt lagda, att de — enligt kreditorernas uppgift — genom sitt slösaktiga liv på åtta år förbrukade 2 milj. d. k. m. Kuratorerna voro tvungna fortsätta på den redan inslagna vägen och betala äldre skulder med nya lån. Med lavinartad fart försämrades situationen och slutade med konkurs år 1767.

*

[1] Samtliga uppgifter ha hämtats ur *Dictamen ad protocollum af . . . grefwe Friedrich Gyllenborgs Sterbhus Borgenärer* . . . . Sthlm 1769.

Men vi återvända till krisen 1759, då framtiden ännu icke tedde sig så svart. Genom Fredrik Gyllenborgs död förlorade Henning Adolf sitt bästa stöd. Strax därefter träffades han av en ännu större personlig sorg, då hans andra hustru, Maria Gustafva von Köhler, som han gift sig med i början av år 1759, avled den 28 dec. samma år. Hans redan förut svaga hälsa försämrades, så att han på nyåret 1760 avreste till de varma källorna i Aachen. Sjukdomen tvang honom dock att stanna i Lund, varför han när riksdagen på hösten 1760 åter öppnades, var ur stånd att närvara. Han beslöt då att draga sig tillbaka från politiken och inlämnade sin avskedsansökan från rådsämbetet. Men enbart sjukdomen kan i detta fall ej ha varit avgörande. Ett starkt skäl till reträtten var utan tvivel den redan vid riksdagens början igångsatta undersökningen av ansvarigheten till krigsförklaringen. Henning Adolf var en av de rådsherrar, som varmt tillstyrkt kriget och ivrigt talat för landets skyldighet att garantera Westfaliska freden, ehuru han så sent som den 18 sept. 1756 invalts i rådet.[1] Kanslipresidenten von Höpken berättar, hur han vid början av dessa överläggningar varit tveksam, »mais M. le comte Gyllenbourg s'était rendu . . . à la campagne où je prenais les eaux, pour m'engager à me joindre à la pluralité; les raisons qu'il allégua étaient que la cour savait déjà qu'il y avait eu un dissensus, que Kalling en avait parlé hautement, et que l'effet de ce bruit détruirait tout le bien qu'on attendait de la résolution arrêtée par la pluralité, au lieu que le public s'y joindrait dès qu'il saurait que le sénat aurait été uni.» Höpken hade då fallit till föga och dagen efter Gyllenborgs avresa skrivit till Ekeblad, att han ej ville bidraga till att framkalla någon revolution i Sverige.[2] På hösten 1760 påvisades det grundlagstridiga i att rådet förklarat offensivt krig utan att omedelbart sammankalla ständerna för att erhålla deras sanktion. Krigsivrarna i rådet hade därför gjort sig skyldiga till förräderi och i december 1760 tillsattes på Pechlins förslag en stor särskild deputa-

[1] *Handlingar rörande slägten Gyllenborg.* UUB.
[2] Höpken, A. J., a. a., I, s. 132 f.

tion att utreda denna fråga.[1] Tack vare Pechlins övergång till hattarna inskränkte sig emellertid räfsten till uppoffrandet av tre riksråd, Höpken, Palmstierna och Scheffer, men Henning Adolf hade säkert i gott minne vilket öde de ansvariga för det förra ryska kriget gått till mötes. Hans avskedsansökan inlämnades i november, strax innan striden om rådet börjat i ståndén och avskedet beviljades den 7 jan. 1761 med den reservationen, att han framdeles skulle vara beredd att redovisa för sitt fögderi.[2] Hela denna historia, som var aktuell under vintern 1761, måste ha oroat icke blott Henning Adolf, som vistades på sitt småländska gods, utan även de övriga Gyllenborgarna. Ytterligare en svår förlust drabbade släkten samma år, då Henning Adolfs dotter och Jacob Johans maka Antoinetta Virginia den 21 maj 1761 avled. Hon dog i barnsäng[3] och det är tänkbart att svägerskans tragiska bortgång bildar verklighetsunderlaget till skaldens skildring av det nyfödda barnets grymhet mot modern i *Menniskjans Elände.*

Då alltså Fredrik var död och Henning Adolf borta från den politiska skådeplatsen, representerades släkten endast av den yngre generationen. Den ledande var säkert Jacob Johan. Därnäst kommo väl Fredriks med skalden jämnåriga söner, Jacob Gabriel och Carl David, den förre assessor i bergskollegiet och den senare auskultant i kommerskollegiet, bägge ogifta. Den yngste brodern Gustaf, som 1760 avlade sin juridiska examen, var knappast någon faktor att räkna med. Men även Henning Adolfs son, Carl Johan, kanslijunkare i kanslikollegiet, får räknas hit. De hade alla såsom arvtagare i Fredrik Gyllenborgs sterbhus stort intresse av att mössorna ej kommo till makten. Flera av dem skydde ej heller — såsom vi komma att få se — att begagna sig av partiets ännu bevarade maktställning för att trygga den egna karriären.

*

[1] Malmström, a. a., V, s. 18 ff.

[2] *Handlingar rörande slägten Gyllenborg.* UUB. — Jfr *Sparres dagbok* den 22/12 1761.

[3] Sparre berättar om dödsfallet i sin dagbok den 30/5. Han kallar henne »une des plus jolies et des plus aimables femmes de Stockholm».

Gustaf Fredrik Gyllenborg, som under sina tjänstlediga månader helst vistades hos modern på Skenäs eller umgicks i den litterära kretsen, stod på det hela taget utanför släktens politiska junta. Men den ödesdigra riksdagen betydde även för honom förändrade levnadsvillkor, dels vid hovet, dels i privatlivet.

Vad hovtjänsten beträffar, var kavaljerernas existens av *Mitt lefverne* att döma under åren 1758 till 1760 ganska dräglig i jämförelse med den följande tiden.

Under de första två år af wår upwakt[n]ing souperade Prinsen k 7 ensam, under hwilken tid han roade sig at afhöra af oss, någon för honom behaglig lecture. Under sednare år souperade Prinsen k 9 i sällskap med sin Gouverneur sina Cavalierer och informator. Det tycktes som wi för första gången fingo åtnjuta Prinsens sällskap, under det oförlikneliga nöje af en conversation som af honom animerades och uti hwilken aldrig någon förstått at deltaga med mera behag. Grefwe Creutz känd och älskad af Prinsen, från första tiden af des wistande wid Hofwet, kallades ofta till dessa soupeer, under hwilka han, näst Prinsen och den förundrans wärda Klingenstjerna utgjorde det förnämsta nöjet af dessa förtjusande måltider (ML, s. 41 f.).

Detta överensstämmer ju fullkomligt med vår förut relaterade lilla episod från år 1758, då orden »L'Arc et le Carquois» höll sina kapitel. Där var Klingenstierna kansler och bland riddarna märktes Creutz såsom den ende deltagaren utanför kronprinsens kavaljerskrets. Dessa sälla måltider och aftnar erinrade sig sedermera även Gustaf III med verklig förtjusning. Men länge varade ej sällheten:

Under de 2 sista åren af wår upwacktning, förlorade wi plötsligt denna lycksalighet. Prinsen kallades at soupera med konungen och drottningen i deras små rum der conversation utdrogs långt in på natten. Den wachthafwande Cavaljern anbefald at k 10 sig infinna för at afhämta Prinsen, måste ofta från det klocksl[ag]et under flera afhörda i et af de yttersta förmaken med största otålighet afbida des ankomst. Jag mins wid et af dessa tillfällen min löjliga belägenhet; omgifwen på ena sidan af en Morian och på den andra af en Markatta tyckte jag mig wara flyttad till Africa och war glad när någon af betjeningen passerade rumet at änteligen se någon europé. Prinsen halfsåfwande äfwen som jag ankom äntelig och förlossade mig från detta obehagliga sällskap (ML, s. 42).

Med de två sista åren av tjänstgöringen menas med andra ord riksdagsperioden. Det är visserligen helt naturligt, att ett barn som kommit upp i fjortonårsåldern tillåtes vara i sina föräldrars sällskap om kvällarna, men med hänsyn till tidens benägenhet för intriger kan man även hysa den misstanken, att kungaparet ville skydda sin son från politiska påtryckningar. Ty i och med att riksdagen samlades, började de politiska lidelserna svalla. »Jag lefde i det lyckligaste lugn», skriver skalden, »när 1760 års Riksdag öpnade fältet för nya stormar i det Almenna, mot hwilkas wåldsamheter, ingen säker tillflygt war at erhålla» (ML, s. 43).

I det förra kapitlet återgåvo vi flera av Gyllenborgs brev från den relativt fridfulla hovtjänstperioden men gingo ej längre fram än till den tidpunkt, då *Witterhetsarbeten I* utkom. Från år 1759 finnas två brev till Sparre bevarade. Det första är daterat »As et Schenäs» den 24 aug.[1] Det är skrivet i en mycket harmonisk sinnesstämning och författaren erbjuder sig till och med att rycka in tidigare, om vänskapen behöver sättas på så stort prov.

Par le depart subit du Comte Bark de notre province, j'ai eté informé de votre maladie. J'espere que vous en etes gueri, apres avoir respiré quelques jours l'air de la ville, car il n'y a pas de remede plus sure pour les maladies qu'on contracte à Drotn., que de s'en voir separé pour quelque tems. Je me souviens d'avoir bien de fois eté soulagé, aussitot que je me suis eloigné du Port. Si votre maladie n'est pas assés serieuse, j'espere que vous voudriés bien m'ecrire et m'en instruire. Vous ne sauriés me faire un plus grand plaisir (24/8 1759. — BS, vol. XIV. RA).

Sjukdomen tycks han inte heller taga så allvarligt, ty han ber honom ordna med hans lön och tillägger:

Pardonnés moi que je vous charge d'une pareille commission, mais je croirois manquer à la confience que j'ai à vous, si je m'addresserois à quelque autre.

[1] Årtal saknas. Men av ett brev från Barck på Drottningh. till Sparre i Sthlm, daterat den 26/8 1759 (BS, vol. III) framgår, att den förre då ryckt in i den senares ställe. »Je viens de recevoir mon cher Baron votre lettre, qui etes apuyes sur des Raisons aussi determinatifs, que je seroit le plus injuste des hommes si j'y pourroit avoir quelques choses a y opposer. Je suis extrememement charmé que votre santé revienne, conservé la bien pour vous et vos amys ..... etc.» Åren 1757 och 1758 kunna på grund av andra uppgifter i Sparres dagbok ej ifrågakomma. Ej heller åren 1760 eller 1761.

Je me porte bien au de la de ce que j'en pourrois dire. Jamais je n'ai passe un tems plus tranquillement et plus agreablement. J'ai eu les meilleurs societés au monde quand la solitude m'a ennuyé, ou quand j'ai crains quelle le faisoit, car auprès d'une mere et d'une soeur que j'aime à la rage, la solitude n'a jamais pu me paroitre triste. J'ai eu de tres bons livres. J'ai monté un cheval excellent. Je mange ou plutot je devore tous les jours des fruits delicieux. Je me tais sur des sujets de plaisirs qui vous irriteroient trop, malade comme vous etes et qui vous feroient envier mon bonheur, si cela se pourroit, d'un ami tel que vous. Adieu mon tres cher. N'oubliés pas de m'ecrire le jour marqué, si vous avés envie de me rendre quelque preuve d'amitié.

Idyllen är så fullkomlig som den gärna kunnat bli. I jämförelse med den ljuvliga landsbygden finner han staden odräglig men gentemot de förfärliga kungsgårdarna blir själva staden åtråvärd och får en fläkt av trevnad över sig. Detta framgår även av *Mitt lefverne* och bestyrkes av ett senare brev till Sparre, avsänt från Stockholm den 15 nov. 1759:

C'est depuis près de quinze jours que je suis en ville, après un sejour de trois semaines de suite à Drottningholm. Grace a Dieu j'echappois le voyage de Swartsjö, on l'a differé pour vous en regaler. Le service que je fais en ville, ne m'est point à charge, à comparaison de celui que j'ai fait a la campagne. J'y mourrois de l'ennui et a peine suis-je encore revenû de ma lang[u]eur. L'air de la ville et votre chere lettre que j'y trouvois à mon retour, m'ont gueri en partie. Il ne me manque que votre presence pour que je sois parfaitement retabli (15/11 1759. — BS, vol. XIV RA).

Han nämner, att Leijonhufvud är sjuk och att Barck uppehåller hans tjänst. I början av december skall hovet flytta till Ulriksdal, men vid den tidpunkten har Leijonhufvud lovat avlösa Gyllenborg, så att han kan få »passer les fetes à Sudermanie». Men vad intresserar detta Sparre?

Je sais que tout cela ne vous interresse point à l'heure qu'il est. La douceur de la campagne vous donne sans doute des sujets plus riants. Mais il faut vous accoutumer à entendre parler de service afin que vos idées s'en familiarissent. Il viendra bientot un tems, ou vous en aurés besoin. D'ailleurs que peut on parler que service, après quatre ans de servitude? Mon imagination est si sterile, qu'elle ne roule plus que sur la crainte d'entrer en service, ou sur la joie d'en etre relevé. Ce n'etoit pas ainsi autresfois quand je vous ecrivois. Mon amitié pour vous

suffisoit à me fournir des idées et des expressions, qui quoiqu'aussi peu etudiées qu'elles le sont apressent, avoient plus de droit à plaire à cause de leur naiveté et de leur interet. Quoiqu'il en soit je vous aime egalement et s'il y est encore quelque vivacité en moi, je la sens dans mes sentimens pour vous.

Här erinrar han sin adressat om de naivt filosoferande brev, som den unge studenten skrev från Lund. Här beklagar han sig ännu en gång över den steriliserande inverkan, som hovmiljön utövade på hans fantasi.

Såsom förebud till den annalkande politiska stormen kommo de uppmaningar att lämna tjänsten, som kavaljererna då och då erhöllo. Höpken, som stod Creutz nära, hade redan den 21 mars 1759 för denne sökt klargöra, att de icke kunde påräkna någon erkänsla från ständernas sida. Sparre, som återger detta resonemang i sin dagbok, anmärker, att Höpken för länge sedan sagt det samma till honom. I juli hade Scheffer beklagat sig för Hedvig Sack över att kronprinsen ansågs vara den av de tre prinsarna, som sämst betjänades, ehuru ständerna givit honom fyra »menins». Här understrykes, att kavaljerernas uppdragsgivare äro de fyra stånden och att de inför dessa måste avlägga räkenskap. Ju närmare riksdagen kom, desto fastare växte sig deras planer på att begära avsked. I slutet av juli 1760 anförtrodde Sparre åt dagboken sin längtan efter att få lämna tjänsten och den 1 okt. meddelade han, att Tessin gillat hans beslut.

Man var tydligen av den uppfattningen, att uppfostringsfrågan skulle bli ett av riksdagens första ärenden. Tessin trodde fullt och fast, att »educationssaken» skulle vara utagerad före jul 1760, »på hwad sätt ock Riksdagen sig hwälfwa månde».[1] Den 15 okt. utblåstes riksdagen och spänningen föreföll olidlig. »Toute decence est bannie, et la corruption des moeurs semble montée a son dernier comble.» Dagen därpå var Sparre uppe på slottet och fick av Gyllenborg höra, att Scheffer nästan dagligen talade om att såväl han själv som de övriga kavaljererna under den innevarande riksdagen skulle lämna prinsen och ersättas av kammarherrar.

[1] *Sparres dagbok* den 6/10 1760. RA.

Men edukationsverket spelade icke den riksviktiga roll, som de fyra kavaljererna ur sin trånga synvinkel inbillade sig. Riksdagen hade mera fundamentala frågor att sysselsätta sig med, och en av de första, som togos upp till debatt, var riksrådets befogenhet att börja krig.

Då Sparre i förtrolighet får höra, att Scheffer i rådet uttryckt en önskan om att entledigas från guvernörsbefattningen (11/11 1760), mognar hos honom en liknande plan och han rådgör dagen därpå med Tessin. »Jag talade i morgonstunden med min Morbror om mitt project att qvittera Printzen. Som det torde wara sant hwad mig i går om R:Rt Scheffer sades och jag dessutom wisste att Gref Barck och Gref Gyllenborg infailliblement begära deras afsked så trodde jag hederligare för mig häldre wara den förste änn den sidste.» Tessin är emellertid en försiktig diplomat och svarar honom att han bör undvika all »air de bousquerie». När han vid ett senare tillfälle ämnar tala med konungen, avstyrker Tessin, som tydligen icke anser det psykologiska ögonblicket ännu vara inne (24/11). Men icke långt efteråt (14/12) meddelar Sparre, att han dagen därpå skall vända sig till konungen, vilket dock icke heller då tycks ha blivit av.

I början av januari 1761 tjänstgör Sparre på Ulriksdal och får besök av Creutz (6/1). Denne talar vidlyftigt om vad ständerna ämnade göra med dem. Han själv hade ingen pension att vänta men väl prins Gustafs kavaljerer. »Dock skulle wi till den ändan ackta oss att emedlertid ey gifwa någon prise uppå oss, bruka all försicktighet, saktmodighet och ménagement, samt i synnerhet ey wara de första som tala om afsked, utan tålmodigt afbida tiden då man will Remerciera oss.»

Samma kväll är det dans och konungen har befallt Gyllenborg men ej Sparre att närvara. Denne skyndar upp på sin kammare, djupt förödmjukad av den distinktion man gjort mellan honom och hans kamrat. Dittills hade alla fyra åtnjutit samma rätt och samma fördelar. Creutz' råd att tålmodigt se tiden an har Sparre ingen lust att följa. Han får Tessins sanktion (8/1) och Scheffer lovar (9/1) att nästa gång

i rådet taga upp hans avskedsfråga.[1] Deras soulagement är dagens brännande problem, och Sparre återger några kannstöperier:

Leyonhufwud me compta qu'il avoit scu de Barck que nous sommes menacés des Disgraces suivantes. On nous remerciera, on ne nous laissera pas garder un sol de Pension, et on ne nous donnera en un mot pas la moindre recompense. On nous fera grace dira-t-on, de passer sous silence par une faveur specialle, bien de fautes que nous avons commises et qu'ainsi en nous donnant pour temoignage unique que nous avons rempli nos fonctions auprès du Prince passablement tout au plus, nous n'aurons rien à pretendre au de la, mais bien au contraire nous aurons a ne nous estimer que trop heureux.

Wi skola ock wara på följande sätt caracteriserade. Jag har warit för morne och för piquerad städze och derför har jag negligerat Printzen, Barcken, har fallit i samma felsteg af lättja, wällust, commodité och nonchalance, Leyonhufwud har à force de Pedanterie gjordt mera, änn han bordt och behöft att giöra. Tous ces points comme autant de calomnies sont de nouveaux motifs pour moj pour persister dans la Resolution forte & ferme que j'ai prise . . . (9/1 1761).

Det kan synas nog vidlyftigt att på detta sätt dag för dag följa händelsernas gång i en journal, som ej Gyllenborg — föremålet för undersökningen — utan en av hans kamrater skrivit. Man får naturligtvis icke heller okritiskt lyssna till alla dessa rykten, som surra kring de ängsliga kavaljererna. Mycket är fantasier och många omdömen äro obilliga och alltför personligt färgade. Men genom att återgiva dessa spekulationer fångar man nog bäst själva den stämning, som torde ha rått i kavaljerskretsen under denna tid, då de icke visste, vad morgondagen bar i sitt sköte.

För Sparre gäller det tydligen att först hinna få det åtrådda avskedet. I sina för övrigt så torra dagboksanteckningar inför han nu ett långt reflekterande resonemang, där han väger skälen mot varandra. Häri figurerar även Gyllenborg mot slutet.

Pourquoi donc tarder, à moins que je ne me plaise à essyuer Encore la Derniere Disgrace la Seule qui Depend de moj D'Eviter, celle de me

[1] Scheffer föredrog hans ansökan i rådet den 19 jan. 1761 och anmälde, att kungen ej haft något att invända däremot. Rådet vidarebefordrade ärendet till ständerna för avgörande om ev. befordran. RådsProtocoller uti Inrikes civile Ärender för år 1761. RA.

voir chassé par Dessus le marché Encore. Il est certain en outre que Gyllenborg me Derobera cet honneur de quitter le premier car de faire Service tout seul, c'est a quoi il ne Doit jamais Se laisser résoudre. C'est pourtant à quoi il Se verra reduit, à moins que de prendre le parti que j'ai Dit et cela tant à cause de la foible Santé de nos Deux Camarades, Les Militaires . . . (13/1 1761).

Att Gyllenborg icke alltid var villig offra sin frihet på vänskapens altare, ha vi redan förut konstaterat. Ett nytt bevis ger oss Sparres dagbok. I slutet av år 1760 har denne bett honom kvarstå några dagar in på det nya året. Men på nyårsaftonen får han svar från Gyllenborg, att han omöjligen kan hjälpa honom, »ty han hade angelägit att gjöra en Resa i öfwermorgon till Södermanland till sin Mor». Över detta svar blir Sparre så toucherad, att han brister i gråt.[1]

Den 15 jan. 1761 begär Sparre tjänstledighet men får avslag. Detta motiveras med att de övriga kavaljererna äro upptagna av riksdagsbestyr, så att Sparre ej kan undvaras. Barck sitter i tulldeputationen, Leijonhufvud är sjuk och Gyllenborg är elector. Alla ha sålunda lika berättigade skäl att begära tjänstledighet. Den 27 jan. har Sparre av Fredrik Silfverhjelm fått höra, »att Öfwerste Pechlin gjordt emot honom de starkaste Eder och protestationer att wilja så understödja oss Cavaillerer, uti de af oss wäntade billiga Recompenser, att wi skulle få all orsak, att erkänna oss njuta en fullkommelig Satisfaction». Det var ju vid denna tid på nyåret 1761, som den politiske vindflöjeln Pechlin svängde över från hovpartiet till hattarna för att i samförstånd med de senare uppoffra riksråden Höpken, Scheffer och Palmstierna.[2] Emellertid tycks hans stöd ha varit av tvivelaktigt värde. Vid ett tillfälle förorsakade han Gyllenborg stor skada.

När prinsen i februari 1761 låg sjuk i kopporna, övertalade han en dag Sparre att vaka i stället för Gyllenborg. Sparre tillfogar: »Traits du Dureté du Prince envers Luy. Expressions terribles à son Sujet» (8/2 1761). Någon tid därefter hade Sparre förmått Gyllenborg vikariera, då han själv var bjuden

[1] Gyllenborg är dock på bal vid hovet den 6/1 1761. — *Sparres dagbok.* RA.
[2] Malmström, a. a., V, s. 24 f.

på en pic-nic. Prinsen blev förbittrad, vägrade att äta med Gyllenborg och sade i enrum till Sparre: »Jag kan intet med den ängslige Gref Gyllenborg, bara jag ser hans ansigte Je m'ennuye à la mort» (20/2). Castrén har låtit detta utrop av missnöje gälla som bevis för prinsens generella inställning till Gyllenborg.[1] Detta är dock vilseledande. Prinsens aversion var tillfällig, något som framgår av Sparres redogörelse: »Anecdoten till alt detta ligger uti en horribel Calomnie den man satt uppå Gref Gyllenborg och framfördt till Printzens öron. Den angår orsaken till Printzens sjukdom, nemln skrämsel och drotningens bannor för ett Brefs skull.» Pechlin hade frågat Lovisa Ulrika, om detta var sant och hon hade underrättat prinsen därom. Men till sist hade Gyllenborg justifierats, skriver Sparre. Längre fram få vi tillfälle återge en annan episod, i vilken Pechlin också figurerar.

Även med Leijonhufvud diskuterar Sparre avskedsfrågan. Denne meddelar den 19 mars 1761 från Tuna, att han sänt brev till greve Adam Lagerberg och till doktor Schröder med sollicitationer om deras biträde i sekreta utskottet för den överenskomna planen.[2] Den 1 aug. 1761 tror Sparre, att frågan om edukationsverket skall komma upp nästa månad.[3] Och i oktober samma år frågar åter Leijonhufvud, vad Sparre menar om ständernas åtgärder: »Ils ont fait tant de graces, donné tant de charges et de pensions, qu'ils ne pourront, ce me semble, nous laisser dans le malheur sans une extreme dureté.»[4] I samma brev skickar Leijonhufvud Plinius d. y:s brev till Maxime, varom han säger:

> Que de raports les Moeurs des Romains, dans la décadence, n'avoient ils point avec cette corruption, cette bassesse, cette indécence dans les Delibérations des Etats, qui caractérisent aujourdhui les Notres!

Det är således uppenbart, att kavaljerernas sista tjänsteår, innan kronprinsen i april 1762 förklarades myndig, präglats av en alltmer irriterad stämning. Oron för framtiden aktuali-

[1] Castrén, a. a., s. 46.
[2] BS, vol. XIX. RA.
[3] *Sparres dagbok*. RA.
[4] 20/10 1761. BS, vol. XIX. RA.

seras dock ej först på vårkanten 1762 utan avskedet hängde under hela riksdagstiden som ett Damoklessvärd över deras huvuden. Ju längre riksdagen uppsköt frågan om edukationsverket, desto olidligare blev deras situation. Kampen för tillvaron satte vänskapen på prov och Gyllenborgs ömhet gentemot Sparre svalnade enligt hans egna uppgifter, då han började misstro dennes »fromhet» (ML, s. 49). En viss friktion kan man även utläsa av Sparres dagboksanteckningar, där han missunnar vännen att få taga avsked tidigare än han själv. På ett utmärkt målande sätt skildrar Brita Sparre, Fredriks maka, i ett brev till grevinnan Tessin kavaljerernas belägenhet och det nonchalanta bemötande man visade dem. Hon beklagar, att de så hastigt måst lämna Åkerö:

Nous pouvons bien dire que nous avons quitté le Pays de Chretiens, pour nous embarquer dans celui des Barbares, car c'est la le Caractere des Citoyens de Stockholm. C'est au moins l'endroit du monde le plus detestable pour mon mari et moi. Nous en sortons toujours guais et contens, et nous y entrons la tristesse peinte sur nos visages (23/1 1762. F 363: b. UUB).

Hon återger vad Scheffer berättat:

Le Roy et la Reine avoient eté si fachés que pour punir desormais les menins du Prince, il avoient resolu que tous les 4 y seroient a la fois. Puis le Senateur lui a raconté mille injures que la Reine avoit dit de mon mari comme quoi il etait l'homme du monde le plus infame qui parce qu'il a demendé son congé qu'il n'a pas eu, pretend neanmoin ne pas faire son service. Elle les nomm a present tous 4 les Valets des Etats et les traite en consequence. Les nuits jusqu'a 3. heures du matin elle les fait rester dans une salle froide et sans feu, pour y attendre le retour du Prince de chez elle.

Här ha vi ju den långa väntan inpå småtimmarna, som Gyllenborg med sin torra humor skildrar i *Mitt lefverne*, där han finner sig förflyttad till Afrika, ehuru den tropiska värmen tycks ha saknats. Drottningens klagomål medförde, att kavaljererna uppdelade sin tjänstgöring så, att var och en hade vakten var fjärde dag.[1]

[1] Sparres brev till C. G. Tessin den 5/2 1762. Ericsbergs arkiv.

Edukationsverket kommer nu äntligen upp i sekreta utskottet och Sparre skriver därom till sin morbror:

Mr de Scheffer s'est employé pour nous, de facon à meriter notre reconnoissance. Ce meme Senateur m'a dit aussi avanthier que j'etois de garde auprès de S. A. R. que le Prince lui avoit parlé de moi la veille en termes fort avantageux, et avoit declaré, que mon Service ainsi que celuy de mes deux camarades Gyllenborg et Barck Luy etoit et Luy avoient toujours eté fort agreables. Qu'il n'y avoit que le Baron de Leyonhufwud seul qu'il n'aimoit pas trop, et qu'il auroit au Senateur une vraye obligation s'il pouvoit Luy faire le plaisir de disposer la garde, pour le reste du tems que nous avons encore à la faire auprès de Luy, uniquement entre les Comtes de Gyllenborg, de Barck et moi, à l'exclusion de Mr de Levenhaupt (9/2 1762 till C. G. Tessin. Ericsbergs arkiv).

Scheffer hade härvidlag framhållit orättvisan i prinsens begäran. Och hur fri från kommentarer denna skildring än är, kan man vid läsningen icke frigöra sig från den tanken, att andan inom uppvaktningen ej var den allra bästa. Det vittnar icke om någon större lojalitet, när kavaljererna på detta sätt framhäva sina egna förträffligheter på kamraternas bekostnad, allra minst då gunstförklaringen härstammar från en nyckfull sextonårig yngling.

Alla fyra kavaljererna behövde ej oroa sig för framtiden. De bägge militärerna voro ju betydligt äldre än de två andra och hade redan före hovtiden avancerat ganska långt. Axel Gabriel Leijonhufvud hade 1757 utnämnts till major och steg strax efter kavaljerstjänstens upphörande till överstelöjtnant (11/1 1763). Han var, när han lämnade sin post som kavaljer, en fyrtiofem års man och ägare till Tuna egendom i Skå socken utanför Stockholm.[1] Ulrik Barck var endast ett år yngre än Leijonhufvud och sedan år 1758 överstelöjtnant vid Björneborgs regemente. Han utnämndes till överste i armén den 29 juni 1762 och ingick ett par månader senare giftermål med den icke alltför unga friherrinnan Catharina Ebba Horn af Åminne till Jakobsberg — en dam som tidigare varit Fredrik I:s öppet erkända älskarinna och för denna merit erhållit titeln riksgrevinna.[2]

[1] Elgenstierna, a. a., IV, s. 554.
[2] Ib., I, s. 230.

Av de två civila kavaljererna hade Fredrik Sparre redan 1748 fått hovintendents karaktär, vilket onekligen var en titel, som han med bibehållen värdighet kunde falla tillbaka på. Någon befordran väntade honom icke på åtskilliga år — först 1770 utnämndes han till e. o. kansliråd — men han var Tessins arvtagare och gifte sig i oktober 1761 med sin syssling Brita Christina Wrede-Sparre af Sundby, dotter till landshövdingen i Gävle, Axel Wrede-Sparre.[1] Han hade alltså ingen anledning att beklaga sig, efter vad det kan synas. Gyllenborg däremot, som icke hunnit erhålla någon lysande ställning, innan han kallades till hovet, återger i *Mitt lefverne* den obehagliga situation han ansåg sig ha råkat in i (ML, s. 47). Allt det beröm han vunnit som skald tjänade honom till intet, skriver han. Han hade kanske alltså innerst inne hoppats på att göra en karriär liknande Dalins. Och att återvända till den registratorssyssla, som han före hovtjänsten beklätt och för vilken han fortfarande uppbar en årslön på 1 000 d. s. m., ansåg han med fog under sin värdighet och även genant, då han under sex års tid icke befattat sig med den. Helst av allt skulle han naturligtvis ha velat leva tjänstefri, men därtill saknade han privat förmögenhet. Det återstod för honom blott att söka en tjänst, »swarande i heder mot den jag måste lemna, och en befordran dertill kunnde endast erhållas genom ständernas föreskrift och denna föreskrift endast af dem winnas genom de corruptionsmedel dem jag i Werldsföraktarn på det högsta fördömt . . . Twungen at följa den öpnade wägen till tjensters erhållande, hade jag öfwerlemnat mit ärende, till en genomdrifwen Riksdagsmans besörjande och utan at mig därmed widare befatta, for[t]satte min tjenstgöring hos kronprinsen» (ML, s. 47 f.).

Denna berättelse följer i *Mitt lefverne* omedelbart efter skildringen av den lycka *Verlds-Föraktaren* gjort. Läsaren får onekligen det intrycket, att Gyllenborg, då denna satir skrevs — vilket, såsom vi skola visa, skedde på senvintern 1762 — icke hade haft för avsikt att låta sin ansökan framläggas av ständerna med allt vad därmed följde i mutor. Först frampå

[1] Elgenstierna, a. a., VII, s. 399.

vårkanten skulle han ha sett sig nödsakad att bekväma sig till detta steg för att icke sättas på bar backe. Hade det förhållit sig så, hade ett skimmer av tragik fallit över skaldens öde. In i det sista skulle han ha vägrat att dagtinga med sitt samvete, han skulle inför allmänheten ha höjt sin protest mot korruptionen och laglösheten men av yttre omständigheter till sist tvingats att falla till föga.

I själva verket var Gyllenborgs befordringsfråga avgjord i tre stånd mer än ett halvår innan *Verlds-Föraktaren* utgavs. Han kom därvid att dragas in i en principdebatt, som är lika litet smickrande för honom själv som för de maktägande ständerna. En liten orientering torde vara nödvändig.

Under riksdagen 1756 hade ständerna genom ett tjänstebetänkande kringskurit Kungl. Maj:ts makt att godtyckligt utfärda fullmakter för olika tjänstesökande. Men samtidigt hade ständerna insett det lagstridiga i att de själva befordrade tjänstemän, vilkas kompetens de givetvis icke hade någon möjlighet att bedöma. På sekreta utskottets förslag hade man därför antagit en lag, enligt vilken den, som till ståndén direkt framlämnade en tjänsteansökan, skulle förklaras ovärdig att någonsin brukas i rikets tjänst. Den riksdagsman, som frambar en dylik, skulle förlora säte och stämma i riksdagen på viss tid. Ständerna förbehöllo sig likväl rätten att soulagera den, som blivit förbigången eller på annat sätt lidande och som på laglig väg sökte upprättelse, vidare att belöna synnerliga förtjänster mot riket, att föreslå personerna för de nya inrättningar, de själva uppfunnit, samt att ge förord åt egna tjänstemän.[1]

Redan vid riksdagen 1760 visade sig dock denna lag vara ganska tänjbar, ty ständerna överhopades av klagomål över »prejudicer» i befordringsfrågor och av ansökningar om bortackorderande eller byte av sysslor. Så länge dessa ärenden kommo från regeringen eller sekreta deputationen, hade man intet att erinra emot dem, men snart började ståndens egna ledamöter väcka förslag till befordringar utan att visa den

[1] Malmström, a. a., IV, s. 189.

ringaste respekt för den hårda lag, som stiftats vid föregående riksdag.[1] Adeln föregick här med dåligt exempel. I dess spår trädde snart de övriga ståndеn, men av de personer, som i dessa föreslogos till befordran, voro adelsmännen i majoritet. Särskilt inom bonde- och borgarstånden florerade tjänstehandeln och i det förstnämnda ådagalade — såsom Malmström redan iakttagit — borgmästare Sacklén från Björneborg och handelsmannen, assessor Reinhold Anthonsson från Karlstad, den största tjänstvilligheten. Att förespråkarna icke nominerade sina kandidater utan rundligt tilltagna arvoden, intygas av Gyllenborg, som själv fick uppoffra 3 000 daler k. m. i ståndеn (ML, s. 52).

På sommaren 1761 togo tjänstetillsättningarna fart och nådde sin kulmen under de första dagarna i september, då de restriktiva krafterna äntligen lyckades sätta en damm för strömmen. Hur godtyckligt man gick tillväga, framgår t. ex. av att bönderna kunde föreslå en avskedad major till hovrättsassessor.[2] Kritiken mot systemet förlorade emellertid ofta sin udd, då de kritiserande själva i regel icke hade rent mjöl i påsen.

På riddarhuset väckte detta olagliga förfarande stor förbittring särskilt bland mössorna. Redan på våren 1761, då frågan först aktualiserades, hade Gyllensvan med instämmande av bl. a. Axel Reuterholm, Rudbeck och Cederhielm föreslagit, att en deputation skulle utsändas till de övriga ståndеn för att framhålla nödvändigheten av att lagarna efterlevdes. Men Pechlin, vilken nu övergått till hattarna, och några med honom hade satt sig emot förslaget. Då den intrigante översten emellertid utvoterats från riddarhuset den 24 aug. och mössorna fått övervikt, gjordes genast slag i saken. Lantmarskalken träffade den 3 sept. en överenskommelse med de tre övriga ståndens talmän om att söka stävja ofoget och dessa framförde följande dag talmanskonferensens vädjan i respektive stånd. I bondeståndet biföll man genast Olof Håkanssons förslag, att ingen ledamot hädanefter skulle emottaga

[1] Malmström, a. a., V, s. 95 ff.
[2] Ib., s. 100.

och anmäla något befordringsmål, dock med det förbehållet, »at de i slike ärender til Ståndet inkomne skrifter måge afgiöras».[1] Samma dag anlände en deputation från riddarhuset, anförd av greve Frölich, som uttryckte en liknande önskan om att ståndet ej skulle befatta sig med transporter, byten eller befordringar, »särdeles i sådant fall, då det rörer någon af Ridderskapet och Adelens ledamöter, innan Ridderskapet och Adelen fåt tillfälle, at sig öfwer slike ärender utlåta». Troligen var det vid detta tillfälle den lilla episod inträffade, som Gyllenborg anför i *Mitt lefverne*, då Håkansson uttryckte sin förvåning över riddarhusets missnöje med bondeståndets uppträdande, när det likväl därigenom ville betyga sin aktning för adeln — de flesta sökande voro ju adelsmän. Håkansson hade därvid ironiskt frågat bönderna: »Eller huru, — — — är det någon af Er mina bröder som söker någon caracter?» (ML, s. 51). Sedan Frölichs deputation avträtt, grep sig ståndet an med att avgöra alla de vilande förslagen eller de förslag, som nu väcktes. Man hann denna dag expediera icke mindre än ett femtiotal ansökningar. Ett av dessa rörde Carl David Gyllenborg, som upplänningen Lars Örn föreslagit till extra assessor i kommerskollegium under den något tvungna motiveringen, att man därigenom skulle hedra minnet av sökandens döde far, Fredrik Gyllenborg.

I prästeståndet godkände man samma dag talmännens överenskommelse, sedan biskop Beronius förbehållit sig rätten att få rekommendera sin son till någon tjänst och andra talat för sina kandidater. Man lovade sätta upp en lista. Beslutet härom fattades den 7 sept. Även i borgarståndet debatterades denna fråga den 4 sept. utan att något beslut fattades. Men vid nästa plenarsammanträde, den 7 sept., föreslogs Carl Stiernegranat till e. o. kammarråd, och sedan detta bifallits, hemställde assessor Reinhold Anthonsson, som inom parentes sagt själv nyss sökt lagmans heder och namn[1], att G. F. Gyllenborg jämväl måtte befordras, varvid han erinrade om dennes sällsynta framsteg i studier i yngre år och om hans väl skötta ka-

[1] Bondeståndets protokoll den 4/9 1761. RA.

valjerssyssla, »som wisserligen fram för andra fordrar yttersta upmärksamhet, och mogen eftertanka». Förslaget bifölls utan diskussion och extractum protocolli sändes till de övriga ståndeu.[1] Först den 11 sept. avgick en deputation från borgarståndet till bondeståndet och anmälde, att även borgarna beslutat ej mera befatta sig med befordringsmål, sedan de vilande ärendena avgjorts. Efter det att Håkansson meddelat, att bönderna fattat samma beslut, avgjordes ytterligare en del dylika ärenden, däribland Stierngranats och Gyllenborgs.[2] Senare anlände en adelsdeputation för att anmäla adelns beslut, »det inga andra ansökningar widare skola emottagas, än sådane, som genom betänkanden komma ifrån Deputationerne til ständen» och för att begära en förteckning på de avgjorda målen i ståndet. Dagen därpå upplästes och godkändes av bönderna denna lista över såväl avgjorda som vilande befordringsmål.

I prästeståndet blev borgarståndets extractum protocolli angående de nya e. o. kammarråden den 11 sept. föremål för en debatt.[3] Gyllenborgs förespråkare var här egendomligt nog mössan Celsius, som framhöll, att kandidaten gjort sig »känd för ett ibland de wackraste genier och wäl cultiverade naturs förmåner» och väl skickad att sköta sysslan, under det att han ansåg Stierngranat sakna erforderligt antal tjänsteår, varför det skulle förefalla gamla ämbetsmän och betjänte nog tungt, att flera unga män på en gång blevo föredragna framför dem. Här kunna vi dock anmärka, att Stierngranat varit sekreterare i den stora kommissionen 1756 och vid denna tidpunkt var det i sekreta utskottet. Den 18 sept. avgjordes frågan om dessa två. Kyrkoherde Wikman fruktade, att Gyllenborg »icke wore så wan» vid de viktiga ärenden, som förekommo i kammarkollegiet[4], och framhöll att verkets betjäning skulle decourageras, »när främmande personer sättas wid bordet och alt hopp om befordran för betjeningen förswinner». Han an-

[1] Borgarståndets protokoll den 7/9 1761, s. 2689 f. RA.
[2] Bondeståndets protokoll den 11/9 1761, vol. II, s. 300. RA.
[3] Prästeståndets protokoll den 11/9 1761. RA.
[4] Jfr *Afsked ifrån Ungdomen*: »Fastän jag mindre van vid mina pligter är» (WA II, s. 155).

såg att hälften av kammarråden borde bestå av frälse och hälften av ofrälse. Häri instämde prosten Mathesius, som ansåg tillökningen i kollegiet redan tillräcklig, då nyligen Benzelstierna och Voltemat befordrats till kammarråd — även de tillhörde ju prinsarnas uppvaktning. Men för Gyllenborg talade flera biskopar och prästmän. Prosten Meurling ömmade för de inom verket arbetande kamrerarna och prosten Manquer trodde arbetstakten skulle bli långsammare, om antalet kammarråd ökades. Celsius uppträdde då åter, erinrade om Gyllenborgs faders förtjänster och rekommenderade befordringen men hoppades i fortsättningen slippa tala för så unga personers befordran till så angelägna sysslor. Serenius betonade, att de äldre skulle lida, och tillade: »Det går icke heller an, att lägga privatorum wälfärd i deras händer, som knapt förstå en skattläggning.» När proposition ställdes, begärde Serenius och Wikman votering, vilken resulterade i 39 ja och 17 nej.

Därmed var ärendet avgjort i tre stånd. Gyllenborg hade fått spendera tre tusen daler i mutor, vilket ansågs billigt. »En ledamot i präste-ståndet», skriver han, »war bland de billigaste af dem som skulle mutas. Han åtnöjde sig med hundra plåtar för hwar syssla som bortgafs, men dessa woro indispensabla at till honom erläggas, och han tillät ej derwid et halföres afdrag» (ML, s. 52). Det ligger nära till hands att tro, att den iver, varmed Celsius talade i Gyllenborgs sak, berott på kyrkoherdens starka intresse för vitterheten och personliga sympatier för släkten Gyllenborg. Han hade ju tidigare själv hört till hattarnas läger.[1]

Men ridderskapet och adelns beslut saknades och där voro starka krafter i verksamhet för att stävja detta ofog med tjänstetillsättningarna. Man hade visserligen lyckats sätta en gräns för förslagsställandet, men den frågan återstod, huruvida de mål, som funnos upptagna på de respektive ståndens förteckningar, skulle avgöras av de andra stånden eller ej. Adeln diskuterade ivrigt detta problem den 19 okt. 1761, då listorna inkommit. Von Vilcken sade, att han på dessa listor

[1] *Svenskt Biogr. Lexikon*, VIII, s. 283 ff.

såg många vänner, som han ogärna talade emot, men tänkte även på »så många hemma och i fält frånwarande medbröders rätt, som härwid blef lidande». Han uttryckte en önskan, att alla, som nu blivit befordrade av de övriga ständen, skulle avsäga sig utnämningen och att de andra ständen genom en deputation skulle uppmanas nedlägga de ännu ej expedierade målen. Bromell ansåg tillvägagångssättet strida mot lag, konungens rätt och lantmarskalkens ed och Horn ansåg det vara ett farligt prejudikat, då ständen kunde befordra ofrälse medlemmar. F. O. Wrangel, som var föreslagen till lagman, var villig avsäga sig med förbehåll av laglig befordran och även von Böhnen återtog sin ansökan. När nu ståndet med väldig majoritet (436 mot 230) beslöt sända ett av Cederhielm författat extractum protocolli till de övriga ständen, beslöts även (29/10 1761), att detta skulle tryckas, såvida något stånd ej fogade sig i adelns beslut.[1]

I denna skrift framhålles nödvändigheten av att ständerna i fråga om tjänsteutdelningar hålla sig till de lagliga formerna. Adeln erinrar om vad ständerna äro pliktiga den lag, »med hwilken, och ej utom hwilken Ständer äro magtägande til en wärdig skilnad ifrån Enwälds-Regeringar, hwars högsta Magt utöfwas efter godtycko». Den förtjänte hade givetvis rätt till befordran och hade därpå ständernas löfte, »hwars ryggande icke annat kan än blifwa det wådeligaste och farligaste för Friheten och Regeringssättet, samt det ynkeligaste och bedröfweligaste för desse tjenande Medlemmar, hwars suckar och rop ej annat kan än med tiden qwälja Ständers öron och fortplanta et oenighets och jämmers frö; at förtiga huru efterlåten den förbigångne blifwer i tjensten, och huru omogen den åter är, som för mycket tidigt åtkommer Embete och Syslor». Adeln uttalade sitt bekymmer och sin oro över de från de övriga ständen inkomna listorna på tillämnade befordringar och framhöll hur det i en tid, då landet trycktes av krig och andra tyngder var olämpligt att ständer befattade sig med att bortgiva tjänster. De anmodade därför de övriga ständen att låta

[1] *Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen, den 19 October 1761*, Sthlm 1762.

bero vid de befordringar, som redan voro avgångna till Kungl. Maj:t och nedlägga alla övriga mål samt ej upptaga nya, såvida det ej gällde återupprättelse.

Denna vädjan väckte stor förbittring i bondeståndet, som ansåg att adeln själv hade största skulden till att ständerna börjat befatta sig med tjänstetillsättningar. Bönderna hävdade ständernas befordringsrätt. Först efter jul kommo prästernas och böndernas svar — alla stånden hade dock under tiden låtit bli att befatta sig med befordringsfrågorna. Den 11 febr. 1762 anslöto sig bönderna till borgarnas redan förut intagna ståndpunkt, att målen borde avgöras, och dessa två stånd togo nu åter upp dylika ärenden. Den 20 mars följdes de av prästerna, varför alltså samtliga ofrälse stånd intogo en oppositionell ställning mot adeln.[1] Adeln lät då ett nytt, i bevekande ordalag avfattat extractum protocolli avgå till de övriga ståndena[2] och Renhorn föreslog i borgarståndet såsom en kompromiss, att under förutsättning att alla adelsmän ville avsäga sig befordringarna, skulle de ofrälse stånden falla undan för riddarhusets krav.[3] Men detta förslag vann ej borgarnas gillande. Den 7 juni förklarade de ofrälse, att de stodo fast vid sitt beslut att avgöra de vilande befordringarna. I denna stund riktade adeln en vädjan till hela folket genom att låta trycka ännu ett protokollsutdrag — av den 9 juni 1762 — i vilket hela tjänstebortgivningsfrågan rullades upp och ståndets skäl anfördes. Ett av dessa måste ha gjort intryck på Gyllenborg. Det heter nämligen:

Enär ock Ridderskapet och Adelen låtit sig föreläsa de ifrån de öfrige Respective Stånden inkomne Förteckningar på dem, som de welat befordra, har Ridderskapet och Adelen icke kunnat öfwertygas, at allenast förtjente Män blifwit ihugkomne, utan fast mer för sin del funnit, at mångfaldige, ja snart tio för en hwar skulle derigenom blifwa lidande, hwilkas suckningar, samt hwad derpå följer, Ridderskapet och Adelen icke wil öfwer sig draga, utan så mycket de förmådde, söka at bibehålla hwarje Undersåtare wid des i Lag grundade rättigheter, befria

[1] Malmström, a. a., V, s. 176.

[2] *Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen den 3 April 1762*, Sthlm 1762.

[3] Malmström, a. a., V, s. 178 f.

sina samweten, och derhos så laga, at inga til aldeles owane och med deras ämnen ej öfwerensstämmande syslor eller Rikets Ämbeten måge antagne warda.[1]

Gyllenborg säger sig ha varit okunnig om vilken befattning hans ombud funnit lägligast att utse åt honom, tills »listan på de befordrade uplästes» och han hörde sig nämnas bland åtta extra ordinarie kammarråd (ML, s. 51 f.). Huruvida han varit närvarande på riddarhuset, när den ifrågavarande listan lästes upp eller hört någon bekant läsa upp den *tryckta* listan, må vara osagt.[2] Han kan i varje fall icke ha undgått att höra ett eko av dessa heta diskussioner angående tjänstesaken. Ännu i det sista protokollsutdraget vädjade ju adeln till de tjänstesökande att träda tillbaka. Och skalden borde ha känt sig i högsta grad träffad, eftersom han själv förklarat sig missnöjd med »en sysla, den jag ej förstod at sköta» (ML, s. 52).

Striden fick ett efterspel i expeditionsdeputationen. Riddarhuset hade den 9 juni förbjudit sina representanter »at wid answar ofwanbemälte saker öfwerwara och med Underskrift til Expedition befordra».[3] När nu dessa ärenden den 28 juni togos upp till behandling i deputationen, gjorde borgarna gällande, att även om adelsmännen vägrade underskriva, kunde handlingarna likväl expedieras enligt riksdagsordningen § 17.[4] Efter en het debatt samtyckte adelsmännen till att under protest övervara ärendenas behandling; de flesta av adelns representanter hade förresten själva en trasa med i byken. När man på eftermiddagen övergick till själva tjänstefrågorna, gällde de första målen Stierngranats och Gyllenborgs befordran. Strax efteråt expedierades — likaså under adelsmännens protest — lagman Jacob Johan Gyllenborgs ansökan om survivance på något inkomstbringande landshövdingeämbete. Redan följande dag underskrev konungen de bägge Gyllenborgarnas fullmakter, där alla deras kvalifikationer uppräknades.

---

[1] *Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen den 9 Junii 1762.* Sthlm 1762.

[2] Malmström, a. a., V, s. 184. — Gyllenborg hade under riksdagen säte och stämma på riddarhuset som adl. ätten Brauners fullmäktig.

[3] *Utdrag af Protocollet* etc. den 9 Junii, s. 8.

[4] Expeditionsdeputationens protokoll, vol. C II. RA.

»Men förutan de tri tusend daler», heter det i *Mitt lefverne*, »dem jag måst upofra i ständen, hade alla mina utbredde förtjenster tjent mig till intet» (ML, s. 52).

*

Hela denna ganska pinsamma historia, som jag avsiktligt i detalj redogjort för, hade praktiskt taget varit aktuell alltifrån den 7 sept. 1761 till den 29 juni 1762. Under samma tid författar skalden sina förnämsta dikter, *Menniskjans Nöjen* och *Menniskjans Elände, Afsked ifrån Ungdomen, Verlds-Föraktaren* och möjligen även den första versionen av *Ode öfver Själens styrka*. Med hjälp av referatet av tjänstesakens öden kan man draga vissa slutsatser. Tre medlemmar av släkten Gyllenborg hade anlitat denna olagliga befordringsväg. Jacob Johans ansökan hade föredragits den 20 aug. 1761 i borgarståndet, Carl Davids den 4 sept. i bondeståndet och Gustaf Fredriks den 7 sept. i borgarståndet, alltså tre dagar *efter* det att talmännen riktat sin vädjan till ständen om att upphöra med tjänstetillsättandet. Att skaldens ansökan framfördes så i sista stund, kan antingen bero på att de övriga släktingarna först ville tillgodose sina egna intressen eller också på att han förmåtts därtill först efter starka påtryckningar från släktingarnas sida, vilket senare alternativ förefaller sannolikast. Den likgiltighet han sedan visat för sin befordringsfråga synes mig tala för att han spelat en ganska passiv roll i detta fall, liksom senare när äktenskapsfrågan blev aktuell. Men vare sig han uppträtt aktivt eller passivt, framstår hans beteende icke i någon fördelaktig dager. Det rådande partiet av mössor och missnöjda hattar, som kämpade mot en stark minoritet på riddarhuset och mot majoriteter i de tre andra ständen, hade denna gång onekligen den moraliska rätten på sin sida. Med all rätt framhöllo de, att respekten för lagarna undergrävdes, att friheten äventyrades och att splittringen i nationen ökades genom detta förfarande. Till skaldens försvar kunna endast två skäl anföras, dels *dura necessitas*, dels den omständigheten, att han sex år tidigare utvalts till kavaljer vid hovet just av ständerna, var-

för han med en viss rätt kunde fordra, att ständerna denna gång soulagerade honom för hans tjänster.

Viktigast för oss är dock att veta, att det är mot denna bakgrund hans diktning skall ses, när vi gripa oss an med att skärskåda hans bidrag till *Witterhetsarbeten II*.

VI. Menniskjans Nöjen och Elände

The proper study of Mankind is Man.
Essay on Man.

Den litterärt värdefullaste och mest intressanta diktsamling, som Tankebyggarordens elit utgett, är andra volymen av *Witterhetsarbeten*. Var den första en grundligt omarbetad upplaga av *Våra Försök I*, kan denna del sägas vara en reviderad upplaga av *Våra Försök II*. Här återfinna vi sålunda fru Nordenflychts skaldebrev till Criton samt Creutz' *Ode öfwer Engslan*, *Hörslens värkan*, *Elegie* och *Guda-Saga*. Av Gyllenborgs fyra satirer har dock ingen enda ansetts värdig att omtryckas. Ty *Verlds-Föraktaren* är i sitt nya skick en helt annan satir än i den första versionen. Eklogen *Herdinnans Ankomst* har även ratats, medan fabeln *Den Miältsjuka Biörnen* bibehållits.

Dessa äldre dikter förblekna emellertid alldeles inför de nytillkomna. Fru Nordenflycht drager i *Fruentimrets Försvar* i härnad mot sin »sannings Hjelte» Rousseau, utrustad med en hel arsenal av auktoriteter. Vidare har hon här infört sin hyllningsdikt *Til Storfursten af Ryssland, Paul Petrowitz*. Denna ger oss en intressant bild av dels upplysningens kulturoptimism, dels det nära sambandet mellan skaldinnan och Gyllenborg. Diktens ingress förkunnar jublande, att mänskligheten botats från sin falska hjältedyrkan. Tyrannen, som plågar sina likar, är ej längre idealet utan fursten, som besjälas av »den öma Menskio-rätt» (WA II, s. 111). Hjältedygden består i att med mildhet föra spiran. Många rader i denna dikt innehålla tankar, som påminna om Gyllenborgs.

En annan nyskriven dikt av fru Nordenflycht förråder, hur starkt stadshatet och kärleken till landsbygden slagit rot i den lilla diktarkretsen. Det är idyllen *Ensligheten* (s. 163 ff.).

Skaldinnan har gått i Creutz' och Gyllenborgs skola och lärt sig konsten att betrakta naturen. Men även här är hon andligen mer besläktad med vinterkvädets än med sommarkvädets skald. Hon observerar, att den friska lantluften ger henne en kraft, som »til märg och ådror går». Hon känner sig lugn och fri och inga passioner oroa henne, »Jag ingen fruktan har, jag känner intet hopp». Hela den följande strofen spelar vidare på Gyllenborgs kända melodi:

> Jag har min plågo-svärm i staden lemnat qvar,
> Där otron tränger sig från Slott, til lägsta murar,
> Där arghet icke mer på oskuld hemligt lurar
> Men där hon i Triumph för allas ögon far. (s. 164)

Och idyllens slut, där skaldinnan säger sig fly från människorna samt påstår, att det enda irritamentet i hennes fridfullhet

> Är at jag menskjor mins och at mig menskior minnas. (s. 166)

— fullföljer den linje, som går från *Satire öfver Folk-bristen* och till *Verlds-Föraktaren*.

Slutligen må nämnas fru Nordenflychts prosapoem *Fröjas Räfst*, ett angrepp mot libertinism och pryderi med Montesquieus *Temple de Gnide* som mönster.[1] Vi ha här ingen anledning att närmare ingå på detta arbete, som av Kruse utförligt behandlats. Vi förstå dock lättare hela fru Nordenflychts produktion i denna diktsamling, om vi betänka, att hennes planer på att bosätta sig på landet framskridit så långt, att hon redan mot slutet av år 1759 tecknade kontrakt med grevinnan Christina Piper om arrenderandet av »Lugnet».[2] Visserligen skulle den nya torvan icke tagas i besittning förrän vid »midfastan 1761» — i realiteten flyttade hon ej ut förrän på våren följande år — men den naturlängtan, som tager sig uttryck speciellt i *Ensligheten* är för henne mer än ett litterärt svärmeri, det är en dröm, som snart skulle komma att realiseras.

*

[1] Jfr Kruse, a. a., s. 257 f. och 297.
[2] Ib., s. 379.

Gyllenborgs nya bidrag till kollektionen äro *Menniskjans Nöjen och Elände, Afsked ifrån Ungdomen* samt *Verlds-Föraktaren.* Man har dragit i tvivelsmål, huruvida dubbeldikten skrivits före eller efter satiren. Lamm behandlar den sistnämnda först, då det synes honom, »som om det av de politiska förhållandena vållade missmod, vilket den ger uttryck åt, rent psykologiskt varit en av de starkast bidragande orsakerna till den filosofiskt motiverade pessimismen i Människans Elände.»[1] Emellertid är det av vissa skäl möjligt att fastslå, att Gyllenborg lagt sista handen vid satiren *efter* det att dubbeldikten utkommit av trycket. En speciell, aktuell anspelning kan nämligen ej ha tillkommit före den 23 febr. 1762 och först i april annonserades satiren såsom nyligen utgiven. Härom mera längre fram.

Flera dikter i *Witterhetsarbetens* andra del utgåvos successivt i särtryck. Redan under hösten 1760 skriver fru Nordenflycht till Samuel Älf, att hon dagligen är sysselsatt med volymen och att korrekturerna upptaga all deras tid.[2] *Fruentimrets Försvar* var sannolikt den dikt, som först utgavs. Ty redan i det närmast följande brevet till Älf beskriver hon den lycka, som hennes poem hunnit göra i alla samhällskretsar.[3] *Atis och Camilla* hade utkommit den 2 juni 1761[4] och slog ännu mer an på publiken. Frampå höstsidan skriver Gjörwell nämligen till sin gode vän Knut Leijonhufvud: »Hälsa den oförliknelige Gref Creutz. Alla här på Dybeck hafva hört hans Atis med förundran och jag har läst den med samma nya rörelser, som hade jag aldrig läst den tilförne.»[5] I *Den Swenska Mercurius*' januarinummer 1762 omnämnas sedan dessa bägge dikter såsom tryckta under det föregående året. I samma notis men med en grövre stil, vilket tyder på att de icke, såsom Kruse menar (s. 259, not 3), tillhöra samma förteckning, annonseras: »Människjans Nöjen och des Elände, samt Afsked ifrån Ung-

[1] UR I, s. 284.
[2] 16/10 1760. — SVS XI: 3, s. 292.
[3] 26/6 1761. — SVS XI: 3, s. 293.
[4] Den omtalas i ett brev från Gjörwell till Warmholtz den 2/6 1761. *Bref från Gjörwell,* II, KB.
[5] 23/9 1761. — W 602 a, UUB.

domen i Tre Poemer. Höra til 2:dra Delen af Witterhets-Arbeten. 2 och et halft Ark i stor 8:vo I dal.» Såväl det för alla gemensamma priset som förhållandet att de tryckts på samma ark — en custos på eländesdiktens sista sida visar nämligen fram mot *Afsked ifrån Ungdomen* — vittna om de tre diktternas samhörighet. Men då titelbladet endast upptager namnen på de två första och då Gyllenborg i 1782 och 1795 års upplagor skiljer dessa från den tredje, har man kommit att förbise detta förhållande. För en kommande analys är det emellertid ej utan en viss betydelse.

Dateringen preciseras närmare av det brev, som fru Nordenflycht den 8 jan. 1762 skriver till Älf och i vilket hon säger sig översända »innelyckte *Poemer* Sosom *Suiter* af 2 *tomen* af *Vitterhets arbetet*».[1] Tre dagar senare skickar hon dem till Esbjörn Christian Reuterholm och uppger Gyllenborg som författare.[2] Att Älf mottagit samma dikter, framgår av hans latinska brev till Lidén av den 29 jan. 1762, vari han säger sig ha erhållit greve Gyllenborgs dubbeldikt »ab ingeniosissima nostra Hedevige mihi missa».[3] Ytterligare ett brev omnämner den litterära händelsen och innehåller dessutom en kritik. Det är den flitige Gjörwell, som den 1 febr. 1762 skriver till Warmholtz: »Gref Gyllenborg skänkte det Almänna til Nyårsgofva en Poeme, Menniskans Nöjen och Elände kallad. Han visar deruti öfveralt sit lyckeliga snille, men röjer tillika de tänkesätt, som af en Xsten ej kunna utan missnöje läsas. Om jag ej bedrager mig, talas där öfveralt, särdeles i det andra stycket om Menniskans Elände, Helvetii Språk.»[4]

Tidpunkten före vilken dikterna måste ha skrivits är sålunda ganska väl fixerad. Särtrycket utkom redan på nyåret. Svårare är att draga upp en gräns bakåt i tiden. Ingenting i nöjesdikten bär aktualitetens prägel. I eländesdikten verkar dock den trettiotredje strofen starkt personlig (WA II, s. 148).

---

[1] SVS XI: 3, s. 297.
[2] Kruse, J., *Några nya Nordenflychtiana*, s. 153. Brev av den 11/1 1762. Se även SVS XI: 3, s. 299.
[3] G 151. UUB.
[4] *Bref från Gjörwell*, II. KB.

Skalden klagar där över att en människa, som av vördnad för dygden förgäter sin lycka, likväl av ödet rubbas ur sin kosa och stöter på lasten. Hon måste fråga sig: vad är dygd? Sannolikt har han här sitt eget befordringsmål med de olycksaliga tre tusen dalerna i tankarna, varför alltså eländesdikten bör ha skrivits senare än de ödesdigra septemberdagarna, då ärendet avgjordes i de tre lägre ståndens. Vad *Afsked ifrån Ungdomen* beträffar, ligger det ju närmast till hands att tänka icke blott på skaldens inom en snar framtid förändrade levnadsförhållanden utan helt enkelt på hans ålder. Gyllenborg firade ju sin födelsedag den 6 dec. (ML, s. 64). År 1761 fyllde han alltså trettio år, vilket sannolikt föranlett honom att taga avsked av ungdomen.

Skalden har försett *Menniskjans Nöjen och Elände* med ett företal, som begynner med följande proklamation: »Ehuru skiljacktige de ämnen synas som man här sökt utföra, äro de lika sanne och tagne i Naturen. Båda röra menniskjan lika nära. Hon får här anledning at skåda sig på twenne sidor, at se både hwad hon har at hoppas och fruckta» (WA II, s. 119).

Redan här tillkännagiver han alltså sin avsikt att opartiskt beskriva livets såväl ljusa som mörka sidor. Han gör sig icke till tolk för den ganska gängse uppfattningen, att olyckorna väga tyngst i vågskålen — såsom Maupertuis eller Bolingbroke gjort — och ännu så sent som i självbiografien jämställer han dem: »Företrädet dem emellan ankomer på smaken» (ML, s. 37). Emellertid har han nödgats göra en viss åtskillnad mellan de bägge dikterna; i den förra »har man endast afskildrat de enfaldige och Naturlige nöjen, såsom de enda wärklige; men i den sednare har man icke kunnat hålla sig innom samma gränts, emedan de olyckor som konsten upfunnit, ehuru falska de äro til sin uprinnelse, blifwa deraf icke mindre kjänbara til sin wärkan.»

Lamm har tolkat detta uttalande så, att Gyllenborg gripen av Rousseaus kulturpessimism velat låta dikterna kontrastera mot varandra.[1] Den första skulle skildra naturmänniskans

[1] UR I, s. 290 f.

lycka och den senare kulturmänniskans elände. Men, säger Lamm, denna sin avsikt har skalden icke lyckats genomföra. Hans mörka sinnesstämning »tryckte sin prägel även på skildringen av människans nöjen, och i den senare dikten kunde han ej begränsa sig till de olyckor, som människan genom eget förvållande dragit över sig». Gentemot denna tolkning måste man dock invända, att det är till de *oförvållade, naturliga* olyckorna, som Gyllenborg icke kunnat begränsa sig, ej till de självförvållade, av konsten uppfunna, vilka han nödgats medtaga, kanske i strid mot sin första plan. Detta innebär, att man icke kan utgå från att skalden velat skapa en versifierad svensk motsvarighet till Rousseaus evangelium i de bägge discourserna. Man måste betrakta dubbeldikten ur en annan synvinkel.

I fortsättningen finner Gyllenborg sig föranlåten att försvara skillnaden i uppläggning av de två dikterna. »Menniskjans nöjen äro liknelse-wis förestälte. De hafwa icke allenast tålt, utan tyckts fordra en lekande skrifart. Man har här fått gifwa utrymme åt sin inbildning . . .» (WA II, s. 119). Detta förklarar alltså, varför han klätt nöjena i allegorisk dräkt, ett under rokokon ytterst vanligt förfaringssätt. Men i eländesdikten har han underlåtit all stilistisk grannlåt, ty »bedröfweliga sanningar förswagas af en prålande tilsats: De wilja icke behaga, men öfwertyga». Eländet, framställt i naken form, gör lika starkt intryck som »den lyckligaste målning».

Kärnpunkten i företalet kommer till sist: »Skalde-konsten kan icke finna för sig et ädlare ämne, än det besynnerligaste och nödigaste för wår upmärksamhet: Menniskjan. För at fatta ett rätt begrep om henne, måste man se henne i olika ställningar, drifwen af olika böjelser. Hennes kjänslor äro hennes historia.»

Vill man söka besvara frågan, varifrån Gyllenborg fått impulsen till en allsidig målning av människan, har man många möjligheter att välja på. Främst bör man kanske hänvisa till Popes bekanta reflexion i *Essay on Man*: »The proper study of Mankind is Man» (*Ep.* II, v. 2). Man kan också framhålla den dedikationsdikt, som Voltaire sände Fredrik II, åtföljd av *La*

religion naturelle.[1] Voltaire erinrar konungen om huru de bägge studerat och beundrat Horatius och Boileau men ger Pope en eloge för att denne fördjupat poesien genom att inrikta den på ett för mänskligheten nyttigt studium av människan. Han uttalar sig nu med förakt om parasiten Horatius, som endast smickrade Octavianus, och om Boileau, som nyttjade diktkonsten till något så oväsentligt som att beskriva Paris besvärligheter. Vår intelligens tarvar värdigare föremål:

> De l'esprit qui nous meut vous recherchez l'essence,
> Son principe, sa fin, mais surtout son devoir;

Redan långt innan Voltaire gjorde denna självrannsakan, skrev en insändare till *The Spectator* (nr 408): »Human Nature I always thought the most useful Object of human Reason, and to make the Consideration of it pleasant and entertaining, I always thought the best Employment of human Wit: Other Parts of Philosophy may perhaps make us wiser, but this not only answers that End, but makes us better too.» Louis Racine hade likaså i prosaföretalet till andra sången av *La religion* (1742) talat om »la plus importante des études, qui est celle de soi-même».[2] Och i förordet till Rousseaus andra discours heter det: »La plus utile & la moins avancée de toutes les connoissances humaines, me paroit être celle de l'homme . . .»

Kravet på människostudium är sålunda tidstypiskt. Själv har Gyllenborg också tidigare i *Fägringens Försvar* framkastat frågan, om ej människan är förnämst. Själva impulsen kan skalden ha fått från mycket nära håll. I *Witterhetsarbeten I* hade fru Nordenflycht diskuterat teodicéproblemet i sitt *Ode i anledning af Exodus*. Frågan om Gud saknade godhet eller allmakt, eftersom så många olyckor och plågor hemsökte människorna, hade ju vid denna tid aktualiserats genom den katastrofala jordbävningen i Lissabon på hösten 1755. I odet förekomma två strofer, som för oss ha ett speciellt intresse:

---

[1] Denna dikt, sammanbunden med Lissabondikten i ett vackert helfranskt band, ägde drottningen i sitt bibliotek: *Poëmes sur la religion naturelle, et sur la destruction de Lisbonne. Par M. de V****. Paris 1756. KB.

[2] Racine, L., *Oeuvres*, III, Amsterdam 1750, s. XVI.

Du hand som velat Verlden ställa
I sådan ordning sådan pragt,
Hvi blef dess Åbor icke sälla?
Ach! feltes ömhet, feltes magt?
Hvi skal vårt lif en blanning vara
Af lius och mörker, lugn ock fara,
Af sant och falskt, af ondt och godt?
Vår trängtan efter nöjet famlar,
Sig toma skal med oro samlar,
Som röjas först när hon dem fått.

Ho kan den jämmers mängd beskrifva
Som följer menskio-ödet åt?
På menskian sjelf en målning gifva
Och hennes svåra lefnads stråt?
(WA I, s. 31)

Det förefaller mig, som om denna retoriskt framkastade fråga mycket väl kan ha gett Gyllenborg uppslaget till den allsidiga belysning av människan, som tagit gestalt i dubbeldikten *Menniskjans Nöjen och Elände*. Han har ju där verkligen samlat ett koncentrat av alla olyckor, som drabba människan, och genomfört sin föresats med en lycklig konstnärlig ingivelse. I dikten om nöjena har han tagit ställning till frågan om Guds godhet och allmakt just i den strof, som fru Nordenflycht visade sig särskilt uppskatta (ML, s. 34).

Innan dikten göres till föremål för en komparativ analys, kan det vara lämpligt att framhålla en del skalder och tänkare, som kunnat tjänstgöra som inspirationskällor. Att Pope, Voltaire, Rousseau, Haller och Prior genom sina verk voro representerade i skaldinnans bibliotek, ha vi förut kunnat konstatera, liksom att deras idéer ofta lämnat spår efter sig i den litterära produktionen. Men en skald, som ännu ej nämnts, är Fredrik II.

I förteckningen på nyutkomna böcker i *Swenska Mercurius* för februari 1761 förekommer ett intressant arbete, kallat *Poesies diverses*, vilket försetts med följande kommentar: »Af alla Uplagor är denna den rigtigaste, åtminstone den därför er-

kända.» Detta tycks vittna om att arbetet i fråga var läsekretsen välbekant. Författare var ingen annan än konungen av Preussen själv och diktsamlingen hade haft en ganska märklig förhistoria. Inspirerad av den vidlyftiga korrespondensen med Voltaire hade Fredrik II i sin ungdom strängat sin lyra. År 1750 trycktes i Potsdam hans litterära alster i en mycket liten upplaga i tre volymer. Konungen var emellertid angelägen om att intet exemplar fördes utanför slottets murar, då han icke önskade se sina ateistiska tankar och hätska angrepp mot olika personer och riken bekantgjorda. Emellertid mottog den franske censorn Malesherbes 1759 av boktryckaren Saillant i Paris ett arbete *Oeuvres du philosophe de Sans Souci. Au Donjon du château, avec privilège d'Apollon.* De tre små volymerna innehöllo bl. a. dessa dikter, som Fredrik så energiskt sökt hemlighålla. Malesherbes sände detta verk till Choiseul, som korrigerade en del misshagligheter, varpå upplagan gick i tryck (31/1 1760). Men fjorton dagar tidigare utkommo Fredriks *Poëshies* i Lyon i en duodesvolym, där Choiseuls anmärkningar saknades.[1] Den skyldige befanns vara en äventyrare vid namn Bonneville, som varit i fransk, preussisk, engelsk och amerikansk krigstjänst och som längre fram efter en liknande fräckhet — han utgav år 1766 *Les Matinées du Roi du Prusse* — kastades i fängelse, där han dog. Dessa *Poëshies* väckte ett oerhört uppseende. Voltaire skrev: »On vend dans toute l'Europe les *Poëshies* du roi de Prusse dans lesquelles il dit que l'âme est mortelle, et que les chrétiens sont des faquins.»[2] I ett annat brev skrev han: »Avez-vous entendu parler des *Poëshies* du roi de Prusse imprimées? C'est celui-là qui n'est point hypocrite. Il parle des chrétiens comme Julien en parlait . . .»[3]

Påvestolen satte arbetet på index och Fredrik lät bödeln bränna såväl Paris- som Lyonupplagan. I stället utgav han

[1] Mina källor äro här *Poësies diverses du Roi de Prusse*, I—II, Berlin 1760, Lemoine, J., & Lichtenberger, A., *Frédéric II Poète et la Censure française* (*La Revue de Paris*, 1901) samt Madsack, E., *Der Antimachiavell* (*Historische Studien*, Heft 141, Berlin 1920).

[2] Lemoine & Lichtenberger, a. a., s. 316.

[3] Ib.

en ny, förbättrad officiell upplaga, som utkom i maj 1760 under titeln *Poësies diverses*. Bonneville hade emellertid gjort poeten Fredrik II känd i Europa. Voltaire hade sagt, att han rimmade som en »ostrogoth» men genom sina skrifter rehabiliterade han sig. Franskan var väl stundom dålig »mais par la facilité de l'inspiration, l'aisance du trait, la verve infatigable et féconde, il se plaçait à la tête des poètes de son temps, et Voltaire lui-même ne saurait amoindrir le prestige de cette muse qui rimait entre deux batailles».[1]

Som skald och tänkare var Fredrik en typisk eklektiker. Han hade under Rheinsbergertiden 1732—1740 lärt känna de romerska skalderna och framför allt värderat Horatius' satirer och epistlar. Av prosaisterna uppskattade han Caesar och Cicero men hans egentliga ideal var Marcus Aurelius.[2] Fosterländsk offervillighet var hans förnämsta dygdekrav jämte tolerans. I etiskt avseende vacklade han mellan epikurism och stoicism, ehuru pliktkänslan till sist dominerade.[3] Fredriks ungdomsstudier påminna i mycket om Gyllenborgs Lundastudier. Såväl Horatius, en skald »som instämde med mitt lynne» (ML, s. 2) som Cicero och Marcus Aurelius hörde till dennes älsklingslektyr. Förutsättningar för en resonans föreligga således och vi skola längre fram återvända till Fredriks poesi.

Några ord måste även inledningsvis sägas om en dikt av Haller, *Ueber den Ursprung des Uebels*, som i viss mån erbjuder en parallell till dubbeldikten, ehuru schweizarens partitagande för livets positiva lycka är starkt prononcerat. Skalden beskriver, hur han själv en afton från en alphöjd njuter av det vackra landskapet med dess idoga och lycksaliga befolkning.

> Und dieses ist die Welt, worüber Weise klagen,
> Die man zum Kerker macht, worinn sich Thoren plagen![4]

Så skildrar också Gyllenborg livets naturliga, sunda nöjen ehuru i allegorisk form. Hans skildring avbrytes av att gudarna fly:

[1] Lemoine & Lichtenberger, a. a., s. 318.
[2] Madsack, a. a., s. 32 f.
[3] Ueberweg, F., *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, III, Berlin 1924, s. 475.
[4] Haller, a. a., s. 166.

Nu rymmer en och nu den andra,
Jag i en öken börjar vandra,
Och känner ej min verld igen.
(WA II, s. 137)

För Haller växlar även plötsligt scenen och han upplever en feberdröm:

Wie wird mir? Mich durchläuft ein Ausguss kalter Schrecken,
Der Schauplatz unsrer Noth beginnt sich aufzudecken,
Ich seh' die innre Welt, sie ist der Hölle gleich:
Wo Quaal und Laster herrscht, ist da wohl Gottes Reich?[1]

Till några av de vedervärdigheter, som här i koncentrerad form framhävas, bli vi senare i tillfälle att återkomma. Skalden slutar emellertid med en popesk förmaning till undergivenhet inför Gud:

Gott fodert ja von uns zu thun, und nicht zu wissen,
Sein Will ist uns bekannt, er heisst die Laster fliehn,
Und nicht warum sie sind, vergebens sich bemühn.[2]

Haller framför alltså här i samband med den religiösa ödmjukheten ett krav på dygdigt handlande. Efter detta framhållande av några antagliga inspirationskällor, kunna vi övergå till den komparativa analysen.

Dubbeldiktens första avdelning, *Menniskjans Nöjen*, är skriven i samma snabba rytm som de bägge årstidsdikterna, d. v. s. på odelitteraturens vanliga versmått. Hela dikten har härigenom fått något lätt och luftigt över sig och motsvarar till fullo skaldens avsikt att skildra nöjena i »en lekande skrifart» (WA II, s. 119).

Redan det första anslaget presenterar nöjena som en skänk från ovan, från den Gud, vars existens Gyllenborg icke tycks betvivla:

I Himla-barn! I Jordens Nöjen
I som Naturen lifven opp!
I Änglar! Glädje, lek och löjen!
Församlen Eder spridda tropp.

[1] Haller, a. a., s. 166.
[2] Ib., s. 169.

Det är icke första gången vi i hans diktning påträffa de nöjen, som här uppträda i allegorisk gestalt. De äro ystra genier, lekfulla, stojande barn, som ha mycket svårt för att samlas kring den med målarlåda och staffli utrustade skalden. Denna yrhet tvingar honom att skildra vart nöje för sig och han uppmanar dem att i tur och ordning träda fram inför honom. Vi känna igen tekniken från den deskriptiva diktningen. Dess största fara låg ju i stagnationen, i ett ointressant uppräknande av alla de på tavlan förekommande detaljerna. I årstidsdikterna hade skalden sökt och även lyckats undvika detta genom att låta scenerna ideligen växla. Här strävar han efter att nå samma verkan genom att låta de ystra nöjesgudarna en efter en träda fram. Innan dess finner han sig dock föranlåten att avge en personlig bekännelse:

När I min väg med blomster höljen,
Alt i Naturen för mig ler!
Men när I Edra blickar döljen,
Jag alt med tunga ögon ser.
Förståndet matta strålar sprider,
Mitt hierta, bittert då jag lider
Förlorar ömhet, mod och hopp;
Men när Er glants, mitt moln fördrifver,
Jag mild utaf min glädie blifver
Och ljus i tankan rinner opp.
(WA II, s. 122)

Man kan icke gärna misstaga sig på ärligheten i denna bekännelse. När vi följt honom på hans väg från Skenäs till hovet eller sett honom gäspande vänta ut prinsen i Drottningholms förmak har han stundom hemfallit åt misantropi. Men i vännernas glada lag blev han lätt till sinnes och i landsbygdens rena luft värmdes hans hjärta.

Det förekommer i denna strof ett visst motsatsförhållande mellan naturens nöjen och förståndets »matta strålar». Man får väl icke alldeles förringa Rousseaus inflytande, då man spårar detta drag hos Gyllenborg. Men å andra sidan är denna måttfulla njutningsfilosofi märkbar långt före Rousseaus framträdande. I Houdar de La Mottes ode *L'Homme*, där män-

niskans intellektuella begränsning beklagas, vill skalden göra gällande, att det enda, som kan förjaga dessa dystra tankar och trösta oss, är just nöjet:

Volupté, douce enchanteresse,
Fais enfin cesser de tourment:
Qu'une délicieuse yvresse
Répare notre aveuglement.
A nos voeux ne sois plus rebelle;
Et du coeur humain qui t'appelle,
Daigne pour jamais te saisir.
Eloignes-en tout autre Maître:
Que l'ambition de connoître
Céde à la douceur du plaisir.[1]

Gyllenborg vill emellertid ej kasta all tankeverksamhet över bord. Han betraktar här icke nöjena som bedövningsmedel utan som stimulans. I deras glans är det, som »ljus i tankan rinner opp».

Ännu mera personligt färgad är den följande strofen, som även förtjänar att citeras i sin helhet:

Er tillhör ju den första ära,
Ty Eder lag den första var;
Förrän jag kjänt Förnuftets lära,
Jag Eder lära dyrkat har.
Jag kunde le och vällust njuta,
Förrän jag redligt kunde sluta.
Förrän jag namnet, *Gud* förstod,
Jag glädje-Offer honom tände;
Och förrän jag hans Allmagt kjände,
Så kjände jag at han var god. (s. 122)

Denna strof är en av de intressantaste i hela dubbeldikten. Vi återkomma till den på tal om skaldens inställning till teodicéproblemet.

Kärleksgudarna äro Guds sändebud, vilka förkunna hans lagar i naturen. Alltifrån sin barndom har skalden förstått att umgås med dessa oskyldiga genier. Nu kallar han dem tillbaka och börjar skildra de olika nöjena, till att börja med lämnande

[1] La Motte, H., *Oeuvres*, I, Paris 1754, s. 102.

två strofer åt vart och ett. Där kommer då Kärleken, den ystre Amor med pilarna och kogret. Den eld han tänder är väl så häftig, att den snart slocknar, men med alla sina brister och fel, med all sin säregna blandning av ödmjukhet och övermod är han »nöjets Gud ock lika mägtig / I begge dessa tillstånd . . .» (WA II, s. 125). Ungefär med samma ord beskriver Fredrik II kärlekens förvillande inflytande i en epistel *Sur la modération dans l'Amour*:

> Il est le compagnon de l'âge des erreurs;
> Il nous égare, alors il régne sur les coeurs.[1]

Närmast följer så Vänskapen, en liten putto, som bryter sig ut ur de ömma lustarnas och behagens glättiga skara för att söka stillheten. Han är nära besläktad med Kärleken men är, såsom man kunnat vänta sig hos Gyllenborg, värdefullare än denne:

> Han äfven hjertan sammanparar,
> Men mera långsamt sig förklarar
> Och mer beständig låga ger.
> Han är ej flycktig och förmäten.
> Men af de flästa dock förgäten,
> När man dess yra broder ser.
>
> (WA II, s. 126)

Kärleken ilar som en ljungeld, men Vänskapen håller sig i skuggan och förefaller till att börja med »något tvär». Om den förre bedrager, läker den senare alla sår och skänker »en ljuflig värma». I en stance, som Voltaire år 1741 skrev till madame du Chatelet, beklagar han sig över att kärlekens tid för honom är förbi. I stället för ungdomens alla förvillelser har himlen sänt honom vänskapen:

> Du ciel alors daignant descendre,
> L'Amitié vint à mon secours;
> Elle était peut-être aussi tendre,
> Mais moins vive que les Amours.[2]

---

[1] *Poësies diverses*, I, s. 164.
[2] Voltaire, a. a., XII, s. 519.

I samband med Vänskapen uppträder Sanningen. Läsaren känner sig något förvånad över att finna en så allvarlig gestalt i ett för övrigt så glättigt lag. Skalden erkänner också själv, att han

> . . . henne sökt men icke trodde,
> At hon bland dessa barnen var. (s. 127)

Han vill dock framhålla, att hon här på jorden aldrig når sin fulla mognad, ehuru han måste erkänna hennes berömvärda framsteg. Detta erkännande är riktat åt naturvetenskapen. Från denna gudinna är steget icke långt till Etuden. Denne söker sanningen dag och natt och har för att helt kunna hänge sig åt sin kärlek uppsökt ensamheten, där han »öpnar ålder-domens håfvor / Och letar fram Naturens bud». Skalden blir alltmer intresserad men »mattas äntlig» i sin iver och övergår till att söka Hälsans gud (s. 129).

Det är med ett visst intresse man riktar uppmärksamheten på de två följande stroferna. Gyllenborg hade ju i satiren över folkbristen ivrat för ett sunt och arbetsamt lantliv och hade i *Vinter-Qvädet* efter Montesquieus mönster prisat den rena luften. Samma tendens återfinnes i dessa strofer. Den första kunde lika väl ha stått att läsa i ett gyllenborgskt sommarkväde som i en allegori över nöjena. Här rullas bilden av landsbygden med hela dess rikedom upp för våra ögon: de bördiga fälten, de feta boskapshjordarna, de präktiga skogarna, de svala vattnen och den friska luften:

> Ett prägtigt fält mitt öga drager,
> Der feta Lamb i väppling gå;
> Den hårda Ek, den friska Lager,
> På närmsta berg och högder stå.
> De floder som ur Klippan strömma,
> I Jordens klufna sköte tömma,
> Sin rika malm och kalla saft;
> De blida väder kring mig spela,
> En balsam-luckt begynner dela,
> Åt hjertat en förlorad kraft.
>
> (WA II, s. 129)

Och Hälsans gud är själv en sund och spänstig pojke, som klättrar i de högsta träd eller badar i floden.

Gyllenborg sjunger ej hälsans lov för att följa ett litterärt mönster. Det är ett behov hos honom att få prisa den sunda människotypen. Vi erinra oss, hur han i *Fägringens Försvar* hade tecknat bilden av idealmänniskan:

> Jag skådar fägring här i hälsans glada sköt,
> En flock af små behag en krets om henne slöt.
> Lif, ömhet, seger, kraft i Guda-tycket lyste,
> Man mod och mildhet såg och eld som skärpa hyste . . .
>
> (VF III, s. 23 f.)

I nöjesdikten går han dock icke lika långt som i dikten om fägringen. Här fäster han sig mera vid den fysiska hälsan utan att ingå på frågan, i vad mån den bidrager till att skapa en själslig fägring.

Knappt har Hälsans gud hunnit simma över floden, förrän en vacker gudinna, Vällusten, ägnar honom sina omsorger. Skalden låter skickligt berättelsen om det ena nöjet flätas in i nästa lilla episod och nöjena taga än manlig, än kvinnlig gestalt. Kärleken och Vänskapen voro manliga, Sanningen kvinnlig, Etuden och Hälsan manliga men Vällusten kvinnlig.

Vällust får naturligtvis här tagas i en betydligt vidsträcktare bemärkelse än vår moderna. Eckleff tillägnade Johan Torpadius ett *Ode öfver Vällust, såsom det högsta goda efter Epicuri mening*.[1] Han skiljer där noga lasterna från vällusten, som är liktydig med ett slags voluptas animi, en det goda samvetets allmänna tillfredsställelse. Gyllenborg ser mera sensualistiskt på detta nöje. Han menar därmed den sinnesnjutning, som en välsmakande frukt, ett härligt vin el. dyl. kan ge oss. Men han åsyftar i den andra strofen även den låga, »som kjöld och tröghet genom-bröt», den iver, den glädje, det känslorus, som betager honom förmågan att tänka:

> Hvar gång du mig i famnen drager,
> All tankas bruk du mig betager

[1] *Blandade skrifter*, s. 301. KB.

Mitt nöje giör mig döf och stum.
Ej någon sansning ifren stillar,
Min siäl i glädjen sig förvillar
Och lemnar blott åt kjänslan rum. (s. 130)

En liknande förtjusning har skalden givit uttryck åt i *Vår-Qvädet*). I vårens lätta luft erfor han samma behagliga sensation:

I alla ådror vällust flöt.
Jag alla nöjen lifligt kjände;
Förtjusad, hvart jag tankan vände
Och redan kjär, fast ämne tröt.
(WA I, s. 49)

Omkring Vällusten sväva alla de små Begären, vilka så snart de uppväckt en åtrå skynda att gömma sig undan. Deras flyktighet bör emellertid respekteras:

De äro ljufva då de skördas,
Men äfven täcka då de fly.
Vår sällhet dör så snart hon hvilar,
Hon qvicknar vid af stränga ihlar,
Se'n hon i lugnet tynat af.
De njuta ej, som aldrig sakna:
En oro som oss håller vakna,
Naturen ej förgäfves gaf. (s. 131)

Här framträder rokokoskaldens eviga rädsla för ledsnadens spöke. En måttlig oro är nödvändig för att hålla det på avstånd. I *Vår-Qvädet* befriades han ur en hotfull situation, tack vare våren och ungdomen:

Jag bör så milda Gudar vörda:
Mitt lugn begynte bli en börda,
En åtrå borde väcka mig . . . (WA I, s. 48 f.)

Vad man på 1700-talet egentligen menade med denna oro, framgår av Helvetius' analys av ledsnaden i *De l'Esprit*:

L'ennui est dans l'univers un ressort plus général & plus puissant qu'on ne l'imagine. De toutes les douleurs, c'est sans contredit la moindre; mais enfin, c'en est une. Le desir du bonheur nous fera tou-

jours regarder l'absence du plaisir comme un mal. Nous voudrions que l'intervalle nécessaire qui sépare les plaisirs vifs, toujours attachés à la satisfaction des besoins physiques, fût rempli par quelques-unes de ces sensations, qui sont toujours agréables lorsqu'elles ne sont pas douloureuses. Nous souhaiterions donc, par des impressions toujours nouvelles, être à chaque instant avertis de notre existence; parce que chacun de ces avertissements est pour nous un plaisir. Voilà pourquoi le Sauvage, dès qu'il a satisfait ses besoins, court au bord d'un ruisseau, où la succession rapide des flots, qui se poussent l'un l'autre, font à chaque instant sur lui des impressions nouvelles: voilà pourquoi nous préférons la vue des objets en mouvement à celle des objets en repos; voilà pourquoi l'on dit proverbialement: *Le feu fait compagnie*, c'est-à-dire, qu'il nous arrache à l'ennui.[1]

I *Discours sur l'Homme* definierar Voltaire i femte discoursen passionerna, varmed han avser »des desirs vifs et continus de quelque bien que ce puisse être».[2] Passionens värde är helt beroende av dess objekt. Med passionen förenas alltid ett lidande, då man saknar det åtrådda. Varje steg mot nöjet är en tröst i detta lidande. Gud har av godhet givit oss dessa passioner »pour nous élever aux grandes actions».[3] Under det att Voltaire betecknar passionerna såsom ett medel, vilket i sublimerad form kan tjäna ädla ändamål (konstnärlig ambition, äktenskaplig kärlek, föräldrakärlek, kunskapstörst etc.), sakna begären i Gyllenborgs skildring all egentlig syftning. Deras uppgift består i själva retelsen.

Till nöjena räknas även Hoppet, som ständigt utmålar framtiden i de fagraste färger:

> Han med mitt öde mig förlikar
> Och giör min lefnad ständigt ny. (s. 132)

Sömnens lilla trinda gud slutligen skänker vila åt sinnena och ger »kraft åt märg och blod».

Hela denna dikt avslutas på ekloglitteraturens vanliga manér med en fest, där ungdomsguden sitter på sin blomstersmyc-

[1] Helvetius, *Oeuvres complètes*, III, Deux Ponts 1784, s. 47.
[2] Voltaire, a. a., XII, s. 83 noten.
[3] Ib., texten.

kade tron, omgiven av en yster skara frihetsgudar samt av skämtets och skrattets genier:

> Den unga Gud hvars magt och snille
> Min *Lyra* fordom prisat mäst;
> Sin skald ånyo fägna ville
> Och hade utlyst denna fäst .... (s. 134)

Detta alluderar naturligtvis på *Ungdomens Försvar*. Själva stämningen i denna strof påminner, såsom vi längre fram skola se, i icke ringa mån om *Afsked ifrån Ungdomen*. Och i de sista stroferna ligger diktens filosofiska kärna. Dessa genier, som blåsa bubblor av luft och vatten för att blända våra ögon, äro sysselsatta med en lek, som erinrar om människans korta levnadsdagar:

> Alt hvad oss fägnar är ju lika:
> Bland alla mål hvartil vi fika,
> Hvad fins som ej en bubla är?
> Hvi vil man då sitt snille matta
> Som något fast, en skugga fatta
> Och minska nöjet med besvär? (s. 136)

Den vackra tavlan blir ofullbordad. Nöjena fly från skalden och han tycker sig börja vandra i en öken. Med en bön till ömheten att komma tillbaka och stanna slutar dikten.

Trots denna dikts oförnekliga rokokokaraktär är det icke lätt att påvisa någon direkt förebild. Nöjena hade väl många gånger blivit föremål för odediktarnas intresse, men man letar fåfängt efter en dikt, som så konsekvent låter dem passera revy. Emellertid finnas dikter, där enstaka nöjen uppträda i allegorisk förklädnad. Fredrik II nämner i ett skaldebrev, *Sur l'avantage des lettres*, tvenne »êtres benins», vilkas stöd gudarna av medlidande förlänat människorna.[1] Dessa äro Sömnen och Hoppet. Till tröst ha vi även fått Etuden:

> C'est l'Etude en un mot: Beauté toujours nouvelle,
> Plus on la voit de près, plus elle paroît belle;
> Les hommes fortunés que son amour remplit,
> Négligent les faux biens & cultivent l'esprit;

[1] *Poësies diverses*, I, s. 49 ff.

I liknande ordalag skrev Gyllenborg, att Etuden föraktade allt världsligt gott:

> Hvad hopen plägar lyckan nämna,
> Han åt sin kjärlek ofrat har.
> (WA II, s. 128)

Vidare berättade ju Gyllenborg, hur Etuden »öpnar ålderdomens håfvor», vilket hos honom väckte ett ständigt stegrat begär. Ehuru inte precis antiken nämnes, skriver Fredrik II ungefär det samma:

> Elle ouvrira pour vous des sources de richesses,
> L'usage qu'on en fait les augmente encor plus,
> C'est l'ample magasin de toutes les vertus.
> (I, s. 52)

Gyllenborg har strax förut beskrivit Sanningen, vars jordiska ofullkomlighet han nödgas konstatera. Emellertid erkänner han, att han med sanningens hjälp »börjar sist mig skåda sjelf». I Fredriks epistel, som är ett försvar för konsterna och studierna, figurerar också la Verité i ett, som man där kan vänta sig, mindre bräckligt format.

> C'est là . . . . . .
> Qu'on peut s'étudier, & que maître de soi,
> En vainquant ses desirs, on est son propre Roi;
> Qu'avançant pas à pas, l'Expérience sûre,
> A force de sonder, devine la Nature. (Ib.)

Det är onekligen frestande att mellan dessa bägge dikter se ett starkare samband än blott och bart ett parallelltänkande. Fredriks dikt är helt i upplysningsoptimismens anda. Gyllenborgs formuleringar äro försiktigare, men han kan ju tänkas ha lånat vissa enskilda drag ur dikten i fråga. Fredrik II drager förresten i ett annat skaldebrev, *Sur les plaisirs*, en skarp gräns mellan konstens nöjen — opera, bal, komedi — och naturens, vilka ej inskränka sig till att roa enskilda samhällsklasser.[1] Naturen har åt alla människor skänkt kärleken, sömnen, »secours voluptueux aux corps si favorable», njutningen

[1] *Poësies diverses*, I, s. 107 ff.

att släcka törsten, vilan i svalkan etc. Betecknande för dessa nöjen i motsats till »les plaisirs pompeux» är deras egenskap att aldrig verka tröttande. I likhet med Gyllenborg anser således även han, att de naturliga nöjena äro de enda verkliga.

I eländesdikten skildras alla de faror och lidanden, som kunna möta en människa på hennes vandring från vaggan till graven. Denna disposition måste anses vara väl funnen, om också den starka anhopningen av olyckor stundom gör dikten något svåröverskådlig. Men i stort sett har skalden härigenom lyckats måla en allsidig tavla av människolivet, som blir desto dystrare då samtliga glädjeämnen koncentrerats till den föregående dikten. För att underlätta läsarens orienteringsförmåga äro en del strofer i marginalen försedda med innehållsbeteckningar. Dessa äro: träldomen, fattigdomen, krig, missgärningar, galenskapen, ungdomen, manna-åldern och ålderdomen.

Dikten börjar med människans födelse och tidigaste barndom. Skaldens åtgärd att mellan barndomspartiet (strof 1—9) och ungdomspartiet (strof 25—28) placera träldom, fattigdom, krig, missgärningar och galenskap, beror antagligen på omöjligheten att hänföra dem till någon speciell levnadsålder. Man kan också, om man vill finna ett logiskt sammanhang, påpeka, att träldom, fattigdom och krig äro olyckor, som drabba en människa utifrån. Även brottsligheten framställes såsom en följd av socialt förtryck, där den förorättade gör uppror mot förtryckarna. Efter dessa olyckor, vilka Gyllenborg sannolikt skrivit på konstens konto, följer galenskapen, som måste anses vara en brist i människans psykiska konstitution och ej samhällets skuld. Men därpå övergår skalden till de olyckor, som varken kunna tillskrivas individens ondska eller sociala missförhållanden utan bero på rent yttre, fysiska förhållanden. Dit hör de fyra elementens raseri (strof 19—21). Jordbävning, storm och åska skildras i tre versrader, dock utan att skalden ens i detta sammanhang tangerar teodicéproblemet (strof 20). I strofens sista tre rader nämner han de febrar, som rasa inom människokroppen och gjuta eld i ådrorna. Elemen-

ten betecknas likväl såsom mindre plågsamma än de i människohjärtat dolda lustarna. Dessa jaga varandra och omöjliggöra all harmoni (strof 22); hos sina medmänniskor söker man fåfängt hjälp, då de ha nog av sin egen oro (strof 23) och ett vänskapsband, som knutits i nöd, löses upp när kampen för tillvaron frestar på (strof 24). Därpå följa partierna om ungdomen, manna-åldern och ålderdomen med döden.

Skalden har med största konsekvens fullföljt sitt program och koncentrerat sig på att skildra själva människan. De kosmiska farorna spela en mycket underordnad roll och av den stora jordbävningen i Lissabon hör man endast en ytterst svag detonation.

»Det tjänar till litet att fråga efter varifrån Gyllenborg hämtat färgerna till denna svartmålning av tillvaron», skriver Lamm efter att dock ha påvisat, att skalden sökt ställa sig på Rousseaus ståndpunkt och på flera ställen förfäktat rent rousseauanska idéer.[1] Icke desto mindre tager jag mig friheten att göra en omfattande idégenetisk undersökning, av skäl som längre fram skola anföras. I den mån det är möjligt göres denna strof för strof.

Strof 1–3.

Skildringen av barnets ömkliga födelse ger dikten redan från början en ödesbetonad prägel. Själva anslaget, den retoriska frågan: »Hvad för bedröfligt skri, min öma hörsel sårar?» erinrar om den första raden i Boileaus sjätte satir:

Qui frappe l'air, bon Dieu! de ces lugubres cris?

Detta kan emellertid bero på en ren tillfällighet. Naturligtvis är det här icke första gången en skald upprörés över att födelseprocessen är förenad med en så stor smärta. Schück har påvisat, hur Lucretius i sitt stora materialistiska epos *De rerum natura* i nästan samma vändningar beklagar sig över barnets gråt:

[1] UR I, s. 293.

Vart du vill se, där vinna livets väckande makter.
Men de besegras jämväl. Med dödens klagan beblandas
Barnens jämrande rop, när dagens ängder de blicka.
Natt ej följer på dag, ej morgonrodnad på mörker,
Som ej de nyföddas skri, det kvidande, späda förnimmer,
Mängt med den bittra gråt, som följer döden och graven.[1]

En annan antik författare, Plinius d. ä., reflekterar likaså över människobarnets ömkliga nakenhet: »Hominem tantum nudum et in nuda humo natali die abicit ad vagitus statim et ploratum, nullumque tot animalium aliud ad lacrimas, et has protinus vitae principio; at Hercule risus praecox ille et celerrimus ante XL diem nulli datur. ab hoc lucis rudimento quae ne feras quidem inter nos genitas vincula excipiunt et omnium membrorum nexus; itaque feliciter natus iacet manibus pedibusque devinctis, flens animal ceteris imperaturum.»[2]

Även Gyllenborg utropar ju hånfullt: »Du jordens stålta Son! du kung för Creaturen!»

En 1700-talsskald, Matthew Prior, vars arbeten förekommo i fru Nordenflychts bibliotek, har i en parafras över Predikaren, *Solomon or the Vanity of the World*, varit inne på samma tema:

In its true light let clearest reason see
The man dragg'd out to act, and forc'd to be;
Helpless and naked, on a woman's knees
To be expos'd or rear'd as she may please,
Feel her neglect, and pine from her disease:
— — —
To his young sense how various forms appear,
That strike his wonder, and excite his fear;
By his distortions he reveals his pains;
He by his tears and by his sighs complains.[3]

Man kan vidare hänvisa till den spanske Bunyan, Baltazar Gracian, vars *El Criticon* beundrades i fru Nordenflychts krets och ur vilken hon själv översatte några kapitel i versifierad

[1] Schück & Warburg, a. a., III, s. 461. Övers. från Lucretius, II, v. 574 ff. Jfr även V, v. 222 ff.: »Tum porro puer, ut saevis profectus ab undis» etc.
[2] *Naturalis historia*, liber VII, I, 2—3.
[3] Book III, v. 54 ff. — Prior, M., *Poetical works*, II, London s. a., s. 132.

form.[1] Det femte, som handlar om människans inträde i livet, är så helt i eländesdiktens anda, att jag tillåter mig göra ett relativt vidlyftigt citat ur en fransk översättning.

La Nature parut bien injuste à l'égard de l'homme, lors q'elle le mit au monde, puis qu'elle voulut le priver de toutes les connoissances qui lui sont necessaires, pour developer la fin & la dependance de son être. Il y entre à tâtons & en aveugle, il commence à vivre sans savoir vivre, ni ce que c'est que vivre: il nait enfant, & si avide, que quand il pleure, on l'appaise par quelque friandise, on le divertit par des bagatelles, il semble qu'il vienne dans un Roiaume de felicitez; cependant ce n'est qu'une prison, d'autant plus cruelle, qu'elle n'est grande que pour contenir davantage de malheurs; il ne les conoit, que quand il commence à ouvrir les yeux de l'ame, & qu'il s'y trouve si engagé, que souvent ses maux sont sans remede: il ne s'en aperçoit que quand il rentre dans la poussiere, d'où il est sorti. Que doit-il donc faire dans cette fâcheuse condition, que d'emploier tous ses efforts pour en sortir, & atteindre à un état plus parfait?

Mais après tout, sans cette ignorance dont la Nature s'est servie pour tromper l'homme, pas un n'eut jamais consenti d'entrer dans le Monde, & n'eût voulu accepter la vie. En effet, qui auroit jamais voulu mettre le pied dans un Pays si rempli d'ecueils & d'embûches, où l'on souffre tant de peines en tant de maniéres differentes, soit dans le corps, soit dans l'esprit; dans le corps, par la faim & la soif, par le froid & le chaud, par la fatigue, la nudité, par douleurs & par maladies; dans l'esprit, par les fourberies, les persecutions, les envies, les mépris, les affronts, les ennuis, les craintes, les desespoirs, les coleres, en un mot, par toutes les passions; & au bout de tout cela, se voir condamné à une cruelle mort, qui nous prive de toutes choses, de bien, de maisons, de dignitez, d'amis & d'enfans. Cette mere commune fit donc bien ce qu'elle fit: ô vie! qui ne te conoît pas t'estime! mais celui qui voudroit être sage, se desabuseroit de tes appas & de tes tromperies, il y travailleroit depuis le berceau jusq'à l'urne, depuis le lit jusqu'au tombeau; c'est un presage certain des miseres qu'elle entraine, que les larmes qui annonce la naissance; le plus heureux des hommes cesse de l'être, dès qu'il entre dans le monde; le son des instrumens qui accompagne celle des Rois, n'est autre chose que des plaintes déguisées; d'ailleurs que doit-on attendre d'une vie, que la mere donne avec tant de cris, & que l'enfant reçoit avec tant de pleurs, ce sont des pronostics, qui suppléent au defaut de cette conoissance; si l'on ne sent pas encore les maux, on peut les deviner.[2]

[1] Nämligen första och delvis andra kapitlen (SVS: XI: 2, s. 272 ff.). Redan påpekat av Lamm, UR I, s. 294.

[2] Gracian, B., *L'Homme detrompé, ou le Criticon*, I, La Haye 1725, s. 76 ff.

Ytterligare må nämnas Racine d. y:s stora reflexionsdikt *La Religion*. I andra sången skildras födelsen:

> Quand je reçus la vie au milieu des allarmes,
> Et qu'aux cris maternels repondant par mes larmes,
> J'entrai dans l'Univers, escorté de douleurs,
> J'y vins pour y marcher de malheurs en malheurs.[1]

Sambandet mellan Lucretius och dessa nyligen citerade författare kan ha varit mer eller mindre starkt. Men när Bolingbroke i en essay skildrar människans ömklighet i jämförelse med djuren — »he comes into the world bemoaning his fate» — erinrar han adressaten om »those fine verses in Lucretius» och citerar ur dennes femte bok partiet: Tum porro puer, ut saevis .... pecudes et.[2] Bolingbroke nämner denna skildring såsom ett exempel på människans benägenhet för att förvrida sina omdömen till satir eller panegyrik. Speciellt finner han detta gälla såväl de antika som moderna författarnas behandling av människan, som kallas antingen skapelsens sämsta produkt eller också en del av den gudomliga själen. Denna anmärkning kan gott riktas mot *Menniskjans Elände*. Jämför uttryck sådana som å ena sidan »Ej nog at djuren lik, du delar deras börda» (strof 10), »Du svaga, grymma, djur» (strof 12) och å andra sidan »Gudomlighetens högd, dit djerfva snille delar» (strof 17).

I Voltaires femte *Discours sur l'Homme*, där nöjets natur granskas, anses detta ha spelat en stor roll för släktets bestånd:

> Quelle beauté jamais aurait eu le courage
> De porter un enfant dans son sein renfermé,
> Qui déchire en naissant les flancs qui l'ont fermé.[3]

Ordvalet påminner i hög grad om Gyllenborgs andra strof.

Endast av dessa exempel, avsiktligt begränsade till den litterära rayon, som Gyllenborg torde ha varit förtrogen med,

[1] Racine, a. a., III, s. 27 f.
[2] Bolingbroke, H., *Philosophical Works*, IV, London 1754, s. 313 (*Minutes of essays*).
[3] Voltaire, a. a., XII, s. 82.

framgår motivets oerhört generella karaktär. Skalden har icke ställt det slitna temat i någon ny, originell belysning, ehuru man i rättvisans namn måste erkänna, att han i blodig naturalism gett oss en målning, som överglänser förebildernas mera objektivt hållna skildringar.

Den nyfödda människan är i all sin hjälplöshet icke värd att kallas Guds beläte. Hennes tankeförmåga vaknar sent, men vore det likväl icke bättre, frågar sig skalden, om den städse låge i dvala? Vettet fördubblar blott våra plågor. *Strof 4–6.*

Även denna antiintellektualism är av gammalt datum. Predikaren beklagar sig över det fåfängliga i att förskaffa sig kunskaper, »ty där mycken vishet är, där är mycken grämelse; och den som förökar sin insikt, han förökar sin plåga.»[1] Finge människan gå drömmande genom livet, fortsätter Gyllenborg, skulle all dödsfruktan vara borta. Men när hon nu blott fått låna ett matt sken av sanningens dolda sol, bidrager detta endast till att förfära henne. Döden rycker gradvis närmare mot den upplyste:

> Och för'n hans heta bröst, i vågen äntlig svalkas,
> Han hundra resor dödt.

Mme Deshoulières hade i en av sina *Reflexions diverses* framhållit, hur orättvist man anklagar döden för att överraska oss. Människan födes snarare i sällskap med döden:

> Il commence à mourir long-tems avant qu'il meure:
> Il périt en détail imperceptiblement.
> Le nom de mort qu'on donne à notre derniére heure
> N'en est que l'accomplissement.[2]

Även Matthew Prior klagar över förståndets ödesdigra verkningar i en epistel till Charles Montague:

> If we see right, we see our woes:
> Then what avails it to have eyes?

---

[1] *Predikaren*, kap. I, v. 18.
[2] Deshoulières, a. a., I, s. 94.

From ignorance our comfort flows;
The only wretched are the wise.[1]

Ytterst gå kanske dessa resonemang tillbaka till en passus i tredje kapitlet av Ciceros *De natura deorum*: »Sic haud scio an melius fuerit humano generi motum istum celerem cogitationis, acumen, sollertiam, quam rationem vocamus, quoniam pestifera est multis, admodum paucis salutaris, non dari omnino, quam tam munifice et tam large dari» (III, 69).

Dessa tre strofers allegoriska framställning av livet såsom en havsfärd i storm, där passageraren-människan plågas av dödsångest, vittnar om hela diktens frihet från stoiska inslag. Ståndaktighet in i döden var ju stoikerns mästarprov. All ångest var bannlyst i den vises själ. — Ett liknande allegoriskt skeppsbrott förekommer även i ett ode av Fredrik II, *La Fermeté dans les malheurs*, men där såsom ett prov på hur människan trots vetskapen om döden har sinnesstyrka nog att lugnt möta faran:

Le Ciel annonce leur naufrage,
Mais, munis d'un triple courage,
Ils affrontent l'affreux trépas.[2]

Gyllenborg däremot har undantagslöst nekat sin eländiga människa all slags lindring i olyckan.

Strof 7–9. Sedan skalden i så hög grad underkänt förnuftets lyckomöjligheter, att han önskar barnet en ständig »dvala», fortsätter han med att måla barnets uppväxtår, den starka kontrasten mellan lek och verklighet och den bittra konfrontationen med livet, där endast ett fåtal härskar och de övriga förtryckas. Mycket i dessa strofer återfinnes i det nyligen citerade stycket ur *El Criticon*. Där framhölls ju, hur barnet tröstas med allehanda sötsaker, roas med bagateller och tror sig ha kommit till ett lyckorike för att så småningom finna det vara ett fängelse. »Que doit-il donc faire dans cette fâcheuse condition, que d'emploier tous ses efforts pour en sortir, & atteindre à un etat plus parfait?» På liknande sätt konstaterar skalden, att

[1] Prior, a. a., I, s. 180.
[2] *Poësies diverses*, I, s. 5.

Vårt svaga lefnads-band vil alla stunder brista,
Men får ej lösas opp.

Den i tionde strofens två första rader uttryckta tanken, *Strof 10.* att människan är sämre än djuren, då hon tyranniseras av sin like, har en rik historia bakom sig. Redan Juvenalis påpekar i satiren om egypternas råhet, att släktlojaliteten hos djuren är stor:

... quando leoni
fortior eripuit uitam leo? Quo nemore umquam
expirauit aper majoris dentibus apri?
(*Sat.* XV, v. 160 ff.)

Samma tanke finna vi hos Horatius (*Epod* VII, 11 f.) och Plinius d. ä., som utbrister: »At, Hercule! homini plurima ex homine sunt mala.»[1] Boileau tager i åttonde satiren upp dessa reflexioner och utropar:

L'Homme seul, l'Homme seul, en sa fureur extrême,
Met un brutal honneur à s'égorger soi-même. (v. 151 f.)

Seneca finner människan vara sämre än djuren: »Nullum animal morosius est, nullum maiore arte tractandum quam homo, nulli magis parcendum. Quid enim est stultius quam in iumentis quidem et canibus erubescere iras exercere, pessima autem condicione sub *homine* hominem esse?»[2]

Människans oförmåga att rätt bära medgången och i syn- *Strof 11.* nerhet de mäktiga furstarnas förhärjande framfart påtalar Fredrik II i ett *Ode sur la Guerre*:

Vous, juges des humains, vous nés dieux de la terre,
Oppresseurs orgueilleux de ce triste univers;
Si vos bras menaçans sont armés du tonnerre;
Si vous tenez captifs ces Peuples dans vos fers;
Modérez la rigueur d'un pouvoir arbitraire.[3]

Gyllenborg begagnar samma omskrivning: »jordens gudar».

[1] *Naturalis historia*, VII, I, 5.
[2] *De clementia*, III: XV, 1 (I, 17).
[3] *Poësies diverses*, I, s. 22.

Strof 15. Djurens viljelösa driftliv anses här mera avundsvärt än människans ängsliga trevande mellan rätt och orätt. Hennes fria vilja blir enligt skaldens uppfattning till förbannelse. Det är då intressant att se, hur han här helt och hållet vänder upp och ned på ett problem, ur vilket en etisk optimist som Haller dragit fullkomligt motsatta slutsatser. I andra partiet av *Ueber den Ursprung des Uebels*, där skapelsen framställes enligt den bibliska berättelsen, framhålles den fria viljan såsom ett mänskligt prerogativ. »Gott hält vor ungethan, was man gezwungen thut .... Gott wollte, dass wir ihn aus Kenntniss solten lieben, / Und nicht aus blinder Kraft von ungewählten Trieben.»[1] Men den av fru Nordenflycht beundrade madame Deshoulières hade långt tidigare liksom Gyllenborg suckat över det mänskliga samhällets otaliga lagar och längtansfullt betraktat djurens lyckliga naturliv. I sin idyll *La Solitude* lovsjunger hon naturen:

> ... Elle y garde toûjours
> La même authorité, qu'avant qu'on eût contre elle
> Imaginé des Loix l'inutile secours.[2]

Strof 16–17. Intellektets oförmåga att undvika villfarelserna är ett faktum, som länge sysselsatt fru Nordenflycht. Hennes dikt *Klokas och Dårars lika Lått* och andra därmed besläktade variera samma tema. Där dåren aldrig felar, gör den upplyste ett plötsligt fall. Fredrik II har skrivit en hel epistel *Sur la foiblesse de l'esprit humain:*

> On diroit en effet que notre esprit trompeur
> Est pour la vérité moins fait que pour l'erreur;
> Dans cent absurdités sa foiblesse nous plonge;[3]

Strof 21. Elementens raseri anser skalden icke kunna jämföras med de kval, som sarga en människas bröst:

> ..... din värsta plågo-anda,
> Du i dit hjerta bär.

[1] Haller, a. a., s. 173.
[2] Deshoulières, a. a., II, s. 10.
[3] *Poësies diverses*, I, s. 95.

La Motte börjar sitt ode *L'Homme* med en liknande klagan:

> Mon coeur d'une guerre fatale
> Soutiendra-t-il toujours l'effort?
> Remplira-t-elle l'intervale
> De ma Naissance & de ma Mort?[1]

I denna strof påträffa vi ett inom populärfilosofien ofta va- *Strof 22.*
rierat tema: oron, som aldrig nöjes med stundens lustkänsla, den eviga längtan efter den utom räckhåll befintliga, inbillade lyckan. Hos Lucretius återfinna vi tanken:

> Sed dum abest quod auemus, id exsuperare uidetur
> cetera; post aliud, cum contigit illud, auemus,
> et sitis aequa tenet uitai semper hiantis.[2]

I en epistel av Prior *To the Honourable Charles Montague Esq.* påträffa vi en annan variation:

> At distance thro' an artful glass
> To the mind's eye things well appear;
> They lose their forms, and make a mass
> Confus'd and black, if brought too near.[3]

Just denna svaghet analyserar Pascal i *Pensées* i partiet *Misère de l'Homme:* »Nous ne nous tenons jamais au temps présent. Nous anticipons l'avenir comme trop lent à venir, comme pour hâter son cours; ou nous rappelons le passé, pour l'arrêter comme trop prompt etc.»[4] Man kan även hänvisa till Desforges-Maillards ode *La Mort*, där en liknande oro konstateras:

> L'homme cherche ce qu'il ignore,
> Et n'aime que ce qu'il n'a pas.[5]

Vänskapen, som i dikten om nöjena fick ett så gott betyg, *Strof 23–24.*
utsättes här inkonsekvent nog för en ganska skarp kritik. Till sin anda äro dessa strofer genomsyrade av samma skepticism,

[1] La Motte, a. a., s. 100 ff.
[2] *De rerum natura*, III, 1082 ff.
[3] Prior, a. a., I, s. 180.
[4] Pascal, B., *Oeuvres*, ed. Brunschvieg, XIII, s. 88 f.
[5] A. a., s. 69.

som låter Voltaire i *Temple d'Amitié* satirisera den falska vänskapen. Några verbala likheter med denna satiriska allegori kunna dock icke påvisas. Däremot kan man möjligen söka upphovet till denna vänskapspessimism i en bitter erfarenhet. Framställningen av Gyllenborgs sista hovtid visade, att den av ovisshet inför framtiden irriterade stämningen menligt inverkade på kamratskapet. Icke blott under de sista månaderna utan praktiskt taget under hela riksdagstiden hade diskussionen om avskedsansökningar och eventuella soulagements prövat den kamratliga lojalitet, som under föregående år präglat kronprinsens kavaljersstab. I synnerhet tycktes vänskapen mellan Sparre och Gyllenborg ha svalnat betydligt, då bägge tävlade om att först hinna bli entledigade från den förhatliga sysslan. Det är kanske mot denna bakgrund man får se raden:

Och täflan löser opp, det band som nöden knöt.

I de följande partierna om ungdomen, mannaåldern och ålderdomen kännetecknas den förstnämnda åldern framför allt av njutningslystnad. I Fredrik II:s epistel *Sur les plaisirs* tilldelas varje ålder en speciell förkärlek för en viss strävan.

»Au printemps de nos jours, le plaisir nous conduit»[1]; Gyllenborgs tre första strofer om manna-åldern (strof 29—31) ge uttryck åt människans fåfänga försök att vinna samtidens eller eftervärldens beröm. Fredrik skriver:

Dans notre été, plus mûrs, la gloire nous séduit.

I hela partiet om ålderdomen skildrar Gyllenborg framför allt åldringens fysiska och psykiska utmattning. Man jämföre Fredriks versrad:

Dans notre froid hiver la foiblesse nous tue.

Strof 25–28. Till ungdomens negativa sida räknas framför allt desillusionen. Detta innebär ju icke någon nyorientering inom skaldens föreställningsvärld. Redan de till Creutz riktade raderna i

[1] *Poësies diverses*, I, s. 110.

Ungdomens Försvar vittnade om att dennes friska aptit på livet ersatts med en mera kräsen smak. Elegantast har Creutz' desillusionerade sinnesstämning tagit sig uttryck i *Öfver Begärelsers Bedräglighet*, från vilken det mesta i eländesdiktens ungdomsparti förefaller vara hämtat. Kärlekslyckans efemära fröjd tolkas av Creutz i en kort, epigrammatiskt avslutad strof:

> Du alla siälens lågor retar
> Och i en Skjönhets armar letar
> Din himmel, som försvinner där.
>
> (WA I, s. 95)

I tyngre och bittrare ordalag uttrycker Gyllenborg samma besvikelse:

> Men se'n i nöjets famn, du släckt din vilda låga,
> Du vänder ögat bort, och modfält höres fråga,
> Ach! var det icke mer?

Då Gyllenborg själv aldrig tidigare givit uttryck åt någon djupare kärleksdesillusion, är denna blaserade likgiltighet sannolikt en lånad, litterär pose. Hos Shaftesbury återfinna vi motivet:

> A LOVER, for instance, when struck with the *Idea* or *Fancy* of his Enjoyment, promises himself the highest Felicity, if he succeeds in his *new Amour.* — He succeeds in it; finds not the Felicity he expected: but promises himself the same again *in some other.*[1]

Av detta drager dock Shaftesbury en helt annan konsekvens. Mannen tröttnar slutligen på vällusten och söker tillfredsställelse på annat håll. »He grows a Man of Business, and seeks Authority and Fame.» Samma slutsats hade också Gyllenborg dragit, när han i Tankebyggarorden besvarade frågan om den förnämsta drivfjädern till våra böjelsers inskränkande. Han hade där rekommenderat förfarenheten, ty då blev resultatet, att man greps av ledsnad till all fåfänglighet. Men så modifierad, som denna ståndpunkt är, skulle den naturligtvis ingalunda passa i en koncentrerad svartmålning av livet. Mera personligt intresse erbjuder oss då den sista ungdomsstrofen

[1] *Advice to an Author*, Part 3, sect. 2. — *Charact.*, I, s. 309.

(strof 28), där man måhända kan spåra en viss idéförskjutning vid en jämförelse med ett parti ur *Fägringens Försvar* (VF III, s. 30). I denna dikt riktas ett skarpt angrepp mot den av »falsk dygd» dikterade uppfostringsmetoden, som förkväver all värdig lusta under de mogna, till kärlek ämnade ungdomsåren. Detta är ju helt i Rousseaus anda. Ett abnormt föreställningssätt, en konstlad etik bekämpar naturens berättigade driftliv. Skulden är samhällets.

I eländesdikten däremot är problemställningen en annan. Under »den tid man tjänlig är, at sig åt nöjet skänka», dominera passionerna över eftertanken. Förnuftet, som är en erforderlig regulator, når först senare sin mognad. Här saknas sålunda den sociala faktorn. Bristen måste tillskrivas själva den mänskliga naturen.

Strof 29. Då människan redan under ungdomstiden inser omöjligheten av att nå en inre tillfredsställelse, vill hon under mannaåldern av sina medmänniskor övertygas om sin lycksalighet:

> Du söker utom dig, hvad i din sällhet fattas;
> Af allmänhetens rop, du vill lycksalig skattas,
> När ej dit hjerta mer, dig bådar något kjärt.

Dessa rader erinra om Hallers *Ueber den Ursprung des Uebels*:

> Nie mit sich selbst vergnügt sucht jeder aussenher
> Die Ruh, die niemand ihm verschaffen kan als er;[1]

En viss olikhet föreligger dock, då Haller anser arbetet vara den väg, som leder till tillfredsställelse, medan Gyllenborg uteslutande betonar äran.

Strof 30. Här visar skalden, hur en genom bragder vunnen ryktbarhet blir förhatlig, om hopens beundran förbytes i förakt och hån:

> Du tynges af dit namn, du på dens lott förtryter,
> Som hunnit lefva glömd.

[1] Haller, a. a., s. 167.

Huruvida denna strof har någon särskild, aktuell bakgrund, är svårt att konstatera. En litterär förebild bjuder oss Desforges-Maillards *Ode a la vertu*, där följande varningsord riktas till adeln, för vars berömmelse skalden hyser all aktning, såvida den är byggd på dygd:

Oui, marqué d'un tel caractére,
Tu mérites qu'on te révére,
Si la Vertu fait ton bonheur:
Mais, si le Vice te domine,
Ton nom, ta brillante origine,
Eclaireront ton deshonneur.[1]

Utan att urgera något inflytande men för att visa denna tankegångs litterära anor kan man peka på ett parti av Senecas *De clementia*, där den stoiske filosofen framhåller ryktbarhetens avigsidor, i detta fall närmast med tanke på adressaten kejsar Nero: »Alia condicio est eorum, qui in turba, quam non excedunt, latent, quorum et uirtutes, ut appareant, diu luctantur et uitia tenebras habent.»[2]

Människan kan icke heller genom ett dygdigt leverne vinna eftervärldens erkännande. Så orättvisa äro dess omdömen, att endast de lastbara få sina namn inskrivna i krönikeböckerna: *Strof 31.*

Men de som lifvets mål, med stilla dygder hunnit,
De finnas icke der.

I nyssnämnda ode av Desforges-Maillard göres samma reflexion:

Souvent un crime abominable
Commença l'honneur des Mortels.[3]

En mycket utförlig beskrivning av de lastbara individernas monopol på odödlighet lämnar oss Haller i dikten *Ueber die Ehre*:

Ihr aber, deren Tugend-Lehre
Führt nach der reinsten Art der Ehre,

[1] Desforges-Maillard, a. a., s. 40.
[2] *De clementia*, III: VI, 1 (I, 8).
[3] A. a., s. 38.

Lernt doch, wornach ihr Lüstern seyd?
Was hilft es euch, den Göttern gleichen,
Wann in der Bossheit finstern Sträuchen,
Ein Weg ist zur Unsterblichkeit.[1]

Haller använder till och med samma bild som Gyllenborg, då han låter eftermälet *inskriva* dygd och last bredvid varandra. I följande strof heter det nämligen:

Der Nachruhm lobt nicht nur das Gute,
Er schreibt die Zagheit bey dem Muthe,
Die Tugend bey den Lastern ein;
Er wieget nicht den Werth der Dinge,
Genug dass ein Verrath gelinge,
Sein Meister wird unsterblich seyn. (Ib.)

Strof 32. Om de två föregående stroferna rörande ärans förgänglighet visa sig uteslutande innehålla poetiskt allmängods — desto mer förklarligt, eftersom äran var ett omtyckt motiv för ode-diktningen — gäller detta i ännu högre grad den trettioandra strofen. Hur omsorgsfullt människan under den korta tid hon har att leva än ger akt på sina handlingar, tarvas det blott ett enda felsteg för att hon med skam skall erinra sig hela sitt förflutna liv. Av speciellt intresse är den andra versraden, där det heter om människans levnad:

I Evighetens vidd, hon som en punct försvinner;

Vi påträffa detta uttryck hos Pope i *Essay on Man*, där det heter om människolivet: »His time a moment, and a point his space» (*Ep.* I, v. 72). Och mot slutet av *Précis de l'Ecclésiaste* skriver Voltaire i sin tur, att »l'homme est un vil atôme, un point dans l'étendue.»[2] I episteln till madame du Chatelet över Newtons filosofi hette det också:

Cet univers si vaste à notre faible vue,
Et qui n'est qu'un atome, un point dans l'etendue.[3]

[1] Haller, a. a., s. 19.
[2] Voltaire, a. a. XII, s. 224.
[3] Ib., XIII, s. 124.

Det finns även en dikt av Fredrik II, där själva stämningen kanske bättre än i de nyssnämnda exemplen harmonierar med negativismen i *Menniskjans Elände*. Det är odet *La vie est un songe*[1], som riktats till Maupertuis och vari skalden jämrar sig över människans snabba färd från ungdomens morgonrodnad till dödens mörka natt. Många av de där framförda synpunkterna erinra om eländesdikten. Gyllenborg påpekar längre fram (strof 36), hur fåfängt det är att söka nå berömmelse genom nya tankefynd. Snart förblandas ens ryktbara namn med andras. Tidigare har han framhållit det lönlösa i att hoppas på eftervärldens dom (strof 31). Ofta visar människan sin bräcklighet därigenom, att hon med ett enda felsteg spolierar vad ett dygdigt liv byggt upp. Allt detta finnes nu sammanställt i några strofer av Fredrik II:s ode:

Si vous brillez par vos vertus,
Si vous méritez nos estimes,
Vos grands noms seront confondus
Parmi les noms les plus sublimes:
Si par une fatale erreur,
Vous vous trompâtes sur l'honneur,
Quel sera votre sort funeste?
Souvent un Monstre furieux
Vante ses exploits glorieux,
Quand tout l'Univers le déteste.
— — —
Le temps s'echappe et fuit soudain,
Et sans commencement ni fin,
Il doit ainsi toujours poursuivre:
Oui, notre terme limité
N'est qu'un point dans l'eternité:
Etre un instant s'appelle vivre!
(I, s. 35)

Fredrik är såsom diktare starkt beroende av Voltaire, varför man med en viss försiktighet får betrakta hans inflytande på Gyllenborg. Faktum är emellertid, att många uttryck i speciellt den nyss citerade dikten återkomma nästan ordagrant översatta i partiet om mannaåldern.

[1] I en studie över Kellgrens *Våra Villor* i *Samlaren* 1910 påpekar Lamm, att dennes *Ode öfver lifvet* är en fri översättning av Fredriks *La vie est un songe* (s. 85 f.).

Strof 33. Se strof 42!

Strof 34. Denna strof framhåller det mänskliga intellektets begränsning och erinrar i synnerhet om La Mottes *L'Homme*:

> Impatient de tout connoître
> Et se flatant d'y parvenir,
> L'Esprit veut penetrer son Etre,
> Son Principe & son Avenir;
> Sans cesse il s'efforce, il s'anime;
> Pour sonder ce profond abîme,
> Il épuise tout son pouvoir:
> C'est vainement qu'il s'inquiette,
> Il sent qu'une force secrette
> Lui défend de se concevoir.[1]

Strof 35. Om den förra strofen vill visa människans vanmakt inför alla livets och världens gåtor, kritiserar denna det konstnärliga skapandet:

> I konstens vida rymd, då tankan börjar syfta,
> Hon visar oss en högd, dit hon oss ej kan lyfta:
> Än lågar snillet op, än blir det åter kalt.
> Re'n är du målet när, ett enda utbrott fattas,
> Men i dit sista steg du i din ifver mattas
> Och mennskjan röjs i alt.

Denna beskrivning av skaparkraftens begränsning synes mig icke så litet erinra om några rader i Hallers *Ueber die Ehre*, ehuru äregirigheten där åsyftas och döden avbryter den mödosamma vandringen mot höjderna:

> Man steigt der wahren Ehr entgegen
> Nur stufenweis, auf steilen Wegen,
> Und zahlt mit Blute jeden Schritt;
> Im Alter naht man sich der Spitze,
> Und gläubt sich endlich im Besitze
> Wann uns der Tod in Abgrund tritt.[2]

Strof 36. De nya tankefynd, varmed man hedrar sitt tidevarv, äro lika förgängliga. Med en annan tid följer en annan smak, de

[1] La Motte, a. a., I, s. 101.
[2] Haller, a. a., s. 21.

gamla namnen ersättas av nya och de forna underverken lämna knappast några spår efter sig.

Icke heller denna idé är särdeles originell. Matthew Priors parafras *Solomon* innehåller i tredje boken en passus, där konstens och litteraturens förgänglighet påvisas:

> Your very fear of death shall make you try
> To catch the shade of immortality,
> Wishing on earth to linger, and to save
> Part of its prey from the devouring grave;
> To those who may survive ye, to bequeath
> Something entire, in spite of time and death;
> A fancy'd kind of being to retrieve,
> And in a book, or from a building live.
> False hope! vain labour! let some ages fly,
> The dome shall moulder, and the volume die.
>
> (v. 257 ff.)[1]

Med denna strof inledes partiet om ålderdomen. Skalden beklagar sig här över den gamles dystra öde att bli en främling i världen, övergiven av vänner: *Strof 37.*

> Alt hvad du ägde kjärt, har stupat vid din sida,
> Alt hvad du varit sielf, förödning måste lida,
> För'n döden dig förtär.

Haller låter i *Ueber den Ursprung des Uebels* åldringen plågas av samma kval:

> Im Hass mit seinem Gott, mit sich selbst ohne Frieden,
> Von Allem, was er liebt, auf immer abgeschieden . . .[2]

Åldringen har förlorat förmågan att njuta av livet men hans behov ha ökats. Såväl om dagen som om natten lider han av plågor, men fast han tröttnat på livet, vill han ej mista det. *Strof 38.*

Denna jämmer erinrar något om Predikarens: »Alla hennes dagar äro ju fulla av plåga, och det besvär hon har är fullt av grämelse; icke ens om natten får hennes hjärta någon ro» (II, v. 23.).

---

[1] Prior, a. a., II, s. 137 f.
[2] Haller, a. a., s. 168.

Strof 39–41. I de följande tre stroferna målar skalden dödens gradvisa annalkande i de dystraste färger. Han skildrar den döendes förfäran, hans lust att leva och hans sista kamp. Hånfullt utbrister skalden:

> Hvar är din forna pragt? Hvar är dit Guda-tycke?
> Du jordens ädla verk, Naturens mästerstycke!

Dessa strofer erbjuda trots all sin mäktiga pessimism ej så mycket av intresse. Vända vi oss däremot till den närmast följande strofen, möta vi ett centralt problem. Detta sammanhänger så med den trettiotredje strofen, att man här lämpligast kan utgå från denna.

Strof 33 och 42. Strax före strof 33 har skalden visat det fåfängliga i tron, att man genom ett dygdigt liv vinner eftervärldens lov. Han har också konstaterat, hur oändligt många möjligheter människan under sin korta levnad har att gå vilse och hur ett enda felsteg kan förbittra hela hennes liv. Så kommer han då fram till själva kärnpunkten:

> Med noga eftersyn, du dina pligter mäter,
> Af vördnad för din dygd, din lycka du förgäter,
> Du äger innom dig, dit värde och din skygd.
> Men af din Stierna ledd, du från din kosa bringas,
> På lasten stöter dig, och med en *Brutus* tvingas,
> At fråga: hvad är dygd?

Dygden, detta i våra ögon ganska oklara begrepp, omfattade enligt 1700-talets uppfattning tre principer: samvetet, en av förnuftet dirigerad urskillning i handlandet och den gudomliga viljan.[1] Det var denna tredje princip, som gav dygden dess karaktär av plikt.

Nu finner skalden, att människan trots ett omsorgsfullt aktgivande på dessa inre direktiv likväl av ödet föres vilse och råkar ut för lasten, varför hon nödgas framställa samma fråga som Brutus. Gyllenborg har säkerligen i första hand fått sin uppmärksamhet riktad på denne genom Voltaires *Discours sur*

[1] Diderot, D., *Encyclopédie*, XVII (vertu), s. 180.

l'Homme, vars sjunde tal behandlar den sanna dygden.[1] Men Voltaire, som i likhet med Diderot ser dygden i *la bienfaisance*, utreder ej här frågan om vilka motiv Brutus kan ha haft för sitt tvivel. För att finna problemet diskuterat, måste vi gå till Bayle, som presterat en desto grundligare utredning. Enligt honom yttrade den desillusionerade Marcus Junius Brutus:

»Malheureuse vertu, que j'ai été trompé à ton service! J'ai cru que tu étois un être réel, & je me suis attaché à toi sur ce piéd-là; mais tu n'étois qu'un vain nom & un fantôme, la proie & l'esclave de la fortune.»[2] Att dygden är lyckans slav, hade Gyllenborg nyligen konstaterat, när han måst anlita korruptionens väg för att säkerställa sin egen bärgning. Men problemet får även ses i ett vidare sammanhang. Bayle diskuterar det berättigade i denna långt drivna skepticism. Han framhåller, att Brutus, som två gånger sett rebellerna med orättvisans hjälp segra över dygden, kände sig bedragen och hade all anledning att tvivla på dess realitet. Men gjorde han rätt i att tvivla, frågar Bayle och kommer med följande svar:

> On peut même dire que les Paiens, dans l'obscurité où ils vivoient par rapport à une autre vie, raisonnoient peu conséquemment sur les realitéz de la vertu. C'est aux Chrétiens à raisonner de la sorte, & si l'on ne joignoit pas à l'exercise de la vertu ces biens à venir que l'Ecriture promet aux fideles, on pourroit mettre la vertu & l'innocence au nombre des choses sur lesquelles Salomon a prononcé son Arrêt définitif, *Vanité des vanitez, tout est vanité*.[3]

Bayle menar sålunda, att hedningarna i sitt andliga mörker ha rätt att betvivla dygdens realitet. Men de, som omfatta den kristna tron på en vedergällning i ett kommande liv, kunna fördraga, att dygd och oskuld trampas ned.

Detta resonemang återfinna vi i *Encyclopédiens* artikel om *athéisme*.[4] Där understrykes det berättigade i ateisten Brutus' fråga. »Au contraire, celui qui croit fortement qu'il y a un Dieu, que ce Dieu est bon, que tout ce qu'il a fait & qu'il per-

---

[1] Voltaire, a. a., XII, s. 96 ff.
[2] *Dictionnaire historique & critique*, I, Amst. 1740, s. 684, not C.
[3] Ib., s. 685, not D.
[4] I, Paris 1751, s. 816.

met, aboutira enfin au bien de ses créatures; un tel homme peut conserver sa vertu & son intégrité même dans la condition la plus dure.» Och så kommer det ortodoxa tillägget: »Il est vrai qu'il faut pour cet effet admettre l'idée des récompenses & des peines à venir.»

Det är svårt att veta, vilka åsikter Bayle och artikelförfattaren i encyklopedien egentligen förfäktade, då tidsförhållandena tvingade dem att ge sin radikalism åtminstone ett sken av renlärighet. Om också Bayle icke var en så hätsk fiende till den kristna religionen, som man förut menat, skilde han noga på moral och religion och föraktade en etik, som dikterades av fruktan för straff eller hopp om belöning.[1] Till svårigheten att tolka Bayles ärliga mening sällar sig också en ännu större. Vad bildade sig tankebyggarna för uppfattning om dessa Bayles funderingar? Kunde de över huvud taget finna någon fast punkt i hans eviga spörjande?

Vi ha sett, hur såväl Bayle som encyklopedien sätter människans tro på dygden i samband med hennes föreställningar om livet efter detta. Även Gyllenborgs olyckliga människa ställs inför dessa problem — i den fyrtioandra strofen:

> At dödens hårda strid, med nya plågor öka,
> Vidskeplighetens troll, för dina tankar spöka
> Och gripa hjernan an, se'n hon sin styrka mist.
> Du ser ett öpet svalg, dit största delen hamnar,
> Du ser ett ovist hopp, det du i nöden famnar,
> Men röner all dess brist.

Till första versraden i denna strof har skalden fogat en not av följande lydelse: »Här anses menniskian endast i sitt naturliga elände, och icke såsom uplyst af den sanna Religion.»

Vi få här en skrämmande skildring av en döende människas andliga nöd. När hennes tankestyrka knäckts, inträngа »vidskeplighetens troll» i hennes hjärna för att dels skrämma henne med helvetesstraffen, dels locka henne med ett ovisst hopp om sällhet, vilket hon i sin förtvivlan griper efter men vars bräcklighet hon anar. Man får sålunda knappast tolka denna

[1] Schück, *Allmän litteraturhistoria*, V, Sthlm 1924, s. 43.

strof så, att det skulle vara »hoppet om en annan tillvaro bortom graven», som den döende finner bristfälligt.[1] Frågan gäller här ingalunda evig död eller evigt liv. Den gäller straff eller belöning.

Vad är nu detta för slags människa? Givetvis är hon icke en trosviss kristen, som förlitande sig på den gudomliga nåden lugnt går det okända tillmötes. Men hon är icke heller någon övertygad ateist, ty i så fall skulle hon icke reagera inför evighetsstraffen. Hon är troligen en typisk exponent för de måttfullt irreligiösa upplysningsmänniskorna, som byggt sin livsåskådning på förnuftets grund. När sjukdomen undergräver hjärnans motståndskraft, sviktar denna grund. Man förstår, hur materialistiskt det måste ha tett sig för den fromme Gjörwell att göra trosvissheten avhängig av hjärnsubstansens funktionsduglighet. Och dock ligger det mest kätterska i versraden om vidskeplighetens troll, med vilka skalden sannolikt åsyftar kyrkans ofördragsamma tjänare, som i sin frälsningsiver skrämde de döende med helveteskvalen.

För att gardera sig mot konsistorium och censor librorum har skalden i den nyssnämnda fotnoten påpekat, att här åsyftas en människa, som ej är upplyst av den sanna religionen. Men ser man trollen insvepta i ortodoxa prästers svarta kappor, mildrar noten knappast angreppet mot kyrkan. Man styrks i tron att denna tolkning är riktig, om man går händelserna i förväg och tar del av omständigheterna vid fru Nordenflychts död halvtannat år senare. Lidén berättar i ett brev, att en nitisk präst uppsökte henne och talade med henne om det kommande livet. Han frågade, om hon vore nöjd att dö, även om Gud denna gång »fodrade hänne bort till ett hemvist som sedan blefve oföränderligit.»[2] Bakom formuleringen anar man hänsyftningen på helvetet. Fru Nordenflycht hade emellertid visat prov på större sinnesstyrka än den olyckliga människa, som Gyllenborg skildrat. Hon hade förklarat sig övertygad om Guds kärleksfullhet och var vid gott mod, då hon efter bästa förmåga sökt uppfylla sina plikter.

---

[1] Schück & Warburg, a. a., III, s. 462.
[2] Kruse, a. a., s. 305. Jfr vidare partiet om fru N:s död i kap. VIII.

Hade den döende i eländesdikten med skalden kunnat säga om Gud, att »förrän jag hans Allmagt kjände, / Så kjände jag at han var god», skulle han aldrig ha behövt fasa inför döden. Detta är notens innebörd.

Strof 44. Människan vet intet om sitt kommande öde. För henne återstår endast att acceptera sin ofullkomlighet och att njuta sötman av livet utan att fördenskull brista i dygd:

> På denna mörka väg om du vill roligt vandra,
> Begär ej i dit lif, utaf dig sielf ell' andra,
> Den del fullkomlighet som din Natur ej tål.
> Lät dina sorgers natt, vid nöjets skymt försvinna
> Och sök med tålig dygd och slutna ögon hinna,
> Et okjänt ändamål.

Dessa sista rader synas mig framför allt erinra om det råd, som Voltaire ger läsaren i sin femte *Discours sur l'Homme*:

> . . . sans fatiguer par de lâches prières
> La volonté d'un Dieu qui ne saurait changer,
> On doit subir la loi qu'on ne peut corriger,
> Voir la mort d'un oeil ferme et d'une ame soumise.[1]

Det är ett faktum, att tankebyggarna med intresse tagit del av just denna discours. Eckleffs *Saga* (VF I), som rönte hedern att åter publiceras i första delen av *Witterhetsarbeten*, är en översättning från just denna discours. Man kan jämföra Gyllenborgs tredje versrad med följande passus i Eckleffs dikt:

> . . . i alt uppå vår jord,
> Blir af fullkomlighet en olik delning spord.
> — — —
> Utaf fullkomligt väl en flyktig tid ej vet:
> Et nöjsamt sinne gjör all vår lycksalighet.
> (WA I, s. 111 f.)

Dikten om olyckorna slutar sålunda ej så bittert, som man velat göra gällande. Även genom detta skrämmande mörker bryter en ljusstråle fram.

[1] Voltaire, a. a., XII, s. 92.

Den heder, som Gyllenborg av eftervärlden bevisats, är speciellt knuten till *Menniskjans Elände.* Lekt och lärd, litteraturälskare och litteraturforskare, ha gripits av den mäktiga klangen i denna dödsringning över människans fåvitska strävan. Men då man icke nöjt sig med att betrakta detta verk som en konstnärlig produkt utan här velat finna ett fullödigt uttryck för skaldens pessimism och då man ej blott letat fram orsakerna till denna pessimism i hans förändrade levnadsomständigheter utan trott sig höra ett eko av jordbävningen i Lissabon, må detta problem tagas upp till behandling.

»Mina Arbeten införde i denna sednare volume», skriver memoarförfattaren, »äro *Människjans nöjen och elände.* Inbilningsgåfwan i det förra Poemet contrasterar mot tankestyrkan i det sednare. Under en olika förtjenst anser jag dem båda af lika wärde. Företrädet dem emellan ankomer på smaken» (ML, s. 36 f.).

Av skalden själv erhåller alltså den intet bistånd, som vill gripa sig an med den vanskliga frågan, om enligt skaldens uppfattning nöjenas eller olyckornas vågskål väger tyngst. Samtid och eftervärld ha starkast gripits av den tröstlösa negativismen i *Menniskjans Elände.* Det var den, som kom Anders Schönberg att i religiös iver utge en polemiserande svarsdikt, *Menniskans Elände och Nöjen,* där han framhöll evighetshoppet och nåden såsom överlägsna alla världsliga nöjen. Denna dikt i sin tur blev utsatt för en kritik, där författaren gycklar med Schönbergs rädsla för de helvetianska satserna.[1] Tegnér besjöng eländesdikten i sin ryktbara strof om hur allt vad människohjärtat djupast kände här steg fram och grät. En av skaldens allra närmaste vänner, fru Nordenflycht, uttryckte emellertid sin förtjusning över den lätta, graciösa tonen i *Menniskjans Nöjen.* Därom berättas i självbiografien följande:

> En gång när jag reciterade för henne mit poeme om Människjans nöjen, glömer jag aldrig den extas hwarmed hon afhörd[e] efterföljande strof der nöjena tilltalas.

[1] UR I, s. 291 noten.

Er tillhör ju den första ära
Ty eder lag den första war
Förrän jag känt förnuftets lära
Jag nöjets lära dyrkat har
Jag kunde le och wällust njuta
Förrän jag redigt kunde sluta
Förrän jag namnet Gud förstod
Jag glädje-offer honom tände
Och förrän jag hans allmagt kände
Så kände jag at [han] war god.

Hon fann i dessa enfaldiga vers et behag som nu mera icke kännes. *Gref Gyllenborg, ropte hon, ni är poet, tänk ej at blifwa något annat, ni blir det aldrig. Gref Creutz gör snarare lycka i werlden. Gör sjelf er egen lycka, er egen förnöjelse och war säker om et namn mera war acktigt än någon embetsmans huru hög må synas* (ML, s. 34).

När Gyllenborg nedskrev detta minne från sin ungdomstid, grundade sig hans poetiska ryktbarhet framför allt på de bägge dikterna *Menniskjans Elände* och *Verlds-Föraktaren*. Man kan därför måhända utläsa en viss besvikelse i hans ovan citerade yttrande, att fru Nordenflycht i dessa verser fann ett behag, »som nu mera icke kännes». Är man lyhörd för spröda nyanser, kan detta tydas så, att författaren trots sitt försök till opartiskhet hyste starkare sympatier för denna ljusare dikt. Att just detta parti slog an på fru Nordenflycht, vittnar väl också om att hon där fann ett ärligt uttryck för hans skaldeådra.

Levertin är emellertid icke av den åsikten. I sin essay *Dygdens sångare* skisserar han i eleganta drag upp en bakgrund till *Menniskjans Elände*.[1] Han redogör för alla de faktorer, som vid det adertonde seklets mitt åstadkommo en tidsandans strömkantring, främst bland dem Lissabons förstöring. När han tecknat miljön, når han i sin analys av nöjesdikten fram till det eftersträvade resultatet, att den är oäkta, konstruerad och fylld av ett konstlat försvar för nöjena. Mot hans uttolkning kan man dock göra en del ej oväsentliga invändningar.

Trots sin avsikt att prisa nöjets makter, skriver Levertin, kommer skalden ofrivilligt till desillusionen. »Hur litet var-

[1] Levertin, a. a., s. 92 ff.

aktigt gott och hur ringa varaktig lycka hafva icke dessa 'himlabarn' att bjuda på!» Därpå exemplifierar han sitt påstående. Att kärleken så länge blåser på sin låga, att den slutligen slocknar, blir i hans ögon ett bevis för Gyllenborgs pessimistiska uppfattning av detta nöje. Konsekvensen är dock väl djärvt dragen, ty ehuru skalden alltid hyst en viss misstro mot kärleken — jämför *Ungdomens Försvar* — ägnar han icke desto mindre hela nästa strof åt att rehabilitera nöjets »mäktiga gud». Vänskapen målar skalden, såsom man väl också väntat sig, i de ljusaste, mest optimistiska färger. Yttrandet att sanningen aldrig når sin mognad på jorden, kommer Levertin att draga den slutsatsen, att Gyllenborg även här känt sig besviken. Men liksom beträffande kärleken kritiserar han sanningen i första strofen och upphöjer den i den andra. Så stort erkännande ger han till och med detta nöje, att han med dess hjälp säger sig börja skåda sig själv. I företalet hette det ju, att människan var »det besynnerligaste och nödigaste» ämnet för vår uppmärksamhet. Någon bitter resignation kan man alltså icke här upptäcka. Etuden själv, den intellektuelles osjälviska njutning, slutar med leda, säger Levertin vidare. Men Gyllenborg framhåller snarare sin alltför glupande aptit på studierna:

Han öpnar ålder-domens håfvor
Och letar fram Naturens bud.
Jag mer och mer begärlig blifver,
Men mattas äntlig af min ifver
Och går at söka helsans Gud.

Någon större leda kan man väl här knappast utläsa. Det är av vikt att hela tiden hålla i minnet, att nöjesdikten till skillnad från eländesdikten insvepts i en rik poetisk förklädnad. Skalden måste söka en naturlig övergång från det ena nöjet till det andra och det gäller för honom att variera. Endast för att icke förtaga den graciösa stämningen, begagnar han sig av denna eleganta övergång till nästa strof. Pessimistisk är icke heller skildringen av begären, som kallas »ljufva då de skördas, men äfven täcka då de fly». Och med vilken rokoko-

artad övertygelse predikar han ej nödvändigheten av en oro, som håller oss vakna! Hoppet får det vackra vitsordet, att »han med mitt öde mig förlikar / Och giör min lefnad ständigt ny». Sömnen säges likaledes skänka kraft åt märg och blod.

Levertin sammanfattar sina intryck av dikten i följande mening: »Luftslott och såpbubblor äro de enda fröjder, som vi famna i lifvet; det är villor och skendimmor, som korta ögonblick berusa oss med sin fullhet.»[1]

Bland alla mål hvartil vi fika,
Hvad fins som ej en bubla är?

Men i stället för att krossa detta nöjenas förgängliga tempel, slutar Gyllenborg strofen med en motfråga: när nu ändå allt vad livet bjuder oss är likt såpbubblor, varför skulle vi då trötta våra sinnen med att anse även dess skuggor såsom fasta, verkliga? Varför kunna vi icke lika gärna ägna oss åt nöjena som att plåga oss med att efterforska ting, som ligga utom räckhåll för oss? Med skuggorna avses här alla de olyckor, som i den följande dikten beskrivas, något som tydligare betonas i företalet till 1795 års upplaga av dikten.

Den komparativa analysen av eländesdikten gav till resultat, att knappast en enda av de där hopade olyckorna saknade föregångare inom den klassiska eller moderna litteraturen. Man får det intrycket, att skalden gjort en verklig bottenskrapning av det mänskliga eländet. Han har hämtat sitt stoff från materialismens store sångare Lucretius men också tagit intryck av Predikaren, han har tagit med det klassiska exemplet om den ädle ateisten Brutus' dygdetvivel och för att icke låta en enda stund av det korta människolivet vara fri från ångest och kval har han låtit en döende bäva för helvetesstraffen. Här och var vittnar en bristande konsekvens om att skalden icke grundligt genomarbetat sitt stoff. Särskilt kan man påvisa motsägelser mellan nöjes- och eländesdikterna. De olyckor, som han beskriver, möta ej *varje* människa på hennes väg från vaggan till graven. Många äro blott hemska möjligheter, som hota att drabba henne.

[1] Levertin, a. a., s. 95.

Med nöjena förhåller det sig helt annorlunda. Dem kan varje människa smaka, de sväva kring envar av oss och de tillhöra framför allt ungdomstiden.

Vi måste observera en betydelsefull detalj: i eländesdikten talar skalden i andra person. Men i nöjesdikten och i *Afsked ifrån Ungdomen* talar han hela tiden i första. På så sätt blir den dystra svartmålningen inramad av två mera personliga dikter. Att även dessa färgas av vemod, torde dock snarare kunna härledas ur skaldens brydsamma levnadsomständigheter än ur den mondiala kulturträttheten.

För att visa, att nöjesdikten är något förmer än ett lekfullt fyrverkeri, kan man erinra om att denna dikt egentligen i högre grad än eländesdikten står i kontakt med skaldens föregående produktion. Redan i satiren till fru Nordenflycht i den tredje delen av *Våra Försök* skrev han, att »naturens milda lag» i vår själ nedlagt ett frö till »rätta nöjen» (VF III, s. 103). I *Ungdomens Försvar* talade han även om de »rätta nöjen», vilka voro att betrakta som en himmelens nåd (VF III, s. 6). Ingen hade rätt att mästra »Naturens milda lag», som bjöd oss dyrka vänskapen, kärleken, sämjan, ömheten etc. Men där talade han ju alldeles samma språk som i den strof, i vilken fru Nordenflycht fann ett sådant behag. Det är naturens milda lagar, som predika vällust, långt innan förnuftet lärt sig omfatta några etiska normer. Och av den vackra skapelsen lär sig människan vörda Skaparen.

Man kommer här osökt att tänka på den religion, som Rousseau bekände sig till. I svaret till Stanislaus hade han förklarat, att »l'écriture nous exhorte en mille endroits d'adorer la grandeur & la bonté de Dieu dans les merveilles de ses oeuvres . . .»[1] I savoyardprästens bekännelse får denna naturliga religion sin mest karakteristiska manifestation. Det är samme Rousseau, som i det långa brevet till Voltaire med anledning av dennes Lissabondikt säger sig hellre vilja uppoffra Guds allmakt än hans godhet och som därigenom ställer sig på samma ståndpunkt som optimisten Pope. Gyllenborg tangerar faktiskt i den fjärde strofen det brännande teodicéproble-

[1] *Oeuvres diverses*, I, s. 80.

met, ehuru han skjuter det ifrån sig. Kan Gud vara både god och allsmäktig, hade Voltaire frågat. Det var detta problem, fru Nordenflycht diskuterade i sitt religiösa ode utan att komma till något annat resultat, än att man fick hänskjuta frågan till Gud själv. Gyllenborg skriver, att »förrän jag hans Allmagt kjände, / Så kjände jag at han var god». Liksom Rousseau fäster han framför allt blicken vid Guds godhet.

I *Essay on Man* anser icke heller Pope att våra nöjen vila på något bärkraftigt fundament, men icke desto mindre finner han dem vara berättigade. Det är människans barnaskapsförhållande till Gud, som här i förytligad form predikas:

> Behold, the child, by nature's kindly law,
> Pleas'd with a rattle, tickled with a straw:
> Some livelier play-thing gives his youth delight,
> A little louder, but as empty quite:
> Scarfs, garters, gold, amuse his riper stage, —
> And beads and pray'r-books are the toys of age:
> Pleas'd with this bauble still, as that before;
> Till tir'd he sleeps, and Life's poor play is o'er.
> Mean-while Opinion gilds with varying rays
> Those painted clouds that beautify our days;
> Each want of Happiness by Hope supply'd,
> And each vacuity of sense by Pride:
> These build as fast as knowledge can destroy;
> In folly's cup still laughs the bubble, joy:
> One prospect lost, another still we gain;
> And not a vanity is giv'n in vain . . .
>
> (*Ep.* II, v. 273 ff.)

Det hette ju också hos Gyllenborg om begären, att de ständigt jagade varandra, men just därigenom väckte de den oro, som »naturen ej förgäfves gaf». Och här ha vi ju återfunnit de bubblor, som nöjena innerst inne äro.

I *The Universal Prayer* har Pope givit uttryck åt en agnostisk religiositet, som ej skiljer sig från Gyllenborgs hänförda lovsång i den fjärde strofen:

> Thou Great First cause, least understood:
> Who all my Sense confin'd
> To know but this, that Thou art Good,
> And that myself am blind.
>
> (v. 5 ff.)

I samma mäktiga bön ställer han den naturliga religionen i motsats till den uppenbarade. Samvetet är rättesnöret för människans handlingar och ej en primitiv fruktan för straff eller ett hopp om belöning:

What Conscience dictates to be done,
Or warns me not to do,
This, teach me more than Hell to shun,
That, more than Heav'n pursue.
(v. 13 ff.)

När Gyllenborg trettio år senare tog sig för att skriva psalmer, författade han en, om vilken Albin Hildebrand säger, att den föga torde höja sig över naturreligionens ståndpunkt.[1] I konsistoriets *Förslag till Kyrko-Sånger, för Svenska Församlingen* (Upsala 1793) bär denna psalm numret 418. Skalden lovprisar där Gud, som uppenbarar sin härlighet i naturen. Här försvarar han först Guds allmakt:

Af allt folk på hela jorden
Gud i Sina werk är känd;
Hwi är Han då misskänd worden,
Der den fackla blifwit tänd,
Som förnuftet uplyst har?
Usle! du, som wilse far,
Likså skröplig som förmäten,
Af Guds allmagt skåda fjäten.

I en följande vers tillrättavisar han den döende, vars försvagade vett angripes av vidskepliga vanföreställningar:

Swaga wett! som twifla wågar
Om den Högstas hämnd och nåd:
När dig dödens fasa plågar,
Straffar du ditt öfwerdåd.
Ej en gnista hopp du ser,
I det djup du störtas ner,
Lemnad af din falska styrka,
Att en slump, ett öde dyrka.

[1] Hildebrand, A., *Svenska kyrkans Psalmbokskomitéer och psalmboksförslag under 1700-talet och början af 1800-talet*, Sthlm 1884, s. 34. Jfr även Kristofersson, S., *Psalmboksförslagen av år 1765—67 och 1793*. Akad. avh. Sthlm 1939, s. 225 ff.

Och åter framhåller skalden det fåfängliga i att söka utrannsaka Guds vägar. Det enda en ofullkomlig människa vet om honom är, att han är god:

Hvartill tjenar kunskap ega
Och ej känna Herrans bud?
Men hur' sällt, att kunna säga,
Med förtröstan: Gud, min Gud?
Att i djupet söka Dig,
Är, att der förlora sig,
Till Din högd ej tankan hinner!
I Din godhet jag Dig finner.

Det förefaller, som om skaldens religiösa åskådning under dessa trettio år icke undergått någon nämnvärd förskjutning.

Till dikterna om nöjena och eländet har ännu en fogats, vilken format sig till ett *Afsked ifrån Ungdomen* (WA II, s. 153 ff.). Den är starkt personligt färgad. Jag har redan framkastat den teorien, att den närmast föranletts av att skalden fyllde trettio år. Men passerandet av denna milstolpe motiverar naturligtvis icke ensamt det i dikten påtagliga vemodet. Detta får man snarare söka i hans förändrade levnadsförhållanden.

När dikten skrevs, bör han ha varit medveten om det öde hans ansökan rönt i ståndén, det motstånd den väckt och också de summor den kostat. För honom återstod nu endast att invänta edukationsverkets avveckling och därefter tillträda den befattning, som han sannolikt skulle få fullmakt på, men som han ej förstod att sköta. I medvetande om att snart bli en statstjänsteman bland alla andra tager han avsked av sin ungdomstid:

Farväl med lust och lek, jag ändar lifvets vår,
Mig unnas icke mer få jemt på blomster vandra.
En lång och kulen höst min vandring förestår:
Jag lefvat har för mig, jag lefva bör för andra.

Emot förnuftets tyngd, jag länge stretat har
Och bäfvat för et ok, som hotat har mitt snille.
Min ungdom var så from, så lätt hon agad var,
At jag med några band ej henne fängsla ville.
(WA II, s. 153)

Bakom dessa inledningsstrofer anar man den uppgörelse skalden haft med sig själv, innan han övertalat sig — eller övertalats — att med ständernas hjälp söka en syssla. Under registratorstiden tog han sin korta tjänstgöring med ungdomligt lättsinne och betraktade skaldekonsten som sitt huvudyrke. Hovtjänsten med sina många tjänstefria månader var ju ej heller särskilt ansträngande. Den lämnade rika tillfällen till författarskap och vittert sällskapsliv i den nordenflychtska salongen. Det verkar, som om skalden nu först känner sig stå inför det oundvikliga valet mellan lyran och ämbetsrummet, ett val som han i det längsta vägrat göra och som onekligen innebar, att hans ungdoms vackra luftslott störtade samman.

Han tager nu avsked av alla dessa »lustar och begär», som följt honom under ungdomen och figurerat i dikten om människans nöjen. Även här klädda i mänsklig gestalt ställa de sig hindrande i hans väg och erbjuda honom sina tjänster. Men han föredrager att lämna dem, innan den tid kommer då de lämna honom:

De följa ungdom åt, men mista sitt behag,
När öfver hennes gränts, man vill sitt sielfsvåld yrka.
En menskja skyldig är, en tid at vara svag,
Men i en annan tid, hon bjuds at visa styrka.

På samma sätt hade Voltaire i en stance till *Madame du Chatelet* (1741) bjudit farväl åt ungdomens sorglösa lekar:

Laissons à la belle jeunesse
Ses folâtres emportements:
Nous ne vivons que deux moments;
Qu'il en soit un pour la sagesse.

Quoi! pour toujours me fuyez,
Tendresse, illusion, folie,
Dons du ciel, qui me consoliez
Des amertumes de la vie![1]

Men ännu några strofer antyda Gyllenborgs bävan för den nya, obekanta sysslan:

[1] Voltaire, a. a., XII, s. 518 f.

Långt från at jag ännu hos mig den styrkan har,
Jag kan min nya väg, ej utan oro börja.
Jag från min ungdom flyr, men lemnar hjertat qvar,
Ej finner hvad jag får, men väl hvad jag bör sörja.

(s. 155)

Och längre fram heter det: »Fastän jag mindre van vid mina pligter är, / Lät dem ej plåga mig, alt nog at de bedröfva.»

Kanske anar man också något av hans skam över att ha anlitat mutor i den strof, där han anropar dygderna om att intaga den förnämsta platsen i hans bröst, som de »ej altid haft, men jag Er altid ämnat». Över den sista strofen vilar ett vemodsdrag, som alltid väckt läsarens sympati:

Och du min Skalde-Mö! dig kallar jag härnäst,
At bli mit tidsfördrif, men ej min arbets-plåga.
Kom stundom på besök, blif icke hvardags-gäst
Och gif mig aldrig lust, om du ej ger förmåga.

(s. 156)

Den andra versraden tycks mig ge ett intressant perspektiv på skaldens verksamhet. Han talar om diktandet som en »arbets-plåga». Ordet förefaller olyckligt valt, säkert borde det modifierats till möda, besvär. Han är nu beredd att uppoffra detta yrke och ägna sig åt diktningen endast som ett tidsfördriv.

Avskedet gäller alltså lika mycket musan som ungdomen. Det drog dock ut på tiden, innan kronprinsens uppvaktning avskedades, och under det närmaste halvåret hann skalden göra ännu en aktningsvärd insats i den svenska vitterhetens historia.

Till sist kan det vara på sin plats att göra en del reflexioner över de resultat, vartill denna undersökning fört. Vi ha funnit, att Gyllenborgs trilogi är genomsyrad av en anda, som är lika besläktad med Voltaire som med Rousseau, och vi ha speciellt i eländesdiktens slutstrof spårat tankegångar, som erinrat om den förres *Discours sur l'Homme*. Men den författare, som mer än någon annan citerats under undersök-

ningens gång, har varit konungen av Preussen. Det är dennes av Voltaire inspirerade skepticism och litet kulturtrötta epikurism, som träder oss till mötes i dikterna om livets såväl ljusa som mörka sidor. Just vid denna omständighet är jag frestad lägga stor vikt. Ty det har redan förut påpekats, att tankebyggarna stadigt höllo sina blickar riktade mot tronen, och vi sökte ju i deras iver att väcka drottningens uppmärksamhet se förklaringen till att deras första magra diktsamling så hastigt lämnade trycket. Denna rojalism framträdde ju också mycket tydligt i den första delen av *Witterhetsarbeten* och den ser icke ut att ha avmattats under de närmast följande åren. När fru Nordenflychts dikt *Fruentimrets Försvar* utkommit av trycket, är det med blaserad belåtenhet hon till Älf rapporterar, hur upptagen hon är av att lyssna till allt beröm. Att drottningen fäst uppmärksamhet vid hennes dikt, måste naturligtvis ha berett henne en alldeles särskild glädje, men ändå berättar hon därom i ett brev av den 26 juni 1761 för sin vän Älf liksom i förbigående: »den ena dagen har jag fått befallning af wår Nådiga dråttning att upwakta henne, den andra dagen har någon af deras *Excellentier* gjordt mig *visite* . . .»[1] På samma blaserade sätt berättar hon i brevets fortsättning om hur fåfänga alla försök varit att översätta poemet till franska för att sända det till Rousseau, och hon skriver, att »Hennes Mayt har äfwen befalt *Mr Belon* sin *anagnoste* att göra ett försök», vilket emellertid ej tycks ha slagit väl ut.

När fru Nordenflycht plötsligt kommit i så stor gunst hos drottningen tack vare en dikt, där hon för kvinnornas talan gentemot Rousseau, och när Creutz genom sin *Atis och Camilla* vunnit en lika stor popularitet, frestas man antaga, att Gyllenborg i djupet av sitt hjärta gick och bar på hoppet om en liknande litterär framgång. Kanske gör man skalden orätt genom att ana andra motiv till hans diktning än rent konstnärliga. Men har han icke själv erkänt, att det är vädret av beröm, som uppdriver skaldelågan? Och är det icke just drottningens beröm, som han framför allt längtar efter? Det ligger då nära till hands att antaga, att skalden under denna tid med särskilt

[1] SVS XI: 3, s. 293.

intresse läste de *Poësies diverses*, som drottningens ryktbare broder hade författat, och att han i nöjes- och eländesdikterna mer eller mindre medvetet sökte inmänga liknande reflexioner. Detta torde ej ha inneburit något förräderi mot hans egen poetiska uppfattning, eftersom Fredriks förebilder även varit hans. Vågar man icke också förmoda, att Gyllenborg, som i grund och botten stod kvar på den pope-leibnizska deismens optimistiska grundval, författar sin ur ortodox synpunkt djärva fyrtioandra strof i eländesdikten i medvetande om att detta utfall mot »vidskeplighetens troll» ej skulle misshaga Lovisa Ulrika? Säkerligen var det denna strof, som väckte Gjörwells stora förargelse. På gamla dagar har också skalden uteslutit såväl denna som den lika farliga trettiotredje strofen ur dikten. Undersökningen har även visat, att eländesdikten är ett koncentrat av pessimistiska tankar, som lånats ur äldre litteratur. Grundtonen är den kristna fåfänglighetstanken, uppfattningen av denna världen som en jämmerdal. Man bör därför med en viss försiktighet sätta den i samband med den påtagliga strömkantringen från kulturoptimism till kulturpessimism vid seklets mitt.

Till sist må vi ännu en gång dröja vid det förhållandet, att skalden låtit sin avskedssång till ungdomen ingå i samma separattryck. Ur strängt konstnärlig synpunkt måste ju denna betraktas såsom ett ovidkommande påhäng. På titelbladet står också endast att läsa om nöjes- och eländesdikterna och i företalet omnämnas uteslutande dessa. Vi ha likväl redan gjort den iakttagelsen, att skalden i *Afsked ifrån Ungdomen* fortsätter att spela på samma strängar som i nöjesdikten och därigenom kompletterar den dubbeldikten. Ty det var egentligen *ungdomens* nöjen, skalden besjöng, och det var när *dess* gudabarn flydde sin kos, som han tyckte sig börja vandra i en öken. Vad han presenterar för sin läsekrets är alltså å ena sidan en skildring av den oskuldsfulla, sorglösa ålderns alla nöjen och behag, å andra sidan alla de olyckor, som möta människan på hennes levnads väg. Efter att på så sätt ha framställt människan »i olika ställningar» låter skalden i den tredje dikten sin egen person uppträda på scenen i en dramatisk pose.

Hovet tycks dock icke särskilt ha uppmärksammat denna prestation. Skalden, som högtidligen tagit farväl av sin sångmö och patetiskt uppmanat henne att sedermera blott bli hans »tidsfördrif», uppträder emellertid på nytt och låter med omisskännelig skicklighet det politiska livets alla marionetter sprattla i det satiriska gycklets skoningslösa belysning. Den gången lyckas han. Man applåderar i den kungliga logen — åt *Verlds-Föraktaren*. Men skaldens adressat är nu ej längre drottningen.

VII. Verlds-Föraktaren

DYRA PRINTS! Du skall oss lära,
Återfå wår forna dygd.
Wakne! Svears gamla ära,
Under GUSTAFS hägn och skygd.
Dedikationen.

Om Gyllenborg i den stora dubbeldikten lyckades framställa människolivets ljusa och mörka sidor på ett sätt, som starkt grep samtiden, tilldrog han sig såsom satiriker en ännu större uppmärksamhet genom att i en politiskt upprörd stund presentera *Verlds-Föraktaren*. Själv betecknar skalden denna satir som sitt mästerstycke och påpekar, att den tillkommit såsom »en frugt af flera års erhållen förfarenhet, så wäl af umgänget i stora werlden som mit biwistande af Riksdagarne» (ML, s. 37). I och med denna satir säger han sig också ha vunnit sin största berömmelse som skald. Alla, från den högste till den lägste i Stockholm, läste den och kände till den, förvånande sig över den dristighet, varmed han i ständernas närvaro målat den allmänna korruptionen (ML, s. 45 f.).

För att infoga satiren i sitt rätta historiska sammanhang är det av vikt att söka precisera tidpunkten för dess tillkomst. Skaldens egen uppgift är ganska obestämd. I ett litet förord i 1782 års upplaga meddelar han endast, att den »omskrefs under 1760 års Riksdag och lämpades til då varande tider».[1] Denna riksdag räckte dock in i juni 1762, varför man ej bör fästa sig vid det uppgivna årtalet. Lamm anser, att den tidigast kan ha tillkommit under våren 1761, enär de omnämnda riksråden då licentierades och frågan om växelkursen var på tal.[2] Han behandlar även i sin framställning satiren före dubbeldikten, då det synes honom, »som om det av de politiska för-

[1] *Samling af Svenska Skalde-stycken*, I, Sthlm 1782, s. 166.
[2] UR I, s. 284.

hållandena vållade missmod, vilket den ger uttryck åt, rent psykologiskt varit en av de starkast bidragande orsakerna till den filosofiskt motiverade pessimismen i Människans Elände». Schück finner satiren vara skriven år 1761 utan att motivera detta påstående.[1]

Emellertid kan den icke ha förelegat i slutgiltigt skick förrän ett gott stycke in på det följande året, ty då först inträffade den lilla partipolitiska cause célèbre, som i satiren kallats »equilibristers fall» (WA II, s. 187). De med detta namn betecknade politiska frondörerna utgjorde enligt skaldens egen uppgift »det tredie partiet, som ville uphäfva sig emellan de tvänne andra, men efter några dagars fåfänga försök åter upphörde».[2]

Fryxell är mig veterligt den ende historiker, som nämner detta partinamn, om man också kan betvivla, att han rätt uppfattat dess politiska roll.[3] Han anser, att ekvilibristerna voro identiska med de medlare ur olika partier, som i början av år 1762 förde sina underhandlingar under drottningens egid. Till denna fråga återkomma vi längre fram. Här intresserar oss partiet endast i dateringsavseende. Varifrån Fryxell erhållit uppgiften om dess existens är vanskligt att säga, men det ligger nära till hands att antaga, att han hämtat den ur ett av Fredrik Sparre den 23 febr. 1762 skrivet brev till Tessin, vilket finnes i Ericsbergs arkiv, som Fryxell också uppger sig ha genomforskat.[4] Brevet hade dock redan tidigare av Crusenstolpe översatts och återgivits i *Portefeuille*.[5] Brevskrivaren beklagar sig över den politiska splittringen och berättar följande nyhet från Stockholm:

Du coté opposé il s'est formé une Bande qui se donne le nom *d'Equilibristes*. Jan Abr. Hamilton paroit à la Tete, et c'est Made Ulrica Wrangel qui en mêne la Direction principale quoique sous main à ce que l'on pretend. Il est du moins vrai, que c'est une diversion de près de 80 personnes. L'on sait que c'est un ressentiment très vif qui a pi-

[1] Schück & Warburg, a. a., III, s. 465.
[2] *Samling etc.*, s. 185 noten och CGVA, s. 123, noten.
[3] Fryxell, A., *Berättelser ur svenska historien*, XL, Sthlm 1871, s. 141.
[4] Fryxell, *Min historias historia*, Sthlm 1884, s. 81 noten.
[5] Crusenstolpe, M. J., *Portefeuille*, V, Sthlm 1845, s. 40 ff.

qué Ulrica Wrangel contre Mad*me* de Bielcke, qui doit avoir eté outrée. Son Mari, le Comte Fredric Posse et son Frere Carl Otto Wrangel parlent maintenant merveilles. Mais d'une autre coté l'example menace de devenir contrageux. La desunion gagne presque dejâ ou du moins en menace ceux qui devroient avoir le plus grand interet de se tenir etroitement unis. Au milieu de ces agitations les besoins de l'Etat sont mal secourus.[1]

Närmast föregående och efterföljande brev till Tessin äro dagtecknade respektive den 16 febr. och 5 mars. I dem omtalas ej denna politiska fraktion och ej heller i ett brev till grevinnan Tessin av den 26 febr. Då partiet enligt Gyllenborgs not endast existerade några få dagar och då dess fall omnämnes i satiren, under det att brevet blott förtäljer dess uppkomst, kan man härav draga den slutsatsen, att *Verlds-Föraktaren* definitivt utarbetats först efter den 23 febr.

I aprilnumret av *Den Nya Swenska Mercurius* (s. 241) annonseras satiren såsom nyligen utgiven i separattryck. Därmed ha de bägge tidsgränserna dragits ganska snävt kring dikten, vilket är oss till stor hjälp vid den kommande analysen.

Om nu satiren så noga kan dateras, är ett annat faktum värt att observera: den har tillägnats kronprinsen. Under vintern och våren 1762 voro ständerna strängt sysselsatta med frågan om de förändringar, som borde vidtagas i Gustafs uppfostran. Mindre sekreta deputationen hade redan i mars 1761 fått mottaga Scheffers riksdagsberättelse om discipelns förkovran. Saken hade där diskuterats några gånger i april 1761 men på allvar tagits upp till behandling den 3 och 5 febr. 1762. Dessförinnan hade den unge fursten fyllt sexton år och uppvaktades på sin födelsedag av riksdagens talmän, som i gåva överlämnade den medalj, man låtit slå över honom. Denna visade på ena sidan en bild av prinsen med inskriptionen »Laetitia crescenti» och på den andra vishetsgudinnan. Dagen därpå voro representanter från riksdagen inviterade till middag på slottet, en myndighetsfest, vars håvor enligt den unge Ekeblad så uppskattades av gästerna, att sällskapet liknade »un vrai tableau de Hogart».[2] Den 1 mars lät Gustaf till tack

[1] Sparres brev till C. G. Tessin, Ericsbergs arkiv.
[2] *Ekeblads journal*, 25/1 1762. KB.

för hyllningen förära varje parlamentsledamot ett exemplar av medaljen. I sekreta utskottet föredrogs den 16 febr. mindre sekreta deputationens extractum protocolli om edukationsverket och den 26 febr. följde en ytterst intressant diskussion, till vilken vi i annat sammanhang återkomma. Om man betänker, hur nära lierade kavaljererna voro med utskottsledamöterna och hur ofta Sparre i sin dagbok kan relatera det som där yttrats, är ett samband mellan denna diskussion och satiren icke otänkbart. Gustafs popularitet var i stigande och genom att tillägna honom sin satir just till myndighetsförklaringen den 5 april sällade sig Gyllenborg till de uppvaktandes skara. På samma gång drog skalden prinsens blickar till sin egen person.

Vid den kritiska undersökningen av dikten bör man hela tiden erinra sig, vem den är tillägnad. Men först torde det vara nödvändigt att med några ord påpeka, i vad mån den skiljer sig från sin föregångare med samma namn liksom att i korthet referera dess innehåll.

Gyllenborg har i en not bifogat den anmärkningen, att av den i *Våra Försöks* andra volym införda satiren endast några få rader bibehållits.[1] De åsyftade raderna äro de sex första, som i stort sett följa den tidigare versionen, ehuru även de bjuda på en del differenser, vidare några enstaka rader inne i satiren samt de två sista. Likheterna äro alltså oväsentliga och den nya satiren med sina 358 alexandriner mot den äldres 158 är praktiskt taget alldeles ny.

Liksom i den första versionen presenterar skalden för läsaren en ung och oerfaren man, som står i begrepp att träda ut i livet. Herdenamnet Celadon har här ersatts av Lisidor. Redan i de första versraderna ser man spår av skaldens ökade erfarenhet. Celadon hade använt »mycken möda at få de lärdoms ljus som hjertats bättring föda», men om Lisidor sägs det, att han använt all sin möda för att förskaffa sig dessa ljus, som »rena tankar föda». Själva utgångspunkten har därigenom blivit en annan. Skalden förutsätter icke längre, att

[1] WA II, s. 173 noten.

blott och bart lärdom kan förädla människohjärtat; han åtnöjer sig med att låta resultatet stanna vid ett logiskt tänkande. Samtidigt frigör han sig från de litterära förebilderna, som lämnat så mycket stoff till den första versionen och till vilka skalden med vetenskaplig ärlighet i noter hänvisat.

Satiren är i hög grad personligt präglad, ty dess första sidor innehålla en rekapitulation av skaldens egna öden, sedan han kom till Stockholm. Lisidor var vid sin entré i stora världen — liksom Gyllenborg själv — övertygad om att lärdom och dygd skulle jämna vägen för honom och att den ärlige och sanningskäre skulle äras mest. Han trodde:

> At syssla och förtjänst, ej skildes från hvarannan,
> At Lagen som et berg, på fasta grunder stod
> Och vänner voro djur, som våga lif och blod. (s. 173)

Redan dessa rader inrymma hans besvikelse. Hans klagan över bristen på proportion mellan syssla och förtjänst åsyftar naturligtvis den rikt florerande tjänstehandeln, som gynnade den, som ägde de vassaste armbågarna. Visserligen hade han själv gripit sin olagliga chans men man kan vara övertygad om att han ansett sig icke blott vara förtjänt av en befordran utan även ha laglig rätt därtill.

Under den första veckan gläder sig Lisidor åt att ha kommit till en avbild av idealstaten, »Platos sälla land». I var ämbetsman ser han en Aristides, i var storordig talares anförande tycker han sig höra Catos stränga dygdekrav. Men illusionerna krossas hastigt och »i den bästa verld, han idel dårar såg» (s. 174). Detta uttryck anknyter naturligtvis till det leibnizska teodicéproblemet, vilket särskilt genom Voltaires *Candide* hade aktualiserats.

Även det närmast följande partiet är självbiografiskt. I den första versionen dröjde det icke länge, förrän Celadon var färdig med sin förkrossande dom över världen och människorna. Han blev där klandrad för sina alltför snabbt dragna slutsatser. Medan Celadon-Gyllenborg blott hade en tvåårig Stockholmsvistelse att se tillbaka på, har emellertid Lisidor-Gyllenborg en elvaårig erfarenhet. Trots desillusionerna gav han icke tappt:

Han tänkte genom dygd, at lyckan blef benägen,
At rycktet skyldigt var, at bana honom vägen.
Han viste ej, hvad fjät man för sin ära gick
Och at man skicklighet i höga trappor fick. (s. 174)

Versraden om ryktet synes mig peka på hans författarskap. Han hade ju valt diktningen till sitt huvudyrke i hopp om att göra lycka men ej vunnit några fördelar. Lisidor ingrep nu aktivt vid alla tillfällen. Han protesterade mot lasterna, försökte göra dårarna kloka, opponerade sig mot hovfjäsket och

På torget talte han, om samvett, dygd och mod,
Tri gamla Götska ord, dem ingen mer förstod. (s. 175)

Detta motsvarar ju Gyllenborgs satiriska författarskap mot dårskapen och serviliteten. Men i Lisidors djärva tal fann allmänheten för mycket galla och ondgjorde sig över hans kompromisslösa sanningskärlek. Han sökte då glömma sin förtret i vännernas sköte, där förnuft och vänskap var hans enda överflöd — vi igenkänna hans valspråk »amicis et scientiis». Även vännerna flydde emellertid sin kos, då han ej kunde förnöja dem med »hopp och löften». Samma missräkning återfanns i en strof i eländesdikten och torde motiveras av de påtagliga dissonanserna i kavaljerskretsen.

Allt detta kan Lisidor fördraga. »At andras falskhet se, han altid var den sista» (s. 175). Men även för hans tolerans finns en gräns.

När han konstaterat, att allt vad moral heter förhånas, gripes han av missmod och håller sitt stora strafftal över samhället. Detta utgör satirens största parti (s. 176—183). Sedan han där förtörnad över »packets» brist på mänsklighet fattat sitt beslut att fly till en öken, uppräknar han en mängd exempel på det logiska tänkandets otillförlitlighet (s. 177—178). Här finner man de anspelningar på dagspolitiken, vilka vi längre fram i möjligaste mån ämna dechiffrera. I ett följande avsnitt skildrar han ärans förfall och de tarvliga medel man bör tillgripa för att säkrast tillfredsställa sin ärelystnad (s. 178—180). Här har han fått tillfälle att gissla Pechlins

förräderi. Därpå riktar Lisidor sin kritik mot de rikas oförtjänta makt i samhället (s. 180—181):

> Man får ej tadelfritt så klok och dygdig vara,
> Man måste vara rik, at slika fel försvara;
> Man måste pengar strö, at vinna folks behag,
> Då först man myndig är, at ge åt dåren lag.

Lärdom tjänar till intet och Lisidor är viss om, att han lättare skulle få sin utkomst, »om jag för min latin, mig lärt at sifror skrifva». Detta är såsom redan Levertin framhållit[1] en efterklang av Triewalds satiriska rop i *Afsked till lyran*:

> Josse, ä tu galen
> Lär Ziffren wohl ej Versen schreiben.

Ett utmärkt medel att skaffa pengar är naturligtvis också att mot ersättning »tänka folk i lag» men ingen bryr sig ens om att fresta Lisidor, som fått öknamnet »ärlig Karl».

Mer eller mindre medvetet har Gyllenborg här utrustat sin hjälte med egenskaper, som hans egen fader ägde. Misantropens förut omtalade vana att i det längsta tro människorna om gott, var även en av Johan Gyllenborgs svagheter. Efter dennes död hade ju Corylander i ett åminnelsetal skrivit, att han »trodde folk wara ärligt, til des wederspelet wisade sig».[2] Då skalden nu visar, hur den »ärlige» Lisidor aldrig kan lockas att handla eller ens tänka i strid med sin rättsuppfattning, erinrar man sig sonens pietetsfulla teckning av fadern i självbiografien. »Min Far Jan Gyllenborg kallad den ärlige, instämde med partiet i des hufwudprincip kärlek för friheten, som hos honom war oföränderlig men ingick för öfrigt alldrig i biafsigter der den högsta rättwisa icke altid kunde i ackt tagas» (ML, s. 16).

Gyllenborgs personlighet framträder mycket skarpt i detta avsnitt, där Lisidor vacklar mellan att falla för korruptionen, som kan tillförsäkra honom en tryggad existens, och att iakttaga en omutlighet, som driver honom ut i öknen, där ledsnadens spöke hotar:

---

[1] Levertin, a. a., s. 77.
[2] Gjörwell, *Det swenska biblioteket*, II, s. 118.

Min Stjerna tvingar mig, at i en öken flyckta,
Der jag med äran kan min jämna vandring lyckta.
Mot denna föresats, jag finner många skäl,
Men för'n jag dör af harm, jag häldre leds ihjäl. (s. 181)

Han tröstar sig med att stadsbornas enda nöjen bestå i att andas osund luft och skakas i hyrvagn på klappersten. Detta erinrar dock onekligen om rävens förakt för de sura rönnbären, ty när skalden en gång befriades ur sin olidliga dépendance, fick rikt möblerad våning, eget ekipage och eget bord, njöt han i fulla drag av stadslivets härligheter. Lisidors tankar återvända emellertid till »äran». Det vore väl värt att uppoffra sin personliga frihet för land och fosterbygd, utbrister han, om »et enda vitne fants, som viste skatta dygd».

Men ömkligt! alt begrep om ära har försvunnit,
Till den förnedringsgrad, ha våra seder hunnit,
At man sitt tänke-sätt, som varor håller falt
Och tingar äran bort, åt den som mäst betalt.
Hon går som skilje-mynt, i dagligt bruk och vandel,
Långt från at någon skäms, för en så nedrig handel,
Man tycks berömma sig, at ha den konsten lärt,
At vinna på ett gods, som syns så föga värt. (s. 182)

Man ser hur Lisidors tankar kretsa kring de två brännande frågorna om ekonomien och äran.

Hans vers får i detta parti en sällsynt lidelsefullhet. Konflikten mellan liv och lära rasar i hans själ och längtansfullt blickar han tillbaka på sin oskyldiga ungdomstid:

Än är en yngling ren, när han i verlden ledes,
Men äntlig oförmärkt, han ändrar föresats:
Än gynnar han et fel, än ger et annat plats,
Än tror han ursäckt ha, än han af nöden tvingas
Och äntlig fel från fel, han in i lasten bringas.
Förän han sansar sig har han för mycket gjort,
Han öfver gräntsen gått, han måste fara fort. (s. 183)

Man tycker sig här ana självförebråelserna för att han anlitat korruptionens medel. Lisidors längtan bort från det korrumperade samhället växer sig allt starkare och lantlivet häg-

rar som en paradisisk tillvaro. Där kvarlever ännu den i staden så sällsynta »äran».

> Blott man från Tullen är man henne träffa får,
> I ringa vallmar klädd, hon nu vid plogen går.
> Här ser jag ingen rang, men gamla verldens heder
> Ett obelefvat folk, som äger goda seder. (s. 183)

Men Lisidor är dock icke för intet ett barn av sin tid och ett lantliv skulle i längden bli outhärdligt, om han icke till sällskap ägde böckerna:

> I skolen följa mig, I! mina döda vänner
> Jag Edert Guda språk, ifrån min barndom kjänner. (s. 185)

Denna invokation kan han ha hämtat ur Marmontels av Académie Française år 1760 prisbelönta épitre *Les Charmes de l'Étude*, som börjar sålunda:

> Mes bons amis, mes compagnons, mes guides,
> Illustres morts, parmi vous je reviens . . .[1]

Lisidor har för sin inre syn utmålat denna lyckliga existens och står just i begrepp att bjuda världen farväl, då hans förtrogne vän uppträder på arenan:

> Det var en Werldslig Wis, som sökte se och lära
> Och kunde dårars fel, med kjöld och styrka bära.
> I hydda, i Palats, han lefde lika fri
> Och hade klädt i skämt, en sund Philosophi.
> Af lifvets flycktighet, han kunde nöjet draga
> Och ville med sitt vett, ej reta, ej behaga. (s. 186)

Gyllenborg uppger, att Klingenberg stått modell till bilden av denne vän (ML, s. 24). Han lyckas nu dämpa Lisidors ungdomliga hetta genom att påpeka, att dygden icke består i att häckla och klandra utan i att göra gott. Att »ömka lasten sjelf, är Philosophens högd». Men för att kunna bispringa sina medmänniskor fordras det att man icke undflyr världen. Visserligen nödgas man då och då betrakta ett sorgespel men lustiga komedier saknas ej heller:

[1] Marmontel, a. a., VII, s. 132.

At äga ro af alt, af alt din kundskap öka,
Bör du en tjänlig plats, på *Werlds-Theatren* söka;
Och för at döma rätt, hur skådespelet är,
Ej se det långt ifrån, och icke altför när.
Då kan du säkra slut, i alla ämnen fälla
Och hvad *Person* du gjör, med värde föreställa. (s. 187)

Inför dessa vännens övertalningsförsök faller Lisidor till föga. »Mot vänskap och förstånd, kan ingen härda ut». Han saknar sin galla, så snart han varseblir en vän och fattar till sist det beslutet att lämna sin kammare:

Farväl mitt tysta rum! jag vill ur skuggan gå,
Ibland et tanklöst folk, at nya tankar få.
Farväl du kloka bok! du gagnar mig ej mera,
Välkommen galna verld! nu vill jag dig studera. (s. 188)

Innan han beslutat sig för att på nytt våga en dust med den galna världen, har han dock gjort ett betydelsefullt förbehåll. Han begär blott för att lättare kunna följa konventionalismens krav att i enslighet få beklaga sig och »i tankan se det tjäll, som all min önskan var». Han vill följa sitt trumpna lynne, fritt bannas och föra krig mot dårarna, kort sagt vara sig själv, om han också är obehaglig. Detta förbehåll går som en röd tråd genom hela satiren. I dedikationen till prinsen presenterar han en person, som »hälst i hyddan grälar», och i början av sin jeremiad längtar han efter ett rum, där han i fred får vara missnöjd. Här ger skalden oss ett stycke av sig själv. Han riktar satirens udd mot sin egen person på samma sätt som han hade gjort i satiren över vännerna.

*

Verlds-Föraktarens tendens kan sägas vara trefaldig. Först och främst har dess hänsynslösa angrepp mot samtidens politiska och ekonomiska missförhållanden dikterats av skaldens missnöje med det urartade regeringssättet och ger uttryck åt hans starka patriotism. Dessutom ansluter sig skalden här till den nya fysiokratiska strömning, som bekämpade den ensidiga merkantilismen och hävdade jordbrukets företrädesrätt.

Därigenom blir satiren ett led i den kedja, som från Mirabeau och Rousseau via Scheffer och Fischerström leder fram till det under de följande decennierna florerande landsbygdssvärmeriet. Förutom dessa politiska, sociala och ekonomiska tendenser kan man urskilja ännu en av etisk karaktär. Det är den vise vännens maning till aktiv människokärlek, till denna »bienfaisance», som så ivrigt odlades i tal och skrift av upplysningstidens filosofer och som sedermera tydligast skulle manifesteras i revolutionens »fraternité».

Om vi till att börja med sysselsätta oss med satirens samhällskritik, framställer sig frågan, ur vilken synpunkt skalden betraktat den svenska riksdagspolitiken. Själv uppger han, att hans sympatier vacklade mellan lantpartiet och prinsen, vilket åtminstone till en början resulterade i en politisk inaktivitet. Publicerandet av satiren vittnar dock om att han ryckts upp ur denna viljelöshet. Analysen lär visa, var hans sympatier starkast voro förankrade.

Här skall nu göras ett försök att med ledning av samtida urkunder, brev och journaler samt mera moderna historisktkritiska arbeten avslöja de stundom nog så förtäckta angreppen i satiren. Uppgiften är naturligtvis i viss mån olösbar. Många aktualiteter från denna partiförvirringens kaotiska år ha bäddats i glömska. Å andra sidan voro flera detaljer, som nu framdragits i forskningens ljus, okända för samtidens publik. Slutligen måste hänsyn tagas till de ständiga fluktuationerna under 1760—62 års famösa riksdag, då tron på de olika systemen kraftigt underminerats. Så övergick t. ex. Anders Johan von Höpken, som vid riksdagens början suttit som den mäktigaste utövaren av hattarnas franskvänliga politik, efter sitt avskedstagande till det motsatta partiets engelskorienterade system. Tessin och Scheffer tvivlade på merkantilismen och sympatiserade med fysiokratien, ehuru de bägge gällde för att vara hattar. Och den orolige Pechlins vågmästarpolitik medförde bland annat, att hela lantpartiet redan på nyåret 1761 — alltså långt innan satiren utformades — brast sönder i en oändlig mängd fraktioner. Vad som var aktuellt vid den långa riksdagens början, kunde sålunda ha förlorat sin aktualitet vid dess slut.

De politiska angreppen förekomma framför allt i det stycke, där Lisidor efter att ha fattat sitt beslut att fly den stora världen uppräknar några exempel på hur tiden vridits ur led. Han finner, att allt sker på en slump och att de följder, man av ett logiskt resonemang kunnat sluta sig till, oftast utebli:

> At rik och mäcktig bli, man börjar med at slösa.
> Man bygger stora Slott och äger ej en sten. (s. 177)

Denna absurditet, att slösaktighet leder till rikedom i stället för fattigdom, får sin förklaring av tidens tilltrasslade monetära förhållanden. Slottsbyggen — eller kanske framför allt bruks- och lantegendomsköp — igångsattes och avslötos under denna inflationstid för medel, som lånats i riksbanken. När därefter det svenska myntet ytterligare deprecierades, förminskades även skuldens reella värde och egendomens avkastning möjliggjorde en snabb amortering. Det är svårt att veta, om skalden i denna ytterst allmänna anmärkning åsyftar någon eller några speciella personer. Eftersom han i biografien säger, att »Piclin och andra parti ledare kunde sig igänkänna» i satiren (ML, s. 45), kan man kanske rikta sina misstankar åt ett särskilt håll. Thure Gustaf Rudbeck, som numera onekligen var en av mössornas främsta och mest slagkraftiga män, tillhörde nämligen den kategori, som genom smarta spekulationer i valutans fall lyckades skaffa sig en förmögenhet. Just vid denna tid var han, enligt en uppgift i drottning Lovisa Ulrikas memoarer, sysselsatt med att uppföra Edsbergs slott.[1] Bankens låneaffärer voro emellertid insvepta i den största sekretess, varför man närmast får stanna vid det antagandet, att skalden nämner dessa spekulationer såsom ett exempel på en anomali i förhållandet mellan moraliska sparsamhetsföreställningar och ekonomiska realiteter. Detta intryck förstärkes ju också därav, att de närmast efterföljande raderna innehålla liknande generella paradoxer.

Strax efteråt framdragas riksdagens penningpolitiska saneringsåtgärder:

---

[1] Fersen, a. a., III, s. 309.

Man öfvertygar mig . . .
. . . at papper kan bli gull.

At man för landets väl, bör . . .
. . . döda all Chredit, at Wexel-Coursen fälla. (s. 178)

Hattarnas ekonomiska system hade genom de frikostiga krediterna till industriföretag och enskilda samt framför allt genom de dryga krigskostnaderna gjort fullständigt fiasko. De ryktbara växelkontoren, som under årens lopp avlöst varandra och vilkas valutastabiliserande verksamhet omhänderhafts av mäktiga handelshus i Stockholm, hade icke kunnat förhindra, att växelkursen steg — om de nu ens velat det. Det sist tillkomna växelkontoret upphävdes nu den 11 april 1761 av sekreta utskottet. Men då folk började ana, att krediten skulle inskränkas, skyndade man sig att få sina egendomar eller varor belånade och till följd därav ökades sedelmassan. Botemedlet häremot, att inskränka lånerörelsen, dryftades särskilt ivrigt på senhösten 1761 och på riddarhuset voterades icke mindre än sex gånger om olika förslag. Då riksdagen ännu ej fattat något beslut, tvingades sekreta utskottet att inställa all utlåning den 1 febr. 1762.[1] Detta kungjordes på riddarhuset den 15 och för allmänheten den 16 febr.[2] Resultatet av åtgärden blev dock, att kursen ytterligare steg.[3]

Man kan tveka om Gyllenborgs reflexion nedskrivits före eller efter kreditens inställande. Det lilla ordet »bör» tycks vittna om, att åtgärden ännu ej vidtagits, varför skalden alltså på förhand skulle ha anat, att växelkursen ytterligare komme att stiga. Detta var väl den allmänna åsikten bland dem, som hade intresse av krediten och dit hörde ju huset Gyllenborg. I varje fall måste denna passus ha tillkommit ungefär samtidigt med utfallet mot ekvilibristerna, vilket i sin tur stärker antagandet, att satiren i sin helhet nedskrivits på senvintern 1762.

Det ironiska uttrycket »at papper kan bli gull» har utelämnats i 1782 års och följande upplagor och ersatts med ett an-

[1] Malmström, a. a., V, s. 109.
[2] *Sveriges Riksbank*, II, s. 270.
[3] Malmström, a. a., V, s. 157.

grepp mot capita. Varför? Ingenting hade hindrat, att skalden blott tillfogat de två nya raderna om capita. Man kan emellertid misstänka, att uttrycket ägde en så efemär aktualitet, att ingen människa tjugo år senare erinrade sig, vad det syftade på. Ett försök till tolkning må dock göras. Prosten Hiortsberg meddelade den 9 febr. 1762 i sekreta utskottet, att en hederlig man — mot skälig ersättning — ville erbjuda ständerna ett osvikligt projekt att bringa växelkursen till dess rätta värde; »at indraga Banco-Sedlarne at förwandla dem i redbart mynt» etc.[1] Det kan icke ha behövts mera än att denna formulering blivit känd för att skalden skulle driva gäck med den välmenande förslagsställaren.

Genomgår man ridderskapet och adelns protokoll för de första månaderna under detta år, anar man även bakgrunden till de efterföljande raderna:

> At man med stoj och skri, åt sanning styrka ger
> Och någon ordning fins, när ingen lyder mer. (s. 178)

Efter vad jag kan förstå, åsyftar skalden här den häftiga debatten i slutet av januari med anledning av Voltemats och Schönbergs två memorial om ordningen på riddarhuset.[2] Dessa adelsmän yrkade på att åtgärder borde vidtagas för att straffa dem, som genom skrik och sorl störde förhandlingarna. Diskussionen kom särskilt att röra sig om frågan, huruvida man borde bestraffa ej blott »improberande» utan även »approberande» skrik vid slutet av något anförande. Dessa senare förefalla vara identiska med dem, som enligt skalden »åt sanning styrka ger».

Några adelsmän funno det besynnerligt, att man nu mot slutet av riksdagen diskuterade ordningen och en av dem utbrast: »Wi tala så länge om oordningar inom oss, till dess Riket med ordning går under; ynkeligt at wåre deliberationer härom skola taga bort en hel dag i en tid Riket hwart ögnablek så tarfwar wår hjelp.» Detta är tydligen också Gyllenborgs åsikt.

---

[1] Sekreta utskottets protokoll. RA.
[2] R & A den 29/1 1762. Riddarhusarkivet.

Samma dag diskuterade man hetsigt Gustaf Reuterholms förslag att låta trycka och utgiva ståndets protokoll. De flesta talarna voro avgjort emot ett publicerande. Kiermans måg, hattpolitikern Duvall, sporde: »Hwad rättighet äger menighet uti landsorterne at öfwer dem [protokollen] decidera, och hwad bör förbinda oss at underkasta wåra meningar, för hwilcka wi ingen annan än Gud och efterwerlden äro answarige, allmänhetens, jag will ej säga krögares och det som wärre är lands- och gatustrykares omdömen, det giorde aldrig något godt, men kunde bara leda til oro.» Samma förakt för pöbeln, som ej är värd att höra ädlingarnas tal, kan man möjligen finna uttryckt i denna rad:

At trälars dumma flock, af ädel anda lifvas . . . (s. 178)

Kritiken mot inställandet av krediten riktade sig lika mycket mot det gamla hattpartiets vårdslösa monetära politik som mot det botemedel, vilket hattar och mössor i förening men ivrigast de sistnämnda rekommenderat. Någon partiskhet i Gyllenborgs framställning kan man här näppeligen skönja. Memorialen om riddarhusordningen och ståndsprotokollen kunna också knappast kallas partifrågor. Men två andra rader i fortsättningen ge oss en uppfattning om åt vilket håll skaldens sympatier pekade:

At Frihet njuter skygd, när hennes vallar rifvas.
At brist, at fattigdom, kan hämmas genom pragt. (s. 178)

Den första raden syftar enligt skaldens egen uppgift i en fotnot i 1795 års upplaga på »Rådet som afgick under Riksdagen».[1] Höpkens avskedsansökan beviljades den 6 febr. 1761, Scheffer och Palmstierna licentierades den 28 i samma månad.[2] Att skalden kallar dessa tre representanter för hattsystemet »frihetens vallar», vittnar onekligen om en sympatisk inställning. Detta kan kanske förklaras av att skalden visserligen insett, hur aristokratien hade skaffat sig en för hela landet

[1] CGVA, s. 116 noten.
[2] Malmström, a. a., V, s. 31, 34.

förhatlig övervikt men även hur utvecklingen under denna riksdag tog en ödesdiger vändning:

> . . . aristocratien förstördes, monarchien war det förut, af hwilken förutan konunga-namnet intet war öfrigt och af Regerings-sättet återstod endast en olycklig democratie . . . (ML, s. 48)

Men framför allt får naturligtvis detta starka partitagande för de entledigade rådsherrarna tillskrivas Gyllenborgs sympati för Scheffer. Med denne umgicks han ju dagligen och mer än ett uttalande i denna satir vittnar om att han delade guvernörens åsikter. Detta framgår just av den följande versraden: »At brist, at fattigdom, kan hämmas genom pragt.» Enligt notuppgift i 1795 års upplaga åsyftas därmed Höpkens ryktbara tal i vetenskapsakademien om »Yppighets nytta». Nu kan man tänka sig, att skalden gärna velat ge f. d. kanslipresidenten ett hugg av politiska skäl, ty denne, som anmodats återinträda i rådet, hade på hösten 1761 definitivt tagit avsked och övergått till mössorna, vilkas ledare han av sina forna anhängare rentav ansågs vara.[1] Men angreppet riktar sig nog mindre mot Höpken personligen än mot hela det mandevillistiskt färgade ekonomiska system, vars främste förespråkare han länge varit. Gyllenborg själv hade nu blivit en varm vän av den av Scheffer introducerade fysiokratien, något som vi i fortsättningen skola behandla.

Den intressantaste politiska anspelningen gäller emellertid det tämligen okända ekvilibristpartiet, vars fall den »werldslig wise» så fröjdar sig över. Men vilka voro då ekvilibristerna? Svaret på den frågan kräver en liten orientering.

Mot slutet av år 1761 var lantmarskalken, Axel von Fersen, av många anledningar böjd för att å hattarnas vägnar underhandla med den gamla fienden hovet. Hans parti hade förlorat sin politiska hegemoni och led dessvärre av en usel ekonomi.[2] Framför allt hade det dyrbara och illa förda kriget sänkt dess prestige. Med drottningens hjälp trodde man sig nu kunna erhålla fred på förmånliga villkor. Fredrik II var

[1] Malmström, a. a., V, s. 93.
[2] Ib., s. 130 ff.

även vid denna tidpunkt hårt ansatt av sina fiender, varför Lovisa Ulrika icke hade någon anledning att rida på sina höga hästar. Fersens språkrör var statssekreteraren von Hermansson. Dessa hemliga underhandlingar, av vilka hovet förutom ekonomiska fördelar även vann, att den skymfliga riksakten av år 1756 förstördes, åstadkommo en allmän politisk avspänning. Genom Lovisa Ulrikas förmedling sammanträffade delegerade från såväl hatt- som mösspartiet. Det senares representanter lära ha varit Rudbeck, Ridderstolpe, Düben, Nils Bielke och Durietz enligt drottningens journal.[1] Dessa förhandlingar torde enligt samma källa ha inletts efter underrättelsen om Kolbergs fall (16/12 1761) men före meddelandet om kejsarinnan Elisabeths död (5/1 1762).[2]

Fryxell uppger nu, att man å ömse sidor sökte skaffa anhängare för denna rekonciliation. »Med ett visst gäckeri blefvo dock dess ledare kallade *equilibrister*, nämligen af dem, som vidhöllo de gamla partiernas ytterligheter; och *impossibilister* af dem, som misströstade om planens framgång. Dessa sednares spådom gick äfven i fullbordan.»[3] Vi ha ingen anledning att närmare gå in på detaljerna i dessa segslitna förhandlingar. Vare det nog sagt, att hattarna nådde sitt mål, en icke alltför neslig fred, och att konungaparets återvunna prestige och frikostiga apanage icke heller voro att förakta.[4] Vad som här mest intresserar oss är, att Fryxell identifierar medlarna med ekvilibristerna. Men om han hämtat dessa uppgifter — direkt eller genom Crusenstolpes förmedling — ur Fredrik Sparres förut omnämnda brev, vilket efter vad jag kunnat finna är det enda dokument, där partiet kallas ekvilibrister, kan man betvivla riktigheten av denna identifiering. Ekvilibristerna utgjorde enligt Gyllenborg »det tredje partiet, som ville uphäfva sig emellan de tvenne andra, men efter några dagars fåfänga försök åter uphörde».[5] Han nämner alltså intet om att ekvilibristerna ville spela en medlande roll. Dessa

[1] Fersen, a. a., III, s. 302 och 308.
[2] Malmström, a. a., V, s. 132, noten.
[3] Fryxell, a. a., XL, s. 141.
[4] Malmström, a. a., V, s. 188.
[5] CGVA, s. 123, noten.

medlare bildade ju heller aldrig något speciellt parti och man har svårt att tänka sig, att Gyllenborg skulle vilja förlöjliga dessa män in corpore, vilkas avsikt var att realisera drömmen om den sämja, som skalden tre år tidigare i sitt ode anropat sånggudinnorna om att uppväcka.

Låt oss särskilt observera, att mössornas ena representant var Nils Bielke![1]

Nu är drottningens långt senare tillkomna berättelse om händelseförloppet fylld av förebråelser mot mössorna: »Här är nu den composition, skriver hon, som Mössorna på så mångfaldigt sätt sedermera häcklat, gått i calomnie så långt, att de sagt den varit sluten utan deras vetskap, då ändå deras förnämste varit tillkallade. Den har gjort hos dem mycken bitterhet.»[2] Vid vilken tidpunkt mösspartiet började häckla denna plan vet man ej, men det är icke otroligt, att rykten därom ganska snart sipprade ut. Det heter i Sparres brev omedelbart före notisen om ekvilibristerna:

L'on se plaint de la circonspection et de la lenteur du Landtmarechal. Cependant tous conviennent, que dans l'un comme dans l'autre des parties à la Diette, l'on voit arriver tous les jours des separations et des subdivisions nouvelles, ce qui fait que ni l'un ni l'autre ne sauroit avoir une certitude positive de leurs forces mutuelles (23/3 1762. Ericsbergs arkiv).

Lantmarskalkens försiktighet är lätt förklarlig med hänsyn till underhandlingarna. Riksdagspartiernas sönderfallande påtalas även av Gyllenborg i självbiografien, där han beklagar sig över »en olycklig democratie som fördelad i hundrade Partier förlängde Riksdagen under två års förlopp, till sedernas allmenna förderf» (ML, s. 48).

Av Sparres brev att döma äro ekvilibristernas drivkrafter några damer ur den högre societeten och vi måste räkna med den möjligheten, att anledningen till splittringen blott och bart kan ha varit ett primitivt kvinnligt hämndbegär. Granskar man dessa damers namn, förefaller det dock troligare, att

[1] Fersen, a. a., III, s. 302. Malmström, a. a., V, s. 131.
[2] Ib., s. 305.

denna kvinnliga träta föranletts av rent politiska motiv.[1] Ulrika Posse har av någon anledning blivit uppretad mot grevinnan Bielke, brutit med henne och som protest bildat ett nytt parti kring en stomme av släkt och vänner. Denna Ulrika Posse, född Wrangel, och hennes broder Carl Otto Wrangel, som Sparre även nämner, voro syskon till den från revolutionsförsöket år 1756 ryktbare Erik Wrangel. F. d. underguvernören Nils Bielkes grevinna Fredrika Eleonora var i sin tur dotter till statssekreteraren Joakim von Düben. Då vi nu veta, att såväl Bielke som Düben medverkat vid drottningens hemliga och av mössorna så häcklade medlingsförsök, under det att syskonen Wrangel, vilkas landsflyktige broder två år tidigare dött i Hamburg, näppeligen torde ha varit försonligt inställda mot hattarna, är det ingalunda otänkbart, att hela denna historia varit en omedelbar följd av de fersenska underhandlingarna.

Mellan Ulrikas man, Fredrik Posse, och en annan av underhandlarna, friherre Durietz, tycks en militär befordringsfråga ha varit ett irritament. Enligt ett extractum protocolli av den 25 febr. 1762 från bondeståndet begär Posse att bli befordrad till överste i armén, då han vill åtnjuta samma förmån som kommit överste Durietz till del.[2] Ytterligare ett litet bevis för denna familjs animositet mot hovkretsarna må anföras. I ett följande brev av den 26 mars, där Sparre berättar, hur drottningen vill förjaga en stackars hovfröken Alm, påstås Ulrika Posse ha »yttrat någon ledsnad att ej kunna taga flickan till sig då hon lemnar Hofvet, hvilket hon skulle ansett för ett verkligt nöje».[3] Men att ekvilibristerna verkligen stodo i opposition mot hovet, framgår allra tydligast av unge Ekeblads journal. Han berättar, att den 23 febr. 1762 var det stor bal på Ulriksdal men blott för särskilt utvalda, varibland de flesta voro mössor. Den övriga nöjeslystna societeten nödgades stanna i staden, där Carl De la Gardie i hast arrangerade en pick-nick på Lorentsberg. Unge Ekeblad förvånade sig över

[1] Sparres brev är återgivet på s. 383 f.
[2] Borgareståndets protokoll den 1 och 27 mars samt 15 juni. RA.
[3] Cit. efter Crusenstolpe, a. a., I, s. 125.

att där voro så många, som annars brukade vara vid hovet, sådana som »Madame la Comtesse Posse, avec son mari; Jean Abraham Hammilton, Knorring etc. Il y à eu même du monde a Uldriksdahl qui ont eu a redire au pic nic de Lorentsberg de ce qu'il se faisoit le même jour que celui d'Ulriksdahl; et que cela avoit l'air d'avoir eté fait par pic contre la cour . . .»[1] Ekeblad har fått höra, att det ligger politik bakom, men intresserar sig icke för händelsen. Ytterligare bevis torde emellertid vara överflödiga.

Gyllenborgs anmärkning, att dessa åttio personer utgjorde ett »tredje parti», ger naturligtvis denna cause célèbre alltför stora dimensioner. Hans uppgift får tagas med samma reservation som den, att *de flesta riksråden* vid denna riksdag licentierades (ML, s. 48). Även ekvilibristernas utpekade ledare, Jan Abraham Hamilton, omnämnes i drottningens memoarer, där han säges vid denna tid ha varit ytterst angelägen om att till vad pris som helst komma över ett landshövdingeämbete.[2]

Sparre har emellertid med förtjusning inrapporterat denna händelse till den forne hovgunstlingen borta på Åkerö och här lägga vi märke till en intressant olikhet i Sparres och Gyllenborgs versioner. Den förre skriver, att Fredrik Posse och Carl Otto Wrangel »parlent maintenant merveilles», vilket antagligen vill säga, att de föra ett hätskt språk mot den Bielke-Dübenska hovkretsen. Varje rykte om en attack mot hovets anhängare och därigenom också mot själva hovet bör ha behagat Tessin. Gyllenborg däremot uttrycker sin förtjusning över att en mot hovet fientligt sinnad klick gör fiasko.[3]

Därmed äro vi inne på frågan om skaldens inställning till hovet, varvid en kort resumé är erforderlig.

Hattarnas befogenhet att, såsom år 1756 skedde, egenmäktigt omhändertaga prinsarnas uppfostran och tillsätta informa-

[1] *Ekeblads journal.* KB.

[2] Fersen, a. a., III, s. 315.

[3] Partiets öknamn hade kanske föranletts av att en engelsk ekvilibrist vid namn Stuart uppträtt i Stockholm. Den 4 nov. 1760 är unge Ekeblad på komedien och ser honom göra »en hel hoper med svåra balancer» (*Journalen*). Den 12 nov. är Sparre och ser honom. I rådet behandlas den 25 nov. justitiekanslerns klagomål mot hans »dyra pris» (*Lagerbergs dagbok*, N 942. UUB). Hans konst tycks alltså ha uppmärksammats, eftersom han kunnat upptaga så hög entréavgift.

torer och kavaljerer utan de kungliga föräldrarnas samtycke, betvivlas starkt i *Mitt lefverne* (s. 27). Men memoarförfattaren erkänner, att »dessa äro mina reflectioner wid 70 års ålder. En 24 års yngling gjorde ej många ej eller woro de långwariga» (ML, s. 29). Man kan därför förutsätta, att Gyllenborg vid den tidpunkt, då hattpartiet stod på höjden av makt och ära, omfattade dess program med sympati och tillförsikt. Men hans tillgivenhet för kronprinsen framskymtar på många ställen i självbiografien. Redan under den ödesdigra sommaren 1756 stannade han, medan hans kamrat Silfverhielm ideligen skyndade in till riddarhuset, troget kvar på Ulriksdal för att vara nära sin »älskade Prins till den jag dag ifrån dag mig närmare attacherade» (ML, s. 31). Även under sina tjänstefria månader försummade Gyllenborg icke att uppvakta prinsen, »för hwilken min tillgifwenhet och wördnad dageligen föröktes tillika med hans ålder och förundranswärda snille» (ML, s. 37). När riksdagen 1760 sammanträdde, blev hans situation ganska prekär. Sympatierna för lantpartiet lågo i den ena vågskålen, tillgivenheten för kronprinsen i den andra och till sist vägde denna tyngst, i all synnerhet som skalden för riksdagens bullrande förhandlingar kände sig äga varken intresse eller kompetens (ML, s. 43 f.).

Den dominerande gestalten i kronprinsens omgivning var guvernören Carl Fredrik Scheffer. Det har tidigare nämnts, att han tillhörde de hattar, som vid denna tid börjat tvivla på merkantilismens välsignelser för att i stället ansluta sig till fysiokratien.[1] För oss är då Scheffers ståndpunkt av speciellt intresse. Man vet, att kronprinsens tillgivenhet för honom så småningom ökats, trots den onåd drottningen städse visade honom.[2] Därigenom minskades även hennes inflytande på den unge prinsen, vars uppträdande vid denna tid röjde större självständighet. Mellan Creutz och Scheffer uppstod även en verklig förtrolighet. »Den ständiga vistelsen bland ovänner, som med bitterhet och ovilja sågo på honom, blev för Creutz en

[1] Malmström, a. a., IV, s. 448.
[2] Fersen, a. a., III, s. 23.

plåga, som höll på att hos honom alstra ett djupt människoförakt; då var, skriver han själv, Scheffer den som åter försonade honom med mänskligheten.»[1] Creutz stod alltså högt i gunst hos såväl kronprinsen som dennes guvernör. Hans vänskapsförhållande till Gyllenborg ger även denne en plats i den inre cirkeln. Huruvida Creutz också delade Scheffers politiska åsikter, är icke alldeles klart. Hans morbroder Fabian Wrede hade ju under riksdagen upptagit Fredrik Gyllenborgs fallna mantel såsom den franske ambassadörens förtroendeman och penningutdelare. Han var den sammanhållande kraften i det ortodoxa hattpartiet. Möjligt är, att Creutz influerades från detta håll och att en viss politisk meningsskiljaktighet skulle kunna vara anledning till det genomskinliga angrepp, som Gyllenborg i satiren riktar mot sin vän och stallbroder och som vi längre fram komma att närmare analysera.

Hela denna krets omkring tronföljaren upptäckte i början av år 1761, att prinsen förfäktade vissa politiska åsikter, som icke delades av konungaparet. Detta framgår av Sparres dagbok. Den 3 jan. berättar Scheffer om prinsens »närwarande märckeligen ombytta tanckesätt uti Politiska affairer et comme il raisonne juste à present sur les differents points, et entr'autres ce qu'il pense, sur le Rôle que joue Mr Pechlin et sur le succès dont il est suivi jusqu'icy». Tre dagar senare hör Sparre Scheffer »faire valoir fort haut plusieurs expressions du Prince qui denotent un changt heureux dans ses sentiments actuels en fait de matiere politique». Sparre tror dock knappast, att man kan våga bygga så mycket på dessa yttranden. Men den 6 mars superade han tillsammans med prinsen, Scheffer och Skytte, varvid allehanda politiska ämnen diskuterades. »Solides Reflexions du Prince på sujetten af sidsta voteringen. Hans ömhet för Swenska Folckets heder.» Denna votering, som verkställdes den 4 mars, gällde sekreta utskottets förslag om upptagande av ett utländskt lån på 3 millioner rdr sp. för att underhålla hären, som befann sig i utblottat skick. Rudbeck och de övriga mössorna sökte nedbringa summan till hälften men situationens allvar tillförsäkrade hattarna segern.

[1] Castrén, a. a., s. 49 f. Brev av den 12/5 1762 till kanslipresident C. Ekeblad.

Prinsen hade tydligen hunnit till en så mogen ålder, att han ville gå sina egna vägar. Ett samförstånd mellan honom och hattarna var desto lättare att uppnå, som de hade utsikter att råkas på halva vägen. Hovpartiet, som ivrade för en starkare kungamakt och önskade omstörta författningen, samt mösspartiet, som ogillade utrikespolitiken och det rådande ekonomiska systemet, hade tillsammans bekämpat den gemensamma fienden, hattpartiet. Då de nu stodo segern nära, ökades splittringen dem emellan och så småningom kom hovpartiet att närma sig hattarna. Att dessa icke heller voro obenägna för samarbete, visades av de ovannämnda fersenska underhandlingarna.

Kronprinsens åsikter rörande såväl de politiska tilldragelserna som vissa mera bemärkta män kunna vi studera i hans memoarer.[1] Uppenbart är, att skalden i sin satir gisslar just de missförhållanden och personer, som kronprinsen ogillade. Detta innebär dock näppeligen någon överraskning, då hela satiren tillägnats denne.

Låt oss ett ögonblick dröja vid denna dedikation, som numera är ganska svår att få tag på. I *Witterhetsarbeten II* har ett opaginerat kvartsark inklistrats omedelbart före satiren. Men redan i editionen av år 1782 har detta utelämnats. Dedikationsdikten ger oss nyckeln till hela satiren och lyder in extenso:

NÅDIG HERRE! Jag anmälar
En Person som hör ER till.
Fast han hälst i hyddan grälar
Er han se och dyrka will.
Fordom war han full af ifver
Ingen dygd i werlden fann;
Alt hwad Lisidor beskrifwer,
Hans förtviflan röja kan.
Glädjen som ER åsyn sprider,
Fyller nu hans hjerta opp.
Han har hopp om bättre tider,
Se'n han kjenner *Sverges Hopp*.

[1] *Collection Mss Regis Gustavi III ii.* (F 414. UUB). Jfr Geijer, a. a., I, s. 19 ff.

DYRA PRINTS! Du skall oss lära,
Återfå wår forna dygd.
Wakne! Svears gamla ära,
Under GUSTAFS hägn och skygd.

Här få vi alltså klart och tydligt veta, att Lisidor är skaldens språkrör och att denne ger uttryck åt hans egen förtvivlan, innan han försonades med mänskligheten. Dedikationsdikten innehåller i koncentrerad form satirens tre kärnpunkter: fosterlandskärlek, landsbygdssvärmeri och humanitet. Påståendet, att de goda framtidslöften Gustaf ger skulle ha varit anledningen till denna mera försonliga inställning, måste väl betraktas som ett ofrånkomligt offer på rojalismens altare, men uttalandet gömmer utan tvivel en god portion sanning. Ty den stora tillgivenhet Gyllenborg säger sig ha känt för kronprinsen, är icke en tom fras utan röjes även på andra ställen i satiren.

Mindre betydande är yttrandet i början av satiren, att Lisidor dyrkar en Aristides i var ämbetsman (WA II, s. 174). I *Commerce épistolaire entre un jeune prince et son gouverneur*[1] uppräknar prinsen på Scheffers uppmaning i ett brev av den 15 maj 1760 de personer, som han anser med rätta kunna kallas hjältar. Såsom det enda exemplet från det gamla Grekland nämner han Aristides. Av romarna namngivas Camillus och Scipio Africanus, den förre för sin osjälviska patriotism, när fienden hotade, och den senare för sitt ädelmod. I *Ode öfver Själens styrka*, vilket enligt en uppgift av skalden i 1782 års upplaga endast utgör en fortsättning på satiren, förekomma även dessa på tal om Roms styrka:

Snart föder hären Scipioner;
Uti ett Råd får man Camiller se, . . .

Om Lisidor heter det vidare, att hans tal förtröt människorna, därför att det var sant.

Med sina kundskaps ljus, han ej i sällskap lyste;

[1] Sthlm 1771, s. 318 f. Se vidare s. 418!

Redan i *Satire öfver Folk-bristen* (WA I, s. 85 f.) hade skalden hånat den, som ropas ut

> . . . at djupt och redigt tänka;
> För det han artigt vet med kundskaps-ytan blänka.

Såsom vi tidigare sett, ansågs Klingenberg vara den, som ej kunde lysa i sällskap men som ägde desto mer gedigna kunskaper. Vare sig nu detta var ett allmänt talesätt eller ej, är det av ett visst intresse att se, hur kronprinsen i sin korrespondens begagnar sig av samma uttryck. Scheffer hade den 28 juni 1760[1] framkastat den frågan, om man med begåvning, fantasi och minne men utan arbetslust kunde bli en stor man. Prinsen finner frågan vara mycket enkel att besvara. »Oui l'esprit n'est rien sans le savoir. Il est vrai, qu'on peut briller dans le grand monde, mais on ne peut jamais devenir utile à la Patrie sans son secours, & on ne peut l'acquerir sans beaucoup d'application.»[2]

I Lisidors sedliga indignation, i hans lust att förbättra ämbetsmännens och hovmännens moral ligger också ett socialt patos, en omtanke om fäderneslandet.

När skalden ironiskt kritiserar samtidens uppfattning, »at brist, at fattigdom, kan hämmas genom pragt», överensstämmer även detta med de grundsatser, som fysiokraten Scheffer sökte inplanta hos sin kunglige discipel. Han uppmanar denne att vinnlägga sig om att »détruire ou à modérer du moins le luxe, qui, pour les moeurs d'une Nation est la véritable boëte de Pandore, d'où sortent tous les maux qui l'infectent».[3]

Allra tydligast framgår det emellertid, att skalden delar prinsens politiska uppfattning, av tvenne anspelningar på aktuella händelser: Nordencrantz' uppträdande och den s. k. capitasaken. Nordencrantz, som tidigare verkat för hattarnas ekonomiska program, hade så småningom blivit skeptiskt inställd mot hela systemet. Redan vid riksdagen 1756 hade han i tre bland ständerna utdelade skrifter angripit ämbetsmän-

[1] *Commerce* etc., s. 348 f.
[2] Ib., s. 352.
[3] Ib., s. 190. Den 27/10 1759.

nens oproportionerligt stora inflytande på statsförvaltningen.[1] Såsom ett botemedel hade han föreslagit, att ämbetsmännen skulle tillsättas på högst tre år och att de samt »deras släktingar vid riksdagarna skulle uteslutas från alla deputationer, som ägde att öfverse deras göromål.» Detta yrkande borde i och för sig ha gjort den gyllenborgska släkten avogt stämd mot Nordencrantz, ty Fredrik Gyllenborg satt ju under hela nitton år såsom bankofullmäktig och hade all anledning att känna sig utpekad av denne.[2]

Speciell aktualitet vann Nordencrantz vid tiden för följande riksdag, då han i januari 1760 genom Scheffers förmedling erbjöd sig hjälpa rådet att finna bot för den höga växelkursen.[3] Men då det visade sig, att den oförskräckte nationalekonomen i sin digra lunta avfyrade ett verkligt grundskott mot hela hattpolitiken, konfiskerades hans arbete. Under riksdagen beklagade han sig häröver och erbjöd ständerna sitt omständliga verk.[4] Serenius, Celsius och Renhorn uppträdde då till hans försvar och talade varmt för den andliga friheten. »Rudbeck förklarade, att han först genom Nordencrantz' skrifter lärt att blifva en rätt frihetsälskande och laglydig undersåte.»[5] Resultatet blev, att ständerna bland sig läto utdela hela upplagan på tusen exemplar (29/10 1760). Såsom gammal medlem av hattpartiet hade Gyllenborg därför all anledning att giva Nordencrantz ett satiriskt hugg.[6] Det är då icke överraskande, att han skriver med tydlig anspelning på dennes oändliga vidlyftighet:

Man öfvertygar mig, at N. — — — — är rolig (WA II, s. 178)

---

[1] Malmström, a. a., IV, s. 442 ff.

[2] När fordringsägarna i Fredrik Gyllenborgs sterbhus år 1767 gå till attack mot kuratorerna, föres ordet i en tryckt skrift av samme Nordencrantz.

[3] Malmström, a. a., IV, s. 451.

[4] Ib., V, s. 13.

[5] Ib., V, s. 14.

[6] Dennes ende son avled den 12 mars 1762 (Elgenstierna, a. a., V, s. 455). Dödsfallet var väl bekant vid hovet, då han varit förlovad med en hovfröken Alm, om vilken Sparre berättar i brev till grevinnan Tessin, att hon fallit i onåd hos drottningen. Vågar man antaga, att Gyllenborg icke velat skämta med en fader, som drabbats av en så svår sorg, skulle man kunna fastslå, att dikten tryckts eller åtminstone skrivits före denna dag.

Men även här tycks kronprinsen ha varit av samma åsikt. I sina minnesanteckningar anmärker han, att »les reveries sur les finnanses que Nordencrantz avoit inspire a M. Rudbeck . . . firent sur mon esprit une forte impression a son desavantage».[1] Härav torde man kunna utläsa, att prinsen icke var någon varm beundrare av den f. d. portugisiske konsuln, vartill han såsom kronprins hade en desto större anledning, eftersom denne med sina republikanska sympatier stod helt främmande för hovpartiets konstitutionella program.[2]

En av de värsta stridsfrågorna under denna stormiga riksdag var »capitasaken». Malmström ger oss en mycket grundlig inblick i diskussionen angående de adliga ättehuvudmännens rätt att ehuru kommenderade i fält få bevista riksdagen.[3] Frågan hade många gånger tidigare varit på tal, men officerarnas respekt för sin krigarplikt hade under frihetstidens första skede kvarhållit dem vid deras regementen. Så småningom hade dock i samband med ständernas växande makt lusten att få styra och ställa med rikets angelägenheter blivit en alltför stark frestelse. Under det finska kriget hade vid riksdagen 1742 ständerna fått göra den eftergiften, att officerare, vilka voro huvudmän eller regementsfullmäktige, »endast *vid högst angelägna tillfällen* måtte kommenderas från riksdagen».[4] Därmed hade officerares rätt att bevista riksmöten tydligt och klart placerats före tjänsteplikten. Under den närmast följande fredstiden vann även denna uppfattning allt starkare anklang.

År 1760 befann sig därför rådet i en ytterst prekär situation. Ett beteende, som förut sanktionerats, måste under förhandenvarande omständigheter på det högsta fördömas. Vid riksdagskallelsen gjorde man ett lamt försök att begränsa rättigheterna. Man åberopade bestämmelserna av år 1747, då från vart regemente icke en regementsofficer *jämte* en kompaniofficer kallats till riksdagen utan endast den förre *eller* den senare. Men då statssekreteraren i krigsärendena fann detta av

[1] F 414. UUB. Jfr Geijer, a. a., I, s. 44.
[2] *Sveriges riksdag*, I: V, s. 181.
[3] Malmström, a. a., IV, s. 399 ff.
[4] Ib., IV, s. 401.

många skäl vara mot praxis, fick rådet ge med sig, vad krigsbefälet beträffade.

Den andra gruppen, som kunde pocka på riksdagsmannarätt, utgjordes av de adliga huvudmännen eller deras ombud. Efter mycken tvekan beslöt rådet med en lång motivering, att inga andra än krigsbefälets fullmäktige finge lämna armén.[1] Detta misshagade framför allt Adolf Fredrik, som aldrig gillat kriget mot svågern. Han fann rådets beslut vara stridande mot de adliga privilegierna, regeringsformen och konungaförsäkran. Då han nekade att signera rådets skrivelse, avfärdades denna till Lantingshausen i Pommern endast försedd med riksrådens underskrift. Detta gjorde i sin tur officerarna så förbittrade, att många begärde och erhöllo interimsavsked. Rådet beslöt, att de till straff alldeles skulle avskedas, men konungen vägrade även nu att stadfästa detta beslut.[2]

De hemresande capita voro ej flera än tjugosju och bestodo till större delen av unga, ur partisynpunkt föga betydande hetsporrar till officerare.[3] Härens förlust var således ej särskilt stor och hela frågan skulle kanske ej väckt ett sådant uppseende, om ej frondörerna favoriserats av hovet. De verkliga partiledarna hade återvänt till Stockholm i egenskap av regementsfullmäktige. Många andra officerare åtnjöto i stor utsträckning permission för att sköta sin hälsa, ekonomi eller blott och bart sina nöjen. »Skulden härför faller på regeringen, som dels af svaghet tillåtit själfsvåld, dels för penningbristens skull förut hade befallt Lantingshausen att minska utgifterna genom att hemförlofva så många officerare som möjligt.»[4] Den som avsänt denna befallning till den kommenderande generalen var — såsom Malmström i en not meddelar — Carl Fredrik Scheffer.

Rådet hade alltså visat stor slapphet vid stävjandet av denna fanflykt, om man också i capitasaken uppträtt med något större skärpa. Konungens sympatier för de hemvändande of-

[1] Malmström, a. a., IV, s. 404.
[2] Ib., s. 405.
[3] Ib., s. 406. Sparre uppger i dagboken den 13/11 1760, att »hemkomna capita lära vara 37 och övriga hempermitterade öfver 100».
[4] Malmström, a. a., IV, s. 407.

ficerarna ha redan omnämnts, men kronprinsen tycks i denna fråga ha bildat sig en självständig mening. I sina minnesanteckningar kommer han in på capitasaken:

Tous i declaroient qu'ils partiroit et que plutot que de rester ils se demmoittoit de leurs charges. Ce fut les bonnets qui donneroient le branle a cette affaire. Je les voyois ariver par plutton a Drotningholm se vantant d'avoire quitte l'armé malgré les ordres du senat et faisoit sonner bien haut le courage qu'ils avoit eu de desobeire.

Je n'avois allors que 14 ans mais on m'avoit le bonheur inspirer des principes d'honneur et mon coeur etoit rempli de l'amour de la gloire ayent toujours en devant les yeux les grandes axions de mes ansetres et la consideration que la Suede avoit acquise par leur valleur. J'avoue que je ne peut me faire aux nouvelles maxime que j'entendois debiter et ce que l'idé de quitter l'arme dans l'instant qu'on etoit en presense de l'Ennemi etoit une ide qui revoltoit tellement toutes celles qui j'avois de l'honneur et de la gloire que ce fit une grande impression sur mon esprit. Je commensois des lors a consevoir du mepris pour des gens qui sacrifioient leurs annimosite personelle et le sentimens occationna un tout contraire en faveur du Partie oppose.[1]

Nu förekomma i satiren två rader av följande lydelse. Lisidor övertygas om

At folket öks af Krig, at papper kan bli gull
At riket hjälpes up, när Lagar slås omkull. (WA II, s. 178)

Det är möjligt, att den sista raden syftar på ättehuvudmännens olagliga uppträdande. I de senare editionerna ha raderna ersatts av dessa två:

At torget är et fält för tapra hjelte-spår,
Der fritt ur krigets eld et caput rymma får.[2]

Huruvida dessa rader ursprungligen stått att läsa i manuskriptet men av försiktighetsmått ändrats eller författats tjugo år senare, kan icke bestämt avgöras. Levertin är övertygad om att de undertryckts och det är även det troligaste.[3] Ett så klart partitagande mot konungaparet hade skalden säkert ej velat stå för, medan han ännu var i tjänst vid hovet. Ett

[1] F 414. UUB. — Jfr Geijer, a. a., I, s. 38.
[2] *Samling* etc., I, s. 173. CGVA, s. 115.
[3] Levertin, a. a., s. 82.

är i varje fall visst. Gyllenborg hade ingen anledning att draga fram detta tvistefrö tjugo år senare under Gustaf III:s regering, om han ej år 1762, då frågan var aktuell, hyst ett ohöljt förakt för dessa capita, som sveko fosterlandet för att fira triumfer på riddarhuset. Detta framskymtar ju också på ett annat ställe i satiren. På samma torg, där dessa tappra hjältar spatserade, hade Lisidor nämnt det gamla götiska ordet »mod», vilket ingen mer förstod. Adressen är tydlig nog. I detta fall ägde han, såsom vi sågo, i full utsträckning kronprinsens sympatier.

Denne skriver vidare i sina minnesanteckningar år 1765, att fem år tidigare »Le Comte de Tessin et surtout le Senateur Palmstierna et M. Pechlin etoit les trois chapeaux pour qui j'avois la plus grande avertion surtout pour les deux dernier».[1]

Pechlin, som vid riksdagens början var lantpartiets ledare, hade med förtrytelse sett, hur drottningens makt och inflytande ökades. Han närmade sig fördenskull alltmera hattarna och vid jultiden 1760 inleddes förhandlingar mellan honom, lantmarskalken och franske ambassadören. De två senare beslöto uppoffra riksråden Höpken, Palmstierna och Scheffer men därmed skulle också räfsten med rådet vara slut och samma utrikespolitik i fortsättningen föras. Tills dessa planer trumfats igenom i riksdagen, skulle Pechlin fortfarande sympatisera med hovet och skenbart vara Fersens motståndare för att därpå öppet ansluta sig till hattarna.[2] I februari skedde så småningom denna Pechlins övergång. Av Sparres dagbok framgår dock, att redan på nyåret är hans uppförande gentemot konungaparet betydligt kyligare. »Ohyggeligit war se, huru öfwerste Pechlin wisade dem froideur. Gud i himmelen styre alt till det bästa . . .» (1/1 1761).

Nu hade Gyllenborg en personlig anledning att angripa Pechlin. Därom berättar han i självbiografien följande:

> En morgon då jag upwacktade Prinsen wände han mig ryggen och nekade mig at honom nalkas. Detta utmärkta teken af onåd af en Prins som nalkades sina myndiga år och hwar dag et steg närmare till

[1] F 414. UUB. — Jfr Geijer, a. a., I, s. 39.
[2] Malmström, a. a., V, s. 25.

Tronen war för mig så mycket mer oroande, som de swåraste följder deraf för min framtid kunde befaras. Gref Bark kallade mig afsides. Han hade af wänskap för mig utforskat orsaken till Prinsens onåd och gaf mig den wid handen. Et ryckte war utspritt som komit till drottningens öron at jag försäkrat mina wänner i Partiet det kronprinsen war dem hemligen tillgifwen. Jag frågade Gref Bark hwad jag wid detta tillfälle hade at göra om jag borde anhålla hos Gouverneuren at antaga sig mit förswar och hos drottningen förklara min oskuld. Gref Bark ansåg säkrare för mig at jag gjorde det sjelf och at jag till den ändan borde anhålla om företräde hos henne. Jag följde hans råd, sökte samma morgon Gref Dyben drottningens kamarherre bad honom anmäla mig till företräde och berättade honom äfwen orsaken hwarföre jag det begärde. Wid middagstiden då jag åter sökte Gref Dyben för at weta om mit begärte företräde kunde erhållas, gaf han mig tillkänna at det icke behöfdes, at drottningen wore öfwertygad om min oskuld och hade anbefalt honom at mig derom försäkra. Han tillade för egen del at drottningen kände den som låtit utsprida detta mot mig förklenliga ryckte till winnande af några nedriga afsigter och at hon af flere af honom utspridde osanning[ar] kunde döma at denna wore lika ogrundad. Samma dag om eftermiddagen då Prinsen återkom från sin diné i smårummen, derifrån Gref Bark honom afhämtat, rönte jag den lyckligaste werkan, af det råd som denna min trogna wän hade mig gifwit. Intet tecken till onåd kunde mera märkas i Prinsens ögon, han mottog mig på sit wanliga sätt, utan at tala om det förbigå[n]gna och jag fann icke eller a propos at det widare omröra.

Jag trodde mig med säkerhet kunna döma, at Piklin låtit utsprida det ryckte, som gjort mig så mycken oro. För at styrka et särskilt parti för hwilket han uprest sig till hufwudman, hade han ansett för nödigt at inbilla sina wänner, det kronprinsen war dem tillgifwen. Till et ändamåls winnande hade Piklin aldrig warit granlaga om medlen och en osanning kostade honom intet. Jag feck snart tillfälle at hämnas. Retad af den allment rådande corruption i alla stånd, hade jag afmålat den i *Werldsföraktarn* der äfwen Piclin och andra partiledare kunde sig igänkänna (ML, s. 44 f.).

Det är svårt att säga, när denna för Gyllenborg så obehagliga lilla episod inträffade. Pechlin utvoterades ur riksdagen i augusti 1761 och deltog därefter icke i ränksmideriet, varför den sannolikt tillhör riksdagens första skede och mycket väl kan ha haft med den ovannämnda kompromissen att göra. Det är denna Pechlins överlöparbravad, som Gyllenborg så hårt angriper i satiren:

Jag skulle, för at se min lycka hastigt mogna
Hos Herren gunstling bli och Hennes Nåds förtrogna.
At spana efter nytt, i husen löpa kring;
Försäkra folk om alt och hålla ingen ting.
I skygd af et Parti, min lyckas väg bereda,
Dem blott till verktyg ha, då de mig trodde leda.
I skuggan krypa fram, men se'n jag fyllt mitt hopp,
En ställning sparka ner, på den jag klifvit opp.

(WA II, s. 178 f.)

Ännu en passus i satiren vittnar om att skalden ställt sig på kronprinsens sida:

Min hydda liksom jag, skall bygdens ordning lyda,
Jag vill dess låga vägg, med ingen *Sten-styl* pryda.
Jag vill ej synas nögd, om ledsnad mig förtär,
Och ropa öfverljudt: *kom se hur säll jag är.*

(WA II, s. 184)

Dessa rader äro riktade mot Tessin, som både på sitt kära Åkerö och i matsalen på Läckö låtit måla allehanda moraliserande sentenser. Så stod t. ex. att läsa över portarna på Åkerö:

Främling.
Eho. Du. Äst.
Om. Du. Söker.
Öfverflödighet.
Prackt.
Ock.
Krus.
Tag. En. Annan. Väg.
Här. Äga. De. Ei. Sin. Boning.[1]

Samtiden hade icke svårt att förstå adressen. När den unge Ekeblad den 5 aug. 1762 äter middag på Läckö, vandra hans blickar ut över väggarna:

Pendant le diné, on vint à parler des in[s]criptions qu'il avoit fait mettre dans sa salle à manger, ils sont fort beau et je les ai copié dans mon premier Journall. Je metonne, comment le comte Tessin auroit prit la chose si l'on l'[e]ut demande son avis sur le Verldsföracktare,

[1] N 1192. UUB.

ou il est un peu satirise, ou l'auteur dit. (Citerar de fyra nyss återgivna raderna.)[1]

Redan ett år senare ångrar skalden bittert sitt angrepp på den ädle excellensen. Han är i juli 1763 ombedd att besöka Fredrik Sparre och har erfarit, att Tessin för tillfället vistas hos denne. Den oförvägne satirikern tvekar fördenskull, om han ens vågar visa sig:

Dites moi sincerement et en ami, puis-je me presenter a lui? Il vous souvient peut-etre, d'un trait qui m'avoit echappé, dans mon *Werldsföracktare*, ou des gens malicieux en tendirent plus de finesse que moi. Vous etes vous meme temoin de mon innocence. Nous fimes ensemble la lecture de cette piece avant qu'elle fut imprimée, sans y trouver quelque chose a redire. Mais quoique persuadé de l'integrité de mes sentimens, si j'ai eu le malheur d'offenser un Seigneur aussi respectable je n'aurai jamais l'etourderie de Lui faire ma cour. Je me punirai moi meme, de mon imprudence, en me privant de l'honneur de Le voir. Qu'il seroit doux pour moi, si vous pouviès m'assurer que Son Excellence ignore le sujet de ma crainte, ou l'a oublié comme l'a fait le public. Il ne merite pas qu'on s'en souvienne. Ce ne sera que moi qui ne me pardonnera jamais mon imprudence, avant que je puisse, d'une maniere solemnelle marquer les sentimens de respet que je lui dois, ce que je brule de faire pour me satisfaire a moi meme. Qu'il est consolant pour moi de charger mon secret dans le sein d'un ami (21/7 1763. — BS, vol. XIV. RA.).

Man kan fråga sig, vad Gyllenborg över huvud haft för anledning att låta den åldrige statsmannen, vars politiska roll vid denna tid var utspelad, figurera i satiren. Skaldens vän Sparre var ju dennes systerson och arvtagare, varför man hade kunnat vänta sig en viss försiktighet i uttryckssättet. Men Tessin var illa anskriven vid hovet och drottningen hade lyckats uppväcka samma antipati, som hon själv kände för honom, i den unge kronprinsens sinne. Angreppet mot den en gång så firade men nu i onåd fallne överstemarskalken bör därför i hög grad ha vunnit överhetens nådiga gillande.

Likväl vore det säkert orättvist mot Gyllenborg att helt tillskriva detta satiriska angrepp hans lust att behaga kronprinsen. Tessins glansfulla och stormannamässigt slösaktiga

[1] *Ekeblads journal.* KB.

personlighet representerade en typ, som ej gärna kunde betraktas med gillande ögon av den, som insupit kärlek till lantlivets enkla men sunda behag. Kontrasten mellan grandseigneuren och den skuldtyngda åldring, som i stenstilarna prisade sällheten i den lantliga boning, där främlingen förgäves söker »öfverflödighet, prackt ock krus», kommer allra tydligast fram i det tal, som Tessin höll inför konung och kolleger i sittande råd, då han stod i begrepp att för alltid lämna rådkammaren.[1] Efter att ha framhållit, hur hans levnads afton kunde vara i behov av någon svalka och vädjat till eftervärlden att döma över hans gärningar, tolkar han sin bitterhet över de ekonomiska motgångarna i följande prunkande stil:

»Sedan jag Purpur burit, och en del af min lefnad inom Kongl. Borg nött, skydde jag ej före, at byta walmar emot siden, och uti min dödstima träffas i en usel Landt-Koja, blåttad af hwad timelig beqwämlighet kallas; i den fulla öfwertygelsen, at för et lätt samwete, och en genom widriga och skiftande öden, härdad ståndagtighet, alla boningar äro glada; och alla Hyddor Konunga-Hus; samt at inskränkta begär giöra en fattig man rik.» Ständernas ädelmod hade dock befriat honom från den överhängande vådan »at warda et betydande minnesmärke af lyckans flygtighet; och jag ser mig i stånd, at mindre bekymrad för min och de minas utkomst, få afbida min förwandling; . . .». Han säger sig vara övertygad om att konungen är för ädel att ens misstänka »för egen afsigt en utlefwad Man, som inför Gud bedyrar, det intet glimmande glitter eller wäsentligt gull, förmå mera återkalla honom til werdenes fåfänga lek; utan hwars enda åtrå är, at som en ärlig Swensk, med huldhet i flämtande bröst, läggas i en efterlängtad graf».[2]

Dessa granna fraser förmå dock icke dölja den gamle ädlingens bitterhet över sin dystra ålderdom. Den franske ministern rapporterar också, att senaten ej särskilt djupt sörjde över hans avsked. »L'humeur bilieuse et chagrine par laquelle M. Tessin s'est laissé dominer depuis quelques années, son peu d'exactitude à assister au Sénat, et enfin l'affaiblissement de sa tête rend la perte de ce sénateur beaucoup moins regrettable».[3]

---

[1] Professor Blanck har haft vänligheten rikta min uppmärksamhet på detta intressanta tal.

[2] RådsProtocoll uti Inrikes CivilÄrender för år 1761 den 6/10. RA.

[3] Malmström, a. a., V, s. 92, noten.

Den, som stod i tur att inträda i rådet efter Tessin, var ingen annan än guvernören Scheffer, som åter tagits till nåder efter att vid riksdagens början så snöpligt ha blivit avsatt. Med kännedom om dennes uppriktiga intresse för fysiokratien, som bekämpade all slags yppighet, torde man kunna antaga, att Tessins fraser skorrat ganska falskt i hans öron. Scheffers och kronprinsens åsikter i förening med Gyllenborgs svalnande vänskap för Sparre böra ha varit tillräckliga motiv för skalden att framställa Tessin som en skrymtare.

Alla dessa djärva anspelningar, av vilka en var så personlig, att skalden själv ett år senare ångrade den, och en annan så inopportun, att den i avvaktan på lugnare förhållanden måste undertryckas, skulle väl näppeligen ha kommit till, om icke skalden vetat, att de behagat kronprinsen. Satiren är skriven i hans anda. Man kan göra ytterligare en iakttagelse, som pekar i denna riktning.

Gustafs passionerade kärlek till teatern var riksbekant och i Scheffers år 1756 till sekreta utskottet avgivna berättelse om discipelns uppträdande och karaktärsegenskaper fördömes denna imitationslust på det allvarligaste.[1] Omgivningen sökte med de tjänligaste medel förkväva hans dramatiska böjelse. Gyllenborg intog i detta fall en särställning:

> Prinsens läsning af Franska Theatren war den i hwilken jag deltog med det högsta nöje. Hans critiker woro uplysande och hans upmärksamhet wid de skönaste ställen gjorde heder åt hans smak och urskilni[n]g. Jag behöfwer ej förtiga hwad allment är bekant at Prinsen roade sig at i sina rum sjelf spela de roler, som honom mäst behagat. Bör et fel, om det warit något, honom förebrås, hwaraf han dragit den högsta fördel. Wanan at föreställa efter omständigheterna hwad person som hälst, huru nödigt och äfwen nödwändigt har det icke honom warit under Partietiderne af hans första regerings år och hans mästerliga declamation hwad lif och styrka har icke hans wältalighet deraf wun[n]it, hwarmed han förwånat allmenheten och intagit alla hjertan (ML, 39).

Dessa sjuttioåringens reflexioner kunna ju tänkas vara annorlunda än den unge hovkavaljerens. Men vi ha ingen an-

[1] Crusenstolpe, a. a., III, s. 54.

ledning tvivla på memoarförfattarens bekännelse, eftersom hans levnadsskildring i regel korrekt återger fakta. På ett annat ställe erkänner han ju också, att han mot slutet av sin uppvaktningstid förvärvade prinsens speciella ynnest genom att mindre uppmärksamt ge akt på hans tidsfördriv (ML, s. 49).

När skalden därför låter den vise vännen likna världen vid en teater, kunde han icke ha valt en bättre bild. Särskilt originell kan den väl icke kallas, men tydligen har den tilltalat kronprinsen. Ytterst går väl denna bild tillbaka till Epiktets grundsats, att den vise, oavsett vilken roll han fått sig tilldelad i livet, måste vara i stånd till att spela den värdigt.[1] I Fontenelles astronomiska betraktelser, *Entretiens sur la pluralité des mondes*, liknas i första kapitlet hela universum vid en opera, där människorna från parketten åse himlens kosmiska skådespel. Och just detta kapitel har prinsen den 5 maj 1756 kopierat på tjugoåtta kvartosidor.[2]

När guvernören några år senare i korrespondensform disputerar med prinsen om vad som är värdefullast att äga, förmågan att *tala* väl eller att *skriva* väl, rekommenderar han den förra. Författaren, säger han, sitter instängd i sin kammare och har föga behov av vältalighet. »Il n'en est pas de même de l'homme du monde, de l'homme public surtout, qui a un rôle à jouer sur le grand theatre du monde.»[3]

Den vise vännen uppmanar nu Lisidor att noga och på lämpligt avstånd bedöma skådespelet på »Werlds-Theatren».

> Då kan du säkra slut, i alla ämnen fälla
> Och hvad *Person* du gjör, med värde föreställa. (s. 187)

Man kan tolka dessa raders innebörd på två sätt. Antingen menar skalden, att ju noggrannare man studerat världen, desto bättre kan man spela den roll man fått sig anförtrodd, vad »person» man nu än gör. Å andra sidan kan skaldens mening tolkas såsom en uppmaning att så väl följa spelet på

[1] *Encheiridion*, XVII.

[2] Erdmann, *Gustaf III. De första bladen i hans lifs historia*, Sthlm 1907, s. 119. Fontenelle, *Entretiens sur la pluralité des mondes*, Paris 1766, s. 17.

[3] *Commerce* etc., s. 72. Brev av den 23/5 1759. I Giäddas svenska översättning står här: »hwilken måste spela sin Person på werldenes stora Theater» (s. 73).

teatern, att man sedan kan spela vilken roll som helst, alltefter situationens krav. I detta fall skulle den vise vännens uppfattning vara identisk med memoarförfattarens, då han berömmer Gustaf III för att under partistriderna ha kunnat föreställa vad person som helst. Därtill uppmanade även Scheffer sin elev i det nyss citerade brevet. En man som tillhör offentligheten måste kunna tala. »Obligé à vivre sans cesse avec des hommes qu'il faut ou convaincre par des raisons, ou seduire par des illusions, ou captiver par le mélange des unes & des autres, c'est par les charmes de l'eloquence, qu'on est le plus sûr d'opérer tous ces miracles» (s. 72).

Denna sista tolkning kan ju knappast kallas stoisk och icke heller rousseauansk. I sitt omdebatterade teaterbrev hade ju medborgaren från Genève absolut förkastat skådespelen: »Qu'est ce que le talent du Comédien? L'art de se contrefaire & de revêtir un autre caractère que le sien, de paroitre différent de ce qu'on est, de dire autre chose que ce qu'on pense, aussi naturellement que si on le pensoit réellement, & d'oublier enfin sa propre place.»[1]

Skulle då Lisidors vän vara identisk med Molières Philinte, som på följande sätt hade rekommenderat förställningen:

> Il est bien des endroits, où la pleine franchise
> Deviendroit ridicule, & seroit peu permise,
> Et par fois, n'en déplaise à votre austére honneur,
> Il est bon de cacher ce qu'on a dans le coeur.
> Seroit il à propos, & de la bienséance,
> De dire à mille gens tout ce que d'eux on pense?
> Et, quand on a quelqu'un qu'on hait, ou qui déplaît,
> Lui doit-on déclarer la chose comme elle est?
>
> (*Le Misanthrope*, akt I, scen 1.)

Svaret på detta invecklade problem ger oss kanske korrespondensen mellan Scheffer och prinsen. Denna brevväxling tycks ha gjort ett mycket starkt intryck på Gyllenborg. Han ägnar en hel sida av sin självbiografi åt att skildra, hur skickligt guvernören förstod att hos sin discipel inplanta moraliska

[1] Formey, *Lettres sur l'Etat présent des Sciences & des Moeurs*, I, Berlin 1759, s. 119. Brevet daterat den 20/2 1759.

grundsatser på ett angenämt sätt och hur mogna dennes omdömen voro. Vad Scheffer i synnerhet begärde, var — skriver han — »mänsklighet, rättwisa och kärlek för folket».[1] Denna korrespondens, som påbörjades redan år 1756 men framför allt pågick under åren 1759 och 1760, fick ny aktualitet under riksdagen. I utgivarens företal heter det nämligen, att Scheffer i avsikt att visa sin elevs stora förståndsgåvor och goda hjärta »mot 1760 års riksdag» hopsamlade de brev, som ännu funnos kvar och överlämnade dem till sekreta utskottet. Därmed förhåller det sig på följande sätt. När edukationsverket den 22 april 1761 diskuterades i mindre sekreta deputationen, fann man det onödigt att anställa examen med kronprinsen men Renhorn, som hört att denne ritade och skrev väl, önskade se några prov därpå. Lantmarskalken m. fl. sade sig ha sett åtskilliga brev, som prinsen skrivit till Scheffer, vilka vittnade om hans insikter och goda eftertanke. Fersen lovade att tala med Scheffer därom och den 1 maj samma år har guvernören lämnat honom dem under förbehåll, att de ej utlämnades åt allmänheten. Man började omedelbart läsa dem och »läste intill middagen». Den 27 maj fortsatte uppläsningen. När sekreta utskottet sedermera den 16 och 26 febr. 1762 föredrager deputationens betänkande, stöder sig detta icke blott på Scheffers berättelse utan även på intrycken av korrespondensen.

Det är icke otänkbart, att den livliga debatten om Rousseaus teaterbrev föranlett guvernören att i ett brev av den 11 aug. 1759 börja diskutera förställningskonsten. Prinsen svarar dagen därpå med att definiera begreppet: »La dissimulation est l'art de cacher ses pensées de manière qu'on ne peut les deviner.»[2] Därmed synes det honom vara en blandning på gott och ont. Scheffer invänder, att den som utövar en sådan konst snarare kan kallas en ytterst behärskad man, vars förtegenhet måste anses vara nyttig och långtifrån lastbar. Med förställning menar Scheffer däremot »l'art de faire croire aux autres qu'on ignore ce que l'on sait, & qu'on ne pense pas ce

[1] ML, s. 41. Frunck har uteglömt »för folket».
[2] *Commerce* etc., s 150.

qu'au fond cependant on pense».[1] Skillnaden består då i att den förre endast döljer sitt inre men den senare låter sitt inre synas annorlunda än det är. Prinsen svarar i ett brev av den 26 aug., att han förstår distinktionen och då Scheffer citerat Formeys uttalande, att goda prinsar betraktat förställningen som ett nödvändigt ont, tyder han detta så, att dessa prinsar troligen velat begagna förställningskonsten i det godas tjänst, ehuru deras definition måtte ha varit felaktig. Utan tvivel ha de därmed menat konsten »de cacher leurs pensées».[2] Härefter övergå de bägge brevskrivarna till att behandla *l'amitié, la bienfaisance* och *le misanthrope.*

Satirens Lisidor hade gjort sig omöjlig i stora världen genom att alltför oförblommerat yttra sin mening vid alla tillfällen. Men den förtrogne vännen, som varken vill »reta» — genom att servera obehagliga sanningar — eller »behaga» — genom att komma med lögnaktigt smicker — och som aldrig är »til ifver bögd» utan i stället ömkar lasten, tycks mig besitta den furstliga förmågan »de cacher ses pensées».

Denna undersökning visar, att skalden i satiren framlägger åsikter, som överensstämma med prinsens. Någon vän av en starkare konungamakt hade han väl tidigare aldrig varit, men för honom liksom för så många andra växte sig drömmen om en upplyst monark, som räddade landet ur demokratiens kaos, allt starkare. Dessa förväntningar framskymta också bakom kurialstilens arabesker i mindre sekreta deputationens betänkande, där man säger sig »med förundran intagit huru uti alla Hans Kgl Höghets omdömen framlyser ej mindre en widsträkt och Pragmatisk kunskap uti de flästa wetenskaper; en rotad wördnad för den sanna Religion; en öm menniskiokärlek; rediga och sunda begrep om Rikets grundlagar och Regeringssättet; med et ord så utmärkte hiertats och förstånds egenskaper at flere prof icke kunna önskas til at stadga det underdåniga hopp Riksens Str hysa at uti Hans Konglig Höghets Person få wörda en stor och älskad Regent i framtiden». Hoppet om att återfå den lyckliga friheten från hattväldets första

[1] *Commerce* etc., s. 154.
[2] Ib., s. 158.

dagar hade Gyllenborg nödgats uppge. Det hade krossats av den riksdag, »der jag» — som han skriver — »sett den frihet, hwars kärlek jag insugat med moders mjölken till intet göras af förskämda seder, kärleken till fosterlandet utslocknad hos Allmenheten, tillika med alt begrep om en sann ära» (ML, s. 53). Hans dröm är nu, att ett Ärans Tempel måtte resa sig ur korruptionens träsk. Detta tempel kunde endast den unge prinsen bygga.

Uppenbart är också, att denna tendens väckte överhetens nådiga gillande. Därom skriver skalden: »Konungen förunnade mig det första nådiga ögonkast jag af honom fått åtnjuta. Drottning[en] betygade mig en särdeles nåd och sade sig wara förundrad at under de flere år jag hade upwacktat wid Hofwet, hon så sent lärt at känna mig. Min älskade Prins betygade för mig en werkelig wänskap som mig i synnerhet förnöjde» (ML, s. 46).

Man lägger märke till med vilken värme han nämner prinsens beröm. Drottningen å sin sida betänkte kanske icke, att skaldens åsikter under de sex åren vid hovet genomgått en ganska grundlig förändring.

*

Som en verkningsfull kontrast till det både för själ och kropp osunda stadslivet målar skalden med breda penseldrag landsbygdens oskuldsfulla härligheter. Redan i *Fägringens Försvar* hade han lovprisat den sälla vikingbygden och berömt folkets »idoghet som håller bloden ren». Denna skildring med sin platoniska skönhetskult tillhörde dock nästan helt den rika litteraturen om guldåldern med anor från antikens dagar. Men i satiren över folkbristen drev han en ivrig propaganda för sin tids befolkningsfråga, vars enda lösning han i likhet med fysiokraterna såg i en jordbrukets renässans. Han uttryckte en from önskan om att ljungbevuxna parker måtte förvandlas till böljande sädesfält, som möjliggjorde en ökning av folkmängden. Sedan denna tendentiösa satir skrevs, hade den svärmiske nationalekonomen Fischerström tillägnat ständerna

sina *Påminnelser wid Sweriges Allmänna och enskylta Hushållning* (1761), där Gyllenborg hade glädjen se sin i folkbristsatiren införda veklagan över de tärande elementens ymnighet och de närandes fåtalighet citerad (s. 127).

När nu Lisidor beslutar skudda stadens stoft av sina fötter och uppsöka sitt enkla tjäll, ter sig för hans fantasi denna landsbygd som ett dygdens paradis. I dess famn kan människan bevara icke blott sin fysiska utan även sin moraliska hälsa. Strax utanför tullen bor ett obelevat men sedligt högtstående folk, klätt i »ringa vallmar» och livnärande sig av åkerbruk. Där finns ingen rangskillnad och där klagar ingen lätting över sin låga lön:

> Jag vill i bonde drägt, mitt forna öde dölja,
> At få hans ljufva natt, om dagen honom följa,
> Ta del i hans besvär, at ock hans hälsa få
> Och för at dygdig bli, ej någon last förstå. (s. 184)

Tendensen i denna idealiserade bild av bondelivet är ej lika stark som i folkbristsatiren. Den gör sig mest gällande genom sin kontrastverkan. När den vise vännen sedan lyckas få Lisidor på andra tankar, är dock hans längtan från staden så stor, att han ber om tillstånd att få

> I tankan se det tjäll, som all min önskan var. (s. 188)

Partiet om landsbygdens ljuvlighet är av intresse även därför att det innehåller ett förstucket angrepp på skaldebrodern Creutz' estetiska uppfattning. Deras åsikter om ett och annat ha uppenbarligen vid denna tid glidit i sär. Särskilt gäller detta deras inställning till den sensuella kärlekens lyckomöjligheter. Den mindre temperamentsfulle Gyllenborg var skeptiskt inställd mot vällusten, som han visserligen prisat i nöjesdikten men med den reservationen, att den betog honom »all tankas bruk» och lämnade »blott åt kjänslan rum» (WA II, s. 130). I eländesdikten fördjupades kritiken. Vällusten kallades en brånad, som förgiftat livets safter och en dödlig dryck med bitter eftersmak:

När kjänslan vaken är tycks hon förnuftet söfva;
Och dessa sällhets frön, som steds hvarann behöfva,
Ej mogna på en gång. (WA II, s. 147)

Såsom Blanck visat, opponerar sig Creutz mot Gyllenborgs njutningsuppfattning i den lilla conten *Daphne*, som kronologiskt följer närmast efter *Verlds-Föraktaren*.[1] För sensualisten Creutz är sinnesruset det enda, som kan försona människan med tillvaron. Genom en såsom jag hoppas övertygande bevisföring har jag i en uppsats visat, att Creutz nått fram till denna för en dygdesvärmare chockerande ståndpunkt efter att ha entusiasmerats av Rousseaus *La nouvelle Héloïse*.[2] Denna succéroman hade under sommaren 1761 lästs i Fredrik Sparres umgängeskretsar med största förtjusning, efter vad denne berättar i sin dagbok. Julies och Saint Preux' kärlekssaga kopierades sedan av Creutz i skildringen av Daphnes och Alexis' lidelsefulla förälskelse. Denna form av rousseauism, som i Creutz' konstnärliga och sensuella raffinemang föga skiljer sig från ren libertinism, ogillades i hög grad av Gyllenborg, som i självbiografien efter att ha lovprisat den enfaldiga kärleken i *Atis och Camilla* skrev: »*Daphne* . . . tecknar skaldens omgänge i stora [werlden]. En aftagande oskuld röjes i den målning af kärleken som derstädes meddelas, hwars saknad efter min tanka, icke af den lifligaste färger kunnat upfyllas» (ML, s. 36).

De bägge skaldebrödernas olikhet i lynne och läggning kommer kanske allra tydligast fram i Gyllenborgs lilla episod om deras läsekrets. »En morgon — berättar han — då jag besökte landmarskalken Gref Fersen, såg jag Werldföracktarn på hans bord. Om Eftermiddagen i mit besök hos Grefwinnan fann jag Daphne på hennes sybord. Wi ägde således Creutz och jag hwar sit parti, hwartill wi gratulerade hwarannan utan at någondera af oss hade lust at intränga sig i den andras» (ML, s. 47).

---

[1] Blanck, A., *Om Creutz' »Daphne». Historiska o. litt.-hist. uppsatser, 11*, Hfors 1935, s. 138 ff.

[2] Sahlberg, G., *Creutz' Daphne och Rousseaus Julie. Historiska o. litt.-hist. uppsatser, 14*, Hfors 1938, s. 111 ff.

Blanck antager, att conten skrivits efter *Menniskjans Elände*, som utkom på nyåret 1762, och att den är ett svar på Gyllenborgs pessimism.[1] Detta är mycket troligt. I så fall torde *Verlds-Föraktaren* och *Daphne* ha skrivits vid samma tid. Om den förra givit upphov till den senare eller tvärtom är dock av mindre intresse än att veta vart skalderna syfta.

Creutz' väg går mot libertinism. Någon djupare indignation över societetslivets förkonstling i stil med Lisidors känner aldrig Daphne. Hur stark hennes kärlek till Alexis än kan tänkas vara, får man det intrycket, att hon hela tiden är mest intresserad av sitt eget nöje och uppfylld av sitt eget jag. För Daphne är livets kärna den dyrkan man ägnar nöjets gud. Blott efter en mycket kort tvekan hade hon också brutit mot fördomarna och trots könets och blygsamhetens krav unnat sig »den sällhet at få synas svag». Det är en njutningsfilosofi, som aldrig förfaller till excesser men som ej heller vill veta av några förpliktelser mot medmänniskorna.

Gyllenborgs väg går emellertid mot skyldigheterna, mot ansvaret. Detta är det genomgående temat i den dikt, som drager ut konsekvensen av människans nöjen och elände, *Afsked ifrån Ungdomen*. Där deklarerar han öppet, att mannaålderns princip måste vara en annan än ungdomens:

> Jag lefvat har för mig, jag lefva bör för andra.
> (WA II, s. 153)

Han tager avsked av lustar och begär, då de förlora sitt behag, om man vid en mera mogen ålder vill »sitt sielfsvåld yrka». Han drager upp en skarp gräns mellan den tid, då människan är *skyldig* vara svag och den, då hon måste visa styrka. När denna dikt i senare upplagor skildes från dubbeldikten, införde skalden pliktkravet i den näst sista strofen av nöjes-dikten (CGVA, s. 159). Lisidors program var hela tiden aktivt. Han talade öppet om samvete, dygd och mod. I sin förtvivlan över att ingen ville lyssna till hans välmenande förmaningar, fattade han sitt beslut att fly världen men förmåddes kvarstanna, då

[1] Blanck, a. a., s. 141.

den vise vännen uppmanade honom att pröva sin styrka mot lastens yra svärm. Lyckan bestod i att göra gott (WA II, s. 186).

Gyllenborgs okonstlade och ärliga själ måste ha lidit av att se Creutz alltmera skatta åt förkonstling och raffinemang. Ty under det att denne, som snart skulle komma att tillträda en ministerpost i Madrid, kände sig hemmastadd under de gyllne taken, stegrades Gyllenborgs längtan till landet. Mot denna bakgrund får man se hans satiriska anmärkningar över vännens esteticerande naturskildringar. Vi måste ett ögonblick dröja vid detta parti. Skalden flyr i sina tankar ut till naturen. Men han vill inte skildra den:

> At måla hennes pragt, hör ej min pensel till,
> Jag icke dickta kan, jag endast njuta vill.
> Jag vill ej forska ut, när skuggan mig betäcker,
> Om Almen up i skyn och ned til afgrund räcker.
> Jag släcka vill min törst, ej frågar på hvad sätt,
> Om floden slingrar sig, ell' löper slätt och rätt.
> Jag ej vid något vist, med mina tankar dröjer,
> Jag sammanhanget ser, det hela mig förnöjer.
>
> (WA II, s. 185)

Dessa exempel på naturskildrande poesi äro direkt hämtade ur Creutz' *Sommar-Qväde.* Denne kände utan tvivel till konsten att njuta av landsbygdens behag, kanske till och med mera intensivt än skaldebrodern, men han hade också diktat om naturen. Han hade prisat skuggan:

> De täta alar mig beskärma
> At ej af Sol och qvalmig värma
> Jag nödgas magtlös gifvas opp.
>
> (VF III, s. 58)

Med verklig förtjusning hade han sträckt ut sig på marken:

> Min mund med vällust jorden nåkar,
> Och kysser då och då sin mor.
> Alt hvad mit nögda öga råkar
> Alt gör min tancka mera stor.

En Alm till medel skyn sig höjer
Den nordens storm förgäfves böjer
I källans sköt dess afbild trycks
Der den sin längd åt djupet sträcker
Och ned till andra verlden räcker
Samt hop med målnen simma tycks.
(Ib.)

Om bäcken hade Creutz skrivit, att »han sig i villo slingring kröker» (s. 60). De flesta av dessa bilder hade ju troligen, såsom vi tidigare visat, hämtats ur Joannets lilla poetik.

Nu hade Gyllenborg själv i sitt vårkväde tangerat denna teknik. Även han hade infört realistiska detaljer, som vittnat om vaken iakttagelseförmåga. Under sina roddturer hade han observerat, hur årbladen åstadkommo virvlar på vattenytan, vilka »växa, vidgas men försvagas, / När deras bräddar mötas åt». Även han hade där reflekterat över spegelbilden:

Jag mellan tvänne himlar flyter
Och skyar under föttren ser.
Jag tycks i medel-puncten sväfva;
Och för min högd jag börjar bäfva,
När jag i djupet skådar ner.
(WA I, s. 58)

Verstekniken i Gyllenborgs bägge landskapsdikter skiljer sig icke från Creutz'. Snarare märker man hans strävan att så mycket som möjligt imitera den. Det är visserligen sant, att skillnaden i kynne redan här framträder, men även Creutz hade besjungit landets vederkvickande ro i motsats till stadens »förrädska nöjen». Det är då tydligen först mot slutet av hovtiden, man kan tala om en större meningsskiljaktighet.

I sitt inträdestal i vitterhetsakademien kallar Gyllenborg sin skaldebroder Creutz för det mest brinnande snille, som Norden framalstrat. Men han kommer också med kritik. Dennes »rika inbildnings-kraft iklädde stundom naturen en öfverflödig prydnad, der hon af mindre öfvade ögon med möda igenkändes».[1]

[1] Gyllenborg, *Sednare Vitterhetsarbeten*, Sthlm 1795, s. 22.

Här finna vi alltså förklaringen till Gyllenborgs angrepp på vännens preciösa stil. Själv fordrade han av naturskildringen, att detaljen icke skulle intaga en alltför framträdande plats utan underordna sig helheten, »sammanhanget». Det är vanskligt att med ledning av blott denna enda versrad söka uppspåra källan, men möjligen har han fått idén från Shaftesburys *An Essay on the Freedom of Wit and Humour*. Såväl målaren som poeten, menar denne, få ej för noggrant kopiera naturen i detalj. Helhetsintrycket är utslagsgivande:

So that Particulars, on this occasion, must yield to the general Design; and all things be subservient to that which is principal: in order to form a certain *Easiness of Sight*; a simple, clear, and *united View*, which wou'd be broken and disturb'd by the Expression of any thing peculiar, or distinct.[1]

Proportionerna få alltså ej förskjutas, ty därigenom förlorar konstverket i skönhet liksom i sanning. »For all *Beauty is* TRUTH.» Detta uttrycker nu Gyllenborg i raderna:

Jag ej vid något vist, med mina tankar dröjer,
Jag sammanhanget ser, det hela mig förnöjer.
Hvad ljufligt öfverflöd! hvad ordning! hvad behag! (s. 185)

I de senare editionerna har detta estetiska resonemang tydligen förefallit honom alltför opoetiskt och abstrakt. Han har därför klätt tanken i en annan form och uttalar sitt förakt för hela den osanna arkadiska världen:

Jag heldre ensam går i torra ödemarker
Än släpas af en digt i de Arcadska parker;
Min torfva som hon är, för mig har mer behag.

Kritiken, som förut riktats mot de preciöst utformade detaljerna i *Sommar-Qvädet*, utsträckes här till att omfatta även herdedikten och den drabbar lika fullt *Atis och Camillas* skald. Hela denna polemik kan då sägas vara förorsakad av Gyllenborgs stränga krav på oskuldsfullhet och naturlig enkelhet.

*

[1] Part 4, sect. 3. — *Charact*, I, s. 143.

Satirens etiska kärna blottas för oss i det betydelsefulla parti, där Lisidor-Gyllenborgs vise vän på ett så övertygande sätt framlägger sin »sunda filosofi», att världsföraktaren åter försonas med mänskligheten. För Creutz hade Scheffer spelat vägledarens och tröstarens roll under de mörka stunder, då det onaturliga hovlivet synts även den blivande ministern alltför odrägligt.[1] Men det är icke blott möjligt utan i hög grad sannolikt, att den erfarne guvernörens jämnmod utövat ett välgörande inflytande även på Gyllenborg. Själv låter han oss dock förstå, att det var Klingenbergs skugga, som föresvävade honom, när han tecknade dragen av Lisidors vise vän. Det heter nämligen om denne, att han var

> . . . en werdslig wis *som kunde dårars fel med köld och styrka bära och hade klätt i skämt en sund filosofie.* Sådan är den målning jag af honom i *Werld[s]föracktar[n]* författat och mot hwilken målning han till alla delar swarade (ML, s. 24).

Vi sökte i samband med presentationen av tankebyggaren Klingenberg bestämma, vilket filosofiskt system Criton representerade och kommo till det resultatet, att mycket av wolffianism kunde spåras i hans orubbliga förnuftstro. Wolffs etik var starkt beroende av intellektets alla operationer och färdigheter.[2] När nu den vise vännen uppträder och manar till praktisk verksamhet bland dårarna, äro även för honom förnuftet och plikterna förutsättningen för ett dygdigt handlande.

> Var säker på dit vett, du segrar om du vågar,
> Du dina pligter vet, blott du dit hjerta frågar. (s. 186)

Den förnämsta av dessa plikter är att leva tillsammans med människorna på den skådeplats, där alla lustar fritt spela:

> På detta täflans fält, fullkomnas mången dygd,
> Som matt och fåfäng låg, i enslighetens skygd. (s. 187)

Här möta vi åter den etiska grundsats, som Wolff så många gånger hade predikat.

[1] Brev till Ekeblad den 12/5 1762. Jfr Castrén, a. a., s. 67.
[2] Jfr Kohlmeyer, a. a., § 42, s. 102.

Blott genom att noga studera och bispringa sin nästa kan människan i alla ämnen fälla säkra slut och med värde spela sin roll på världsteatern.

Utan tvivel vore det dock orätt att i den mer eller mindre rättrogne wolffianen Klingenberg se den enda källan till Gyllenborgs aktiva människokärlek. Hade Wolff populariserat Leibniz genom att framlägga hans system i en klar, matematisk form, hade Pope gjort samma system lätt tillgängligt för allmänheten genom sin berömda *Essay on man*. Wolffs pliktlära framhöll sambandet mellan självkärleken, kärleken till nästan och till Gud.[1] På liknande sätt vidgar sig enligt Pope självkärleken till att omfatta hela mänskligheten och gudomen:

> Self-love thus push'd to social, to divine,
> Gives thee to make thy neighbour's blessing thine.
> Is this too little for the boundless heart?
> Extend it, let thy ennemies have part.
> Grasp the whole worlds of Reason, Life and Sense,
> In one close system of Benevolence:
> Happier as kinder, in what'er degree,
> And height of Bliss but height of Charity.
>
> (IV, 355 ff.)

Men detta kärleksbud, vars samband med kristendomens man icke får förgäta, hade vunnit resonans icke blott i Tyskland och England utan även i Frankrike. Vi möta det gång på gång i Voltaires diktning. Redan *Discours sur l'Homme* utmynnar i en uppmaning till den verkligt dygdige att handlingskraftigt ingripa i det sociala livet. Där anknyter Voltaire till Kristi kärleksbud men förkastar den extatiska och asketiska kristendomen:

> Le monde est médisant, vain, léger, envieux;
> Le fuir est très bien fait, le servir encor mieux.
> A sa famille, aux siens, je veux qu'on soit utile.[2]

---

[1] Kohlmeyer, a. a., § 49, s. 121 ff.
[2] Voltaire, a. a., XII, s. 97.

Han nämner till sist vördnadsfullt abbé de Saint-Pierre, som i franska språket infört ordet »bien-faisance».

Det är icke min mening att genomsöka Voltaires hela produktion men några citat må visa, hur aktuell denna fråga varit för honom efter Lissabons förstöring. I *Précis de l'Ecclesiaste* (1759) återkommer detta moraliska krav:

> Répandez vos bienfaits avec magnificence;
> Même aux moins vertueux ne les refusez pas.[1]

I sitt med Candide samtidiga ode över Fredrik II:s år 1758 avlidna syster Wilhelmine berömmer Voltaire hennes hjälpsamhet: »Mais toi dont la vertu fut toujours secourable . . .»[2]

Voltaires pessimism grundade sig icke uteslutande på Lissabons förstöring. Den hade framväxt under 1750-talet och var — enligt Morize — större år 1754 än år 1759.[3] Men i stället skärptes hans ironi och den Voltaire vi möta i korrespondensen mellan åren 1756—59 framhåller mera det löjliga än det tragiska i världen.[4] Han tvivlar på att den är »le meilleur des mondes possibles» och är liksom Lisidor övertygad om att den är full av dårar.

Den världsligt vise uppmanar Lisidor att betrakta världens sorgespel och lustspel på lagom avstånd från skådeplatsen. Samma liknelse begagnade Voltaire i ett brev från Délices till grevinnan de Lutzelbourg: »Il faut regarder tous ces événements (nyheter från Rhen, Elbe och Niemen) comme une tragédie que nous voyons d'unne bonne loge où nous sommes très à notre aise.»[5] För samma adressat beklagar han sig några månader senare över krigsbullret samt tillägger: »Que faire à tout cela, madame? Cultiver son champ et sa vigne, se promener sous les berceaux qu'on a plantés, être bien logé, bien meublé, bien voituré, faire très bonne chère, lire de bons livres, vivre avec d'honnêtes gens au jour la journée, ne penser ni à

---

[1] Voltaire, a. a., XII, s. 223.
[2] Ib., XII, s. 462.
[3] Voltaire, *Candide ou l'optimisme*. Ed. Morize, Paris 1913. Introduction, pag. XXXVIII.
[4] Ib., s. XLV.
[5] Voltaire, a. a., LVII, s. 257 f. — 6/4 1757.

la mort, ni aux méchancetés des vivants. Les fous servent les rois, et les sages jouissent d'un repos précieux.»[1] Brevet ger en ganska god bild av en upplysningsmänniskas fordringar på en idealtillvaro och denna skiljer sig ej avsevärt från den av Lisidor skisserade lantlevnaden.

Jag har dröjt vid Voltaires person, dels därför att han var oändligt beundrad såväl vid hovet som i tankebyggarnas krets, dels därför att samma åsikter framträda i korrespondensen mellan Scheffer och kronprinsen. Guvernören skriver den 25/4 1757:

> Vous eprouverès un jour, Monseigneur, que le bonheur ne consiste ni dans la grandeur, ni dans la magnificence, ni dans l'autorité meme dont en general les Princes font tant de cas, mais qu'il faut le chercher et qu'on le trouve uniquement dans cette tranquilité, cette paix de l'ame qui n'existe point sans la douceur et l'humanité, sans la bienfaisance et toutes les vertus sociales qui nous font aimer de ceux avec qui nous avons à vivre.[2]

Några år senare leder prinsen vid ett tillfälle samtalet in på vänskapen, denna himmelska gåva, utan vilken intet samhälle skulle kunna bestå.[3] Scheffer diskuterar endast med tvekan detta ämne, som skiljer sig från deras föregående därigenom att det angår hjärtat och icke förnuftet. Men han framhåller, att en vänskapsförbindelse, som icke bygger på kärlek till dygden, aldrig länge kan äga bestånd:

> Mais la vraie amitié peut elle trouver place dans un coeur, qui n'est point penetré de cette disposition generale à aimer tous les hommes, que le celebre Abbé de S:t Pierre appelloît *la bienfaisance*?[4]

I sitt följande dag skrivna svar på detta spörsmål nämner prinsen en människotyp, som tycks kunna tillgodogöra sig »la douceur de l'amitié sans la disposition à la bienfaisance», nämligen misantropen. Denne hatar mänskligheten för dess lastbarhet men älskar likafullt de dygdiga. Det mest intressanta

---

[1] Voltaire, a. a., LVII, s. 276. — 4/6 1757.
[2] F 514. UUB.
[3] *Commerce* etc., s. 158 f. — 2/9 1759.
[4] Ib., s. 162 f. — 8/9 1759.

i hela denna dispyt är Scheffers därpå följande brev om misantropen, ur vilket jag tillåter mig göra ett längre citat:

Les gens qu'on appelle communement les Misantropes, ne haïssent pas tant les autres hommes, qu'ils sont choqués de leurs vices & de leurs ridicules: ils ont eux mêmes beaucoup de zele pour la verité, la justice & la vertu en general, ce qui est trés louable; mais ils n'ont nulle charité pour le prochain, nulle condescendance pour ses foiblesses; ils s'irritent de toutes les imperfections humaines, & finissent par prendre, non pas de la haine, mais de l'aversion pour la societé des hommes. Ces caractères pourroient à la rigueur être susceptibles d'amitié pour quelqu'un, dont les moeurs leur paroitroient approchans de la perfection qu'ils exigent, mais je doute fort que cette amitié puisse être durable. L'humeur du Misantrope est si aigre, son esprit est si promt à s'enflamer sur les moindres défauts des hommes, qu'il est bien difficile, qu'il se livre long tems à l'amitié, qui est la douceur même, & qui ne subsiste que par les attentions, les complaisances & une sorte de tolerance reciproque entre les amis. De tout cela il s'ensuit donc, que les seuls coeurs capables d'une veritable amitié sont les coeurs bienfaisans, & qui, remplis d'une bienveillance générale pour tous les hommes, ont entre eux ce liant & cette tendresse qui inspirent les sentiments & qui font, qu'on en goute soi même tous les charmes.[1]

Scheffer rekommenderar därefter ett studium av Ciceros *De amicitia*. Denna korrespondens om vänskapen och misantropien — eller på svenska världsföraktet — försiggick i september månad, då Gyllenborg var i tjänst vid hovet. Att han med speciellt intresse bör ha läst Scheffers ovan citerade brev, ligger i öppen dag.

Vi finna också, hur den vise vännen vederlägger misantropens klagomål med att presentera ett moraliskt handlingsprogram i samma stil. Scheffer klandrar misantropens oförståelse för »la bienfaisance», hans brist på »charité pour le prochain» och »condescendance pour ses foiblesse». I satiren heter det:

»Lät dåren qvälja sig och klandra på sin lott,
»Du har ju lycka nog, då du kan gjöra godt.
»Hvi vil du ej din hand, åt blinda menskjor läna?
»Du börjar älska dem, om du dem börjar tjäna.
»En svag och vanlig dygd, är steds til ifver bögd,
»Men ömka lasten sjelf, är Philosophens högd. (s. 187)

[1] *Commerce* etc., s. 166 f. — 15/9 1759.

Hela satiren utmynnar sålunda i en tendens, som fullkomligt överensstämmer med de moraliska riktlinjer Scheffer dragit upp för sin kunglige elev och som denne visat sig acceptera. Men i och med att Gyllenborg anknyter till de åsikter, som framläggas i denna korrespondens, måste vi betrakta satiren ur en vidare synvinkel. Ty guvernörens val av sådana diskussionsämnen som förställningskonst, välgörenhet, vänskap eller misantropi tyder på förtrogenhet med Rousseaus vid den tiden livligt diskuterade brev till d'Alembert angående artikeln Genève i encyklopedien, det s. k. teaterbrevet. I en epistel till kronprinsen av den 17 febr. 1760 föres även detta på tal.[1]

I teaterbrevet angriper Rousseau som bekant d'Alemberts förslag att inrätta en teater i Genève. Hans protest formar sig till ett kategoriskt fördömande av teaterkonsten överhuvud, givetvis dikterat av moraliska skäl. Av största intresse för oss är den där förekommande och med rätta berömda kritiska analysen av Molières *Le Misanthrope*. Rousseau förebrår framför allt komediförfattaren att ha utsatt sin misantrop för publikens löje.[2] Men han har ej heller någon hög tanke om Philinte, den man, som söker försona Alceste med världen:

> Ce Philinte est le Sage de la Pièce; un de ces honnêtes gens du grand monde, dont les maximes ressemblent beaucoup à celles des fripons; de ces gens si doux, si modérés, qui trouvent toujours que tout va bien, parce qu'ils ont intérêt que rien n'aille mieux; . . . (s. 59 f.)

Vi veta, att den nordenflychtska kretsen ägde en ingående kännedom om Rousseaus teaterbrev. Fru Nordenflychts stora poem *Fruentimrets Försvar* var ju direkt föranlett av den not i detta brev, där medborgaren i Genève frånkänner kvinnan all förmåga av konstnärligt eller vetenskapligt arbete av större värde, en not, som hon också i sitt företal citerar.[3] Detta behöver ej innebära, att Rousseau var illa anskriven i kretsen.

[1] *Commerce* etc., s. 286, 288.

[2] Rousseau, *J. J. Rousseau citoyen de Genève, à M.r d'Alembert sur son Article Genève* etc., Amsterdam 1758, s. 59. Detta arbete fanns i kronprinsens bibliotek enligt den av Björnstierna 1763 upprättade katalogen (U 211. KB).

[3] Fru Nordenflychts sidhänvisning (pag. 193) visar, att hon begagnat sig av den i Amsterdam hos Marc-Michel Rey år 1758 tryckta upplagan (SVS XI: 3, s. 49).

Skaldinnan erkänner tvärtom i en parentes, att brevet »för öfrigit är förträffeligit skrifvit».[1] *Fröjas Räfst* och *Daphne* vittna ju också om att hans senast utgivna stora arbete, *La Nouvelle Héloïse*, vunnit tacksamma beundrare i fru Nordenflycht och Creutz.

I den unge kronprinsens ögon måste emellertid ett angrepp på teatern ha varit något oerhört. När han i korrespondensen med Scheffer bedömer Rousseaus brev, säger han sig ej alls kunna dela dennes moraliska farhågor utan vidhåller den gamla traditionella uppfattningen, att scenkonsten förmår uppväcka kärlek till dygden och avsky för lasten. Han tog ju också förställningskonsten i försvar, försåvitt man därmed menade förmågan att dölja sina tankar.

Gyllenborg har i satiren lagt in en sens moral, som borde ha tilltalat Rousseau. Denne hade kallat en rigorös misantrop för ett monstrum och deklarerat, att »toutes les vertus sociales se rapportant à la bienfaisance, rien ne leur est si directement contraire que l'inhumanité».[2] Detta var ju också, såsom vi sågo, Scheffers uppfattning och över huvud låg kravet på social hjälpsamhet i luften. Vi ha däremot sett, att Gyllenborg beträffande Rousseaus uppfattning av kärleken anmält en avvikande mening i och med att han funnit *Daphne* osmaklig. Och hans i självbiografien öppet deklarerade sympati för kronprinsens teaterintresse vittnar även om att han ej i scenkonsten ser samma moralens fiende som Rousseau.

Jag är därför mera benägen att spåra ett inflytande från Molière i *Verlds-Föraktaren*. Rousseau hade ju upprörts över att den dygdige Alceste utsattes för löje. Men även Gyllenborg ställer onekligen sin Lisidor i en tämligen löjlig dager. Han presenterar honom som en opraktisk och världsfrämmande person utan att på något sätt försköna honom. I slutrepliken beskriver Lisidor sig själv:

> Jag vill ej mina fel, ej mina dygder dölja,
> Lät mig mit fria vett, mitt trumpna lynne följa.

[1] SVS XI: 3, s. 48.
[2] Rousseau, a. a., s. 55.

Lät mig få bannas fritt, mot dårar föra krig,
Kort sagt, at lefva här, lät mig få likna mig.
Jag ej behaglig är, jag vill ock aldrig pråla
Och om jag löjlig syns, vill jag mitt öde tåla.

(WA II, s. 188)

Det förändrar ej saken, att Gyllenborg här lånar sina egna karaktärsdrag åt Lisidor. I många av sina tidigare satirer har han ju visat, att han ej skämts för att låta läsaren roa sig på hans egen bekostnad. Lisidor är därför lika förlöjligad som Alceste — och lika imponerande i sitt kompromissfria dygdesvärmeri.

Lamm anser, att Gyllenborg nu ej längre såsom i första versionen gör Molières Philinte till sitt språkrör utan att den världsligt vise är en helt annan typ, »en man, som 'i en veklig tid' behållit sin 'stränga dygd' och som endast uppmanar sin unge vän att ej resignera i sin kamp mot lasten». Icke genom ensittarens lugn utan genom ett aktivt deltagande i livet bör Lisidor — enligt vännens råd — förtjäna namnet dygdig.[1] Men denna bild av den världsligt vise framhåller det rousseauanska draget i hans karaktär på de övrigas bekostnad. Det finns dock icke så litet av Philinte i deklarationen, att människan på världens skådebana

röjer hvad hon är,
»Du kjänner dig ej sjelf, för'n du dig pröfvat där.
»På denna samle-plats, syns alla lustar spela,
»*Som rörelse och lif åt Själens gåfvor dela.*
»På detta täflans fält, fullkomnas mången dygd,
»Som matt och fåfäng låg, i enslighetens skygd.

(WA II, s. 187)

Lisidors förtrogne, som på världsteatern ler åt ekvilibristernas fall och åt slott, som gå upp i rök, som vinnlägger sig om »at äga ro af alt» för att öka sin kunskap och som är mån om att betrakta skådespelet på behagligt avstånd, tycks besitta en ganska god anpassningsförmåga. Det är rätt mycket av smidighet i hans karaktär. Det förefaller, som om han går om-

[1] UR I, s. 289.

kring med ett leende på läpparna, angelägen om att få ut så mycket som möjligt av detta flyktiga liv.

Klingenberg har ju stått modell till denne Lisidors vän och däri ligger kanske förklaringen till att han på oss gör intryck av att vara en dubbelnatur. Lamm har tagit fasta på hans stränga dygd, men man kan också frestas att lägga tonvikten vid det skämtsamma, hovmannamässigt koncilianta i hans kynne. Då kommer han Molières Philinte ganska nära.

Ytterst gå många av dessa vännens idéer tillbaka till stoicismen. Det inflytande, denna lära kan ha haft på Gyllenborg, blir i följande kapitel föremål för en ingående granskning.

Det återstår att säga några ord om förhållandet mellan den nya satirens tendens och den första versionens. Undersökningen av denna visade, att Gyllenborg knappast behövt anamma Mandevilles krassa lära för att kunna hålla sin predikan för Celadon. Hans argument voro nästan alla tagna ur andra brevet av *Essay on Man*. Så voro t. ex. de mest betydelsefulla raderna:

> Kort sagt: ett fel blir godt när det försiktigt ledes:
> Ej fins et ondt hvaraf ett större godt ej redes.
>
> (VF II, s. 38)

blott och bart en försvenskning av Popes formel »Th'Eternal Art educing good from ill».[1] Människan bär enligt Pope inom sig frön, som kunna mogna lika väl till dygder som till laster. Det gäller för henne blott att rätt skilja mörkret från ljuset, det onda från det goda. Vem är det då, som besitter denna urskillningsförmåga, frågar Pope. Och svaret blir: »The God within the mind» (II, v. 204).

Den allvarligaste anmärkning, som man kan rikta mot Gyllenborgs förmaningstal, är att han utelämnat denna kärnpunkt i Popes framställning. Han har alltför mycket fäst sig vid nyttosynpunkten. Denna finns också hos Pope:

[1] *Essay on Man*, II, v. 175. — Jfr Wolff, *Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen*, § 431: »Unter dessen ist kein Affect, der nicht auch könte zum Guten gebraucht werden.»

Extremes in Nature equal ends produce,
In Man they join to some mysterious use.
(II, s. 205 f.)

Men upprepade gånger framhåller Pope nödvändigheten av att låta förnuftet avgöra vad som verkligen är nyttigt. Om nu last och dygd ha blandats samman, kan man fördenskull icke påstå, att det varken finns någon last eller dygd:

Ask your own heart, and nothing is so plain;
'Tis to mistake them, costs the time and pain.
(II, v. 215 f.)

Även Gyllenborg var övertygad om att den kloke icke lät sig förvilla av »lasters lopp», men han gjorde ett så skarpt utfall mot den »dygd, som tadlar alt», att läsaren onekligen kom att tänka på lasternas tappre försvarare, Mandeville.

Den vise vännens förmaningstal i den andra versionen vittnar om att Gyllenborg under de förflutna åtta åren mognat både som skald och människa. Även i denna ha vi dock redan konstaterat, att det finns ett samband mellan satiren och Popes essay. Man kan därför knappast ansluta sig till uppfattningen, att den första versionens hela tendens går stick i stäv mot den senares.[1] Snarare kan man säga, att skalden övergått från att anlita den andra episteln »of the Nature and State of Man with respect to Himself, as an Individual» till att begrunda de två sista, som behandla »the Nature and State of Man with respect to Society» och »with respect to Happiness».

Två små detaljer i satiren anknyta dock till den andra epistelns. Det heter i början, att Lisidor fått den uppfattningen, »At laster voro troll, med höga horn i pannan», d. v. s. de voro så vederstyggliga att de icke ägde något åtråvärt. Detta tycks vara en omskrivning av ett uttryck i essayen, ty Pope gör gällande, att

Vice is a monster of so frightful mien,
As, to be hated, needs but to be seen.
(II, v. 217 f.)

[1] UR I, s. 272.

Även en annan detalj verkar vara hämtad ur den andra episteln. Den vise vännen uppmanar Lisidor att icke giva tappt utan sätta sin lit till sina egna andliga resurser:

> Var säker på dit vett, du segrar om du vågar,
> Du dina pligter vet, blott du dit hjerta frågar. (s. 186)

Icke heller Pope anser, att man behöver tveka om den rätta vägen:

> Ask your own heart . . . (II, v. 215)

I satirens andra version betecknar dogmen om den dygdiges osvikliga möjlighet att handla rätt blott utgångspunkten. För den världsligt vise duger det icke längre att blott orda om allmännyttan såsom ett mål för vårt handlande. Där manas till praktisk verksamhet med sikte på medmänniskornas lycka och välgång. Därigenom skulle man själv vinna tillfredsställelse. Pope låter ju också förstå, att »self-love and social are the same».

Överhuvud erinrar satirens avslutning mycket om essayens. Pope vänder sig i tacksamhet till Bolingbroke, som givit honom impulsen till detta verk och inriktat hans konstnärliga ambition på en nyttig uppgift:

> Shall then this verse to future age pretend
> Tho wert my guide, philosopher, and friend?
> That urg'd by thee, I turn'd the tuneful art
> From sounds to things, from fancy to the heart.
> (IV, v. 391 ff.)

För Gyllenborg hade Klingenberg spelat samma roll. Hans världsföraktare övergiver nu också de kloka men blodfattiga böckerna för en värld, som kunde synas nog så galen men som dock hade behov av ett ömt hjärtas varma sympati.

VIII. Ode öfver Själens styrka

> Till styrka för min själ at uthärda ännu bistrare tider som förebådades skref jag *Själens styrka*.
>
> *Mitt lefverne*, s. 53.

Den 5 april 1762 avlade den unge kronprinsen under solenna former på rikssalen sin tro- och huldhetsed till konungen. Samma dag upphörde Gyllenborgs tjänstgöring, ty drottningen berättar i sin journal, att kavaljererna med besvikelse funnit sig i att enligt ceremonielet nödgas taga avsked före den högtidliga akten, varigenom de alltså gingo miste om att vid detta tillfälle tillhöra kronprinsens svit.[1] Sannolikt flyttade skalden också mycket snart från hovet. Var han bosatte sig, är svårt att säga. Han uppger endast, att han under sin sista ungkarlstid kom att bo i samma hus som sin forne vän Stierngranat, vilken även han utnämnts till e. o. kammarråd (ML, s. 53). Han hade dock svårt för att komma på förtrolig fot med denne, ty Stierngranat var orolig och mjältsjuk, alltsedan han såsom sekreterare i ständernas kommission 1756 på nära håll bevittnat de ohyggliga rättegångsscenerna. Hans utomordentliga egenskaper i tal och skrift gjorde honom till en god ämbetsman men »woro ej tillräcklige för et godt sällskap» (ML, s. 54).

Gyllenborg kände sig i högsta grad ensam, ty Creutz' och hans vägar hade skilts och fru Nordenflycht hade »tagit det obetänkta beslut at flytta på landet» (ML, s. 53). Med sin broder landshövdingen kunde han sämjas men aldrig trivas. Han vande sig i hans hus »wid kortspel, i wanliga sällskaper et nödwändigt ondt för at undwika et ännu större en dödande ledsnad» (ML, s. 54).

Det är uppenbart, att skalden icke heller trivdes med sin

[1] Fersen, a. a., III, s. 313.

nya tjänstgöring. Den 19 okt. 1762 gjorde han sin entré i kammarkollegiet, vars president vid denna tid var Carl Fredrik von Höpken. Av protokollen framgår, att det nya kammarrådet visade måttligt intresse för sessionerna. Redan i oktober uteblir han några gånger utan giltigt förfall. I november »upkommer» han ofta, sedan sammanträdet börjat. Den 7 dec. 1762 anhåller han om tillstånd att på några dagar få resa till Uppsala med anledning av ett dödsfall. Den 13 dec. är han tillbaka och samma dag hedras kollegiet med besök av kronprinsen. Omkring en vecka senare återkommer kronprinsen till kollegiet och beledsagas högtidligen av presidenten och kammarråden till sessionssalen, varpå sammanträdet börjar. Några minuter senare anlände Gyllenborg, säkerligen ganska skamsen över sin sena ankomst i prinsens höga närvaro.

Men tack vare kammarrådsbefattningen erbjöd sig för Gyllenborg på senhösten 1762 ett tillfälle att för en tid återknytas till hovet. Drottningen hade nämligen i en brydsam ekonomisk situation erhållit ett lån av kronan, på villkor att hon som säkerhet lämnade sitt myntkabinett, om vars inköpande »för publice räkning» nästa riksdag skulle fatta beslut.[1] Berch hade fått i uppdrag att utarbeta en katalog och den 6 dec. expedierade rådet en befallning till kammarkollegiet att utse en ledamot, som jämte Berch skulle inventera myntkabinettet. Detta uppdrag anförtroddes åt Gyllenborg. Den oförmodade hovvistelsen föranleder skalden att i *Mitt lefverne* uttrycka sin förtjusning över den konstälskande, snillrika Lovisa Ulrika, som här levde ett tillbakadraget liv omgiven av vetenskaperna och de fria konsterna. Utjämningen av partimotsättningarna kom honom nu till godo. »Lika så oskyldigt jag lidit för deras [hattarnas] skuld, blef jag för det närwarande gynnad. Jag spisade wid konungens bord och lärde närmare at känna och wörda den milde Adolf. Icke en mindre förmån för mig än den, jag redan hade wunnit under mitt korta wistande wid hofwet» (ML, s. 55).

När denna förrättning var slutad och skalden återvänt till sina vanliga »dumma sällskaper», följde i hans liv ett händelselöst halvår fram till midsommartid 1763. Hans usla ekonomiska

[1] Rådsprotokoll den 14/9 1762. RA.

omständigheter — han åtnjöt fortfarande endast sin registratorslön på 1 000 daler silvermynt — hindrade honom från att umgås i högre kretsar. Han levde i en odräglig dépendance och »uphörde at tänka». Men nu mognade hos honom planen på att genom ett fördelaktigt giftermål vinna större oberoende. »Efter flera förslager», skriver han, »stadnade jag wid et, som under en resa, nästa somar 1763 skulle werkställas» (ML, s. 56). Innan han kom att företaga denna friarefärd, besökte han emellertid den dödssjuka Uranie i hennes lilla stuga vid Skokloster.

Vi avbryta här tills vidare skildringen av hans levnadsöden, ty under den händelsefattiga period vi nu behandlat hade en av hans mest ryktbara dikter sett dagen — *Ode öfver Själens styrka.*

*

Med hjälp av riksdagsprotokoll, dagboksanteckningar och brev kunde de ofta mycket väl maskerade anspelningarna på aktuella förhållanden i *Verlds-Föraktaren* i någon mån identifieras. Detta möjliggjordes framför allt av att vi tack vare några uppgifter i satiren på månaden kunde bestämma, när den skrevs. När partiförvirringen på senvintern 1762 nådde sin kulmen, hade Gyllenborg djärvheten att utslunga sin protest mot det politiska och moraliska förfallet. Hans oräddhet väckte allmän respekt och på många håll oförställd beundran.

Enligt en uppgift, som säkert är skaldens egen, kan hans nästa stora dikt, *Ode öfver Själens styrka*, »i anseende til ämnet» betraktas som en fortsättning av denna satir.[1] Men odet betecknar även en stegring, ty här har Gyllenborgs sträva diktarstämma nått en mäktighet och en klangfullhet som aldrig tillförne. Den lust att moralisera, som tynger hans satirer, är i det pindariska odets form snarare till fördel. Äktheten av hans patos kan icke betvivlas.

När det gäller att skriva odets historia, är utgångsläget betydligt ogynnsammare än i fråga om satiren. Odet har sannolikt skrivits ganska snart efter denna men har sedan legat opublicerat i flera år. Då det äntligen befordrades till trycket, presen-

[1] *Samling af Svenska skalde-stycken*, s. 12.

terades det med ett kort mellanrum i två från varandra ganska avvikande versioner. Första gången stod det att läsa i majnumret 1766 av Gjörwells tidskrift *Svenska Magazinet* — härefter kallat »majversionen» — men redan i oktober samma år omtrycktes det i samma tidskrift i utvidgad form och försågs med en dedikation till kronprinsen. Denna utgåva kallas härefter »oktoberversionen». Samtidigt utkom det även i separattryck. Huruvida denna omarbetning skedde under sommaren 1766 eller redan tidigare är svårt att med bestämdhet säga. Till denna fråga återkomma vi längre fram. När odet sedermera omtrycktes i Fougts *Samling af Svenska skalde-stycken* 1782 och i Creutz' och Gyllenborgs *Vitterhetsarbeten* 1795, återgavs i stort sett oktoberversionens text ehuru två nyskrivna strofer tillkommit. I den sistnämnda diktsamlingen har dock dedikationen till kronprinsen utelämnats.

Den enda säkra hållpunkten i dateringsfrågan är skaldens upplysning, att han nedskrev den sista strofen en natt vid midsommartid 1763, när han vakade vid fru Nordenflychts dödsbädd (ML, s. 57). Strofen är ganska lätt igenkännlig, ty det kan näppeligen vara någon annan än majversionens sista strof, där den in i döden ståndaktige Sokrates hyllas.[1] Majversionen skulle alltså varit färdigskriven på sommaren 1763.

Nu finns det ytterligare en tidsuppgift, nämligen i *Samling af Svenska skalde-stycken*, där odet introduceras med följande notis: »Denna Ode skrefs 1763, et år efter Verlds-Föraktaren . . . Den tryktes första gången 1765.» Då tryckningsåret är felaktigt, ställer man sig skeptisk även gentemot det angivna tillkomståret. Sannolikt innebär uppgiften ej mera, än att dikten detta år avslutades.

Gå vi till *Mitt lefverne*, vars kronologi i regel är ytterst vederhäftig, få vi nämligen den uppfattningen, att odet skrevs långt tidigare. Sedan skalden berättat, hur han erhöll sin kammarrådssyssla — ett ärende, som ju huvudsakligen avgjordes redan på hösten 1761 — fortsätter han:

[1] Påpekat av Lamm, UR I, s. 295 f., noten. — Se bilaga I!

Ehuru missnögd jag war med mig sjelf, i ansee[n]de till sättet genom hwilket min befordran blifwit erhållen, och äfwen med en syssla den jag ej förstod at sköta, tröstade jag mig likwäl med den ledighet jag wunnit at filosofera och äfwen at såfwa när jag det åstundade utan frugtan at upwäckas. Gref Creutz utnämdes wid samma tid till Minister wid spanska Hofwet. Jag glädde mig åt en befordran som med hans snille instämde, och hans erhållna frihet at under besökandet af främande länder utwidga kretsen af sin inbillnings gåfwa. Men kunde jag derwid glömma mig sjelf, icke på det ömaste röras af den saknad jag måste widkännas af min älsta och trognaste wän? Till fyllnad i mina saknader, miste jag äfwen fru Nordenflygts sällskap. Hon hade tagit det obetänkta beslut at flytta på landet på et ställe i Upland, det hon kallade Lugnet och der hon hade at afwackta den storm som slutat hennes dagar. Jag har warit henne för mycket tillgifwen för at kunna underlåta beskrifningen om hennes sista öde, som framdeles skall meddelas.

Öfwerlemnad åt mig sjelf, gaf jag et fritt utrymme åt de mörka tankar jag samlat under Riksdagen, der jag sett den frihet hwars kärlek jag insugat med modersmjölken tillintetgöras af förskämda seder, kärleken till fosterlandet utslocknad hos Allmenheten, tillika med alt begrep om en sann ära. Till styrka för min själ at uthärda ännu bistrare tider som förebådades skref jag *Själens styrka*. Jag författade detta arbete äfwen till styrka för mit hjerta under förlusten af mina bästa wänner. Om detta arbete wunnit uplyste medborgares pris och en ära som törhända mig öfwerlefwer, bör jag ej deröfwer wara förundrad. Det innehåller et samandrag af de högsta tankar jag samlat under min läsning. Den lifligaste känsla som fordras i författandet af en Ode, har hos mig blifwit upretad, af jemförelsen emellan frihetens lyckliga tider och des förfall under de närwarande. Detta arbete med et ord är et uttryck af mina starkaste känslor, hwilka ehuru förswagade i et aftagande lif, likwäl ännu tillika bibehållas och skola med des änteliga slut först uphöra (ML, s. 52 f.).

På den följande sidan berättar han därefter, hur han på hösten samma år flyttades till slottet för att inventera drottningens myntkabinett. Denna händelse inträffade, såsom redan anmärkts, i december 1762. Odet bör alltså ha skrivits, sedan skalden »överlämnats åt sig själv», d. v. s. sedan han flyttat från hovet och förlorat fru Nordenflychts och Creutz' sällskap men före hans tillfälliga hovvistelse på senhösten. Eftersom han skrev odet till styrka för sitt hjärta efter förlusten av sina bästa vänner, är det troligt att den tillkom på ett ganska tidigt stadium, då saknaden kändes som störst.

Vad fru Nordenflychts utflyttning till landet beträffar, antager Kruse, att denna ägde rum på våren 1762 men påvisar, att hon ännu den 31 mars varit kvar i staden, att döma av ett den dagen daterat brev till kronprinsen.[1] Ingenting hindrar emellertid, att hon kort efteråt rest ut till sitt lantställe.

Creutz utnämndes officiellt till svensk envoyé i Madrid först på hösten 1762.[2] Redan i början av maj hade han dock fått Ekeblads anbud och i ett på Drottningholm den 12 maj skrivet brev uttryckt sin tacksamhet därför. Han var då ännu kvar i tjänst som kavaljer hos Fredrik Adolf. Brevet förtjänar att uppmärksammas även av den, som följer Gyllenborgs levnadsöden. Sedan Scheffer och kronprinsens kavaljerer slutat sin tjänst, kände även Creutz sig ensam och övergiven och emotsåg sin egen framtid med oro. I brevet berättar han vidare, hur han under de sex kavaljersåren skulle ha dukat under, om ej Scheffer omfattat honom med vänskap i en tid, »quand la Nation abusoit indignement de l'autorité des loix pour avilir le corps qui en etoit le vrai soutiens, qu'on marchoit à grands pas vers l'esclavage en invocant la liberté». Han slutar med en förhoppning om att få se Sveriges ära återupprättad: »Puisse-je voir un jour ma Nation rentrer sous l'empire des moeurs, repeter les noms de vertu et d'honneur au lieu de ceux de faction et de corruption, et obeir en fin tranquilement à des Sages, tels que Votre Excellence, qui font le bonheur de l'humanité en svivant l'impulsion de leur coeur.»[3] I ett följande brev, daterat Sjöholm den 3 aug. 1762, ger han uttryck åt samma önskan. »Det är sant att vi vandra invid avgrunder, men en upplyst och dygdig man, som håller händelsernas tygel i sina händer, kan ofta förekomma att en stat, som redan lutar mot sin undergång, störtar i fördärvet.»[4] Denna starka ångest för landets framtid och drömmen om en fosterlandets räddare erinra icke så litet om grundtanken i odet över själsstyrkan. Men de bägge vännerna träffades antagligen mycket sällan vid denna tid. Creutz klagade i brevet den 12 maj över sin ensamhet: »mainte-

[1] Kruse, a. a., s. 291 not 2.
[2] Castrén, a. a., s. 69.
[3] Ib., s. 67 f.
[4] Ib., s. 69.

nant . . . je me vois isolé comme dans un desert où tous les objets me font horreur». Det dagliga umgänget med Gyllenborg tycks alltså ha upphört redan i april.

De yttre omständigheter, vilka framkallade den i levnadsteckningen beskrivna sinnesstämningen, varunder odet skrevs, förelågo följaktligen redan på våren 1762. Visserligen berättar han även, att han erhöll kungens fullmakt på sin kammarrådsbefattning, innan han övergår till att tala om odet (ML, s. 52). Men det förefaller, som om han därmed går händelserna i förväg för att avsluta det trista kapitlet om sin olagliga befordran.

Vartill tjänar då denna bevisföring?

Läser man med eftertanke majversionen så när som på den senare skrivna Sokratesstrofen, får man ett mycket starkt intryck av att det här i främsta rummet är fråga om en patriotisk maningsdikt av utpräglat krigisk art. Inför läsarens syn frammanar skalden stolta exempel från antiken. Redan i den första strofen anropar han ålderdomens »Hjelte-Själar» om hjälp att tolka en förgäten dygd för »et lättsint folk, för veklingar och trälar». Den antitetiska stilen framhäver modet. Äran, friheten, fosterbygden och en älskad lag äro de i sträng dorisk stil huggna marmorkolonnerna till det tempel, som vi utan tvekan kunna anse Gyllenborg ha helgat åt tapperheten. Icke mindre än nio gånger förekommer ordet hjälte, synonymerna oräknade. Ungefär lika många gånger talar han om veklingar, trälar och fega härar. Med kännedom om Gyllenborgs böjelse för att i sin diktning anknyta till aktuella företeelser, ligger det nära till hands att sätta även detta ode i samband med något, som vid denna tid uppfyllde medborgarnas sinnen.

En ledning kan man möjligen erhålla av dedikationen.

Satiren *Verlds-Föraktaren* var tillägnad den unge kronprinsen och av det föregående kapitlet framgick, att några av de i den dikten figurerande personerna — Pechlin, Tessin, Nordencrantz — ej heller ägde kronprinsens sympatier. Skalden tycktes med andra ord ha vinnlagt sig om att särskilt vinna dennes bevågenhet, vilket naturligtvis icke innebär, att han skrivit i strid

mot sin egen uppfattning. När *Ode öfver Själens styrka* i oktober 1766 utgavs i separattryck, föregicks dikten av följande dedikation till kronprinsen:

De, som ro i dikter finna,
Lyda blott sin Sång-Gudinna;
Min vil altid up til Er.
Åt en Prins hon sig tilägnar,
Med hvars minne jag mig fägnar,
Sen jag honom sjelf ej ser.
Dyre Prints! mig frihet lämna,
At ditt namn med kärlek nämna.
Jag har aldrig rökvärk tändt,
Intet ros åt Höghet gifvit;
Ty min fjäder aldrig skrifvit
Hvad jag ej i hjertat känt.
Snart får jag en hjelte dyrka
Och den mogna sinnesstyrka
Som så tidigt yttrar sig.
Dig och Gustaf Adolph qväda,
Skall min sena ålder gläda,
Om mit snille gynnar mig.

Vad vi tidigare genom analys konstaterat, nämligen att skalden alltid haft prinsen i tankarna, sanktioneras här av honom själv. Det antagandet är då rimligt, att Gyllenborg räknat med att odet skulle tilltala prinsen.

När skrevs då dedikationen?

Det är troligt att Gyllenborg lät trycka odet separat med anledning av Gustafs giftermål den 4 nov. 1766 liksom *Verlds-Föraktaren* kunde sättas i samband med dennes myndighetsförklaring. Men icke en rad i hans tillägnan berör denna händelse. Där talas om att skalden ej längre »ser» prinsen. Av *Mitt lefverne* framgår dock, att Gyllenborg och hans maka med liv och lust deltogo i de lysande fester, som gåvos med anledning av förmälningen (ML, s. 67). Emellertid har skalden — eller utgivaren — i 1782 års upplaga försett just versraden »sen jag honom sjelf ej ser» med följande fotnot: »Auctor hade året förut slutat sin upvaktning såsom Cavalier hos H. K. H. Kron-Prinsen.»[1] Dedikationen skulle alltså ha skrivits år 1763, efter-

[1] *Samling af Svenska skalde-stycken* I, s. 13.

som odet i förordet säges ha tillkommit det året. Men alldeles säkert är icke detta, enär en annan tidsuppgift i denna diktsamling visat sig vara falsk. Av levernesbeskrivningen tycktes det ju framgå, att odet i sin första version skrevs före december 1762 och att endast Sokratesstrofen tillades år 1763. För min del är jag böjd för att tro, att dedikationen hör samman med dikten av år 1762. Det var då han kände sig ensam och övergiven och hade samvaron med Gustaf i färskt minne. Versraderna om den blivande hjälten, vars mogna sinnesstyrka så tidigt yttrat sig, skulle nämligen kunna förklaras av en händelse som inträffade på våren 1762. Men låt oss, innan vi beröra denna, ännu en gång återgå till själva dikten!

Odets heroism har redan påpekats. Man gör emellertid lätt den iakttagelsen, att där glorifieras ej folkets utan *den enskilde ledarens* hjältemod. Själva invokationen gäller ju antikens stora hjältesjälar, som kunna tjäna till mönster för ett lättsinnigt folk. I Rom eldas folkets mod genom Brutus' framträdande. Staden erhåller sin styrka »af en enda själ». I strofen om slaget vid Salamis förklaras segern bero på att ingen Cyrus mera fanns i perserhären och att Xerxes var »allenast kung». Icke grekerna utan grekernas hövding säges ha varit en hjälte. Efter att ha anfört dessa exempel från antiken gör skalden i den fjärde strofen en sammanfattning. Man spårar där en hjältedyrkan, som icke står tillbaka för Tegnérs mest entusiastiska Napoleonbeundran. Med ett flammande patos vänder han sig till »ärans ägta Barn»:

> Lät verlden eder styrka känna!
> Des Herravälde hör er til.

Den femte strofen ger förklaringen till hjältarnas medgång: dygden skänker dem kraft.

Det är tydligt att Gyllenborg här ytterligare tagit avstånd från sin ungdomliga tillit till frihetstidens partivälde. Liksom så många andra desillusionerade män såg han landets räddning i en starkare kungamakt och satte sitt hopp till kronprinsen. Men av vilken anledning kunde skalden i honom ana en hjälte?

I det pommerska kriget hade svenska armén inregistrerat sina sista militära framgångar mot slutet av år 1761, då Sprengtporten stormat Malchin och de Carnall besegrat det preussiska infanteriet. Ehrensvärd hade emellertid försummat tillfället att gå till offensiv och dragit sig tillbaka till svenska Pommern, där han gått i vinterkvarter.[1] När han i januari 1762 nåddes av nyheten om den ryska kejsarinnans död och ryktena om rådets fredsplaner, begärde han avsked, slöt den 7 april på egen risk vapenvila på två månader och reste strax därpå hem.[2]

Under tiden hade fredsverket i Stockholm sakta fortskridit. Mössorna och hovet hade eftersträvat fred, medan endast en del hattar önskat fortsätta kampen. I sekreta utskottet hade pluraliteten uttalat sig för separatfred redan den 11 dec. 1761 och på nyåret hade förhandlingar inletts med drottningen. Sändebuden i S:t Petersburg, Wien och Paris fingo i uppdrag att varsko respektive regeringar om svenskarnas avsikter och begära deras råd. Franske utrikesministern Choiseul-Praslin blev härvid ytterst uppbragt, emedan Fredrik II:s läge just då ansågs prekärt, varför ett svenskt tillbakaträdande skulle försämra fransmännens strategiska läge. Svenske ministern i Paris, Ulrik Scheffer, utsattes för starka förebråelser och inrapporterade detta i brev till Ekeblad.[3] Då Gyllenborg stod i daglig kontakt med Scheffers broder och särskilt Creutz umgicks med Ekeblad, höllos de sannolikt à jour med dessa för den svenska äran föga smickrande underhandlingar.

När riksdagen i januari 1762 behandlade fredsfrågan, tvekade man mellan att söka en hedersam fred i samråd med bundsförvanterna — detta var Scheffers och Ekeblads önskan — eller en separatfred. Man stannade för det senare alternativet, särskilt sedan lantmarskalken i sekreta utskottet den 13 mars låtit förstå, att ingen annan utväg fanns på grund av den invärtes ställningen, som var »wanmägtig, icke i sig sjelf, icke i anseende til Rikets oförmögenhet och nöd, men i anseende til

[1] Malmström, a. a., V, s. 139.
[2] Ib., s. 141.
[3] Ib., s. 132.

Pastell av Gustaf Lundberg. Sinebrychoffska samlingen. Helsingfors.
Kopia av J. Björck. Gripsholm.

Svenska Porträttarkivet.

söndrade sinnen och delning i nationen . . .»[1] Men han hade även samtidigt yttrat, att »swårt lärer det blifwa at conciliera detta steg med de principer som i Gustaf Adolphs tid blifwit tagne, hwilka Riket alt sedan med så mycken förmån och säkerhet följdt och hwarifrån det räknar *Epoquen* af des Gloire, des trygghet och des magt».

Drottningen anmodades nu underrätta sin broder om beslutet. Hennes brev avsändes den 5 april och Fredriks svar anlände den 4 maj.[2] Ehrensvärds egenmäktiga förfarande klandrades skarpt men de röster, som krävde att han skulle ställas till ansvar, förstummades av glädjen över freden, som slöts i Hamburg den 22 maj 1762.

Gyllenborg, som i vinterkvädet sökt egga svenskarnas mod och i *Verlds-Föraktaren* klandrat de hemresta capita, måste ha ansett denna utgång neslig för Sverige. Hans anförvant Henning Adolf hade ju liksom Scheffer ivrat för kriget. Nu var äventyret över utan att några lagrar skurits. Bundsförvanterna hade med rätta kunnat uttala sig förklenande om landet.

I denna situation framställde den unge kronprinsen en uppseendeväckande begäran att få resa till Preussen för att under morbroderns ledning invigas i krigskonsten. Fersen berättar, att Lovisa Ulrika väckt förslaget och att prinsen med entusiasm arbetade på att driva det igenom, kanske mest för att han gärna ville komma bort från sin moder:

> Alla medel blefvo använda, för att erhålla pluraliteten hos Ständerna. Alla invänningar från Sveriges vänners och allierades sida, hvilka befunno sig i krig mot Preussen, rörande faran för prinsens lif, som förenade folkets kärlek och förhoppningar, öfver den betydliga utgiften för en sak, hvars framgång var osäker; och det ovärdiga uti att till en främmande armée förtro en thronföljare, som var så älskad och värdig att vara det — alla dessa skäl kunde ej afhålla Konungen från att derom framställa proposition till Ständerna. Prinsen använde all sin förmåga och den inställsamhet hvaraf han var mäktig, och satte i verksamhet sina hofmän och alla dem, som han kunde inverka på. Emedlertid blef propositionen afslagen, efter några öfverläggningar, derunder hoffolket hade tillfälle utveckla deras vältalighet. Af alla skolor för regenter,

[1] Sekreta utskottets protokoll den 13/3 1762. RA. Jfr Malmström, a. a., V, s. 137.
[2] Säve, T., *Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757—1762*, Sthlm 1915, s. 560.

att lära sig styra ett fritt folk, är det Preussiska hofvet den sämsta, emedan despotismen der är utöfvad i hela sin vidd och sedefördärfvet är gränslöst. Dessa bevekelsegrunder föranledde utslaget. Prinsens ledsnad deröfver upphörde snart bland hofvets nöjen.[1]

Den sextonårige prinsen hade emellertid en annan uppfattning om den preussiska sedeslösheten och företagets förmenta kostsamhet. I brevet till fadern hade han skrivit, att han med så mycket större säkerhet kunde anhålla om denna nåd, som den nu lyckligen slutna freden gav honom anledning hoppas, att konungen av Preussen skulle göra sig ett nöje av hans undervisning. »En ganska ringa svite skulle giöra tilfyllest emedan Konungen af Preussen icke älskar yppighet och Krigslefnaden den icke heller kräfver.» I brevet erinrar han om att Gustaf Vasa tidigt bevistat Stäkets belägring och att Gustaf II Adolf redan på sitt femtonde år för svenska kronan intagit stad och land.[2]

I rådet lovordade man den unge prinsens ädla tänkesätt och den prisvärda ömhet, varmed han vände »sin omtanka på Fäderneslandets hägn och förswar i framtiden».[3] Men riksråden framhöllo risken för hans liv och ansågo det ej vara förenat med hans värdighet att tjäna andra. I sekreta utskottet och i ståndén hade prinsen en del förespråkare — Durietz, Grönhagen, Serenius — men hans ansökan avslogs vid mitten av månaden överallt. Av lantmarskalkens yttrande i sekreta utskottet framgick, att ännu ett skäl härtill fanns. Man fruktade nämligen, att kronprinsen skulle fatta smak för krig.[4]

Gyllenborg omnämner icke detta projekt i autobiografien. Men med hänsyn till hans starka sympatier för prinsen är det icke osannolikt, att även han kände sig hänförd av prinsens djärva beslut och att odet kanske under inflytande av just denna rojalistiska stämning påbörjats någon gång i juni. Han kunde då också med fog hoppas på att *snart* få dyrka en hjälte och den sinnesstyrka, som »så tidigt» yttrade sig. Prinsens erinran om att Gustaf II Adolf vid unga år vunnit lagrar kunde i så fall

[1] Fersen, a. a., III, s. 29.
[2] F 417. UUB. — Geijer, a. a., I, s. 45.
[3] Jfr sekreta utskottets protokoll den 7/6 och 13/6 1762. RA.
[4] Jfr Hennings, a. a., s. 181.

motivera förekomsten av dennes namn i dedikationen. När sedan planen kullkastades av ständerna och prinsen, om vi nu våga tro Fersen, tröstade sig med ridturer, spektakler, lektyr, byggnadsplaner och teatraliska deklamationer, förlorade ju det högstämda, modprisande odet sin aktualitet, varför skalden lät det ligga oavslutat.

Detta försök att utreda, varifrån Gyllenborg kan ha fått den första impulsen till sitt ode, får uteslutande betraktas som en teori. Det skall icke heller förnekas, att odet från och med den sjätte strofen något förändrar karaktär och genomsyras av ett medborgarpatos, som för tankarna till Rousseau. I åttonde strofen tager han bestämt avstånd från enväldet. Det kan därför tänkas, att den av prinsens projekt givna impulsen inskränkte sig till de fem första stroferna. Men å andra sidan är det uppenbart, att skalden näppeligen tänkte sig ett återinförande av enväldet utan endast en nationell samling under kronprinsens ledning. Liksom Brutus väckt romarandan till liv och efterträtts av segerrika Scipioner, rådskloka Camiller och lagkunniga Ciceroner, liksom friheten skänkt Aten snillen och Sparta hjältar, skulle under Gustafs hägn den svenska kulturen blomstra.

Den åttonde och nionde strofen ge oss troligen skaldens syn på ett halvt århundrades svensk historia. Han hade vuxit upp i hattarnas politiska atmosfär och insupit deras frihetsanda. Denna hade tagit sig sitt mest karakteristiska uttryck i *Ärlig Swensk*, vars första avsnitt helt ägnats åt att skildra diktaturens förfärlighet. Där drogs en skarp gräns mellan det karolinska enväldet och frihetstiden. Särskilt framhölls frihetens lagbundenhet. »Kom ihog», yttrade författarens språkrör, Honestus, »at så ofta här talas om Friheten, så talas tillika om Riksens Grundlagar. Desse äro oskiljaktige, ty Frihet utan Grundlagar är intet, icke en skugge en gång, och Grundlagar utan Frihet är mindre än intet.»[1] Men där framhölls även nödvändigheten av att barnen uppfostrades till att älska lagen. Föräldrarna få icke »för mycket skräma barnen med Lagen, ty då upkommer hos dem en trälaktig fruktan; utan de skola

[1] *En Ärlig Swensk*, Sthlm 1755, s. 37 f.

hos dem upwäcka kärlek och wördnad för Lagen, låtandes dem förstå, at Lagen är en Guds gåfwa, som råder och leder dem til at blifwa i tid och ewighet sälle och lycksalige».[1] Icke heller för Gyllenborg framstår lagen såsom något skrämmande. Han talar om »en älskad lag».

Grundade sig friheten på lagen, var dock denna enligt *Ärlig Swensk* i sin tur oupplösligt förenad med dygden. »En dygdig Man kallas den, som uti alt tänker, talar och giör efter Lagen. Lagen är twägge handa, Guds eller Menniskio-Lag etc.» (ib., s. 2). I odet återfinna vi detta intima samband mellan dygd, frihet och lag. En »dygdig almänhet», som »af frihet andas», försvarar den älskade lagen.

Händelseutvecklingen hade emellertid förvandlat det svenska samhället till något, som föga motsvarade skönmålningen av år 1755. Friheten hade övergått i självsvåld, lagligheten i laglöshet och dygden i korruption. Gyllenborg räknar i *Mitt lefverne* förfallet från början av det pommerska kriget och personligen erhöll han ju strax därefter en bitter erfarenhet av rättssamhällets upplösning. Det är sannolikt detta tillstånd, som skildras i den nionde strofen, där han även motiverar sin egen inaktivitet efter Senecas mönster.

Efter att ha ägnat dessa två strofer åt samtiden, beklagar han sig i följande strof över att han lämnat antiken och återvänt till sin egen tid, som i brist på dygd aldrig kunde »värka något stort». Den elfte strofen synes mig återknyta till den dagsaktuella politiken. Den är ägnad *hjältarna* och lyder:

> Uti de Tidehvarf, som lyst af rena Seder,
> Man prof af Ära gaf, dem verlden näplig trot,
> Nu skördas på des fält en lös och flygtig heder,
> Och videt smyger fram, där fordom lagrar grot.
> Hvad ära kan en vekling hysa?
> Hans svaga grund ej något dristigt bär.
> Han synas vill; han kan ej lysa:
> Han är ej hög; han fåfäng är.

Med skäl kunde skalden beskylla de talträngda, om sin egen politiska ära måna militärerna för att vara mera fåfänga än hug-

[1] *En Ärlig Swensk*, s. 311 f.

stora. Särskilt bör han i så fall ha haft capita i tankarna. Den tolfte strofen om den moderna tidens kraftlösa snillen är en vidräkning med hela den ytliga rokokokulturen, med själva utile dulciprincipen. I den trettonde strofen kastar han sedan skulden för den moraliska dekadensen på den moderna filosofien, som under sken av mänsklighet ökar själens svaghet. Av *Verlds-Föraktaren* framgick, att skalden själv omfattat den smått sentimentala humanitetsprincipen, som låg i tiden. Det gällde att göra gott, visa överseende med människor, deltaga i deras lidanden, ömka deras fel. Från denna känslomässighet tager Gyllenborg nu bestämt avstånd — säkerligen med anledning av att han i ensamheten återknutit kontakten med sina stoiska lärofäder — och slutligen manar han i odet fram skuggorna av Cato och Epaminondas:

> Om *Cato*, ålderdomens ära,
> Lydt hennes råd; han lefvat som en slaf.
> Ej var det denna matta Lära,
> Som mod åt *Thebes* Hjelte gaf.

Hur kortfattat dessa moraliska förebilder än behandlas, måste vi taga dem i närmare skärskådande. För den klassiskt bildade 1700-talsmänniskan var Caesars mest förbittrade motståndare Cato en välkänd idealgestalt. Hans namn hade särskilt aktualiserats genom Addisons slätstrukna men stilrena franskklassiska tragedi *Cato* (1713), som i hundra år bibehöll sin plats på de förnämsta Londonteatrarnas spelplaner, gjorde sitt segertåg på kontinenten och trycktes i flera upplagor.[1] Av de stridande partierna tories och whigs uppfattades den som ett aktuellt inlägg i den politiska dragkampen och dess tendens vann särskild popularitet på grund av det engelska folkets aversion mot ett eventuellt återinförande av stuartarnas autokratiska statsskick. Dramat ville slå vakt om den konstitutionella friheten, det förhärligade den osjälviska fosterlandskärleken men varnade framför allt för borgarkrig. Detta antydes redan i Popes prolog, där författarens avsikt framhålles:

[1] Hegnauer, A. G., *Der Einfluss von Addison's Cato auf die dramatische Literatur Englands und des Continents in den I. Hälfte des 18. Jahrhunderts.* Diss. Hamburg 1912, s. 10, 22.

> Here tears shall flow from a more generous cause,
> Such tears as patriots shed for dying laws:
> He bids your breasts with ancient ardour rise,
> And calls forth Roman drops from British eyes;[1]

Den stoicism, som Addison låter Cato göra sig till talesman för, synes mig till största delen härstamma från Senecas dialoger. Så bygger t. ex. Catos påstående, att gudarna uppväcka stormar för att pröva människornas styrka, som annars vilar i »the calms of life» (akt II, scen 4)[2], på ett motsvarande uttalande i *De providentia* (IV, 15). Samma sak gäller Catos råd till sonen Portius att ej fortsätta striden utan återvända till fädernejorden och leva »in humble virtues and a rural life», en uppmaning som motiveras med att

> When vice prevails, and impious men bear sway,
> The post of honour is a private station. (Akt IV, scen 4)[3]

Denna ursäkt återgår till Senecas *De otio* (VIII, 3). Addisons drama slutar med en varning mot tvedräkten. Jag har anfört dessa citat för att belysa 1700-talets uppfattning av den romerske frihetshjältens motiv. Cato, »inter ruinas publicas erectus», var en av seklets filosofiska paradfigurer, vars innersta väsen var medborgerlig aktivitet i dess högsta potens.

När Gyllenborg inför denna gestalt i odet, kan det knappast bero på någon skräck för att frihetstidens urartade demokrati skulle efterträdas av diktatur. Skalden beundrar Catos kompromisslösa pliktmedvetande, hans orubbliga patriotism, hans vilja att hellre gå i döden än dagtinga med sitt samvete. Men denna hänvisning till Cato är i inledningsstrofernas anda. Cato var den fasta klippa, kring vilken den romerska republikens vänner i sin nöd samlades. Gyllenborgs slutstrof kan innebära ett resignerat konstaterande, att i Sverige ingen stark man kunde framträda och bemästra situationen. Men kanske inskränker sig skalden till att endast offra två versrader åt honom i känslan av att denne *republikanske* hjältes ideal trots allt ej voro helt

[1] Addison, J., *The Works*, I, London 1854, s. 170 f.
[2] Ib., s. 194.
[3] Ib., s. 219.

förenliga med odets tendens. Effekten av omnämnandet minskas ju också av att skalden snabbt övergår till den tebanske hjälten Epaminondas, som uteslutande var patriot och krigare.

Vilka karaktärsegenskaper hos denne Gyllenborg närmast hade i tankarna, är vanskligt att säga. En viss hjälp ger oss kanske Anders Schönberg, som i *Swenska Magazinet* för år 1767 publicerade en serie *Bref, om et godt Hjerta och et stort Förstånd, samt deras värde för hwarandra.*[1] På tal om sinnesstyrka citerar han nämligen gillande Gyllenborgs ode och anför såsom ett exempel från antiken Epaminondas. Han prisar dennes orubbliga fosterlandskärlek och plikttrohet:

> Des Landsmäns owärdiga afund skiljer honom wid det befäl, som han fört til sit Fäderneslands owanliga ära. Han följer Hären, som en annan Soldat. Folkets ouplysta ynnest hade icke kunnat gifwa Epaminondas wett åt de nya Fältherrar. Hären instänges, alt är förloradt. Epaminondas sökes. Allas känsla af des wärde fästar hela deras hopp på des enda styrka. Han är den samme, såsom Soldat, hwad han förut warit, såsom Fältherre. Alla hinder wika för des insigt. Han förgäter den oförrätt man gjort des enskilta Person, antager sig åter det allmänna, frälsar Hären och räddar Fäderneslandet. Epaminondas wisar oss: huru en stor Själ altid är, altid den samma, wid alla tilfällen, i alla göromål, wid alla faror. Samma Sinnets Styrka wisar sig hos honom, såsom Fältherre, och såsom blott Soldat, samma Själens uplysta kraft i de största faror och i fridsamma rådplägningar, icke mindre stor, uti det sätt, hwarmed han bestraffar den förledda Medborgaren, som med främmande skänker wil förleda honom, at mera söka grannarnes än Fosterlandets bästa, samme Hjälte, då han anklagas, och inuti döden. Anklagad af små Själars wanliga afund emot stora Män, beder han endast sina Dommare skrifwa på sin grafwård, at han blifwit straffad, för det han räddat Fäderneslandet, och des sinnes styrka segrar, emot des anklagares nedriga swaghet. I döden den samme, lider han de swåraste plågor med tålamod, utan at draga ut den pil, hwaraf han blifwit sårad, för at förlänga sit lif, til des han får tidning, at des Landsmän segrat. Hwilket prof af Själens styrka, och af des förträffelighet, då en Epaminondas wid sin död, utan stridighet emot des lefnad, kan säga: Jag har lefwat nog, ty jag dör oöfwerwunnen (s. 243 f.).

Det var kanske några av dessa den antike hjältens prov på själsstyrka, som skalden funnit kontrastera mot sin egen tids hjältedåd. Hade han de svenska fältherrarna i sina tankar,

[1] *Swenska Magazinet*, 1767, s. 17 ff., 25 ff., o. s. v.

var skillnaden onekligen stor. Ungern Sternberg hade avsatts efter två månaders befäl, Rosen hade efter ett halvår nedlagt kommandostaven utan att några lagrar virats kring den och Hamilton, som genom sin reträtt väckt rådets missnöje, hade av harm efter fem månader lämnat hären, vars moral var undergrävd. Officerarna hade rest hem till riksdagen. Lantingshausen, som dock vunnit en del segrar, hade enträget begärt sitt avsked. Ehrensvärd slutligen hade till en början vägrat mottaga befälet och efter ett för övrigt förtjänstfullt lett fälttåg egenmäktigt slutit vapenstillestånd och lämnat armén. Det svenska krigsbefälet hade alltså i hög grad visat sig sakna den orubbliga pliktkänsla, som utmärkt hjälten från Tebe.

Av de biografiska upplysningarna om Epaminondas är det särskilt en, som Gyllenborg kan tänkas ha erinrat sig, försåvitt kronprinsens planerade Berlinresa gett honom en första impuls till odet. Det är en liten episod, som Cornelius Nepos anför i *De excellentibus ducibus exterarum gentium*. Jag tillåter mig citera stycket i en samtida svensk översättning:

> Emedan thenne [Meneclides] förmärkte, at Epaminondas war i krigssaker högtförfaren, plägade han inråda Thebanerna til at giöra större wärde utaf friden, än af kriget, på thet samma Fältherras tienst icke omträngias skulle. I anledning theraf, sade Epaminondas til honom: Med munnen bedrager tu tina Landsmänner, i thet tu them från krig afråder. Ty under namn af ro och hwilo, drager tu them träldomen öfwer halsen, althenstund friden genom krig förwärfwes, och the honom länge niuta wilja, måste wara i Krig öfwade. Så kärt Eder nu är, at wara Öfwerherrar i Grekeland; så angelägit skal eder Fältlefwernet wara, men icke fächte- och spele-hus.[1]

Den iver, varmed rådet och riksdagen avstyrkte kronprinsens begäran om att få utbilda sig i krigstjänst, erinrar icke så litet om Meneclides' fredsentusiasm. Gustafs framhållande av

[1] Cornelius Nepos, *Om The Grekiska och andra förtreffeliga Hjeltars Lefwerne och Bedrifter*. Övers. av Johan Bäckström, Sthlm 1730, s. 99 f. Originalets text lyder: Is quod in re militari florere Epaminondam uidebat, hortari solebat Thebanos ut pacem bello anteferrent, ne illius imperatoris opera desideraretur. Huic ille: »Fallis», inquit, »uerbo ciuis tuos, quod hos a bello auocas; otii enim nomine seruitutem concilias. Nam paritur pax bello. Itaque qui ea diutina uolunt frui, bello exercitati esse debent. Quare si principes Graeciae uultis esse, castris est uobis utendum, non palaestra.» Cornélius Népos, *Oeuvres. Texte établi et traduit par Anne-Marie Guillemin*, Paris 1923, s. 90. Kap. XV, 5: 3—4.

fältlivets enkelhet är såsom ett eko av Epaminondas' berömmande av fältlevernet och manliga förakt för de fredliga idrottslekarna. Vi erinra oss ju även, att Fersen öppet erkände huvudmotivet för avslaget vara de makthavandes rädsla för att prinsen skulle få smak för krig.

Med omnämnandet av dessa två oförvitliga medborgare från respektive Rom och Grekland avslutades odet. I lika hög grad som det stolta anslaget bars sålunda slutstrofen upp av ett starkt patriotiskt patos. Men odet verkar i detta skick ofullbordat. Man hade väntat sig en retoriskt välformad avslutande strof. Denna tillkom först på sommaren 1763 under en natt, då skalden vakade vid fru Nordenflychts dödsbädd. Den nytillkomna strofen införde ett nytt motiv, som anmärkningsvärt bryter av mot odets ursprungliga civistiska tendens.

Vi övergå till denna strof.

*

Kammarkollegiets protokoll visa, att Gyllenborg var närvarande vid sammanträdet den 23 juni 1763 men saknades vid nästa session den 26. Dagen därpå anlände han som vanligt försenad och deltog sedan i förhandlingarna de fyra sista dagarna i månaden. Bakom dessa torra fakta ligger en betydelsefull händelse. Då sammanträffade han nämligen för sista gången med fru Nordenflycht under ett besök vid hennes dödsbädd i det lilla torpet Lugnet. Där tillkom även den sista strofen i *Ode öfver Själens styrka*, varom han berättar följande:

> Under afwacktandet af den utsatte tiden till denna resa [d. v. s. en planerad friarefärd] besökte jag min gamla wän Fru Nordenflygt i den hydda hon på landet utwalt. Hon war sängliggande och wäntade hwad ögonblick döden at sluta et olyckligt lif. — — —
>
> — — —
>
> Jag wakade en natt i Fru Nordenflyckts förmak, under hwilken jag skref sista strofen af Själens Styrka uplifwad af hennes flycktande anda. Bittida om morgon reste jag bortt utan at taga et afsked hwilket ingendera af oss kunnat uthärda. Kortt efter min ankomst till Stockholm, erhöll jag tidning om hennes död. Jag läser ännu med ömhet efter förti års förlopp de vers jag öfwer henne författat. De intyga sanningen af min känsla; ingen tillgjord hade kunnat skrifwa dem (ML, s. 56 ff.).

Fru Nordenflycht dog den 29 juni 1763.[1]

Flera närstående intyga, att hennes sista sjukdom var långvarig.[2] Lidén meddelar, att hon sannolikt hade vattusot. Denna långsamt fortskridande sjukdom, ytterst plågsam på grund av uppsvällda lemmar och ihållande hjärtattacker medför i regel mot slutet medvetslöshet. Lidén skriver också, att »de sista dagarne hade hon icke mera någon känsla. Änteligen slöt hon sina plågor under en sömn.» Vid Gyllenborgs besök måste hon ännu ha varit vid sans, eftersom avskedet skulle ha smärtat henne. Skalden var likväl en av de allra sista, som råkade henne. Ungefär samtidigt torde hon med en präst ha haft det samtal, varom Lidén berättar:

> En tänkande och skickelig präst, vid namn — — — Comminister i — — — hade mer än en gång under siukdomen giordt hänne besök fast än okallad. Han hade en gång frågat hänne om Hon ock vore nögd, om Gud denna g. fordrade hänne bort till ett hemvist som sedan blefve oföränderligit? Hon svarade: Ja; hon vore försäkrad att det Högsta Väsendet som är idel kärlek, skulle vara hänne nådigt, sedan hon här sökt, så mycket hos hänne stådt, upfylla sina skyldigheter. Han frågade vidare: Hvaruppå hon grundade sin visshet i denna saken? Hon svarade: på Försoningens nåd. Detta var nästan det enda, åtminstone det behageligaste, han hörde hänne yttra sig öfver detta ämnet. Hon ville annars icke mycket tala därom; och nådemedlens bruk höll hon icke nödvändigt till sin räddning. Hännes mästa utlåtelser, så länge hon kunde tala, visade ett missnöje, att komma menniskor ihog, och att vara af dem ihogkommen.[3]

Kritiskt inställd endast mot den sjukas kanske framtvungna tal om försoningens nåd, gör Kruse det antagandet, att fru Nordenflycht in i döden bevarat sin »af kristendomens kärlekslära färgade deism». Han skriver i fortsättningen: »Hon trodde på vänskap trots alla bittra erfarenheter, hon har nog också ståndaktigt hållit fast vid *sin* religiösa tro, om också en annorlunda troende i sin välmening sökt draga henne därifrån.»

Gyllenborg hade i *Menniskjans Elände* skildrat den av sjukdomen försvagade människans dödsångest i en gripande strof.

---

[1] Kruse, a. a., s. 309.
[2] Ib., s. 303, 306 not 2.
[3] Cit. efter Kruse, a. a., s. 305.

Denna människa hade i »sitt naturliga elände» fasat för det öppna svalget, helvetet, och varit skeptiskt inställd mot det andra alternativet, en mer eller mindre paradisisk tillvaro. Den välmenande prästen hade på samma sätt skrämt den döende skaldinnan med tanken på »ett hemvist, som sedan blefve oföränderligit». Men hennes tankestyrka hade trots plågorna varit oförsvagad, hon hade bevarat sin tro på det Högsta väsendets godhet och motstått frestelsen att genom nådemedel köpa sin själs frälsning. Vare sig prästens samtal ägt rum före Gyllenborgs besök eller ej, bör han ha varit i tillfälle att övertyga sig om hennes firmitas animi, när han i den stilla juninatten nedskrev majversionens sista, inspirerade strof:

> O Socrat! Hvad för kraft syns ej dit hjerta väpna.
> Din själ var aldrig stängd; hon var i bojor fri.
> Du syns med glädje dö, när dina vänner häpna.
> Utaf din lära styrkt, hvad kan ej mennskan bli?
> *At ingen magt kan tankan tvinga,*
> Det Guda-språk förädlar hennes Själ;
> Men den, sit väsend vill förringa,
> Är äfven värd, at vara träl.

Denna strof bör sättas i samband med det *Äreminne öfver fru H. C. Nordenflycht*, som Gyllenborg sannolikt mycket kort tid efter hennes död skrev (CGVA, s. 246 ff.). Enligt en uppgift av Atterbom skulle dikten ha utdelats bland gästerna vid begravningen i Sko klosterkyrka den 2 juli 1763.[1] Den trycktes emellertid ej förrän i julinumret av *Svenska Magazinet* 1766 (s. 467 ff.). Vi kunna observera några detaljer i denna av uppriktig vänskap och stark medkänsla genomsyrade dikt, vilka stå odet nära. Det heter i andra strofen:

> Som Himlen, i sit skjöt, de höga Andar samlar,
> Hon vistas i et ljus, som mättar des begär.

Vi finna här, hur linjen från eländesdikten fullföljes. Där hade dödsångesten magistralt skildrats. I odet över själsstyrkan var varje tillstymmelse av ångest borta och i detta äreminne framkastas tanken på en elyseisk tillvaro. Äreminnet är vidare

[1] Atterbom, a. a., III: 2, s. 332.

starkt personligt. Erinrar man sig skaldens klagan över enformigheten i hans liv under första halvåret 1763, hur han vantrivdes i sina dumma sällskap och gäspade vid spelbordet i broderns hus, förefalla följande strofer vara en versifiering av uppgifterna i *Mitt lefverne:*

Vett, Snille, Guda-ro! som vår förening knutit,
Föreviga den tid, som vi tilsamman njutit.
J stunder af mit lif! då ledsnan okänd var!
Då, i et roligt lugn, jag glömde lifvets smärta,
J mina sälla dar, för tanka och för hjerta,
Jag sörjer Uranie, och er förlorat har.

Hvad ger mig dem igen? J lyckans låga trälar!
J ljumma menskjo-bröst! J små och trånga Själar!
Skal jag min oro fly, och söka tröst hos Er?
Nej! fast af Uranie, jag blotta minnet äger,
Det mer än edra lif, ert toma väsen väger;
Jag Henne sakna kan, och vil ej njuta mer.[1]

Sambandet med Sokratesstrofen kommer tydligt fram i minnesdiktens tionde strof, där skalden skriver, att eftervärlden skall »röja Socrats själ, i Hennes tanke-styrka». Den i våra ögon något förmätna parallellen var vid denna tid rätt bruklig. För upplysningstidens människor, som ansågo den uppenbarade religionen strida mot förnuftet, blev den visaste bland de visa, den i döden triumferande Sokrates en symbol, som ersatte den korsfäste Kristus.[2] Ser man odets fjortonde strof mot bakgrunden av den energiske prästens omvändelseförsök, visar sig skalden som en sann anhängare av denna sokratiska kult. Fru Nordenflycht själv hade jämställt sin älskade Criton med den store atenaren i sina minnesord över akademisekreteraren. I en minnesdikt över Dalin i *Swenska Magazinets* augustinummer 1766 kallas denne »En Linus, en Socrat, en Maro för vårt Rike». Vännernas höga uppskattning av den dödas karaktär bevisas även därav att de till begravningen smyckat likrummet med »hwita Buster af ålderdomens för witterhet och sin-

[1] *Svenska Magazinet*, juli 1766, s. 469. — CGVA, s. 247 f.
[2] Fridholm, R., *Thorild och antiken*, Gborg 1940, s. 213.

nes styrka namnkunnogaste Män, hwilkas hufwuden med Mirthen-Kransar woro omgifne».[1]

Sokratesstrofens innehåll pekar närmast på Seneca. Denne utlovar i *De vita beata* den dygdige de gudomliga förmånerna att icke kunna tvingas till någonting, att icke vara beroende av någon människa utan frigjord: liber eris, tutus, indemnis; nihil frustra temptabis, nihil prohibeberis; omnia tibi ex sententia cedent, nihil aduersum accidet, nihil contra opinionem ac uoluntatem (XVI, 2). I *De providentia* framhäves Sokrates' död som något avundsvärt. Han dricker giftet med glädje och allvar: ille uenenum laetus et libens hauriet» (III, 13).

Denna fjortonde strof avviker alltså betydligt från den ursprungliga versionens tretton civistiska. De nationella gränserna ha sprängts, problemet har blivit personligt men på samma gång allmänmänskligt. Gyllenborg spann sedan vidare på denna tråd, när han grep sig an med att göra ett tillägg på fem strofer för att slutligen presentera odet i den nya versionen. Men innan vi analysera detta nytillägg är det nödvändigt att åter ägna ett större avsnitt åt skaldens biografi. Det är ett ovanligt rikt material, som här står oss till buds.

*

Kammarkollegiets protokoll för den 4 juli 1763 meddelar, att Gyllenborg rest på landet på fjorton dagar. Den lantliga sejouren blev avsevärt förlängd och under denna tid drog skalden ut på friarstråt, varom han i självbiografien berättar:

Jag behöfde dissipation och min tillämnade resa war i öfwerflöd dertill tjenande. Efter et tragiskt äfwentyr som blifwit berättat, hade jag tillfälle at roa läsaren med et comiskt, på min egen bekostnad om icke andre än jag deruti warit interresserade. Jag åtnöjer mig således at korteligen berätta, at et ganska rikt parti för mig war beredt, at till des afslutande endast min närwaro fordrades, at jag dageligen war wäntad, at jag under resan fastnade i en kärlek, den första alfwersama jag känt under hela min lefnad, at jag friade, at betänketid begärdes, at jag äfwen fann skäl at betänka mig sjelf och gjorde det så länge, till des jag om

[1] *Inrikes-Tidningar*, 25/7 1763 (n:r 58). — Jfr Kruse, a. a., s. 310.

et önskat afslag kunde mig försäkra[1], at jag således efter twenne försumade tillfällen till upfyllande af min önskan, fann mig i början af 1764 i lika belägenhet som jag warit det förra året och i en ännu större förlägenhet at i det ägta ståndet söka min lycka (ML, s. 58).

På en enda fattig sida i levnadsbeskrivningen har skalden, som dock levde på det sällsynt amorösa 1700-talet, deklarerat sitt livs kontakt med det motsatta könet, ett ämne som i mera sensibelt lagda poeters dagböcker skulle ha varit huvudtemat. Till största delen ha underhandlingarna tydligen förts av praktiskt ekonomiska motiv — förälskelsen under resan låg ju helt utanför programmet. Detta nyktra tillvägagångssätt var icke ovanligt på resonemangspartiernas tid, men man har ett starkt intryck av att skalden spelat en ovanligt passiv roll även här liksom tidigare när det gällde att skaffa sig en syssla. Allt hade arrangerats, det var blott hans närvaro som erfordrades!

I början av augusti uppehöll han sig på Skenäs, vilket framgår av ett brev från honom till Henning Adolf Gyllenborg. Han beklagar där att han icke varit i tillfälle att uppvakta excellensen. »Men som jag icke haft mer än 6 wekors permission», skriver han, »så lärer Ers Excellence finna huru omöjeligit det warit för mig at den korta tiden skilja mig ifrån min gamla mor, hwars enda fägnad det war, at någon tid om året se sina barn.» Han tillägger: »Om några dagar ämnar jag mig tillbaka till det ohyggliga Stockholm. Jag trifs endast på landet, hela mit humeur går bort, allenast jag tänker på Stockholm. Om jag endast finge se Hans Excellence och Grefwinnan der, så wore det någon tröst.»[2]

Skalden hade emellertid under dessa år icke endast att tänka på sin ledsnad i Stockholm och de svårrealiserade giftermålsplanerna. Det ålåg honom såsom släktens mest akademiske medlem att sörja för systersonen, Johan Gabriel Oxenstiernas uppfostran. Just vid denna tidpunkt engagerades för fjortonåringens räkning en ny informator, den unge Uppsalamagistern Olof Bergklint. Gyllenborg korresponderade flitigt med honom

[1] I originalet står här överstruket: »at både modren och dottren funno rådligast at wara omtänkte om en annan, som hade mindre betänkande af nöden», — — —

[2] Brev från G. F. Gyllenborg den 6 aug. 1763. Ihre 195. UUB.

för att förbereda honom till denna uppgift. Den 12 april 1764 skriver han och övertalar den nye magistern att acceptera konditionen.[1]

I ett följande brev av den 14 maj uttrycker han sin glädje över att Bergklint mottagit den. »Jag åstundar . . . at få behålla Er hos min systerson, så länge hans education warar, och Er wänskap för mig beständigt», heter det där. För övrigt upptagas breven av diskussion om de rum hos Ihre, som ställts till den unge grevens disposition för höstterminen och där skalden helst ser att systersonen bor. Hans otålighet ökas, när Bergklint dröjer:

Som nu terminen lärer wara slutad — skriver han den 20 juni 1764 — hoppas jag efter löfte at snart få se Er här i Stockholm. Er Discipel går nog länge ensam på landet och behöfwer at snart få se sin egen wän och Gouverneur. Jag ber Er nu min Herr Magister oändel. at skynda med resan, antingen directe ifrån Upsala till Schenäs eller ock först hit till Stockholm på det jag måtte få tillfälle at omfamna min goda wän, och wi talas wid om åtskilliga nödiga omständigheter wid början af educationswärket. Jag börjar twifla at jag så snart kan få gjöra Er sällskap med på landet som jag hade tänkt, men om resan och omkostnaden skall jag dock draga försorg. Hugna mig snart med at få höra Er nedresa, eller at få se Er här i staden. På Schenäs wäntar man Er med mycken impatience.

Sedan Bergklint ankommit till Skenäs, ger skalden direktiv för undervisningen. Ett brev av den 14 aug. 1764 lyder:

Förlåt mig at jag ej beswarat Ert bref. Hade det behöfts så hade jag mera skyndat dermed. Men ni kan bäst beswara Edra egna frågor och Er omsorg lita wi aldeles uppå. Hwad latinen beträffar, så är högst angelägit at den nu instrueras methodice et Gramatice. Man [bör] kjenna des reglor som passa sig till alla språk, annars kan man intet rätt. Herr Magistern lärer således behaga anwända all flit med Gramatican och at den handteras som en wetenskap och ej blott som minnes werk. Historien lärer därnäst wara angelägen, hwarwid med Puffendorf continueras; äldre tiderna kan man efter behag förkorta, men ifrån 15 de seculo till närwarande tid är alt nödigt at ihågkomas åtminstäne at läras, som bäst sker när innehållet tydel. och ordentel. reciteras på fransyska hwarwid man både winner kundskapen, lättheten at exprimera sig och äfwen öfning i språket. Hwad de andra nödiga delarne

[1] Bergklint, Efterlemnade papper 4. Brev till Olof Bergklint. LUB.

angår, så lärer de kunna regleras när wi råkas som sker i Stockholm i sept om icke förr.

I ett brev av den 1 okt. 1764 beklagar han sig emellertid över att han ej träffat Bergklint och dennes discipel i Stockholm på deras genomresa till Uppsala. Sedan han redogjort för vissa åtgärder beträffande den unge grevens garderob, erinrar han preceptorn om hans ansvarsfulla värv:

Min kste herr Bergklint! Ni har nu Ert anförtrodda gods i egna händer. Ingen föreskrift, inga råd har kunnat eller bort eder gifwas. Alt ankomer på er erfarenhet, er insigt, och förnämligast ert hjerta. Jan Gabriels farligaste år nalkas, då impressioner af de exempel som nu gifwas qwarblifwa med lifwet. Den lust för arbete, den solidité i tankesätt som nu inplantas quarblifwer lika länge. Jag har sagt er, min kste wän, hans destination, som efter all liknelse blifwer Cancellie och utrikes affairer. Jag har consulterat i detta wahl för honom hans Caractere som jag tror mig kjenna. Nu tillhör det Er at arbeta på denna Plan, och jag är öfwertygad, at det förtroende som wi till Eder hysa är lyckeligt. Språkena, Historien, Stylen, Moral och Politique äro nu de delar som i synnerhet lära blifwa hans ämnen. Af detta och öfriga wetenskaperna lärer herr Magistern sjelf bäst pröfwa hwad som kan läras, till undwikande af Confusion i hjernan af otidig blomning.

Gyllenborg trivdes utmärkt med sin roll som guvernör för systersonen. Att denne icke alltid var lika förtjust, framgår av hans dagboksanteckningar från slutet av sextiotalet, där morbrodern framstår som en tjatig och på det hela taget rätt påfrestande person — hur pass riktig den bilden nu är.

*

Gyllenborg fann emellertid till sist en följeslagerska genom livet. Om sitt inträde i det äkta ståndet berättar han följande:

Lyckan har i detta stånd warit mig till mötes, icke den lycka jag eftersökt, men den jag bort söka som filosof, icke den lysande, men den werkliga, den lyckan at förenas med en öm och trogen wän för hela min lifstid. Jag gifte mig den 13 de December 1764, med Banco-casseuren Gotzmans dotter, Anna Margretha Gotzman, som nyss hade upfylt sit 16de år. Upfödd i oskuld utan kundskap af werlden, hade hon ej tagit några wanor och lemnades åt mig at formeras efter mit tycke. Jag behöfde det icke hon gjorde det sjelf. Med ungdom och behag intog

hon mit hela hjerta. Jag war icke kär men jag war förnögd. Jag flyttades ur ostädade ungkarlsrum, i en rikt meublerad wåning i min Swerfars hus der jag etablerades till öfwerflöd med alt det nödwändiga i en hushållning och äfwen det lysande. Jag erhöll min egen betjening, et wackert equipage och mit eget bord. Detta sista war det som mig i synnerhet behagade. Jag löstes ur en olidelig dependence. Jag blef min egen (ML, s. 58 f.).

Av vilka motiv skalden på hösten 1764 äktade den sextonåriga Anna Margareta Gottsman kan väl icke med bestämdhet utredas. Greven ingick en mesallians men den dikterades icke av inklination. Skalden erkänner ju också ärligt, att han icke var kär men förnöjd. Det har sedan lång tid tillbaka antagits, att skalden uppoffrats av släkten för att rädda dess ekonomi, och de transaktioner, som bankkassören Gottsman hade med ständernas bank, peka ganska tydligt i den riktningen. Frågan är så intressant, att vi något måste uppehålla oss vid den.

Vi äga en skildring av den unga Anna Margareta i Fredrik Sparres brev till Ulla Tessin.[1] Sparre hade i oktober 1764 tecknat kontrakt om en våning i Gottsmans hus vid Västerlånggatan. Genom Gyllenborgs förmedling fick Sparre disponera just den våning, som Gottsman, »ce riche citoyen de Stockholm» bebott. Huset var beläget alldeles vid Kåkbrinken och man kunde se ett hörn av Stortorget. I våningen ovanför Sparres bodde fru Gottsmans föräldrar, den gamle postmästaren Lidin med maka. I ett brev av den 4 dec. kan han meddela följande:

Tout le monde excepté nous est demain à diner chez Madame la Comtesse de Hårleman et comme on nous laisse la journée à notre disposition, nous avons fait inviter Mr, Mme et Mlle Gotthsman, le vieux Mr Lidin, sa femme, son fils et sa seconde fille la veuve Tillans, le comte de Gyllenborg futur epoux, et Bengt Sparre. Mad[lle] Gotthsman est tres jolie, sans etre belle, mais fort aimable, fort bien elevée et possedant le talens du chant et de la musique. Se nopces se feront dans la semaine prochaine et puis les deux jeunes mariés se proposent d'aller passer les Fêtes à Schennääs.

Om själva bröllopet berättar Sparre dock ej mera än att Gyllenborg »a eu ses nopces hier, et je le verrai demain sans

[1] Ericsbergs arkiv.

doute plus content qu'un Roy» (14/12 1764). Hur lyckligt detta äktenskap var, framgår kanske tydligast av ett brev, som kronprinsen den 21 mars 1765 skickade till Creutz: »Jamais notre littérature suédoise a tant menacé ruine qu'à présent; Dalin est mort, M. d'Ihre va bien se retirer, et Gyllenborg s'est marié; il va faire des enfants et plus de psaumes. Il est si amoureux de sa femme, qu'il en perd de boire et de manger. En vérité, on devrait en bonne police défendre à ces beaux génies de se marier pour conserver leur temps uniquement aux études des lettres.»[1]

Gyllenborgs svärfar, Berendt Henrik Gottsman, har fått sitt namn förknippat med en händelse, som i den svenska valutapolitiska historien kallas »den gottsmanska svindeln». Ehuru han kom att spela huvudrollen i denna, var han dock mänskligt att döma endast en bulvan för mäktiga finansiella kretsar, till vilka flera medlemmar av släkten Gyllenborg hörde. I den följande redogörelsen för Gottsmans storhet och fall följer jag Hallendorffs utförliga exkurs.[2]

Gottsman hade varit anställd i Riksens ständers bank sedan år 1742, men han uppträder först år 1759 i handlingarna, signifikativt nog strax efter den ledande bankmannens, Fredrik Gyllenborg, död. För att råda bot på den genom hattarnas lättsinniga lånepolitik och det betungande pommerska kriget alltmera ökade inflationen sökte bankofullmäktige minska sedelöverflödet genom ett den 21 nov. 1759 utfärdat förbud mot lån på guld och silver samt genom uppsägande av alla förut givna lån på dylika panter. Under året hade nämligen i stor utsträckning såväl silver i tackor och plantsar som utländskt och svenskt mynt belånats. Sannolikt hade i utlandet stora silveruppköp gjorts av personer, som spekulerade i den stigande växelkursen i hopp om att inhösta en god vinst genom att sedan i rätta ögonblicket försälja silverposterna. När bankofullmäktige nyssnämnda dag genomgingo lånebankens nummerböcker, funno de att en dylik belåning särskilt gjorts av »Casseuren Gottsman, Guldsmeden Kiellson och en Laurentius Petri».[3]

[1] F 479. UUB. — Jfr Hennings, a. a., s. 166.
[2] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 332—350.
[3] Ib., II, s. 261, not 2.

Gottsman var alltså en av dem, som hårt drabbades av denna nya förordning. Men i början av följande år erbjöd han banken att övertaga en stor del av panten på så förmånliga villkor, att fullmäktige kände sig ställda inför ett mysterium. Han utlöste nämligen mynten men erbjöd banken det omyntade silvret till ett pris av 7 d. km. lodet på villkor att efter högst tre år återfå silvret till samma pris, oavsett om silvervärdet stigit eller sjunkit. Fullmäktige, som voro övertygade om att de av dem vidtagna restriktiva åtgärderna skulle fälla växelkursen, funno Gottsmans anbud lättsinnigt, men då det för banken ansågs utomordentligt fördelaktigt, accepterades det.[1]

Mot bankofullmäktiges förmodan fortfor emellertid kursen att ytterligare stiga. När riksdagen på hösten 1760 sammanträdde, fann därför bankodeputationen för gott att ge order om inställande av utmyntningen, så att silvertackorna i händelse av höjd kurs skulle kunna återställas till Gottsman utan förlust för banken. Det rörde sig om två leveranser på respektive 200 000 och 68 854 lod, motsvarande ett värde av omkring 1,7 milj. d. km. Under åren 1763—64 skedde sedan en uppgörelse med Gottsman. Banken behöll därvid 120 680 lod av den första posten och gottgjorde därför Gottsman efter 11 d. km. lodet. Men denna uppgörelse ogillades av bankodeputationen 1765—66, som hänvisade till sekreta utskottets förbud mot all utlåning av den 16 febr. 1762 och som ansåg, att banken lidit stora förluster.

Emellertid inskränkte sig Gottsmans transaktioner med banken icke till denna belåning. Gottsman — eller de personer som stodo bakom honom — erbjöd den 31 aug. 1763 banken främmande myntsorter, omyntat silver och äldre lånebanksattester och insände en vecka senare en inlaga till banken, där han utförligt motiverade sitt handlingssätt. Hallendorff citerar i anslutning till denna situation en av Gottsman 1768 författad skrift, där denne försvarar sitt beteeende. Gottsmans roll av bulvan framskymtar där ganska tydligt, varför det första stycket av hans inlaga må citeras även här:

[1] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 336, noten.

Det är nogsamt bekant, at Plan, Systeme eller Principe vid Banco- och Finance-Ärenderne, vid och efter de föregående Riksdagar, varit helt annan, än den vid sidsta Riksdag [alltså 1765—66, då mössorna togo makten] vidtogs. Jag ingår aldeles icke i något försvar, hvarken af de upsåtelige missbruk eller oförtänkte misstag, som vid den förra planen [d. v. s. hattarnas banksystem] inlupit; men för mig torde det förmodeligen vara en tilräckelig ursäkt af mine åtgärder, at förra planen varit fattad och fullfölgd af sådane Herrar och Män, hvilka den tiden både för insigt och välmening ägt et allmänt och fullkomligt förtroende, hälst idéen med så lockande färger varit afmålad, at bifall af mera klarsynte, än jag, icke feladt, utan någor hvar hade räknadt för både en lust och en heder, at vara et redskap vid verkställigheten, så at aldra mindst mig lärer kunna förtänckas, om vördnads-drift, förenad med ämbets-pligt, betagit mig all tvekan om Planens riktighet och bestånd i framtiden.[1]

Av detta uttalande förefaller det som om Gottsman, kanske smickrad av förtroendet som visades den anspråkslöse tjänstemannen, kanske i god tro, av vissa överordnade övertalats att stå risken för de transaktioner, som dessa i hans namn utförde. Bland de kunniga och välmenande »Herrar och Män», som han åsyftar, måste ju framför allt Fredrik Gyllenborg och hans närstående vänner ha befunnit sig. Det är tänkbart att de med sina operationer ville gagna staten men troligare, att de under denna täckmantel tillgodosågo sina egna intressen. Fredrik Gyllenborgs efterlämnade stora förmögenhet av dubiöst värde vittnade ju om att han hänsynslöst sökt berika sig. Givetvis har även Gottsman, som lånade sig till dessa ömtåliga valutaspekulationer, åtnjutit ekonomisk avans. När Gyllenborg äktade hans dotter, hade han ju rykte om sig att vara en »riche citoyen de Stockholm». Levertin har i sin essay stämplat honom såsom »en skäligen tvifvelaktig finansier».[2] Hallendorff anser detta omdöme orättvist. Sannolikt hade han i sin blinda auktoritetstro blivit vilseförd.

Hallendorff kommer därpå in på frågan, vilka de medagerande i valutaspekulationerna voro. Han nämner flera namn, som skymta i Gottsmans underhandlingar med de nya maktägarna, d. v. s. mössorna. Det var landshövding Carl Sparre, den se-

[1] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 337.
[2] Levertin, a. a., s. 74.

dermera så bekante och duglige överståthållaren i Stockholm, en äldre halvbror till Gyllenborgs vän Fredrik Sparre, vidare översten friherre Fredrik Horn, som var gift med en dotter till Anders Plomgren, grosshandlare Lundin, delägare i firman Anders Plomgrens Enka & Co, Gustaf Fredrik Gyllenborg samt presidenten Johan Löwen. Samtliga dessa tillhöra, skriver Hallendorff, de intimare hattkretsarna kring den bortgångne bergskollegiepresidenten. Hallendorff antager, att Fredrik Gyllenborg, som var djupt engagerad i bruks- och lantegendomsspekulationer, redan under de senaste åren av sitt liv anat, att den ständigt ökade inflationen en dag måste hejdas, att bankens lånerörelse måste åtstrypas men att därigenom också värdet på hans egendomar löpte risken att sjunka. Inför dessa utsikter är det därför sannolikt, att Fredrik Gyllenborg själv med Gottsman såsom bulvan satt i gång med valutainköp för att stärka bankens ställning men på samma gång med beräkning att göra sig vinster på dessa spekulationer för att i någon mån gardera sig mot den oundvikliga deflationens kursförluster. Hallendorff framhåller dock uttryckligen, att detta endast är en gissning och tillägger, att »till dess stöd vore det för djärvt att anföra familjeförbindelsen senare mellan Fredrik Gyllenborgs brorson Gustav Fredrik Gyllenborg och Gottsman».[1]

Men vi återvända till det anbud, som Gottsman i augusti 1763 gjorde banken. Det rörde sig om ett lån på en valutapost. Efter diverse underhandlingar antogs detta i väntan på att nästa riksdag skulle avgöra, om banken, såsom Gottsman erbjudit fullmäktige, helt finge övertaga posten. Gottsman erhöll den 7 sept. tre lån, ett om 1 040 000 d. km., ett annat om 163 000 d. km. och ett tredje om 921 000 d. km., samtliga på sex månader. När denna tid gått till ända, begärde Gottsman förlängning på ett halvår med hot om att i annat fall ej inlösa den tidigare belånade posten mot 11 d. km., vilket banken erbjudit honom göra (8 mars 1764). När även denna frist utlöpte i oktober 1764, vägrade Gottsman att inlösa lånet och samma procedur upprepades i januari 1765. »Den fullkomliga kyla», skriver Hallendorff, »varmed han . . . mottog upprepade anmaningar att ovill-

[1] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 340.

korligen infria lånet, torde visa, att han ansåg sig hava trygghet om bankofullmäktiges goda minne vid tidens förhalande.»[1] Här är det på sin plats att erinra om att Gottsmans dotter trädde i brudstol med Gustaf Fredrik Gyllenborg i december 1764 och att detta fasta band möjligen stärkt hans trygghetskänsla. Men om han med lugn motsett den riksdag, som utblåstes den 15 jan. 1765, hade han grymt bedragit sig. Detta riksmöte kom nämligen att innebära en fullkomlig likvidering av hattsystemet. Vi kunna knappast erhålla en bättre skildring av stämningen i hattkretsarna vid riksdagsöppnandet än genom ett citat ur *Mitt lefverne:*

Jag hade med möda åtnjutit en månads ostörd sällhet i mit lyckliga giftermål, när i Januari Månad det påföljande året, en Riksdag började. Den, för så många familers wälfärd fatala 1765 års Riksdag. Partierne hade under den förra till någon del balancerat hwarannan, i denna woro democraterna allrådande. Med lika kännetecken, som under början af franska revolution, utmärkte sig deras wåldsamma regering i wårt Fädernesland. Lika principer woro rådande. Uphäfwandet af all åtskilnad medborgare emellan jemnlikhetens fast[st]ällande, i hwilken alla landets inwånare ifrån den högsta till den lägsta, under namn af odalbröder skulle åtnjuta lika anseende, lika förmånar, eller rättare sagt, alla blifwa lika nedrige, lika usele lika fattige. Denna tilltänkta revolution, som icke hunnit at utföras till alla delar, werkställes till en början mot rike medborgare eller alla dem som woro misstänkte at wara det, mot alla med et ord dem man kunde *koma åt*, wanliga tale-sättet under denna afskywärda Riksdag, som påskyndade med stora steg frihetens förlust. Regeringssättet som blifwit föraktligt under den förra, blef under denna sednare förhatligt genom brytandet af fast[st]älde contracter med kronan, allmenna säkerhetens förstörande, under en Rättegång af Ständer på en gång anklagare och domare. Alla dessa medel hade warit otillräckeliga till den allmenna wälmågans ödeläggande, om icke genom wåldsama operationer i Financerne, coursens hastiga fall från 108 till 48 mark, beröfwat alla ägare af fastigheter och speciemynt 2 två tredjedelar af deras egendom och försatt alla dem som med någon skuld i kopparmynt woro häftade i största förlägenhet och fattigdom.

I dessa sednares antal war min swerfar. Han hade flera tunnor guld i silfwer med hwilka han understödt Banquen i des trängande behof och lånebancosedlar på speciemynt, pantsatte i Banquen, mot ringa deremot swarande lån i kopparmynts sedlar. Utan tillstånd at betala dessa lån

[1] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 341.

efter hand och deremot återfå det pantsatte silfret, ålades honom at betala alla på en gång och det utan dröjsmål, i brist hwaraf så wäl silfwret som Banque[n]s egna sedlar på speciemynt såldes på aution wida under deras wärde, äfwen i kopparmynt, hwaraf flere af ständernas ledamöter förstodo at sig betjena och erhöllo deras hemliga afsigt, at rikta sig sjelfwe, under sken af det allmenna bästa (ML, s. 59 f.).

Det visade sig nu också, att bankodeputationen, i vilken så framstående mössor som Cederström, Essen, Frietzcky och lantmarskalken Rudbeck sutto, ställde sig mycket misstänksam mot de gottsmanska affärerna och ej reflekterade på det av honom erbjudna inköpet av silver och valutor. Deputationen gav fullmäktige den 21 maj 1765 i uppdrag att av Gottsman ofördröjligen återkräva det långivna beloppet jämte ränta. Bankofullmäktige togo emellertid risken att bevilja Gottsman ytterligare en frist till den 16 juli 1765. Men då Gottsman därvid ej var i stånd att inlösa panten, erbjöd han denna till banken till belåningsvärdet, vilket fullmäktige ansågo vara en ekonomiskt fördelaktig lösning, medan bankodeputationen var av en annan mening.

*

Vi lämna emellertid här tills vidare svärfadern i hans nöd och återvända till Gyllenborg för att ej bryta mot den kronologiska ordningen. Skalden var under riksdagen en av adelns representanter i justitiedeputationen, där han såsom främste greve förde ordet. Den 15 juli 1765 anmälde Gyllenborg, att deputationen skulle gripa sig an med målet angående de associerades i växelkontoren brottsliga förfarande, d. v. s. den sorgligt ryktbara vidräkningen med Kierman, Lefebure m. fl. Lantmarskalk Rudbeck, som var närvarande, uttryckte en förhoppning om att deputationen med hänsyn till att borgmästare Kierman och grosshandlare Lefebure redan länge varit häktade skyndsamt måtte handlägga målet. Sannolikt för att riktigt förödmjuka Gyllenborg fortsatte han sitt anförande på följande sätt:

Och på det Deputationen skulle kunna få anledning til grunden och början af 1758 Års wäxelcontoirs inrättande, så hade Herr Landtmar-

schalken bordt wid handen gifwa, det fråga derom i UtredningsCommisionen, ther Borgmästare Kierman sjelf war Ledamot först blifwit wäkt, i anseende til föregifwen brist på wäxlar som af Utrikescommisionens Protocoll för Maii månad 1758 wore at inhemta; då Borgmästare Kierman projecteradt ett nytt contract som han med Grefwe Fredric Gyllenborg och Herr Riksrådet Friherre Scheffer communiceradt; Och ehuru det förut under en wacker discours blifwit i Rådet enhälligt fastställt, at något Wäxel-Contoir, såsom för Riket skadeligit, icke borde widare inrättas hade likwäl genom Grefwe Fredric Gyllenborgs bedrifwande, sedermera berörde år blifwit samtykt til ett nytt Wäxel-Contoir, hwaraf Riket måst widkännas en så ansenlig förlust, som Stora Dep:s Betänkande omförmäler.[1]

I protokollet står det omedelbart därefter:

Herr KammarRådet Grefwe Gyllenborg försäkrade at Deputationen ämnade jämt fortfara med ofwanberörde mål utan at låta hindra sig af the öfrige hit förwiste.

Hwarefter Herr Landtmarschalken afträdde.[2]

Protokollet ger oss onekligen en god situationsbild från katastrofernas riksdag. Dagen efter detta sammanträde gick ju Gottsmans betalningsfrist ut! Emellertid anmäler Gyllenborg den 22 juli, att han av lantmarskalken erhållit tillstånd att på åtta dagar resa på landet. Under tiden fortsatte deputationen att genomgå de talrika handlingarna i växelsaken. Först den 5 aug. återkom Gyllenborg, som anmälde, att det nu skulle falla honom svårt att övervara denna sak, då han var okunnig om handlingarnas innehåll. Eftersom han även inhämtat, att såväl Fredrik som Henning Adolf Gyllenborg voro indragna i affären, ansåg han sig jävig. Då deputationen var av samma uppfattning, entledigades Gyllenborg från sin skyldighet att leda överläggningarna.[3]

Först den 17 sept. kunde han åter närvara.

*

Svärfaderns situation försämrades hastigt, ty mössornas åstundan att komma spekulanterna till livs var så stor, att

[1] Jfr om detta växelkontor s. 300 ff.
[2] Justitiedeputationens protokoll den 15/7 1765. RA.
[3] Ib. den 5/8 1765.

bankodeputationen den 30 sept. 1765 beordrade Gottsman att betala. I annat fall skulle panten utsökas. Den 13 dec. förmådde den stackars Gottsman återlösa tre lånebanksattester med 173 867 d. km. men som säkerhet för den övriga skulden gjordes inteckningar i Gottsmans fastighet till ett belopp av 1 040 000 d. km. Den 28 jan. 1766 ålades Gottsman att före den 14 april återbetala samtliga lån eller undergå utmätning för det återstående skuldbeloppet på 1 961 000 d. km.

Gottsmans ekonomiska situation var alltså på våren 1766 i det närmaste förtvivlad. Inteckningar hade redan gjorts i hans fastigheter till ett ganska stort belopp och över hans huvud hängde hotet om en utmätning på nära två miljoner. »Nu blev det nödvändigt», skriver Hallendorff, »att mera ansenliga krafter framträdde.»[1] Detta var naturligtvis också mössornas i bankodeputationen avsikt. Gottsman anhöll den 26 april 1766 hos bankofullmäktige, att landshövding Carl Sparre med statskontorets obligationer skulle få betala skulden på 1 040 000 d. km. och utfå de motsvarande, pantsatta lånebanksattesterna. När bankodeputationen vidhöll sitt krav på att samtliga lån skulle återbetalas, vände sig Gottsman i sin nöd till Svea hovrätt. Men sedan denna remitterat ärendet till bankofullmäktige, kommissarierna och bankodeputationen, fällde hovrätten den 11 juni 1766 sitt utslag, enligt vilket lånet på lånebanksattesterna skulle erläggas i transportsedlar. I annat fall skulle Gottsmans fasta och lösa egendom tagas i pant. För lånet på 921 000 d. km. på silver fick banken taga sin betalning i denna pant samt, om så behövdes, genom utmätning.

Affären Gottsman hade därmed nått en akut kris. Nu försåldes en tredjedel av silvret på auktion den 23 juli 1766. Stadsmäklaren Treuhorn inropade det för Gottsmans räkning för omkring 155 000 d. km. men när Gottsman efter en vecka ej kunde erlägga mer än 60 000 d. km. beslöt bankodeputationen den 31 juli, att en ny auktion skulle verkställas. Följande dag infann sig överste Fredrik Horn i sällskap med Gottsman hos bankokommissarierna och visade sig vara ägare till det försålda silvret; han företedde en attest om att han inbetalat 36 000

[1] *Sveriges riksbank*, III: 2, s. 342.

d. km. å köpesumman och förklarade sig villig att betala resten, 60 000 d. km. följande dag, varför han begärde att utfå den ifrågavarande silverposten. Kommissarierna bådo honom återkomma den 2 aug. för att få besked. Då infann sig emellertid i stället grosshandlare Lundin, som erhöll avslag. Horn återfick sina pengar, dock först sedan han nödgats processa i Svea hovrätt. Den 13 aug. företogs en ny auktion, varvid silverposten försåldes i smärre partier.

För att rädda sin svärfar undan den hotande utmätningen inskred nu Gyllenborg tillsammans med lagman Johan Kristoffer Hasenkampf, enligt Hallendorff »en herre, som vid denna tid ansågs stå högt i hovets gunst men senare råkade fast för olyckliga spekulationer» (s. 344). Dessa två erbjödo sig att lösa boet med 25 % förhöjning av det till 26 638 d. km. taxerade värdet. Bankokommissarierna, som förut ställt sig skeptiska mot alla förslag till lösning, accepterade detta anbud. Men nu hade en systemförändring skett i bankofullmäktige, där mössorna kommit till makten. Hade Gottsman tidigare kunnat räkna på bistånd från detta håll, var denna utväg numera stängd. Bankofullmäktige förordnade, den 14 och 15 aug., att utmätning genast skulle ske. Emellertid erhöll Gottsman ytterligare en galgenfrist, då räntan på de pantsatta lånebanksattesterna användes till att gälda Gottsmans ränteskuld och då slottskansliet som en följd därav den 10 sept. resolverade, »att som banken sålunda ingått i betalnings tagande ur panten, och som vederhäftiga personer ställt borgen för gäldenärens lösa egendom, kunde denna senare ej tagas i mät, förrän genom de pantsatta attesternas fulla avyttrande visats, huru stor bristen bleve; banken fick därför nöja sig med en utfärdad sekvester *de non abalienando*» (s. 344).

Den 19 aug. hade Gottsman även gjort ett försök att successivt få utlösa och avyttra de pantsatta lånebanksattesterna i hopp om att försäljningssumman därigenom skulle bli större än vid en auktion genom banken. Men detta misslyckades. Den 3 okt. 1766 fattade sekreta utskottet beslut om att Gottsman icke vidare »fick behållas wid Casseurs-Syslan»[1] och i sep-

[1] *Riksdags-Tidningar*, s. 728.

tember och oktober 1766 påbörjades bortauktionerandet av de pantsatta lånebanksattesterna. Dessa slogos emellertid bort till låga belopp, då det nu inträffade kursfallet avskräckte folk från större affärstransaktioner. 1767 försåldes även Gottsmans fastighet men köpesumman räckte ej ens till att vedergälla de kreditorer, som tagit inteckningar före banken.

Bankens totala förlust på Gottsmans affärer var säkerligen mycket stor, ty år 1773 avskrevos 974 658 d. km. Gottsman själv ansåg sig i en böneskrift 1768 ha förlorat 3 658 903 d. km.

»Behandlingen af Gottsman hör till skuggsidorna af Mösseförvaltningen; genom försäljningen af hans panter till underpris blef han ruinerad och därtill godtyckligt afsatt från sin tjänst», skriver Malmström.[1] Han blev ett oskyldigt offer för det förblindade partihat, som vid 1760-talets mitt sargade den svenska rikskroppen.[2]

*

Någon gång mellan juni 1763 och oktober 1766, då den nya versionen av *Odet öfver Själens styrka* publicerades, har skalden tilldiktat ytterligare fem, utpräglat stoiska strofer. Frågan gäller nu att i möjligaste mån precisera tidpunkten, när detta tillägg skrevs.

Det är knappast troligt, att han inspirerades till dessa trotsiga, bittra strofer under den närmaste tiden efter fru Nordenflychts död, när han drog ut på giljarstråt och upplevde sitt livs enda stora förälskelse. Icke heller kunna de rimligen hänföras till den tid, då han gick i väntan på att äkta den unga

[1] A. a., V, s. 362 not 1.

[2] Om Gottsmans fortsatta öden kunna vi fatta oss kortare. Han inkom på hösten 1768 med den förut omnämnda böneskriften till Kungl. Maj:t och med en inlaga till 1769 års riksdag, vilket medförde att han erhöll en pension på 1 000 d. sm. Vid riksdagen 1772 behandlades hans mål lyckligtvis efter revolutionen i augusti och hans talan fördes i bankoutskottet av överstelöjtnant Jakob Gerner, som på mödernet var kusin till Gyllenborg. Resultatet blev, att Gottsman på livstid återfick sin kassörslön på 375 rdr årligen samt att det gjordes en ny likvidation på hans lån, vilket medförde 56 938 d. km. till Gottsmans förmån. Då denne ej lät nöja sig därmed utan begärde ändring hos fullmäktige, ändrade dessa den 16 juni 1773 likvidationen så, att han utfick 318 777 d. km. Av denna summa hade då redan Gyllenborg erhållit 200 000 d. km. mot borgen av huset Grill, i händelse att Gottsman skulle erhålla ett lägre belopp än detta.

Anna Margareta Gottsman och då ett komfortabelt hem med ett gott bord och ett elegant ekipage hägrade för den ensamme ungkarlen. Men i och med att riksdagen den 15 jan. 1765 — alltså blott en månad efter bröllopet — öppnades, var den idylliska tiden förbi. Det är dock tvivelaktigt, om den lycklige brudgummen ägnade något större intresse åt de politiska händelserna under den »ohyggliga» riksdagens första skede, ty enligt *Mitt lefverne* var svärfadern mån om att hålla de unga utanför de ekonomiska bekymren (ML, s. 62). Under sommaren 1765 utsattes han emellertid för de ovannämnda förödmjukelserna i justitiedeputationen, vilka måste ha sårat honom. Ingenting hindrar, att omarbetningen skedde redan nu, innan majversionen trycktes. Gjörwell kan mycket väl ha kommit över någon äldre avskrift av odet, som han infört i sin tidskrifts majnummer, varefter författaren lämnat honom odet i det slutgiltiga skicket.[1] Den nitiske förläggaren skulle då på nytt ha låtit trycka dikten i sitt magasin. Det är emellertid också möjligt, att skalden gjort sitt tillägg *efter* det att majversionen publicerats, kanske just manad därtill efter att ha läst odet i tryck. Hur därmed nu än må ha förhållit sig, har skalden icke känt sig tillfredsställd med den äldre versionen. Den genomgående krigiska tonen, den patetiska maningen att offra allt för fosterlandet måste för honom ha förlorat mycket av sin såväl aktualitet som äkthetsprägel. Under mössornas förhatliga demokratiska regim bör hans civistiska iver ha svalnat betydligt. De till kronprinsens person knutna förhoppningarna om en räddning ur partistridernas kaos hade väl ej skrinlagts men trätt i bakgrunden för de rent personliga problemen. Det är då helt naturligt, att en sådan hjältegestalt som Cato, vars död var intimt förknippad med den sega kampen för den romerska republiken, trängdes tillbaka för den kosmopolitiske, över all jordisk ävlan upphöjde Sokratesgestalten. De starka intrycken vid fru Nordenflychts dödsbädd hade fört honom in

[1] Detta är Lamms uppfattning, UR I, s. 296 noten. Gjörwell skriver i en not i oktobernumret: »Detta Mästerstycke, af Svensk Skaldekonst, finnes, til en del, redan i Sv. Mag. Maj sistl. . . . men är nu, fullständigt, och til införande, i denna Månadsskrift, af Hr Författaren, hvars själ och snille målat sig i denna Sång, benägit meddelt.»

på detta spår, som han nu fullföljer. Innebörden i begreppet själsstyrka undergår därvid en förskjutning. Från att förut ha betytt mod, viljestyrka, handlingskraft blir det nu synonymt med andlig balans, motståndskraft, i viss mån med stoisk *ataraxi*. Majversionen hade — om uttrycket tillåtes — varit offensiv, medan oktoberversionen till sin karaktär är defensiv. Skalden sluter sig inom sitt skal och hämtar all sin styrka ur den stoiska filosofien.

Man gör beträffande majversionens sista strof, Sokratesstrofen, den iakttagelsen, att den grundligt omarbetats i oktoberversionen, där den motsvaras av den sjuttonde strofen. De fyra första raderna om Sokrates' föredömliga ståndaktighet i döden ha försvunnit och endast de fyra följande om tankefriheten finnas kvar. Sokrates' död antydes endast i den adertonde strofen i versraden: »Mit lif är i ert våld, men äran i min magt.» Skalden tycks ej längre ha döden i tankarna, han är endast intresserad av att segra på »ödet och sig sjelf». Man får det intrycket, att han närmast tänker på sina egna vidriga levnadsomständigheter. Detta stärkes av den sista strofens antidemokratiska underton i versraden »Jag ej för Folket bäfvar», till vilken han sannolikt inspirerats av de hämndlystna mössornas uppträdande. Deras förföljelser mot svärfadern voro intensivast på våren och sommaren 1766, då olyckan på allvar bröt in över skaldens svärfar.

*

Den stoicism, som Gyllenborg bekände sig till, har alltså klarast kommit till uttryck i just detta *Ode öfver Själens styrka*. Hans förnuftsdyrkan och dygdekult nå här sin kulmen. Det har därför synts mig lämpligast att spara den ofrånkomliga undersökningen av stoicismens inflytande på skalden till detta kapitel, då läsaren redan hunnit bli förtrogen med hela hans ungdomsdiktning.

Såsom vi i andra kapitlet sågo, kom skalden tack vare Eberstein mycket tidigt i kontakt med stoicismen. Redan i ett brev till Sparre, som skrivits före avresan till universitetet i Lund, kunde stoiska tankar spåras. Under de därpå följande åren

trängde han djupare in i systemet genom att studera Marcus Aurelius, Epiktet och Seneca. Det framgick av det program han skrev vid nedläggandet av sitt hedersrektorat i Lund, att han kopierat flera ställen ur den sistnämndes skrifter. Vid sin ankomst till Stockholm var han sålunda till sitt tänkesätt en fullkomlig stoiker och såsom sådan började han även sitt arbete i musernas tjänst.

Ett och annat av bidragen till de två första delarna av *Våra Försök* vittna härom. Han framträdde med stora later såsom moralist och bannade medmänniskorna för deras fel i den goda avsikten att förbättra dem. Visheten ställdes i flera av dessa dikter i skarp kontrast till dårskapen. På äkta stoiskt vis identifierade han last med okunnighet och dygd med lärdom (»Han mente det var nog at lärd och dygdig vara» VF II, s. 32). En av satirerna i den andra volymen vittnade dock om en tolerans mot lasterna, som gick långt utöver vad man rimligen kunnat vänta sig av en lärjunge till Seneca. Skalden gled i tankebyggarnas glada umgänge bort ifrån sina romerska sanningshjältar och mottog starkare impulser från den moderna litteraturen. I den tredje volymen togs steget fullt ut. Andan i *Ungdomens Försvar* och *Fägringens Försvar* kan icke betecknas såsom stoisk, då förnuftet icke anses vara den enda ofelbara ledsvennen på dygdens väg utan driften tillerkännes en rangplats. Likväl förekomma i samma volym dikter, som hävda vettets supremati. Särskilt är detta fallet i satiren över fruntimrets rätt att studera.

Det var emellertid de personliga motgångarna, som kommo honom att medvetet återknyta till sin ungdoms favoritämne. Hattpartiets annalkande fall skapade hos honom en viss osäkerhet; han kände ett behov av att söka en fast punkt i tillvaron. I likhet med många irreligiösa eller i varje fall för den uppenbarade kristendomen likgiltiga naturer under 1700-talet fann han denna stödjepunkt i stoicismen. Det förefaller, som om man ganska nära kan ange den tidpunkt, då han åter tog ned de stoiska böckerna från bokhyllan. I *Verlds-Föraktaren* håller nämligen Lisidor, sedan han fattat sitt beslut att flytta ut till landet, ett hyllningstal till sina döda vänner, böckerna:

J skolen följa mig, J! mina döda vänner
Jag Edert Guda språk, ifrån min barndom kjänner.
Se'n jag i verldens sorl, förlorat Eder röst
Jag ingen sanning hört, som vederqveckt mitt bröst.
Uti mitt forna lugn J kallen mig tilbaka,
Än har jag oskuld nog, at Edra nöjen smaka.
J Snillen! som Ert lif i skuggan ha förtärt,
Men lemnat oss et arf, som gjör Ert minne kärt;
Den tid som härjar alt ej Edert värde sårar,
J segren, i Er död, på Eder samtids dårar.
Se'n glömskan dem förödt, man vördar Edra namn,
Som bli den Wisas stöd och den förtrycktas hamn.
Den forna åldrens dygd Er rena spegel målar
Och på Er efterverld, J kasten ljusa stråiar.

(WA II, s. 185)

Det är uppenbart, att den klassiska litteraturen åsyftas. Skalden säger sig ha varit förtrogen med dessa böcker sedan sin barndom, varför han tvivelsutan tänker på Marcus Aurelius, Epiktet och Seneca. Flera stoiskt visa — Sokrates, Cato och Seneca — hade ju just genom sin modiga död ådagalagt sin överlägsenhet över »dårarna». Kort efter det att skalden avgett denna kärleksförklaring till stoicismen, bekänner han sig öppet till dess stränga pliktmoral i odet över själsstyrkan. Den läromästare, som där tydligast spåras, är — såsom redan Lamm påvisat — Seneca, speciellt genom *De constantia sapientis*. Denne förmögne, njutningsälskande kejserlige filosof var mera teoretisk stoiker än efterföljarna, den fattige Epiktet eller den religiöst innerlige Marcus Aurelius. Seneca älskade att avfatta sina dialoger i en antitetisk stil, vilket även Gyllenborg i odet gör. Han deklamerar gärna liksom sin svenske lärjunge och hos bägge är klyftan mellan liv och lära påtaglig. I nyssnämnda dialog gör Seneca gällande, att ingen orättvisa (iniuria) eller skymf (contumelia) kan drabba den vise. Detta ämne bör ha intresserat Gyllenborg, som i svärfaderns hus varit vittne till det förakt de maktägande mössorna visade Gottsman (ML, s. 60 f.). Särskilt traktatens första parti om orättvisorna tycks gå igen i odet. Seneca drager inledningsvis upp en skiljelinje mellan den virila stoiska filosofien och de övriga, kvinnligt veka,

själsläkande systemen. Stoikerna fråga föga efter vad som är behagligt, menar han: »Stoici, uirilem ingressi uiam, non ut amoena ineuntibus uideatur curae habent, sed ut quam primum nos eripiat et in illum editum uerticem educat, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit ut supra fortunam emineat» (I, 1). På samma sätt uttalar Gyllenborg sitt förakt för den svaga, ljuva filosof, som endast önskar visa sig behaglig och som smickrar felen.[1] För Seneca är den vise så upphöjd över den lägre världen, att ondskan icke når upp till honom: »maiore enim interuallo a contactu inferiorum abductus est quam ut nulla uis noxia usque ad illum uires suas perferat» (IV, 1). Gyllenborg placerar sin stoiskt vise »til högden af det Ljus, dit tankan vågar syfta, / längst öfver lyckans krets och menskliga begär», där han icke kan fängslas av den jordiska, giftiga oron. Seneca förnekar, att den vise kan känna förakt för de honom underlägsna människorna (XI) och detta påstående återfinnes hos Gyllenborg i oktoberversionens sista strof.

På de närmast föregående sidorna ha vi försökt klarlägga Gyllenborgs inställning till stoicismen under de olika skedena av hans skaldeverksamhet. Ett sådant tvärsnitt ger emellertid en ofullständig bild av hans stoicism, om det ej kompletteras med en mera systematisk undersökning. En sådan genomgång av materialet synes mig visa, att Gyllenborg verkligen var väl förtrogen med denna filosofiska lära och i sina dikter tolkade stoiska tankar. Likväl får man naturligtvis ständigt räkna med den möjligheten, att han lärt känna dessa idéer i andra hand genom studiet av riktningar, som stått i skuld till stoicismen, t. ex. den shaftesburyska idealismen, leibnizismen och framför allt dess avläggare wolffianismen m. fl. Men då han nu själv uttryckligen förklarat, att han i ungdomen lärt sig principen av denna filosofi, bör man med en viss tillförsikt kunna härleda många av hans tankar direkt från stoa. Om han endast studerat de antika författarna eller även några senare stoiska handböcker,

[1] Denna likhet har tidigare påpekats i UR I, s. 299, noten.

t. ex. Justus Lipsius' *Manuductio in philosophiam stoicam* (1604), är däremot svårare att säga.

Av filosofiens klassiska huvuddelar, fysik, logik och etik, satte stoikerna etiken främst och inom denna lade de huvudvikten vid det dygdiga *handlandet*. Filosofien var för dem en övning i dygd.[1] Redan en av de äldsta stoikerna, Kleanthes, anser grunden till de stora grekiska filosofernas berömmelse ligga i att dessa övade sig i att *handla*, medan man på hans egen tid blott övade sig i att *tala*. Denna aktiva livsinställning spåras ofta i Gyllenborgs diktning. I de äldsta satirerna riktas kritiken gång på gång mot den kammarlärde moralisten. Så sker redan i första versionen av *Verlds-Föraktaren*, där dock moralen blandats upp med för stoicismen främmande element, men framför allt i den andra versionen av samma satir, där det heter: »Du har et öpet fält, at dina dygder öfva» (WA II, s. 186). I *Ode öfver Själens styrka* heter det om den vise: »I dygdens öfning fri han anser utan häpnad» etc. (oktobervers. str. 15). Och liksom ett eko av Kleanthes' ord höra vi skalden i *Satire öfver Folk-bristen* fråga: »Hvar röjes det förnuft, hvaraf en menskja skryter? / Det pryder våra tal, i våra seder tryter» (WA I, s. 88).

Åtminstone en punkt i skaldens diktning vittnar om hans förtrogenhet med även den stoiska fysiken. Stoicismen hade tidigt anslutit sig till Empedokles' elementarlära, som i eld, luft, vatten och jord såg de fyra grundämnen, vilka samtliga utgått ur den »skapande eldens» finare materia.[2] Människosjälen bestod enligt Zeno av detta ädlare eldstoff. I Senecas *De ira* framskymtar denna fyrdelning (II, 19,1) och enligt Epiktet är människokroppen sammansatt av de fyra elementen och upplöses efter döden åter i dessa: »Quidquid in te ignis fuit, ad ignem redit; quidquid terrae, ad terram; quidquid spirantis aëris, ad aërem; quidquid aquae, ad aquam.»[3] Även Gyllenborg låter i *Fägringens Försvar* människan vara uppbyggd av de fyra elementen:

---

[1] Barth, P., *Die Stoa*, Stuttgart 1903, s. 30.

[2] Ib., s. 34.

[3] Schweighäuser, J., *Epicteteae Philosophiae monumenta*, I, Lipsiae 1799, s. 413. — *Dissertationes*, III, 13, 15.

Hvad fin och läcker jord som binder hennes kropp!
Hvad qvick och varsam eld som lifvar henne opp!
Hvad kär och lindrig saft i hennes ådror blandas!
Hvad snäll och liuflig luft som hela kroppen andas!
Af dessa delars mängd, hvad konstigt sammandrag!
(VF III, s. 16)

Karakteristisk för stoicismen är tron på världsordningens ändamålsenlighet. För de romerska stoikerna blev ödet en kärleksfull, för de enskilda människornas väl sörjande försyn. Seneca och i ännu högre grad Marcus Aurelius och Epiktet bekänna sig till en optimistisk teodicé.[1] Epiktet ser i självstyrkan ett vapen mot det onda och Marcus Aurelius förnekar människans rätt att kritisera världen: delen skall icke beklaga sig över det som sker i det helas intresse.[2] Denna ödmjukhet inför skeendet återfinnes hos Gyllenborg i *Menniskjans Elände*, som annars icke präglas av någon större självstyrka: människan äger ej rätt att av sig själv eller andra begära »den del fullkomlighet», som hennes natur icke tål. Med tålig dygd och slutna ögon skall hon vandra sin väg mot ett »okändt ändamål».

Lagen om nödvändigheten är äkta stoisk. Ödet är vår herre, säger Seneca, från vår födslostund är vår levnadstid oss tillmätt. »Causa pendet ex causa; priuata ac publica longus ordo rerum trahit.»[3] Enligt Marcus Aurelius sker allt i naturen av nödvändighet, emedan det är gagneligt (IV, 9). Vi erinra oss Gyllenborgs rader i odet om den vise: »I dygdens öfning fri, han anser, utan häpnad / Nödvändighetens lag, och händelsernas lopp.»

I den ändamålsenliga världen, där allt underkastas en utveckling, är enligt stoikerna den förnuftiga människan skapelsens högsta mål.[4] Guds mening med henne är, att hon skall öka kunskapen om sig själv, säger Epiktet: »Hominem autem introduxit, ut cum sui ipsius spectator esset, tum operum suorum; nec spectator modò, sed & eorum enarrator.»[5] Gyllenborg

[1] Barth, a. a., s. 50.
[2] IX, 39. — Marc Aurèle, *Pensées*, Paris 1925.
[3] *De providentia*, V, 5. — Jfr Fridholm, a. a., s. 207.
[4] Barth, a. a., s. 51.
[5] Schweighäuser, a. a., I, s. 35. — *Dissertationes*, I, 6, 19.

framhåller ju också på flera ställen i sin diktning nödvändigheten av att lära känna sig själv.

De romerska stoikerna framhöllo särskilt starkt Guds godhet. Det kan därför sägas vara i stoisk anda Gyllenborg i *Ungdomens Försvar* låter Creutz utbrista, att han av Zephis' skönhet lärt sig

> Naturens Herre vörda;
> Hur vacker är han ej! hans tjenst, hur ljuflig börda!
> Han är en mägtig Gud, hvad mer! han är min vän,
> Hans godhet vördar jag, i det jag nyttjar den.

I *Menniskjans Nöjen* heter det:

> Och förrän jag hans Allmagt kjände,
> Så kjände jag at han var god.
>
> (WA II, s. 122)

De äldre stoikerna lade stor vikt vid den formella logiken och av de romerska stoikerna framhöll särskilt Epiktet syllogismens betydelse, ehuru han givetvis underordnade slutledningskonsten etiken och varnade för rena spetsfundigheter.[1] Gyllenborg prisar på flera ställen det logiska tänkandet. Då wolffianismen drivit kravet på följdriktighet till sin spets, är det kanske sannolikare, att skaldens sympatier väckts av denna moderna filosofiska riktning, men ingenting hindrar att Epiktet gett honom impulsen. Denne framhåller det som en plikt att öva sig i logiskt tänkande, att ur premisserna draga de rätta slutsatserna och att om konklusionerna visa sig falska, noga pröva förutsättningarnas riktighet. Det är ovärdigt människan, som av Gud utrustats med förstånd, att leva samma vegetativa liv som djuren. Hon bör uppöva sitt förnuft och föra ett naturenligt liv (I, 7, 8). Hela detta mycket temperamentsfullt skrivna sjunde kapitel erinrar om de krav Gyllenborg framför i *Satire öfver Folk-bristen*. När han där frågar, »hvem sina plikters vidd med skarpsynt öga finner» (WA I, s. 86), förefaller det, som om han till dessa plikter även räknade förmågan att förnuftigt reda de tankar, som »från säkra grunder ledas». Även i *Verlds-Föraktaren* formuleras kravet på logik. Lisidor vantrivs i en

[1] Barth, a. a., s. 63 f.

värld, »där man af rena slut, ej några följder får» (WA II, s. 177).

Stoikerna förutsatte existensen av gemensamma begrepp, *notitiones communes*, vilka voro oberoende av erfarenheten. Till dessa räknades en instinktiv kännedom om det sedligt goda, om Guds existens, evighet och godhet. Hos Seneca tillkommer senare vissheten om själens odödlighet. Det är sålunda fullt i överensstämmelse med den stoiska läran, när Gyllenborg i *Menniskjans Nöjen* säger sig ha tänt glädjeoffer till Guds ära, innan han med förståndet kunde fatta gudsbegreppet, och att han förnam Guds godhet, innan han blivit medveten om hans allmakt.

Tron på själens odödlighet omfattades såsom nämnts särskilt av Seneca. I *Ad Marciam de consolatione* tröstar han den sörjande modern med att sonens själ lämnat den förmultnande kroppen och svingat sig upp till de lycksaliga i himlen för att dväljas bland Scipioner och Catoner: »Integer ille nihilque in terris relinquens sui fugit et totus excessit; paulumque supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaerentia uitia situmque omnis mortalis aeui excutit, deinde ad excelsa sublatus, inter felices currit animas» (XXV, 1). Det är icke ofta Gyllenborg rör sig med så eteriska frågor, men i den lilla dikten *Vänskaps-Pris* ger han uttryck åt en förhoppning om att ej skiljas från sin vän efter döden:

> Våra själar komma då
> At tilsammans evigt sväfva,
> Aldrig mer åtskilde gå. (VF I, s. 25)

Tron på en existens efter denna framträder även i minnesdikten över fru Nordenflycht:

> Hon dör — en eldig själ ej mer i dimmor famlar:
> Om Himlen i sit sköt de höga andar samlar,
> Hon vistas i et ljus, som mättar des begär.
> (CGVA, s. 246)

Här ha vi ju även den stoiska »eldiga själen».

Först sedan den odödliga själen befriat sig från kroppen kan den, enligt Seneca, skåda och begrunda de naturens mysterier,

som den tidigare förgäves sökt lösa: ». . . rerum naturae spectaculo fruitur et humana omnia ex loco superiore despicit, diuina uero, quorum rationem tam diu frustra quaesierat, propius intuetur» (*Ad Polybium de consolatione*, kap. IX, 3). Om en liknande tro på kunskapens ofullkomlighet vittnar strofen om sanningen i *Menniskjans Nöjen*. Det sägs, att hon

Sin fulla mognad aldrig hinner
Uti de högre andars här.
Man som Gudinna henne prisar;
Men när hon sig på jorden visar
Hon alltid i sin barndom är.

(WA II, s. 127)

Kärnpunkten i den stoiska etiken är kravet på naturenlighet i livsföringen. Detta är människans högsta plikt och utgör den enda vägen till lycksalighet. Då hennes osvikliga vägvisare är förnuftet, blir ett naturenligt liv identiskt med ett förnuftigt. »Återgången till naturen är för stoikerna liktydig med det enskilda förnuftets anslutning till de lagar, som utgå av det levande världsförnuftet.»[1] Här och var i Gyllenborgs dikter kommer denna naturenlighet på tal. Då man gärna i varje rop, som vid denna tid höjes på en återgång till naturen, tror sig höra ett eko av Rousseaus naturevangelium, kan det vara nödvändigt att erinra om att kravet även är stoiskt. När Gyllenborg sålunda i *Ungdomens Försvar* förklarar, att »all oro skadlig är och *från Naturen* går», överensstämmer detta med stoicismen. I *Vinter-Qvädet* hyser han, på tal om nöjena, samma tillit till naturen:

Naturen kan dem ensam föda,
Blott man på henne agtning ger;
När hennes lagar mig förnöja,
Jag frugtar ej en irring röja,
Den jag i Mennskiors lagar ser.

(WA I, s. 36)

Det är också betecknande, att han i företalet till den stora dubbeldikten endast skildrar »de enfaldige och Naturlige nöjen,

[1] Fridholm, a. a., s. 15.

såsom de enda wärklige» (WA II, s. 19). Till dessa nöjen räknar han emellertid etuden, något som författaren till de ryktbara discourserna näppeligen skulle ha gjort.

Endast den vise är fri och hans frihet består i andens suveränitet över såväl de inre affekterna som de yttre föreställningarna.[1] Den eftersträvade apatien — d. v. s. friheten från harmonistörande, naturvidriga affekter — innebar dock ej absolut känslolöshet. Stoikerna förneka ej nödvändigheten av måttliga drifter. Till själens väsen likaväl som till eldslågans hör rörelsen, skriver Seneca.[2] Först när gränsen överskrides och driften övergår i obehärskad affekt, inträder en störning i själen. Det är därför endast fråga om en gradskillnad, när Gyllenborg å ena sidan i *Menniskjans Nöjen* apropå begärelserna skriver att de, som aldrig sakna något, icke heller njuta av livet och att »en oro som oss håller vakna, / Naturen ej förgäfwes gaf» (WA II, s. 131), medan han å andra sidan med tanke på affekterna dekreterar, att »all oro skadlig är och från Naturen går» (VF III, s. 6).

Den ädlaste formen av lust, som stoikerna kände, »själens lust», var eudemonien, den med dygden oupplösligt förenade lycksaligheten. Till skillnad från den sinnliga, lägre lusten ligger dess väsen i handling. Likheten mellan denna aktiva glädje och det dygdemässiga strävandet medförde, att lycksaligheten lika väl som dygden kunde sättas som människans högsta mål.[3]

Stoikerna hade i etiken infört pliktbegreppet. Plikten bestod för den vise i det rätta handlandet, vilket gentemot medmänniskorna yttrade sig i en »allmän sympati».[4] Såsom medborgare i världsstaten borde människan samverka med och stödja sina gelikar. Det stora organiska sammanhanget fick ej störas. Epiktet skriver, att Gud har inrättat förnuftsväsendets natur så, att det ej kan nå några förmåner, om dessa ej samtidigt äro allmännyttiga.[5] Marcus Aurelius erinrar om den nära frändskap, som

[1] Barth, a. a., s. 107.
[2] *Ep.* XXXIX, 3.
[3] Barth, a. a., s. 115.
[4] Ib., s. 121.
[5] I, 19, 13. — Jfr Bonhöffer, A., *Die Ethik des Stoikers Epictet*, Stuttgart 1899, s. 158.

förenar människan med hela mänskligheten, en frändskap, som icke är blodets eller fröets utan en förnuftets delaktighet (XII, 26).

Gyllenborg ger i sin diktning stort utrymme åt plikten. I *Satire öfver Folk-bristen* efterlyser han den människa, som »sina plikters vidd med skarpsynt öga finner» (WA I, s. 86). I *Menniskjans Elände* heter det om den olycklige: »Med noga eftersyn, du dina pligter mäter» (WA II, s. 148) och i *Afsked ifrån Ungdomen* kallar skalden den säll, som efter sina år »vet sina pligter mäta» och beklagar sig över att han »mindre van vid mina pligter är» (WA II, s. 155). I *Verlds-Föraktaren* slutligen tröstar den världsligt vise Lisidor med orden: »Du dina pligter vet, blott du dit hjerta frågar» (WA II, s. 186).

Icke heller för stoikernas organismtanke och »allmänna sympati» stod Gyllenborg främmande. »Jag sammanhanget ser, det hela mig förnöjer» utbrister skalden i *Verlds-Föraktaren* i sin förtjusning över att ha återupptäckt naturen och omedelbart innan han riktar en hyllning till de antika filosoferna (WA II, s. 185). Vad sympatien beträffar, formuleras kravet på kärlek till medmänniskorna särskilt i *Satire öfver Folk-bristen.* Är ej den sanning klar, frågar skalden, att människan »sitt enda väl i andras sällhet har»? (WA I, s. 88) och i samma dikt förklarar han, att vi »äro svaga rör, som stödjas af hvaran» (WA I, s. 81). Han riktar en skarp förebråelse till sin samtid:

> Vår svaga ömhets eld för våra närmsta mattas,
> Än mindre i dess vidd vårt hela slägte fattas.
>
> (WA I, s. 88)

Till sist utbrister han i samma satir:

> Ach! at et enda band oss alla kunde sluta,
> Och menskjan frid och skygd af sina likar njuta.
>
> (Ib., s. 92)

I denna världsomspännande sociala sympati ligger mycket av stoisk såväl demokrati som kosmopolitism. Den antike stoikern bands ej av några snäva nationella gränser, hans fosterland var hela världen. Detta innebar emellertid icke, att den

vise ägde rätt att undandraga sig sina plikter gentemot staten. Seneca erkände endast ett fall, då det var honom tillåtet att leva ett tillbakadraget liv. Detta inträffade, när staten var så moraliskt anfrätt, så korrumperad, att något hopp om bättring ej längre fanns: »Si res publica corruptior est quam ut adiuuari possit, si obscurata est malis, non nitetur sapiens in superuacuum nec se nihil profuturus impendet, si parum habebit auctoritatis aut uirium nec illum erit admissura res publica, si ualetudo illum impediet . . . sic ad iter quod inhabile sciet non accedet.»[1] I sin undangömda vrå kunde han då i stället gagna världsstaten. Av allt att döma stödjer sig även Gyllenborg på denna Senecas moraliska permissionssedel, när han i odet över själsstyrkan anser sig skyldig förklara, varför han ej är politiskt verksam:

> Men i en allmän sinnes-villa,
> Då äran mer ej lifvar folkets själ;
> Den dygdig är, som lefver stilla,
> Och hjelte den, som ej är träl.

En av stoikernas förnämsta plikter bestod i att göra gott. Därmed menades ej ekonomisk välgörenhet eller så mycket ett i handling omsatt bispringande av medmänniskorna som fastmer ett välvilligt sinnelag. Detta fick ej inriktas blott på vännerna utan måste även gälla ovännerna. Särskilt de romerska stoikerna lade stor vikt vid denna människokärlek.[2] Det dominerande karaktärsdraget hos människan, skriver Marcus Aurelius, är hennes sällskaplighet (II, 1). Hos Gyllenborg påträffa vi ideligen detta krav. I *Wänskapens Tempel* säges det högsta goda för den åt dygden helgade själen bestå i att göra gott (VF I, s. 19). I *Satire öfver Folk-bristen* heter det, att vi »äro svaga rör, som stödjas af hvaran» (WA I, s. 81) och att »menskior deras ro hos menskior söka böra, / Vår lycka är det val, som vi af sällskap gjöra» (WA I, s. 82). I *Verlds-Föraktaren* låter den världsligt vise Lisidor förstå, att han har lycka nog, då han kan göra gott (WA II, s. 186) och att han ödmjukt bör räcka en hand åt »blinda» människor i stället för att förakta dem. Nöd-

[1] *De otio*, III, 3.
[2] Barth, a. a., s. 130.

vändigheten att visa mildhet även mot mindervärdiga människor framhålles särskilt av Marcus Aurelius och Epiktet.[1] Ett skäl därtill är, att dessa människor mot sin vilja sakna dygd och alltså äro utan skuld. Liksom vi ömka de blinda och lama, skriver Epiktet, måste vi känna medlidande med dem, som äro bländade och förlamade i viktigare hänseenden.[2] Även Gyllenborg talar om blinda människor. Det andra skälet är, att vi därigenom bli medvetna om våra egna fel.[3] Den världsligt vise övertalar också Lisidor att stanna i staden, mest med tanke på att han där bäst lär känna sig själv.

Pliktuppfyllandets förutsättning är emellertid enligt stoicismen dygden, definierad såsom en viss kraft och disposition hos den ledande delen av själen, som uppstått av förnuftet. Ett dygdigt liv är identiskt med ett naturenligt, eftersom förnuft och natur äro identiska.[4] Det högsta goda är för stoikerna dygden men då denna förutsätter kunskap, blir vetandet eller förnuftet ett sedligt gott. Trots den höga värderingen av intellektet varna flera stoiker för ett övermått av bildning. Zeno anser den encyklopediska bildningen onödig och lusten att veta mera än vad som är nödvändigt håller Seneca för att vara ett slags omåttlighet.[5] Gyllenborgs något överraskande förakt för »bokvett» i *Ungdomens Försvar*, vilket sannolikt influerats av Rousseaus aktuella antiintellektualism, behöver sålunda icke innebära en brytning med stoicismens uppfattning. Människan har ett eget ljus (förnuftet), vilket om blott hindren undanröjas utvecklas under hennes uppväxtår och når sin mognad.

> Sän vore Manna-vett och bokvett öfverflödigt,
> Hon funne af sig sjelf, hvad henne vore nödigt.

Detta »nödiga» består enligt skalden i att följa naturens bud.

Såsom ett föredöme för människorna ställde stoikerna upp den vise, som i sin person förkroppsligade alla dygder men som

[1] Barth, a. a., s. 131.
[2] Schweighäuser, a. a., I, s. 144. — *Dissertationes*, I, 28, 9.
[3] Barth, a. a., s. 131.
[4] Ib., s. 132.
[5] Ib., s. 149.

var en sällsynt företeelse på jorden. Särskilt Seneca har apoteoserat denna stoiska idealgestalt.[1] Det är tydligen också den senecanske vise, som föresvävat Gyllenborg i de i oktoberversionen nytillagda strofer, där han ägnat Sokrates sin hyllning. De utgöra ett koncentrat av stoicism, närmast hämtat ur *De constantia sapientis*. Höjd över all jordisk ävlan, befriad från de mot naturen stridande affekter, vilka åstadkomma en oro i själen, dväljes den vise i den sinnesjämvikt, som Seneca kallar tranquillitas.[2] Han är övertygad om att allt sker med den lagbundna nödvändighet, som världsförnuftet eller naturen en gång inrättat, men han är fri i sitt utövande av dygden. »Det som sker är nödvändigt och sker till det helas bästa, varav du är en del.»[3] Den vises vilja var fri endast i den mån dess målsättning sammanföll med världsförnuftets. Han var oåtkomlig för plågor, ingen kunde vare sig skada eller gagna honom, ty rättvisan är oåtkomlig för all orätt: »Praeterea iustitia nihil iniustum pati potest, quia non coeunt contraria; iniuria autem non potest fieri nisi iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri.»[4] Den vises kraftkälla är kärleken till det sanna, d. v. s. dygden.

I oktoberversionens femtonde och sextonde strofer, vilka ägnats den vise, fäster sig Gyllenberg speciellt vid dennes oåtkomlighet för alla oförrätter. Han bär sitt huvud högt »under bördans tyngd». Det är då uppenbart, att skalden frammanat bilden av den stoiskt vise för att själv hämta styrka av denne.

I den närmast följande strofen anknyter han till sina egna förhållanden. Han erkänner att det ligger något förmätet i att ens försöka följa den vise på hans kosa. Så hade även Seneca anspråkslöst nog markerat klyftan mellan den vise och sig själv.[5] Men blotta tanken på Sokrates ger skalden kraft nog att ryckas bort från det bråddjup, som dolts med blommor av den ljuva filosof, som smickrar hans fel. Det är svårt att veta, om Gyllenborg här har någon särskild filosof i tankarna. Redan Seneca

[1] Barth, a. a., s. 159 f.
[2] *De tranquillitate animi*, II, 3.
[3] Marc Aurèle, a. a., II, 3.
[4] *De constantia sapientis*, VIII, 1.
[5] Jfr Barth, a. a., s. 160 f.

drog ju i *De constantia sapientis* upp en rågång mellan den manliga, stoiska filosofien och de andra. Det bekymrar stoikerna föga om den väg de rekommendera är behaglig, heter det, »sed ut quam primum nos eripiat et in illum editum uerticem educat, qui adeo extra omnem teli iactum surrexit ut supra fortunam emineat» (I, 1).

Det återstår att säga några ord om odets förhållande till rousseauismen. Lamm har gjort gällande, att skalden visserligen begagnat sig av Senecas skrifter men att hans huvudsakliga inspirationskälla varit Rousseaus första discours. »Ty det är med hans ögon Gyllenborg betraktar hela den rad av trotsiga och uppoffrande hjältar, som han för fram såsom manande exempel, det är med hans flammande hänförelse han predikar medborgardygdens och frihetens evangelium.»[1] Lamm söker därefter genom exempel visa, hur Gyllenborg delar även Rousseaus antiintellektualism samt hur han ger konsterna och vetenskaperna skulden till det moraliska förfallet.

Det skall icke förnekas, att själva hänförelsen kan vara inspirerad av Rousseau. Dennes första discours låg visserligen mer än tio år tillbaka i tiden och hade väl undanskymts av hans senare arbeten, främst då *La nouvelle Héloïse*, vars tendens Gyllenborg icke odelat gillade. Men vi ha hans egna ord på att odet till stor del är en frukt av litteraturläsning, varför det är möjligt, att han återknutit bekantskapen med den ryktbara första Dijonprisskriften.

Man kan påvisa ett samband mellan discoursen och den äldsta odeversionen, vars grundtema är kontrasten mellan dygdig antik och korrumperad samtid. De flesta av de exempel, skalden anför, återfinnas hos Rousseau. Denne prisar Rom, »fondée par un pâtre & illustrée par des laboureurs», »jadis le temple de la vertu».[2] Grekernas krigiska bragder äro föremål för hans oförställda beundran: »Voyez la Grece, jadis peuplée de héros, qui vainquirent deux fois l'Asie, l'une devant Troyes, & l'autre dans leurs propres foyers. Les lettres naissantes n'avoient point

[1] UR I, s. 297.
[2] Rousseau, a. a., I, s. 18.

encore porté la corruption dans les coeurs de ses habitans; mais le progrès des arts, la dissolution des moeurs & le joug du Macédonien se suivirent de près; & la Gréce, toujours sçavante, toujours voluptueuse & toujours esclave, n'éprouva plus dans ses revolutions que des changemens de maîtres.»[1] Även Alexander omnämnes med respekt av Rousseau: »La monarchie de Cyrus a été conquise avec trente mille hommes, par un prince plus pauvre que le moindre des Satrapes de Perse.»[2]

Men Rousseau anför dessa exempel för att visa, hur kulturen gått under i och med att konsterna och vetenskaperna utvecklats. Han förhärligar framför allt Sparta på Athens bekostnad. Det är då uppenbart, att en rätt stor olikhet föreligger mellan Rousseaus och Gyllenborgs framställningar. Den senare har ur Greklands och Roms historia dragit fram några händelser, då fosterlandet räddats ur svår nöd tack vare en initiativrik hjältes insats. Ingenstädes i de första versionerna nämner han de gamla republikernas undergång och gör ingen åtskillnad mellan Athen och Sparta, såsom Rousseau hade gjort. Han prisar tvärtom såväl Athens snillen som Spartas hjältar. Endast beträffande Persien antyder han, att Cyri anda ej mer lever kvar och att Xerxes var »allenast kung». Denna tillbakagång sättes icke i samband med något persiskt kulturförfall.

Hos Gyllenborg saknar man med andra ord den antiintellektualism, som var det grundväsentliga i Rousseaus discours. Den svenske skalden har liksom genèvaren hänförts av de klassiska exemplen men hans beundran synes mig gälla hela den antika epoken. Det är forntidens kultur med allt vad den rymmer av krigiskt hjältemod, fosterlandskärlek, manlig filosofi och diktning, som han uppsätter såsom en verkningsfull kontrast till sin egen tids förvekligade kultur. Utan att förneka den impuls han kan ha mottagit av Rousseau förefaller det mig därför riktigare att anse den antika filosofien — främst då Senecas — såsom hans viktigaste inspirationskälla. Detta erkänner skalden själv med önskvärd tydlighet i slutet av den äldsta versionen:

[1] Rousseau, a. a., I, s. 17 f.
[2] Ib., s. 40.

Hvi sker, at utan kraft sig våra Snillen möda?
De känna ej den drift, som stora Ämnen ge.
Alt går i glömskans natt, hvad våra Seder föda,
När Ålderdomens Ljus sin fordna klarhet te.

Och skulden lägges, såsom vi redan tidigare sett, i den trettonde strofen på den moderna filosofien:

Vår vishets-lära sjelf är veklig, liksom vi;
Med sken af *menskklighet* hon Själens svaghet öker.
Hon kan ej vara stark. Hon vill behaglig bli.

Sedan Rousseau väckte uppseende med sin första discours, hade hans stränga dygdepatos avtrubbats. Känslan hade intagit ett allt bredare rum i hans författarskap. I *La nouvelle Héloïse* hade han öppet tagit parti för den alla skrankor nedbrytande passionen och i *Émile* hade mildhet och tolerans gjorts till ledande principer i fråga om uppfostran. Då Gyllenborg anknyter till den stoiska oförd ragsamheten, får man nog med en viss försiktighet spåra ett Rousseauinflytande i detta ode.

I oktoberversionen utbyggdes Sokratesmotivet. Där kan man icke spåra något som har med Rousseau att göra. Däremot har omarbetningen för 1782 års upplaga onekligen blivit rousseauansk. I en nytillkommen strof — den sjunde — gör han sig till talesman för idéer från den första discoursen. Här skildrar han, hur Rom går under på grund av lyx och överflöd:

Vid Tibren för min syn den tvedrägts tid försvinner
Som dygdens ådror tömt — hos folket lasten rår;
Jag der en riktad stad af jordens plundring finner
Som dock för guldets törst med möda än förslår.
Jag känner Rom, men Rom i bojor!
Cesarers träl! du yfves af din pragt;
Men du var större i de kojor
Der dygden grundade din magt.

(CGVA, s. 141)

IX. I väntan på Sveriges räddare

Det är då sant, jag får mig lämna
Åt glädjen som mit hjerta födt;
Jag GUSTAF får min *Konung* nämna.
Mit öga har Hans strålar mött.

Ode vid Konungens hemkomst.

Med *Ode öfver Själens styrka* hade Gyllenborg som skald nått sin middagshöjd. Vad han senare skapade, nådde aldrig tillnärmelsevis upp till samma nivå. De kaotiska politiska förhållandena under den urartade demokratiens sista skede voro ju icke heller ägnade att stimulera en poet med aristokratiskt konstnärliga intentioner. Visserligen hade man kanske kunnat vänta sig, att tryckfrihetsförordningen på hösten 1766 skulle ha hälsats med förtjusning av en satiriker, som därigenom fått bättre svängrum för sitt gissel, men skalden var en försiktig herre. Såsom medlem av det ännu maktägande majoritetspartiet hade han icke dragit sig för att hudflänga korruptionen och den moraliska upplösningen. Nu tillhörde han emellertid minoritetspartiet och därtill en släkt, som betraktades med speciellt misshag av de hämndlystna mössorna. Det var därför icke att undra på att han upphörde såsom satiriker och över huvud ogärna framträdde inför offentligheten. Det är med den missnöjde partimänniskans ensidighet han i *Mitt lefverne* skildrar den fattigdom och det allmänna elände, som följde i mössriksdagens spår (ML, s. 68 f.).

För huset Gyllenborg var år 1767 ett katastrofernas år. Fredrik Gyllenborgs sterbhus måste gå i konkurs, varigenom kuratorerna Henning Adolf och Jacob Johan råkade i en svår ekonomisk situation. Skalden själv, som saknade intressen i detta dödsbo, drabbades hårt av svärfaderns ekonomiska ruin. Genom sitt giftermål hade han av denne förutom lösören erhållit de två i Stockholms närhet belägna säterierna Sätra och Ladvik

(ML, s. 59). Gyllenborg hade erhållit lagfart på dessa och mottagit kvitto på att köpeskillingen, 200 000 d. km., var erlagd. Men olyckligtvis hade säljaren av fastigheterna i stället för av Gottsman erbjudna kontanter nöjt sig med en revers. Då nu Gottsman blev urståndsatt att inlösa reversen, ansåg sig skalden icke längre med gott samvete kunna besitta en egendom, som aldrig betalts (ML, s. 71). Trots att vännerna beskyllde honom för enfald, sålde han fastigheterna och inlöste svärfaderns revers. Om denna förlust säger skalden, att det kostat honom mer plåga att i minnet återkalla den än att fordom lida den (ML, s. 71). Transaktionen har av flera skaldens levnadstecknare prisats såsom ett bevis på hans moraliska styrka och det skall villigt erkännas, att han därigenom utplånade den fläck, som de fatala tre tusen dalerna satt på hans sköld.

Minskade de ekonomiska resurserna, ökades däremot familjemedlemmarnas antal. Den 6 dec. 1765 hade äldsta dottern Margareta Eleonora kommit till världen. Den 17 juni 1767 föddes sonen Johan och i september 1769 erhöllo makarna ytterligare en son, Erik Gustaf, som dock dog redan inom ett år.

Den försämrade ekonomien tvang skalden att inskränka sig. Han kunde ej som förr deltaga i sällskapslivet. Den pension, han erhållit av ständerna 1762, hade nämligen berövats honom av riksdagen 1766[1] och såsom e. o. kammarråd uppbar han ingen lön. Han var därför i hög grad beroende av svärfadern, vilket också framgår av att den unga familjen under hela sex år bodde under samma tak som svärföräldrarna (ML, s. 84). En tid bodde de i det dauerska huset på Söder, vilket tillhörde bankokassören, men då denne 1768 måste sälja det, flyttade de bägge familjerna på våren samma år över till det »schönborgska huset» (ML, s. 74). Med detta hus avses Ebba Brahes ryktbara malmgård, det ännu i dag kvarstående gårdshuset Götgatan 16 A, vars holländska fasad med sina pilastrar i palladiansk stil trots förfallet vittnar om en svunnen storhet. Det hade skadats av den svåra vådelden 1759 men restaurerades 1762 av dåvarande ägaren, tobaksfabrikören och handlanden Nils Schönborg, som kring den braheska gården även lät uppföra de skymmande

[1] Malmström, a. a., V, s. 397. — Sekr. utskottets protokoll 6/9 och 11/9 1766. RA.

hyreshusen.[1] Här bodde Gyllenborg till mickelmässan 1770, då han med sin familj separerade från svärföräldrarna och flyttade till det schantziska huset på Riddarholmen (ML, s. 84). Detta är identiskt med Birger Jarlstorg 5, vilket 1794 inköptes av ständerna och inrymde riksgäldskontoret för att trettiofem år senare hysa de tre ofrälse ståndens och tillsammans med det öster därom belägna finlaijska huset bilda gamla riksdagshuset.[2] Här trivdes skalden väl, då han därigenom kom närmare vänner och ämbetsrum, slott och riddarhus.

Skaldens känsla av vantrevnad i tiden kom honom att avstå från att uppträda såsom tidsdiktare men han tog dock icke helt avsked av sin lyra. Under dessa frihetstidens sista år griper han sig oförfärat an med två jättelika uppgifter. Ämnet för det första av dessa diktverk vittnar om hans flykt undan verkligheten. Hans aldrig fullbordade epos skulle nämligen under namn av *Naturens Tempel* i poetisk form beskriva själva världssystemet såsom han lärt känna det hos »flere författare» (ML, s. 65). Av detta epos, som han av ett uttalande i självbiografien möjligen började skriva redan år 1766 (ML, s. 64), kom visserligen den första sången att tryckas i Gagnerus' *Swenska Magazinet*[3], men diktverket i dess helhet förkastades uttryckligen av skalden själv. Han erinrar sig, att han till någon av sina bekanta lämnat två sånger av detta »oformliga poem» men vet ej om de förkommit eller finnas kvar. »Ifall de framledes skulle igenfinnas i några gömmor», skriver skalden, »så anhåller jag, att de måtte tillintetgöras såsom af mig till alla delar förkastade» (ML, s. 66). Levertin återfann en av dessa sånger i Uppsala universitetsbibliotek men lät icke skaldens önskan gå i uppfyllelse.[4] Under de följande åren fortsatte Gyllenborg att dikta, varom systersonen Johan Gabriel Oxenstierna berättar flera

[1] Tidner, A., *Palats och kåkar. Anteckningar om gamla Stockholm i våra dagar.* I, Sthlm 1917, s. 82.

[2] Ib. s. 22 f.

[3] Del II, Sthlm 1767, styckena 11 (20/6), 12 (11/7) och 13 (1/8).

[4] Sign. V 5. — Handskriften är identisk med den i *Swenska Magazinet* publicerade första sången. Den lätt rundade, av sirliga slingar karakteriserade handstilen är ej Gyllenborgs. Tydligen är det en avskrift av originalet, ty i en versrad har ett ord, som avskrivaren ej kunnat tyda, utelämnats. Samma ord saknas i *Swenska Magazinet* (»Och där en — — Brud de bleka liljor linda», s. 95).

realistiska detaljer i sin dagbok. År 1769 bodde nittonåringen i det gyllenborgska hemmet, men när i mars den gamle excellensen Henning Adolf kom på besök, fick han utrymma sin kammare och flytta in till morbrodern. Den 14 mars skriver han: »Jag utstår en besvärlighet utaf RiksRådets närvaro som jag ej förmår beskrifva, derigenom att jag bor inne hos Min Morbror. Stundom när han intages af sina versar, och börjar bygga på Naturens eller obegriplighetens Tempel, tål han ej, att jag rör mig af min stol, eller vänder mig i sängen, om jag ligger. Stundom gör han mig blind i tobaksrök . . .» En månad senare, när Gyllenborg reste till riksdagen i Norrköping, gav han Oxenstierna i uppdrag att renskriva några partier av dikten (11/4 1769). Denne visade poemet för sin informator Olof Bergklint, »hvilket han alldeles ogillade». Detta hårda omdöme föranleder dock Oxenstierna till följande reflexion:

»Det är väl sant, att detta Poeme är litet mörkt på vissa ställen men också är det äfven så många, så vakert, att det ej annat än bör berömmas. Att säga som Bergklint att ingenting duger deruti kan ej annat vara än jalousie de métier. Då han fant något otydeligt, låtsade han att ingen ting begripa, och begärde uttydning på det allra klaraste . . . Emellertid är Naturens Tempel, med alla de fel, som kunna vara i dess byggnad, altid vida bättre än Bergklints Gustaviade, hvarest Gud, Prins Gustaf, koppympningen, djefvulen, troll och afgrunden utgöra tillsammans ett galimathias, som ej kan utredas» (16/5 1769). Detta försvar hindrar honom dock ej från att ett år senare ironisera över morbroderns drömmar om att åter beträda skaldebanan: »Jag är försäkrad att om Apollo och alla de 9 Sång Gudinnorna komme hit skulle han likafullt öfvergifva dem för att göra dockor åt sin dotter, eller för att knyppla dagen i ända. Jag inser nog alla min Morbrors stora snillegåfvor, men en mera uxorius vir är ej att finna» (21/7 1770).

Om *Naturens Tempel* och dess tillkomst skriver skalden själv:

Den kundskap jag inhämtat om werldssystemet under läsning af flere författare wäckte min åhåga at under en poetisk målning föreställa detsamma, under namn af Naturens Tempel. Stierne-himlen

skulle tjena till des hwalf, bergen till des pelare, jorden till des altare, der Naturens första och enfaldiga dyrkan skulle föreställas, tillika med alla de willfarelser som förledt menskjoslägtet at derifrån afwika. Jag hade utwalt scenen till denna målning i den tragt af persien som bebos af Guebrerne, hwilka bibehållit solens dyrkan, såsom den fullkomligaste bild af den högsta Warelsen. För en af de wise bland detta folk, skulle Naturen uppenbara sig under bild af en Gudinna, förklara för honom sina allmena lagar så wäl physiska som moraliska och återställa bland et menlöst folk sin första dyrkan. Flera sener af en oskyldig kärlek och naturens ömaste känslor woro uptänkte at inblandas i poemet och öka des interresse. Af detta korta utkast är lätt at finna huru omöjligen det warit äfwen för det lyckligaste snille at det utföra (ML, s. 65).

Den bevarade första sången börjar med en invokation till naturen, denna fördolda makt, som sörjer för varelsernas väl och

> Hvars Tempel jorden var, hvars Gudom mänskjan rörde,
> Förrän en listig konst Dess menlöshet förstörde.[1]

Fördomar och vantro inträngde i templet och förjagade »sanning och förnuft» ur helgedomen. Men liksom skalden en gång i *Fägringens Försvar* bad naturen om kraft att avporträttera idealmänniskan, anropar han henne även nu om en stråle av snillets eld för att teckna hennes behag »hos et lycksaligt Folk, som styres af din lag».[2]

Läsaren förflyttas därefter till Persien, »de Merdestanska dalar», där man ännu ser spåren av den antika kulturen och där de nöjda guebrerna bo i sina hyddor, fasthållande vid sina fäders tro.

Visserligen äro de nu ej mera landets herrar utan saracenernas trälar, men trots detta beblanda de sig ej med tyrannernas barn utan ha bevarat sin gamla persiska ärvda dygd:

> Et fåfängt ordakrig ej skiljer deras lära:
> Med menlöshet och tro, de Gudamagten ära;
> Han deras liufva hopp, ej deras fruktan gör,
> *De tänka ej förstå, hvad endast älskas bör.* (s. 86)

De ana i honom den kraft, som ger liv åt allt, och se en avbild av hans djuphet, allestädes närvaro, allmakt och kärlek i

[1] Citaten från handskriften i UUB (V 5).
[2] *Swenska Magazinet*, 1767, s. 85.

solen. Jordbruket är den enda konst de erkänna. Bland dessa lyckliga människor bor en vis man, Zoar, som en dag utsträcker sin vandring till toppen av ett högt berg. Här uppe synas resterna av ett förhistoriskt tempel, där »den första mennskjan» till Gud frambar sitt rökverk långt innan hon ännu lärt sig något språk. Medan Zoar full av beundran strövar omkring här, besvär han den glömda gudamakten att uppenbara sig för honom och ur Templets gravar svarar honom då Naturens röst. Hon beklagar, att en fåfäng konst förstört människornas menlöshet, så att de icke längre lyssna till Naturens röst. Gudinnan ger Zoar i uppdrag att undervisa guebrerna i hennes »milda lag», varpå hon lovar visa sig för honom. »Lät edra nöjen bli mit ljufva förebåd» (s. 91). Zoar återvänder till sitt folk, där han vördas som en kung. Här följer så en beskrivning på Zoar. Hans mogna mannavett ägde ännu kvar sin ungdomliga lätthet, hans högsta strävan var att göra gott. Hans kunskap var ej omfattande men tillräcklig:

> En fåfäng vettenskap var lyckligt här förgäten,
> Som Europeen gör så inbilsk och förmäten,
> Som i en Labyrinth, af falska tanke-slut,
> Oss dristigt leder in, men för oss sällan ut. (s. 92 f.)

Liksom övriga guebrer var han arbetsam och plöjde träget sina fåror. Han ägde en täck maka, Mirha, och de besluta nu att blidka gudinnan genom att arrangera en fest till hennes ära. Under tiden har gudinnan, som för Vantrons skull är landsflyktig, uppsökt sin mor Sanningen och bett henne slå följe, när hon skall uppenbara sig för Zoar. Men Sanningen anser detta vara fåfängt, då människorna ej vilja se hennes ljus:

> Förgäfves jag försökt, at skingra denna natt,
> Jag dem en Socrat sänt, jag dem en Cato gifvit,
> Den siste de förfölgt, den förre Martyr blifvit. (s. 98)

Naturen bör därför ensam söka beveka människorna men hon utrustas av Sanningen med hennes klara sköld:

> En hög och himmelsk kraft Gudinnan börjar röna,
> Och vitnar med sin glans: Det sanna är det sköna. (Ib.)

Mirha har genom omfattande festarrangemang med kransar, lövsalar, herdepipor och annan ofrånkomlig arkadisk rekvisita berett sig på att mottaga gudinnan, vars största omsorg tycks vara att bereda människorna nöjen. Åt varje ålder har hon ett särskilt nöje, skriver skalden och anslår därmed samma strängar som i *Ungdomens Försvar*. Ålderdomen förnöjs av sina minnen och mannaåldern roar sig med »ädla Hjelte-spel». Men hennes omsorger gälla dock mest ungdomen. Sången utmynnar i ett lovprisande av kärleken och en uppmaning åt ungdomen att njuta av dess fröjder. I väntan på gudinnan tävla de lyckliga guebrerna i att vara henne mest till behag. Det är ett parti, som står på gränsen till det parodiska:

> En menlös Skiönhet rörs, och öpnar nu sin Själ,
> Åt nöjets första eld, och lifvets högsta väl.
> I fältets medel-punct, där de sin Höghet fira,
> En Ceder uprest är, den friska blomster sira,
> Man har en Myrthen-krans, på ärestoden fäst,
> Med denna öfverskrift: För den, som älskar bäst.
> Et ädelt täflans krig, at denna lönen taga,
> Har uptänt allas hog, at älska och behaga. (s. 101)

Med en reflexion att ögonblickets glädje, som ej trivs under de gyllne taken, skall komma oss att glömma årens besvär avslutas sången.

Lamm, som ägnat några sidor åt detta fragment, anser eposet vittna om att Gyllenborg »alltjämt känner sig såsom förkunnare av Rousseaus naturevangelium» och att hans programmässiga rousseauism utvecklats och försvenskats.[1] De åkerbrukande guebrerna förebåda en typ, som längre fram blev en älsklingsfigur: odalmannen. Utöver de litterära influenserna kan det dock i detta fall vara lämpligt att hänvisa till skaldens personliga levnadsförhållanden. Han var nygift och upplevde med sin sextonåriga maka en ren och oskuldsfull äktenskaplig lycka. Mirha bär säkert drag av den unga grevinnan Anna Margareta. Under några veckors ledighet sommaren 1766 hade han vistats på sin lantgård Sätra utanför Stockholm, där han med sin hustru

[1] UR I, s. 302 ff.

tillbragt en lugn tid med promenader och planerande av en trädgård (ML, s. 66). Kärleken till den egna torvan har väl delvis inspirerat honom att sjunga åkerbrukets lov.

Likväl ha vi hans egen förklaring, att han lockats att välja detta ämne på grund av de kunskaper om världssystemet, som han inhämtat genom att läsa flera författare (ML, s. 65). Vad hans kunskaper om zoroastrismen beträffar, har hans intresse möjligen väckts av artikeln *Zend avesta* i encyklopediens sjuttonde volym, som utkom 1765. Artikeln innehåller en redogörelse för dels de olika böckernas innehåll, dels den strängt lagbundna parsiska sedeläran, dels zoroastrismens skapelsehistoria m. m. Författaren stöder sig på de forskningsresultat, som den berömde orientalisten Anquetil-Duperron under sin sjuåriga resa i orienten kommit till och vilka han strax efter sin återkomst framlagt i en artikel i *The Annual Register* 1762. Hans stora Zend-avestaöversättning kom dock ut först år 1771. Nu har emellertid Gyllenborg i den enda bevarade sången icke hunnit tränga djupare in i den urpersiska religionen, varför det är sannolikt att han hämtat sitt mesta vetande ur resebeskrivningar från Persien. Brissons klassiska arbete *De regno Persarum principatu* (1595) eller Thomas Hydes *Historia religionis veterum Persarum* (1700) kan han möjligen ha känt till, ehuru det är tvivelaktigt om han bedrivit grundliga studier på latin. I Brissons verk intaga historia, sedvänjor och krigsväsen det största utrymmet, medan persernas soldyrkan blott nämnes i förbigående och guebrerna ej alls. Det fanns även andra reseskildringar från Iran, som kunna tänkas ha förmedlat bekantskapen. I Chardins *Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient*[1] ägnas rätt stor uppmärksamhet åt guebrerna. Där omnämnes deras respekt för kroppsarbetet och deras uppfattning, att jordbruket är det hederligaste och gudarna mest behagliga yrket (IX, s. 135). Detta motsvarar Gyllenborgs påstående, att de »i deras anlets swett bereda sinnets ro»[2] och att »jordens ädla bruk» är den enda konst, som människan här odlar[3]. Chardin berättar, att

[1] I—X, Amsterdam 1711.
[2] *Swenska Magazinet* 1767, s. 87.
[3] Ib., s. 135.

guebrerna »ne se mêlent gueres avec les autres peuples, sur tout avec les *Mahometans* (IX, s. 137). Hos Gyllenborg heter det: »Och med Tyranners barn, de blanda ej sit blod.»[1] Chardin förtäljer, att de betrakta ljuset som det högsta väsendets uppenbarelseform, vilket av det okunniga folket försinnligas till sol och eld, som äro föremål för dyrkan (IX, s. 146). Likaledes är hos Gyllenborg solen en avbild av Guds djuphet, kraft och allmakt samt värmande kärlek.[2] Guebrernas förbittring över Alexander den store, Persepolis' skövlare, och Muhammed, sassanidernas besegrare, omtalas såväl av Chardin (IX, s. 148) som Gyllenborg (s. 86). Persepolis' ruiner beskrivas utförligt, »l'on trouve mille ruines dignes d'admiration» (s. 151). Hos Gyllenborg ser man av Persepolis »en dyrbar lämning» (s. 85). Chardin berättar vidare, att den dygdigaste handlingen enligt magerna är att föda barn (IX, s. 136). I slutet av sången lovsjunger ju även Gyllenborg den sinnliga, naturliga kärleken mellan de unga, som tävla om att »älska bäst» (s. 101). Det mesta av Gyllenborgs kunskap om guebrernas liv kan således ha hämtats ur Chardins reseskildring. Denne hade rykte om sig att bäst av alla resenärer ha lyckats komma i kontakt med detta tillbakadragna folk.[3]

Så småningom gick det upp för Gyllenborg, att *Naturens Tempel* skulle bli ett oformligt diktverk. Han tog i stället itu med en annan gigantisk uppgift, nämligen att »beskrifwa Sweriges ryktbaraste tidehwarf och i det tidehwarf det mest lysande företag, konung Karl 10 des tåg öfwer Bält» (ML, s. 72). I hemlighet började han samla material för detta verk. När han sommaren 1768 med sin familj vistades på Skenäs, studerade han ingående Erik Dahlberghs dagbok, vilken förvarades där, och skrev de två första sångerna av poemet (ML, s. 74 f.). Sommaren 1770 fortsatte han med tredje och fjärde sångerna, vilka erbjödo honom stora svårigheter, då de omfattade fälttågets enda drabbning (ML, s. 82). Med naiv självbelåtenhet

[1] *Swenska Magazinet* 1767, s. 86.
[2] Ib.
[3] Hastings, J., *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, VI, New York 1913, s. 153.

och illa dold grämelse över att samtiden så föga uppskattade detta epos, har han i självbiografien riktat läsarens uppmärksamhet på de vackraste partierna. Detta diktverk tillhör dock skaldens gustavianska skede och kan icke göra anspråk på att här bli föremål för behandling.

Diktningen spelade emellertid under dessa frihetstidens sista år en underordnad roll för Gyllenborg. Man får av *Mitt lefverne* det intrycket, att han med liv och lust gick upp i de inrepolitiska händelserna. Fastän trettio år gått, sedan de utspelades, får hans stil här en sällsynt fläkt över sig. Man smittas av hans iver att berätta med vilken spänd förväntan han emotsåg den bebådade omgestaltningen av det svenska statsskicket. Denna entusiasm motiveras dock icke endast av omtanke om fosterlandet utan även av förhoppningarna om förbättrade ekonomiska villkor.

Adolf Fredriks hot att nedlägga spiran på senhösten 1768 för att framtvinga en riksdag var ett av de första ljustecknen. Det motspänstiga mössrådet tvangs falla undan och hattarna vädrade morgonluft. Partierna rustade sig för riksdagen i Norrköping, skriver skalden, som till ett förestående krig:

> Werfningspengar utkastas till höger och wänster. Poli[ti]ken intager alla sinnen, upfyller alla samtal, här är ej frågan om annat. Med hwad glädje såg man icke änteligen den 19 April nalkas? Jag åtföljde hopen till Norrkjöping, lemnade hustru och barn. Jag hade andra angelägenheter at besörja (ML, s. 77).

I hans ögon erbjöd denna riksdag en vacker syn, där kung och folk i endräkt samlats liksom en enda, lycklig familj. Då hattarna nu åter vunnit majoritet, var riksdagens första åtgärd att avsätta riksråden ur mösspartiet. »Det var en lust att se hur snällt de expedierades», utropar den av sitt partihat förblindade skalden (ML, s. 78). Svärfadern och de övriga offren för mössornas hämnd hugnades med feta löften om full ersättning. Dessa kommo emellertid ej att infrias. Riksdagen förflyttades plötsligt till Stockholm och Gyllenborg skyndade sig tillbaka med hopen. Men här hade stämningen försämrats.

Sammanhållningen hattarna emellan var på upphällningen och den enda vinst skalden gjorde var att återfå sin kavaljerspension, »en ringa förmån mot de stora löften, hwarmed jag blifwit afspisad» (ML, s. 80).

Han fick dock snart anledning att oroa sig även för landets väl. När kronprinsen under sin utrikesresa 1771 var i Paris, fruktade de ryssvänliga mössorna, att han skulle sluta vänskapsförbund med franske konungen för att i hemlighet bringa dem på fall. Mössorna önskade sammankalla en riksdag och anledning därtill gavs, när Adolf Fredrik plötsligt i februari 1771 åt ihjäl sig på hetvägg. Gyllenborg berättar, att illasinnade personer spredo ut rykten om att kungen blivit förgiftad och när packisen hindrade stockholmarna från att få säkra underrättelser från den unge konungens resa, framkastades förmodanden, att något hänt denne, ja, att han kanske rentav ej längre var i livet.

Hur varmt skalden intresserade sig för tronskiftet, framgår av att han strax efter Adolf Fredriks död riktade ett sorgekväde till änkedrottningen, vilket trycktes den 8 mars i *Dagligt Allehanda*. I ett brev från Bergklint av den 2 april 1771 till J. G. Oxenstierna, som nu var utomlands, nämner denne att dikten blev föremål för »dum» kritik men även försvar i Dagligt Allehanda.[1] De poetiskt mindre lyckade verserna vittna i varje fall om skaldens rojalistiska sinnelag. I samma brev skriver Bergklint om Gyllenborg: »Nu arbetar samma Herre på en Ode, destinerad at utgifvas, så snart första vissa tidning ankommer at konungen är på hemvägen. Jag har sett denna Ode, som är mycket lyckligare än den nu kritiserade» (Ib.).[2]

Vi få alltså av detta brev veta, att skalden i sin iver icke inväntade den glädjande nyheten, förrän han strängade sin lyra till ett ode, och sjöng med en värme, som förvånade honom själv (ML, s. 86). I levnadsteckningen fäster han läsarens uppmärksamhet vid hur sant han skildrar rikets tillstånd vid Adolf

[1] Wärnbergs arkiv. — I *Dagligt Allehanda* 18/3 infördes några småaktiga, formella anmärkningar och några dagar senare ett omständligt försvar. Gyllenborgs dikt var även tryckt separat.

[2] I *Dagligt Allehanda* för den 11/4 1771 meddelas, att kungen »sannolikt» avrest från Paris. Den 26/4 är man säker på att han gjort det.

Fredriks frånfälle. Han prisar även den »vackra oordning», som han efter Boileaus mönster sökt iakttaga och sätter över huvud icke sitt ljus under skäppan, när hans dikter från denna tid komma på tal — kanske av den anledningen, att publiken i allmänhet icke prisade hans verk såsom han väntat.

Ode öfwer Konungens återresa til Swerige trycktes separat. Skalden ger här uttryck åt sin oförställda glädje över att Gustaf liksom vårsolen nalkas Sverige. Han hånar ryktessmidarna:

> Förswinnen, Olycks-Troll, mot öma oron, grymma!
> Den GUSTAF stillat re'n, i det HAN nalkas oss.
> I Lögnens näste flyn, at där Er blygsel skymma!
> Som falska Drömmar rymma,
> Wid Dagens tända bloss.

I fortsättningen hoppas han, att liksom snön smälter för vårsolen, skall partiernas makt försvagas under Gustafs regeringstid. Något envälde godtager den inbitne frihetsvännen dock ej. Moder Svea skall vara »fri, at lagligt råda» och konungen »fri, at gjöra godt».

När Gustaf III i slutet av maj nalkades Stockholm, lät landshövding Jacob Johan Gyllenborg vid Stockholms länsgräns vid Pilkrog bortom Södertälje resa en äreport.[1] Kungen med svit passerade gränsen den 29 maj. Bergklint berättar: »Han hade ock samlat dit öfver 30 personer af den yppersta Noblessen i Länet, och uppehöll sig konungen där rätt länge och var ganska nådig. Han var vid intåget helt simpelt och resklädd, i en blåspräcklig Camelotsråck, och viste en oändelig nådig attention åt alla menniskor.»[2] Skalden själv, som stod vid broderns sida, berättar om denna händelse följande:

> Himlen gynnade oss med den wackraste dag, tillika den gladaste jag öfwerlefwat, när konungen ankom, nedsteg ur wagnen, uppehöll sig wid äreporten, intog oss alla med en wänlighet, som lyste ur hans sköna ögon, och i en circel af åskådare gaf oss sin hand at kyssa. Han hade mitt på landswägen i samling af den nästgränsande allmogen en cour wackrare än någon, som wäntade honom i Stockholm. Det war ej någon

[1] Äreporten beskrives utförligt i *Dagl. Alleh.* 1/6 1771. Den pryddes med flera medaljonger. På en av dessa sågs en sol, som bestrålade en grönskande mark, och devisen »Dess Återkomst fägnar».

[2] Bergklints brev till J. G. Oxenstierna, 3/8 1771. Wärnbergs arkiv.

enda tillstädes, som ej rördes till glädjetårar. Må man då döma om min känsla wid detta tillfälle, då jag fann för mina ögon den prins, jag så troget följt från des barndom och den, hwars saknad mig så länge oroat. Det war hjertat, icke min sånggudinna, som dikterade mig, hwad jag sedan satte på papperet:

> Det är då sant, jag får mig lemna
> Åt glädjen, som mitt hjerta födt. (ML, s. 89)

Stämningen från detta möte lever kvar i hans *Ode vid Konungens hemkomst, den 30 Maji 1771.* Även det trycktes separat. Grundtonen i detta på fyrfotajamber skrivna ode är hans stolthet över att vara svensk:

> Det blod i mina ådror rinner,
> Jag Svenskt af ädla forssar finner;
> Det kännes i hvart ande-tag,
> För *Kung* och *Land* och *Ära* lifvas:
> Mit hjerta drifs at öpet gifvas.
> Jag födes Svensk på denna dag.[1]

Sannolikt med tanke på de ryssvänliga mössorna besvär han allt »gift af utländskt tankesätt» och allt, som ej är »ärligt, fritt och rätt» att fly bort från vårt land. I deras ställe skall träda den urgamla svenska dygden och frihetsandan. Gustaf I hade trots förekomsten av ett svenskfientligt parti krossat det utländska tyranniet. Gustaf II Adolf hade kallats av Europa att befria det ur cesarernas bojor. Skalden väntar, att Gustaf III skall sälla sig till dessa föregångare och bli

> Så vördad man den *Första* skådat,
> Så älskad man den *Andra* sedt!

Var skalden tillfredsställd med sitt verk, fällde Bergklint i det nyligen citerade brevet av den 3 aug. en hårdare dom över hans diktning. »Men i sjelfva värket», heter det, »är han nu på

[1] Jfr även Gyllenborg, *Sednare Vitterhetsarbeten*, Sthlm 1795, s. 12. — Möjligen har han inspirerats till denna sång av Gustafs tal till ständerna den 25/6 1771, vilket dagen därpå utgavs av trycket. Kungen säger där: »Född och upfödd ibland Eder, har jag alt ifrån de spädaste åren lärdt ... at anse för den största Lycka at wara Swänsk, och den största Ära, at wara den förste Medborgaren ibland et Fritt Folk (*Dagl. Allch.* 27/6 1771).

sitt aftagande, och har mer skadat än ökat sin poetiska reputation med dessa sina sednare arbeten. Där härskar ett tvång och en mörkhet som ej behagar.»

Det hade varit frestande att lämna Gyllenborg just i det ögonblick, då han vid äreporten i Pilkrog för första gången får nåden att kyssa *konung* Gustaf III på hand. Han gav där ett vackert prov på sitt fosterländska sinnelag, till vilket sedan gammalt kungatroheten kan räknas. Det hade också varit i bästa överensstämmelse med grundtanken i detta vetenskapliga arbete. Likväl finns det en liknande handling i Gyllenborgs liv, som ännu bättre ger oss hans karaktär i blixtbelysning och är ännu bättre vald, då den ägde rum i anslutning till själva revolutionen den 19 aug. 1772.

Gyllenborg ger oss en detaljerad skildring av händelserna denna dag. Han hade av en god vän i tid blivit varskodd, varför han ej, när budet därom kom, greps av panik liksom ämbetsbröderna under sessionen i sekreta utskottet, som han under den samlade riksdagen var medlem av. Men han visade sig ej heller som någon hjälte, skriver han, och behövde det icke (ML, s. 102). »Efter lättad riksbörda» begav han sig till slottet, vars portar strax därpå stängdes för obehöriga. Under angenämt samspråk med Lovisa Ulrikas schweiziske lektör Beylon inväntade han konungens ankomst, varpå han skyndade sig ner i slottsvalvet för att lyckönska segerherren. Nästa dag erhöll han av konungen i uppdrag att ur skattkammaren upphämta den ordförandeklubba, som Karl IX använt under sina riksmöten. Konungen ämnade använda denna vid följande dags plenum plenorum.

Med minnet af den hand — skriver skalden — som fordom nytjat detta förskräckande instrument, förmodades, at derigenom sista modet hos opposition skulle betagas. Klubban, i form af et klot, tillika med skaftet är af silfwer. Jag har ansett icke öfwerflödigt at meddela denna korta beskrifning på detta enwäldets redskap, hwilket jag förmodar aldrig mera skall ställas i dagsljuset.

Tidigt nästa morgon infann jag mig hos konungen, ännu till sängs, och öfwerlemnade i hans hand den begärte klubban. Han log wid des emottagande, road förmodeligen at kunna pröfwa des werkan på de

forna Riksdagshjeltar och säkert sinnad at för sista gången sig dermed bewäpna (ML, s. 108).

Här lämna vi skalden. Hade hans ögon under mottagningsceremonien vid äreporten strålat av glädje över konungens hemkomst, gav han genom denna handling monarken ett bevis på sitt orubbliga förtroende. Han lade det fruktade redskapet i konungens händer, övertygad om att denne endast ämnade begagna det för att injaga skräck i de herrar, som vitt och brett ordat om lag, frihet och dygd men som i handling hänsynslöst låtit egennytta gå före allmännytta.

Bilagor

I.

Ode öfver Själens styrka.

»Majversionen» (*Sw. Mag.* maj 1766).

1.

I Ålderdomens Ljus! I store Hjelte-Själar!
Lät mig af edra Namn en uplyst Anda få;
At för et lättsint folk, för veklingar och trälar,
Jag en förgäten dygd med styrka tolka må.
Du mod! som äran endast skänker,
Du sinnes-kraft! som af dig sjelf består,
Jag mig i Åldrens mörker sänker,
At finna edra dolda spår.

2.

Långt från mit tidehvarf jag redan hänrykt blifver,
Odödeliga Rom! jag ser dig äntlig fri.
En Brutus vaknar up. Du eldas af hans ifver;
Så många barn du har, så många Hjeltar bli.
Tyrannens Härar fåfängt yrka;
Din fasta mur ej skyddar någon träl.
Du har din frihet, af din styrka;
Din styrka, af en enda Själ.

3.

Hvad öfverdådig flock sig här på fältet vågar?
O Salaminas strand! man dig med undran mins.
Se hela Asiens magt mot Greklands Öar tågar;
Men ingen Cyrus mer i Cyri Härar fins.
De nesligt sina vapen fälte;
Du fega Här! du var ju rask och ung;
Men Grekers Höfding var en Hjelte;
Och Xerxes var allenast Kung.

4.

I Ärans ägta Barn! som Jordens undran väcken;
Det är en Guda-Kraft, som edra Själar rör.
Alt hinder falla syns, hvar I er kosa sträcken;
Och vägen öpnar sig, hvar Snillet Eder för.
Så syns en häftig låga bränna
Det svaga värn, som henne mota vill;
Lät verlden eder styrka känna!
Des Herravälde hör er til.

5.

Hvad är den Himla-Eld, som vi hos Hjeltar dyrka,
Som mer, än lyckan sjelf, vår stumma undran drar?
Hvad lifvar Ärans barn? Hvad är den Sinnes styrka?
Som hemlig öfvermagt på alla hjertan har?
Du ädla Dygd! det är din ifver,
Som ger en Kraft, som mer än vanlig är:
Man Mennska var; man Hjelte blifver,
När man dig fattar til begär.

6.

När du är Själars lif, och hela Folkslags lusta:
Ak, bäfva svaga verld! et Rom sin början tar.
Förgäfves mot des magt sig stolta grannar rusta;
Des Läger inom sig en lycklig Anda har.
Snart föder Hären Scipioner,
Uti et Råd får man Camiller se,
I Tribunalen Ciceroner
Åt Lag och Frihet styrka ge.

7.

Ak Frihet! til hvad högd har du ej Själar drifvit?
Ur dvalans mörka famn de skynda vid din röst.
Du Snillen åt Athén, åt Sparta Hjeltar gifvit:
En oförgänglig Kraft de sugat vid dit bröst.
Hvad väcker ej för ädel Låga,
Det kära ljud: för Frihet! Foster-bygd!
Hvad kunna ej de hjertan våga,
Som lifvas af den Helga Dygd?

8.

Uti sin högsta glans om du vill Mennskan måla,
Ak! glöm, at hon är til, i Envälds mörka år;
Men fatta hennes bild, när Frihet börjar stråla,
Hon mer än dödlig syns: sig sjelf hon öfvergår.
När hon en älskad Lag försvarar,
Får hon en eld, som henne okänd var,
En egen kraft, som sig förklarar,
Hvart hon sin djerfva kosa tar.

9.

En dygdig almänhet, som blott af frihet andas,
Har Hjeltar i sit sköt, och stora Snillen ser.
Där är man redan stor, när man i hopen blandas,
Hvart steg, man högre går, Odödligheten ger.
Men i en allmän sinnes-villa,
Då äran mer ej lifvar folkets själ;
Den dygdig är, som lefver stilla,
Och Hjelte den, som ej är träl.

10.

Hvad ifver mig förfört, at Ålderdomen lämna!
Jag nalkas til min tid, jag börjar blifva svag.
Ak Frihet, Fosterbygd! får man ej mer er nämna,
Ha vi ej hjertan mer, at känna ert behag?
I, första dygder, som vi märka
Ifrån en tid, som vår förundran gjort,
Förutan er kan Själen värka,
Men aldrig värka något stort.

11.

Uti de Tidehvarf, som lyst af rena Seder,
Man prof af Ära gaf, dem verlden näplig trot,
Nu skördas på des fält en lös och flygtig heder,
Och videt smyger fram, där fordom lagrar grot.
Hvad ära kan en vekling hysa?
Hans svaga grund ej något dristigt bär.
Han synas vill; han kan ej lysa;
Han är ej hög; han fåfäng är.

12.

Hvi sker, at utan kraft sig våra Snillen möda?
De känna ej den drift, som stora ämnen ge.
Alt går i glömskans natt, hvad våra Seder föda,
När ålderdomens Ljus sin fordna klarhet te.
Likså de stolta Piramider,
Man än i dag från Nilens strander ser,
Hur många Slott, sen deras tider,
Ha icke bygts och fallit ner?

13.

Förgäfves i vår tid jag fordna styrkan söker,
Vår vishets-lära sjelf är veklig, liksom vi;
Med sken af *menskligket* hon Själens svaghet öker.
Hon kan ej vara stark. Hon vill behaglig bli.
Om *Cato*, ålderdomens ära,
Lydt hennes råd; han lefvat som en slaf.
Ej var det denna matta Lära,
Som mod åt *Thebes*[1] Hjelte gaf.

14.

O Socrat! Hvad för kraft syns ej dit hjerta väpna.
Din Själ var aldrig stängd; hon var i bojor fri.
Du syns med glädje dö, när dina vänner häpna.
Utaf din lära styrkt, hvad kan ej mennskan bli?
At ingen magt kan tankan tvinga,
Det Guda-språk förädlar hennes Själ;
Men den, sit väsend vill förringa,
Är äfven värd, at vara träl.

»Oktoberversionen» (*Sw. Mag.* okt. 1766).

De 13 första stroferna överensstämma med majversionens.

14.

Til högden af det Ljus, dit tankan vågar syfta,
Längst öfver lyckans krets, och menskliga begär,
Jag ser en Stoisk-Vis, sit stålta sinne lyfta,
Och hvila, i det lugn, som Andars sälhet är.
Han, i de dimmor, icke fängslas,
Som fästa sig vid jordens låga trakt;
Ej af en giftig oro ängslas,
Som öfva här sin envälds-magt.

[1] Epaminondas.

15.

I Dygdens öfning fri, han anser, utan häpnad,
Nödvändighetens lag, och händelsernas lopp,
För plågor känslolös, mot alla faror väpnad,
Han, under bördans tyngd, sit hufvud reser op.
Hvad kan hans hjerta så bemanna?
Är han förtjust af något diktat väl?
Nej, endast kärlek, för det Sanna,
Är väldig, i hans höga själ.

16.

Med en förmäten flygt, när jag hans kosa följer,
Af en Gudomlig kraft, jag tror mig äga del.
Jag från et brådjup ryks, som du med blomster döljer,
Du ljufva Philosoph! som smikrar mina fel.
Hur djerfs du Dygdens Lag förklara?
Du orklöst vill, men han allena kan.
Han styrka har, at dygdig vara,
När du af svaghet är Tyran.

17.

Af en bedräglig dikt, som vår natur förnedrar,
Förqväfs det Ädelmod, som Själens styrka är;
Men, Socrat! af din Dygd, som Menskligheten hedrar,
På ödet och mig sjelf, jag lykligt segra lär.
At ingen magt kan tankan tvinga:
Det Gudaspråk förädlar hennes Själ.
Men den sit väsend agtar ringa,
Är äfven värd, at vara träl.

18.

Hvar höres nu en röst: *Jag ej för Folket bäfvar;*
Mit lif är i ert våld, men äran i min magt.
Jag vet mit värde sjelf, jag edra vitnen jäfvar;
Jag röres ej af nåd, jag känner ej föragt.
Lät dina svaga Landsmän kalla
Din Dygd för *trög*[1], din lära tung och svår;
När de, som stoft, til jorden falla,
Dit Namn, til efterverlden, går.

[1] I separattrycket av dikten står här: hög. Så även i CGVA.

I Uppsala universitetsbiblioteks handskriftssamling finns ett exemplar av detta ode, som på några punkter avviker från de övriga kända versionerna (X 265: l). Det ansluter sig närmast till majversionen och omfattar fjorton strofer. Emellertid har den åttonde strofen ersatts av följande:

> Hwem af en Konungs namn, den höga ifren känner,
> Som gör en Frihets-Son, i Sjelfwa Faran kär.
> Han fäcktar för sig sjelf, än mer för sina wänner,
> Han är af ära tjust, han mer af kjärlek är.
> Hwad öma pligter honom röra!
> Sjelf är han Kung, Sjelf är han samfunds-lem.
> Hwad kan en Träl mot honom gjöra,
> Han ser en Tron, men ej et hem.

Majversionens elfte strof — där dristigheten särskilt prisades — har uteslutits. Däremot har majversionens fjortonde strof (»Nordenflychtstrofen») bibehållits och odet avslutas med oktoberversionens adertonde strof.

Då föga är mig bekant om denna versions tillkomst, har jag ej ansett nödvändigt taga upp den till närmare behandling. Den utpräglat antirojalistiska tonen i den nytillkomna strofen synes mig dock peka hän mot 1780-talet, när Gustaf III:s popularitet i adelskretsar gått förlorad.

II.

Förteckning över Gyllenborgs ungdomsdikter.

Då de flesta dikterna utgivits anonymt, meddelas här även den källa, vari skaldens anonymitet röjes.

Våra Försök I [1753]

Ode til SkaldeGudinnorne	s. 3	CGVA, s. 136 noten.
På Hans Kongl. Maj:ts Födelsedag den 14 Maji 1753	s. 4	Signerad Tr-----.
Satire	s. 13	»
Öfversättning [av Pope]	s. 17	»
Wänskapens Tempel	s. 19	»

Dumhetens Slott	s. 20	Signerad Tr-----.
Försök	s. 23	»
Vänskaps Pris	s. 24	»
Öfversättningar utur Despreaux [2]	s. 25	»
Herde-Visa	s. 30	»
En gammal Ungkarls tvehågsna Sinne Imitation efter Holberg	s. 35	»
Imitation af en Fransk Visa	s. 37	»
Nya tankar i samma ämne	s. 37	»
Behagelig Våldsamhet	s. 40	»
Öfversättning	s. 40	»
En annan	s. 41	»
Till Solen	s. 43	»
Lynnets Kännemärken [Efter Pope]	s. 45	»
Öfversättning [av Pope]	s. 46	»
En Tanka af Pope	s. 47	»
Underdåniga Tankar den 8 de October 1753	s. 83	»

Uplösningar till d. 1. Maj [1753] ingifne öfver den frågan: Hvad är förnämsta drif-fiedren till våra böijelsers inskränckande?

Gyllenborgs fyraradiga svar [Nr 5] har inskrivits för hand och försetts med hans signatur i Eckleffs ex. av VF I [Vo. 38. 1. KB]

Våra Försök II [1754]

Satire öfver Verlds-Föragtaren	s. 32	Enl. signatur, införd i Eckleffs ex. av VF II (Vo. 38. 2. KB)
Satire öfver Egennyttan	s. 39	»
Satire öfver Land-Folck	s. 47	»
Satire öfver Skaldeskrifter	s. 53	»
Herdinnans Ankomst. Eclogue	s. 81	»
Fabel. Den Mjeltsiuka Biörnen	s. 97	»

Svar på Frågan: Hvad förnämligast utgjör en Hofmans Caractere. Ingifne till d: 3die Martii 1754.

Gyllenborgs två svar [nris 7 och 23] ha inskrivits för hand i Eckleffs ex. av VF II och försetts med skaldens signatur.

Svar på det utdelte ämnet till en Epigramme: Tillfälle gjör tiufven. Ingifne til d. 3die October 1754.

Gyllenborgs svar [nr 2] har inskrivits för hand i Eckleffs ex. av VF II och försetts med skaldens signatur. Svaret belönades med »det största premium» av de tre som utdelades.

Våra Försök III [1756]

Ungdomens Försvar	s. 3	Enl. signatur, införd i Eckleffs ex. av VF III (Vo. 38. 3. KB) och ML s. 23.
Fägringens Försvar	s. 15	»
Satire öfver Sprätthökar	s. 67	»
Satire öfver Beskedligt Folk: Til H. C. L.	s. 79	»
Satire till Fru H. C. N. i anledning af den Frågan: Om Fruentimret bör studera?	s. 93	»
Saga	s. 112	»
Fabel. Leopardens Friare-Vahl	s. 114	»
Ursägt för uteblifwande med en utlofwad vers	s. 131	»

Witterhetsarbeten I 1759

Ode till Sång-Gudinnorne	s. 1	Enl. VF I, s. 3.
Vinter-Qväde	s. 34	ML, s. 35.
Vår-Qväde	s. 48	»
Satire öfver Mina Vänner	s. 65	»
Satire öfver Folk-bristen	s. 81	»
Rang-Ordning på Vänner	s. 123	Enl. uppgift i Göttingische Anzeigen von Gelehrten Sachen, 26/11 1759. Jfr Kruse, a. a., s. 269, not 5.

Witterhetsarbeten II 1762

Menniskjans Nöjen och Elände	s. 117	Enl. ML, s. 37.
Afsked ifrån Ungdomen	s. 153	»
Satire. Verlds-Föraktaren	s. 172	»
Den Mjältsiuka Björnen	s. 223	Se VF II!

Äreminne öfver fru H. C. Nordenflycht		Sv. Mag. juli 1766 CGVA s. 246.

Ode öfver Själens styrka		Sv. Mag. maj och oktober 1766. Separat. CGVA s. 139.
Naturens Tempel	1 och 2 sångerna omkr. år 1766	Sv. Mag. 1767. V 5 UUB. ML, s. 65.
Tåget öfver Bält	1 och 2 sångerna 1768 3 och 4 sångerna 1770	ML, s. 72.
Sorgekväde till änkedrottningen		Dagl. Allehanda 8/3 1771.
Ode öfver Konungens återresa til Sverige		Separat. April 1771. ML, s. 86.
Ode vid Konungens hemkomst, den 30 Maji 1771		Separat. 1771. ML, s. 86.

Litteraturförteckning

Handskrifter:

Riksarkivet, Stockholm (RA).

Biographica: Gyllenborg.
Börstorpsamlingen. Brev till Fredrik Sparre.
Rådsprotokoll:
Inrikes justitieärenden 1752.
Inrikes civilärenden 1757–1763.

Prästeståndets protokoll 1760–62.
Borgarståndets protokoll 1760–62.
Bondeståndets protokoll 1760–62.
Frihetstidens utskottshandlingar:
Sekreta utskottets protokoll och handlingar 1755–56, 1760–62, 1765–66.
Mindre sekreta deputationens protokoll och handlingar 1752, 1755–56, 1760–62.
Expeditionsdeputationens protokoll 1760–62.
Justitiedeputationens protokoll 1765–66.
Stora deputationens handlingar angående Königska Wexelkontoret 1765–66.
Kanslersämbetets för Lunds universitet arkiv:
Akademiska konsistoriets brev 1748–52.
Föreläsningsdiarier 1748–1751.
Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv:
Föreläsningsdiarier och studentförteckningar 1746–47.

Stockholms stads arkiv (SSA).

Riddarholmsdepån:
Mantalslängder: Norrmalms västra nedre del 1755; Norrmalms övra halva och västra 1755. Jacobs församling 1755; Johannes' församling 1755.
Rådhusdepån:
Stockholms konsistoriums protokoll 1753–56.

Stockholms slottsarkiv.

Kongl. Maj:ts Husgeråds Cammareräkningar 1756–62.
Brefbok 1756–62.

Riddarhusarkivet.

Ridderskapet och adelns protokoll 1760–62.

Kungl. Kammarkollegiets arkiv.

Kammarkollegiets protokoll 1762–63.

Kungl. biblioteket (KB).

Bref från Gjörwell I–II. Ep G 8 1–2.
Bref till och från friherre D. Tilas.
Dalin, Olof von, Calottiske Handlingarna. Vf 79.
Eckleff, C. F., Blandade skrifter. Vf 89.
Ekeblads journal. I. e. 14: 1–3.
Engeströmska brefsamlingen. Bref från Creutz till kanslirådet J. von Engeström.
Höppenerska samlingen. D 158: 1.
Gyllenborg, G. F., Herr Professor David Nehrmans Föreläsningar öfwer Terminos Technicos Juridicos hålne i Lund år 1749 mellan d. 3. och 28. Apr. B 352 f.
Björnstierna, Catalogus alphabetique des Auteurs, Commentateurs [— — —] des Livres du Cabinet de Son Altesse Royale Le Prince Hereditaire de Svede. 1763. U 211.
Våra Försök I–III. Eckleffs exemplar. Vo. 38. 1–3.

Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

Gyllenborg, G. F., Mitt Lefwerne. X 263.
» Naturens Tempel. V 5.
Handlingar rörande slägten Gyllenborg. X 265: b.
Poetica X 265: l.
Gjörwells levernebeskrivning. X 265: m.
Collectio Palmsk. CCXI (Genealogica).
Collectio Mss Regis Gustavi IIIii: F 414, 417, 439, 479.
Lidéns brefsamling G 151, 151 A.
Ihre 195. Brev fr. G. F. Gyllenborg till H. A. Gyllenborg.
Nordinska samlingen: 942 Lagerbergs dagbok i rådet 1755–63, N 944 G. Bonde om frihetstidens historia, 1062 Skuggor af en förlorad vän, 1192 Tessins stenstyler på Åkerö m. m.
Westinska samlingen: 602 A.
Wolimhaus, Simon, Die Zwölff Biblischen herz- und weltstunden.

Lunds universitetsbibliotek (LUB).

Bergklint. Efterlemnade papper 4. Bref till Olof Bergklint.

Uppsala universitets arkiv (UUA).
Akademiska konsistoriets protokoll 1637–40.

Landsarkivet, Uppsala.
Börstil. K I nr 1.
Odensala Fn: 1.
Uppsala domkyrka G I.

Landsarkivet, Vadstena.
Strömsbro församlings födelsebok 1731.

Kungl. vetenskapsakademiens arkiv (KVAB).
Bergianska brefsamlingen I.

Ericsbergs arkiv.
Fredrik Sparres dagbok 1757–65 (dep. i RA).
Brev från F. Sparre till C. G. och U. Tessin.

Wärnbergs arkiv.
Brev från O. Bergklint till J. G. Oxenstierna.

Tryckta arbeten.

Addison, Joseph, The Works. I. London 1754.
Année littéraire, utg. av Fréron. Paris 1757.
Annerstedt, Claes, Upsala universitets historia. Enligt uppdrag författad. I–III. Bihang 1–5. Upsala 1877–1931.
Anrep, Gabriel, Svenska adelns ättar-taflor. I–IV. Sthlm 1858–64.
Arnberg, J. W., Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi. I. Handeln och näringarna. Upsala 1868.
Arnheim, Fritz, Luise Ulrike, die schwedische Schwester Friedrichs des Grossen. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. I–II. Gotha 1909–10.
Atterbom, Per Daniel Amadeus, Samlade skrifter, III: 2 (Svenska siare och skalder eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder. Intill och med Gustaf III:s tidehvarf). Örebro 1862 (2:a uppl.).
Aurivillius, Carl, De hexametro latino ad svecanae linguae indolem minus congruente. Diss. Upsala 1758.
Barth, Paul, Die Stoa. Stuttgart 1903.
Bayle, Pierre, Dictionaire historique et critique, I–IV. Rotterdam 1720.
Beckman, Bjarne, Dalupproret 1743 och andra samtida rörelser inom allmogen och bondeståndet. Akad. avh. Gbg 1930.

Bergö, Carl, Frimurarebarnhuset i Stockholm. Ett 150-årsminne. Sthlm 1903.

Bertrand, Louis, La fin du classicisme et le retour à l'antique [— — —] en France. Paris 1897.

Blanck, Anton, Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur. Sthlm 1911.

——, Om Creutz' »Daphne» (Skr. utg. av Sv. litt. sällsk. i Finland, 241. Hist. o. litt.-hist. studier 11. Hfors 1935).

——, Bellman vid skiljovägen och andra studier. Uppsala 1941.

Boileau-Despreaux, Nicolas, Oeuvres. Avec des eclaircissemens historiques donnés par lui-meme. Nouvelle edition. I–III. Dresde 1746.

Bolingbroke, Henry Saint John, Philosophical Works, IV. London 1754.

Bonhöffer, Adolf, Die Ethik des Stoikers Epictet. Stuttgart 1899.

Borelius, Hilma, Hedvig Charlotta Nordenflycht. Sthlm 1921.

Brockes, Barthold Heinrich, Irdisches Vergnügen in Gott, bestehend in Physicalisch- und moralischen Gedichten etc. II. Hamburg 1727.

Böök, Fredrik, Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809. Sthlm 1907.

——, Gustav Philip Creutz. (Essayer och kritiker 1917–1918. Sthlm 1919.)

Cameron, Margaret, L'influence des Saisons de Thomson sur la poésie descriptive en France (1759–1810). Paris 1927.

Carleson, C., Försök til swänska Skalde-Konstens uphielpande, eller: Samling af utwalda Swänska Rim och Dikter. I–II. Sthlm 1737, 1738.

Castrén, Gunnar, Stormaktstidens diktning. Studier. Hfors 1907.

——, Gustaf Philip Creutz. Hfors 1917.

Cavallin, Severin, Lunds stifts herdaminne, efter merendels otryckta källor utarbetadt. I–V. Lund 1854–58.

Celsius, Olof, Åminnelse-Tal öfver Riksrådet, Praesidenten och Academi-Cancelleren, Högvälborne Herr Grefve Carl Gyllenborg på Cons. Acad. befalning hollit i Upsala d. 4 Martii 1747. Sthlm 1747.

Chardin, Jean, Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient. I–X. Amsterdam 1711.

Cicero, Marcus Tullius, De natura deorum libri tres. Erklaert von G. F. Schoemann. Berlin 1876.

——, Cicéron. L'amitié. Texte établi et traduit par L. Laurand. Paris 1928 (Collection des universités de France).

Classon, Esther, Sarah Gyllenborg. Karl Gyllenborgs engelskfödda maka. Svenska Dagbladet den 8/8 1920.

Corylander, Johan, Åminnelse-Tal öfwer framledne Riksrådet och Academie-Cancelleren i Lund, Herr Grefwe Johan Gyllenborg; hållit uti Lunds stora Hör-sal den 20 October 1752. Det Swenska Biblioteket. II. Sthlm 1758.

Creutz och Gyllenborg, Vitterhetsarbeten. Sthlm 1795.

Dagligt Allehanda 1771.

Dalin, Olof von, Svea Rikes Historia, ifrån dess begynnelse och til wåra tider, efter Hans Kongl. Maj:ts nådiga behag på Riksens Högloflige Ständers Åstundan författad af Olof Dalin. I, II. Sthlm 1747, 1750.

——, Poetiska Arbeten. I–II. Sthlm 1782–83.

——, Then swänska Argus. (Sv. förf. utg. av Sv. vitt.-samf. I: I–III.) Sthlm 1910–19.

Dellner, Johan, Den wolffska filosofien och svensk teologi. I. Sthlm 1930.

Desforges-Maillard, Paul, Poésies diverses. Paris 1750.

Deshoulières, Antoinette du Ligier de la Garde och Antoinette Thérèse, Poésies de Mme et Mlle D. I–II. Brusselle 1708.

Dictamen ad protocollum af Framledne [— — —] Grefwe Friedrich Gyllenborgs Borgenärer etc. Sthlm 1769.

Diderot, Denis, Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers [— — —]. I—XVII. Paris Neufchatel 1751–1765. I, XVII.

Elgenstierna, Gustaf, Den introducerade svenska adelns ättartavlor med tillägg och rättelser utg. I–IX. Sthlm 1925–36. I, III, IV, VII.

Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences [— — —]. Se: Diderot.

Erdmann, Nils, Gustaf III. De första bladen i hans lifs historia. Sthlm 1907.

Ericsson, Ernst och Vennberg, Erik, Erik Dahlbergh. Hans levnad och verksamhet. Till 300-årsminnet 1625–1925. Uppsala 1925.

Facta till Revolutions-Historien under Konung Carl XII:s Regering, Drottning Ulrica Eleonoras samt början af Konung Fredrics; med teckning af diverse dithörande personers lynnen (Handlingar rörande Skandinaviens historia. VII. Sthlm 1819).

Falk, Erik V., Daniel Tilas och Fredrik Gyllenborg (Personhistorisk Tidskrift årg. XXXVI. Sthlm 1936).

Fehr, Isak, Studier i Frihetstidens vitterhet. Den politiska visan jämte meddelanden om censuren och utländsk litteratur i Sverige. Akad. afh. Upsala 1883.

Fénelon, François de Salignac, Les Avantures de Telemaque fils d'Ulysse. [— — —] Nouvelle édition corrigée et enrichie de Belles Remarques svedoises. Sthlm et Upsale 1743.

Fersen, F. Axel von, Riksrådet och Fältmarskalken m. m. Grefve Fredrik Axel von Fersens Historiska skrifter, utg. af R. M. Klinckowström. I–VIII. Sthlm 1868–1872. III.
Fischerström, Johan, Påminnelser wid Sweriges Allmänna och enskylta Hushållning. Sthlm 1761.
Fontenelle, Bernard le Bovier de, Entretiens sur la pluralité des mondes. Paris 1766.
Formey, J. H. S., Lettres sur l'Etat present des Sciences & des Moeurs. I–II. Berlin 1759–60.
Franzén, Frans Michael, Minne öfver Kongliga Rådet Grefve Jacob Gyllenborg (Svenska Akademiens Handlingar 1816).
Fredrik II, Poësies diverses du Roi de Prusse. I–II. Berlin 1760.
——, Anti-Machiavell mit historischen und politischen Anmerkungen. Ludvig von Hess. Hamburg [1766].
Frese, Jacob, Andeliga och Werldsliga Dikter. I–II. Sthlm 1726.
Fridholm, Roland, Thorild och antiken. Gbg 1940.
Fryxell, Anders, Berättelser ur svenska historien. XXXIX. XL. Sthlm 1869–71.
——, Min historias historia. Sthlm 1884.
Fyhrvall, Oskar, Bidrag till Gefle stads historia och beskrifning. Gefle 1901.
Förslag till Kyrko-Sånger för Swenska Församlingen. Enl. Konungens nådiga bifall utg. af Consistorium Ecclesiasticum i Upsala. Upsala 1793.
Gay, John, Poems on several occasions. I–II. London 1720.
Geijer, Erik Gustaf, Konung Gustaf III:s efterlemnade och femtio år efter hans död öppnade papper. Översikt, utdrag och jemnförelse af E. G. Geijer. I–III. Upsala 1843–45. I.
Gjerset, Knut, Der Einfluss von James Thomson's »Jahreszeiten» auf die deutsche Literatur des achtzehnten Jahrhunderts. Heidelberg 1898.
Gjörwell, Carl Christopher, Bref om blandade ämnen. Sthlm 1754.
——, Det swenska biblioteket I–V. Sthlm 1757–61.
——, Den Swenska Mercurius 1757–1763.
——, Svenska Archivum. I–II. Sthlm 1790–93.
——, Anteckningar om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731–1757 (Samlingar utg. för de skånska landskapens historiska och arkeologiska förening af M. Weibull. III. Lund 1874).
——, En Stockholmskrönika. Ur C. C. Gjörwells brev. Med en inledning av Otto Sylwan, 1757–1778. Sthlm 1920.
Gracian, Balthazar, L'Homme détrompé ou le Criticon. I–III. La Haye 1725.
Gran, Gerhard, Jean Jacques Rousseau. I–II. Kristiania 1910–11.
Grimm, Frédéric Melchior, Correspondance littéraire, philosophique

et critique par Grimm., Diderot, Raynal, Meister etc. Revue sur les textes originaux [— — —] par Maurice Tourneux. I–VI (1753–1766). Paris 1877–78.

Grudzinski, Herbert, Shaftesburys Einfluss auf Chr. Wieland. Mit einer Einleitung über den Einfluss Shaftesburys auf die deutsche Literatur bis 1760 (Breslauer Beiträge zur Literaturgeschichte. NF. H 34. Stuttgart 1913).

Gyllenborg, Carl, En Bättrad Willhjerna. Sthlm 1723.

——, Swenska Sprätthöken. Comédie, Uti 5. Acter. Är den Första som blifwit sammansatt på Swenska, och föreställd på Kongl. Theatren i Stockholm in oct. 1737. Sthlm 1740.

Gyllenborg, Gustaf Fredrik, De Jure Principis circa Civium studia Literaria. Diss. juridica. Londini 1750.

——, Ode öfver Själens styrka. Sthlm 1766.

——, Ode öfwer Konungens Återresa til Swerige. Sthlm 1771.

——, Ode vid Konungens Hemkomst, Den 30 Maji 1771. Sthlm 1771.

——, Landtqväden öfver Årstiderna. Sthlm 1785.

——, Sednare vitterhetsarbeten. Oder. Inträdes-Tal. Fabler. Sthlm 1795.

——, Theater-stycken. Utgörande Tredje Delen af des til trycket befordrade Arbeten. Sthlm 1797.

——, Försök om Skaldekonsten. Poem i fyra sånger; tillika med bifogade anmärkningar om Svenska Versificationen. Sthlm 1798.

——, Mitt lefverne 1731–1775. Själfbiografiska anteckningar. Med anmärkningar utgifna af Gudmund Frunck. Sthlm 1885.

[Gyllenborg, Olof], Skuggan af den döda Argus. Sthlm 1735.

Göthe, Anders Georg, Historisk öfversigt af de vittra samfunden i Sverige före svenska akademiens stiftelse. Akad. afh. Sthlm 1875.

Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen, 1759.

Haller, Albrecht von, Versuch schweizerischer Gedichte. Göttingen 1762 (9:e Aufl.).

Hamburger Relationscourier. 1757, 1758.

Hammarsköld, Lorenzo, Svenska vitterheten. I–II. Sthlm 1818, 1819.

Handlingar rörande Skandinaviens historia. VII. Sthlm 1819.

Hanselli, P., Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare från Stjernhjelm till Dalin. I–XX. Upsala 1871–1878. IV, V.

Hastings, James, Encyclopaedia of Religion an Ethics. VI. New York 1913.

Heckscher, Eli F., Merkantilismen. Ett led i den ekonomiska politikens historia. I–II. Sthlm 1931.

Hegnauer, Adolphe, Der Einfluss von Addison's Cato auf die dramatische Literatur Englands und des Continents in der I. Hälfte des 18. Jahrhunderts. Diss. Hamburg 1912.

Helvetius, Claude Adrien, Oeuvres complètes. II–IV (De l'esprit). Deux-Ponts 1784.

Hennings, Beth, Gustav III som kronprins. Akad. avh. Uppsala 1935.

Herdin, K. W., Bygge och bo i äldre tider. I–II. Uppsala 1932, 1934 (Bidrag till Uppsala stads byggnadshistoria).

Hildebrand, Albin, Svenska kyrkans Psalmbokskomitéer och psalmboksförslag under 1700-talet och början af 1800-talet. Sthlm 1884.

Hildén, Henrik, Studier av naturen i stormaktstidens verklighet och dikt. Akad. avh. Hfors 1920.

——, Studier av naturen i Linnéeklets svenska diktning. Hfors 1925.

Hjertén, Ivar, Fabel och anekdot inom Sveriges 1700-talslitteratur. Ett litteratur-historiskt ströftåg. Sthlm 1910.

Horatius, Quintus Flaccus, Opera. Amsterdam 1713.

Hultin, Arvid, Gustaf Filip Creutz. Hans levnad och vittra skrifter (Skr. utg. av Sv. litt.-sällsk. i Finland CXI. Hfors 1913.)

[Hutcheson, Francis], An Inquiry into the Original of our Ideas of Beauty and Virtue; in two Treatises. London 1725.

Høffding, Harald, Jean Jacques Rousseau og hans filosofi. Khvn 1896.

Höpken, Anders Johan von, Tal, om Yppighets Nytta. Hållit för Kongl. Swenska Wetenskaps Academien, år 1740. Sthlm 1741.

——, Riksrådet Grefve A. J. von Höpkens Skrifter, samlade och i urval utgifne af Carl Silfverstolpe. I–II. Sthlm 1890, 1893.

Inrikes-Tidningar 1763, 1766.

[Joannet, Claude], Elemens de poësie françoise. I–III. Paris 1752.

Johnsen, Hindrick Philip, 24 Oder af våra bästa Poeters Arbeten. Sthlm 1753.

Juvenalis, Juvénal. Satires. Texte établi et traduit par Pierre de Labriolle et François Villeneuve. Paris 1931 (Collection des Universités de France).

Kleberg, Johan, Kammarrevisionen–Kammarrätten 1695–1940. Sthlm 1940–41.

Klingenberg, Carl, Discursus practico-moralis, se Ribbing.

——, Davenants Afhandling, angående sätt och utwägar, hwarigenom Et Folk kan winna uti Handels-Wågen, öfwersatt ifrån engelskan. Sthlm 1756.

——, Machiavells Printz och Undersökningen däraf. Sthlm 1757.

Kohlmeyer, Ernst, Kosmos und Kosmonomie bei Christian Wolff. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Aufklärungszeitalters (Abhandlungen der Fries'schen Schule. N. F. III: 11. Göttingen 1912).

Kristofersson, Sture, Psalmboksförslagen av år 1765–67 och 1793. Akad. avh. Sthlm 1939.

Kruse, Johan, Hedvig Charlotta Nordenflycht. Ett skaldinne-porträtt från Sveriges rococo-tid. Lund 1895.
——, Några nya Nordenflychtiana (Samlaren 1897).
Lamm, Martin, Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk. Akad. afh. Uppsala 1908.
——, Kellgrens »Våra Villor» (Samlaren 1910).
——, Johan Gabriel Oxenstierna. En gustaviansk natursvärmares lif och dikt. Sthlm 1911.
——, Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. I–II. Sthlm 1918–20.
La Motte, Antoine Houdart de, Oeuvres. I. Paris 1754.
Leijonhufvud, Sigrid, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets. I. Sthlm 1931.
Lemoine, J. & Lichtenberger, A., Frédéric II Poète et la Censure française (La Revue de Paris, 1901).
Lenk, Torsten, Skalltyg och jaktspjut (Erixon och Wallin, Svenska kulturbilder V–VI. Sthlm 1930).
Lessing, Gotthold Ephraim, Laokoon. Herausgeg. und erläutert von Hugo Blümner. Berlin 1880.
Levertin A. och Schimmelpfennig, C. F. V., Sveriges Apotekarehistoria. I–V. Sthlm 1910–36. I.
Levertin, Oscar, G. F. Gyllenborgs ungdomsdiktning (Nordisk Tidskrift 1899).
——, Dygdens sångare (Svenska gestalter. Sthlm 1904. 2:a uppl.).
Lexicon, Biographiskt, öfver namnkunnige svenska män. I–XXIII. Upsala och Örebro 1835–57. V, XII, XVI, XXI.
Lexikon, Svenskt biografiskt. Red. Bertil Boëthius I–X. Sthlm 1918–31. I, III.
Lidén, Johan Henrik, Catalogus disputationum, in academiis et gymnasiis Sveciae. I. Disp. Upsaliensis. Upsaliae 1778.
Lindskog, Carin, Clas på Hörnet. Skildringar från trakten kring Roslagstull. Sthlm 1932.
Linné, Carl von, Wästgöta resa. Sthlm 1747.
Lipsius, Justus, Manuductionis ad Stoicam philosophiam, libri tres. Parisiis 1604.
Locke, John, Some Thoughts Concerning Education. London 1738.
——, An Essay concerning Human Understanding. In four books. I–II. London 1748.
——, Tankar om Ungdomens Upfostran. Öfvers. af Matthias Riben. Sthlm 1709.
Lucretius Carus, Titus, Lucrèce De la nature. Traduction nouv. Introduction et notes de Henri Clouard. Paris 1931.
——, De rerum natura. Lateinisch und deutsch von Hermann Diels. I–II. Berlin 1923–24.

Macaulay, G. C., James Thomson. London 1908.
Madsack, Erich, Der Antimachiavell. Ein Beiträg zur Entstehungsgeschichte und Kritik des Antimachiavell (Historische Studien. Heft 141). Berlin 1920.
Mallet, Paul-Henri, Introduction a l'Histoire de Dannemarc, ou l'on traite de la religion, des Loix, des Moeurs & des Usages des Anciens Danois. Copenhague 1755.
Malmström, Carl Gustaf, Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. I–VI. Sthlm 1893–1901 (2:a uppl.).
Mandeville, Bernard, The Fable of the Bees: or, Private Vices, Publick Benefits. With a Commentary [— — —] by F. B. Kaye. I–II. Oxford 1924.
Marcus Aurelius Antoninus, Marc-Aurèle. Pensées. Texte établi et traduit par A. I. Trannoy. Préface d'Aimé Puech. Paris 1925 (Collection des Universités de France).
Marmontel, Contes moraux. I–III. Amsterdam 1763–1765.
——, Oeuvres. I–VII. Paris 1819, 1820. II, IV.
Matrikel, Uppsala universitets, på uppdrag af univ. rektor utg. af A. Andersson, A. B. Carlsson och J. Sandström. I–II. Uppsala 1900–11, 1919–23.
Mercure de France 1749–51.
Mirabeau, Victor Riquetti de, L'ami des hommes, ou Traité de la population. I–VIII. Avignon 1760.
——, Tankar om Sedernas Werkan på Folk-Mängden i et Land [Övers. av C. F. Scheffer]. Sthlm 1759.
Molière, Oeuvres I–IV. Amsterdam & Leipzig 1750.
Montesquieu, C. F., De l'Esprit des Loix. I–II. Genève [1746].
Mornet, Daniel, Le sentiment de la nature en France de J. J. Rousseau à Bernardin de Saint-Pierre. Paris 1907.
Mörk, Jakob Henrik, Adalriks och Giöthildas äfwentyr. I–II. Sthlm 1742–45.
Nepos, Cornelius, Oeuvres. Texte établi et traduit par Anne-Marie Guillemin. Paris 1923.
——, Om The Grekiska och andra förtreffeliga Hjeltars Lefwerne och Bedrifter. Övers. av Johan Bäckström. Sthlm 1730.
Nilsson, Albert, Fru Nordenflychts religiösa diktning (Lunds universitets årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd 14: 15. Lund 1918).
Nordencrantz, Anders Bachmanson, Arcana Oeconomiae et Commercii, eller Handelens och Hushåldnings-Wärkets hemligheter. Sthlm 1730.
Nordenflycht, Hedvig Charlotta, Andelige Skaldeqwäden. Sthlm 1758.
——, Utvalda Arbeten. Sthlm 1774.

Nordenflycht, Hedvig Charlotta, Samlade skrifter utgivna av Hilma Borelius (Svenska författare, utg. av Svenska vitterhetssamfundet XI: 1–3. Sthlm 1925–38).

Nordin, Carl Gustaf, Dagboksanteckningar för åren 1786–1792 (Historiska handlingar VI).

Nyrén, Carl, Charakters Skildringar och Minnen af Sig Sjelf, Föräldrar och Syskon, m. fl. Linköping 1836.

Nytta, Et Rikes, af många Närings-Lemmar. Sthlm 1746.

Oxenstierna, Johan Gabriel, Dagboks-anteckningar åren 1769–1771, utg. af Stjernström. Upsala 1881.

Pascal, Blaise, Oeuvres, publiées suivant l'ordre chronologique [— — —] par L. Brunschvicg, P. Boutroux et F. Gazier. 12–14. Pensées 1–3. Paris 1921.

Pehrsson, Carl, Swenska Folkbristens Orsaker och Botemedel. Sthlm 1754.

Petander, Karl, De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige, sådana de framträda i litteraturen. I. (1718—1765) Sthlm 1912.

Piron, Alexis, Oeuvres complètes I–VII. Paris 1776.

Plinius, C. Secundus, Naturalis Historiae libri XXXVII. Post Ludovici Iani obitum [— — —] iterum edidit Carolus Mayhoff. II. Lipsiae 1909.

Pope, Alexander, The Works. New ed. [— — —] collected in part by the late Rt Hon. John Wilson Croker. With introductions and notes by Whitwell Elwin and William John Courthope. I–IV. London 1871–82.

Prior, Matthew, The Poetical Works. In two volumes. With the Life of the Author. I–II. London s. a.

Racine, Louis, Oeuvres I–VI. Amsterdam 1750. III.

Register, The Annual, or a View of the History, Politics and Literature for the Year 1762. London.

Ribbing, Leonard, Discursus practico-moralis, De Odio et Amore Sui, quem [— — —] in regia Academia Upsaliensi Carolus Clingenberg, mag. in Acad. Lund. Docens, et Leonardus Ribbing, Liber Baro [— — —] deferunt. Upsaliae [1741].

Riksdags-Protokoll, Sveriges Ridderskaps och Adels, från och med år 1719. I–XXI. Sthlm 1875–1938.

Riksdags-Tidningar 1760–62, 1765–66.

Riksens Höglofflige Ständers Secrete Utskotts ytterligare och omständeliga Berättelse, om de s. k. Wäxel-Contoiren [— — —] til R. St. Stora Deputation med åtskillige Bilagor uppgifwen. Sthlm 1765.

Rousseau, Jean Baptiste, Oeuvres. I–V. Londres 1753.

Rousseau, Jean Jacques, Oeuvres diverses I–II. Genève 1756.

——, J. J. Rousseau, citoyen de Genève, à Mr d'Alembert [— — —] sur son Article Genève dans le VII me Volume de l'Encyclopédie

et particulierement sur le projet d'établir un Théatre de Comédie en cette Ville. Amsterdam 1758.

Rousseau, Jean Jacques, La nouvelle Héloïse. Amsterdam 1761.

——, Du contrat social. Amsterdam 1762.

——, Correspondance générale. Collationné [— — —] par T. Dufour. I–II. Paris 1924.

Rudbeck, Johannes, Kanslirådet Karl Fredrik Eckleff. Det svenska frimuraresystemets fader. Ämbetsman, diktare och bibliofil. En levnadsteckning och tidsbild från 1700-talets Stockholm. Sthlm 1930.

Rudbeck, Olof d. ä., Bref af Olof Rudbeck d. ä. rörande Upsala universitet. Utg. med inledning af Claes Annerstedt. III–IV (Uppsala universitets årsskrift 1905).

Sack, Gottfried, Sammandrag af Kongl. Bref och Resolutioner angående Rang. Sthlm 1754.

Sahlberg, Gardar, När skrev Hedvig Charlotta Nordenflycht skaldebrevet till Criton? Ett bidrag till frågan om hennes Rousseaupåverkan (Samlaren 1934).

——, Creutz' Daphne och Rousseaus Julie (Skr. utg. av sv. litt.-sällskapet i Finland. Historiska och litt.-historiska studier 14. Hfors 1938).

Sahlstedt, Abraham, Swar på Brefwen om Blandade Ämnen. Sthlm 1754.

Salvius, Lars, Lärda Tidningar 1753–1756.

Samling af Svenska Skalde-stycken. Utg. av H. Fougt. I. Sthlm 1782. [Innehåller uteslutande dikter av G. F. Gyllenborg.]

Schaumann, G., Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur. Idéer och strömningar 1718–1740. Hfors 1910.

Schröderheim, Elis, Skrifter till Konung Gustaf III:s historia, jämte urval ur S:s brefväxling (Från tredje Gustafs dagar. I, utg. af Elof Tegnér. Sthlm 1892).

Schweighäuser, J., Epicteteae philosophiae monumenta. I. Lipsiae 1799.

Schück, Henrik, Allmän litteraturhistoria. V. Upplysningen och förromantiken. Sthlm 1924.

Schück, Henrik och Warburg, Karl, Illustrerad svensk litteraturhistoria, III. Uppl. 3, utg. av H. Schück. Sthlm 1927.

Schönberg, Anders, Människans Elände och Nöjen. Sthlm 1762.

——, Åminnelse-Tal öfver K. VetenskapsAcademiens framledne Ledamot, Hans Exc. Herr Riks-Rådet, Riddaren etc. Grefve Henning Ad. Gyllenborg, hållit för Kongl. Vetenskaps Academien den 21 November 1778 af Kongl. Vet. Ac:s medlem Anders Schönberg. Sthlm 1779.

Segerstedt, Torgny T., Moral Sense-skolan och dess inflytande på

svensk filosofi (Lunds univ. årsskrift N. F. I: 33: VIII). Lund 1937.

Seneca, Lucius Annaeus, Opera omnia quae supersunt recognovit et illustravit Fridericus Ernestus Ruhkopf. I–V. Lipsiae 1797–1800.

——, Sénèque. Dialogues. Texte établi et traduit par A. Bourgery. I. De ira. Paris 1922. II. De la vie heureuse. De la brièveté de la vie. Paris 1923.

——, Sénèque. De la clémence. Texte établi et traduit par François Prechac. Paris 1921 (Collection des Universités de France).

——, Sénèque. De la providence. De la constance du sage. De la tranquillité de l'ame. De l'oisiveté. Texte établi et traduit par René Waltz. Paris 1927.

Setterdahl, Axel, Östgöta nation i Lund 1668–1913. Biografiska och genealogiska anteckningar jämte historik. Linköping 1913.

Shaftesbury, Anthony A., Characteristicks of Men, Manners, Opinion, Times. I–III. London 1737, 1738.

Sjögren, Otto, Karl den elfte och svenska folket på hans tid. Ett 200-årsminne. Sthlm 1897.

Skuggor af En Förlorad Vän eller Samlade Tankar öfver Secreteraren vid Academien i Upsala Herr Carl Klingenberg, som dog den 28 Januarii 1757. Sthlm 1759.

Spectator, The, VI. London 1753.

Stagnell, Johan, Den lyckelige banqueroutieren. Sthlm 1753.

Stiernman, Anders A. von, Matrikel öfwer Swea Rikes Ridderskap och Adel. I–II. Sthlm 1754–55.

Stockholms Post-Tidningar 1757–1762.

Svanfeldt, Nils, Sång- och Visbok. Sthlm 1936.

Swenska Magazinet, utg. av C. G Gjörwell (1766) och Samuel Gagnerus (1767).

Sveriges riksbank 1668–1918. Bankens tillkomst och verksamhet. I–V. Sthlm 1918–31. II. Hallendorff, Carl, Riksens ständers bank 1719–1766 (1919). III: 1 Montgomery, Arthur, Riksbanken och de valutapolitiska problemen 1719–1778 (1920). III: 2 Hallendorff, Carl, Bankens öden från mössväldet till den andra realisationen 1766–1803 (1920).

Sylwan, Otto, Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772. Lund 1896.

——, Från stångpiskans dagar. Kulturhistoriska studier. Sthlm 1901.

——, Den svenska versen från 1600-talets början. En litteraturhistorisk översikt. I. Till frihetstidens slut (Göteborgs Högskolas Årsskrift, extraband I. Gbg 1925).

[Säfström, Anders], En Banquerote-Spelares Berättelse, om sin goda Väns öden. 1–47. Sthlm 1753–54.

Säve, Teofron, Sveriges deltagande i sjuåriga kriget åren 1757–1762. Sthlm 1915.
Texte, Joseph, J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Paris 1895.
Thomson, James, The Seasons. London 1752.
Tidner, A., Palats och kåkar. Anteckningar om Gamla Stockholm i våra dagar. I. Sthlm 1917.
Ueberweg, Friedrich, Grundriss der Geschichte der Philosophie. I. Die Philosophie des Altertums. Berlin 1926 (12. Aufl.).
Upmark, Gustaf, Skenäs (Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. Södermanland. Sthlm 1908).
Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen, den 19 October 1761. Sthlm 1762.
Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen den 3 April 1762. Sthlm 1762.
Utdrag af Protocollet, hållit hos Ridderskapet och Adelen den 9 juni 1762. Sthlm 1762.
Warburg, Karl, Anders Wolimhaus' Dido (Samlaren 1880).
——, Olof Dalin. Hans lif och gärning (Sv. Akad:s Handlingar ifrån år 1796. 59. Sthlm 1884).
Vasenius, V., Jakob Henrik Mörk. Sthlm 1892.
Weibull, Martin & Tegnér, Elof, Lunds universitets historia 1668–1868. I–II. Lund 1868.
Vergilius Maro, Publius, Virgile. Oeuvres. II. Les Géorgiques. Texte établi et traduit par Henri Goelzer. Paris [1926] (Collection des universités de France).
Weulersse, G., Le mouvement physiocratique en France. I–II. Paris 1910.
Wieselgren, Oscar, »Yppighets nytta». Ett bidrag till de ekonomiska åskådningarnas historia i Sverige under det adertonde århundradet (Skrifter utg. af Kungl. Human. vetensk. samf. i Uppsala. XIV: 3. Uppsala 1912).
Vitterhetsakademiens, Kongl. Svenska, handlingar. I–II. Sthlm 1755, 1776.
Witterhetsarbeten, utgifne af et Samhälle i Stockholm. Andra upl., öfversedd och ansenligen tillökt. I–II. Sthlm 1759, 1762.
Wolff, Christian von, Vernünfftige Gedancken von der Menschen Thun und Lassen zu Beförderung ihrer Glückseeligkeit. Halle 1723.
——, Philosophia practica universalis methodo scientifica pertractata. I–II. Francofurti & Lipsiae 1738–39.
——, Philosophia moralis sive Ethica. I–V. Halle 1750–53.
Wolimhaus, Simon, Zwölff Lutherische Kirchen, welche von Anfang der Welt gewesen etc. Sthlm 1755.
——, Gaudium Perfectum, das ist etc. Ib. 1655.
——, Schola Crucis Christianorum, das ist etc. Ib. 1655.

VOLTAIRE, Oeuvres. Avec préfaces, avertissements, notes etc. par M. Beuchot. I–LXX. Paris 1829–1834. XII–XIV, LVII.
——, Poëmes sur la religion naturelle, et sur la destruction de Lisbonne. Paris 1756.
——, Candide ou l'Optimisme. Ed. critique avec une introduction et un commentaire par André Morize. Paris 1913 (Société des textes français modernes serie I: 18).
Våra Försök I–III. Sthlm [1753. 1754, 1756].
ZARENTH, JOHAN, Menniskio-Vännen. Sthlm 1747.
En *Ärlig Swensk*, Sthlm 1755.

Personförteckning

Addison, J., 453–454.
Alexander, 492.
Alin, N., 37.
Alstrin, E., 83–84.
Andersson, J., 3.
Anquetil-Duperron, 501.
Anthonsson, R., 317–318.
Aristides, 386, 405.
Atterbom, P. D. A., 5, 81, 86, 459.
Aurivillius, C., 111, 206–211.

Barck, U., 190, 200–202, 306–307, 309–311, 314.
Bayle, P., 95, 365–366.
Beijer, Anna Maria von, 23–24.
Beijer, E. von. 23.
Beijer, J. C. von, 23.
Beijer, J. von, 21–22.
Beijer, J. G. von, 22–23.
Beijer, Margareta Eleonora von, 23–24.
Benzelstierna, J., 189, 320.
Berch, A., 117, 440.
Bergklint, O., 24, 462–464, 497, 504–505.
Beronius, M., 318.
Bielke, Fredrika Eleonora, 384, 400.
Bielke, N., 189, 398–400.
Boije, H. H., 298.
Boileau Despreaux, N., 74, 79. 99, 104–105, 212–215, 270, 274, 332, 353.
Bolingbroke, H. S:t John, 330, 350, 438.
Bonneville, 334–335.
Bonde, G., 18.
Brahe, Ebba, 495.
Brandt, A., 3.
Brandt, Catharina Andersdotter, 3.
Brenner, Sophie, 107.
Brockes, B. H., 150, 229.
Broocman, C. G., 35.
Broman, E., 12.
Bromell, 321.
Brovallius, J., 114.
Buddenbrock, H. M. von, 14.
Bureus, J., 4.
Bäckström, J., 456.
Böhnen, von, 321.

Caesar, J., 335.
Camillus, 405.
Carleson, C., 300.
Casteja, de, 12.
Cato d. y., 386, 453–454, 476, 479.
Cederhielm, J. C., 317, 321.
Cederström, A., 471.
Celsius, Anders d. y., 319–320, 407.
Celsius, Anders d. ä., 84.
Chatelet, Mme du, 339, 360.
Choiseul, E. F., 334.
Choiseul-Praslin, 448.
Cicero, M. T., 335, 352, 432.
Clason, I., 301.
Corylander, J., 21, 35, 388.
Creutz, G. Ph., 57, 59–60, 64, 66, 69, 73, 78, 89, 109, 148–151, 184, 199, 202, 204, 215, 217, 221, 229–233, 235–237, 242, 246, 248, 257, 259, 265–269, 273, 305, 308–309, 326,

328, 356–357, 379, 402–403, 422–426, 428, 443–444, 466, 483.
Cronander, S., 44.
Crusenstolpe, M. J., 398, 416 not.
Cyrus, 492.

Dahlbergh, E., 23–24.
Dahlman, L., 84.
Dalin, O. von, 65–66, 75–76, 95–97, 114–115, 117, 125, 133, 168, 209, 217, 224, 239, 460.
Davenant, W., 279–280.
De la Gardie, C., 400.
Desforges-Maillard, P., 264, 355, 359.
Deshoulières, Antoinette, 78–79, 260, 351, 354.
Diderot, D., 228, 365.
Durietz, A. R., 398, 400, 450.
Duvall, J. D., 396.
Düben, J. von, 398, 400.
Düring, J. K. von, 299.

Eberstein, C. C., 29–30, 35, 47, 85, 477.
Eckleff, C. F., 58–60, 62–64, 67–68, 89, 95–96, 104, 107–110, 127, 160, 203–204, 241, 341, 368.
Ehrensvärd, A., 279, 448–449, 456.
Ekeblad, C., 13, 303, 444.
Ekeblad, C. J., 384, 400–401, 413.
Empedokles, 481.
Engeström, J., 43.
Epaminondas, 453, 455–457.
Epiktet, 38, 417, 478–479, 482–483, 489.
Essen, F. U. von, 471.

Fabricius, J., 86–87.
Fénelon, F. de Salignac de la Mothe-, 170.
Fersen, A. von, 397–398, 423, 449, 457.
Fersen, H. von, 12.
Fischerström, J., 206, 392, 421.
Fleming, C., 8.
Fleming, O., 301.
Fontenelle, B. le Bouvier de, 78–79, 111, 417.
Formey, J. H. S., 418, 420.
Fougt, H., 442.
Franc, J., 23.
Franck, J., 2–3.
Fredrik II av Preussen, 278, 331, 334–335, 339, 344–345, 352–354, 356, 361, 380, 397, 430.
Frese, J., 77, 263.
Frietzcky, C. de, 471.
Fryxell, E., 207.
Frölich, B. G., 318.

Gagnerus, S., 496.
Gay, J., 264.
Gellert, C. F., 177.
Gerdesskjöld, J., 50, 56, 114.
Gerner, J., 475.
Gjörwell, C. C., 95, 97, 123–125, 193, 205–206, 219–220, 237–238, 328–329, 388, 442, 476.
Goldsmith, O., 274.
Gottsman, Anna Margareta, 464–465, 470, 476.
Gottsman, B. H., 464–471, 474–475, 479, 495.
Gracian, B., 348–349.
Grill, C., 300–301.
Gripenwaldt, Catharina, 10.
Grudzinski, H., 174, 176.
Grönhagen, C. V., 450.
Grönvall, A., 16, 84.
Gustorff, O., 117.
Gyllenborg, Anna, 9.
Gyllenborg, A., 10.
Gyllenborg, Antoinetta Virginia, 304.
Gyllenborg, C., 11–15, 17, 20, 28, 43, 56, 83, 127–128, 298.
Gyllenborg, C. D., 30, 50, 299, 302, 304, 318, 324.
Gyllenborg, C. J., 302, 304.
Gyllenborg, E. G., 495.

Gyllenborg, F., 5, 8, 14–19, 25, 50, 56, 161, 219, 298–302, 304, 407, 466, 468, 472.
Gyllenborg, G., 56.
Gyllenborg, G. A., 302, 304.
Gyllenborg, H. A., 10, 13, 16–19, 43, 50, 55, 218, 286, 298, 300–304, 449, 462, 472, 494, 497.
Gyllenborg, Jacob (Wolimhaus), 3, 5–10.
Gyllenborg, J. G., 299, 304.
Gyllenborg, J. J., 15, 26, 27, 35, 56, 299, 302, 304, 323, 324, 494, 505.
Gyllenborg, Johan, 9–10, 13, 15, 19–20, 23, 35, 49–50, 56, 298, 388.
Gyllenborg, Johan (skaldens son), 495.
Gyllenborg, J. H., 302.
Gyllenborg, Margareta Eleonora, 495.
Gyllenborg, O., 10, 43, 49.
Gyllenborg, Sara, 15, 27–28.
Gyllenborg, U. G., 10.
Gyllensvan, F., 317.

Hagedorn, F. von, 177.
Haller, A. von, 174–180, 182, 333, 335–336, 354, 358–360, 362–363.
Hallman, J. G., 61, 123, 161.
Hamilton, G. D., 219, 456.
Hamilton, J. A., 383, 401.
Harmens, G., 44, 51.
Hasenkampf, J. K., 474.
Hauswolff, J. K., 299.
Helvetius, C. A., 342.
Herkepaeus, 58, 60.
Hermansson, M. von, 160, 189, 191, 398.
Hermansson, J., 16, 83.
Hiortsberg, J. L., 395.
Hiärne, U., 6.
Holberg, L., 79–80, 106.
Honnon, H., 3.
Horatius, Q. F., 99, 273–274, 332, 335, 353.
Horn, A., 12–13.
Horn, F., 469, 473–474.
Horn af Åminne, Catharina Ebba, 314.
Hutcheson, F., 148, 158–159, 162–163, 165–167.
Håkansson, O., 317–319.
Hårleman, Henriette, 465.
Höpken, A. J. von, 13, 117–118, 199, 218–219, 301, 303–304, 308, 311, 392, 396–397, 411.
Höpken, C. F. von, 300, 440.
Höpken, D. N. von, 12, 13.
Höppener, 44.

Ihre, J., 62, 463.

Joannet, C., 211–212, 231–235, 259, 261, 275.
Jonasson, N., 2.
Jonson, B., 98.
Junbeck, f. Bergius, fru, 48.
Juvenalis, 274, 353.

Kaestner, A. G., 177.
Kalling, P., 303.
Kellgren, J. H., 277, 361.
Kiellson, 466.
Kierman, G., 300–301, 396, 471–472.
Kleanthes, 481.
Klingenberg, C., 61, 82–85, 87–88, 92–95, 131, 133–134, 161, 203, 205, 211, 242, 278–279, 283–285, 287–289, 390, 406, 428–429, 436, 438, 460.
Klingenstierna, S., 84, 189, 202, 281, 305.
Knorring, 401.
Kraak, I., 39, 44.
Kruuse af Verchou, Virginia Christina, 10.
Köhler, Maria Gustafva von, 303.
König, H., 301.

La Bruyère, J. de, 98, 133.
La Fontaine, J. de, 106.

Lagerberg, A., 312.
Lantingshausen, J. A., 409, 456.
La Motte, H. de, 337, 355, 362.
Laurell, L., 38, 44.
Lefebure, J. H., 300–301, 471.
Leibniz, G. W., 429.
Leij, T., 17.
Leijonhufvud, A. G., 61, 190, 202, 203, 205, 238, 307, 310–312, 314.
Leijonhufvud, K., 219, 328.
Leijonstedt, A. (Wolimhaus), 3, 5–7.
Lewenhaupt, Ch. E., 14.
Lidén, J. H., 59, 60, 131, 329, 367.
Lidin, 465.
Lindschöld, E., 8.
Linné, C. von, 83, 228, 245–246, 279.
Lipsius, J., 481.
Locke, J., 151, 155–157.
Lothigius, P., 5.
Lucretius Carus, 347, 350, 355, 372.
Lundin, 469, 474.
Luxdorph, B. W., 97.
Löwen, J., 469.

Magnus, O., 263.
Malesherbes, C. G., 334.
Manquer, J., 320.
Marcus Aurelius Antoninus, 38, 335, 478–479, 482, 486, 488–489.
Marmontel, J. F., 184, 227, 296, 390.
Mathesius, P. N., 320.
Maupertuis, P.-L. Moreau de, 330, 361.
Meneclides, 456.
Meurling, J., 320.
Mirabeau, V. Riquetti de, 101, 260, 280–283, 392.
Molière, J. B., 112.
Montesquieu, C. L. de Secondat, 75, 240, 260, 340.
Munthe, S. J., 48.
Mörk, J. H., 257.
Nehrman-Ehrenstråhle, D., 17, 36, 45–47, 292.
Nepos, C., 456.
Newton, I., 257.
Nilsdotter, Helena, 2.
Nordencrantz, A. Bachmanson, 280, 295–296, 406–408, 445.
Nordenflycht, Hedvig Charlotta, 65–69, 74–76, 78–79, 88–90, 92–96, 106–107, 109–110, 114–115, 123, 125–126, 133–134, 136, 140, 142, 161, 169–172, 174, 177, 184–185, 204–212, 217, 219, 224–225, 235, 241–242, 261, 270, 275, 288–289, 326–329, 332, 354, 367, 369–370, 373, 379, 439, 443–444, 457–458, 460, 475–476, 484.
Nordin, C. G. 191.

Oelreich, N. von, 35, 44.
Oxenstierna, G., 27.
Oxenstierna, J. G., 24, 154, 223, 462–464, 496, 497, 504.

Palmstierna, N., 13, 219, 304, 311, 396, 411.
Pascal, B., 355.
Pasch, L., 25.
Pechlin, C. F., 298, 303–304, 311–312, 317, 387, 392, 403, 411–412, 445.
Persius, A. F., 108.
Peterson-Berger, W., 4.
Petronius, 274.
Piper, Christina, 327.
Plinius d. y., 312.
Plinius d. ä., 348, 353.
Plomgren, A., 13, 469.
Pope, A., 75, 79, 112, 120–121, 136, 174, 230–231, 244, 331–333, 360, 373–374, 429, 436–438.
Posse, F., 384, 400–401.
Posse, Ulrika, 400–401.
Praël, P., 61.
Prior, M., 333, 348, 351, 355, 363.

Racine, L., 332, 350.
Renhorn, O. B., 13, 322, 407, 419.
Reuterholm, A., 61, 161, 203, 272, 317.
Reuterholm, E. C., 329.
Reuterholm, G., 396.
Ribbing, L., 83.
Ridderstolpe, C. J., 398.
Rit, E. de, 15.
Rit, Elisabeth de, 15.
Rosen, F. U. von, 27.
Rosen, G. F. von, 27, 219, 237, 456.
Rousseau, J. B., 105, 241, 253, 258–260, 262, 275.
Rousseau, J. J., 93, 95, 108, 137, 139, 140, 144–148, 159, 167, 181–182, 291–292, 330–331, 333, 373–374, 378–379, 392, 419, 423, 485, 491–493.
Rudbeck, T. G., 317, 393, 398, 403, 407–408, 471–472.
Runius, J., 24, 111.
Rydelius, A., 20.

Sack, G., 137.
Sack, Hedvig, 308.
Sacklén, L., 317.
Sahlstedt, A., 124–125.
Saillant, 334.
Saint-Pierre, C., abbé de, 430–431.
Salander, E., 117.
Scheffer, C. F., 101, 189, 193, 197, 199, 202, 203, 204, 218–219, 281–283, 293, 296, 304, 309–311, 313–314, 384, 392, 396–397, 402–403, 405, 407, 409, 411, 416, 418–420, 428, 431–432, 444, 472.
Scheffer, U., 448–449.
Schefferus, J., 1, 2, 4.
Schröder, G., 312.
Schröderheim, E., 58.
Schönberg, A., 245–246, 369, 395, 455.
Schönborg, N., 495.
Scipio Africanus, 405.
Seneca, L. A., 38–39, 52–54, 290–291, 353, 359, 454, 461, 478–479, 481–482, 484, 486, 488–492.
Serenius, J., 320, 407, 450.
Shaftesbury, A. A., 148, 150, 154, 174, 176, 186, 285, 357, 427.
Silfverhjelm, F., 190, 311, 402.
Sokrates, 460–461, 477–479, 490.
Sparfvenfeldt, B., 61.
Sparre, Brita, 313.
Sparre, C. G., 15.
Sparre, C., 468, 473.
Sparre, F., 27–28, 41, 50, 193–194, 196, 199–202, 293, 306–315, 356, 383, 385, 398, 401, 403, 407, 414, 423, 465, 469, 477.
Sparre, F. H., 28.
Sprengtporten, 448.
Stagnell, J., 107.
Steele, R., 14.
Stierncrona, D., 17, 302.
Stierncrona, Elisabet, 16.
Stierncrona, Maria Sofia, 17.
Stierngranat, C., 318–319, 323, 439.
Stiernhielm, G., 5, 75.
Stiernman, A. A. von, 137.
Stiernmarck, N., 61.
Stobaeus, A., 36.
Stobaeus, N., 36.

Taube, Hedvig, 12.
Taube, V., 22.
Tessin, C. G., 28, 114, 160, 193, 197, 211, 238, 308–309, 384, 392, 401, 411, 413–416, 445.
Tessin, Lovisa Ulrika, 313, 465.
Tessin, Ulrika Maria, 28.
Thegner, J., 299.
Thegner, O., 7–9, 16.
Thomson, J., 226–228, 239–258, 260, 262, 264.
Tideman, J., 86–87.
Tilas, D., 19.
Torpadius, J., 61, 89, 341.
Torpadius, J. I., 60, 126, 161.

Torpadius, K., 61, 273.
Treuhorn, 473.
Triewald, S., 71, 74, 388.

Ullén, P., 84.
Ungern Sternberg, M. A. von, 55, 218, 456.

Wallenstedt, L., 8.
Wallerius, N., 83–84.
Warmholtz, C. G., 205, 237, 329.
Vergilius, P. Maro, 252, 262.
Westring, A., 35, 42, 43.
Westring, Ebba Maria, 48.
Winbom, A., 84.
Wikman, C., 319, 320.
Vilcken, von, 320.
Wittfoth, H., 301.
Wolff, Chr. von, 88, 90–92, 94, 284–285, 291, 428–429.
Wolimhaus, Helena, 3.
Wolimhaus, J., 1.
Wolimhaus, N., 5.
Wolimhaus, S., 1–5.
Voltemat, H. J., 189, 320, 395.
Voltaire, F. M. A. de, 79, 95, 108, 257, 331–333, 335, 339, 343, 350, 356, 360, 364–365, 368, 373, 377–379, 386, 429–431.
Wrangel, C. O., 384, 400–401.
Wrangel, E., 400.
Wrangel, F. O. 321.
Wrangel, Ulrica, 383–384.
Wrede, F., 403.
Wrede-Sparre, A., 315.
Wrede-Sparre, Brita Christina, 315.

Zeno, 481, 489.

Älf, S., 123, 177, 206–209, 328–329.

Örn, L., 318.
Örvall, 44.

UPPSALA 1943. ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI A.-B. 4354